Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani
č 241841

akademija znanosti in umetnosti
scientiarum et artium Slovenica

za filološke in literarne vede
sis II: Philologia et litterae

TRADITIONES

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum

25

BESEDE IN REČI

Ljubljana 1996

ISSN 0352-0447

TRADITIONES

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum ab Academia scientiarum et artium Slovenica conditi

Izhaja enkrat letno - Quotannis semel editur
ISN ZRC SAZU, Gosposka 13, SLO, 61001 Ljubljana

Uredniški odbor - Consilium commentariis edendis
dr. Angelos Baš, dr. Tone Cevc,
mag. Jurij Fikfak, izredni član SAZU dr. Milko Matičetov,
dr. Marija Stanonik (glavna urednica).
Tajnica uredništva: Marta Koren.
Lektorica slovenskih besedil: Andreja Žele

Naročila in pojasnila na naslov - Titulus officii praenotationibus permutationibusque quaerendis:
Slovenska akademija znanosti in umetnosti - Biblioteka
Novi trg 5/I - SLO, 61001 Ljubljana

ali - seu

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
61001 Ljubljana, Gosposka 13, Slovenija

Oblikoval: Peter Skalar
Grafična priprava: MIMARO d.o.o., Ljubljana
Natisnila: Tiskarna VB & S, Ljubljana
Naklada: 1000 izvodov

C 2418417

ISSN 0352-0447
TRADITIONES 25, 1996

999704108

Pričujoči zbornik Traditiones smo pripravljali z mislijo na znanstvenega svétnika in univerzitetnega učitelja prof. dr. Angelosa BAŠA ob njegovi 70-letnici

Prof. dr. Angelos BAŠ

Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Academia scientiarum et artium Slovenica

Razred za filološke in literarne vede
Classis II: Philologia et litterae

T R A D I T I O N E S

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum

25

Ljubljana 1996

Uredila - redegit
dr. Marija Stanonik

Sprejeto na sejah
Razreda za filološke in literarne vede
Slovenske akademije znanosti in umetnosti
dne 12. novembra 1996 in
na seji predsedstva 24. februarja 1996

Tiskano s subvencijo Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
št. 415-01-137/94 je ta publikacija uvrščena med proizvode,
za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa.

SPREMNA BESEDA

9 Marija **Stanonik**, Besede in reči

OB 25-LETNICI TRADITIONES

13 Beseda urednikov

21 Marija **Fabjančič**, Zamenjava zbornika TRADITIONES

JUBILEJ/JUBIALEUM

27 Vili **Vuk**, Prof. dr. Angelos Baš 70-letnik

31 Sinja **Zemljič Golob** in Maja **Godina-Golija**: Bibliografija Angelosa Baša

RAZPRAVE/DISSERTATIONES

45 Timotej **Knific** in Ida **Murgelj**, Železni zvonci v Sloveniji (arheološki pogled) – *Iron Bells in Slovenia* (Archeological View)

69 Tone **Cevc**, Nova spoznanja o planšarstvu na Veliki planini v Kamniških Alpah - *New Findings on Alpine Dairy-farming on Velika Planina in the Kamnik Alps*

81 Martin **Horvat**, Obdelava lončenine z Velike planine - *Pottery from Velika Planina*

91 Vlasto **Kopač**, Velikoplaninska pastirska bajta in nekaj njenih značilnosti - *Oval Shepherd Huts on Velika Planina*

103 Marija **Makarovič**, Obleka podložnikov gospostva Dietrichstein v Rožu v 18. stoletju - *The Wardrobe of Commoners in the Dietrichstein Fiefdom in Rož in the Eighteenth Century*

117 Nataša **Konestabo**, O razvojni poti cehov v Prekmurju - Pričevalnost muzealij iz etnološke zbirke Pokrajinskega muzeja v Prekmurju - *What the Ethnological Collection in the Murska Sobota Regional Museum Tells us about the Development of Guilds*

125 Marija **Kozar-Mukič**, Iz porabskih inventarjev - *From the Raba Region Property Inventories*

131 Tatjana **Dolžan**, Železninski ceniki kot pisni vir za proučevanje materialne kulture - *Hardware Price Lists as a Written Source for Studying Material Culture*
139 Zora **Žagar**, Delovno orodje in pripomočki v starih solinah - odraz stoletnih izkušenj in iznajdljivosti - *Gli arnesi e gli strumenti di lavoro nelle antiche saline - riflesso di secoli di esperienza e ingegnosità*
151 Andrej **Dular**, Obrti in trgovina na Bovškem (Iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja) - *Crafts and Trade in the Bovec Region (From the Archives of the Slovene Ethnographic Museum)*
173 Janez **Dolenc**, Koparjenje v okolici Starega vrha - *Charcoal-burning in the Area of Stari Vrh*
181 Tone **Petek**, Framska domačija - »Frajhamski hamri« - *The Fram Forge - "Frajhamski hamri"*
193 Ivan **Sedej**, Prispevek k idrijski rudarski mitologiji - *A Contribution to Idrija's Mining Mythology*
199 Alena **Kalinová**, Tovarna keramike v Olomovčanih pri Blansku (Prispevek o umetnoobrtni keramiki na Moravskem) - *The Ceramics Factory in Olomovčani near Blansk (The Manufacture of Applied-art Ceramics in Moravia)*
211 Maja **Godina-Golija**, Teoretična izhodišča etnološkega preučevanja prehrane - *The Theoretical Postulates of the Ethnological Research of Diet*
223 Mojca **Ferle**, Meščanska jedilnica - Poskus rekonstrukcije ambienta iz konca 19. stoletja - *An Attempt at Reconstruction of a Late Nineteenth-century Dinig Room*
229 Nena **Židov**, Ljubljanski živilski trg in prehrana meščanov v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja - *Ljubljana's Market and the Urban Diet in the Twenties and Thirties of the Twentieth Century*
239 Inga **Brezigar**, Materialna kultura v domoznanski literaturi na Goriškem - *Material Culture in the Local Studies Literature on the Region of Goriško*
255 Karla **Oder**, Franc Kotnik in materialna kultura Mežiške doline - *Franc Kotnik and the Material Culture of the Mežica Valley*
273 Herta **Maurer-Lausegger** - Gerhard **Kresitschnig** - Elfriede **Verhounig**, Ob 1100 letnici sončnih Djekš/Diex na avstrijskem Koroškem. Strnjena vaška kronika - *On the 1100 Anniversary of Sunny Djekše/Diex in Austrian Carinthia - A Condensed Village Chronicle*
297 Ljudmila **Bokal**, Materialna kultura glede na časovno zaznamovanost besed - *Material Culture from the Point of View of Time-related Words*
309 Vera **Smole**, Poimenovanja za kozolec ter njegov steber, late in stol v slovenskih narečjih - *Terms for the Hay-rack, its Bars, Poles and "Chair" in Slovene Dialects*
321 Carmen **Kenda-Jež**, Tesarsko izrazje na Cerkljanskem - *Carpenter Terminology in the Region of Cerklje*
337 Andreja **Žele**, Voz na Pivškem - *Carts in the Pivka Area*

GRADIVO/MATERIALIA

345 Janko **Samsa**, "Zlatega prahu" je vedno manj - Prevozništvo in vinarstvo - slovenski značilnosti v miniaturah
357 Miro **Kunstek**, Etnološka zbirka in spomini divjega ribiča s Cerkniškega jezera
375 Marija **Stanonik**, Prispevek k zgodovinski in pravni etnologiji (Na podlagi ženitnih pisem in oporok 1728-1862)

383 Helena **Ložar-Podlogar**, Široko je po svetu, ozko po domačem dvorišču (Pregovori in reki, ki jih je zapisal ali si jih izmislil Janez Trdina - II.)
395 Stanka **Drnovšek** in Jožica **Senegačnik**, Začetki slovenske tovarne Šumi

RAZGLEDI/CIRCUMSPECTUS

399 Bojana **Škafar-Rogelj**, Dr. Janez Bleiweis in njegov čas. Razstava o Janezu Bleiweisu v Kranju
403 Mojca **Ravnik**, Ob koncu projekta Način življenja Slovencev v 20. stoletju - bi bila mogoča vsaj delna sinteza?
407 Mojca **Ramšak**, Razmišljanje, paberki in utrinki po 9. mednarodni konferenci ustne zgodovine
413 M. **Haddad**, Obvestilo o konferency Holy Land v Haifi

ZAPISI/MISCELLANEA

415 Jože **Primc**, Nekdaj in danes v Zgornji Kolpski dolini
441 Brigita **Krapež-Slejko**, Vozarjenje in oglarjenje
451 Marta **Koren**, Več nauči stiska kot univerza - Iznajdljivost ljubljanske gospodinje v času druge svetovne vojne in tik po njej
453 Albina **Štrubelj**, Ljudska vednost o živalih in tuja učenost

POLEMIKA/DE CONTROVERSIS DISPUTATIONES

461 Vilko **Novak**, Ničesar nisem »kopiral«
465 Milko **Matičetov**, Kako izkazovati spoštovanje predhodnikom iz stroke
467 Milko **Matičetov**, Komu naslov »starosta« in »nestor«
469 Milko **Matičetov**, O uredniških kompetencah

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHIA

471 Helena **Ložar-Podlogar**, Bibliografija Nika Kureta

IN MEMORIAM

475 Stane **Granda**, Sergij Vilfan (1919–1996)
479 Milko **Matičetov**, Ob izgubi Nikite I. Tolstoja (1923–1996)

OCENE IN POROČILA/DE NOVIS LIBRIS RELATIONES ET IUDICIA

483 Yuri M. **Lotman**, Universe of the Mind, A Semiotic Theory of Culture; Irene Portis-Winner, Semiotics of Culture, "The Strange Intruder" (Jurij Fikfak)
485 Liliana **Daskalova Perkowski**, Doroteja **Dobreva**, Jordanka **Koceva**, Evgenija **Miceva**, Typenverzeichnis der bulgarischen Volksmärchen (Monika Kropej)
486 Ljubinko **Radenković**, Narodna bajanja kod Južnih Slovena (Monika Kropej)
488 Marija **Makarovič**, Sele in Selani: narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto (Marija Stanonik)
490 Tako smo živeli. Življenjepisi koroških Slovencev. Uredila Marija Makarovič. (Monika Kropej)
491 Marija **Kozar**, Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem. A Magyarországi Szlovének néprajzi szótára (Mojca Ravnik)
494 Mario **Gariup**, Renzo **Gariup**, Renzo **Rucli**, Topolé. Topolove. Racconto sulle origini di un paese delle Valli del Natisone. Pripoved o koreninah beneške vasi (Mojca Ravnik)

495 Iz kmečkih korenin sem pognal. Pričevanja o preteklosti Štandreža (Mojca Ravnik)
498 Borut **Brumen**, Na robu zgodovine in spomina. Urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941 (Mojca Ravnik)
503 Katica **Poljanec** et al., Klekljanje 1 (Ivana Leskovec)
504 Renata **Jambrešić-Kirin** in Maja **Povrzanović** (ur.), War, Exile and Everyday Life - Cultural Perspectives (Natalija Vrečer)

LISTNICA UREDNIŠTVA

507 Kdor dela, greši
509 Popravki k Traditiones 24

SODELAVCI TEGA ZBORNIKA/COLLABORATORES HUIUS VOLUMINIS

Marija Stanonik

Besede in reči

Tukajšnja številka Traditiones, zbornika Inštituta za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti je dvakrat praznična.

Najprej, ker z njo praznujemo srebrni jubilej, kakor je razvidno iz vabila k sodelovanju. »Prosim vas, da sprejmete za lepo priložnost v tej zvezi naše vabilo za sodelovanje, da bi z združenimi močmi oblikovali kakovostno 25. številko Traditiones za njihov mali jubilej. Rada bi, da bi se tokrat v njih srečali sodelavci ustreznih etnoloških ustanov iz vse Slovenije z razpravami in gradivom ali ocenami. Razprave so lahko tako teoretične kot zgodovinske in empirične...«[1]

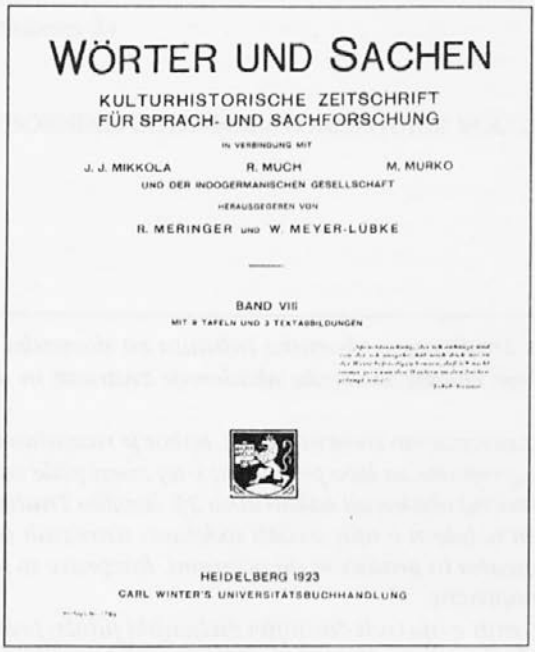
Hkrati želimo počastiti z njo tudi častitljivi življenjski jubilej prof. dr. Angelosa Baša, znanstvenega svetnika v pokoju. Tehtnost njegovega dela v etnologiji dokazuje predvsem njegova bibliografija, drugače pa njegova predanost omenjeni vedi še čaka na ustrezno ovrednotenje iz lastnih vrst. Širša znanstvena sfera mu ga je že priznala s podelitvijo Murkovega priznanja leta 1989 in nagrade Republike Slovenije za znanstvenoraziskovalno delo leta 1992. Razen sodelavcev v Slovenskem etnografskem muzeju in v Inštitutu za slovensko narodopisje, kjer je bil zaposlen, so bili k sodelovanju v tokratni številki Traditiones še posebej povabljeni njegovi študentje na podiplomskem študiju, da bi se tako vsaj simbolično oddolžili svojemu profesorju za njegovo dosledno in potrpežljivo spremljanje pri njihovem strokovnem oblikovanju.

Želimo mu zdravja in čilosti, da bi mogel uresničiti še marsikak svoj skrit načrt in spraviti pod streho Priročnik – etnologije Slovencev, skupinsko delo, ki bi mu, glede na rešpekt do njega – težko našli ustreznejšega urednika.

V življenju ni naključij, zato sem še toliko bolj vesela, da je tokratna téma Traditiones – po klasični etnološki sistematiki, shematsko gledano – posvečena materialni kulturi, vendar s toliko širine, da si za njegovo geslo dovolim ponoviti naslov revije ***Wörter und Sachen,*** *(1909 sl.) katere sourednik je bil nekaj časa tudi Matija Murko. Že sámo ime pove, da si je zadala za cilj zajemati tudi problematiko materialne kulture,*

1 Vabilo za sodelovanje, Ljubljana, 27. 11. 1995.

vendar kot kažejo objavljeni članki v njej, še vedno v okviru tedaj pojmovane filologije.[2] *Sedanji pomen naslovne zveze ima pred očmi predvsem interdisciplinarni vidik, kolikor je v danih razmerah to mogoče. Še zdaleč ne dosega širokega obzorja, h kateremu ga vabi drugo delo z enakim naslovom* ***Les Mots et les Choses*** *francoskega avtorja Michela Foucaulta*[3] *(*1927–1984).*[4] *Delo ima podnaslov Arheologija humanističnih ved in zadnji razdelek v poglavju Humanistične znanosti je naslovljen Psihoanaliza. Etnologija.*[5] *V pričujočem zborniku se njegovemu načinu dojemanja etnološke problematike približuje le eden od avtorjev.*

WÖRTER UND SACHEN

KULTURHISTORISCHE ZEITSCHRIFT
FÜR SPRACH- UND SACHFORSCHUNG

IN VERBINDUNG MIT

J. J. MIKKOLA R. MUCH M. MURKO

UND DER INDOGERMANISCHEN GESELLSCHAFT

HERAUSGEGEBEN VON

R. MERINGER UND W. MEYER-LÜBKE

BAND VIII

MIT 8 TAFELN UND 3 TEXTABBILDUNGEN

HEIDELBERG 1923

CARL WINTER'S UNIVERSITÄTSBUCHHANDLUNG

Petindvajset letnikov kake revije je vzrok za veselje in premislek o opravljenem delu. To pomenljivo priložnost skušamo na kratko počastiti z odgovori dosedanjih urednikov na naslednjo pobudo:

»Ob 25. letnici Traditiones vabim in prosim vse dosedanje urednike, da napišejo zanje članek, dolg do dve strani, o svojem uredniškem konceptu in težavah, s katerimi so se sreč(ev)ali ali pri njegovi uresničitvi. Hvala.«[6]

Pomembno ga dopolnjuje članek upravnice Biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti o zamenjavi Traditiones z drugimi Akademijami in njej sorodnimi znanstvenimi ustanovami.

Po razdelku, ki je posvečen prof. dr. Angelosu Bašu, sledijo ***Razprave.*** *Rubrike znotraj njih so urejene kronološko, a so tokrat brez posebnih naslovov, ker med raznotero snovjo ni bilo zmeraj mogoče najti ustreznega skupnega imenovalca. Poleg*

2 Prim. Matija Murko, »Zur Geschichte der Heugabel, slav. vidy, Wörter und Sachen XII, 1929, 316 sl.
3 Mišel Fuko, Riječi i stvari, Beograd 1971.
4 Iskalec resnici, Delo, 29. 6. 1984.
5 M. Fuko, n. d., 411–425.
6 Vabilo dosedanjim urednikom, marec 1996.

tega prvi članki v njih prihajajo na svoje mesto predvsem zaradi avtoritete avtorjev, saj so sicer bolj fazna poročila na poti k pomembnim znanstvenim dognanjem. Prvi razdelek potemtakem nakazuje rodovitno sodelovanje arheologije in etnologije. Malodane cel je ubran na Veliko planino, tako da postaja z novimi odkritji velika ne le po svojem lastnem imenu, ampak tudi v znanstvenem pogledu – zaradi vprašanj, ki jih še skriva.

Po kronološkem redu si sledijo članki, katerih skupna lastnost je v tem, da njihove avtorice črpajo podatke o posameznih sestavinah materialne kulture iz arhivskih virov, njihov časovni razpon pa sega od srede 18. do konca 19. stoletja.

Najobsežnejši je tretji razdelek, ki sega v jedro etnološkega dela, saj le-to prvenstveno sloni na terenskih raziskavah. Težišče člankov so téme o tem, kar daje narava neposredno, od soli v morju, živega srebra in gline v nedrih zemlje za novonastajajočo keramično industrijo, do gozdnega bogastva, ki je potrebno za kuhanje oglja. Tudi kovaštvo in obrt sta v končni fazi rezultat naravnih bogastev. S tem tukajšnja številka Traditiones prestopi klasično polje etnologije tako po snovi (novonastajajoča industrija) kot po interpretaciji (prim. I. Sedej). Enako je v naslednjem razdelku, ki zastopa etnologijo mesta in vsebuje tudi edini teoretični članek v tokratni številki. To simptomatično dejstvo imenovani vedi seveda ni v prid.

Pravzaprav je tudi naslednji razdelek pietetno ubran, saj se dva od treh člankov spominjata častitljivih obletnic, 50-letnice smrti Franceta Kotnika in 1100-letnice Djekš, najsevernejše vasi na slovenskem etničnem ozemlju.

Zadnji razdelek v Razpravah se približuje etnološki problematiki z izrecno jezikoslovnega vidika in s tem kliče po zapolnitvi vrzeli, ki jo je povzročila usmeritev etnologije zadnjih desetletij.

Sledi razdelek ***Gradivo****, kjer naj omenimo poleg v prejšnjem poglavju omenjenega morja tudi sladkovodno ribištvo, in to v že od nekdaj slavnem Cerkniškem jezeru, in začetke slovenske industrije Šumi, ki kar kliče po nadaljevanju s podobnimi temami.*

Razdelek ***Razgledi*** *se namenoma oddolžuje Janezu Bleiweisu, ki je v 19. stoletju pomembno zaznamoval naše kmečko gospodarstvo, česar se naša kulturna, gospodarska zgodovina in etnologija z njima še čisto premalo zavedajo. Mojca Ravnik, ena od soudeleženk snovanja toliko obetajočega projekta Način življenja Slovencev v 20. stoletju razmišlja o njegovih rezultatih.*

Razdelek ***Zapisi*** *med drugim objavlja prispevka dveh zvestih sodelavk Inštituta za slovensko narodopisje, g. Albine Štrubelj in g. Marte Koren, ki s svojo ljubeznijo do živali in iskrivostjo blažita trdo moško racionalnost.*

V ***Polemiki*** *gostimo dva gosta: navijata ušesa svojima učencu in učenki, ki se pač že zavedata, da se vsi učimo do smrti.*

Dodana je še zadnja ***bibliografija*** *akademika Nika Kureta, kar ne pomeni, da je že dokončna, saj že dolgo čakajo na natis njegove prevedene sicer v nemščini, francoščini in italijanščini pisane razprave.*

Razdelek ***In memoriam*** *se spominja akademika prof. dr. S. Vilfana, zvestega sodelavca ne le Traditiones, ampak tudi Inštituta za slovensko narodopisje, saj je bil dolga leta tudi član njegovega Znanstvenega sveta. S pietetom se oddolžuje tudi prijatelju slovenske filologije in etnologije, akademiku prof. dr. N. I. Tolstoju, ki je kljub sproletariziranim okoliščinam zmogel gojiti osebno dostojanstvo ne le navznoter, ampak tudi navzven. V svoje primerjalno znanstveno delo je suvereno vključeval tudi dognanja slovenske slavistike.*

Sledijo ***Ocene in poročila,*** *kar jih je prikápalo samo od sebe.*

In na koncu: ***Kdor dela, greši.***

BESEDA UREDNIKOV

Niko Kuret, uredil številki 1 in 2 / 1972 in 1973*

J. F.: *Danes so Traditiones edina etnološka revija, ki še redno izhaja. Najprej ste jo urejali Vi. Kako je bilo z začetki tega zbornika?*

N. K.: Od vsega začetka smo objavljali svoje spise v »Slovenskem etnografu«. To nam je bilo toliko laže, ker nas je vezalo z njegovim urednikom, rajnim Borisom Orlom, tesno prijateljstvo in je bil kolega Matičetov sourednik. To je tudi nekako simboliziralo sodelovanje med Etnografskim muzejem in našim inštitutom. Po Orlovi prezgodnji smrti l. 1962 je za »Slovenskega etnografa« po 14 letnikih nastopila kriza. Zadnjemu letniku, ki sta ga še skupaj uredila Orel in Matičetov, je sledil naslednji v uredništvu »uredniškega odbora« šele čez dve leti in tudi na sledečega je bilo treba čakati dve leti. Zgodilo se je pa takrat, da je II. razred SAZU sklenil preurediti svoje »Razprave«, v katerih so poleg monografij izhajale tudi krajše razprave. Tem naj bi v Razpravah zanaprej ne bilo več mesta. Zadnji krajši narodopisni razpravi, ki sta izšli v »Razpravah«, sta bili Stabejeva razprava o »Starih božjepotnikih Slovencih v Porenju« in Jožeta Gregoriča prikaz Kurnikove parodije k pesmi Koseskega »Kdo je mar?«. Tedaj smo v inštitutu dali našemu znanstvenemu svetu pobudo, naj bi objavljanje naših razprav nadomestil redno izhajajoči inštitutski zbornik. Znanstveni svet je pobudo sprejel, toda zbornik je zagledal beli dan šele leta 1972. Tedaj je izšla prva knjiga zbornika, ki smo mu dali ime »Traditiones«. Tudi on je preživljal svoje krize, mislim pa, da si je opomogel, lepo v redu je zdaj na vrsti njegov 14. letnik. Vivant sequentes!

(18. 4. 1985)

Milko Matičetov, uredil številke 3–14 / 1974–1985

Niko Kuret, prvi glavni urednik našega zbornika, nam je v 14. letu njegovega življenja – kakor smo pravkar videli – sporočil: »Tudi on je preživljal svoje krize...« Kuret sam nam ni povedal, katere konkretne »krize« naših Traditiones je pravzaprav imel v mislih, zato

* Jurij Fikfak, Pogovor z Nikom Kuretom. Traditiones 14, stran 186.

se tudi mi rajši odpovejmo nepietetnemu stikanju po preteklosti. Kar je bilo, je bilo: zbornik »si je opomogel«, prav krepko, vse drugo pa ni pomembno! Takrat se je pisalo leto 1985., sredi katerega sem hotel (tudi zaradi upokojitve) pustiti uredniško mizo pospravljeno; in res: zadnji »moj« letnik – 14. – je 2. razred SAZU v redu sprejel in predsedstvo potrdilo že dober mesec po mojem odhodu, junija 1985.

Ob umiku z mesta glavnega urednika sem v svoji besedi slovesa med drugim prišel na dan s tole resno skrbjo: »Traditiones niso nikoli bile in tudi ne bi smele biti fevd kogarkoli« (Trad. 14, 227). Taka nevarnost je dejansko napočila z dnem, ko je tedanji referent za tisk (St. Jesse – ne v svojem imenu, ampak po ne vem čigavem naročilu) terjal od uredništev inštitutskih glasil, da morata naslovnica in kolofon vsebovati samo ime glavnega urednika (gl. Trad. 4, 1974, 380). Znašli smo se tako, da smo nekje na začetku in/ali pred koncem zbornika vseeno zmerom našteli – na vidnem mestu – tudi vse člane uredniškega odbora. V zvezi s samim »glavnim« smo kajpada vztrajali pri stališču, da si objektivno zasluži čast in hvaležnost, ampak da je kljub zahtevnemu delu (povezava s sodelavci, založnikom, tiskarno itn.) vendar samo neke vrste primus inter pares, s katerimi naj bi se po potrebi posvetoval, jim sproti poročal, prisluhnil njihovim željam, upošteval njihove odločitve in jim razložil svoje posebne zamisli, brez poskusov vsiljevanja lastne volje. Ne bi mu padla krona z glave, če bi večkrat in ne le v skrajni sili pobaral za mnenje koga od članov širšega uredniškega kolektiva, saj je bil vsak od njih najbrž poklican zraven ne samo zaradi števila, ampak kot izvedenec za neko strokovno obzorje, in zato upravičeno čaka, da bi mu bili dani v presojo vprašljivi prispevki iz »njegove« rubrike.

Da ne bi pisal teh vrstic na pamet, po spominu, sem postavil prédse na mizo celotno zbirko Traditiones. Ob obračanju listov se mi je pred duha očmi največkrat prikazalo kaj lepega, med drugim daleč odmaknjeni prizori, obdani z neko praznično avreolo, kot npr. večstopenjske priprave – ponavadi skupinske! – na izid posameznih letnikov. Včasih je bilo zelo živahno, npr. pri »skupspravljanju« ilustrativnega gradiva, ko je bil malone ves inštitut udeležen pri iskanju, nato pa v »razstavi« po veliki, nerodni, ampak zlata vredni mizi, z glasnim tehtanjem, odbiranjem ali izločanjem (prihajalo je celo do tega, da smo se ob tem delu sporekli, kar pa je še zmerom boljše kot zdaj, ko romajo v koš že izdelani klišeji!). Zajemali smo iz domačih predalov, prispevke pa smo iskali tudi v SEM, v Umetnostno zgodovinskem inštitutu, v Voduškovem ljubiteljskem fotoarhivu in drugod. Živo se še spominjam veselja, ko smo dobili v roke Birollov akvarel »Nočni čuvaj v Škofji Loki« (Trad. 5–6, 219), Spacalovo sliko »Rojstvo« (Trad. 5–6, 349) ali razglednico »Windisch Matrei« iz zbirke NUK (Trad. 7–9, 188); s takimi podobami smo zapolnjevali »luknje«, da nam ne bi po nepotrebnem ostajale prazne strani. To so bili pač predračunalniški časi, ko se nas je delno še držal horror vacui primitivcev ali srednjega veka. Včasih smo imeli srečo, da se je najdena podoba lepo ujela z besedilom; razne dokumentarne, ponavadi skupinske fotografije, pa so tudi imele in še imajo svojo vrednost za zgodovino narodopisja. (Tekmovanje je zmerom zdravo gibalo, zato se vprašujem: ali so v ISN opazili, kako obnovljeno glasilo SEM, »Etnolog«, prim. zadnji letnik 5/56, 1995, po tehnično ilustrativni plati že začenja prehitevati zbornik »Traditiones«?).

Druga primerjava pa mi je pokazala – znotraj samih Traditiones – kar precejšen, ne nepomemben razloček med prvo polovico (recimo ji A) in drugo polovico (recimo B) vseh letnikov. Te moje namišljene delitve Traditiones na dvoje seveda ne gre jemati togo, saj se mogoče opira bolj na vtis; vendar mislim, da bi dokumentiran pregled le potrdil pešanje, počasno usihanje žive pričujočnosti ISN v njegovem zborniku Traditiones.

V skupini A je tako rekoč vsak letnik prinašal razna poročila iz življenja, dejanja in nehanja ISN, njegovih sekcij, prireditev, srečanj, obiskov ipd. V skupini B pa je takih prispevkov zmerom manj in manj. (Upam, da gre prej za začasno anomalijo kot za kronično bolezen, zato se bo dalo vse lepo popraviti in nadomestiti zamujeno, za naprej pa poskrbeti, da bi se vrzel, ki začenja zevati med ISN in njegovim glasilom, ne poglabljala in razraščala).

Najbolj pa se čudim, in sploh ne morem verjeti, kako je mogoče, da o takem dogodku, kot je bila sredi 1994 razcepitev ISN na dvoje, Traditiones sploh niso spregovorile in prinesle – če že ne poštenega komentarja – vsaj suho, faktografsko poročilo. O tem v TRADITIONES, ki naj bi bile – tako pravi podnaslov – ZBORNIK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE, ni niti drobnega zaznamka ali novičke, niti besedice. (Samo v 45. knjigi uradnega Letopisa SAZU za leto 1994 – Lj. 1995, 226 in 313 – najdemo dva lakonična vpisa, ki ne moreta potešiti nikogaršnje radovednosti.) In vendar je naš zbornik prejšnje čase objavljal ne samo posamezne prispevke članov Glasbeno narodopisne sekcije, ampak tudi razprave z mednarodnih srečanj, ki jih je le-ta prirejala v sklopu ISN (gl. Trad. 14, 1985: na častnem prvem mestu). V istem letu smo se praznično spomnili – v besedi in podobi – začetka organiziranega etnomuzikološkega dela na Slovenskem in odprli v Prešernovi dvorani SAZU odmevno razstavo »Ob 50-letnici ustanovitve Folklornega inštituta« (gl. Trad. 14, str. 80, 146, 194, 201–205).

Nekdanji Glasbenonarodopisni inštitut, ki je do 31. decembra 1971 spadal pod Ministrstvo za kulturo, je dne 1. januarja 1972 uradno prešel pod streho SAZU in se kot samostojna Glasbeno narodopisna sekcija vključil v ISN. Traditiones, ki so se rodile istega leta 1972 in jih je od prvega letnika do smrti sourejal načelnik nove sekcije dr. Valens Vodušek (v uredniškem odboru pa se je zvrstilo tudi že troje drugih članov nekdanje sekcije), so torej hkrati tudi glasilo novega, leta 1994 z delitvijo nastalega Glasbeno narodopisnega inštituta ZRC SAZU. Naj le-ta mar ustanovi novo glasilo?

Če je uredništvo Traditiones za krajši ali daljši čas že imelo v svojih vrstah sodelavce od zunaj (prof. V. Novaka in B. Merharja) mislim, da je treba v uredniški odbor takoj pritegniti tudi dva zastopnika nekdanje Glasbenonarodopisne sekcije (sedanjega Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU) s priznanjem pravice, da zastopnik nekdanje sekcije / sedanjega GNI zasede – po potrebi – tudi mesto glavnega urednika.

Za danes o tem samo toliko, kolikor je v zvezi z zbornikom Traditiones. Njihov razširjeni uredniški odbor pa bi v program letnika 26–1997 moral uvrstiti pošteno razpravo o nesrečni (in upam da nikakor ne »večni«) razcepitvi 1994.

Angelos Baš, uredil številke 15–17 / 1986–1988

Glavni urednik zbornika Traditiones sem bil v letih 1986, 1987 in 1988 in sem uredil 15., 16. in 17. letnik te periodične publikacije.

Ko je Milko Matičetov poleti 1985 odstopil kot glavni urednik zbornika Traditiones, me ni predlagal za svojega naslednika, tako da sem moral to mesto zase izsiliti. Kot glavni urednik sem imel zlasti naslednje načrte. Hotel sem razgibati zunanjo podobo zbornika in jo narediti privlačnejšo. Zagotoviti sem hotel redno izhajanje, tako da bi posamezni letnik izšel v tistem letu, katerega letnico nosi. Ker dotlej Traditiones praviloma niso objavljale teoretičnih spisov, sem želel objavljati tudi te. Načrtoval sem tudi sodelovanje tujih piscev in interdisciplinarne prispevke. Več prostora kot dotlej sem hotel odmeriti spisom o materialni kulturi. Ker Traditiones dotlej niso tiskale spisov o

meščanski in delavski kulturi, sem hotel nadomestiti nekaj zamujenega. V posameznih letnikih sem nameraval v določenem obsegu objavljati obdelave nekaterih pomembnejših tem iz zornih kotov več piscev in tako do neke meje oblikovati monotematske številke. Ker so takrat na Oddelku za etnologijo pri Filozofski fakulteti v Ljubljani posamezni študentje napisali upoštevanja vredne seminarske in diplomske naloge, sem se odločil, da bom v izbranih primerih natisnil tudi prispevke te vrste. In naposled sem hotel v razdelku knjižnih ocen in poročil vsaj ohranjati, če ne tudi povečati njihovo dotedanjo, razmeroma visoko število.

Načrt za spremembo zunanje podobe Traditiones se je izjalovil. Predsedstvo SAZU ni sprejelo moje pobude in tako je moralo ostati po starem. Milko Matičetov mi je predal naloge glavnega urednika proti koncu 1985. Tako sem imel na voljo le dva meseca, če sem hotel pravočasno zbrati prispevke in izdati letnik 1986 pred koncem leta. To se mi je po zaslugi piscev posrečilo. Februarja 1986 sem nesel prispevke za letnik 1986 akademiku Borisu Merharju, ki je na podlagi svoje ocene po šestih tednih predlagal številko v potrditev razredu za filološke in literarne vede SAZU. Ta potrditev in nato potrditev predsedstva SAZU sta bili opravljeni do junija. V začetku julija sem odnesel letnik v tiskarno. Zato ni bilo nikakršnih težav, da ne bi izšel pred koncem leta. Enako časovno zaporedje sem ohranil pri pripravi naslednjih letnikov.

Preostale načrte sem uresničil v različni meri. Na Bledu je bilo 1986 posvetovanje o slovenskem narodnem značaju. V letniku 1987 sem hotel objaviti tista predavanja s posvetovanja, ki so bila poučna tudi za etnologijo. Teh pa je bilo malo. Tako je bilo v letniku 1987 mogoče natisniti samo tri predavanja, eno etnološko (Božidar Jezernik) in dve iz bližnjih znanstvenih disciplin (Anton Trstenjak, Lev Milčinski). Ne glede na tehtnost omenjenih prispevkov je bil monotematski del letnika po obsegu skromen in zato se ta številka zbornika Traditiones ne dá šteti za monotematsko v tradicionalnem pomenu besede.

Več sreče sem imel s teoretičnimi spisi. Vabilu se je odzval Hermann Bausinger, eden najvidnejših etnoloških teoretikov na nemškem jezikovnem ozemlju, s spisom o jeziku v etnologiji. Interdisciplinarne narave je bila obravnava Ivana Urbančiča o etničnem. Ingrid Slavec je prispevala spis o historični etnologiji, Marija Stanonik spis o iskanju identitete slovenske slovstvene folkloristike. – Iz raziskav materialne kulture so objavili svoje izsledke: Anka Novak o hrani v Šenčurju, Tone Cevc o kmečki hiši iz 1506 v Srednjem vrhu nad Martuljkom, Vito Hazler o kozolcih ob Savi in Mojca Ravnik o istrskem stavbarstvu. – Poglavje iz meščanske kulture je načel Miloš Rybář s spisom o brucovanju pred drugo svetovno vojno, poglavje iz delavske kulture je načela Janja Žagar s spisom o služkinjah v Ljubljani. To je bil hkrati prvi od študentskih spisov, ki so izšli v zborniku Traditiones. Naslednji so bili spis Marinke Dražumerič o izseljevanju iz Bele krajine pred drugo svetovno vojno, spis Tatjane Sirk o briški kuhinji in spis Mojce Terčelj o tradicionalni kulturi na območju Sevnice v 20. stoletju.

V druge smeri ni kazalo naravnati mojih načrtov, saj drugod dopolnitve niso bile potrebne in je veljalo samo nadaljevati dotedanje izročilo. Tako je bilo tudi s knjižnimi ocenami in poročili; v tem razdelku mi je Sinja Zemljič prizadevno pomagala odpirati razmeroma zadosten razgled po domačem in tujem slovstvu.

O tem, zakaj sem že po treh letih sklenil zapustiti mesto glavnega urednika, pa tokrat nobene besede.

Tone Cevc, uredil številke 18 / 1989, 19 / 1990 in 22 / 1993

Letos (1996) mineva dvajseto leto, odkar me je povabil v uredniški odbor zbornika Traditiones tedanji glavni urednik dr. Milko Matičetov.

Čeprav je bilo moje sodelovanje z njim omejeno pretežno na pomoč pri tehničnem urejanju glasila, so se mi leta skupnega dela globoko vtisnila v spomin. Lahko sem »od blizu« spoznaval vlogo glavnega urednika: njegovo zavzemanje za znanstveno usmeritev zbornika, vztrajnost pri pridobivanju sodelavcev, zavzemanje za čist jezik prispevkov, potrpežljivost pri pogovorih s sodelavci, širino pri določanju vsebine letnika in obvladanju strokovnih vprašanj. Ko sem leta 1989 prevzemal za krajši čas dolžnost glavnega urednika, sem globoko občutil težo odgovornosti, ki si jo s tem nalagam. Kaj lahko novega prispevam kot urednik, sem se spraševal.

Dve nalogi sem si postavil za cilj: dati zborniku novo notranjo in zunanjo likovno podobo in urediti tematsko številko zbornika. Obe postavljeni nalogi mi je uspelo uresničiti.

Ko je leta 1988 predsedstvo SAZU privabilo, da lahko dobijo Traditiones novo zunanjo in notranjo likovno opremo (pri tem je pokazal mnogo razumevanja tedanji glavni tajnik SAZU, akademik prof. dr. Janez Batis), sem naprosil inž. arh. Petra Skalarja, da je likovno opremil osemnajsti letnik zbornika v okviru dogovorjenih akademijskih načel. Naše glasilo je postalo vsebinsko bolj pregledno in estetsko še bolj vabljivo. V glavnih črtah so ohranile Traditiones isto notranjo in zunanjo opremo do danes.

Čas okrog leta 1990 je zaznamovalo veliko politično pričakovanje, ki je prineslo naslednje leto samostojnost Sloveniji. Zbornik Traditiones je ta prelomni čas izkoristil za objavo prispevkov s skupnim naslovom »Samoniklost ljudske kulture Slovencev« (1990). Kot glavni urednik sem izbral 23 naslovov in poiskal sodelavce za predvidene teme. Od vabljenih avtorjev je uspelo napisati prispevke dvanajstim. Kljub vsebinskemu torzu je devetnajsti letnik izpolnil pričakovanja: zarisana je bila skica slovenske ljudske kulture s poudarkom na njenih posebnostih, koreninah in vraščenosti v kulturni prostor Srednje Evrope. Če bo uspelo kdaj uresničiti predvideni načrt v celoti, se bo pokazala in potrdila samoniklost naše tradicionalne ljudske kulture tudi v poglavjih, ki so ostala v 19. letniku zbornika neosvetljena.

Po treh letih premora sem uredil tudi 22. letnik inštitutskega glasila. Obogatitev tega letnika je pomenila objava bibliografije dvajsetih letnikov zbornika (avtorica S. Zemljič-Golob). Izkazalo se je, da je posegel zbornik na mnoga področja stroke, držal pa se je v temeljih vodilne usmeritve: objave prispevkov o tradicionalni slovenski ljudski kulturi. Ko se danes oziram na uredniško delo, lahko rečem: če se mu predamo s srcem in odgovornostjo, nas bogato poplača, še najbolj ob izidu novega letnika zbornika.

Mojca Ravnik, uredila številko 20 / 1991, delno 21 / 1992

Uredila sem 20. številko Traditiones. Zbrala sem tudi že prispevke za 21. številko, nato pa se nekateri člani UO niso strinjali z objavo dveh člankov, njihovega mnenja pa je bil potem tudi Razred za filološke in literarne vede. Menila sem, da je za revijo dobro, če je čimbolj odprta za različna mnenja in da so vedno dobrodošle nove interpretacije, tudi če (še) niso popolnoma izdelane in znanstveno utemeljene, če le odpirajo sveže poglede in vzpodbujajo diskusijo. Ker se z izločitvijo člankov nisem strinjala, sem odstopila od urejanja.

Jurij Fikfak, delno uredil številko 21 / 1992

Potem, ko je mag. Mojca Ravnik zaradi neobjave dveh prispevkov odložila uredniško delo, sem 14. 11. 1992 za kratek čas prevzel urednikovanje Traditiones. Številko je bilo nujno izdati v predvidenem roku in s tem rešiti nadaljnje financiranje zbornika.

Novosti tega zbornika sta bili računalniško oblikovanje in prve barvne slike. Pri urejanju gradiva in pri pripravi za računalniško stavljenje mi je intenzivno pomagala mag. Helena Ložar-Podlogar. Z računalniško postavitvijo smo prihranili nekaj denarja, tako da smo avtorje prispevkov lahko vsaj simbolično honorirali. Uredništvo naslednje številke Traditiones je bilo za ta podvig nagrajeno z zmanjšano dotacijo.

Marija Stanonik, uredila številke 23–25 / 1994–1996

Uredništvo Traditiones sem prevzela pod pritiskom okoliščin, saj se nalogi nikakor nisem čutila dorasla, še toliko manj v okolju, ki mu interdisciplinarna plat mojega dela ni blizu. Kljub vsemu se mi je posrečilo pripraviti tri obsežne tematske zbornike. Z njimi sem skušala razklepati etnološke meje v druge stroke, predvsem v filološke, s čimer tudi ob pričujoči zadolžitvi gojim svojo interdisciplinarno usmeritev. To pa je izredno trd oreh za primerno sodelovanje z uredniškim odborom, ki se drži le etnološkega kroga, ravno filološkim vedam pa ni naklonjen. To se je pokazalo ob Traditiones 23, ki so bile posvečene **slovenskemu živemu jeziku** in čeprav je ta od vedno tudi etnološka téma, si današnji rod etnologov z njo ni znal kaj početi.

Vendar sem v prvo številko Traditiones pod svojim uredništvom vložila veliko truda in ljubezni, in srečna sem, da je v njej zastopana pravcata mavrica različnih pristopov do vprašanj moje, naše materinščine, kompendij najrazličnejših tém in generacijska lestvica sodelavcev. Medtem ko je navzven številka doživela sorazmerno lep odziv, je v delovnem okolju naletela na popoln hlad.

Podobno in še huje je bilo z naslednjo številko Traditiones na témo **slovstvene folklore**, ki je bila enostransko ožigosana kot »ozka«, ne da bi avtor besed upošteval enako raznoterost pristopov do predmeta in bogato zastopanost tujih avtorjev, ki utegnejo v marsičem osvežiti slovensko zadevno vednost. Vendar je ravno avtor tega očitka na seji uredniškega odbora opozarjal na potrebo odprtosti navzven (prim. zapisnik z dne 6. 6. 1994). Če je pri tem mislil na ozkost v smislu omejitve na folkloristično disciplino, pa je očitek nepremišljen tudi v tem, ker je bila imenovana téma izbrana šele potem, ko je bila prvotna, na sestanku uredniškega odbora že sprejeta téma z delovnim naslovom: **Inštitut za slovensko narodopisje se predstavi** (prim. zapisnik UO z dne 6. 6. 1994), na sestanku kolektiva ISN (prim. zapisnik seje ISN, 12. 9. 1994) zavrnjena, ker da zaradi drugih obveznosti ne bi bilo mogoče v predvidenem roku pripraviti tehtnih prispevkov. Tako se je izjalovil uredničin namen, da bi za 100. obletnico zaslužnih podjetij Karla Štreklja in Matije Murka dosegla ubranost s svojimi sodelavci v skupno zastavljenem cilju.

V uteho ji je bila misel, da je ob drugi témi kontinuiteta Štrekljevega in Murkovega dela še bolj profilirana, in veselila se je lepega števila sodelavcev. Vendar ji tudi v tej zvezi ni bilo prihranjeno mnogo grenkobe, ko je bilo veliko mladih perspektivnih avtoric odbitih, kot da bi delovala enostranska selekcija avtoritete, ki pa se je uklonila zasebnim pritiskom in ni bilo enotnega kriterija za vse pridobljene članke. Sploh je postajala nejasna razmejitev med kompetencami urednika in recenzenta, in ker v tem

navzkrižju interesov nisem mogla več nadaljevati dela, sem spodbujena z dejanjem kolegice Mojce Ravnik – zaradi pogajanja za samo dva članka, ki se ji ju ni posrečilo rešiti, je odstopila – sem tudi sama to hotela storiti, vendar mi je uredniški odbor načelno dal zaupnico (o vsem tem prim. zapisnik z dne 20. 11. 1995). Vendar je bila ta opora na bolj trhlih nogah. Pri delu me je obdržala predvsem odgovornost za zastavljeno nalogo in predvsem mlajši rod zunaj Inštituta se je veselil napredka v tej zvezi. Tudi pri jubilejni številki Traditiones ni šlo brez pretresov. Če ne bi imela ob sebi, razen uredniškega odbora, čudovito razumevajočih sodelavcev tajnice g. Marte Koren, lektorice mag. Andreje Žéle, prevajalke prof. Mojce Majcen in na koncu, a ne nazadnje prof. Dušana Merharja, referenta za tisk, ki zaupajo, da je naše skupno delo vendarle smiselno, ne bi zdržala. Iskreno sem jim hvaležna za prijateljsko pomoč in delovno tovarištvo.

Strnjeno je posebnost pričujočega uredniškega mandata krčevit napor za zvestobo zasnovani témi, tematska zasnova posameznih številk, znotraj nje pa čim večja različnost pogledov, obsežnost posameznih zbornikov in skrb, da je vsakič zastopano zamejstvo. Razvrstitev razprav v posamezne razdelke pa daje pisani snovi neko notranjo logiko. Poleg povzetkov na koncu so uvedeni tudi izvlečki (sinopsisi) na začetku. Vsaka od treh številk je imela nakazano témo zbornika tudi na zunanjih platnicah in vsaka je bila v čem slavnostno intonirana.

Še vedno pa je rubrika recenzij prepuščena sama sebi. Kolikor pride pobuda zanje od zunaj, znotraj uredništva ni zanje nobene skrbi. To je tudi naloga za prihodnost.

Vsi bi radi imeli boljše Traditiones, kot so, ko jih sami urejamo!

Marija Fabjančič

Zamenjava zbornika Traditiones

Jubilejni letnik glasila *Traditiones*, Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje ponuja lepo priložnost, da osvetlimo pot slovenskega strokovnega glasila v svet.

V prispevku se bomo omejili samo na zamenjavo zbornikov *Traditiones*, ki je najpomembnejša pot do strokovnjakov. Zamenjava publikacij namreč omogoča prodor slovenske znanosti v svet in njeno uveljavitev, hkrati pa tudi dotok tujega znanja k nam.

Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti skrbi, da zamenjava tako zbornika *Traditiones* kot vseh drugih publikacij, ki jih izdajata Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, nemoteno poteka. Celotna zamenjevalna mreža Biblioteke SAZU je bila ob koncu leta 1995 razširjena na 81 držav sveta in je zajemala 1.531 naslovnikov (99 v Sloveniji in 1.432 v inozemstvu), kar je zagotovo daleč največja zamenjava v jugovzhodni Evropi in med največjimi na svetu.

Zborniki *Traditiones* so tako že pri prvem letniku, v letu 1972, imeli veliko prednost pri prodoru v svet, saj so se lahko vključili v utečeno in zelo razširjeno zamenjevalno mrežo. Z leti se je seveda mreža širila in gostila, tako da je od prvotnih 257 naslovnikov, ki so v letu 1972 prejeli tudi *Traditiones*, v letu 1995 narasla na 338 naslovnikov.

Prve letnike so dobili vsi tisti naslovniki, s katerimi je bilo dogovorjeno, da prejemajo ali vse publikacije Slovenske akademije znanosti in umetnosti ali samo publikacije Razreda za filološke in literarne vede Slovenske akademije znanosti in umetnosti ali še ožje specializirano - samo etnološke publikacije. Kasneje, ko so bralci - tako strokovnjaki, znanstveniki in raziskovalci kot tudi ljubitelji etnološke vede in slovenstva nasploh - *Traditiones* spoznali, se je mreža naslovnikov razširila še na tiste, ki so zamenjevali svoje revije samo za *Traditiones* po načelu naslov za naslov.

Pobudo za širjenje zamenjevalne mreže so dajali tuji naslovniki, sami uredniki *Traditiones*, domači strokovnjaki in seveda tudi Biblioteka SAZU.

Vsekakor je zanimivo prikazati, kako se je zamenjevalna mreža za *Traditiones* širila po posameznih letih:

Leto izida	letnik	inozemstvo	Slovenija (število naslovnikov)	skupaj
1972	1/1972	245	12	257
1973	2/1973	253	13	266
1974		258	13	271
1975	3/1974	260	13	273
1976		268	14	282
1977	4/1977	273	14	287
1978		275	15	290
1979	5-6/1979	276	15	291
1980		279	15	294
1981		284	15	299
1982	7-9/1978-80	286	15	301
1983		289	16	305
1984	10-12/1981-83	292	17	309
1984	13/1984			
1985	14/1985	295	18	313
1986	15/1986	299	18	317
1987	16/1987	300	18	318
1988	17/1988	304	19	323
1989	18/1989	314	20	334
1990	19/1990	314	20	334
1991	20/1991	315	21	336
1992	21/1992	316	23	339
1993	22/1993	315	26	341
1994	23/1994	314	27	341
1995	24/1995	311	27	338

Traditiones pošilja Biblioteka SAZU 338 naslovnikom (27 v Sloveniji in 311 v inozemstvu) v 205 krajih v 49 državah na vseh celinah. Poudarek je prav gotovo na zamenjavi publikacij z Zahodom, čeprav so za etnologijo še kako pomembne povezave s slovanskimi narodi z Vzhoda. Več kot zgovorne so tudi naslednje številke:

27 naslovnikov Slovenija,
47 naslovnikov nekdanja Jugoslavija (od teh Jugoslavija 19, Hrvaška 10, Bosna in Hercegovina 7, Makedonija 6)
91 naslovnikov Vzhodna Evropa (od teh Poljska 27, Češka 16, Skupnost neodvisnih držav 15, Romunija 12, Madžarska 9, Slovaška 4, Bolgarija 3, Albanija 2),
125 naslovnikov Zahodna Evropa (od teh Italija 39, Nemčija 29, Avstrija 14, Velika Britanija 10, Finska 6, Francija 5, Švedska 5, Belgija 4, Španija 3, Danska 2, Nizozemska 2, Portugalska 2),
9 naslovnikov Južna Amerika (od teh Brazilija 3),
31 naslovnikov Severna Amerika (od teh Združene države Amerike 28, Kanada 2),
11 naslovnikov Azija (od teh Ciper 4, Japonska 3, Indija 2),
1 naslovnik Afrika in
1 naslovnik Avstralija.

Za ilustracijo lahko navedemo, v katere kraje je razpredena zamenjalna mreža; 15 naslovnikov je v Ljubljani, 10 v Pragi, 7 naslovnikov ima München, po 6 naslovnikov Beograd, Bukarešta, Dunaj, Krakov in New York, 5 naslovnikov je v Vidmu, po 4 naslovnike ima Brno, London, Moskva, Poznanj, Sarajevo, Skopje, Turku in Zagreb, po 3 naslovnike ima Berlin, Čedad, Gradec, Milano, Nikozija, Novi Sad, Priština, Sofija, Stockholm, Trst in Varšava, po 2 naslovnika ima Bratislava, Bruselj, Budimpešta, Celovec, Cluj, Debrecen, Edinburg, Firence, Gorica, Göttingen, Hamburg, Helsinki, Katovice, Kijev, Lodž, Lublin, Marburg/Lahn, Maribor, Niš, Pariz, Piran, Rim, Sankt-Peterburg (Leningrad), Temišvar, Tirana, Torunj, Tübingen, Valjevo in Vroclav.

(Poimensko so navedene le tiste države ali tisti kraji, kjer sta vsaj 2 naslovnika.)

Celotni seznam naslovnikov, ki vsebuje tudi vse spremembe naslovov od leta 1987 ter evidenco poslanih pošiljk od leta 1990, ima Biblioteka SAZU na računalniških datotekah in kartotekah, starejše podatke pa ima shranjene samo v kartotekah. Seznam naslovnikov je bil objavljen tudi kot posebno poglavje v Letopisu SAZU, 44. knjiga: 1993 na straneh 190-226 (Ljubljana 1994).

Seznam pomembnejših naslovnikov, ki prejemajo *Traditiones* v zamenjavo:

Avstrija
Graz: Landesmuseum Joanneum. Abteilung für Volkskunde
Klagenfurt: Landesmuseum für Kärnten
Salzburg: Salzburger Landesinstitut für Volkskunde.
Richard-Wolfram-Forschungsstelle
Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften

Belgija
Bruxelles: Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique

Bolgarija
Sofija: Bŭlgarska akademija na naukite

Bosna in Hercegovina
Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Češka
Brno: Akademie věd České republiky. Ústav pro etnografii a folkloristiku
Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR

Francija
Paris: Bibliothèque Nationale

Hrvaška
Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Italija
Gorizia: Biblioteca Statale Isontina
Milano: Accademia di Scienze e Lettere. Istituto Lombardo
Padova: Università di Padova. Facoltà di Lettere e Filosofia
(per l'Istituto di Filologia Slava)

Roma: Università degli Studi di Roma »La Sapienza«.
Dipartimento di studi slavi e dell'Europa
Centro-Orientale. Facoltà di lettere e filosofia
Trieste: Narodna in študijska knjižnica. (Biblioteca nazionale slovena e degli studi)
Udine: Accademia di Scienze, Lettere ed Arti

Jugoslavija
Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti
Novi Sad: Matica Srpska

Latvija
Riga: Latvijas Akadēmiskā Bibliotēka. (Latvian Academic Library)

Madžarska
Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

Makedonija
Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite

Nemčija
Berlin: Staatsbibliothek zu Berlin. Osteuropa-Abteilung
Bonn: Universitäts- und Landesbibliothek
Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe- Universität.
Institut für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie
Göttingen: Akademie der Wissenschaften in Göttingen
München: Bayerische Akademie der Wissenschaften
Tübingen: Universitätsbibliothek

Poljska
Kraków: Polska Akademia Nauk
Poznań: Uniwersytet im Adama Mickiewicza. Instytut Etnologii
i Antropologii Kulturowej

Slovaška
Bratislava: Univerzitná knižnica

Slovenija
Ljubljana: Narodni muzej
Maribor: Pokrajinski muzej

Skupnost neodvisnih držav
Kiev: Central'na naukova biblioteka im. V. I. Vernads'kogo AN Ukrajiny
Sankt-Peterburg (Leningrad): Rossijskaja akademija nauk

Švedska
Göteborg: Göteborgs Universitetsbiblioteket
Stockholm: Stockholms Universitetsbibliotek

Švica
Genève: Musée d'Ethnographie

Velika Britanija
London: British Library. Slavonic & East European Collections

Združene države Amerike
Cambridge: Harvard College Library. Slavic Division
Chicago: The University of Chicago Library
Los Angeles: University of California. University Research Library
New York: Columbia University. Department of Slavic Languages

Zamenjava publikacij ima tudi nekaj slabih lastnosti, ki so v glavnem povezane s finančnimi težavami založnikov. Te povzročajo zamude pri publiciranju tekočih zbornikov in zato tudi veliko dopisovanja (reklamacije, pojasnila, opravičila) med vsemi sodelujočimi v zamenjalni mreži. Vendar ocenjujemo, da dobre lastnosti odtehtajo vse slabosti.

Za sklep moramo še enkrat poudariti, da se s slovensko knjigo širi domače znanje praktično po vsem svetu, v zamenjavo pa dobimo tuje gradivo, do katerega bi drugače le težko prišli – neredko pa sploh ne, saj je ponekod prav knjižna zamenjava edini možni način nabave.

Vili Vuk

Prof. dr. Angelos Baš 70-letnik

Sredi šestdesetih let se je na oddelku za etnologijo pri tedanjem predstojniku prof. dr. Vilku Novaku oglasil tedanji kustos iz Slovenskega etnografskega muzeja dr. Angelos Baš. Profesorja Novaka je prišel vprašat, ali bi mu lahko svetoval kakšnega študenta etnologije, ki bi ga vključil v terensko delo pri Baševem velikem raziskovalnem projektu Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju. Študentov etnologije tedaj ni bilo na pretek in vključen sem bil v ekipo Slovenskega etnografskega muzeja, ki jo je vodil dr. Angelos Baš. Kar je bilo za študenta izzivalno, je bilo srečanje z raziskovalnim delom na terenu, kar je bila zame osebno sreča, pa je bilo znanstvo in druženje z uglednim etnologom,ki sem mu z velikim zanimanjem sledil skozi njegove spise in ugotavljal, da prinaša nova obzorja v slovensko etnologijo. Skozi leta po najinem prvem srečanju in tudi srečnem sodelovanju na terenu – po Pohorju še pri savinjskih splavarjih – mi je bil dr. Baš nepogrešljiv mentor, prijateljske vezi so ostale do današnjih dni.

V današnjih dneh pa mineva od tistega časa skoraj trideset let. To so desetletja, ki so dr. Angelosa Baša popolnoma profilirala v slovenski etnološki vedi, njegovo obsežno delo je postalo avtorsko razpoznavno in njegova 70-letnica, ki jo praznuje letos, ostaja presenečenje, ki pa seveda navdušuje ob poznavanju razmerja med njegovim delom in njegovo starostjo: naredil je ogromno, v njegovem delu je veliko temeljnega za podobo moderne slovenske etnologije.

Angelos Baš je bil rojen 24. avgusta 1926 v Taboru v Savinjski dolini. Njegov oče je bil prof. Franjo Baš, ustanovitelj in prvi ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Mariboru, človek, ki je obvladoval kar nekaj strok in ki je prav zaradi tega v začetkih mariborskega profesionalno organiziranega muzejstva sedanji Pokrajinski muzej utemeljil in v eni osebi opravil delo, ki danes zahteva kar lepo število kustosov. Današnji pogled na delo dr. Angelosa Baša ima pri razmišljanju o tem, kako se je odločal za svojo poklicno ali strokovno pot, kar precejšnjo olajšavo in povsem zanesljiv odgovor: že od otroških let je z očetom živel v muzeju, in ker mu je bila v njegov genski zapis očitno dana nagnjenost za zgodovino, je bila odločitev za delovno pot skozi življenje povsem preprosta. Dokaz za to je podatek, da je kot desetleten deček »prebral dobršen del

Grudnove Zgodovine slovenskega naroda«[1]. Zares ni moglo biti drugače, kot da je začel študirati zgodovino. Odločil se je za univerzo v Gradcu, toda okupacija je neprekinjenost študija onemogočila, tako da se je leta 1945 vpisal na ljubljansko univerzo, nadaljeval oziroma začel z zgodovino, ob strani študiral še etnologijo in se potem odločil za etnologijo kot glavni študijski predmet. Leta 1951 je diplomiral pri dr. Niku Zupaniču.

Že Bašev razlog, ki ga je napeljal k spremembi študijske smeri, je napovedal, da ne bo etnolog z diplomo, ki bi sledil ustaljeni etnološki misli, kakršna je bila v petdesetih letih še zakoreninjena. Nekoč v času študija ga je režiser Fran Žižek zaprosil za podatke o načinu življenja v času Miklove Zale, ker jih pri različnih profesorjih ni mogel dobiti. Angelosa Baša je to opozorilo na veliko pomanjkanje védenja o vsakdanjem življenju v naši preteklosti.

Etnologijo v muzejski praksi je spoznal na svojem prvem službenem mestu v ljubljanskem Mestnem muzeju, kjer o etnologiji kot samostojni raziskovalni enoti ni bilo govora, zato je Angelos Baš opravljal delo kustosa za kulturno zgodovino. Poznavajoč težnje v evropski etnologiji, ki se je odmikala od tako imenovane »kmetologije« (Bašev izraz!) in se nagibala tudi k raziskovanju načina življenja med delavci ter meščani, je skušal uveljaviti svojo znanstveno ali raziskovalno drugačnost v muzejskem okolju. To se je pa dr. Angelosu Bašu povsem posrečilo šele z začetkom njegovega službovanja v Slovenskem etnografskem muzeju, kjer se je zaposlil leta 1963. Že v času delovanja v ljubljanskem Mestnem muzeju se je pri svojih raziskavah odpravil v preteklosti, tako da je iskal in tudi našel oprijemljive podatke o značilnosti življenja Slovencev v času, ki je zanj še najti relevantno gradivo. Baševa doktorska disertacija, ki jo je obranil leta 1959, je pri nas utemeljila historično etnologijo in v bistvu do današnjih dni njenega utemeljitelja zadržala v tem pomembnem delovnem krogu kot edinega etnološkega raziskovalca, ki se ukvarja z raziskovanjem načina življenja Slovencev v preteklosti. Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju je znanstveni prag, ki ga je s svojo disertacijo prestopil dr. Angelos Baš in na njegovi drugi strani razkril bogato področje s še neobdelanim gradivom. Začetni temi iz historične etnologije so sledile raziskave Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja, Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času in Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju. Toda to niso bile znanstvene inovacije le v smislu utemeljevanja historične etnologije, temveč je dr.Baš v svojih raziskavah noše, oblačilne kulture ali oblačilnega videza tudi definiral in uredil pojme, ki so v rabi pri raziskovanju človekovega oblačenja.

Dr. Angelos Baš je konec petdesetih let in v šestdesetih pomembno in poglobljeno sodeloval pri prenavljanju slovenske etnološke vede. Skoraj izključno v kmečki socialni sloj zazrta slovenska etnologija je začela v tem času – prek evropskih vplivov – razmišljati o kompletnem pogledu na človeka, torej tudi na človeka, ki je živel in deloval v mestnem, industrijskem ali obrtniškem okolju. Dr. Baš se je uspešno potegoval za oblikovanje nove etnologije na Slovenskem, bil pri tem v polemikah večkrat napaden, toda hkrati učinkovit z odgovorom: na pomisleke je odgovarjal s svojim delom in tako na svoje teoretične vzorce postavljal konkretna, praktična dejanja. To so zlasti raziskave Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju, Savinjski splavarji in Ljutomerske konjske dirke. Učinkovito je segel tja, kamor je po njegovem mnenju nova ali prenovljena etnologija morala začeti segati.

[1] Naško Križnar: Pogovor s prof. Angelosom Bašem v: Glasnik Slovenskega etnološkega društva, letnik 27, št. 3 - 4, 1988, str. 98.

Do leta 1979 , ko je odšel na Inštitut za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, je bil dr. Angelos Baš muzealec. V tem okolju je živel z vsemi dvomi, ki še danes zaznamujejo delo muzejskih kustosov: ali izključno raziskovati ali pa raziskano tudi in predvsem posredovati. Seveda se je odlično zavedal obojne naloge in v slovensko muzejstvo vnesel muzeološko svežino, ki je opazno presegla tradicionalni koncept muzejske prezentacije zbranega ali obdelanega gradiva. Nove muzeološke zamisli je pokazala Baševa razstava o savinjskih splavarjih, ki jo je po temeljiti raziskavi, objavljeni tudi v knjigi, oblikoval skupaj z arhitektom Marjanom Lobodo. Raziskava je uveljavila princip realne podobe savinjskih splavarjev v preteklosti, kar pomeni, da si je pri mizansceni pomagala tudi s premostitvami vrzeli, ki jih muzejski predmeti niso mogli spraviti v povezano zgodbo.Tako si je dr. Angelos Baš »upal« – da bi z razstavo dosegel tudi predstavo – postaviti pred obiskovalce rekonstrukcijo splava, kakršnega so uporabljali savinjski splavarji. Historičnemu gradivu je potemtakem dodal »nov« predmet, kar je še zdaj moderno muzeološko načelo pri pripravljanju razstav.

Baševo akademijsko obdobje od leta 1979 pa do upokojitve označuje načrtno ukvarjanje skoraj izključno s historično etnologijo, znotraj tega pa prek raziskovanja oblačilne kulture z načinom življenja fevdalcev in meščanov. S tem je praktično uresničil širitev in tudi zaokrožitev interesnega delovnega kroga etnološke vede, ki se je pred tem dolga leta – razumljivo, da tudi z argumenti – zadržala na raziskovalni točki, označeni le s kmetstvom, iz katere se je razvila, kot bi rekel naš slavljenec, »kmetologija«. Ob tem je bil v koraku z drugimi dogajanji v »svoji« znanosti, z natančnostjo je polemiziral, objavljal, sodeloval na kongresih, prav tako pa z urejanjem Traditiones in Etnološke revije spodbujal ter organiziral etnološko znanstveno pisanje pri nas. Pomembna in za slovensko znanje o preteklosti koristna je enciklopedična publikacija Slovensko ljudsko izročilo, ki jo je uredil dr. Angelos Baš, njegovo tovrstno delo se zdaj nadaljuje pri nastajanju slovenskega etnološkega leksikona.

Dr. Angelos Baš je bil leta1984 izvoljen v naziv rednega profesorja za etnologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, od leta 1987 vodi tam seminar oziroma konzultacije za študente podiplomskega študija etnologije. Prof. dr. Angelosu Bašu želimo, da bi slovenski etnologiji, ki jo je pomagal na novo utemeljiti, še dolga leta prispeval svoje misli in da bi kot profesor s svojimi izkušnjami in znanjem pomagal na znanstveno pot še veliko svojim slušateljem.

Na izrecno željo avtorja ta prispevek ni lektoriran.

Sinja Zemljič-Golob in Maja Godina-Golija

Bibliografija Angelosa Baša

(1947 do 1995)

Samostojne publikacije

Stari Slovani v zgodovini. - Ljubljana, Slovenski knjižni zavod, 1949, 84 str. (Poljudnoznanstvena knjižnica, 23. Avtorja Angelos Baš, Branko Marušič.)

Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem. - Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1959, 92 str.

Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov. - Maribor, Obzorja, 1967, 312 str.

Noša na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju. - Ljubljana, Mladinska knjiga, 1970, 151 str.

Savinjski splavarji. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1974, 276 str.

Ljutomerske konjske dirke. - Maribor, Obzorja 1976, 204 str.

Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja. - Ljubljana, SAZU, 1984, 168 str. (Gradivo za narodopisje Slovencev, 2.)

Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času (1. polovica 19. stoletja). - Ljubljana, DZS, 1987, 360 str.

Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju. - Ljubljana, SAZU, 1989, 115 str. (Gradivo za narodopisje Slovencev, 4.)

Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju. - Ljubljana, DZS, 1992, 300 str.

Znanstvene in strokovne objave

Povojna izkopavanja v Ptuju. - Novi svet, 2, 1947, str. 736-746.

Povojna arheološka izkopavanja v Ptuju. - Obzornik II, 1947, str. 304-309.

Arheološka izkopavanja v Ptuju. - Tovariš 27. VI. 1947, str. 604.

Arheološke izkopanine v Ptuju. - Vprašanja naših dni 26. X. 1947, str. 1052 - 1056.

Mračna doba je rodila velikega moža. - Ljudski tednik 5. II. 1948, str. 8-9, 12-13.

Arheološka preučevanja na Bledu. - Slovenski poročevalec 21. VII. 1948, str. 6.

Prešeren. - Študentska revija, 1, 1948, str. 5-13.

Arheološka raziskavanja na Bledu. - Mladinska revija, 4, 1948/49, str. 208-212.
Iz staroslovanskega narodopisja. - Ljudski tednik 24. VI. 1949, str. 8-9.
Arheološka izkopavanja na Bledu. - Ljudski tednik 8. VII. in 15. VII. 1949, str. 7.
Ob kulturnozgodovinskih problemih slovenskega zgodnjega srednjega veka. - Nova obzorja, 2, 1949, str. 23-33.
Staroslovanske najdbe na Bledu. - Vestnik 18. IV. 1949, str. 2-3.
O staroslovanskih običajih. - Vestnik 23. VIII. 1949, str. 4.
Varstvo kulturnih spomenikov. - Mladinska revija, 5, 1949/50, str. 235-236.
Vprašanja naših muzejev. - Nova obzorja, 3, 1950, str. 541-542.
Ob dnevu Cirila in Metoda. - Primorski dnevnik 5. VII. 1950, str. 4.
Francozi v Trstu 1797. - Razgledi (Trst) 1950, str. 383-384, 429-431.
Mestni muzej v Ljubljani. - Slovenski poročevalec 11. V. 1950, str. 4.
Kitajska umetna obrt v Ljubljani. - Tovariš 28. XII. 1950, str. 668, 676.
Celje in njegova pokrajina v 15. stoletju po pričevanju sodobnikov. - Celjski zbornik, 1951, str. 231 - 237.
O etnografiji Slovanov v 10. stoletju. - Nova obzorja, 4, 1951, str. 336-339.
O starejših smrtnih običajih pri Slovanih. - Nova obzorja, 4, 1951, str. 841-843.
Pripombe h kronologiji staroslovenske kulture. - Novi svet, 6, 1951, str. 841-845, 954-957.
Po naših muzejih. - Tovariš 12. in 22. I. 1951, str. 28 in 46.
Tako so nekoč sodili stari Kitajci. - Tovariš 19. VII. 1951, str. 322.
K izvoru pleteninaste ornamentike. - Zgodovinski časopis, 5, 1951, str. 119-154.
Kulturnozgodovinski muzej na Bledu. - Ljubljanski dnevnik 26. I. 1952, str. 4.
Ljubljanska prehrana v 18. stoletju. - Tovariš 28. III. 1952, str. 208.
K stavbnemu in zemljiškemu značaju Ljubljane v franciscejskem katastru. - Slovenski etnograf, 5, 1952, str. 76-100.
Stavbni značaj Kostanjevice v franciscejskem katastru. - Kostanjevica na Krki ob sedemstoletnici mestnega obstoja, Kostanjevica 1953, str. 103-108.
Kako so se oblačili naši pradedje. - Mladina, 8. XII. 1953, str. 6.
Kulturnozgodovinski muzej na Ljubljanskem gradu. - Ljubljanski dnevnik 19. XII. 1953, str. 4.
Hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stoletju. - Slovenski etnograf, 6/7, 1953/54, str. 121-138.
Vprašanja mestnega muzeja v Ljubljani. - Ljubljana 1954, 36 str.
(Avtorji Josip Mal, Angelos Baš, Marija Levstek, Nace Šumi.)
Etnografija Santoninovega itinerarija po Koroškem, Kranjskem in Štajerskem 1485-1487. - Kronika, 2, 1954, str. 122-127.
Kaj bo z muzejskimi publikacijami? - Ljubljanski dnevnik 13. II. 1954, str. 4.
Na rob diskusije o muzejih. - Ljubljanski dnevnik 6. III. 1954, str. 4.
Novo leto in izročilo njegovega praznovanja.- Slovenski poročevalec 31. XII. 1954, str. 23.
Razstava gotske in renesančne noše v ljubljanskem območju.- Ljubljana, Mestni muzej in Gospodarsko razstavišče, 1955, 4 str. (Katalog.)
Za muzejsko podobo Ljubljane. - Ljubljanski dnevnik 4. II. 1955, str. 4. (Avtorji Josip Mal, Angelos Baš, Marija Levstek, Nace Šumi.)
Vprašanja naših krajevnih muzejev. - Naša sodobnost, 3, 1955, str. 1147-1152.
Stare kulture. - Naši razgledi, 4, 1955, str. 301-302.
Slovenske panjske končnice. - Naši razgledi, 4, 1955, str. 350.

O srednjeveški noši na Slovenskem. - Obzornik, 1955, str. 337-340.

Orodja na kmečkih gospodarstvih pod Mariborom v 18. stoletju. - Slovenski etnograf, 8, 1955, str. 109 - 128.

Muzejski utrinki iz Švice. - Slovenski poročevalec 23. V. 1955, str. 4.

Gotska in renesančna noša v kamniškem območju. - Kamniški zbornik, 2, 1956, str. 101-112.

Zbirka gotske in renesančne noše v ljubljanskem Mestnem muzeju. - Kronika, 4, 1956, str. 109-110.

Noše na freski Sv. Nedelje v Crnogrobu. - Loški razgledi, 3, 1956, str. 175-182.

K razstavam zgodovine. - Naši razgledi, 5, 1956, str. 58-59.

O našem zgodovinopisju. - Naši razgledi 5, 1956, str. 270-271.

Muzejsko romanje po Parizu. - Naši razgledi, 5, 1956, str. 456-457.

Prekomorske kulture v Etnografskem muzeju. - Naši razgledi, 5, 1956, str. 484-485.

Slovenski šolski muzej. - Naši razgledi, 5, 1956, str. 521.

Renesančna noša na Slovenskem. - Obzornik, 1956, str. 320-323.

Stavbni značaj Kamnika v franciscejskem katastru. - Kamniški zbornik, 3, 1957, str. 62 - 68.

Ob tednu muzejev. - Naši razgledi, 6, 1957, str. 453-454.

Crnogrobška freska v filmu. - Naša sodobnost, 5, 1957, str. 1129-1133.

Pohištvo podložnikov na Podčetrtkovem gospostvu v 18. stoletju. - Slovenski etnograf, 10, 1957, str. 49-60.

Nove zbirke Pokrajinskega muzeja v Mariboru. - Naši razgledi, 7, 1958, str. 37-38.

Pričevanje o noši v poznosrednjeveški umetnosti na Slovenskem. - Slovenski etnograf 11, 1958, str. 101-130.

Odgovor na vprašanje bralcev. - Tedenska tribuna 3. IV. 1958, str. 7.

Beseda o naši muzejski omiki. - Naši razgledi, 8, 1959, str. 31-32.

O muzejski prosveti. - Naši razgledi, 8, 1959, str. 213.

Peča na Slovenskem. - Naši razgledi, 8, 1959, str. 310-311.

O najstarejši upodobitvi skrinje na Slovenskem. - Slovenski etnograf, 12, 1959, str. 97-106.

Kaputi i ogrtači u Sloveniji od XIV do XVI stoleća. - Zbornik Muzeja primenjene umetnosti (Beograd) 5, 1959, str. 7-25.

Kranjska ljudska noša na gotskih freskah. - Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. 5/6, 1959, str. 351-367.

Etnografija - zgodovinska znanost. - Glasnik Slovenskega etnografskega društva, 2, 1959/60, str. 9-10.

Uz etnografiju Gorenjske u kasnom srednjem veku. - Rad kongresa folklorista Jugoslavije (Ljubljana) 1960, str. 27-32.

Etnografija - zgodovinska znanost. - Naši razgledi, 9, 1960, str. 77-79.

Beseda o krajevnih muzejih. - Naši razgledi, 9, 1960, str. 179-180.

Staleški okviri u nošji 16. stoleća kod Slovenaca. Etnološki pregled (Beograd) 2, 1960, str. 41-62.

Polemična opomba o etnografiji. - Naši razgledi, 9, 1960, str. 515- 516.

Materijali visoke nošnje u Sloveniji 16. stoleća. - Zbornik Muzeja primenjene umetnosti (Beograd) 6/7, 1960/61, str. 87-107.

Namesto odgovora. - Naši razgledi, 10, 1961, str. 105.

Muzejski utrinki iz Stockholma. - 7 dni 7. IV. 1961, str. 11.

Muzejski utrinki iz Kopenhagna. - 7 dni 14. IV. 1961, str. 11, 15.

IV. posvetovanje jugoslovanskih etnologov. - Naši razgledi, 10, 1961, str. 362.

Motivi fizičnega dela v srednjeveškem stenskem slikarstvu na Slovenskem. - Rad VIII kongresa Saveza folklorista Jugoslavije (Titovo Užice) 1961, str. 359-365.

Hrastovski plug. - Slovenski etnograf, 14, 1961, str. 51-58.

Mali mejniki iz veka v vek. - Tovariš 31. XII. 1961, str. 28-31.

Dva muzeja. - Argo, 1, 1962, str. 81-83.

Cena noše na Slovenskem v 15. in 16. stoletju. - Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena (Zagreb) 40, 1962, str. 35-44.

V savetovanje jugoslovenskih etnologa. - Bilten Etnološkog društva Jugoslavije (Beograd) 5, 1962, str. 1-3.

Načela proučavanja naše starije narodne nošnje. - Etnološki pregled (Beograd) 4, 1962, str. 64-84.

Posvetovanje etnologov. - Naši razgledi, 11, 1962, str. 248-249.

Ljudska noša na Gorenjskem. - Naši razgledi, 11, 1962, str. 308-309.

Hlače v srednjeveški ljudski noši na Slovenskem. - Slovenski etnograf, 15, 1962, str. 55-72.

Staro orožje Afrike, Azije in Oceanije. - Naši razgledi, 11, 1962, str. 431.

Dve razstavi Mestnega muzeja. - Naši razgledi, 11, 1962, str. 480-481.

VI. posvetovanje jugoslovanskih etnologov. - Bilten Etnološkog društva Jugoslavije (Beograd) 6, 1963, str. 4-7.

O istorijskom karakteru etnologije. - Etnološki pregled (Beograd) 5, 1963, str. 5-22.

Muzeji in družbeno samoupravljanje. - Naši razgledi, 12, 1963, str. 196-197.

Slovenske ljudske maske. - Naši razgledi, 12, 1963, str. 295-296.

Slovensko ljudsko slikarstvo. - Naši razgledi, 12, 1963, str. 356-357.

O poznesrednjeveški ljudski noši hlač na Slovenskem. - Rad kongresa folklorista Jugoslavije (Ohrid) 1964, str. 463-467.

Obuvala na Slovenskem v 15. in 16. stoletju. - Slovenski etnograf, 16/17, 1964, str. 23-34.

Pota sodobne etnografije. - Naši razgledi, 13, 1964, str. 309.

Predmet in cilji etnologije. - Delo 15. X. 1964, str. 5.

Gozdni in lesni delavci na južnem Pohorju. - Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, 1965, 16 str. (Vodnik po razstavi).

Prehrana gozdnih in lesnih delavcev na južnem Pohorju. - Časopis za zgodovino in narodopisje, n. v. 1, 1965, str. 1-11.

Uz temu: etnologija i istorija umetnosti. - Etnološki pregled (Beograd) 6/7, 1965, str. 7-14.

Razstavljanje etnografskega muzejskega gradiva. - Naši razgledi, 14, 1965, str. 71-72.

Opomba o naši etnografiji. - Sodobnost, 13, 1965, str. 173-181.

Opuščene drče. - 7 dni, 31. 12. 1965, str. 5.

Etnološki utrinki iz Poljske. - Naši razgledi, 15, 1966, str. 54-55.

Na rob raziskav o šegah. - Naši razgledi, 15, 1966, str. 220-221, 248-249.

Etnolog, literarni zgodovinar in pedagog Vilko Novak. - Panonski zbornik (Murska Sobota), 1966, str. 350-353.

Prekmurski pozvačin. - Etnografija Pomurja, 1, 1967, str. 119-142.

Izraba prostega časa pri starejših gozdnih delavcih na južnem Pohorju po osvoboditvi. - Slovenski etnograf, 20, 1967, str. 76-91.

Ac sibi haberent. - Sodobnost, 15, 1967, str. 643-647.

Iz starejših štajerskih verovanj. - Večer 26. VIII. 1967, str. 10.

Pojasnilo. - Delo 9. I. 1968, str. 5.

Ralo in plug. - Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, 1968, 14 str. (Vodnik po razstavi.)

Ralo in plug. - Naši razgledi, 17, 1968, str. 595.

O predmetu etnologije. - Časopis za zgodovino in narodopisje, n. v. 4, 1968, str. 273-277.

Družbena skupina gozdnih in žagarskih delavcev kot predmet etnološke raziskave. - X sovetuvanje na etnolozite na Jugoslavija (Titov Veles), 1968, str. 151-166.

Beseda o zborniku Svet med Muro in Dravo. - Slovenski etnograf, 21/22, 1968/69 (1970), str. 118-119.

Noša na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju. - Delo 8. VII, 1971, str. 12.

Obiranje hmelja na kmečkih posestvih v Savinjski dolini. - Slovenski etnograf, 23/24, 1970/71 (1972), str. 71-98.

Pojasnilo. - Dialogi, 7, 1971, str. 610-611.

Orodje v poznosrednjeveškem stenskem slikarstvu na Slovenskem. - Časopis za zgodovino in narodopisje, n. v. 7, 1971, str. 70-75.

O etnoloških raziskavah sodobnega gospodarskega orodja. - Naši razgledi, 21, 1972, str. 71-72.

Bloške smuči. - Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, 1972, str. 4-9 (Vodnik po razstavi.)

Razstava bloških smuči. - Naši razgledi, 21, 1972, str. 246.

Die Erscheinungsform der Kleidung im slowenischen Volksgebiet im Spätmittelalter und im 16. Jahrhundert. - Waffen-und Kostümkunde (München-Berlin) 1972, str. 81-94.

O materialni kulturi v gorskih soseskah zgornjega Posočja in v Kobariškem kotu. - Zbornik 18. kongresa SUFJ (Bovec 1971) 1973, str. 27-42.

Ob flosarskem balu na Ljubnem 1973. - Turistični vestnik, 1973, str. 190-191.

O dravskih splavarjih. - Slovenski etnograf, 25/26, 1972/73, str. 143-156.

Slovo od ljudskega življenja. - Slovenski etnograf, 25/26, 1972/73, str. 157-185.

Stoletnica dirk. - Delo, 10. VII. 1974, str. 9.

Dobički in mezde v savinjskem splavarstvu. - Savinjski zbornik, 3, 1974, str. 317-326.

Posnemati Dunajčane. - Delo 26. IV. 1975, str. 31.

Savinjsko splavarstvo. - Naši razgledi, 24, 1975, str. 293.

Začelo se je v Ljutomeru. - 7 D 5. VI. 1975, str. 17.

Družbene organizacije. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, 8, 1975, str. 59-64. (Avtorja Angelos Baš, Duša Krnel-Umek).

Delavski dohodki in kupna moč. Življenje idrijskega rudarja. - Idrijski razgledi, 20, 1975, str. 3-7.

Začetki ljutomerskih konjskih dirk. - Slovenski etnograf 27/28, 1974/75, str. 63-80.

Povedali so ob jubileju. - 15 let Nogometnega kluba Maribor, 1976, str. 15.

Začetki konjskih dirk v Šentjerneju, v: Slovenski etnograf 29, Ljubljana 1976, str. 39-52.

Gospodarstvo. - Razstava Titov rojstni kraj (Ljubljana) 1977, str. 25-26.

Gospodarstvo. - Izložba Titov zavičaj (Zagreb) 1977, str. 29-30.

Dirke. - Večer 26. IX. 1977, str. 4.

Corrigenda. - Traditiones, 4, 1975 (1977), str. 281-292.

The Family of Foresters and Sawyers in the Southern Pohorje during the Period of the Capitalist Exploitation of the Forests. - Ethnologia Slavica (Bratislava) 8/9, 1977, str. 217-226.

Plavljenje lesa po Savinji. - Slovenski etnograf, 30, 1977 (1979), str. 61-74.

"Šentjernejski dirjači počaščeni pred vsem svetom". - Dolenjski list 12. I. 1978, str. 28-29.

Etnologija in sodobna slovenska družba (diskusija). - Glasnik Slovenskega etnološkega društva, 18, 1978, str. 32-33, 41-42.

Gledališče, film in etnologija. - Etnologija in sodobna slovenska družba, 1978, str. 81-85.

Savinjsko splavarstvo od 15. do 19. stoletja. - Acta historico-oeconomica Iugoslaviae (Zagreb) 5, 1978, str. 225-248.

Iz kulturnega življenja v Zgornji Savinjski dolini in Zadretju med svetovnima vojnama. - Savinjski zbornik (Žalec) 4, 1978, str. 266-274.

O "ljudstvu" in "ljudskem" v slovenski etnologiji. - Pogledi na etnologijo, 1978, str. 67-115.

O zemljiški lastnini in delu v Slovenskih goricah med svetovnima vojskama. - Traditiones 5/6, 1976/77 (1979), str. 47-54.

Vraža, da hudič polhe pase. - Lovec, 62, 1979, str. 271-273.

Postscriptum. Glasnik Slovenskega etnološkega društva, 19, 1979, str. 57-59.

O koristih našega polšjega lova. - Lovec 63, 1980, str. 323-326.

O našem lovu na polhe. - Rodna gruda 27, 1980, št. 10, str. 28-29.

O savinjskem splavarstvu. - Rodna gruda, 27, 1980, št. 11, str. 28-29.

Predgovor. Slovensko ljudsko izročilo. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980, str. 5-8.

Poljedelstvo. Slovensko ljudsko izročilo. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980, str. 22-30.

Vrtnarstvo. Slovensko ljudsko izročilo. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980, str. 41-43.

Vinogradništvo. Slovensko ljudsko izročilo. - Ljubljana Cankarjeva založba, 1980, str. 45-48.

Sadjarstvo. Slovensko ljudsko izročilo. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980, str. 49-51.

Gozdno gospodarstvo. Slovensko ljudsko izročilo. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980, str. 54-57.

Nabiralništvo. Slovensko ljudsko izročilo. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980, str. 59-60.

Lov in ribolov. Slovensko ljudsko izročilo. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980, str. 61-65.

Hrana. Slovensko ljudsko izročilo. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980, str. 111-118.

Noša (soavtorica Marija Makarovič). Slovensko ljudsko izročilo. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980, str. 121-131.

Iz pričevanj Janeza Trdine o noši. - Janez Trdina - etnolog. Ljubljana 1980, str. 27-36.

Kako se je nosil Prešeren. - Naši razgledi, 29, 1980, str. 678-679.

Beseda o etnologu Stanku Vrazu. - Naši razgledi, 30, 1981, str. 296.

Etnologija Slovanov, posebej tudi Slovencev. - Naši razgledi, 30, 1981, str. 707, 716.

Pričevanja Frana Levstika o noši. - Glasnik Slovenskega etnološkega društva, 22, 1982, str. 6-11.

Poglavja iz etnološkega dela Stanka Vraza na Slovenskem. - Traditiones, 7/9, 1978/80 (1982), str. 189-249.

O predmetu Vrazovega etnološkega dela na Slovenskem. - Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije, 1, 1982, str. 9-14.

O potopisih kot virih za etnologijo Slovencev v fevdalni dobi. - Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije, 1, 1982, str. 105-117.

Savinjski splavarji (delen ponatis knjige Savinjski splavarji). - Novi tednik 28. VII. do 30. XII. 1982.

Savinjski splavarji (nadaljevanje delnega ponatisa knjige Savinjski splavarji). - Novi tednik 6. I. 1983 do 1. IX. 1983.

Luče sredi 19. stoletja. - Savinjski zbornik (Žalec), 5, 1983, str. 480-484.

Naposled še v etnologiji. - Naši razgledi, 32, 1983, str. 223-224.

O preteklosti in etnologiji. - Naši razgledi, 32, 1983, str. 406-407.

Še o preteklosti in etnologiji. - Naši razgledi, 32, 1983, str. 457.

Nekatere značilnosti dela v pohorskih gozdovih slovenjebistriške graščine. - Zbornik občine Slovenska Bistrica, 1, 1983, str. 263-269.

Polšji lov na Slovenskem. - Traditiones, 10/12, 1981/83 (1984), str. 35-60.

K slovenskemu imenju za etnologijo (1843-1857). - Traditiones, 10/12, 1981/83 (1984), str. 154-164.

Oblačilne značilnosti na Slovenskem v 16. stoletju. - Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 20, 1984, str. 69-86.

Kaj je pravzaprav moda? - Večer 20. X. 1984, str. 6, 27. X. 1984, str. 6, 3. XI. 1984, str. 6, 10. XI. 1984, str. 6, 17. XI. 1984, str. 6, 24. XI. 1984, str. 6 in 8. XII. 1984, str. 6.

Moda. - Traditiones, 13, 1984, str. 71-85.

Oblačilna moda kot sredstvo politične propagande: pri Slovencih ob revoluciji 1848. - Etnološki pregled (Beograd) 20/21, 1984/85, str. 5-9.

Dopolnilo. - Nova revija, 4, 1985, str. 1038.

Surke, rdeče kape in bele kokarde. - Večer 14. IX. 1985, str. 6.

Oblačilni materiali in sprejemanje oblačilne mode na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja. - Traditiones, 14, 1985, str. 55-79.

O terenskih ekipah Zgodovinskega društva v Mariboru 1948. - Traditiones, 14, 1985, str. 191-192.

Ko so po Dravi še plule šajke. - Večer 11. 10. 1986, str. 26.

Oblačilne razmere na Slovenskem v 16. stoletju. - Razprave Filozofske fakultete. Simpozij Slovenci v evropski reformaciji šestnajstega stoletja, 1986, str. 7-27.

Pletilna tehnika jalb v Vzhodnih Alpah. - Etnološka tribina (Zagreb) 9, 1986, str. 79-82.

Trabrennpferde auf den Bauernhöfen in der Umgebung von Ljutomer (Luttenberg, Untersteiermark). - Tradition und Entfaltung, Volkskundliche Studien in memoriam Hanns Koren (Trautenfels), 1986, str. 217-222.

Časopisi oblačilne mode na Slovenskem ob koncu fevdalne dobe. - Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 50, 1986, str. 83-87.

Ob razstavi Ljudska umetnost v Jugoslaviji (Etnografski muzej v Budimpešti). - Glasnik Slovenskega etnološkega društva 26, 1986/87, str. 45-46.

Oblačilni videz je večkrat v tesni zvezi z narodnim gibanjem. - Delo 23. IV. 1987, str. 6.

Zdravstvo savinjskih splavarjev. - Zbornik, Spominski simpozij ob 100 letnici Minařikovega rojstva, Maribor 1987, str. 151-156.

Oblačilna kultura na Slovenskem v stičišču z drugimi oblačilnimi kulturami. - Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 23, 1987, str. 129-141.

Beseda ustvarjalcev, Angelos Baš, Oblačilna kultura na Slovenskem (1. polovica 19. stoletja). - Knjižna panorama, 2, 1987, str. 3-4.

Oblačilna kultura med Slovenci. - Primorski dnevnik 21. VIII. 1987, str. 9, 25. VIII. 1987, str. 9, 26. VIII. 1987, str. 9, 28. VIII.1987, str. 9.

Zur sozialen und politischen Funktion der Kleidung im Slowenien des Vormärz und der Revolution 1848. - Kleidung-Mode-Tracht, Referate der Österreichischen Volkskundetagung 1986 in Lienz (Osttirol), (Wien) 1987, str. 141- 157.

Zur sozialen und politischen Funktion der Kleidung im Slowenien des Vormärz und der Revolution 1848. - Ethnologia Slavica (Bratislava) 18, 1986 (1987), str. 55-68.

Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega kot vir za etnologijo. - Traditiones, 16, 1987, str. 273-278.

Addenda et corrigenda. - Traditiones 16, Ljubljana 1987, str. 331-333.

Brana. - Enciklopedija Slovenije, 1, 1987, str. 354-355.

Za žirovsko muzejsko zbirko obutve na Slovenskem. - Žirovski občasnik, 14, 1988, str. 193.

Die slowenischen Flösser. - Österreichische Zeitschrift für Volkskunde (Wien) 92, 1988, str. 157-178.

Die Fremdbilder der Savinja-Flösser. - Stereotypvorstellung im Alltagsleben. - Festschrift für Georg R. Schroubek (München), 1988, str. 83-89.

O starejših dimnicah na Slovenskem. - Traditiones, 17, 1988, str. 111-120. (Soavtor S. Vilfan.)

Še o polšjem lovu na Slovenskem v 18. stoletju. - Traditiones, 17, Ljubljana 1988, str. 221-224.

Braslovče sredi 19. stoletja. - Savinjski zbornik 6 (Žalec), 1988, str. 110-112.

Dvoje pričevanj. - Nova revija 7, 1988, str. 2004.

Cevc Tone. - Enciklopedija Slovenije, 2, 1988, str. 64.

Die Stadt Ljutomer und die Bauernpferderennen in ihrer Umgebung. - Niederösterreich und seine historischen Nachbarn. Zentrale Orte und regionale Kultur in zentraleuropäischen Raum (Wien) 1988 (1989), str. 194-213.

Srce ne ve za barve. - Jana 15. III. 1989, str. 19.

Ali smo Slovenci na Balkanu? - Demokracija 12. IX. 1989, str. 5.

Od Maribora do Trsta leta 1798. - Traditiones 18, 1989, str. 167-178.

Postscriptum. - Traditiones, 18, 1989, str. 234-235.

Sergij Vilfan sedemdesetletnik. - Traditiones, 18, 1989, str. 193-196.

Diskusija. - Etničkite tradicii i sovremenosta (Skopje) 1989, str. 141-144.

Zdravstvene razmere delavcev v pohorskih gozdovih slovenjebistriške graščine. - Zbornik občine Slovenska Bistrica, 2, 1990, str. 415-418.

Kaj so nosili. Oblačilni materiali mestnega prebivalstva na Slovenskem v 17. in 18. stoletju. - Večer 25. IX. 1990, str. 20, 26. IX. 1990, str. 17, 27. IX. 1990, str. 20, 28. IX. 1990, str. 18, 29. IX. 1990, str. 17, 1. XI. 1990, str. 20.

Oblačilni materiali mestnega prebivalstva na Slovenskem v 17. in 18. stoletju. - Časopis za zgodovino in narodopisje, n. v. 27, 1991, str. 9-14.

Nekdanja oblačilna kultura na Slovenskem. - Neodvisni dnevnik 5. IX.1991, str. 18, 6. IX. 1991, str. 14, 7. IX. 1991, str. 16, 9. IX. 1991, str. 16, 10. IX. 1991, str. 14, 11. IX. 1991, str. 16.

Identiteta oblačilnega videza na slovenskem ozemlju v fevdalni dobi. - Simboli identiteta (Zagreb) 1991, str. 121-132.

Šege in navade v oblačilnem videzu na Slovenskem v 17. in 18. stoletju. - Traditiones, 20, 1991, str. 53-65.

Anton Martin Slomšek in oblačilna kultura. - Etnolog, n. v. 1, 1991, str. 121-128.

Čistoća u odevanju, kozmetika i pušenje u Sloveniji tokom XVII i XVIII veka. - Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 54-55 (Beograd), 1991, str. 101-107.

Dvajset let etnološkega zbornika Traditiones. - Delo 20. II. 1992, str. 6.

Gospodarski, družbeni in politični izraz oblačenja. - Delo 20. II. 1992, str. 16.

Politični izraz oblačenja v 18. stoletju. - Slovenec 14. III. 1992, str. 28.

Ob Slomškovi razstavi v Mariboru. - Slovenec 3. VI. 1992, str. 2.

Jovan Cvijić o Slovencih. - Večer 3. XI. 1992, str. 19, 4. XI. 1992, str. 19, 5. XI. 1992, str. 20, 6. XI. 1992, str.17, 7. XI. 1992, str. 15, 9. XI. 1992, str. 21, 10. XI. 1992, str. 19, 11. XI. 1992, str. 18, 12. XI. 1992, str. 18, 13. XI. 1992, str. 18.

Lukarija. - Enciklopedija Slovenije, 6, 1992, str. 336-337.

Posebnosti slovenske in nemške obleke na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne. - Zgodovinski časopis 46, 1992, str. 445-450.

Jovan Cvijić o Slovencih. - Traditiones, 21, 1992, str. 153-162.

Predgovor. - Predlog za geselnik Slovarja etnologije Slovencev, (Ljubljana) 1993, str. 1-3.

Vrtnarstvo. - Predlog za geselnik Slovarja etnologije Slovencev, 1993, str. 38.

Sadjarstvo. - Predlog za geselnik slovarja etnologije Slovencev, 1993, str. 41.

Gozdno gospodarstvo. - Predlog za geselnik Slovarja etnologije Slovencev, 1993, str. 42.

Oblačilna kultura (soavtorica M. Makarovič). - Predlog za geselnik Slovarja etnologije Slovencev, 1993, str. 68-74.

Ljutomerske konjske dirke (delen ponatis knjige Ljutomerske konjske dirke). - Ekipa 18. VIII. 1993, str. 14-15, 29. IX. 1993, str. 8-9, 10. XI. 1993, str. 6-7, 30. XII. 1993, str. 7.

Motika. - Enciklopedija Slovenije, 7, 1993, str. 226-227.

Narodna noša. - Enciklopedija Slovenije, 7, 1993, str. 305.

Popravki. - Traditiones 22, 1993, str. 127-129.

O dedku Mrazu. - Slovenec 5. I. 1994, str. 8.

Prošnja dr. Ivanu Sedeju. - Slovenec 15. II. 1994, str. 9.

Der Ausdruck des Politischen in der Kleidung in Slowenien vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis zum zweitenWeltkrieg. - Abbigliamento tradizionale e costumi popolari delle Alpi (Torino) 1994, str. 177-186.

Oblačilna kultura. - Enciklopedija Slovenije, 8, 1994, str. 56.

Oblačilni videz. - Enciklopedija Slovenije, 8, 1994, str. 56-58.

Orel Boris. - Enciklopedija Slovenije, 8, 1994, str. 149.

Ocena. - Glasnik Slovenskega etnološkega društva 34, 1994, str. 4.

Popravki in dostavki. - Traditiones, 23, 1994, str. 383-388.

Plug. - Enciklopedija Slovenije, 9, 1995, str. 1-2.

Polharstvo. - Enciklopedija Slovenije, 9, Ljubljana 1995, str. 64-65.

Požigalništvo. - Enciklopedija Slovenije, 9, 1995, str. 212.

Prehrana. - Enciklopedija Slovenije, 9, 1995, 276-277.

Die Eigenheiten der slowenischen und deutschen Kleidung in Slowenien vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg. - Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa. Deutsche und slowenische Kultur im slowenischen Raum vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg (Ljubljana) 1995, str. 225-235.

Ocene

Knjiga o staroslovenskih grobiščih v severni Sloveniji. - Slovenski poročevalec 6. V. 1947, str. 4.

Zgodovina srbskih strank. - Slovenski poročevalec 29. XI. 1947, str. 8.

Knjiga o lanskih izkopavanjih v Ptuju. - Slovenski poročevalec 9. XII. 1947, str. 6.

Obnova slovenske vasi. - Slovenski poročevalec 21. XII. 1947, str. 6.

Dr. Josip Korošec: Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji. - Zgodovinski časopis, 1, 1947, str. 206-212.

Marx: 18. brumaire Ludvika Bonaparteja. - Mladinska revija, 3, 1947/48, str. 373-375.

M. Krleža: Račič. - Slovenski poročevalec 30. I. 1948, str. 5.

Zogovič: Njegoševa pesnitev o borbi in svobodi. - Slovenski poročevalec 5. II. 1948, str. 5.

K. N. Deržavin: Rousseau. - Slovenski poročevalec 10. II. 1948, str. 5.

Druga knjiga letopisa Akademije znanosti in umetnosti. - Slovenski poročevalec 9. V. 1948, str. 3.

Dr. Fran Šijanec: Ivan Zajec. - Nova obzorja, 2, 1949, str. 576-577.

Dimitar Vlahov: Makedonija. - Nova obzorja, 3, 1950, str. 296-297.

Izbrani listi Vide Tauferjeve. - Ljudski tednik 24. XI., 1950, str. 9.

Raziskave iz slovenskega starinoslovja. - Novi svet 6, 1951, str. 170 -176.

Svetozar Ilešič: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. - Nova obzorja, 4, 1951, str. 689-692.

Raziskave iz slovenske etnografije. - Naši razgledi 1, 1952, str. 23-24.

Narodopisje Slovencev. - Nova obzorja, 5, 1952, str. 331-334.

Omika v zgodovini. - Naši razgledi, 5, 1956, str. 339-340.

Ob novem muzejskem vodniku. - Naši razgledi, 9, 1960, str. 282.

Alpes Orientales. - Etnološki pregled (Beograd) 3, 1961, str. 158-160.

Gerhard Heilfurth, Volkskunde jenseits der Ideologien. - Etnološki pregled (Beograd) 5, 1963, str. 115-116.

Slovenski etnograf I-XV (1948-1962). - Die Welt der Slaven (Wiesbaden) 8, 1963, str. 217-224.

Agrarne strukture na Kranjskem. - Naši razgledi, 14, 1965, str. 18.

Deutsches Jahrbuch fur Volkskunde XII. - Slovenski etnograf, 20, 1967, str. 207-208.

Zbornik radova prvog jugoslavenskog simpozija o agrarnoj geografiji u Mariboru. - Slovenski etnograf, 20, 1967, str. 212.

Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 28-29. - Slovenski etnograf, 20, 1967, str. 213.

Zbornik XII. kongresa jugoslovanskih folkloristov. - Glasnik Slovenskega etnografskega društva, 9, 1968, str. 5-6.

Jakob Medved: Mežiška dolina. - Večer 29. III. 1968, str. 19.

Wolfgang Emmerich: Germanistische Volkstumsideologie. - Slovenski etnograf, 21/22, 1968/69, str. 149-151.

Herbert Schwedt: Kulturstile kleiner Gemeinden. - Slovenski etnograf 21/22, 1968/1969, str. 149-152.

Utz Jeggle: Judendörfer in Württemberg. - Slovenski etnograf, 21/22, 1968/1969, str. 152-153.

Ingeborg Weber-Kellermann, Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und Sozialwissenschaften. - Slovenski etnograf, 21/22, 1968/69, str. 153-156.

Jens-Ulrich Davids: Das Wildwest-Romanheft in der Bundesrepublik. - Slovenski etnograf, 23/24, 1970/71, str. 128-129.

Harald Dankert: Sportsprache und Kommunikation. - Slovenski etnograf, 23/24, 1970/71, str. 129.

Heinz Otto Lichtenberg: Unterhaltsame Bauernaufklärung. - Slovenski etnograf 23/24, 1970/71, str. 129-130.

Günter Wiegelmann: Alltags- und Festspeisen. - Etnološki pregled (Beograd) 11, 1973, str. 195-196.

Anton Cevc: Velika planina. - Etnološki pregled (Beograd) 12, 1974, str. 173-174.

Gottfried Korff: Heiligenverehrung in der Gegenwart. - Traditiones, 3, 1974, str. 246-247.

Manfred Nagl: Science Fiction in Deutschland. - Traditiones, 3, 1974, str. 247-248.

Elke Schwedt:Volkskunst und Kunstgewerbe. - Traditiones, 3, 1974, str. 249-250.

Gustav Schöck: Die Aussiedlung landwirtschaftlicher Betriebe. - Traditiones, 3, Ljubljana 1974, str. 250.

Helmut Möller, Die kleinbürgerliche Familie im 18. Jahrhundert. - Traditiones, 4, 1975, str. 350-353.

Ingeborg Weber-Kellermann, Die deutsche Familie. - Slovenski etnograf, 29, 1976, str. 157-159.

Karl-S. Kramer, Grundriss einer rechtlichen Volkskunde. - Slovenski etnograf, 29, 1976, str. 159.

Das Recht der kleinen Leute. - Traditiones, 14, 1985, str. 222-223.

Torsten Gebhard - Helmut Sperber: Alte bäuerliche Geräte aus Süddeutschland. - Traditiones, 14, 1985, str. 223-224.

Karl-S.Kramer und Ulrich Wilkens, Volksleben in einem holsteinischen Gutsbezirk. - Traditiones, 14, 1985, str. 224.

Helge Gerndt: Kultur als Forschungsfeld. - Traditiones, 14, 1985, str. 224-225.

Martha Bringemeier: Ein Modejournalist erlebt die Französische Revolution. - Traditiones, 15, 1986, str. 307-308.

Karl-S. Kramer: Fehmaraner Volksleben im 17. Jahrhundert.- Traditiones, 15, 1986, str. 309-310.

Karl-S. Kramer, Fränkisches Alltagsleben um 1500. - Traditiones, 15, 1986, str. 310.

Kruh in politika, ur. D. Krnel-Umek in Z. Šmitek. - Traditiones, 17, 1988, str. 401-403.

Karl-S. Kramer: Volksleben in Holstein (1550-1800). - Traditiones, 17, 1988, str. 416-417.

Lída und Tomáš Míček: Entdeckung Balkan. Texte von Juliana und Klaus Roth. - Traditiones, 17, 1988, str. 417-418.

Čarolija niti. Vještina narodnog tkanja u Jugoslaviji. Ur. J. Radauš-Ribarić in D. Rihtman-Auguštin. - Traditiones, 18, 1989, str. 234-235.

Maria Kundegraber: Razvoj kočevske noše (Die Entwicklung der Gottscheer Tracht). - Österreichische Zeitschrift für Volkskunde NS XLVI (Wien), 1992, str. 107-109.

Volkskunde und Nationalsozialismus. Hg. Helge Gerndt. - Etnolog 2/2 (LIII), 1992, str. 419-424.

Helge Gerndt, Studienskript Volkskunde. - Traditiones, 21, 1992, str. 305-306.

Janja Žagar, Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno. - Tarditiones, 24, 1995, str. 461-462.

Radijske oddaje

(Navedene so oddaje, ki so arhivirane v uredništvih.)

Nastop Slovanov v zgodovini. - Radio Ljubljana 1. IX. 1949. (Radijska univerza.)

Družbeno življenje starih Slovanov. - Radio Ljubljana 12. IX. 1949. (Radijska univerza.)

Prihod Slovencev v novo domovino. - Radio Koper 6. X. 1950.

Družba starih Slovencev ob naselitvi. - Radio Koper 13. X. 1950.

Prva slovenska, Samova država. - Radio Koper 20. X. 1950.

Pokristjanjanje Slovencev. - Radio Koper 27. X. 1950.

Muzej o Ljubljani. - Kulturni pregled Radia Ljubljana 15. 2. 1955.

Razstava srednjeveške noše. - Ljudskoprosvetni obzornik Radia Ljubljana 7. VII. 1955.

Muzeji in javnost. - Radio Ljubljana 8. VIII. 1955. (Kulturni pregled.)

Slovenska noša v poznem srednjem veku. - Radio Ljubljana 7. X. 1955. (Zanimivosti iz znanosti in tehnike.)

O renesančni noši na Slovenskem. - Radio Ljubljana 18. IV. 1956. (Radijska univerza.)

O nekaterih vprašanjih naših muzejev. - Radio Ljubljana 10. VIII. 1956. (Kulturni pregled).

IV. kongres folkloristov Jugoslavije. - Radio Ljubljana 2. IX. 1957. (Kulturni pregled.)

O znanstvenem in prosvetnem značaju naših muzejev. - Radio Ljubljana 10. X. 1957. (Radijska univerza.)

O terenskem zgodovinskem delu. - Radio Ljubljana 17. VIII. 1960. (Kulturna kronika.)

Posvetovanje jugoslovanskih etnologov v Čačku. - Radio Ljubljana 9. IX. 1960. (Radijski dnevnik).

Zapiski iz Gradca. - Radio Ljubljana 13. III. 1961. (Naši popotniki doma in na tujem.)

O nekaterih vprašanjih slovenske etnografije. - Radio Ljubljana 20. III. 1961. (Kulturna tribuna.)

Posvetovanje jugoslovanskih etnologov v Novem Sadu. - Radio Ljubljana 10. VII. 1962. (Domače aktualnosti.)

VII. mednarodni kongres antropoloških in etnografskih ved v Moskvi. - Radio Ljubljana 20. VIII. 1964. (Radijski dnevnik)

Pred posvetovanjem jugoslovanskih etnologov. - Radio Ljubljana 1. X. 1964. (Radijski dnevnik.)

Naši znanstveniki pred mikrofonom: Prof. dr. Angelos Baš. - Radio Ljubljana 14. X. 1985.

Potopisi

Tirolke, Švica, dež... - Slovenski poročevalec 23. V. 1955, str. 4.

Rožnato in sivo. - Naši razgledi, 13, 1964, str. 390-392, str. 412-413.

De hominibus teutonicis anno 1969. - Naši razgledi, 18, 1969, str. 470-471.

Prevodi

Jaroslav Hašek: Novoletna prigodnica. - Naši razgledi, 5, 1956, str. 566-567.

Jaroslav Hašek: 1918 v Rusiji. - Naši razgledi, 7, 1958, str. 511-512.

M.Habul: Na srečo sem ostal hladen. - Naši razgledi, 12, 1963, str. 287.

Walter Sepp: Štajerski lectarji in svečarji (vodnik po razstavi Slovenskega etnografskega muzeja). - Ljubljana 1971, 16 str.

Neobjavljena predavanja in referati

O etnografskem znanstvenem delu v muzejih. - Predavanje na posvetovanju slovenskih etnografov - muzealcev v Ljubljani, 30. III. 1957, 16. str.

O predmetu etnografije. - Predavanje na 1. posvetovanju slovenskih etnografov v Ljubljani, 7. V. 1960, 10. str.

O istoriskoj etnologiji. - Predavanje na 3. posvetovanju etnologov Jugoslavije v Čačku, 4. IX. 1960, 16 str.

Intervjuji

Savinjski splavarji, (pogovor vodil Tone Glavan). - Delo 8. V. 1974, str. 17.

Pogovor s prof. Angelosom Bašem (pogovor vodil Naško Križnar).- Glasnik Slovenskega etnološkega društva, 27, 1987 (1988), str. 97-110.

Kako so se ljudje na Slovenskem nekoč oblačili (pogovor vodila Breda Avsenik). - Slovenec 30. X. 1992, str. 46.

Obleka-nepomembna pomembna stvar (pogovor vodila Gloria Marinović). - 7 D 6 I. 1993, str. 16-17.

Pogovarjamo se z dobitniki državne nagrade za znanstveno raziskovalno delo - dr. Angelos Baš: Na Slovenskem se je dobro živelo v Prešernovem času (pogovor vodila Jasna Kontler). - Delo 13. I. 1993, str. 13.

Pogovor z dr. Angelosom Bašem (pogovor vodil Božidar Jezernik). - Glasnik Slovenskega etnološkega društva 33/1, 1993, str. 2-9.

Politični članki

Na Koroškem še pišejo z rjavo tinto. - Večer 5. XI. 1976, str. 5.
Kaj se je dogajalo v Mariboru. - Mladina 21. VII. 1988, str. 4-5.
Replika na Vladimirja Krivica. - Mladina 26. VIII. 1988, str. 4-5.
Iz zgodovinskega spomina. - Demokracija 12. V. 1989, str. 22.
Srbi zaupajo le sami sebi. - Demokracija 21. VI. 1989, str. 5.
Ob volitvah v kosovski ZK. - Demokracija 21. XI. 1989, str. 4.
Za slovensko besedo. - Demokracija 16. I. 1990, str. 4.
Zakaj volim Demos. - Demokracija 10. IV. 1990, str. 3.
Marojević napoveduje protestne mitinge. - Delo 22. VI. 1991, str. 29.
Kučan: ugodno za Slovenijo. - Delo 23. XI. 1991, str. 18.
Titovi portreti pri Kučanu. - Slovenec 29. I. 1992, str. 16.
Konec Miloševićeve ekspoziture v Sloveniji. - Slovenec 1. II. 1992, str. 2.
Titov kip v dvorani SAZU. - Slovenec 3. II. 1992, str. 11.
Vprašanje informativnemu uredništvu RTV Slovenija. - Slovenec 6. VIII. 1993, str. 8.
Kakšnega predsednika vlade imamo. - Slovenske brazde 7. IV. 1994, str. 3.
Kocbek in dolomitska izjava. - Slovenec 11. VI. 1994, str. 8.
Nekaj vprašanj. - Slovenec 30. IX. 1994, str. 9.
Uradu predsednika republike. - Slovenec 13. I. 1995, str. 11.
Tretja različica. - Slovenec 25. IV. 1995, str. 10.
Dr. Bučar in klerikalizem. - Slovenske brazde 11. V. 1995, str. 9.
Maks Šnuderl o Edvardu Kocbeku. - Slovenec 23. V. 1995.
Dr. Šnuderl o Kocbeku. - Slovenske brazde 1. VI. 1995, str. 10.

Uredništvo

Etnološki pregled. Revue d'ethnologie. - SEDJ, Beograd, 4 (1962) do 11 (1973) /Sourednik/

Etnološki pregled. Revue d'ethnologie. - SEDJ, Beograd, 22 (1986), 23-24 (1988), 25 (1989), 26 (1990) /Glavni urednik/

Slovenski etnograf 27-28 (1974/75), 29 (1976, iz. 1978), 30 (1977, iz. 1979) /Sourednik/

Slovensko ljudsko izročilo. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980, 278 str. /Urednik/

Franjo Baš: Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju.- Ljubljana, Slovenska matica, 1984, 382 str. /Urednik/

Traditiones. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, SAZU,15 (1986), 16 (1987),17 (1988) /Glavni urednik/

Traditiones. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, SAZU, 18 (1989), 19 (1990), 20 (1991), 21 (1992), 22 (1993), 23 (1994), 24 (1995) /Član uredniškega odbora/

Franjo Baš: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije. - Maribor, Založba Obzorja, 1989, 384 str. /Urednik/

Slovar etnologije Slovencev /Urednik od leta 1991 naprej/

Predlog za geselnik Slovarja etnologije Slovencev. - Ljubljana, 1993 /Urednik/

Timotej Knific in Ida Murgelj

Železni zvonci v Sloveniji
(arheološki pogled)

Članek obravnava 19 železnih zvoncev, izkopanih na 14 najdiščih v Sloveniji, ki pretežno izvirajo iz rimske dobe (3.–4. stoletje) in obdobja preseljevanja (5.–6. stoletje). Opisane so tipološke značilnosti zvoncev in tudi razmere na najdiščih, podobnosti in mogoča uporaba zvoncev.

The article deals with 19 iron bells excavated at 14 sites in Slovenia dating mainly from the Roman period (3th – 4th centuries) and the Migration period (5th – 6th centuries). Typological characteristics of the bells are described, as well as sites conditions, analogies and their possible use.

Jeseni 1995 so našli na planinah Vodični vrh v Julijskih Alpah in Osredek v Kamniških Alpah dva železna zvonca (katalog 1 in 2). Etnolog dr. Tone Cevc z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani je najdbi prinesel v konservatorsko delavnico Narodnega muzeja, da bi ju tam očistili. Zvonca sta ohranjena dovolj dobro, da je mogoče videti, kako sta bila narejena. Zvončar je njun plašč oblikoval iz železne pločevine ter šiva na straneh spojil z zakovico in zobom. Na vrhu je skozi plašč vdel železen obroček, tako da je zgornja polovica obročka rabila za ročaj, spodnja pa za obešanje železnega kemblja. Sledilo je še oblivanje zvonca s staljeno medenino ali bronom. Tako so izdelovali železne živinske zvonce v okolici Gorij pri Bledu od 18. stoletja do nedavnega (Orel 1951). Vendar ima obrt starejše izročilo, ki vodi nazaj v rimsko dobo in zgodnjekrščansko irsko kulturo (Ložar 1955, 74).

Prav to je razlog, da sta zvonca z Vodičnega vrha in Osredka zbudila zanimanje tudi med arheologi. Pri verskih obredih in v vsakdanjem življenju so zvonce uporabljali v različnih civilizacijah od Evrope do Kitajske že v starem veku (pregledno Schatkin 1978). Običajno so bili bronasti, železni so redko omenjeni. Med slednjimi je najbolj znan zvonec sv. Patrika, apostola Ircev (ok. 385-461): iz železne pločevine narejen in z bronom oblit zvonec je prvič omenjen leta 552 v Ulsterskih analih (Ložar 1955, 74). Vendar številne arheološke najdbe dokazujejo, da so podobne železne zvonce izdelovali

že prej, saj so bili precej razširjeni v provincah rimskega cesarstva (Salamon 1957, 374, op. 122). Tudi v Sloveniji je bilo najdenih veliko takšnih zvoncev. Ker v glavnem še niso bili objavljeni, o njih piševa na straneh *Traditiones.**

Značilnosti

S štirinajstih najdišč v Sloveniji je znanih devetnajst zvoncev (sl. 1: 1-14; kat. 1-19; v katalogu in na tabeli ima zvonec enako številko). Na podlagi najdiščnih okoliščin je zvonce mogoče bolj ali manj natančno datirati. V rimski čas sodi zvonec z Vrhnike (kat. 3), ki so ga našli med izkopavanjem utrjene naselbine *Nauportus* ob istoimenski reki, današnji Ljubljanici (o najdišču pregledno Horvat 1990). Iz poznorimskega obdobja je zvonec iz utrjene višinske naselbine na Ajdovščini nad Rodikom (kat. 4; o naselbini Slapšak 1986). Najden je bil v razvalinah stavbe, v kulturni plasti, datirani v 4. stoletje. V bližini sta bila izkopana še dva oglata železna zvonca z bakreno rdečim premazom (neobjavljena, začasno ju hrani Odelek za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani). Dva železna zvonca so našli na Hrušici nad Colom, v razvalinah poznorimske utrdbe *Ad Pirum*, uničene leta 394 (kat. 5 in 6; za utrdbo gl. Ulbert 1981), dva pa v mlajših naselbinskih slojih rimske Celeje (kat. 7 in 8; o izkopavanjih v Celju Kolšek 1991). Poznorimski je verjetno tudi delno ohranjeni zvonec s Svetih gora nad Bistrico ob Sotli (kat. 19; o arheološkem delu Korošec, Korošec 1978).

Nekaj železnih zvoncev je iz časa preseljevanja ljudstev (5. in 6. stoletje). Izkopali so jih v utrjenih višinskih naselbinah na Ajdni nad Potoki (o naselbini Leben,Valič 1978, Valič 1985) in na Rifniku pri Šentjurju (o naselbini Bolta 1981). Na Ajdni je zvonec ležal v notranjosti stanovanjske hiše (kat. 12), na Rifniku pa so enega našli na prostoru cerkve (kat. 9), drugega pri vratih obrambnega stolpa (kat. 10).

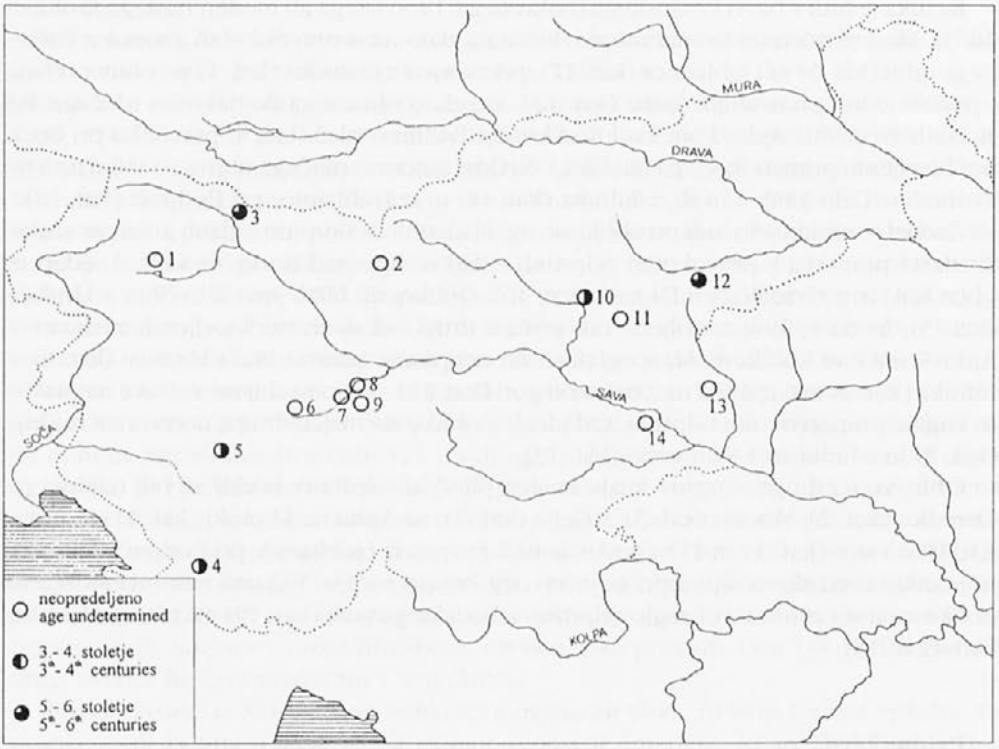
Zaradi pomanjkljivih najdiščnih podatkov nekaterih zvoncev ni mogoče zanesljivo časovno opredeliti. To velja za zvonce, ki so jih našli z iskalcem kovin na Gradišču na Zbelovski gori (kat. 11; za najdišče gl. Ciglenečki 1992, 81-85), na hribu nad Iško vasjo (kat. 13-15) in Gradišču pri Dunaju nad Krškim (kat. 16; o najdišču Ciglenečki 1992, 25-27). Na teh najdiščih so nabrali tudi več prazgodovinskih, rimskih in srednjeveških predmetov. Še težje je glede na najdiščne okoliščine datirati zvonca iz Ljubljanice, saj na rečnem dnu ležijo predmeti iz prazgodovinskih in mlajših obdobij vse do današnjih smeti (kat. 17 in 18; prim. Bitenc, Knific 1994). Zvonca s planin Vodični vrh (kat. 1) in Osredek (kat. 2) pa sta osamljeni najdbi.

Železni zvonci s slovenskih najdišč - razen polkrožnega primerka z Rifnika pri Šentjurju (kat. 10) - so narejeni na že opisani način (kar dokazujejo tudi rentgenski posnetki; sl. 2). Vendar je med njimi tudi precej razlik. Žal so tehnološki podatki pomankljivi, saj še niso bili očiščeni vsi zvonci, predvsem pa manjkajo analize kovin. Ti podatki - z dopolnjenim seznamom najdb - bodo objavljeni prihodnjič.

Pločevina je pri zvoncih, ki so bili najdeni v rimskih plasteh, nekoliko debelejša kot pri onih z Vodičnega vrha (kat. 1), Osredka (kat. 2) in iz Ljubljanice (kat. 17).

---

* Neobjavljeno gradivo so nama dali na razpolago Darja Pirkmajer (Pokrajinski muzej v Celju), Barbara Ravnik - Toman (Gorenjski muzej v Kranju), dr. Božidar Slapšak (Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta v Ljubljani) in dr. Tone Cevc , ki je vztrajno spodbujal najino delo. Vsem se prisrčno zahvaljujeva! - Risbe (sl. 1, 4; kat. 1-18) so delo Ide Murgelj, barvne fotografije zvoncev (sl. 3) je posnel Tomaž Lauko (oba Narodni muzej, Ljubljana), rentgenske slike Anton Virant (Inštitut za metalne konstrukcije, Ljubljana).

Slika 1. Najdišča železnih zvoncev v Sloveniji: **1** planina Vodični vrh nad Bohinjskim jezerom (katalog št. 1), **2** planina Osredek pod Krvavcem (kat. 2), **3** Ajdna nad Potoki (kat. 12), **4** Ajdovščina nad Rodikom (kat. 4), **5** Hrušica nad Colom (kat. 5 in 6), **6** Vrhnika (kat. 3), **7** struga Ljubljanice pri Podpeči (kat. 18), **8** struga Ljubljanice (kat. 17), **9** hrib (kota 268) nad Iško vasjo (kat. 13, 14 in 15), **10** Celje (kat. 7 in 8), **11** Rifnik pri Šentjurju (kat. 9 in 10), **12** Gradišče na Zbelovski gori (kat. 11), **13** Svete Gore nad Bistrico ob Sotli (kat. 19), **14** Gradišče pri Dunaju nad Krškim (kat. 16).

Fig. 1. Sites of iron bells in Slovenia: **1** Vodični vrh mountain pasture above Lake Bohinj (cat. 1), **2** Osredek mountain pasture below Mt. Krvavec (cat. 2), **3** Ajdna above Potoki (cat. 12), **4** Ajdovščina above Rodik (cat. 4), **5** Hrušica above Col (cat. 5 and 6), **6** Vrhnika (cat. 3), **7** the Ljubljanica river at Podpeč (cat. 18), **8** the Ljubljanica river (cat. 17), **9** hill 268 above Iška vas (cat. 13, 14 and 15), **10** Celje (cat. 7 and 8), **11** Rifnik near Šentjur (cat. 9 and 10), **12** Gradišče on Zbelovska gora (cat. 11), **13** Svete Gore above Bistrica ob Sotli (cat. 19), **14** Gradišče near Dunaj above Krško (cat. 16).

Pri zvoncu z Osredka je rob plašča na notranji strani celo ojačan z železnim trakom (kat. 2).

Razlika je tudi v barvi kovinskega (bakrenega, bronastega ali medeninastega ?) obliva (sl. 3). Med očiščenimi zvonci sta prevlečena z zlato rumenim oblivom zvonca z Vodičnega vrha (kat. 1) in Ljubljanice (kat. 17), pri zvoncu z Osredka (kat. 1) pa obliv prehaja - podobno kot pri tistem z Ajdne (kat. 12) - od zlato rumenega do bakreno rdečega. Pri rimskih zvoncih z Ajdovščine nad Rodikom je bakreno rdeč (kat. 4; prav tako pri obeh neobjavljenih primerkih s tega najdišča). Sledovi bakreno rdečega obliva so vidni tudi na zvoncih iz Celja (kat. 7 in 8), z Rifnika (kat. 10) in iz Ljubljanice pri Podpeči (kat. 18).

Zvonci se razlikujejo tudi po obliki: so oglati ali obli. V skupino oglatih zvoncev sodita škatlasta primerka s pravokotno odprtino z Ajdovščine nad Rodikom (kat. 4; eden ni objavljen) in z Gradišča pri Dunaju (kat. 16). Oblikovno blizu jima je zvonec s Hrušice (kat. 5), le da je bolj zaobljen. Tak je tudi drugi od dveh neobjavljenih zvoncev z Ajdovščine nad Rodikom. Manj oglati so zvonci piramidalne oblike s Hrušice (kat. 6), z Rifnika (kat. 9) in Gradišča na Zbelovski gori (kat. 11); imajo zaobljene robove na plašču in vogale pri pravokotni odprtini. Od idealne oblike sta malce drugačno zvonca iz Celja (kat. 8) in s hriba nad Iško vasjo (kat. 13).

Obli zvonci druge skupine imajo ovalen plašč in odprtino; takšni so bili najdeni na Osredku (kat. 2), Vrhniki (kat. 3), v Celju (kat. 7), na Ajdni nad Potoki (kat. 11) in hribu nad Iško vasjo (kat. 14 in 15). Ovalen je tudi zvonec iz Ljubljanice pri Podpeči (kat. 17), ki je edini med slovenskimi pri odprtini ožji kot pri ročaju. Valjasto oziroma stožčasto oblikovana sta zvonca z okroglo odprtino z Vodičnega vrha (kat. 19) in iz struge Ljubljanice (kat. 18).

Primerjave

Mali bronasti in železni zvonci - *tintinnabula* - so pogoste najdbe na najdiščih iz rimskega obdobja (Noll 1980, 95-96). Prevladujejo uliti bronasti zvonci različnih oblik (Buškariol 1990). Razširjeni niso bili le v rimskem imperiju, ampak tudi zunaj meja, na barbarskih tleh (Nowakowski 1991). Manj strokovne pozornosti so bili deležni železni zvonci, čeprav so tudi razmeroma pogosti. Skupaj z bronastimi primerki so bili zbrani za območje jugovzhodne Evrope (Henning 1987, 103-104, sl. 48). S slovenskega ozemlja so bili v ta pregled vključeni le rimski bronasti zvonci, zdaj je seznam dopolnjen tudi s podatki o železnih zvoncih (sl. 1; kat. 1-19). Število najdišč železnih zvoncev v jugovzhodni Evropi se je s slovenskimi povečalo za več kot četrtino (sl. 4). Pregled za druga območja ni dopolnjen, čeprav tudi od drugod prihajajo novi podatki o najdbah železnih zvoncev, na primer iz poznorimske višinske naselbine na Kuzelinu pri Zagrebu (Sokol 1994, 149, sl. 384 b) ter iz poznorimske in zgodnjebizantinske trdnjave Golemanovo Kale pri Sadovcu v Bolgariji (Uenze 1992, 445, 471, 492, 494, t. 27: 1, 2, 4-6, 8). Zvonci iz jugovzhodne Evrope so glede na najdiščne okoliščine datirani v čas principata (1. - 2. stoletje), poznoantično obdobje (3. - 4. stoletje in 5.- 6. stoletje) ter v obdobje zgodnjega srednjega veka (7. - 10. stoletje; Henning 1987, sl. 48). Železni zvonci s slovenskih najdišč, ki jih lahko zanesljivo časovno opredelimo, so uvrščeni v poznoantično obdobje, torej v čas cesarstva in čas preseljevanja ljudstev (sl. 1).

Železne zvonce so v rimskem obdobju uporabljali tudi v obdonavskih in alpskih predelih srednje Evrope. O tem pričajo na primer najdbe iz naselbin pri kastelu *Sorviodurum* (danes Straubing; Walke 1965, 155, t. 113: 7-9), iz svetišča Jupitra Dolihena v

kraju Mauer an der Url (Noll 1980, 95, t. 36 in 46), iz stavbe v Wagingu (Kellner 1959, 162, sl. 5: 13) in z višinske utrjene naselbine na Moosbergu južno od Murnaua (Garbsch 1966, 86, t. 33: 2, 3).

Pri nekaterih železnih zvoncih so vidni sledovi bakrenja oziroma broniranja, tehnike, ki se je uveljavila v rimskem kovinarstvu. Takšni so zvonci, ki so jih izkopali na grobišču in v razvalinah panonskega mesta *Intercisa* (današnji Dunapentele; Salamon 1957, 374-380, t. 72: 1-4) ter na najdiščih Golemanovo Kale (Uenze 1992, 445, 471, t. 27: 1, 2), Moosberg pri Murnauu (Garbsch 1966, 86, t. 33: 2, 3) in drugod. O zvoncih iz Intercise je bilo zapisano, da so jih v grobem skovali tako, kot to delajo še danes. Nato so jih obdali s predivom, premazanim z ilovico in potresenim z bakrenimi drobci. Ko se je omot dobro posušil, so ga zažgali, da se je baker stalil in pobakril zvonce (Salamon 1975, 374, op. 122). Ta postopek je podoben lotanju ali oblivanju, kot so ga do nedavnega uporabljali v okolici Gorij pri Bledu: v ilnatem zavitku, ki so ga v ognju segrevali in obračali, je staljena medenina oblila zvonce (Orel 1951, 134-135).

Po načinu izdelave razlikujeva tri tipe železnih zvoncev. Prvi tip ponazarja preprost polkrožni zvonec z Rifnika pri Šentjurju; njegov plašč je skovan iz enega kosa pločevine in nima zakovnega šiva (kat. 10). Za drugi tip, ki ga med slovenskimi zvonci nisva ugotovila, je značilen dvodelen plašč, ki ga sestavljata valjast obod in nanj pritrjena stožčasta strešica; takšne zvonce so izkopali v razvalinah poznorimske in zgodnjebizantinske trdnjave Golemanovo Kale pri Sadovcu (Uenze 1992, 439, 445, t. 26: 12, 13; 27: 3). Pri tretjem tipu je plašč zvonca narejen iz enega kosa pločevine s simetričnima polovicama, ki sta pri straneh spojeni z zakovnima šivoma. Tako oblikovani zvonci so najpogostejši, takšni so, razen rifniškega, vsi slovenski primerki (kat 1-9, 11-19) pa tudi drugi zvonci, ki so obravnavani v tem članku.

Železni zvonci iz Slovenije so oblikovani oglato ali oblo. To velja tudi na splošno za zvonce tretjega tipa. Oglati so na primer zvonci iz Intercise, ki so razdeljeni v dve skupini, tipološko značilni za rimsko obdobje (Salamon 1957, 373-375). Ti dve skupini ustrezata naši škatlasti in piramidalni obliki oglatih zvoncev. Zvonci iz svetišča v avstrijskem Mauer an der Urlu so bili opredeljeni po obliki odprtine, ki je lahko pravokotna, elipsasta ali okrogla. Vseh sedem zvoncev s tega najdišča, med njimi so trije železni, ima pravokotno odprtino (Noll 1980, 95-96). Po naši razdelitvi bi železne primerke uvrstili med piramidalno oblikovane. Takšni so na primer tudi zvonci z rimskih najdišč Straubing - *Sorviodurum* (Walke 1965, 155, t. 113: 7-9), Mali Mošunj v Bosni (Truhelka, Patsch 1895, 232, sl. 11), Mala Rujiška v Bosni (Škarić 1928, 102, t. 7: 16) in s poznorimsko-zgodnjebizantinskega najdišča Golemanovo Kale (Uenze 1992, 445, 492, t. 27: 5, 6). Za škatlasta zvonca z Ajdovščine nad Rodikom je znana primerjava iz Sanzena v Trentinu (Gleirscher 1985, 122, sl. 2: 1).

Manj pogosti so obli zvonci tretjega tipa. Rimskodobni primerki so znani iz utrjenih naselij na Moosbergu pri Murnauu (Garbsch 1966, 86, t. 33: 2) in Kuzelinu pri Zagrebu (Sokol 1994, 49, sl. 384 b), iz podeželskega dvorca v Lisičićih pri Konjicu v Bosni (Čremošnik 1955, 114, t. 5: 5), za vrhniški zvonec (kat. 3) pa je najboljša primerjava z najdišča Golemanovo Kale (Uenze 1992, 445, t. 27: 2).

Uporaba

Zvonec se kot "zveneča posoda" pojavi in uporablja v civilizacijah Bližnjega vzhoda, v Egiptu in Izraelu, v klasičnem svetu Grčije in Rima je eden od mnogoterih idiofonskih inštrumentov, v različnih oblikah in z različnimi imeni ga prevzame tudi

krščanstvo. V rimskem času so zvonci narejeni iz različnih kovin, tudi iz železa, uporabljali so jih kot glasbila, za nakit, v magiji, pri različnih kultih, ob verskih obredih, pripisovali so jim tudi apotropejske moči. Ljudje so verovali, da jih zvonec lahko obvaruje nesreče, da mrtveca brani pred demoni. Obešen na vratu domače živali naj bi odvračal vražje poglede, zato so zvonce obešali na konje, ovce, svinje, mule in celo na pse (Schatkin 1978, 158-159).

Zvonce z arheoloških najdišč rimske dobe običajno povezujejo z živinorejo (za Slovenijo prim. Mikl-Curk 1968, 307; za jugovzhodno Evropo Henning 1987, 102-105). Živinski naj bi bili tudi železni zvonci iz panonske Intercise. Po obliki so dveh vrst, zato mislijo, da so bili narejeni v dveh delavnicah, verjetno v domačih mestih, saj je obstajala v Panoniji velika potreba po živinskih zvoncih, tako na velikih gospodarskih posestih kot v obmejnih postojankah. Na slednje kažejo analogije z najdišč ob gornjegermanskem in retijskem limesu (Salamon 1957, 374-375).

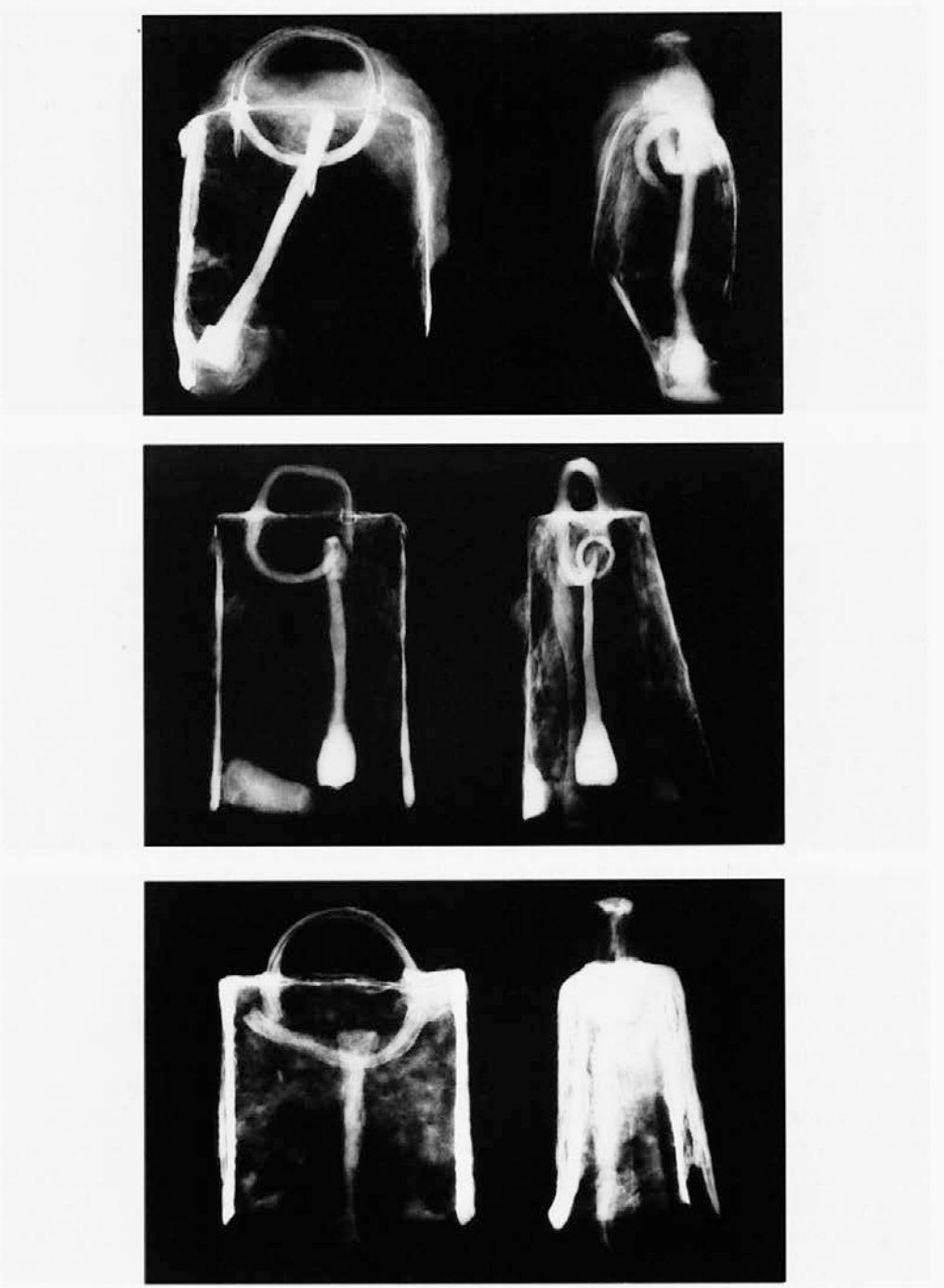
V živinoreji rimskega obdobja so bile najpomembnejše živali govedo, svinje, ovce, koze, konji in psi. Te so znane že iz predrimskih časov, v rimskem obdobju so se jim pridružile še osel, kamela, mačka, kokoš, golob in gosi. Antični pisci Vergil, Plinij, Strabon in Maritialis že od zgodnjega cesarstva omenjajo južnoevropsko Podonavje kot območje, ki je pomembno zaradi prireje mesa in mleka. V obdobju zgodnjega cesarstva je bila proizvodnja namenjena predvsem lastni porabi, v 3. in 4. stoletju pa je živinoreja prerasla te okvire. Donavske province izvažajo živino in zato je bilo upad prireje zaradi gotskih vpadov v 4. stoletju in hunskih osvojitev v 5. stoletju čutiti po vsem cesarstvu (Henning 1987, 102-103).

Arheološko gradivo, povezano z živinorejo (živinski zvonci, glavniki za volno, škarje za ovce, žigi), priča o njenem velikem porastu v poznorimskem obdobju. Predvsem se poveča število živinskih zvoncev, kar govori o številnih čredah. Na najdiščih prevladujejo kosti goveda. V južni Evropi govedoreja na manjših gospodarstvih ni izraziteje upadla vse do 6. stoletja (Henning 1987, 102-105).

O živinoreji v rimskem času na ozemlju današnje Slovenije poznamo le splošne ugotovitve, kot dokaz zanje pa so bili uporabljeni tudi zvonci z različnih najdišč (Mikl-Curk 1968, 307-308). Za čas 5. in 6. stoletja dajejo ilustrativne podatke ostanki živalskih kosti z višinske naselbine nad Vranjem pri Sevnici. Največ je kosti domačih živali (kar 97,5 %), predvsem drobnice, prašičje kosti so na drugem mestu, šele na tretjem so kosti goveda. V resnici je prišlo zaradi teže goveda na mizo vendarle največ govejega mesa (Knific 1994, 215).

Zvoncev niso uporabljali samo v živinoreji, ampak tudi v druge namene. Vendar je večinoma težko ugotoviti, čemu so rabili posamezni zvonci, ki so jih izkopali na arheoloških najdiščih. Tako je tudi s sedmimi zvonci (trije so železni) z najdišča Mauer an der Url v Avstriji, ki so jih našli v svetišču Jupitra Dolihena. Tu bi lahko bili zaradi pripisanih apotropejskih lastnosti kot kultni predmet (proizvajalec zvoka) ali kot zahvalno darilo (na kar marsikje opozarjajo votivni napisi). V prid kultnim objektom bi govorila podobna najdba sedmih bronastih zvoncev v svetišču Jupitra Dolihena v Brigetiu, proti pa dejstvo, da ima večina najdb z najdišča Mauer an der Url povsem uporaben značaj in da v sklop poljedelskih orodij sodijo tudi živinski zvonci (Noll 1980, 95-96).

Nedvomno pa so zvonce uporabljali s kultnimi nameni pri pokopih. Priložiti v grob pokojnika hkrati s konjem tudi živinski zvonec ali kraguljčke je hunski običaj azijskega izvora. Včasih so zvoncem obredno odlomili kembelj. Med železnimi zvonci v hunskih grobovih so nekateri očitno izdelki rimskih zvončarjev (Bona 1991, 282).

Slika 2. Rentgenski posnetki železnih zvoncev: **1** Vodični vrh nad Bohinjskim jezerom, **2** Osredek pod Krvavcem, **3** Ajdovščina nad Rodikom.

Fig. 2. X-ray photograph of iron livestock bells: **1** Vodični vrh above Lake Bohinj, **2** Osredek below Mt. Krvavec, **3** Ajdovščina above Rodik.

Slika 3. Železni zvonci: **1** Vodični vrh nad Bohinjem, **2** Osredek pod Krvavcem, **3** Ajdovščina nad Rodikom, **4** Ajdna nad Potoki, **5, 6** Rifnik pri Šentjurju.

Fig. 3. Iron bells: **1** Vodični vrh above Lake Bohinj, **2** Osredek below Mt. Krvavec, **3** Ajdovščina above Rodik, **4** Ajdna above Potoki, **5, 6** Rifnik near Šentjur.

V merovinškem obdobju so tudi v germanske konjeniške grobove pogosto prilagali srebrne, bronaste ali železne zvonce (na železnih so opazni sledovi bronaste prevleke). Mesto, kjer v grobovih ležijo zvonci, kaže, da so bili sestavni del konjske opreme. Na splošno so to grobovi moških in žensk, ki so po bogastvu pridatkov sodeč imeli visok družbeni položaj. Možno je, da so umrlemu dali za spremstvo žival-vodnico z zvoncem. O velikem pomenu živinskih zvoncev govorijo germanski zakoniki, ki krajo zvoncev opredeljujejo kot kaznivo dejanje, salijski zakonik celo določa višjo kazen za krajo konjskih zvoncev. Drug vidik prilaganja zvoncev v grobove se navezuje na pojav amuletnih obeskov iz železa ali dragih kovin, katerih magična moč izvira iz njihovega kovinskega zvoka. Konj z zvoncem pa nima kultne vloge le v germanski mitologiji, ampak ima simbolen pomen tudi v krščanski ikonografiji. Očitne so povezave svetnikov - jezdecev z motiviko, ki prikazuje zmagoviti boj dobrega nad zlim, simbolno zmago krščanstva nad poganstvom (Reiß 1994, 36-38).

Katalog

(zvonci so v katalogu in na tabeli enako oštevilčeni)

1. Planina Vodični vrh nad Bohinjskim jezerom (sl. 2: 1; 3: 1). Zvonec so našli novembra 1995 z iskalcem kovin v središču pastirskega selišča, okoli 0,20 m globoko. Precej poškodovan plašč zvonca je iz železne pločevine, po zunanji in notranji površini je bil oblit z bronom ali medenino (zlato rumen obliv). Pri straneh sta zakovna šiva; na ohranjeni strani je šiv zakovan z zakovico, pri ročaju s pravokotnim zobom. Zgoraj je v plašč vdet železen obroček; njegova zgornja polovica je ploščato skovana v ročaj, s spodnje visi železen kembelj. Viš. zvonca je 8,8 cm, šir. 6,0 cm. Začasno ga hrani Inštitut za narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani.

2. Planina Osredek pod Krvavcem (sl. 2: 2; 3: 2). Zvonec so našli oktobra 1995 z iskalcem kovin približno 150 m vzhodno od pastirskega selišča. Ležal je pod večjo skalo, 0,40 m globoko v zemlji. Nekoliko poškodovan plašč zvonca je iz železne pločevine, po zunanji in notranji površini je bil oblit z bronom ali medenino (zlato rumen in bakreno rdeč obliv). Stranska šiva sta zakovana z zakovico in trikotnim zobom. Na notranji strani je rob plašča okrepljen z železnim trakom. Zgoraj je v plašč vdet železen obroček; zgornja polovica obročka je skovana v ročaj pravokotnega preseka, s spodnje polovice visi železen kembelj. Viš. zvonca je 10,6 cm, pr. 5,85 cm. Začasno ga hrani Inštitut za narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani.

3. Vrhnika, ledina Dolge njive. Zvonec so izkopali leta 1934 v stavbi VIII na območju rimske naselbine *Nauportus* med arheološkim raziskovanjem, ki ga je vodil Walter Šmid. Plašč zvonca je iz železne pločevine. Z obeh strani je bil prevlečen z bronom (?), ki je še ohranjen na več mestih kot zelena patina na neočiščenem, zarjavelem zvoncu. Stranska šiva sta spojena z zakovico in trikotnim zobom. Zgoraj je v plašč vdet železen obroček, ki je skovan v ročaj s pravokotnim presekom, z njegove spodnje polovice visi del železnega kemblja. Viš. zvonca je 8,8 cm, šir. 5,7 cm. Hrani ga Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. R 14002. Lit.: Horvat 1990, 287, t. 22: 1.

4. Ajdovščina nad Rodikom (sl. 2: 3; 3: 3). Zvonec so našli leta 1993 na območju rimske naselbine v stavbi z apsido na vrhu hriba; ležal je v kulturni plasti, datirani v 4. stol. Izkopaval je Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani pod vodstvom Božidarja Slapšaka. Plašč je iz železne pločevine, znotraj in zunaj prevlečen z bakrom ali bronom (bakreno rdeč obliv). Stranska šiva sta spojena z zakovico in trikotnim zobom.

Zgoraj je v plašč vdet železen obroček; zgornja polovica obročka je skovana v ročaj z lečastim prerezom, s spodnje polovice visi železen kembelj. Viš. zvonca je 7,4 cm, šir. 5,8 cm. Zvonec začasno hrani Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

5. Hrušica nad Colom. Zvonec so našli leta 1973 v poznorimski plasti, datirani v drugo polovico 4. stol., znotraj obzidja rimske trdnjave *Ad Pirum*. Izkopavali sta ekipi Narodnega muzeja iz Ljubljane in Univerze iz Münchna pod vodstvom Petra Petruja in Thila Ulberta. Zvonec je delno ohranjen, plašč je bil z obeh strani prevlečen z bronom (?), ki je ohranjen na več mestih kot zelena patina na neočiščeni površini. Viš. ohranjenega dela je 7,2 cm. Zvonec hrani Narodni muzej v Ljubljani, najdiščna št. 73/250. Lit.: Giesler 1981, 173, t. 22: 188.

6. Hrušica nad Colom. Zvonec so našli leta 1973 v poznorimski plasti, datirani v drugo polovico 4. stol., znotraj obzidja rimske trdnjave *Ad Pirum*. Izkopavali sta ekipi Narodnega muzeja iz Ljubljane in Univerze iz Münchna pod vodstvom Petra Petruja in Thila Ulberta. Plašč zvonca je iz železne pločevine; z obeh strani je bil prevlečen z bronom (?), ki je ohranjen na več mestih kot zelena patina na neočiščenem, zarjavelem zvoncu. Stranska šiva sta spojena z zakovico in trikotnim zobcem. Ročaj je žlebičasto skovan (pri prvi objavi ročaj ni bil narisan). Viš. zvonca je 6,7 cm, šir. 4,4 cm. Hrani ga Narodni muzej v Ljubljani, najdiščna št. 73/183 A. Lit.: Giesler 1981, 173, t. 22: 189.

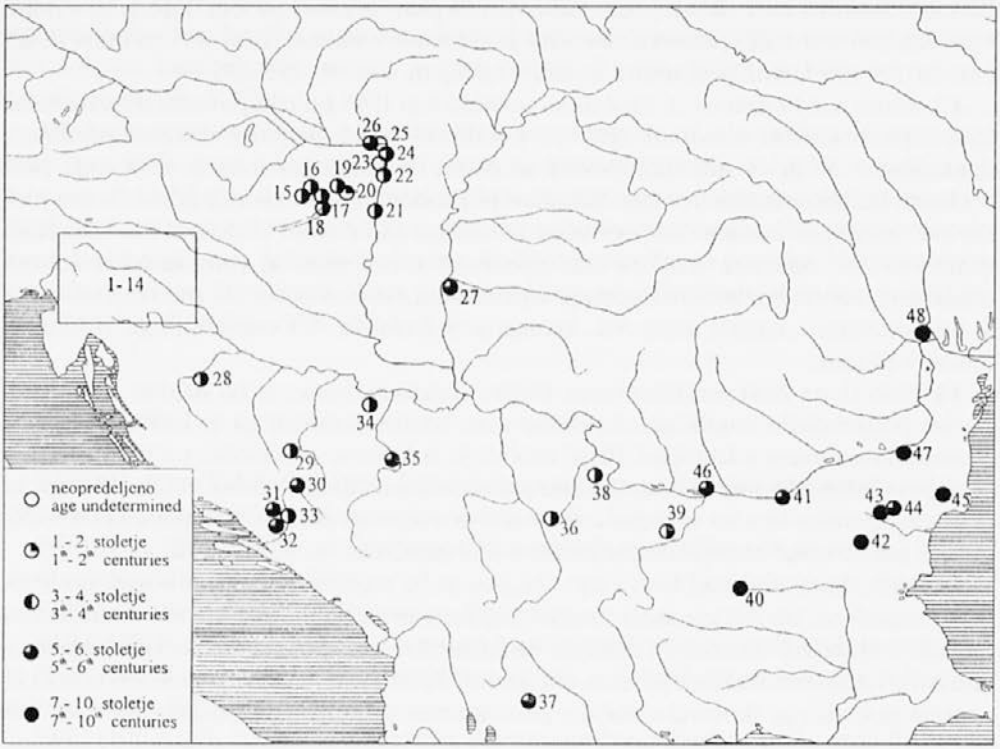
7. Celje, Stanetova in Miklošičeva ulica. Zvonec so našli leta 1978 pri izkopavanju stavb na območju rimskega mesta *Celeia*, v plasti, datirani v 3. - 4. stoletje. Delo Pokrajinskega muzeja v Celju je vodila Vera Kolšek. Nepopolno ohranjen plašč zvonca je iz železne pločevine; z obeh strani je bil prevlečen z bakrom ali bronom (bakreno rdeč obliv). Stranska šiva sta zaradi močne rje tudi po čiščenju slabo vidna, zgoraj sta bila zakovana s trikotnim zobom. Ročaj je bil, glede na ohranjena nastavka, ploščato skovan. Viš. zvonca je 9,7 cm, šir. 8,5 cm. Hrani ga Pokrajinski muzej v Celju, inv. št. 15978.

8. Celje, Stanetova in Miklošičeva ulica. Delno ohranjen zvonec so našli leta 1978 med arheološkim izkopavanjem stavb na območju rimskega mesta *Celeia*, v plasti, datirani v 3.- 4. stoletje. Delo Pokrajinskega muzeja v Celju je vodila Vera Kolšek. Plašč zvonca je iz železne pločevine; z obeh strani je bil prevlečen z bakrom ali bronom (bakreno rdeč obliv). Stranska šiva sta zaradi močne rje tudi po čiščenju slabo vidna. Viš. zvonca je 6,5 cm, šir. 5,0 cm. Hrani ga Pokrajinski muzej v Celju, inv. št. 15977.

9. Rifnik pri Šentjurju (sl. 3: 5). Zvonec so našli pri izkopavanju cerkve v poznorimski naselbini, datirani v 5. in 6. stoletje. Izkopavanja naselbine, ki jih je v letih 1970-78 opravil Pokrajinski muzej v Celju, je vodil Lojze Bolta. Plašč zvonca je iz železne pločevine, delno ohranjen, prekrit z rjo. Stranska šiva sta zakovana s pravokotnim zobom. Zgoraj je v plašč vdet železen obroček; zgornja polovica je skovana v ploščat ročaj. Viš. zvonca je 6,4 cm, šir. 4,6 cm. Hrani ga Pokrajinski muzej v Celju, inv. št. 523. Lit.: Bolta 1981, 18, t. 19: 31.

10. Rifnik pri Šentjurju (sl. 3: 6). Delno ohranjen zvonec so našli leta 1992 med arheološkimi izkopavanjem obrambnega stolpa (stražarnica 1), na zunanji strani ob pragu zunanjih vrat, v poznoantični plasti, datirani v 5. in 6. stoletje. Izkopaval je Pokrajinski muzej iz Celja pod vodstvom Darje Pirkmajer. Zvonec je polkrožne oblike, plašč iz železne pločevine je bil z obeh strani prevlečen z bakrom ali bronom (bakrenordeč obliv). Viš. zvonca je 3,6 cm, pr. 8,0 cm. Hrani ga Pokrajinski muzej v Celju, najdiščna št. R-PN 1072 A.

11. Gradišče na Zbelovski gori. Zvonec je bil najden z iskalcem kovin, podrobnejše najdiščne okoliščine niso znane; najditelj ga je leta 1996 izročil Narodnemu muzeju v

Slika 4. Najdišča železnih zvoncev v jugovzhodni Evropi (po Henning 1987, 103-104, 113-156, sl. 48, dopolnjeno za Slovenijo): **1-14** najdišča v Sloveniji (sl. 1).

Fig. 4. Sites of iron bells in southeastern Europe (after Henning 1987, p. 103-104, 113-156, fig. 48, supplemented for Slovenia): **1-14** sites in Slovenia (fig. 1), **15** Nemesvámos-Balácapuszta (site No. 345 in cat. of Henning's monography), **16** Rátót (434), **17** Balatonfüzfö (23), **18** Balatonaliga (20), **19**, **20** Tác (535), **21** Dunaújváros (149), **22** Budakalász (68), **23** Szentendre (524), **24** Leányfalu (274), **25** Nógrádveröce (349), **26** Tokod (545), **27** Kiszombor (246), **28** Mala Rujiška (300), **29** Mali Mošunj (301), **30** Lisičići (282), **31** Klobuk (250), **32** Mogorjelo (324), **33** Dračevica (139), **34** Tutnjevac (558), **35** Bukovica (71), **36** Brzi Brod (65), **37** Varos (572), **38** Kula (269), **39** Liljače (280), **40** Koprinka (258), **41** Krivina (267), **42** Preslav (411), **43** Pliska (395), **44** Vojvoda (591), **45** Božurovo (53), **46** Celeiu (87), **47** Păcuiul lui Soare (375), **48** Garvăn (171).

Ljubljani. Delno poškodovan plašč zvonca je iz železne pločevine, prevlečen je bil z bronom (?), ki je ohranjen na zunanji strani na več mestih kot zelena patina. Zvonec ni očiščen. Stranska šiva sta spojena z zakovico in pravokotnim zobom. Zgoraj je v plašč vdet železen obroček; polovica obročka je skovana v trakast ročaj. Viš. zvonca je 8,3 cm, šir. 5,4 cm. Hrani ga Narodni muzej v Ljubljani, akc. št. 1996/96-39.

12. Ajdna nad Potoki (sl. 3: 4). Zvonec so našli leta 1995 pri izkopavanju stanovanjske hiše v poznoantični naselbini; ležal je v kulturni plasti skupaj z drugimi predmeti, datiranimi v 5. in 6. stol. Izkopavala je ekipa Gorenjskega muzeja iz Kranja pod vodstom Barbare Ravnik-Toman. Nekoliko poškodovan plašč zvonca je iz železne pločevine, znotraj in zunaj je bil prevlečen z bakrom ali bronom (bakreno rdeč do zlato rumen obliv). Stranska šiva sta bila zakovana z zakovico in pravokotnim zobom (ohranjen je le na eni strani). Zgoraj je v plašč vdet železen obroček; polovica obročka je bila skovana v trakast ročaj. Viš. zvonca je 9,1 cm, šir. 5,1 cm. Hrani ga Gorenjski muzej v Kranju.

13. Hrib (kota 268) nad Iško vasjo. Delno ohranjen zvonec je bil najden z iskalcem kovin, podrobnejše najdiščne okoliščine niso znane. Najditelj ga je leta 1995 izročil Narodnemu muzeju v Ljubljani. Plašč zvonca je iz železne pločevine, na obeh straneh je bil prevlečen z bronom (?), ki je ohranjen na več mestih kot zelena patina. Zvonec ni očiščen. Stranska šiva sta spojena z zakovico in trikotnim zobom. Viš. plašča je 8,5 cm, šir. 6,1 cm. Zvonec hrani Narodni muzej v Ljubljani, akc. št. 1996/12-12.

14. Hrib (kota 268) nad Iško vasjo. Zvonec je bil najden z iskalcem kovin, podrobnejše najdiščne okoliščine niso znane: Najditelj ga je leta 1995 izročil Narodnemu muzeju v Ljubljani. Zvonec ni očiščen. Stranska šiva sta spojena z zakovico in pravokotnim (?) zobom (ohranjen je le na eni strani). Zgoraj je v plašč vdet železen obroček; zgornja polovica je skovana v ročaj s pravokotnim prerezom, s spodnje polovice visi železen kembelj. Viš. zvonca je 8,3 cm, šir. 5,4 cm. Hrani ga Narodni muzej v Ljubljani, akc. št. 1996/12-13.

15. Hrib (kota 268) nad Iško vasjo. Delno ohranjen zvonec je bil najden z iskalcem kovin, podrobnejše najdiščne okoliščine niso znane. Najditelj ga je leta 1995 izročil Narodnemu muzeju v Ljubljani. Zvonec ni očiščen. Stranska šiva sta zakovana s trikotnim zobom. Zgoraj je v plašč vdet železen obroček, zgornja polovica je skovana v ročaj s pravokotnim prerezom, s spodnje polovice visi železen kembelj. Viš. zvonca je 11,1 cm, šir. 5,7 cm. Hrani ga Narodni muzej v Ljubljani, akc. št. 1996/12-56.

16. Gradišče pri Dunaju nad Krškim. Delno ohranjen zvonec je bil najden z iskalcem kovin, podrobnejše najdiščne okoliščine niso znane. Najditelj ga je leta 1996 izročil Narodnemu muzeju v Ljubljani. Zvonec ni očiščen. Stranska šiva sta zakovana s trikotnim zobom (ohranjen je le na eni strani). Viš. zvonca je 4,9 cm, šir. 3,3 cm. Hrani ga Narodni muzej v Ljubljani, akc. št. 1996/101-1.

17. Struga Ljubljanice. Zvonec je bil najden med potapljanjem v reki, podrobnejše najdiščne okoliščine niso znane. Najditelja sta ga leta 1981 izročila Narodnemu muzeju v Ljubljani. Plašč zvonca je iz železne pločevine, po zunanji in notranji površini je bil prevlečen z bronom ali medenino (zlato rumen obliv). Stranska šiva sta zakovana z zakovico in trikotnim zobom. Zgoraj je v plašč vdet železen obroček, zgornja polovica obročka je skovana v žlebičast ročaj, s spodnje polovice visi železen kembelj. Viš. zvonca je 10,0 cm, šir. 5,9 cm. Hrani ga Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. V 339. Lit.: Štular 1982, 14, t. 1: 16.

18. Struga Ljubljanice pri Podpeči. Zvonec je bil najden med potapljanjem v reki, podrobnejše najdiščne okoliščine niso znane. Najditelja sta ga leta 1982 izročila Narod-

nemu muzeju v Ljubljani. Plašč zvonca je iz železne pločevine, po zunanji in notranji površini je bil prevlečen z bakrom ali bronom (bakreno rdeč obliv). Stranska šiva sta zakovana z zakovico in pravokotnim zobom. Zgoraj je v plašč vdet železen obroček, zgornja polovica obročka je skovana v ročaj z okroglim presekom, s spodnje polovice visi železen kembelj. Viš. zvonca je 13,4 cm, šir. 7,1 cm. Hrani ga Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. V 176.

19. Svete gore nad Bistrico ob Sotli (zvonec ni narisan). Delno ohranjen zvonec so našli leta 1974 med izkopavanji, ki jih je za Posavski muzej iz Brežic vodila Paola Korošec iz Ljubljane. Zvonec je ležal v plasti sedimentov z najdbami, datiranimi od 1. do 5. stol., znotraj zidov stavbe, ki je stala na vzhodnem pobočju. Nekoliko poškodovan plašč zvonca je iz železne pločevine. Ročaj je polkrožnega preseka. Viš. ohranjenega dela je 5,8 cm, šir. 4,7 cm. Hrani ga Posavski muzej v Brežicah (trenutno pogrešan). Lit.: Korošec, Korošec 1978, 438, t. 2: 6.

Literatura

BITENC, P. in T. KNIFIC 1994, Ljubljanica: tok reke, naplavina zgodovine. - V: *27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev*, Ljubljana, 8-11.

BOLTA, L. 1981, *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantična naselbina in grobišče.* - Katalogi in monografije 19, Ljubljana.

BÓNA, I. 1991, *Das Hunnenreich.* - Stuttgart.

BUŠKARIOL, F. 1990, Arheološki nalazi metalnih idiofonskih glazbenih instrumenata iz antičke zbirke Arheološkog muzeja u Splitu. - *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 83, Split, 5-19.

CIGLENEČKI, S. 1992, *Pólis Norikón. Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami.* - Podsreda 1992

ČREMOŠNIK, I. 1995, Nova antička istraživanja kod Konjica i Travnika. - *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 10, Sarajevo, 106-136.

GARBSCH, J. 1966, *Der Moosberg bei Murnau.* - Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 12, München.

GIESLER, U. 1981, Die Kleinfunde. - V: *Ad Pirum (Hrušica). Spätrömische Passbefestigung in den Julischen Alpen*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 31, München, 163-246.

GLEIRSCHER, P. 1985, Almwirtschaft in der Urgeschichte? - *Der Schlern* 59, Bozen, 116-124.

HENNING, J. 1987, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur andwirschaft des 1. Jahrtausends u. Z.* - Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 42, Berlin.

HORVAT, J. 1990, *Nauportus (Vrhnika).* - Dela 1. razreda SAZU 33/16, Ljubljana.

KELLNER, H.-J. 1959, Neue Ausgrabungen an Badgebäude in Nordwest - Noricum. - *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 24, München, 146-162.

KNIFIC, T. 1994, Vranje near Sevnica: A Late Roman Settlement in the Light of Certain Pottery Finds. - *Arheološki vestnik* 45, Ljubljana, 211-237.

KOLŠEK, V. 1991, Klavdijski municipij Celeia in zgodovina njegovih raziskav. - V: *Celeia Antiqua*, Celje, 5-14.

KOROŠEC, P. in J. KOROŠEC ml. 1978, Arheološke raziskave na Svetih gorah ob Sotli v letu 1974. - *Arheološki vestnik* 29, Ljubljana, 432-454.

LEBEN, F. in A. VALIČ 1978, Ajdna. - *Arheološki vestnik* 23, Ljubljana, 532-545.

LOŽAR, R. 1959, Ljudska obrt in trgovina v Sloveniji. - V: *Zgodovinski zbornik*, Buenos Aires, 70-132.

MIKL-CURK, I. 1968, Gospodarstvo na ozemlju današnje Slovenije v zgodnji antiki. - *Arheološki vestnik* 19, Ljubljana, 307-320.

NOLL, R. 1980, *Das Inventar des Dolichenusheiligtums von Mauer an der Url (Noricum)*. - Der römische Limes in Österreich 30, Wien.

NOWAKOWSKI, W. 1992, Rzymskie brazowe dzwonki ze zbirow Instytutu archeologii uniwersytetu Jagiellonskigo. - *Archaeologia* 42, Warszawa, 117-122.

OREL, B. 1951, O izdelovanju živinskih zvoncev v okolici Gorjan pri Bledu. - *Slovenski etnograf* 3 - 4, Ljubljana, 132-141.

REISS, R. 1994, *Der merowingerzeitlichen Reihengräberfriedhof von Westheim (Kreis Weißenburg-Gunzenhausen). Forschungen zur frühmittelalterlichen Landesgeschichte im südwestlichen Mittelfranken*. - Nürnberg.

SALAMON, Á. 1957, Gebrauchgegenstände und Werkzeuge aus Eisen. - V: M. A. Alföldi et al., *Intercisa II. (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Archaeologia Hungarica 36, Budapest, 365-381.

SCHATKIN, M. A. 1978, Idiophones of the Ancient World. - *Jahrbuch für Antike und Christentum* 21, Münster, 147-172.

SLAPŠAK, B. 1986, Ajdovščina nad Rodikom. Prazgodovinsko in antično naselje. - *Arheološki pregled* 1985, 135-136.

SOKOL, V. 1994, Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno razdoblje.- V: *Zagreb prije Zagreba, Arheološka baština Zagreba od pretpovijesti do osnutka biskupije 1094. godine*, Zagreb, 46-51, 75-78, 144-151.

ŠKARIĆ, V. 1928, Römische Ansiedlung in Mala Rujiška. - *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 40, Sarajevo, 99-107.

ŠTULAR, H. 1982, Podvodne najdbe v Ljubljanici na Ljubljanskem Barju. - V: *Podvodna pričevanja preteklosti*, Podvodna arheologija v Sloveniji 1, Ljubljana, 14-21.

TRUHELKA, C. in C. PATSCH 1895, Römische Funde im Lašvathale, 1893. - *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina* 3, Sarajevo, 227-247.

UENZE, S. 1992, *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec*. - Münchner Beiträge zur Vor- und Frügeschichte 43, München.

ULBERT, T. (ur.) 1991, *Ad Pirum (Hrušica). Spätrömische Passbefestigung in den Julischen Alpen*. - Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 31, München.

VALIČ, A. 1985, Ajdna nad Potoki. - *Varstvo spomenikov* 27, Ljubljana, 265-272.

WALKE, N. 1965, *Das römische Donaukastell Straubing - Sorviodurum*. - Limesforschungen 3, Berlin.

Iron Bells in Slovenia (Archaeological View)

In autumn 1995, two iron bells (cat. 1 and 2) were found on the mountain pastures of Vodični vrh in the Julian Alps and Osredek in the Kamnik Alps. Dr. Tone Cevc, ethnologist from the Institute for Slovene Ethnography at the Scientific Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, brought the finds to the National Museum in Ljubljana for conservation. The bells have been preserved well enough to distinguish how they were made. The bell founder constructed them of iron plate and joined the

side seams with rivets and triangular or quadrangular teeth. At the top of each of them he inserted an iron ring, which with its upper part served as a handle and the lower part to suspend an iron clapper on it. In the end the bells were dressed with melted brass or bronze. In this particular way the iron cattle bells had been made around Gorje near Bled from the 18th century until recently (Orel 1951). The trade, however, boasts with much older tradition, for it goes back to the Roman period and the Early Christian Irish culture (Ložar 1955, p. 74).

This is the very reason why the bells from Vodični vrh and Osredek have also aroused much interest among Slovene archaeologists. Bells of this kind were used during religious rituals and in everyday life by civilizations from Europe to China as early as in the ancient times (Schatkin 1978, generally). They were normally made of bronze; data on iron bells are scarce. Best known among the latter is the bell of St. Patrick, the apostle of the Irish (around 385 - 461). The bell, which was made of iron plate and dipped in melted bronze, was mentioned for the first time in the Ulster Annals (Ložar 1955, 74). The numerous archaeological finds, however, have proved that similar iron bells had been made much earlier and widely used in the provinces of the Roman Empire (Salamon 1957, p. 374, note 122). A number of such bells have been found in Slovenia as well, and as very little has been published about them to date, the authors of this article decided to write about them in the journal *Traditiones*.

Characteristics. In Slovenia, 19 bells have been found at 14 different sites (fig. 1: 1 - 14, cat. 1-19; bells are carrying the same numbers in catalogues and plates). On the basis of the site conditions, the bells can be dated with more or less considerable accuracy. The bell found at Vrhnika (cat. 3) during the excavations of the fortified *Nauportus* settlement along the river carrying the same name, i.e. the present-day Ljubljanica, belongs to the Roman period (Horvat 1990, about the site generally). The bell from the fortified upland settlement at Ajdovščina above Rodik (cat. 4; Slapšak 1986, about the settlement generally) dates to the Late Roman period. It was found among the ruins of a building, in cultural layer dated from the 4th century. Another two angular iron bells with coppery red coat (unpublished, provisionally kept by the Department of Archaeology at Filozofska fakulteta, Ljubljana) were excavated nearby. Another two iron bells were found at Hrušica above Col, amongst the ruins of the Late Roman fortification *Ad Pirum*, destroyed in 394 (cat. 5 and 6, cf. Ulbert 1981, about the fortification generally), and yet another two in the upper layers of the Roman *Celeia* (cat. 7 and 8; Kolšek 1991, about the excavations at Celje generally). A Late Roman find is probably also the partially preserved bell from Svete gore above Bistrica ob Sotli (cat. 19, Korošec, Korošec 1978, about the archaeological work generally).

Some of the found bells date from the Migration period (5th and 6th centuries). They were excavated in the fortified upland settlements at Ajdna above Potoki (Leben, Valič, Valič 1985, about the settlement generally) and at Rifnik near Šentjur (Bolta 1981, about the settlement generally). At Ajdna, the bell was found inside a dwelling house (cat. 12), while at Rifnik the first bell was excavated inside the former church (cat. 9) and the second by the door of the local defensive tower (cat. 10).

Owing to the inadequate site data, some of the bells cannot be dated with acceptable reliability. This can be said particularly of the bells found with a metal detector at Gradišče on Zbelovska gora (cat. 11; for the site see Ciglenečki 1992, p. 81-85), on a hill above Iška vas (cat. 13-15) and at Gradišče near Dunaj above Krško (cat. 16; for the site see Ciglenečki 1992, p. 25-27). A number of prehistoric, Roman and mediaeval objects were also excavated on these sites. Even more demanding in view of the existing site

conditions is to date the bell found in the Ljubljanica river, for its bed is full of objects from the distant past to the refuse of today (cat. 17 and 18; compare Bitenc, Knific 1994). The bells from the mountain pastures Vodični vrh (cat. 1) and Osredek (cat. 2), however, are isolated finds.

The iron bells from Slovene sites were made, to the exclusion of the semicircular specimen from Rifnik near Šentjur (cat. 10), much alike, in the way as already described (also evident from their X-rays; fig. 2). Yet, there are also a number of distinctions among them. At the moment, unfortunately, we still lack metal analyses and certain technological data, for not all of the bells have been cleaned so far. These particulars, with a supplemented list of finds, are expected to be published in the near future.

The plate of the bells found in Roman layers is somewhat thicker than in the bells from Vodični vrh (cat. 1), Osredek (cat. 2) and the Ljubljanica river (cat. 17). The edge of the bell from Osredek was strengthened, on the inner side, with iron tape (cat. 2).

Differences can be detected also in the colour of the metal (copper, bronze or brass) coat (fig. 3). Among the cleaned bells, the two from Vodični vrh and the Ljubljanica river are covered with a golden yellow coat, while in the bell from Osredek (cat. 1) the colour of the coat varies - similar to in the bell from Ajdna - from golden yellow to coppery red. In Roman bells from Ajdovščina above Rodik it is coppery red (cat. 4; 2 specimens not published). Traces of coppery red coat are visible also in the bells from Celje (cat. 7 and 8), Rifnik (cat. 10) and the Ljubljanica river at Podpeč (cat. 18).

The bells also differ from each other in their shapes: they are either angular or roundish. To the first group belong the box-like specimens with rectangular mouth found at Ajdovščina above Rodik (cat. 4; one unpublished) and Gradišče near Dunaj (cat. 16). The best analogy for the box-like specimens would be the bells from Sanzeno, Italy. The bell from Hrušica (cat. 5) is of similar shape, except that it is more rounded off. Such is also the second of the two unpublished bells from Ajdovščina above Rodik. Less angular are the pyramidal bells from Hrušica (cat. 6), Rifnik (cat. 9) and Gradišče on Zbelovska gora (cat. 11); the edges on their bodies and the corners in their rectangular mouths are rounded off. Slightly deviating from ideal shape are the bells from Celje (cat. 8) and the hill above Iška vas (cat. 13).

The roundish bells have oval bodies and mouths. Such specimens were found at Osredek (cat. 2), Vrhnika (cat. 3), Celje (cat. 7), Ajdna above Potoki (cat. 11) and the hill above Iška vas (cat. 14 and 15). The bell from the Ljubljanica river near Podpeč (cat. 17) is also oval, except that it is narrower at its mouth than at its handle. More or less cylindrical are the bells with round mouths from Vodični vrh (cat. 19) and the Ljubljanica river bed (cat. 18).

Comparisons. Small bronze and iron bells - *tintinnabula* - are frequent finds on Roman sites (Noll 1980, p. 95-96). Amongst them, cast bronze bells of various shapes are prevalent (compare Buškariol 1991). Less attention has been given to iron bells, in spite of the fact that these, too, are relatively common. Together with bronze specimens they were collected for the region of southeastern Europe (Henning 1987, p. 103-104, fig. 48). As far as the territory of Slovenia is concerned, only Roman bells were included in this survey; the list is now also supplemented with data on iron bells (fig. 1; cat. 1-19). On the account of Slovene finds, the number of sites with iron bells in southeastern Europe has increased by more than one fourth (fig. 4). The survey for other regions has not been supplemented as yet, even though new data on iron bells are available from elsewhere, e.g. from the Late Roman upland settlements at Kuzelin near Zagreb (Sokol 1994, p.149, fig. 384b) and the Late Roman and Early Byzantine fortress

Golemanovo Kale near Sadovec in Bulgaria (Uenze 1992, p. 445, 471, 492, 494, pl. 27: 1, 2, 4-6, 8). In view of the conditions on these sites, the bells from southeastern Europe have been dated to the periods of the Principate (1st to 2nd centuries), Late Antique (3rd to 4th, and 5th to 6th centuries) and the Early Middle Ages (7th to 10th centuries, Henning 1987, fig. 48). The bells from Slovene sites that can be dated with considerable reliability have been placed in Late Antique, i.e. to the Roman Empire and Migration period (fig. 1).

During the Roman period, the iron bells were also used in parts along the Danube and in Central European Alpine districts. This is testified, for example, by the finds from the settlements near the fort of *Sorviodurum* (the present-day Straubing; Walke 1965, p. 155, pl. 113: 7-9), from the temple of *Jupiter Dolichenus* at Mauer an der Url (Noll 1980, p. 95, pl. 36 & 46), the building at Waging (Kellner H.-J. 1959, p. 162, fig. 5:13), and the upland fortified settlement at Moosberg south of Murnau (Garbsch, J. 1966, p.86, pl. 33: 2,3).

On some iron bells, traces of coppering or bronzing can be still seen, the technique implemented in Roman metallurgy. Such are the bells excavated at the cemetery and amongst the ruins of the Pannonian town of *Intercisa* (the present-day Dunapentele; Salamon 1957, p. 374-380, pl. 72: 1-4) and on sites at Golemanovo Kale (Uenze 1992, p. 445, 471, pl. 27:1, 2), Moosberg near Murnau (Garbsch, J. 1966, p. 86, pl. 33: 2, 3), and elsewhere. As far as the bells from *Intercisa* are concerned, the records say that they were forged roughly in the same way as they still are today. Thereupon they were covered with spinning material, daubed with clay and sprinkled with copper fragments. Once this cover was dry, it was left to burn, in order to allow the copper to melt and to coat the bells with copper (Salamon 1975, p. 374, note 122). This procedure is similar to soldering or coating as used around Gorje near Bled until recently: in the clayey package, which was heated and turned on fire, the melted brass flowed all over the bells (Orel 1951, p. 134-135).

Three different types of iron bells used to be made. The first type is represented by a simple semicircular bell from Rifnik near Šentjur; its body was forged out of a single piece of iron plate and had no riveting seam (cat. 10). Most characteristic of the second type is the bipartite body consisting of cylindrical circumference and conical top attached to it; such bells were excavated in ruins of the Late Roman and Early Byzantine fortress Golemanovo Kale near Sadovec (Uenze 1992, p. 439, 445, pl. 26: 12, 13; 27: 3). Regarding the third type of bells, their bodies were made of a single piece of iron plate with symmetrical halves, which were on sides joined with riveting seams. Bells constructed in this way are most numerous, and such are, with the exception of the one from Rifnik, all the bells found in Slovenia (cat. 1-9, 11-19) as well as others dealt with in this article. The iron bells found in Slovenia are of either angular or roundish shape, which in general holds true also for the bells of the third type. Angular, for example, are the bells from *Intercisa*; divided into two groups, they are typologically characteristic of the Roman period (Salamon 1957, p. 373-375). They correspond with our box-like and pyramidal forms of angular bells. The bells from the temple of *Jupiter Dolichenus* at Mauer an der Url in Austria have been defined in accordance with the shape of their mouths, which are either rectangular, elliptical or round. The mouths of each of the seven bells from this site - three of them were made of iron - are rectangular (Noll 1980, p. 95-96). In accordance with our specification, the iron specimens are classified as pyramidally shaped bells. Such are, for example, also the bells from the Roman sites Straubing - *Sorviodurum* (Walke 1965, p. 155, pl. 113: 7-9), Mali Mošnj in Bosnia (Truhelka, Patsch 1895, p. 232, fig. 11), Mala Rujiška in Bosnia (Škarić 1928, p. 102, pl. 7: 16) and the Late Roman - Early Byzantine site Golemanovo Kale (Uenze 1992, p. 445,

492, pl. 27: 5, 6). The best analogy for the box-like specimens from Ajdovščina above Rodik would be the bells from Trentino, Italy.

Roundish bells of the third type are less common. Some of them, dated to the Roman period, were excavated in the fortified settlements at Moosberg near Murnau (Garbsch, J. 1966, p.86. pl. 33: 2) and Kuzelin near Zagreb (Sokol 1994, p. 49, fig. 384b), as well as at a country mansion at Lisičići near Konjic in Bosnia (Čremošnik 1955, p.114, pl. 5: 5). As far as the bell from Vrhnika (cat. 3) is concerned, however, it can be best compared with those from the site at Golemanovo Kale (Uenze 1992, p. 445, pl. 27: 2).

Usage. – The bell as a "tinkling vessel" originated in the civilizations of the Near East, Egypt and Israel. In the ancient Greek and Roman world it was one of the numerous idiophonic instruments and was also adopted, in different forms and under different names, by Christianity. In Roman times the bells were made of various metals, including iron, and were used as musical instruments, for jewellery, in magic, cults and rituals, for people apparently ascribed them apotropaic power. They believed that the bell could protect them from misfortune and defend a dead man from demons. Hung on the necks of domestic animals it was supposed to avert the evil eye; this is why the bells were hung on horses, sheep, pigs, mules and even dogs (Schatkin 1978, p. 158-159).

The bells from the archaeological sites of the Roman period are associated with stockbreeding (for Slovenia compare Mikl-Curk 1968, p. 307; for southeastern Europe Henning 1987, p. 102-105). Such are presumably also the iron bells from the Pannonian *Intercisa*. As two different types were found, it is presumed that they were made in two separate workshops, probably in home towns, for cattle bells were at that time in great demand - on large farm estates as well as border posts. The latter is indicated by the analogies from the sites along the frontiers of upper *Germania* and *Retia* (Salamon 1957, p. 374-375).

The most important animals in stockbreeding during the Roman period were cattle, pigs, sheep, goats, horses and dogs. These animals were known already in the pre-Roman period and were later, in the Roman period, joined by asses, camels, cats, hens, pigeons and geese. The Roman authors Vergil, Pliny, Strabo and Maritialis referred to the southern European Danubian area as to the region significant for the production of milk and meat. In the period of the Early Empire the production was intended primarily for home use, while in the 3rd and 4th centuries the stockbreeding surpassed this framework. The Danubian provinces exported their livestock, and the decline in its production due to the invasions by the Goths in the 4th century and the conquest by the Huns in the 5th century was felt in the entire Empire (Henning 1987, p. 102-103).

The archaeological material associated with stockbreeding - cattle bells, woolcombs, shears, branding irons - speaks of the great expansion of stockbreeding during the Late Roman period. A steady increase in the number of cattle bells is particularly evident, which speaks of numerous herds. On the sites, cattle bones are prevalent. In southern Europe the stockbreeding on smaller estates did not distinctly decrease until the 6th century (Henning 1987, p. 102-105).

As far as stockbreeding in the Roman periods in the territory of the present-day Slovenia is concerned, only some general ascertainments are known, also corroborated by the bells from various sites (Mikl-Curk 1968, p. 307-308). Illustrative data for the 5th and 6th centuries are offered by the remains of animal bones from the upland settlement above Vranje near Sevnica. There prevail bones of domestic animals (no less than 97.5%), particularly small ruminants like sheep and goats. They are followed by pigs'

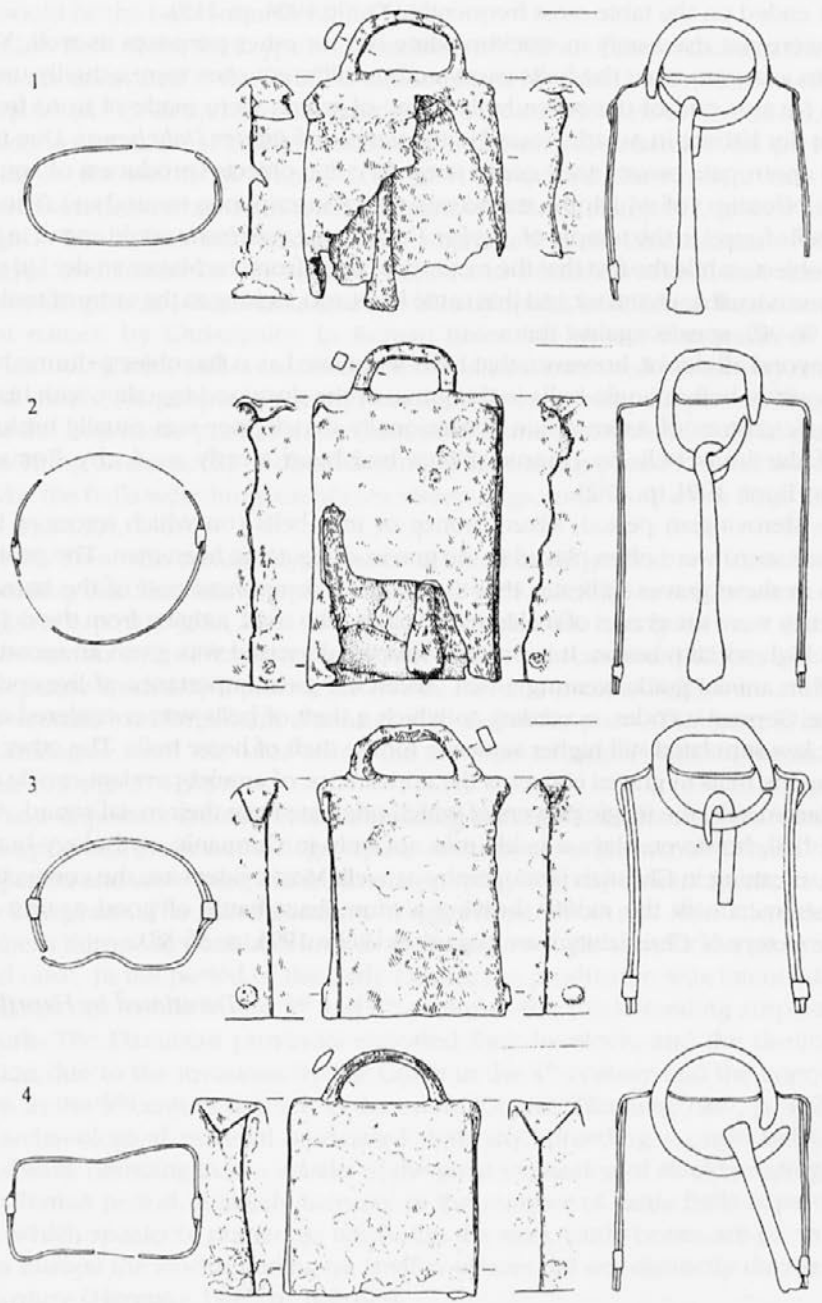
bones, and only then by cattle's. Owing to the weight of the cattle, however, it was in fact beef that ended on the table most frequently (Knific 1994, p. 215).

Bells were not used only in stockbreeding but for other purposes as well. Yet it is difficult to ascertain what the bells excavated on different sites were actually used for. This can be also said of the seven bells (three of which were made of iron) from the Mauer an der Url site in Austria, found in the temple of *Jupiter Dolichenus*. Due to their ascribed apotropaic power, they could serve as cultic objects (producers of sound) or as votive offerings (of which the numerous votive inscriptions remind us). The seven bronze bells found in the temple of *Jupiter Dolichenus* at *Brigetio* could speak in favour of cultic objects while the fact that the majority of finds from the Mauer an der Url site are of utterly serviceable character and that cattle bells, too, belong to the array of tools (Noll 1980, p. 96-96), speaks against them.

It is beyond all doubt, however, that bells were used as cultic objects during burials. Placing a cattle bell or jingle-bells in the grave of the deceased together with his horse is a Hunnic custom of Asian origin. Occasionally the clapper was ritually broken off. Some of the irons bells in Hunnic graves had been clearly made by Roman bell founders (Bona 1991, p. 282).

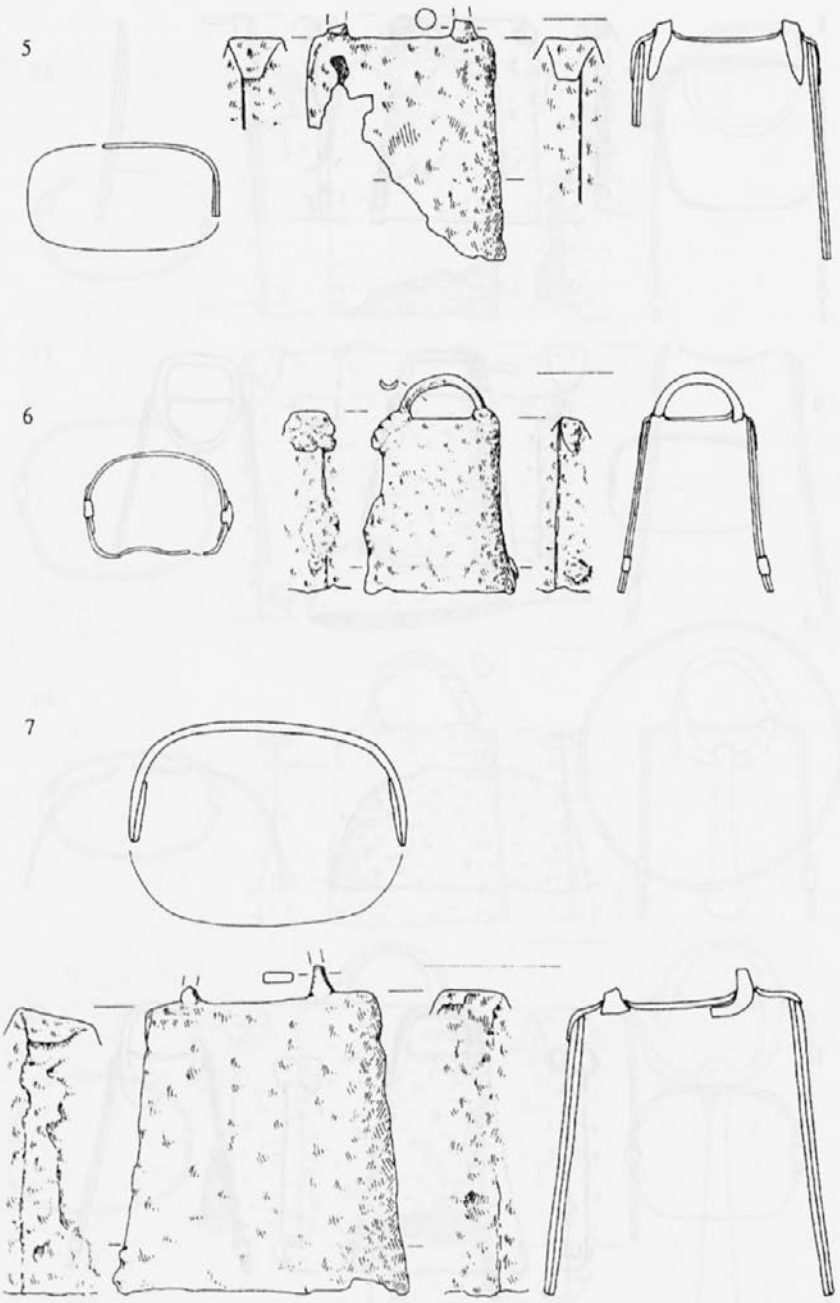
In the Merovingian period, silver, bronze or iron bells (on which traces of bronze coating are seen) were often placed in the graves of Teutonic horsemen. The position of the bells in these graves indicates that they were a component part of the harness. In general they were the graves of males and females who held, judging from the rich grave goods, a high social position. It is possible that the deceased was given an escort in the shape of an animal guide wearing a bell. About the great importance of livestock bells speak the Germanic codes, according to which a theft of bells was considered a penal act; Salic law stipulated still higher sentence for the theft of horse bells. The other aspect of placing the bells in graves concerns the appearance of amulet pendants made of iron or precious metals, the magic powers of which originate from their metal sound. A horse with the bell, however, plays a cultic role not only in Germanic mythology but has a symbolic meaning in Christian iconography as well. Most evident are the connections of saints-horsemen with the motifs showing a triumphant battle of good against evil, a symbolic victory of Christianity over paganism (Reiss 1994, p. 36-38).

Translated by Henrik Ciglič

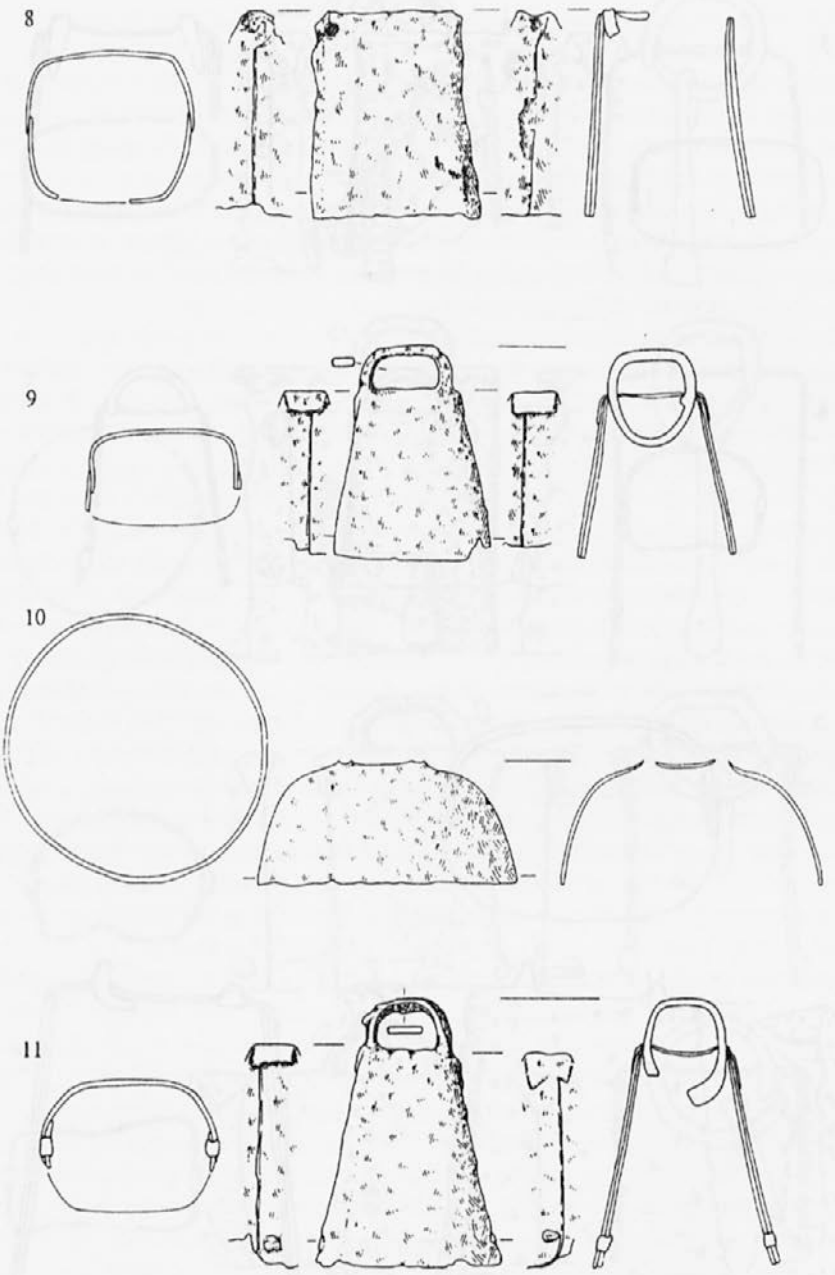
1 Vodični vrh nad Bohinjskim jezerom, **2** Osredek pod Krvavcem, **3** Vrhnika, **4** Ajdovščina nad Rodikom. M = 1 : 2.

1 Vodični vrh above Lake Bohinj, **2** Osredek below Mt. Krvavec, **3** Vrhnika, **4** Ajdovščina above Rodik. Scale = 1 : 2.

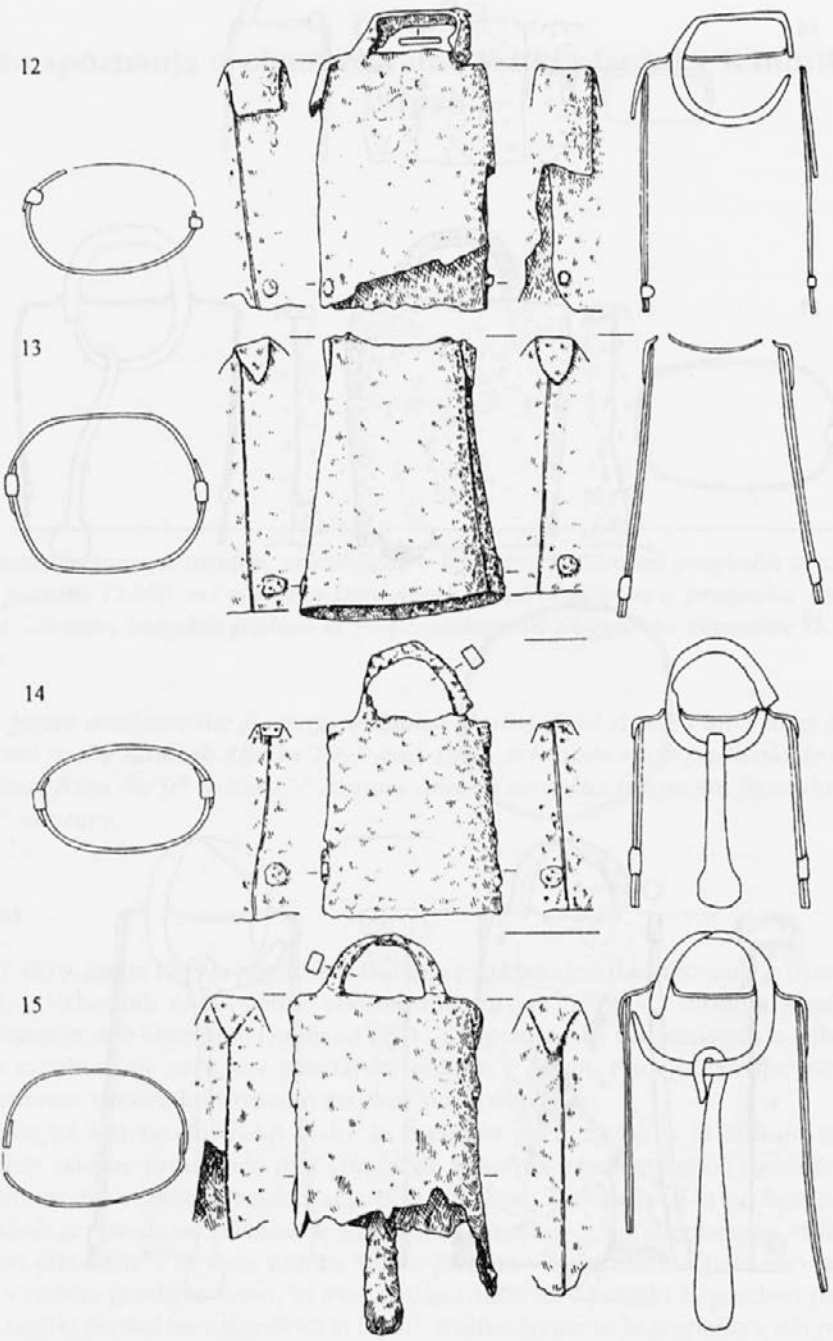
5, **6** Hrušica nad Colom, **7** Celje. M = 1 : 2.

5, **6** Hrušica above Col, **7** Celje. Scale = 1 : 2.

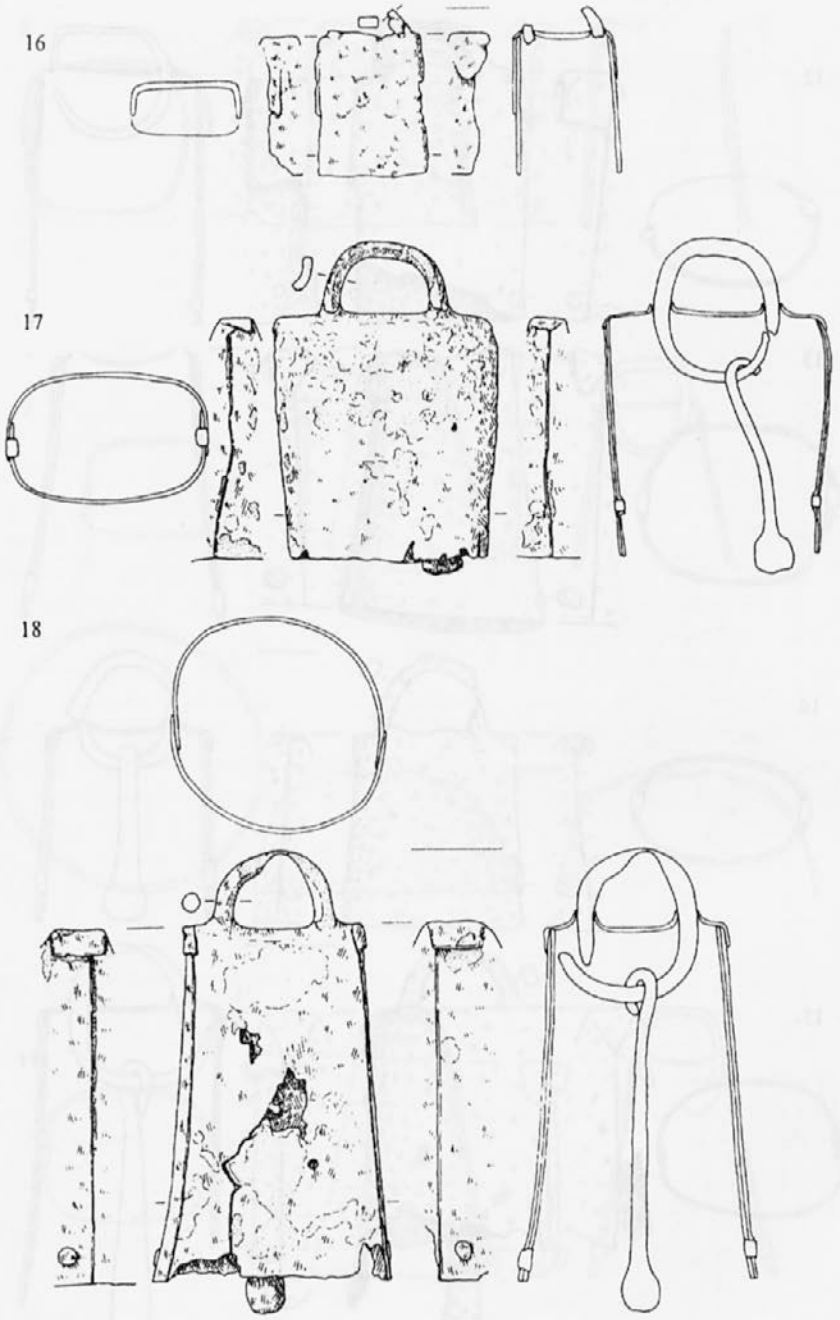
8 Celje, **9**, **10** Rifnik pri Šentjurju, **11** Gradišče na Zbelovski gori. M = 1 : 2.

8 Celje, **9**, **10** Rifnik near Šentjur, **11** Gradišče on Zbelovska gora. Scale = 1 : 2.

12 Ajdna nad Potoki, **13-15** hrib (kota 268) nad Iško vasjo. M = 1 : 2.

12 Ajdna above Potoki, **13-15** hill 268 above Iška vas. Scale = 1 : 2.

16 Gradišče pri Dunaju nad Krškim, **17** Ljubljanica, **18** Ljubljanica pri Podpeči. M = 1 : 2.

16 Gradišče near Dunaj above Krško, **17** the Ljubljanica river, **18** the Ljubljanica river at Podpeč. Scale = 1 : 2.

Tone Cevc

Nova spoznanja o planšarstvu na Veliki planini v Kamniških Alpah

Članek obravnava najdbe, pridobljene v letih 1995-1996 ob pregledih terenov na Veliki planini (1550 m) v Kamniških Alpah. Nadrobneje so v prispevku osvetljene najdbe železnih konjskih podkev iz 9.-17. stoletja in fragmenta keramike iz 15.-17. stoletja.

The paper analyzes the findings obtained during field surveys on Velika planina (1550 m) in the Kamnik Alps in 1995 and 1996. It focuses more particularly on iron horseshoes from the 9th to the 17th century and on ceramics fragments from the 15th to the 17th century.

Uvod

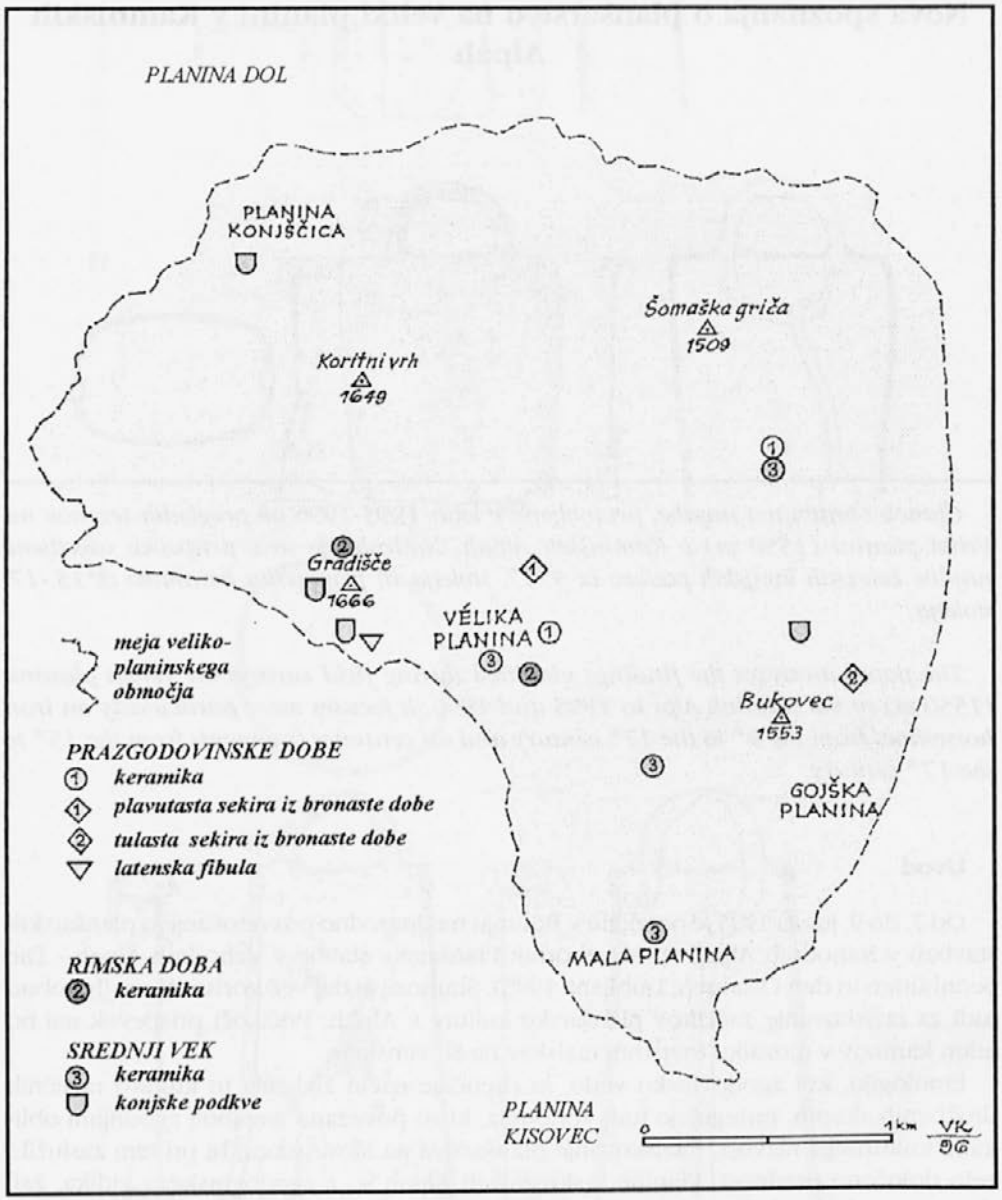
Od 7. do 9. junija 1995 je potekalo v Bohinju mednarodno posvetovanje o planšarskih stavbah v Vzhodnih Alpah (prim. zbornik Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah - Die Sennhütten in den Ostalpen, Ljubljana 1995). Simpozij je dal več koristnih novih pobud tudi za raziskovanje začetkov planšarske kulture v Alpah. Pričujoči prispevek naj bo eden kamnov v mozaiku tovrstnih raziskav na Slovenskem.

Etnologijo, kot zgodovinsko vedo, ki preučuje način življenja in kulturo različnih družbenih skupin, pritegujejo tudi vprašanja, ki so povezana z najbolj zgodnjimi oblikami kulturnega razvoja. Raziskovanje planšarstva na Slovenskem bi pri tem zaslužilo celo določeno prednost. Planine v slovenskih Alpah so z zgodovinskega vidika, žal, skromno raziskane[1]. To velja tudi za Veliko planino v Kamniških Alpah, eno največjih planin v našem gorskem svetu, ki meri več kot 1000 ha s pašniki in gozdovi na Veliki, Mali in Gojški planini ter v Konjščici in Dolu[2]. Koliko živine se je prepaslo v teh planinah

[1] V. Novak, Živinoreja, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, 1. zv., Ljubljana 1970, str. 343 - 394.

[2] E. Čerček, Planine v južnih Kamniških Alpah, GV, 20 - 21, 1948 - 1949, str. 48 - 64.

pred več stoletji, ne vemo, znani pa so podatki o številu živine, ki se je pasla v teh planinah od druge polovice 18. stoletja naprej[5].

Sl. 1: Kraji z najdbami na Veliki, Mali in Gojški planini. Večina jih je bila odkrita v letih 1995–1996. (Risal V. Kopač po predlogi M. Bremšaka, F. Steleta in T. Cevca, 1996).

[5] V. Valenčič, Posestne razmere na Veliki in Mali planini ob koncu fevdalne dobe, Traditiones 7 - 9, 1978-1980, str. 152 sl.

Dve naključni najdbi bronastih sekir, plavutaste in tulaste, ki so ju našli v Vlačici na Veliki planini in v Gradiški griči, sta doslej edini arheološko dokazovali, da se je človek zadrževal na Veliki planini že v 13.-12.stol. pred Kr.[4].

Pisemni zgodovinski viri o Veliki planini so redki, najstarejše je sporočilo iz začetka 16. stol..V njem zvemo,da so imenovali Veliko planino »die gross ross albenn« - velike konjske planine[5]. Bolje poznamo prastaro etnološko izročilo Velike planine[6].

Kako se dokopati do spoznanj o začetkih kultiviranja Velike planine ? Odločili smo se, da poskusimo priti s pregledom terena na različnih krajih do najdb keramike. Le-ta je lahko izjemno pričevalna. Ohrani se dolgo v zemlji in jo je mogoče opredeliti po času in tudi po namembnosti.

Naloge smo se lotili v skupini, ki smo jo sestavljali France Stele, Miro Bremšak in avtor tega prispevka. V letu 1996 smo opravili približno 60 majhnih vrtin na vnaprej predvidenih mestih, kjer smo po dosedanjih izkušnjah pričakovali,da se je zadrževal človek pred več stoletji[7]. Rezultati so presegli pričakovanja. Najdeno gradivo (pretežno keramika) je potrdilo prisotnost človeka v planini v prazgodovini, antiki in srednjem veku (sl. 1). Najpomembnejši sad naših raziskovanj je bilo odkritje bronastodobne in halštatske keramike na postojanki v Pečicah (sl. 2) in najdbe antične keramike pod kapelo Marije Snežne (sl. 3) ter na Gradišču na Veliki planini[8]. O odkritjih (sl. 4,5) smo ves čas seznanjali arheologe. Tako načrtuje Arheološki inštitut ZRC SAZU v sodelovanju z Inštitutom za slovensko narodopisje ZRC SAZU v prihodnjih letih sistematično raziskovati ne le Veliko planino, ampak tudi druge planine v slovenskih Alpah[9].

V pričujočem prispevku objavljam kratko poročilo o najdbah železnih konjskih podkev in keramike. To gradivo ni pomembno samo zaradi časovne opredelitve obdobij, ko je izpričana prisotnost človeka na Veliki planini, pač pa nakazuje osvetlitev še drugih vprašanj, na primer, o gospodarjenju na Veliki planini ali o razvoju stavbarstva na tem pašnem območju..

Železne podkve z Velike planine

Na železne podkve smo naleteli pri pregledovanju terena z ledinskim imenom »Za plečam«, ne daleč od Gradišča, na višini približno 1580 m. Planota je velika približno 1200 m², v zgornjem delu prepredena z ruševjem. Našli smo 11 celih podkev, več kosov odlomljenih podkev ter večje število konjskih žebljev, s katerimi so pribijali podkve na kopito. Podkve so ležale približno 10 - 15 cm globoko v humusu. Pri ovrednotenju najdb

---

[4] S. Gabrovec, Mesto Kamnika v prazgodovini Slovenije, v: Kamnik 1229- 1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750 letnici mesta Kamnika, Kamnik 1984, str. 6-7.

[5] T. Cevc, Velika planina. Življenje delo in izročilo pastirjev. 3. dopol. izdaja, Ljubljana 1993 str. 14.

[6] Isti, navedeno delo, str. 16 sl.

[7] Raziskave v Veliki planini je gmotno podprla Občina Kamnik. Za njeno razumevanje in podporo se sodelavci raziskave iskreno zahvaljujemo.

[8] Brez strokovne pomoči arheologov ne bi bilo mogoče ovrednotiti najdb z Velike planine. Naj se na tem mestu iskreno zahvalim za razumevajočo pomoč sodelavcem Arheološkega inštituta ZRC SAZU: dr. J. Dularju, dr. I. Turku., dr. S. Ciglenečkemu, dr. J. Horvat, dr. D. Božiču; dr. A. Pleterskemu; iz Mestnega muzeja v Ljubljani dr. L. Gec-Plesničarjevi, dr. I. Sivčevi in M. Horvatu ter dr. T. Knificu iz Narodnega muzeja v Ljubljani.

[9] V letu 1996 so bile opravljene arheološke raziskave v planini Vodični vrh, Jezero, Laz in Dedno polje v Bohinju, medtem ko načrtujejo raziskovati Veliko planino v letu 1997.

smo naleteli na težave, ker manjka primerjalno gradivo s slovenskega ozemlja[10]. Bogatejše je primerjalno gradivo iz Srednje in Zahodne Evrope, objavljeno v različnih arheoloških študijah. Le-te posvečajo veliko pozornosti vprašanjem o starosti najdb. Zlasti dragocena je razprava dr. Walterja Dracka iz Uitikona v Švici, ki je poskušal dokazati, da v času Rima niso poznali konjskih podkev[11]. Temeljna njegova spoznanja o datiranju železnih podkev sem uporabil tudi pri časovni opredelitvi najdb z Velike planine.

Po starosti smemo naše najdbe razvrstiti v dve večji skupini:

A) podkve z valovitim robom. Kovaški izdelki tega tipa so majhni. Podkve so lahke in imajo po 6 lukenj za žeblje. (T1: 1-6; T.2: 7; sl. 8-12) . Po velikosti, obliki, teži in načinu izdelave so naše podobne podkvam iz Švice, Nemčije, Francije in Anglije iz 9. - 13. stol[12].

B) podkve luničaste oblike. So brez valovitega roba, težje in večje od podkev prve skupine. Navadno imajo po 8 lukenj za žeblje. (T.2: 2-3; sl.: 13-15). Podkve tega tipa so rabili v Evropi od 13. - 17.stol[13].

Pri raziskovanjih septembra 1996 smo našli še nekaj novih podkev in žebljev pa tudi železno latensko fibulo (sl. 6). Ležala je blizu najdišča podkve. Pomena najdb podkev na Veliki planini ni mogoče za sedaj v celoti oceniti. Vsekakor podkve dokazujejo, da so v zgodnjem srednjem veku imeli na Veliki planini konje in da je upravičeno zapisano ime te planine v viru iz začetka 16. stol. kot »die gross ross albenn« - velike konjske planine. Glede na to, da sredi 18. stoletja srečamo zapisano ime Velika planina brez dodatka - »konjska«, bi smeli sklepati, da tedaj niso več prevladovali konji na pašnikih Velike planine. To misel poglabljajo tudi najdbe keramike iz poznega srednjega veka in iz 16. in 17. stol.

Najdbe keramike

Pregled terena na Veliki, Mali in Gojški planini je bil v prvi vrsti namenjen odkrivanju keramike. Prizadevanja so bila poplačana z najdbami v Pečicah, pod kapelo Marije Snežne in na Gradišču in seveda v pastirskih seliščih, kakor tudi v Lambergarci na Mali planini. Najdbe fragmentov glinastih posod iz 16. in 17. stol. razkrivajo nekaj posebnosti, ki se kažejo v tem, da v keramičnem gradivu prevladujejo sklede in latvice, redkejše pa so primerki črepinj vrčev, krožnikov, pekev ali kozarcev[14]. Prevlada skled različnih velikosti in oblik nakazuje že prej omenjeno misel, da so od konca srednjega veka naprej pasli pastirji na Veliki planini pretežno molzno živino, drobnico in govedo, zato so imeli lončene sklede in latvice, ki so jih rabili pri molži in predelavi mleka v mlečne izdelke (npr. za kisanje mleka). Kako trdne so te domneve, bodo pokazale nadaljnje etnološke in arheološke raziskave na Veliki planini. (Arheološko oceno najdb keramike gl.. v prispevku M. Horvata v tej številki Traditiones).

---

[10] Zahvaljujem se dr. Draganu Božiču, sodelavcu v Arheološkemu inštitut ZRC SAZU za pomoč pri iskanju ustrezne literature.

[11] W. Drack, Hufeisen - entdeckte in, auf und über der römischen Strasse in Oberwinterthur (Vitudurum). Ein Beitrag zur Geschichte des Hufeisens, v: Bayerische Vorgeschichtsblätter, Jhrg. 55, 1990, S.191 ss.

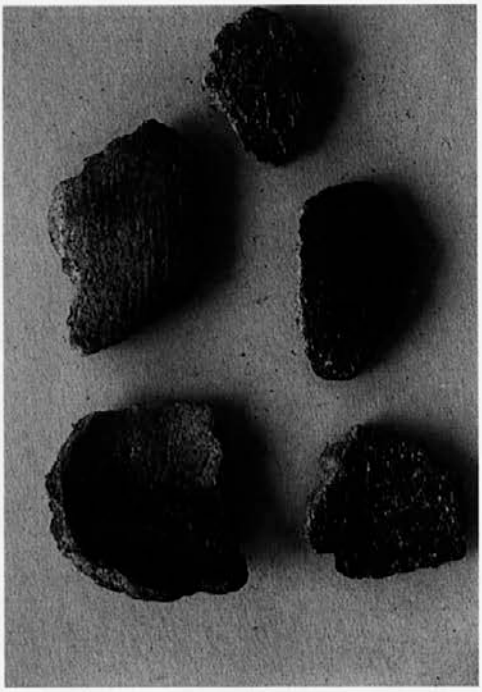
[12] Isti, navedeno delo, str. 210 sl.

[13] Isti, navedeno delo, prav tam.

[14] Za strokovno oceno in ovrednotenje najdb poznosrednjeveške keramike ter lončevine iz 16. in 17. stol. se iskreno zahvaljujem sodelavcu Mestnega muzeja v Ljubljani g. Matiju Horvatu..

Sl. 2: Fragmenta bronastodobne keramike s Pečice na Veliki planini (foto: F. Stele, 1996)

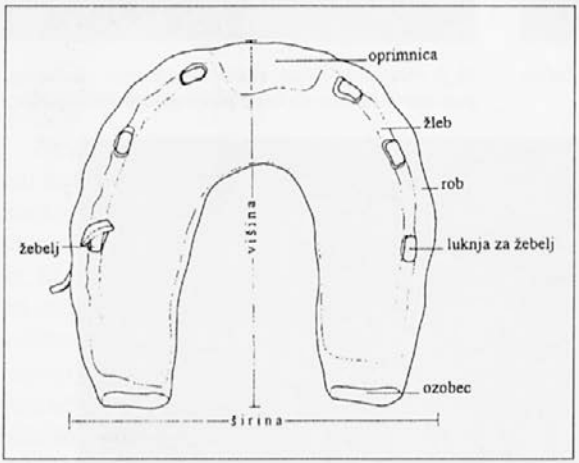
Sl. 3: Fragmenti rimskodobne keramike iz okolice kapele Marije Snežne na Veliki planini (foto: F. Stele, 1996)

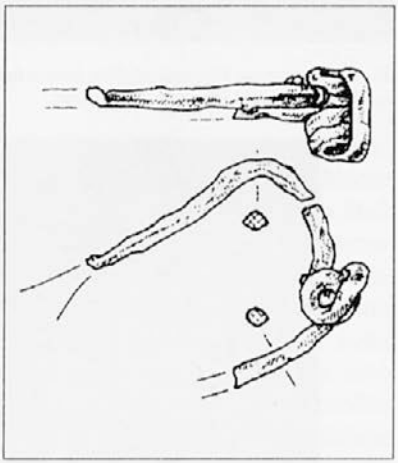
Sl 4: Fragmenta brusnih kamnov iz okolice Pečic (foto: F. Stele, 1996)

Sl. 5: Pregledovanje terena na srednjeveški Lambergarci avgusta 1996 (foto: F. Stele, 1996)

Sl. 6: Sestavni deli podkve (risala D. Lunder-Knific)

Sl. 7: Poznolatenska fibula z Velike planine (risala D. Lunder-Knific)

Sl. 8: Železna podkev z valovitim robom, Velika planina (foto: ZRC SAZU).
Sl. 9: Železna podkev z valovitim robom, Velika planina (foto: ZRC SAZU).
Sl. 10: Železna podkev z valovitim robom, Velika planina (foto: ZRC SAZU).
Sl. 11: Železna podkev z valovitim robom, Velika planina (foto: ZRC SAZU).
Sl. 12: Železna podkev z valovitim robom, Velika planina (foto: ZRC SAZU).
Sl. 13: Železna podkev luničaste oblike, Velika planina (foto: ZRC SAZU).
Sl. 14: Kos železne podkve luničaste oblike, Velika planina (foto: ZRC SAZU).
Sl. 15: Kos železne podkve (luničaste oblike ?), Velika planina (foto: ZRC SAZU).
Sl. 16: Konjski žeblji, Velika planina (foto: ZRC SAZU).

Sl. 8

Sl. 9

Sl. 10

Sl. 11

Sl. 12

Sl. 13

Sl. 14

Sl. 15

Sl. 16

Seznam najdb konjskih podkev z Velike planine (uporabljena terminologija gl. sl. 7)

Tabla 1: (1 - 6):

1. Odlomljen kos železne podkve z valovitim robom, manjka del z ozobcema; višina 9,0 cm; širina 9,5 cm; teža 80 g; debelina 0,3 cm; 4 luknje za žeblje, v eni je žebelj z luničasto oblikovano glavo, najdišče: Velika planina (Za plečam).

2. Železna podkev z valovitim robom; višina 10,0 cm; širina 9,6 cm; teža 105 g; debelina 0,3 cm; 6 lukenj za žeblje, v eni žebelj z luničasto obliko glave; dva ozobca (višina 1,5 cm; širina 1,2 cm); najdišče: Velika planina (Za plečam).

3. Železna podkev z valovitim robom in oprimnico; višina 9,2 cm; širina 9,0 cm; teža 140 g; debelina 05,cm; 6 lukenj za žeblje; ozobca odlomljena, najdišče Velika planina (Za plečam).

4. Odlomljen kos železne podkve z valovitim robom in z ozobcem; višina 9,0 cm; teža 65 g; 3 luknje za žeblje, v eni žebelj luničaste oblike; najdišče: Velika planina (Za plečam).

5. Odlomljen kos železne podkve z valovitim robom in ozobcem; višina 7 cm; teža 330 g; z eno luknjo za žebelj; najdišče Velika planina (Za plečam).

6. Kos železne podkve z valovitim robom in ozobcem; višina 6 cm; najdišče : Velika planina (Za plečam).

Tabla 2: (1- 9):

1. Železna podkev z valovitim robom in oprimnico; višina 11,3 cm; širina 10,5 cm; teža 215 g; debelina 0,5 cm; 6 lukenj za žeblje, v dveh žeblja z luničasto oblikovano glavo; dva ozobca (višina 2 cm, širina 1,5 cm); najdišče: Koseze pri Šinkovem turnu (okolica Komende).

2. Železna podkev luničaste oblike; višina 11 cm; širina 10,5 cm; teža 195 g; debelina 0,4 cm; 6 lukenj za žeblje; dva ozobca (višina 3 cm, širina 1 cm); najdišče Velika planina (Za plečam).

3. Železna podkev luničaste oblike z oprimnico; višina 12 cm; širina 11,5 cm; teža 350 g; debelina 0,4 cm; dva ozobca (višina 1,4 cm, širina 2,5 cm); 8 lukenj za žeblje; najdišče Velika planina, Ravne).

4.- 9.: Žeblji za podkve

Slike št. 8 - 16:

8. Železna podkev z valovitim robom; višina 10,0 cm; širina 9,7 cm; teža 110 g; debelina 0,4 cm; dva ozobca (višina 1,3 cm); 6 lukenj za žeblje, v dveh žeblja z luničasto obliko glave; najdišče Velika planina (Za plečam).

9. Železna podkev z valovitim robom; višina 11,0 cm; širina 10,3 cm; teža 110 g; debelina 0,3 cm; dva ozobca (višina 1,2 cm); 6 lukenj za žeblje; najdišče: Velika planina (Za plečam).

10. Železna podkev z valovitim robom; višina 10 cm; širina 9,7 cm; teža 190 g; debelina 0,4 cm; 6 lukenj za žeblje, v eni žebelj z luničasto obliko glave; najdišče Velika planina (Za plečam).

11. Železna podkev z valovitim robom; višina 10,6 cm; širina 9,7 cm; teža 190 g; debelina 0,5 cm; ozobca (višina 2,0 cm) 6 lukenj za žeblje; najdišče Velika planina (Za plečam).

12. Železna podkev z valovitim robom; višina 12 cm; širina 10,8 cm; teža 200 g;

debelina 0,4 cm; ozobca (višina 1,6 cm); 6 lukenj za žeblje, v dveh žeblja z luničasto oblikovano glavo; najdišče: Velika planina (Za plečam).

13. Železna podkev luničaste oblike; višina 10,6 cm; širina 10,4 cm; teža 115 g; debelina 0,3 cm; ozobca (višina 1,6 cm); 6 lukenj za žeblje; najdišče: Velika planina (Za plečam).

14. Odlomljen kos železne podkve luničaste oblike; višina 10,8 cm; teža 100 g; z ozobcem (višina 2,1 cm); 3 luknje kvadratne oblike, v eni žebelj s trapezasto obliko glave; najdišče Velika planina (Za plečam).

15. Odlomljen kos železne podkve z valovitim (?) robom; višina 10,5 cm; teža 100 g; ozobec (višina 2,1 cm); 3 luknje za žeblje, v eni žebelj; najdišče Velika planina (Za plečam).

16. Železni žeblji za pritrditev podkev (12 kosev). V zgornji vrsti žeblji z luničasto oblikovano glavo, v srednji s podolgovato glavo in v spodnji s kratko glavo; najdišče: Velika planina (Za plečam).

Summary

New Findings on Alpine Dairy-farming on Velika Planina in the Kamnik Alps

The author describes the field surveys of Velika planina in the Kamnik Alps, which he conducted in 1995 and 1996 with two collaborators, France Stele and Miran Bremšak. The results of the research were encouraging: a Bronze Age settlement was discovered, as well as prehistoric, Roman, and Middle-Ages ceramics. Surprisingly many iron horseshoes dating from the 9th to the 17th century, which the author precisely describes in a list with data on their size, weight and shape, were found. All this goes to prove the hypothesis, already suggested by a 16th-century source which refers to Velika planina as a »gross ross albenn«, that horses were grazed on Velika planina in the Middle Ages. Findings of ceramics fragments dating from the 15th to the 17th century support the thought that grazing of milk-giving cattle was probably not very intensive until the end of the Middle Ages. The evidence supporting this are fragments of earthenware bowls and small dishes which shepherds needed for milking and cheese-making. A more detailed description of the ceramics findings from the 15th to the 17th century was provided by the archeologist Martin Horvat from the City Museum of Ljubljana, who has drawn up a list of ceramics findings with data on their production technique, function, shape and age. The promising results of an ethnologist's and archeologist's joint efforts open up new opportunities for shedding more light on early dairy-farming culture in the Slovene Alps.

Tabla 1: Železne podkve iz najdišč na Veliki planini, M 1:2 (risala D. Lunder-Kniific).

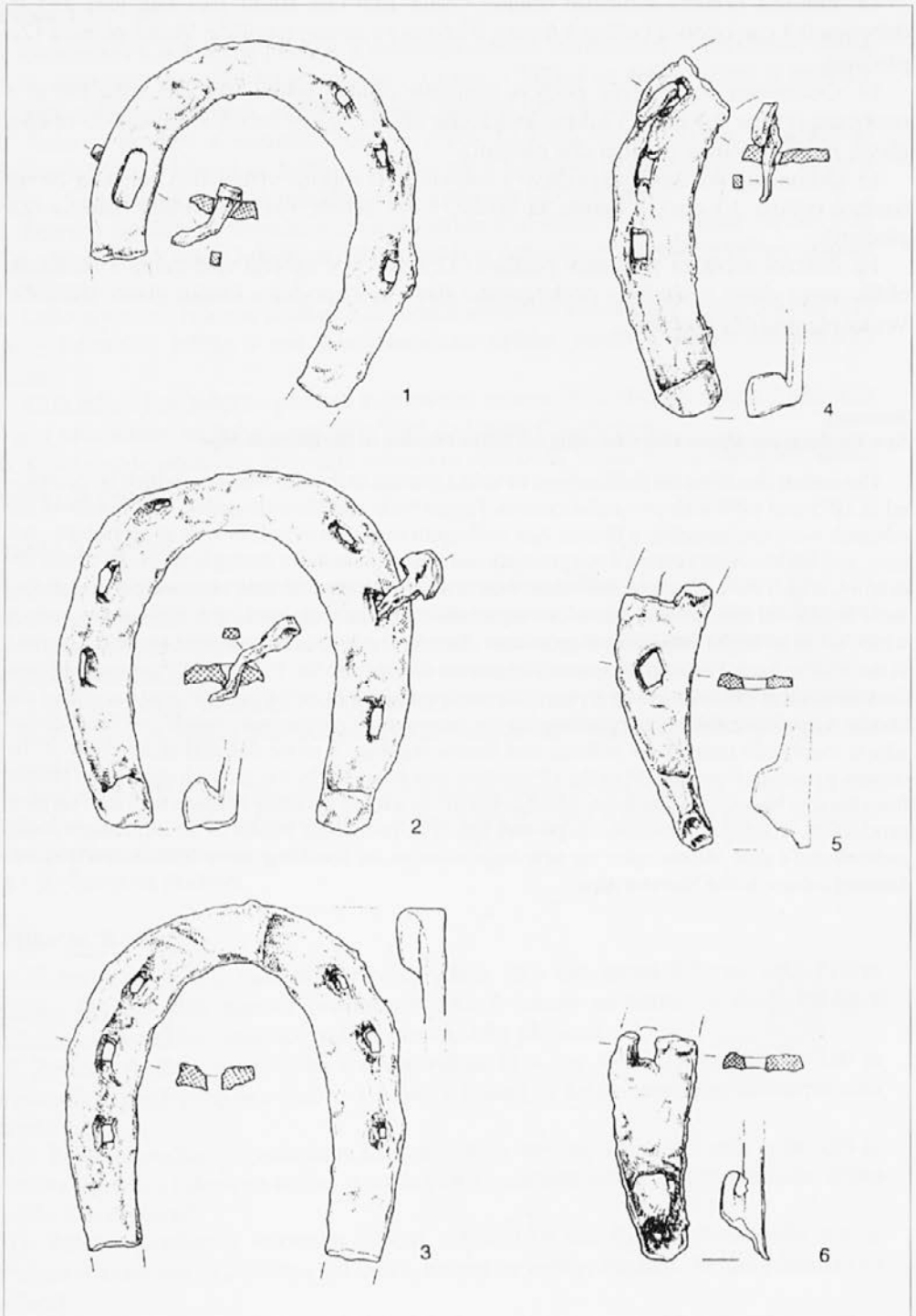
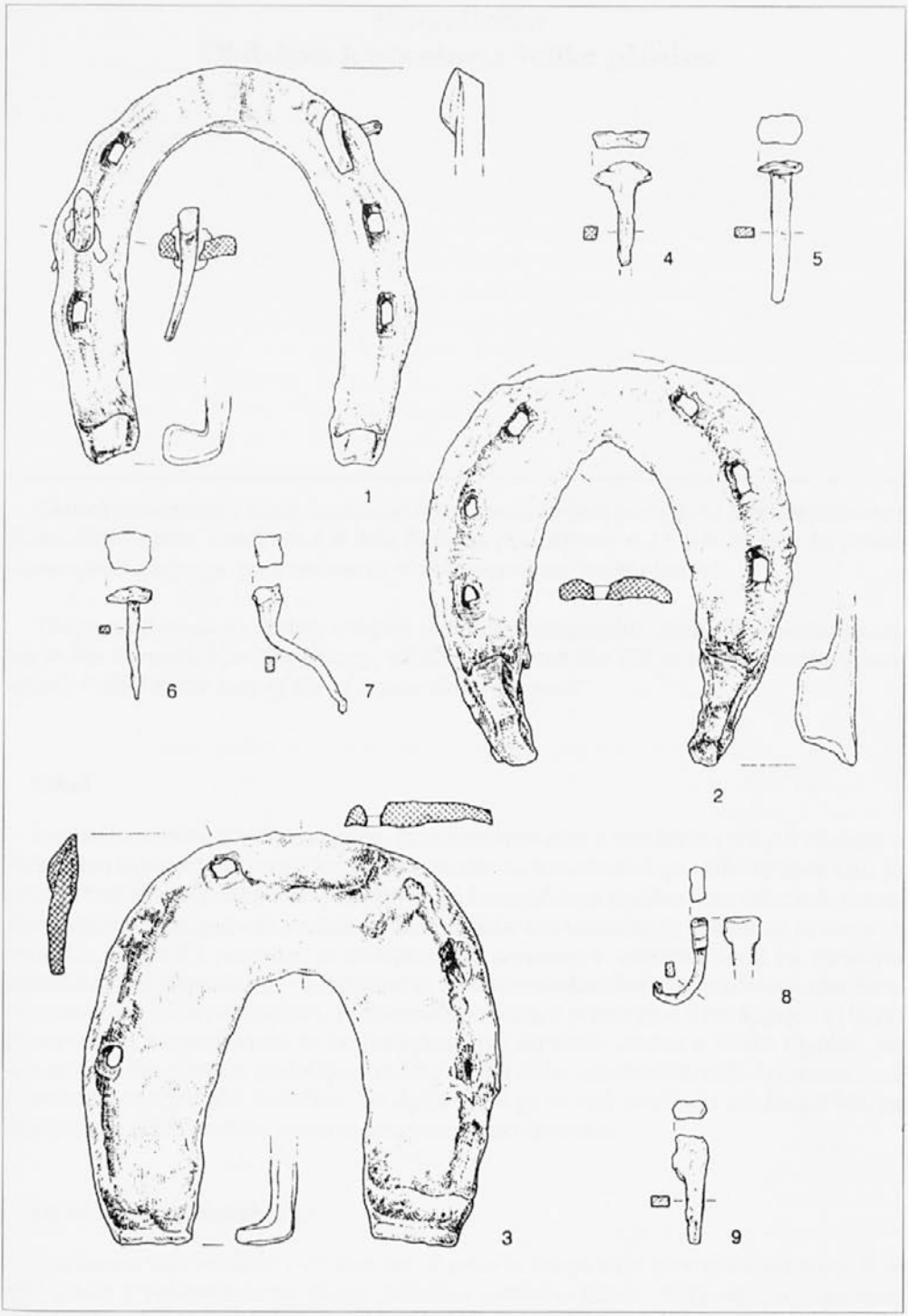

Tabla 2: Železne podkve iz najdišč na Veliki planini, M 1:2 (risala D. Lunder-Knific).

Martin Horvat

Obdelava lončenine z Velike planine

Članek obravnava vzorce lončenine (brez stratigrafskih podatkov) z Velike planine v Kamniških Alpah. Lončenina je bila časovno postavljena v 16.-18. stoletje in je bila namenjena življenju, povezanemu s planšarstvom na Veliki planini.

The paper focuses on pottery samples (without stratigraphic data) from Velika planina in the Kamnik Alps. The pottery, which dates from the 16th to the 18th century, was closely linked to the way of life of Alpine dairy-farmers.

Uvod

Vzorec lončenine z Velike planine, ki jo obravnavamo v tem tekstu, mi je v obdelavo ljubeznivo odstopil dr. Tone Cevc, za kar se mu na tem mestu lepo zahvaljujem. Gre za izbor iz bolj ali manj naključno pridobljenega keramičnega gradiva brez ustreznih terenskih oziroma stratigrafskih podatkov. Zaradi slabe ohranjenosti (v nobenem primeru ni ohranjen cel profil posode), je interpretacija predmetov omejena zgolj na osnovno klasifikacijo oblikovnih tipov lončenine in definicijo makroskopsko zaznavnih značilnosti vezanih na njihovo izdelavo. Problematične so tudi primerjave z lokacijami, ki bi po intenzivnosti, namembnosti in kvaliteti poselitve ustrezale vzorcu z Velike planine, saj so z arheološko metodo pridobljene najdbe zaradi slabe raziskanosti redke oziroma brez potrebnih stratigrafskih podatkov, na drugi strani pa so tudi ostali viri informacij vsaj za lončenino mlajših obdobij slabo in nesistematično obdelani.

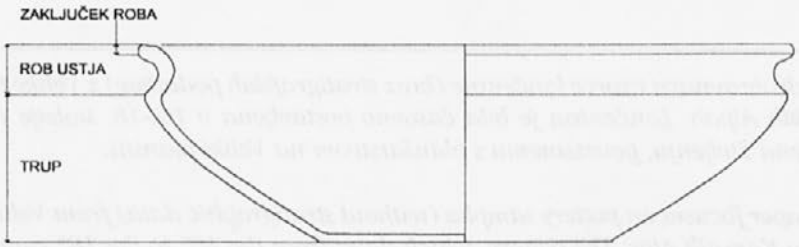
Tipologija in tehnologija

Lončenino smo razdelili v tri skupine. V prvo in drugo smo razvrstili fragmente, kjer smo lahko z rekonstrukcijo obrisa definirali osnovne forme, tretjo skupino pa smo rezervirali za lončenino, kjer je bila določitev osnovne forme oziroma oblikovnega tipa

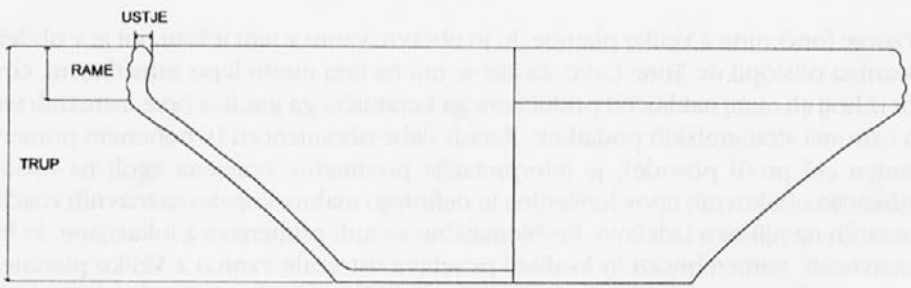
problematična. Če je bilo mogoče, smo pri tem upoštevali tudi razmerje med premerom odprtine posode in njeno rekonstruirano višino.

1. *Sklede*

Največje število fragmentov lončenine z Velike planine pripada skledam, ki se glede na ustje oziroma njegov rob pojavljajo v dveh variantah. Daleč najbolj pogosta je skleda s poševnim robom ustja (T. 1, 1-8 in T. 2, 1-3), medtem ko je varianta z ustjem na ramenu zastopana le enkrat (T. 2, 4). Za prvo skupino je značilno, da je poševni rob ustja v vseh primerih konkavno preoblikovan, razlike so opazne samo v načinu obdelave njegovega zaključka. Pri skledah na T. 1, 1-6 je prehod roba v zaključek tekoč, primeri na T. 1, 7-8 in T. 2, 1-3 pa imajo na konkavno preoblikovanem poševnem robu ustja obrobo oziroma odebeljen zaključek. Med prvimi nekoliko izstopa le skleda na T. 1, 5, kjer poševni rob ustja že kaže značilne poteze zakrnelosti.

Skleda s konkavno preoblikovanim poševnim robom ustja

Skleda z ustjem na ramenu

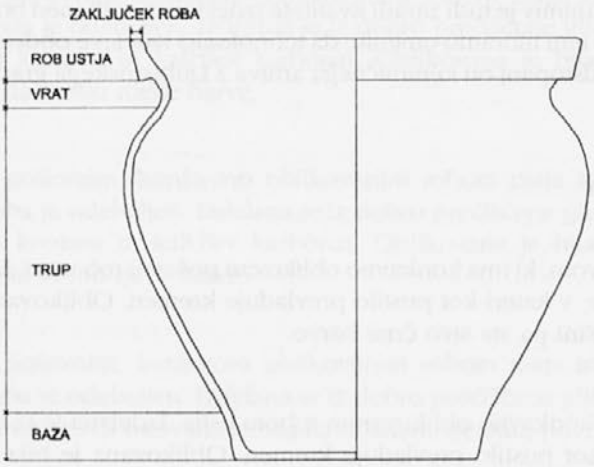
Poleg tipologije, je pri lončenini zanimiva tudi primerjava makroskopsko zaznavnih značilnosti vezanih na različne procese pri izdelavi posod. Predvsem za sklede s konkavno preoblikovanim poševnim robom lahko rečemo, da se razlike v obeh podskupinah, ki smo jih definirali s pomočjo zaključka roba ustja, kažejo tudi v tehnologiji.

Praktično povsem identično kodo lončarske mase, atmosfere žganja in načina izdelave imajo sklede na T. 1, 1-3, medtem ko za celo skupino skled s tekočim prehodom roba ustja v zaključek velja, da v lončarski masi kot pustilo prevladuje kremen, pri vseh pa je bila v končni fazi žganja vzpostavljena intenzivno redukcijska atmosfera. Pri skledah z odebeljenim robom je tehnološka slika manj enotna, vendar je za razliko od prej omenjenih, v lončarski masi poleg kremena priljubljen tudi kalcijev karbonat, atmosfera žganja pa je praviloma oksidacijska.

Tehnološke značilnosti sklede z ustjem na ramenu se povsem pokrivajo s primeri skled s tekočim prehodom roba ustja v njegov zaključek.

2. *Lonci*

Za razliko od skled kažejo lonci bolj pestro paleto variant. Žal smo bili pri tipologiji omejeni zgolj na oblike ustij, nismo pa uspeli definirati osnovnih geometrijskih form, saj zaradi slabe ohranjenosti v nobenem primeru ni bilo mogoče zanesljivo rekonstruirati obrisa trupa lonca. Najbolj pogosti so lonci z robom ustja, ki je lahko ravno (T. 2, 9) ali konveksno (T. 2, 5-8) preoblikovan. Pomembne razlike se kažejo v njegovi nagnjenosti oziroma stopnji usločenosti. Zastopane so različice s pokončnim (T. 2, 7-8), rahlo nagnjenim (T. 2, 9) in močno nagnjenim (T. 2, 5-6) robom ustja. Samo fragmenta na T. 2, 5-6 imata rob tudi dvakrat profiliran. V drugo skupino smo razvrstili lonec z izlivom (T. 2, 10), ki nima roba, ustje pa je močno nagnjeno navzven.

Lonec z ravnim, rahlo navzven nagnjenim robom ustja

Podobno kot pri tipologiji, so tudi tehnološke značilnosti loncev zelo raznolike. Razen dveh fragmentov (T. 2, 5 in T. 2, 11), so pri vseh ostalih opazne bolj ali manj izrazite razlike v lončarski masi in atmosferi žganja. Skladnost tehnološke kode fragmenta na T. 2, 7 s kodo lonca na T. 2, 8 pa poleg tipološke podobnosti povečuje verjetnost, da pripadata isti posodi. Omeniti moramo tudi lonec z izlivom (T. 2, 10), ki je izdelan iz bolj prečiščene gline, edini med obdelanim vzorcem pa ima tudi glazirano površino.

3. *Neopredeljene posode*

Med neopredeljene posode, torej tisto skupino lončenine, ki ji zaradi ohranjenosti nismo uspeli določiti osnovnega oblikovnega tipa, sodi fragment dna na T. 2, 12. Glede na lokacijo okrasa gre verjetno za del krožnika ali pladnja. Po tehnoloških značilnostih je fragment zelo podoben skledam na T. 1, 1-3, le da je bil izdelan iz bolj prečiščene gline.

Zaključek

Kot smo že omenili, med izbranim vzorcem lončenine z Velike planine najpogosteje nastopajo sklede. Podatek je za to lokacijo zanimiv, saj jih očitno lahko povežemo z živinorejo oziroma pridelavo in predelavo. V kronološkem smislu sklede s konkavno preoblikovanim poševnim robom ustja (T. 1, 1-6) niso starejše od sredine 17. stoletja in zelo verjetno predstavljajo eno od vodilnih oblikovnih tipov 18. stoletja. Ta datacija bi bila sprejemljiva tudi za skledo z ustjem na ramenu (T. 2, 4). Za večino skled z odebeljenim zaključkom roba velja podoben časovni okvir, saj jih lahko datiramo v 17. in 18. stoletje (T. 1, 7-8 in T. 2, 1-2), nekoliko starejša je lahko le skleda na T. 2, 3. Med lonci z robom ustja, ki v kronološkem smislu sodijo v 16. (T. 2, 5-6 in 11) in 17. stoletje (T. 2, 7-8), izstopa fragment z rahlo navzven nagnjenim in ravno oblikovanim robom ustja (T. 2, 9). V tem kontekstu je verjetno najstarejši in bi ga lahko tipološko postavili celo v 15. ali prvo polovico 16. stoletja. Lonec z izlivom (T. 2, 10), ki ima močno navzven nagnjeno ustje in značilno odebelitev na notranji strani vratu, lahko datiramo v prvo polovico 17. stoletja. Zanimiv je tudi zaradi kvalitete izdelave in sodi med bolj kvalitetno kuhinjsko posodje. Ob tem moramo omeniti, da tehnologija izdelave obdelane lončenine ne kaže bistvenih odstopanj od keramičnega arhiva z Ljubljanskega gradu, s katerim smo jo primerjali.

Katalog predmetov

T. 1, 1
Skleda s širokim izlivom, ki ima konkavno oblikovan poševni rob ustja. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladuje kremen. Oblikovana je bila na nožnem vretenu, površini pa sta sivo črne barve.

T. 1, 2
Skleda s poševnim, konkavno oblikovanim robom ustja. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladuje kremen. Oblikovana je bila na nožnem vretenu, površini pa sta sivo črne barve.

T.1, 3
Skleda s poševnim, konkavno oblikovanim robom ustja. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladuje kremen. Oblikovana je bila na nožnem vretenu, površini pa sta sivo črne barve.

T. 1, 4
Skleda s poševnim, konkavno oblikovanim robom ustja. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladujeta kremen in kalcijev karbonat. Oblikovana je bila na nožnem vretenu, površini pa sta rdeče črne barve.

T. 1, 5
Skleda z zakrnelim robom ustja in ležiščem za pokrov. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladuje kremen. Oblikovana je bila na nožnem vretenu, površini pa sta sivo črne barve.

T. 1, 6
Skleda s poševnim, konkavno oblikovanim robom ustja in ležiščem za pokrov. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladuje kremen. Oblikovana je bila na nožnem vretenu, površini pa sta sivo črne barve.

T. 1, 7
Skleda s poševnim, konkavno oblikovanim robom ustja. Zaključek roba je odebeljen. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladujeta kremen in kalcijev karbonat. Oblikovana je bila na nožnem vretenu. Notranja površina je svetlo sive, zunanja pa sive barve.

T. 1, 8
Skleda s poševnim, konkavno oblikovanim robom ustja in ležiščem za pokrov. Zaključek roba je odebeljen. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladujeta kremen in kalcijev karbonat. Oblikovana je bila na nožnem vretenu, površini pa sta rdeče črne barve.

T. 2, 1
Skleda s poševnim, konkavno oblikovanim robom ustja in ležiščem za pokrov. Zaključek roba je odebeljen. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladujeta kremen in kalcijev karbonat. Oblikovana je bila na nožnem vretenu, površini pa sta svetlo rdeče barve.

T. 2, 2
Skleda s poševnim, konkavno oblikovanim robom ustja in ležiščem za pokrov. Zaključek roba je odebeljen. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladujeta kremen in kalcijev karbonat. Oblikovana je bila na nožnem vretenu, površini pa sta svetlo rjave barve.

T. 2, 3
Skleda s poševnim, konkavno oblikovanim robom ustja in ležiščem za pokrov. Zaključek roba je odebeljen. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladuje kremen. Oblikovana je bila na nožnem vretenu, površini pa sta bledo rdeče barve.

T. 2, 4
Skleda z ustjem na ramenu. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladuje kremen. Oblikovana je bila na nožnem vretenu, površini pa sta sivo črne barve. Geometrijski motiv na ramenu je izdelan v tehniki žlebljenja.

T. 2, 5
Fragment posode (verjetno lonec) z močno izvihanim, konveksno oblikovanim robom ustja in ležiščem za pokrov. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladujeta kremen in kalcijev karbonat. Oblikovana je bila na nožnem vretenu. Notranja površina je bledo rdeče, zunanja pa svetlo rjave barve.

T. 2, 6

Fragment posode (verjetno lonec) z močno navzven nagnjenim, konveksno oblikovanim robom ustja in ležiščem za pokrov. Izdelana je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladujeta kremen in kalcijev karbonat. Oblikovana je bila na nožnem vretenu. Notranja površina je lisasto bledo rjave, zunanja pa sive barve.

T. 2, 7

Fragment lonca s pokončnim, konveksno oblikovanim robom ustja in ležiščem za pokrov. Izdelan je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladujeta kremen in kalcijev karbonat. Oblikovan je bil na nožnem vretenu, površini pa sta rdeče črne barve. Fragment verjetno sodi k loncu na T. 2, 8.

T. 2, 8

Lonec s pokončnim, konveksno oblikovanim robom ustja in ležiščem za pokrov. Izdelan je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladujeta kremen in kalcijev karbonat. Oblikovan je bil na nožnem vretenu, površini pa sta rdeče črne barve.

T. 2, 9

Lonec z rahlo navzven nagnjenim, ravno oblikovanim robom ustja in ležiščem za pokrov. Izdelan je iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladujeta kremen in kalcijev karbonat. Oblikovan je bil na nožnem vretenu, površini pa sta rdeče črne barve.

T. 2, 10

Lonec z izlivom, ki ima močno navzven nagnjeno ustje in ležišče za pokrov. Izdelan je iz zelo dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladuje kremen. Oblikovan je bil na nožnem vretenu, površini pa sta bledo rdeče barve. Na notranji površini je bel premaz (engoba) in listnato zelena glazura.

T. 2, 11

Fragment lonca, ki je izdelan iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladujeta kremen in kalcijev karbonat. Oblikovan je bila na nožnem vretenu. Notranja površina je bledo rdeče, zunanja pa svetlo rjave barve. Geometrijski motiv (valovnica) na ramenu je izdelan v tehniki žlebljenja.

T. 2, 12

Fragment dna posode (sklede, krožnika ali pladnja), ki je izdelano iz dobro prečiščene gline, v kateri kot pustilo prevladuje kremen. Posoda je bila oblikovana na nožnem vretenu, površini pa sta sive barve. Rastlinski motiv je izdelan v tehniki odtisovanja s pečatom.

Summary

Pottery from Velika Planina

Due to the lack of field and stratigraphic data, the study of pottery samples from Velika planina is limited to the classification of the basic types of earthenware according to shape and the definition of macroscopically visible features. The pottery was divided into three groups: bowls, pots and miscellaneous dishes. Bowls, which date from the 17th and 18th century, were the most popular since they were most suitable to Alpine dairy-farming and the activities which were part of it (milk processing, for example). From a typological point of view the oldest sample is a pot fragment with a slightly outwardly curved mouth, which dates from the 15th or the first half of the 16th century.

RAZLAGA TEHNOLOŠKIH SKUPIN

POSODE	KODA	OPIS
T. 1. 1; T. 1. 2; T. 1. 3; T. 2. 4	B011	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, sljuda in železovi oksidi velikosti 0,51 do 2,00 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v nepopolni oksidacijski nato intenzivno redukcijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani in sivo črne barve.
T. 2. 7; T. 2. 8	B012	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, kalcijev karbonat, sljuda in železovi oksidi velikosti 0,51 do 2,00 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v nepopolni oksidacijski nato intenzivno redukcijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani in rdeče črne barve.
T. 1. 4; T. 1. 8	B013	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, kalcijev karbonat in sljuda velikosti 0,51 do 2,00 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v neoksidacijski nato intenzivno redukcijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani in rdeče črne barve.
T. 1. 7	B018	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, kalcijev karbonat, sljuda in železovi oksidi velikosti 0,51 do 2,00 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v oksidacijski v končni fazi neoksidacijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani. Notranja površina je svetlo sive, zunanja pa sive barve.
T. 1. 5; T. 1. 6	B056	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, sljuda in železovi oksidi velikosti 0,51 do 2,00 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v oksidacijski v končni fazi neoksidacijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani in sivo črne barve.
T. 2. 6	B062	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, sljuda in železovi oksidi velikosti 0,51 do 2,00 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v stihijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani. Notranja površina je lisasto bledo rjave, zunanja pa sive barve.
T. 2. 2	B076	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, kalcijev karbonat, sljuda in železovi oksidi velikosti 0,51 do 2,00 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v oksidacijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani in svetlo rjave barve.
T. 2. 3	B077	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, sljuda in železovi oksidi velikosti 0,51 do 2,00 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v neoksidacijski v končni fazi oksidacijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani in bledo rdeče barve.
T. 2. 5; T. 2. 11	B082	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, kalcijev karbonat, sljuda in železovi oksidi velikosti 0,51 do 2,00 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v nepopolni oksidacijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani. Notranja površina je bledo rdeče, zunanja pa svetlo rjave barve.
T. 2. 9	B087	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, kalcijev karbonat, sljuda in železovi oksidi velikosti 0,51 do 2,00 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v neoksidacijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani in rdeče črne barve.
T. 2. 12	B094	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, sljuda in železovi oksidi velikosti 0,11 do 0,50 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v oksidacijski, v končni fazi neoksidacijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani in sive barve.
T. 2. 1	B097	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, kalcijev karbonat, sljuda in železovi oksidi velikosti 0,51 do 2,00 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v oksidacijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani in svetlo rdeče barve.
T. 2. 10	G066	KERAMIKA, kjer v lončarski masi nastopajo pustila kremen, sljuda in železovi oksidi velikosti 0,11 do 0,50 mm. Oblikovana je na nožnem vretenu in žgana v oksidacijski atmosferi. Trdota je pete in šeste stopnje po Mohsu. Površini sta brisani in bledo rdeče barve. Na notranji površini je bel premaz (engoba) in listnato zelena glazura.

Tabla 1: Posode

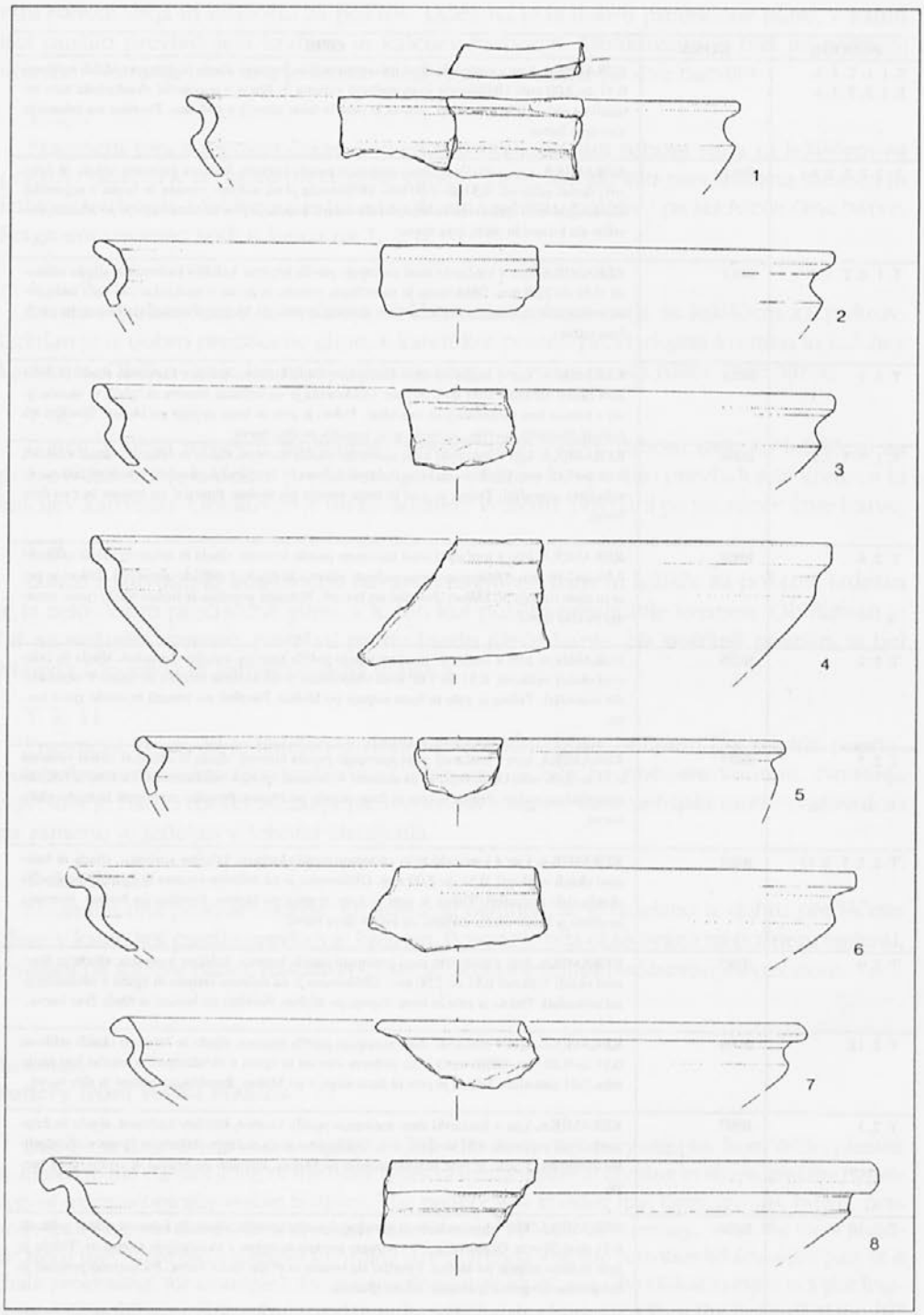
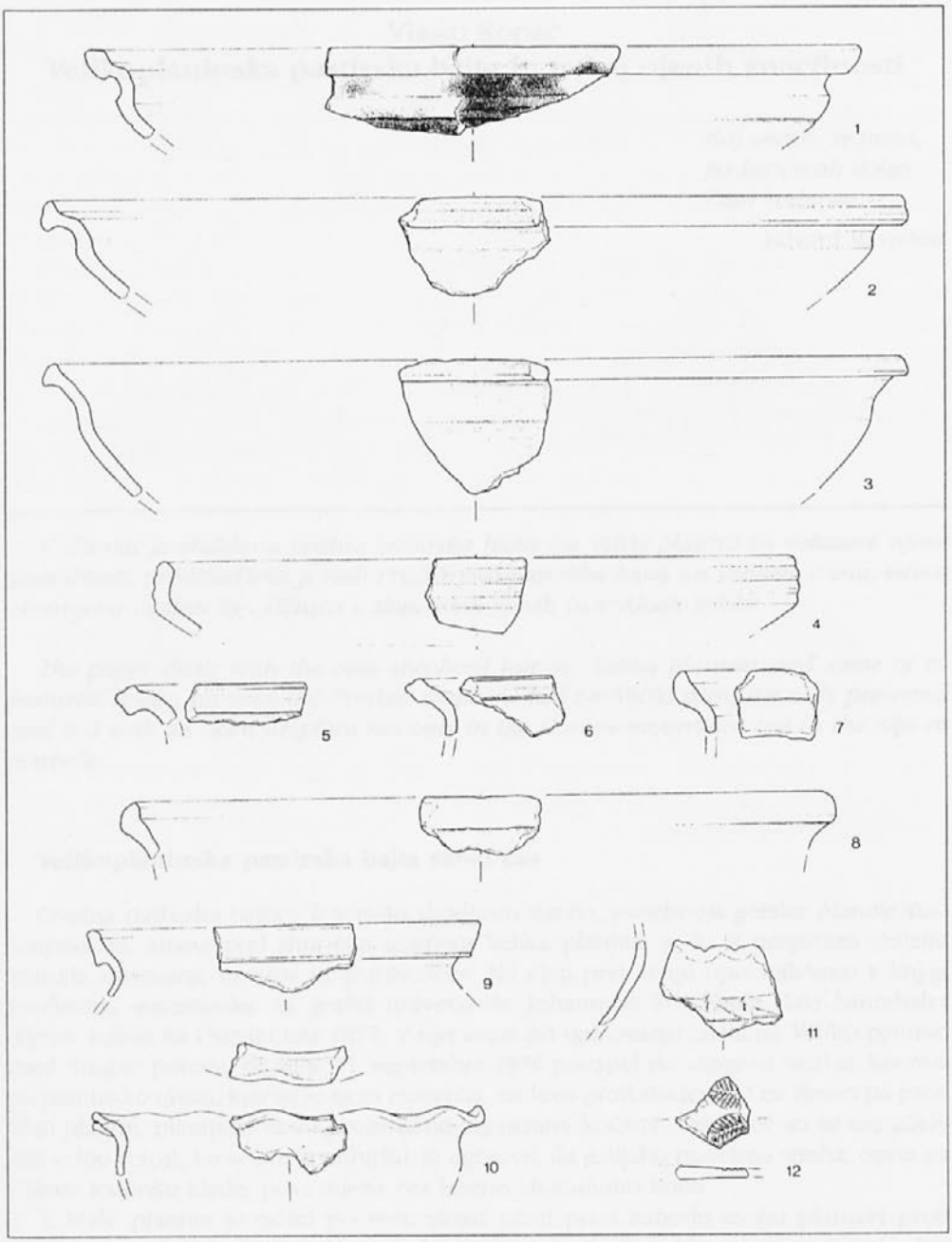

Tabla 2: Posode

Vlasto Kopač

Velikoplaninska pastirska bajta in nekaj njenih značilnosti

Kaj vedeti, se pravi,
po kapljicah dolgo
časa nabirati.

Edvard Ravnikar

V članku je obdelana ovalna pastirska bajta na Veliki planini in nekatere njene značilnosti, predstavljena je tudi Preskarjeva pastirska bajta na Velikem stanu, edina ohranjena ovalna ognjiščnica v slovenskih gorah in v Alpah sploh.

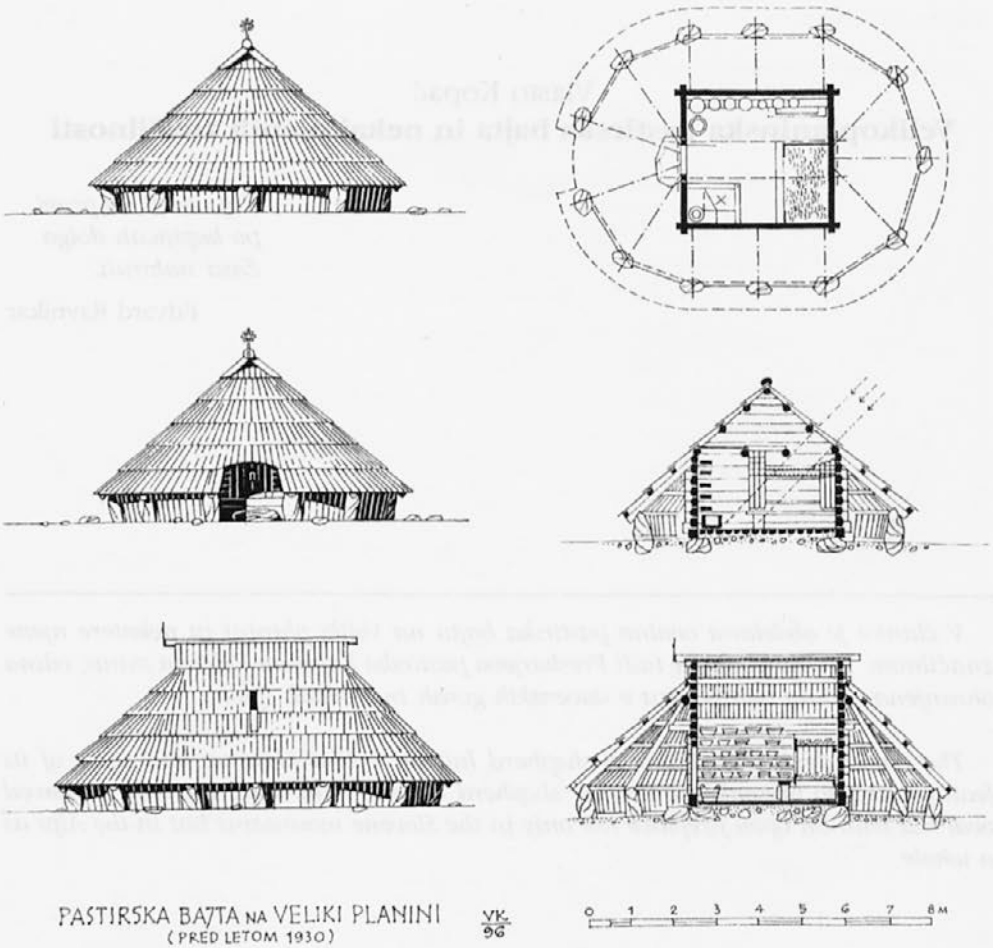
The paper deals with the oval shepherd hut on Velika planina and some of its features. It also presents the Preskar shepherd hut on Veliki stan, the only preserved oval hut with an open fireplace not only in the Slovene mountains but in the Alps as a whole.

Velikoplaninska pastirska bajta skozi čas

Ovalna pastirska bajta s šotorasto skodlasto streho, posebnost gorske planote nad Kamnikom, znane pod skupnim imenom Velika planina, je že v prejšnjem stoletju zbudila zanimanje turistov in gorohodcev. Na njen prvi skopi opis naletimo v knjigi profesorja matematike na graški univerzi dr. Johannesa Frischaufa, Die Sannthaler Alpen, izdani na Dunaju leta 1877. V njej avtor pri opisovanju izleta na Veliko planino med drugim poroča, da se je 11. septembra 1876 povzpel po vijugasti stezi iz Kisovca na planinsko ravan, kjer se je steza razcepila, na levo proti studencu,[1] na desno pa proti Mali planini, planinski vasi s svojevrstno zgrajenimi kočami. Od daleč so se mu zdele kot veliki šotori, ko se jim je približal, je ugotovil, da je lijaku podobna streha, oprta na čokate kamnite klade, poveznjena čez leseno ali kamnito kočo.

Z Male planine je odšel po stezi skozi gozd proti zahodu in po planjavi proti severu ter v pol ure prišel do naslednje planinske vasi, Velike planine, kjer je, kot mu je povedal star pastir, 80 planinskih bajt, ki pa jih zaradi goste megle ni mogel prešteti.

[1] Steza na levo drži do studenčka Curla ali Golca, ki maloplanince oskrbuje s pitno vodo.

Steza ga je vodila naprej proti severu. Na Konjščici je naletel na dve uborni pastirski bajti. Sestopil je v Dol, se po Dolskem grabnu spustil v dolino Bistrice in po cesti že v mraku vrnil v Kamnik.

Upal je, da bo tam zvedel kaj več o pastirskih bajtah z lijakasto streho. Žal pa od kamniških prijateljev, neizvedenih v gorah, o nenavadnih bajtah ni uspel izvedeti ničesar. Sam pa je domneval, da je obodna lopa okoli bajte zavetje za krave.[2]

Podobno je o namembnosti prostorov v ovalni bajti menil leta 1930 dr. Stanko Vurnik, ko je zapisal, da so okrogle koče na Veliki planini posebnost, kjer je v sredini pastirjev prostor, okoli pa prostor za ovce.[3]

V javnih glasilih in strokovnem tisku najdemo pozneje še nekaj zapisov o velikoplaninski bajti, a glavno vprašanje o njenem nastanku je ostalo še naprej odprto. O njem sta začela resneje razmišljati šele profesor arhitekt Marjan Mušič, ki se je spraševal, ali niso te koče relikt srednjeveške ali morda še starejše keltske stavbne dediščine, in

[2] Johannes Frischauf, Die Santhaler Alpen, Dunaj 1877, 218–222.
[3] Stanko Vurnik, Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp, Etnolog, Ljubljana 1930, 42.

dr. Tone Cevc, ki je svoje raziskave in razmišljanja izrazil v domnevi o njihovem keltskem, če ne že bronastodobnem nastanku.[4]

V zadnjem času zbujajo v naših strokovnih krogih zanimanje ugotovitve nemških raziskovalcev pastirskega stavbarstva v bavarskih Alpah, zlasti dognanja Paula Wernerja iz Münchena, da je najstarejši tip bavarsjega pastirskega stanu Rundumkaser, sirarca s podobno tlorisno členitvijo in prostorsko namembnostjo, kot jo poznamo pri pastirski bajti na Veliki planini. Prvotni bavarski stan ima osrednjo pastirjevo brunarico, okoli nje pa lopo za živino. Ta je bila najprej še odprta pod nadstreškom, v naslednji razvojni stopnji je lopa že zaprta, obdana z obodno steno, kjer pastir molze, govedo počiva in prenočuje.[5]

Prvotni tloris bavarskega stanu s pastirjevo izbo in obodno lopo se je zaradi sodobnejših postopkov pri mlekarjenju in sirjenju, ob prizadevanjih za boljše bivalne pogoje majerjev in majeric, razvijal in členil naprej z vključevanjem novih prostorov v povečan tlorisni pravokotnik.[6]

Zadnja desetletja se je razvijala in členila tudi povojna štirioglata pastirska bajta na Veliki planini, po svoji tlorisni zasnovi in prostorski namembnosti sorodna bavarskemu stanu. Vendar se je bajta na Veliki planini razvijala z nizanjem novih prostorov v vzdolžni osi, ter se tako spreminjala v podolgovat »vagonski« tip pastirske bajte, ki deluje kot tujek v nekdaj vsklajeni strukturi, enotnem gabaritu in umirjeni podobi pastirskega selišča na Planini.[7]

Najstarejše podobe starožitnega pastirskega selišča na Velikem stanu so nam na svojih fotografijah ohranili Drenovci, ki so leta 1910 zarezali tudi prve smučine v še nenačeti sneg Planine.

Preskarjeva pastirska bajta

Preskarjeva pastirska bajta, majhna in siva v kamnitem oseku nad dnom Velikega stanu, se že od zunaj razlikuje od večjih oglatih, našemu času prirejenih bajt v pastirskem selišču. Do današnjih dni je ostala takšna, kot so jo postavili po končani drugi svetovni vojni.

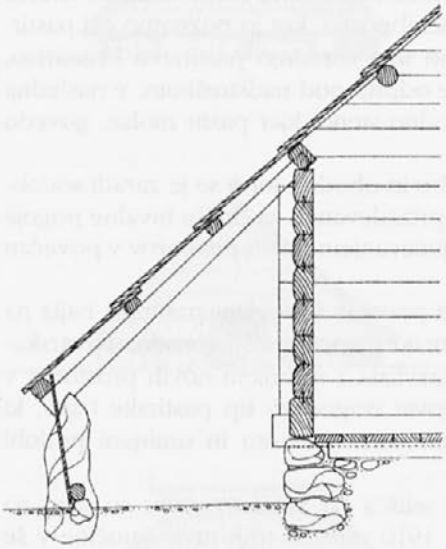
V začetku našega stoletja so Preskarjevi pasli na Planini skupaj s sosedom Čurgo iz Bistričice, dokler si niso leta 1912 zgradili na podanku nad ravnico svojo pastirsko bajto. Postavili so jo zraven Čurgove, nekaj sežnjev pod zidano Hauteževo bajto.[8] Obe, Čurgova in Hauteževa, sta stali tam že v prejšnjem stoletju, vrisani sta v franciscejkem katastru iz leta 1826.

V zadnji zimi druge svetovne vojne, ko so nemški in domači požigalci požigali po Planini pastirska selišča, je skupaj z drugimi pastirskimi bajtami zgorela tudi prva Preskarjeva pastirska bajta.

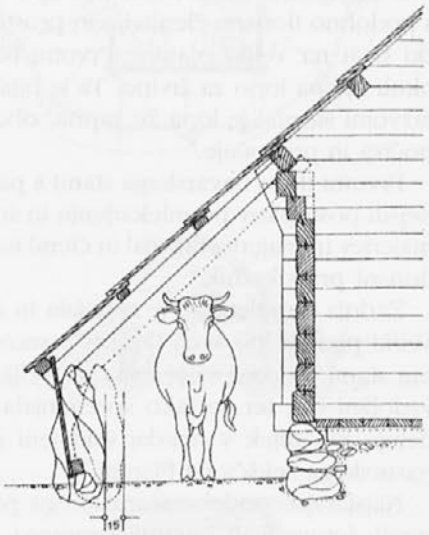
Skupaj s 140 pastirskimi bajtami in hlevi je tedaj ogenj uničil še planinsko kočo SPD in kapelo Marije Snežne na Veliki planini. Ognjeni plameni so prizanesli le Preskar-

[4] Tone Cevc, Velika planina, Ljubljana 1993, 31.
[5] Paul Werner, Der Zwiehof des Berchtesgadener Landes, München 1983, 52–55.
[6] Isti, 33.
[7] Proti koncu osemdesetih let so začeli nekateri gospodarji na Velikem stanu podirati ovalne lope svojih pastirskih bajt in namesto njih postavljati štirioglate. Tedaj so začeli graditi tudi nove podolgovate koče »vagonskega« tipa.
[8] Zapiski, Preskarjev Lojze, julija 1994.

jevemu zidanemu ognjišču in lesenemu svinjaku v oseku, v Gornjem koncu pa ni pogorel Rošov svinjak. Na Mali planini se nista vneli Nukova in Jerasova bajta, ki sta bili povsem zameteni v snegu. To je v glavnem vse, kar je od prastare pastirske arhitekture po koncu druge svetovne vojne ostalo nepožganega na Planini.

PODKRAJNIKOVA BAJTA NA MARJANINIH NJIVAH

ZABRŠKA BAJTA NA OSREDKU (POSTAVLJENA LETA 1905~)

Po končani vojni vihri so se Preskarjevi, oče Andrej, sin Lojze, hči Nežka in tesar Jožov Tone, lotili dela na pogorišču, kajti živini velja v teh krajih prva skrb. Maja 1945 so v *Koželovem zgwavju* podrli smreke, potesali *pwatnake* (platnjake), nažagali podnice, obelili in *pošprûnclali wopnəke* (lopnike),[9] nasekali *špange* (late),[10] nadrli skodle in »na stare kamne« postavili novo ovalno pastirsko bajto. Prav takšno, kot je bila prejšnja požgana, v kateri je Preskar *pwanvóu* (planoval) od mladih let. Delo so dokončali do sv. Petra in Pavla, 29. junija, ko se po starem pašnem redu tam gori začenja paša.

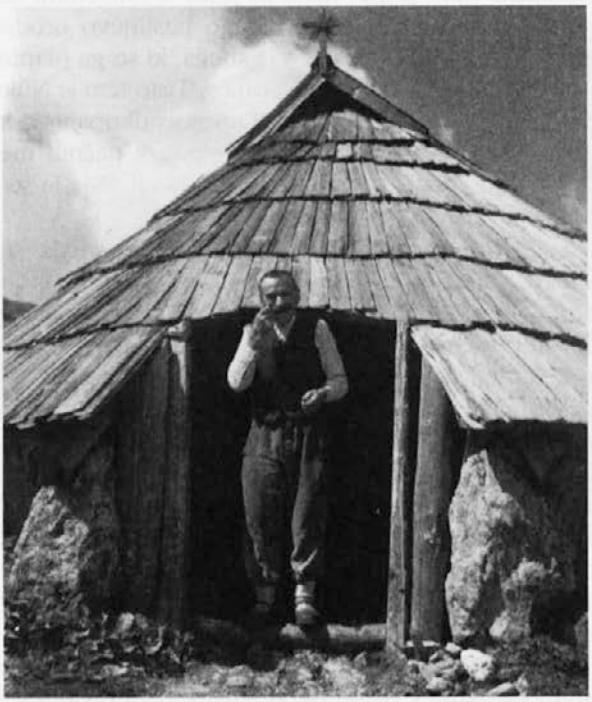
Andrej, gospodar na Preski v Bistričici, je bil povsem prepričan, da je takšna šotorasta lesena bajta z živim ognjem na ognjišču – ob njem se je premražen in premočen hitro ogrel in posušil – pravšnja za prebivanje in pastirska opravila. Ima pa takšna bajta še nekaj dobrih strani: temačen prostor je za hrambo mleka najbolj primeren, zaradi dima v bajti ni muh in v njej se tudi ne drenjajo turisti. »Mejmuš«, je dejal Andrej, »tole je edina taprava pastirska bajta, ker se v njej kadi, turist le pri vratih not pogleda, pa že gre!«. Bil je zadnji med pastirji na Planini, ki se je najbolje počutil in najraje prebival v zadimljeni in temačni velikoplaninski bajti.

Spomeniškovarstvena služba je leta 1974 rešila ta relikt pastirske stavbne dediščine na Veliki planini pred predelavo, ki je dotlej že občutno spremenila prvotno zunanje lice ostalih pastirskih bajt na Planini. S prizadevanjem in denarnimi sredstvi obeh

[9] *Wópnəki*, špirovci enokapne strehe nad lopo pastirske bajte.

[10] *Špange*, strešne letve.

Zavodov za varstvo kulturnih spomenikov v Ljubljani in Kranju so domači planinski tesarji, pod vodstvom arhitekta, postavili na mestu leta 1917 požgane Hauteževe bajte gospodarju Preskarju novo nadomestno bajto. Tako je strokovni službi uspelo ohraniti »in situ« zadnjo originalno ovalno bajto, kakršne so do tridesetih let našega stoletja prevladovale v pastirskih seliščih na Veliki, Mali in Gojški planini, na Marjaninih njivah, Konjščici in Rzeniku.

Preskarjev Andrej in njegova pastirska bajta na Velikem stanu leta 1958 (foto Vlasto Kopač)

Preskarjeva bajta je danes zadnja ohranjena velikoplaninska bajta z odprtim ognjiščem, s tradicionalno notranjo ureditvijo in opremo. Ima dvoje prostorov, osrednji je pastirjevo bivališče, obdaja ga lopa za živino, oboje pa prekriva ovalna skodlasta streha. Izba ima odprto ostrešje *na kášto*,[11] med skodlami strešno lino. Prostor je brez stropa, okna, stola in mize, bajta tudi nima stranišča. V njej je vse, kar pastir potrebuje, pri roki. Odprto ognjišče, srce bajte in vir življenja, toplote in domačnosti, je v kotu pri vratih. Na njem je železna *koza*, kamor pastir naslanja goreča polena, zraven je lesena *psíca*, velikemu nožu podobno orodje za ogrebanje žerjavice in pepela na ognjišču, na njem leži z debelejšim koncem *zagwáunək* (zaglávnik),[12] do tri metre dolga smrekova okroglica, ki na ognjišču ohranja žerjavico čez noč, da jo zjutraj pastir znova razpiha v ogenj.

[11] *Streha na kašto*, preprosta, še prazgodovinska strešna konstrukcija, razširjena v goratih in gozdnatih predelih Evrope in Azije.

[12] *Zagwáunək*, daljša smrekova okroglica, z debelejšim koncem v ognju na ognjišču. Njena tleča glava, pokrita zvečer s pepelom, ohranja žerjavico do jutra, ko jo pastir spet razpiha v ogenj.

Nad kuriščem trikotna kamnita plošča *sédovnək* (sédovnik) usmerja ognjene zublje proč od lesenih platnjakov,[13] na njej je velik ločnen lonec *sírovnək* (sírovnik), kjer pastir ogreva posneto kislo mleko in iz njega prideluje kisel sir. V steno nad ognjiščem so vsajeni štirje poševni leseni klini za kuhinjske lonce, zraven je *zatikálo* za lesene žlice in lesen *nož za žgance*, tam visi *posnemáuka* za posnemanje kisle smetane, iz nje pastir v *píni* mede maslo.

Na nasprotni vzdolžni steni je pet močnih polic z lončenimi skledami za mleko. Tam so latvice, torila, cedilo, skutnica ter drugo pastirjevo orodje in posodje. Pod policami je krajše leseno korito za snežnico iz snega, ki so ga planinci, odkar pomnijo pa do leta 1939, v koših prinašali iz Velike Vetrnice. Tisto leto je Núkov oče zaznal pod Gradiščem (1665 m), šibko mezenje vode. Tam so odkopali vodni vir, ga zajeli in speljali v vodnjak, ki odtlej pastirje oskrbuje z vodo v pašnih mesecih. Predsednik pašnega odbora, »pastirski župan«, je navdušen vzkliknil: »Kje je še takšna planina, ki ima studenec pod svojim najvišjim vrhom!«

Pod policami sta *škàf* in *pína*, *véderənca* in *umiváučək*, metla, smetišnica in sekira. Nad policami z mlekom in koritom je lesen oder, ki varuje mleko, da se ne smetí. Na oder odlaga pastir koš in druge večje predmete. Pod policami je past za miši.

Osrednjo pastirjevo brunarico obdaja ovalna *wopa* (lopa) – prednja, dve stranski in zadnja lopa. Prednja je daljša in večja, v njej govedo prenočuje in počiva ob sončni pripeki, v zadnji pa je Preskar molzel, ena stranska lopa je namenjena teletom in *pomišláukam*.[14]

Prednjo lopo prekriva enokapna apsidalna streha s štirimi okroglimi lopniki, pritrjenimi na brunasto steno pod vrhom *gréble* (greblje), v apsidalni strehi zadnje lope so trije lopniki, po trije so tudi v obeh stranskih lopah. V prejšnji, leta 1945 požgani bajti, so bili pahljačasto razporejeni lopniki prednje in zadnje lope pripeti še po starem z lesenimi *cveki* na prečni *rígəl*[15] pod vrhom *gréble*.[16]

Trinajst lesenih lopnikov se z zasekano *šarbo* na svojih spodnjih debelejših koncih naslanja na trinajst kamnitih lopnikov. To so dober meter visoke pokončne kamnite klade, razporejene in vkopane v ovalu okoli pastirjevega bivališča.

Na lopnike so počez pribite late, nanje pa v več *plénah* dvojne vzporedno pribite skodle. Na sleme je povezanjen iztesan slemenski žleb, na njegovo prednje čelo pa pribit lesen *križ z ognjem*,[17] ki varuje bajto pred ognjeno strelo.

Čudne, posebne lepote Velike planine, ki je pred prvo svetovno vojno očarale Drenovce, posebej še Pavla Kunaverja, danes ni več; nekaj malega pa je vendarle še slutimo v Preskarjevi ognjiščnici na Velikem stanu.

Staro Preskarjevo bajto si v pašnih mesecih vsako leto ogleda dosti obiskovalcev, še posebno jih zanima notranjščina s starosvetno ureditvijo, z odprtim ognjiščem, s pogradom, policami za mleko ter z drugim pastirskim posodjem in orodjem.

Preskarjev Lojze, ki je med pašo do svoje smrti skrbel zanjo, jo je čez dan puščal odprto, da so radovedni obiskovalci prosto vstopali v »planinski muzej«, nekateri pa iz njega tudi kaj odnesli: litoželezen lonec, podobice s pograda in druge »malenkosti«. Prazna pastirska bajta, čeprav pod spomeniškim varstvom, je zadnjih 10 let vzbujala

[13] *Pwatnáki*, okroglice, oblice ali bruna v kladni steni, ki ji na Veliki planini pravijo *pwât*.
[14] *Pomišláuka*, tudi *pojáuka*, krava, ki se goni.
[15] *Rígəl*, krajši prečnik pod vrhom grebljе v lopi.
[16] *Gréble*, trikotno kladno čelo bajte.
[17] *Križ z ognjem*, križ z žarki.

različne domislice o njeni nadaljnji praktični uporabi. V njej naj bi poleti prodajali spominke. V bajtarskem krogu se je porodila ideja, da bi jo kazalo uporabiti za točilnico s šankom, kar je spomeniška služba seveda preprečila. Strokovni krogi pa zadnje čase razmišljajo o njeni prezentaciji, natisu zloženke in o rednem skrbniku v času paše, zunaj pašne sezone pa o vodniku po naročilu.

Podkrajnikova pastirska bajta na Marjaninih njivah leta 1956 (foto Vlasto Kopač)

Po lanskoletni smrti gospodarja na Preski je Preskarjeva bajta na Veliki planini prepuščena sama sebi in vsakršnim, tudi nekulturnim obiskovalcem, ki iz nje odnašajo predmete in dele opreme kot »spominke«. Dolžnost spomeniške službe, muzeja, kamniške občine in kulturnih krogov je, da končno utrdijo status Preskarjeve bajte, poskrbijo za njeno fizično ohranitev in jo pripravijo za dostojno prezentacijo javnosti.

Ognjišče

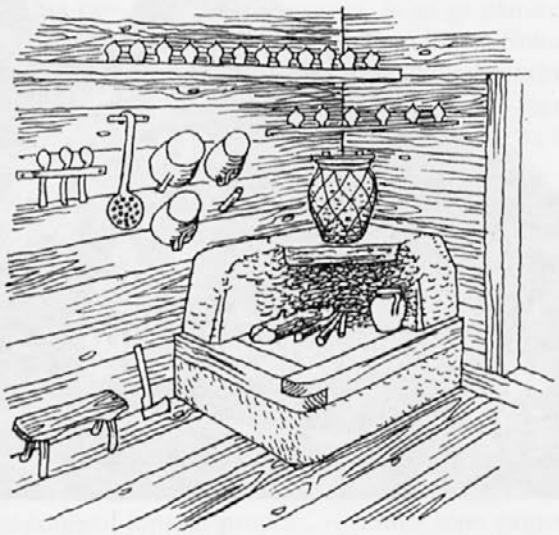
Na Veliki planini in v njeni soseščini so domačini med obema vojnama uporabljali tri vrste zidanih ognjišč: v kotu za vrati, ob steni pod strešno lino in štirioglato ognjišče sredi bajte.

Na tisti strani velikoplaninske bajte, kjer v strehi nad stransko steno zija strešna lina, je bilo pozidano tudi ognjišče. Najpogosteje v kotu pri vratih, kot v Preskarjevi, Vadnikovi, Zabrški in sploh v večini bajt na Vélikem stanu, redkeje pa na sredini stene pod strešno lino, kot v Núkovi na Malem stanu. V preprostih pastirskih bajtah s položnejšo dvokapno streho in z nizkimi vrati v čelni steni, so postavili štirioglato zidano ognjišče, okoli kurišča vezano z močnim *lesenim oklépom*, kar na sredo bajte. Na *oklép*[18] je bil pri strani pritrjen *pônhuber*, pokončna letev z vrsto zažaganih zarez, kamor so med kuhanjem zatikali roč železne kozice ali ponve.

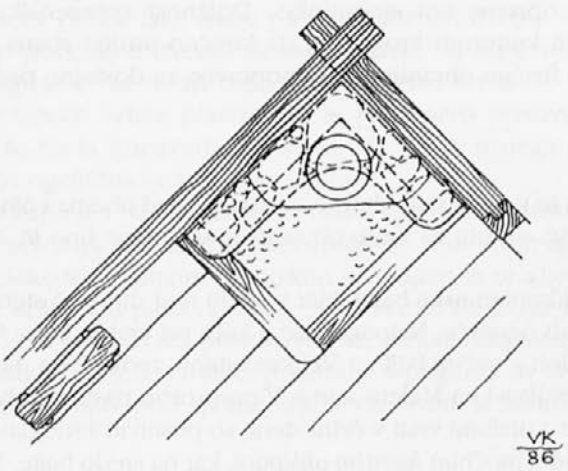
[18] *Oklép*, iz močnejšega lesa vezan podstavek za bajto ali okvir ognjišča.

Nad osrednjim ognjiščem sta bila na dosegu roke za širino vrat narazen položena dva rklja, *glíste*,[19] kjer so sušili drva in pastir svoje oblačilo, kadar ga je napral dež.

Tudi na takšnem ognjišču je pastir v *sírovnəku* ogreval posneto kislo mleko in iz njega pridobival kisel sir, na glistah je sušil *sírčke, səšíuce, spárjence*, ponekod pa tudi umetelno okrašene *trníče*. Takšne so bile: brezjanska bajta Na stanu pod Kamniškim sedlom, seliška bajta na Seliški planini, pastirska bajta na Konjščici in še drugje v Kamniških Alpah.

Zidano ognjišče v kotu pri vratih

Odprto ognjišče v velikoplaninski bajti

[19] *Glíste*, dva rklja nad osrednjim ognjiščem v starejših drvarskih in pastirskih brunaricah. V velikoplaninski bajti sta to *glajta, gliste* pa sta dve močnejši vzporedni veji nad ognjiščem, na njih je pastir sušil drva.

Takšne so bile tudi drvarska bajta pri Žagani peči, vezana iz obeljenih smrekovih okroglic *na mə̀š*,[20] bajta pred Kopišči, bajta v Korošici in drugod, kjer se je drvarilo.

V takšni preprosti pastirski bajti brez okna in strešne line, z naloženimi in s kamni obteženimi skodlami na strehi, se je nasproti vrat ob steni raztezal *pógrad*,[21] ob osojni steni pa so bile police za mleko, na njeni zunanji strani je pod strešnim kapom ležalo stesano korito za deževnico.

Podolgovato ognjišče v kotu velikoplaninske pastirske bajte je z zunanjih dveh strani obdajal močan lesen *oklèp*, kamor se je pastir usedel, da se je ogrel in ob ognju premočen posušil. Na ta *oklèp* je sedal, ko je kuhal ali jedel iz lesene skodele. Opoldne se je usedel s skodelo v rokah na visoki prag vrat v izbo, zvečer so na klop ob pogradu posedli sosedje, pomoževali, pokadili pipo ali počikali odrezek tobaka.

V arhaični, uporabnostno urejeni notranjščini pastirske bajte na Planini stola in mize niso poznali, razen nizkega stola za molžo, izsekanega iz smrekovega debla s tremi ali štirimi nogami. V prejšnjih stoletjih so, po ustnem izročilu, uporabljali tudi nizke dvonožne stole, nanje so sedali k nočnemu ognju pri varovanju živine v *osku* pred volkovi, ki so pod večer pritiskali tam od Konjščice na Veliki in Mali stan.[22] V Voukóvi jami pod Spodnjim koncem Velikega stanu so tedaj, kot vedo povedati, lovili volčjo nadlogo v izkopane volčje jame.[23]

Danes pastirji, bajtarji in turisti na Planini kurijo v zaprtih štedilnikih in pečeh, za čar živega ognja in ugašajoče žerjavice na odprtem ognjišču ne vedo več.

Strešna lina

V tridesetih letih našega stoletja je temačno in zadimljeno izbo velikoplaninske pastirske bajte osvetljevala strešna lina, za eno skodlo široka vrzel v četrti ali peti *pleni* skodlaste strehe, edini vir dnevne svetlobe v zaprti pastirjevi izbi. Lino so odpirali in zapirali s pomično skodlo na vrvici, njena poševno obrezana robova sta nalegala v stranska utora. Da bi v lepem tudi sončni žarek posvetil v pastirjevo temačno bivališče, so strešno lino odprli najraje na sončni strani skodlaste strehe, tik nad zgornjim robom vzdolžne stene v brunarici. Ob njej so, v kotu pri vratih pozidali kamnito ognjišče, v drugem kotu pa so k tej steni ponavadi prislonili vznožje enojnega ali dvojnega *pógrada*.

Ko se je ulila ploha, je preudarni in varčni gorjanski pastir pod odprto strešno lino podstavil večjo lončeno skledo in vanjo s strehe nastregel deževnico, da jo je bilo dovolj za naslednjo kuho.[24] Ozka strešna lina, ki so jo pozneje nekateri gospodarji zasteklili, je zametek in začetek današnjega strešnega okna.

Strešna lina s pomično skodlo, kakršno poznamo do leta 1930 na strehah velikoplaninskih bajt, je primerna le za strehe iz vzporedno pribitih skodel. Na skodlasti

[20] *Vezava na miš*, preprosta ogelna vezava pri starejših drvarskih in pastirskih bajtah.

[21] *Pógrad*, iz desk zbito škatlasto pastirjevo ležišče, nastlano s senom.

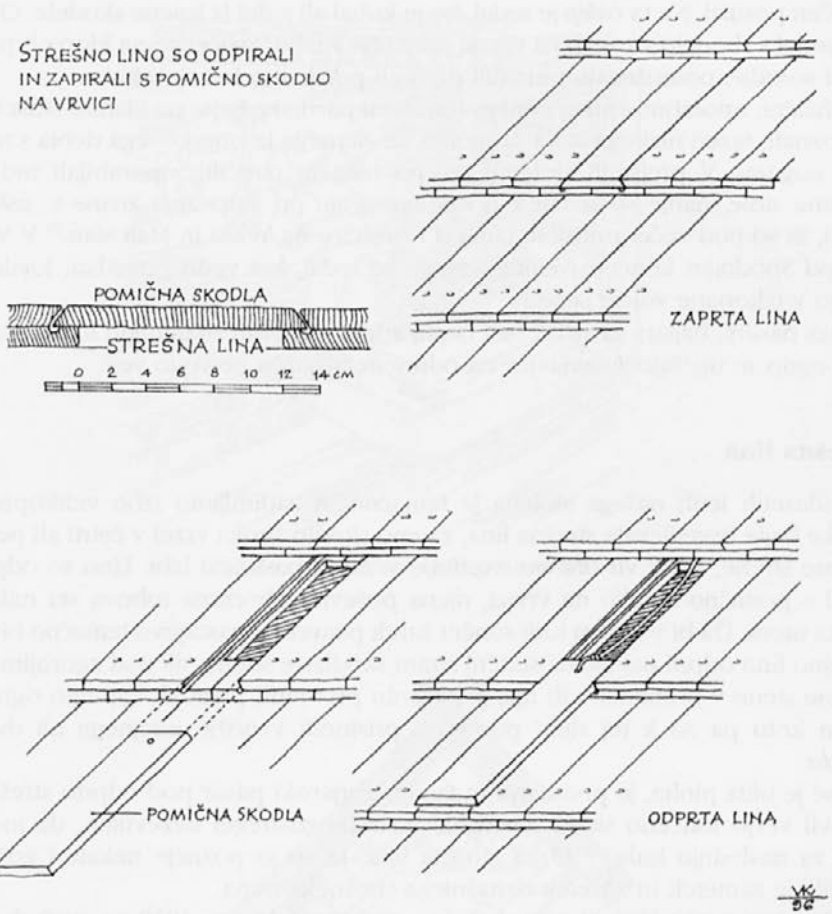
[22] Zapiski, Pogáčarjev Francək, avgusta 1938. »Volkovi so se proti večeru oglašali tam od Konjščice, ko so prišli na Veliki stan do bajt, jih je pastir odganjal z gorečimi poleni; če je bila sila, je zavpil na pomaganje, da so priskočili sosedje na pomoč.«

[23] Voukóva jama, vrtača pod Žrelom, kamor so pastirji nekoč v izkopane, z vejami prikrite jame lovili volkove; ko se je volku udrlo, je padel v jamo in se nabodel na vkopane ošiljene količe.

[24] »Pastir je vstavil skledo med dva lesena klina, zabita v lato pod strešno lino, da se je deževnica s strehe natekla vanjo.« Zapis, Hauteževev Peter in Preskarjev Andrej, poleti 1955.

strehi, kriti na *ribjo kost* ali na *trijo* takšna tehnično preprosta izvedba, kot jo poznamo na Veliki planini, ni možna.

Lino so nekateri pozneje razširili; po začetku »bajtarstva«, ko so začeli odpirati bajtam stranske lope in v steno izb vgrajevati okna, so strešne line postale nepotrebne. Sem pa tja vstavijo za osvetlitev lope ali podstrešja v streho kos žičnega stekla. Sicer pa strešno lino lahko danes vidimo le še na fotografijah velikoplaninskih bajt iz prvih desetletij našega stoletja.

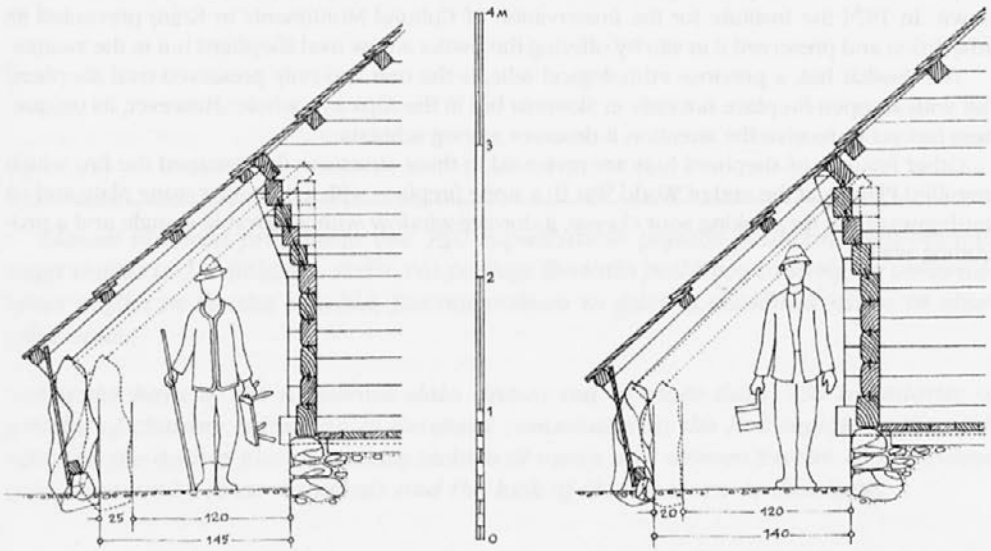

Izpahnjena stena

Današnji domači tesarji, ki v Planini včasih še postavijo kakšno novo pastirsko bajto, in še kaj dajo na svoj sloves, se pri svojem tesarskem opravilu dosledno držijo priučenega in podedovanega izročila: stena iz brun, oblíc ali platnjákov mora biti poravnana, zvezana in zmozničena zmeraj navpik in *v plajbo*. Zato je nenavadno in z njihovo tesarsko prakso skregano cimpranje prejšnjih tesarjev, ki so v nekaterih pastirskih bajtah na Planini in v soseščini pred sto in več leti zgornje platnjake v stranskih stenah stopničasto zamikali navzven, ostalo še naprej uganka brez odgovora. O izpahnjeni steni vedo povedati le, *»de so včasəh tud' tokó dêwal.«*

Vsa nadaljnja ugibanja in razpravljanja o pomenu in namenu izpahnjene stene nas niso približala pametnemu odgovoru. Toda vprašanje je ostalo.

Šele, ko sem obe bajti, Núkovo in Jerásovo na Malem stanu, ki se sedaj še edini, poleg Zabrške na Osredku, ponašata z izpahnjenima stenama, izmeril in izrisal, se mi je razkrilo zakaj so se stari tesarji v začetku našega stoletja, če ne že prej, lotevali tega zamudnega opravila. Nedvoumen odgovor so dali prečni rezi stranskih lop vseh treh bajt. Priznati moramo starim tesarjem domiselnost in inovativnost, da so znali z nekaj navzven zamaknjenimi platnjaki vrh stene razširiti stransko lopo in povečati njen obseg, ne da pri tem porabili več platnjakov. Pri tem je razširitev lope odvisna od števila odmaknjenih platnjakov; tako ima Nukova bajta odmaknjene štiri platnjake, Jerasova tri in Zabrška le dva. Sorazmerne s tem so tudi razširitve njihovih lop.

NUKOVA BAJTA NA MALI PLANINI

JERASOVA BAJTA NA MALI PLANINI

Ponuja se domneva, da je uvajanje večje pasme goveda terjalo tudi širše in prostornejše stranske lope pastirskih bajt na Planini. Misel, da so morda izpahnjeno steno tesarji »izumili« ob selitvi Špavljanov leta 1910 z Velikega na Mali stan,[25] ko so si tam postavljali nove bajte, moramo zavreči, saj ima že Zabrška bajta na Osredku, postavljena leta 1905, izpahnjeno steno.

Špavljani so si postavili svoje nove bajte na vzhodnem robu ravnice Malega stanu, nekateri so morali z njimi celo v breg.

Vse, kar je ostalo od požgane Planine na koncu druge svetovne vojne, sta dve bajti, obe pa imata izpahnjene stene; o drugih bajtah nimamo podatkov in ne vemo, koliko jih je bilo z izpahnjenimi stenami na Vélikem stanu in v soseščini.

Ne kaže zavreči domneve, da je varčno graditev bajt z izpahnjenimi stenami vzpodbudilo uvajanje večje pasme goveda ob prelomu prejšnjega stoletja.

[25] »V letih 1909 in 1910 so odšli Špavljani z Velike na Malo planino.« Zapis, Koštarjev Peter, Svatenški Tone, julija 1994. Špavljani so vaščani iz Županjih njiv.

Summary

Oval Shepherd Huts on Velika Planina

As early as in 1876, the oval shepherd huts in the Velika planina area caught the attention of the Graz professor, Dr. Johannes Frischauf; Slovene architects and ethnologists started studying them after World War II. Among them two stand out: Prof. Marjan Mušič, an architect, and Dr. Tone Cevc, an ethnologist.

In the nineties, regardless of the further development of their ground plan, the similarity between the ground plan and the function of particular rooms in the original Bavarian shepherd hut (Rundumkaser) and the autochthonous shepherd hut on Velika planina attracted the attention of experts.

Further on in the paper, the author presents the Preskar hut on Veliki stan, a typical oval shepherd hut with an open fireplace, built in 1945 on the site of the former one which had burnt down. In 1974 the Institute for the Preservation of Cultural Monuments in Kranj prevented its adaptation and preserved it in situ by offering the owner a new oval shepherd hut in the vicinity.

The Preskar hut, a precious ethnological relic, is the one and only preserved oval shepherd hut with an open fireplace not only in Slovenia but in the Alps as a whole. However, its uniqueness has yet to receive the attention it deserves among scholars.

Other features of shepherd huts are reviewed in three structures that escaped the fire which engulfed Planina at the end of World War II: a stone fireplace with a triangular stone plate and an earthenware pot for cooking sour cheese, a dormer-window with a movable shingle and a protruding wall.

Marija Makarovič

Obleka podložnikov gospostva Dietrichstein v Rožu v 18. stoletju

Članek upošteva pričevanja čez 750 zapuščinskih popisov podložniškega oblačilnega imetja iz 18. stoletja v Rožu. Na podlagi številnih podatkov so strnjeno obravnavana moška in ženska oblačila, posameznikova in splošna oblačilna raven in oblačilni videz.

On the basis of the numerous data drawn out of more than 750 inventories of articles of clothing belonging to deceased commoners in the Rož region in the 18th century, the author gives a concise picture of men's and women's wear, of individual and community dress standards and the look of clothes worn at that time.

V Koroškem deželnem arhivu v Celovcu hranijo več tisoč rokopisnih spisov, t. im. podložniških inventarjev s popisi celotnega premoženja posameznih podložnikov Tako pri Zilji kot v Rožu in Podjuni so ga popisali gospoščinski uradniki ob smrti podložnikov ali predaji posestva (več o tem Vilhar, od str. 61 dalje). Med drugimi premičninami je vpisano in ocenjeno tudi različno oblačilno imetje, ki so ga zapustili umrli .

Kot sem navedla že pri obravnavanju oblačilne kulture pri Zilji, kjer sem uporabljala inventarje iz 17. in 18. stoletja, so zapuščinski oblačilni popisi nadvse dragocen vir za proučevanje obleke kmetov, kajžarjev in drugega preprostega podeželskega prebivalstva (Makarovič, Zilja: 54). Namreč 18. stoletje je še vedno čas, ko pogrešamo poleg slikovnih pričevanj tudi oblačilne opise, po katerih bi lahko povzeli, kako so bili oblečeni na Koroškem, naj je to pri Zilji, v Rožu, Podjuni ali Mežiški dolini. Spričo povedanega sem se tudi za delo o oblačilni kulturi v Rožu (Makarovič, Rož) lotila duhamornega prebiranja in izpisovanja nemalokrat težko čitljivih spisov. Od približno tri tisoč pregledanih zapuščinskih spisov (odslej zapuščin) sem jih izpisala 760*; v njih

* Zaradi omejenega prostora citiram v tem članku le nekaj zapuščinskih popisov, ki so v celoti navedeni v delu Marija Makarovič, Oblačilna kultura v Rožu (v tisku).

je navedeno bolj ali manj popolno oblačilno imetje ali oblačilno blago za 252** moških in 508 žensk. Velika razlika v številu izpisanih moških in ženskih inventarjev je nastala zaradi tega, ker so v ženskih zapuščinah praviloma vpisana oblačila, v moških pa ne.

Na podlagi popisanega oblačilnega imetja, ki so ga zapustili posamezni podložniki, lahko posplošeno ugotovimo:

1. kakšne vrste moška in ženska oblačila so bila v navadi v 18. stoletju,
2. koliko osnovnih in kompletnih oblek ali le nekaterih oblačil so premogli podložniki,
3. kakšno obleko so nosili podložniki, to je kmetje, posli, gostači itn.

Moška oblačila, obutev, pokrivala in dodatki

V 252 moških zapuščinah je vpisanih 262 srajc. Toda podrobnejši podatki so znani le za 102 srajci. Največ, to je 59 srajc, je bilo tenčičnih, druge so bile hodnične. Narejene so bile iz platna, tu in tam je napisano, da iz konopljenega.

Med srajčnimi dodatki sta vpisana tudi ovratna ruta in ovratni flor. Imeli pa so ju redki moški. V 252 zapuščinah so omenjeni le štirje flori in pet rut.

Kot oddaljen spomin na renesančni modni ovratni dodatek so v zapuščini iz zadnje četrtine 17. stoletja navedene nabornice. Namreč hlapec Adam Košutnik (Koschutnig) iz Homelš je zapustil kar šestnajst nabornic iz hišne tenčice (16 Mans Khreslein von Haus Reiste; 125/34). Ne vemo, ali jih je hlapec v resnici nosil ali pa jih je dobil morda v dar, če je služil pri imenitnejšem gospodarju. Oblačilno obdarovanje poslov, ki so se udinjali pri višjih družbenih slojih, je bilo nasploh v navadi. Izpričano je vsaj že od 17. stoletja naprej, kot je opozoril Marko Štuhec v svoji imenitni, tehtno in prikupno napisani knjigi (Štuhec: 188). Vsekakor so nabornice izginile tudi iz kmečke mode že v 18. stoletju. To sklepamo po tem, ker niso nikoli navedene v številnih moških zapuščinah tega časa. V 19. stoletju pa jih zagotovo niso več poznali, ker tudi v natančnejših popisih moške noše niso nikoli omenjene.

V 252 zapuščinah je vpisanih 155 hlač. Od tega je za 60 navedeno, da so usnjene, med njimi je 41 irhastih. Blago je navedeno le pri 34 hlačah, in sicer je 17 hlač iz raševine, šest iz sukna, po štiri iz lodna in platna ter tri iz cvilha.

Največ hlač je bilo črne barve, naj so bile irhaste ali platnene. Suknene hlače so bile črne, pa tudi sive in zelene, raševinaste pa so bile rjave barve.

Vsaj nekateri moški so pripeli hlače na naramnice. Vpisanih je 24 hlačnih naramnic, le za tri je zapisano, da so zelene.

Trebušne preveze, opasice, so bile komajda znane. Tako sklepamo, ker so navedene le v štirih zapuščinah iz konca 18. stoletja. Poleg pisane sta omenjeni še rdeča in modra. Tudi usnjeni pasovi so vpisani le nekajkrat.

Telovnikov smo našteli 155, če upoštevamo še tiste, ki so vpisani kot »vestje«. Le za slabo tretjino telovnikov je znano, iz kakšnega blaga so bili. Prevladovali so tisti iz sukna in raševine, ducat ali manj pa je bilo iz cajga, barhenta, flanele, bombaža, cica, cvilha, kanafasa, kožuhovine, raševine in svile.

Najbolj pogosta barva telovnikov je bila rdeča, sledile so ji zelena, bela, modra in siva.

Kratka vrhnja oblačila, to je suknjič, jopič in kamižola, so razmeroma malokrat vpisana. Bila so iz lodna, sukna in raševine. Poleg rdečih so bili v navadi še sivi, modri, črni, zeleni in rjavi suknjiči.

** Redki zapuščinski popisi sodijo še v zadnjo četrtino 17. stoletja.

Dolgo vrhnje oblačilo, suknja, je bilo precej navadno. V 252 zapuščinah smo našteli 204 suknje. Blago je navedeno za 117 sukenj, največ je bilo suknenih in raševinastih, nekaj je bilo lodnastih. Suknja iz cajga in voratina se omenja po enkrat. Prevladovala je rjava barva sukenj, nekatere pa so bile tudi sive, modre, svetlomodre, srebrne in oljne barve ali v barvi železa.

Med izrazito zimskimi oblačili je vpisanih 42 kožuhov. Za štiri je pripisano, da so beli. Okrog tretjina kožuhov je označenih kot starih, kar priča, da so jih nosili več let.

V zapuščinah, ki so nastale proti koncu 17. stoletja in v 18. stoletju, smo našteli sto parov obutve. Pripadala je predvsem odraslim moškim, če upoštevamo, da je navedeno le za dva para čevljev, da sta otroška. Obuvala so večinoma le posplošeno navedena kot »čevlji«, le pri 22 parih piše, da so podvezanke, in pri desetih, da so škornji.

V 252 zapuščinah je vpisanih 93 parov nogavic. Za 14 parov piše, da so iz volne, pet parov pa je bilo iz bombaža, trije iz cvirna in dva para iz svile. Nogavice so bile modre, pa tudi bele, črne, zelene in rjave barve. Le pri dveh parih nogavic se poučimo, kako so bile izdelane. Tako piše za en par nogavic, da so pletene in za drugi, da so valjane.

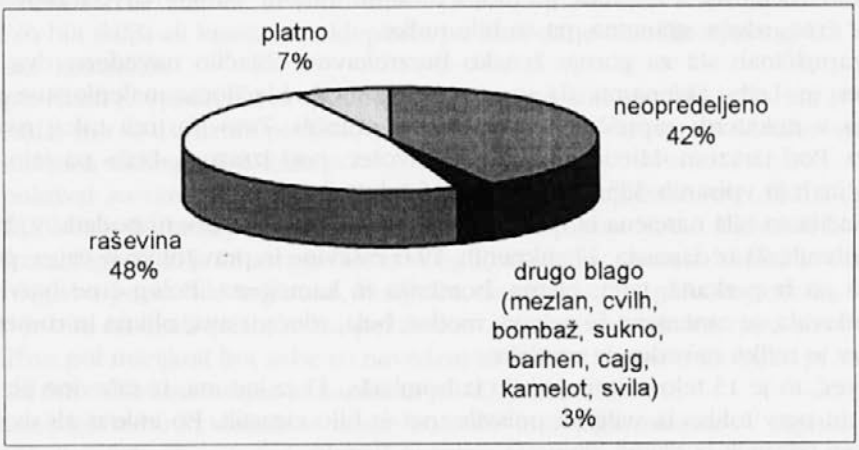
Če posežemo še v drugo polovico 17. stoletja, potem se v zapuščinah od leta 1671 do leta 1807 omenja 112 klobukov. Predvidevamo, da je prevladovala črna barva klobukov, čeprav je le za devet od njih navedeno, da so črne barve. Med okrasnimi sestavinami so le nekajkrat omenjeni zaponka, trak in vrvca.

Poleg klobukov so bile v navadi tudi kape in avbe. Po natančnejših podatkih so od petnajstih kap bile štiri žametne, tri kosmate, ena zelena iz pliša in ena bela. Od trinajstih avb pa so bile štiri iz zelenega žameta in po ena iz cajga, bombaža in kožuhovine.

Med zimskimi dodatki so omenjene tudi rokavice. Tiste iz zadnje četrtine 17. stoletja so bile še iz lodna, rokavice iz 18. in začetka 19. stoletja pa iz volne, usnja in kožuhovine.

Ženska oblačila, obutev, pokrivala in dodatki

V zapuščinah je vpisanih 855 srajčnih oblačil. Od tega je 115 neopredeljenih – vpisana so kot srajca, 227 je vrhnjih srajc, 164 prsnih in 135 vratnih. Pod besedama

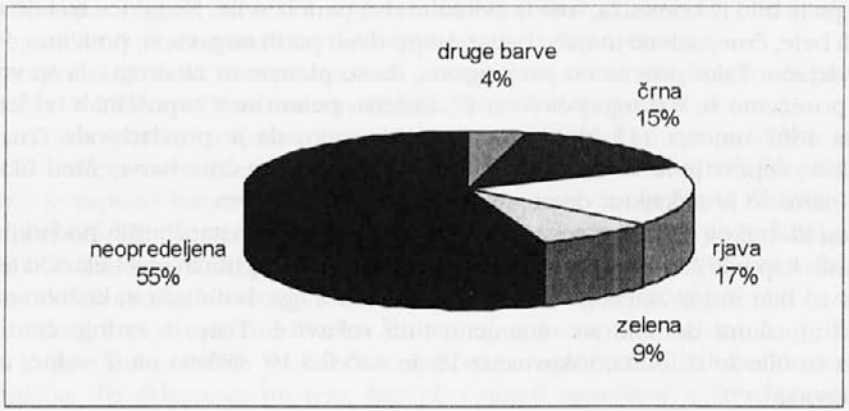

Grafikon št. 1. *Blago, iz katerega so bila narejena ženska krila v 18. stoletju (po podatkih v podložniških zapuščinskih popisih gospostva Dietrichstein, ki jih hrani Koroški deželni arhiv)*

vrhnja ali *prsna* srajca so vsekakor mišljeni rokavci. Srajčna oblačila so bila iz domačega platna, bodisi tenčičnega ali hodničnega, nekatera so bila okrašena s čipko.

Krilo z životcem je omenjeno v zapuščinah od leta 1728 do 1793 le osemkrat. Krila, pretežno črne barve, so bila iz raševine ali mezlana, životci pa iz platna ali damasta.

V primerjavi z drugimi oblačili sta vpisana največkrat krilo in t.im. ras (oblačilo, izdelano iz raševine ali mezlana). V 508 zapuščinah je vpisanih 740 kril in 117 rasov. Za približno polovico kril so znani tudi podatki o blagu in barvah. Kot kaže krožni grafikon, je bilo največ, to je 48%, kril iz raševine, le 7% iz platna in 3% iz različnega manufakturnega blaga (grafikon št. 1). Od barv se najpogosteje omenja rjava, sledijo črna, zelena in druge barve, med njimi bela, črno-rjava, granatna, siva, smokvasto-modra, rdeča, srebrna, vijoličasta (grafikon 2).

Grafikon 2. *Barve kril v 18. stoletju (po podatkih v podložniških zapuščinskih popisih, ki jih hrani Koroški deželni arhiv)*

Predvsem krila iz raševine so imela našite okrasne trakove. Rjava krila so bila okrašena večinoma z zelenim, pa tudi z modrim trakom. Druge barve trakov, kot na primer črna, rdeča, granatna, pa so bile redke.

V zapuščinah sta za gornje žensko brezrokavno oblačilo navedena dva izraza: »Mieder« in »Leib«. Sklepamo, da so morale biti med oblačiloma malenkostne razlike, ker sta v nekaterih zapuščinah vpisani obe oblačili. Zato jih tudi tukaj navajamo ločeno. Pod izrazom »Mieder« razumemo životec, pod izrazom »Leib« pa telovnik. V zapuščinah je vpisanih 385 životcev in 116 telovnikov.

Oblačila so bila narejena iz različnega blaga. Za 246 životcev ni podatkov, 56 pa je bilo svilenih, 21 iz damasta, 17 suknenih, 19 iz raševine in prav toliko iz cajga, po eden ali dva pa iz perkana, tafta, platna, bombaža in kamogena. Poleg črne barve, ki je prevladovala, je omenjena še zelena, modra, bela, rdeča, rjava, olivna in rumena. Od vzorcev je redko naveden le cvetlični.

Največ, to je 15 telovnikov, je bilo iz bombaža, 11 iz katuna, iz raševine jih je bilo osem, in prav toliko iz svile ali polsvile, pet je bilo cicastih. Po enkrat ali dvakrat je omenjen telovnik iz platna, damasta, cajga in flanele.

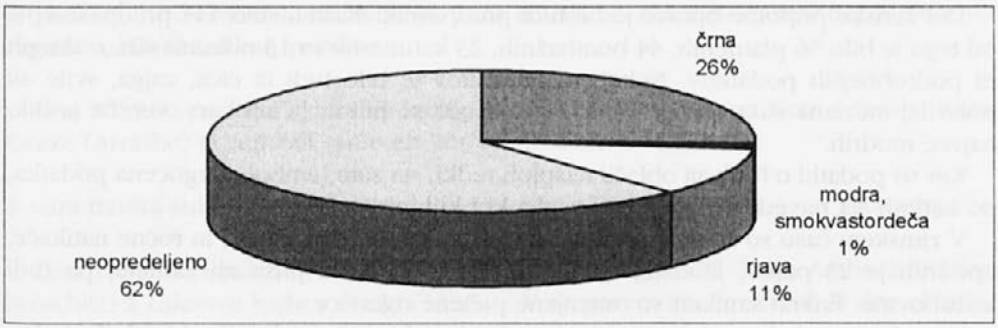
V zapuščinah je vpisanih tudi 160 ovratnih rut. Od redkih nadrobnosti so omenjene bela, rumena, črna, modra in rdeča barva, dalje vezenina in čipka. Za 57 rut piše, da so svilene. Nekatere od njih so bile rožaste ali progaste.

V redkih ženskih zapuščinah je omenjen tudi flor, ki je bil pogosto črne barve.

Kapa s čopkom je sodila prav tako med redko, bržkone le spanju namenjeno pokrivalo. Tu in tam je pripisano, da je bele barve.

Od vrhnjih oblačil so navedeni suknjiči, jopiči, suknje in kožuhi.

V zapuščinah je vpisanih 243 suknjičev in 31 jopičev. Za 89 suknjičev ni nobenih podatkov, za ostale pa je navedeno bodisi blago ali barva blaga ali oboje hkrati. Največ suknjičev je bilo iz sukna in raševine, narejeni pa so bili tudi iz bombaža, cajga, katuna, svile, cica, flanele, kamelota, perkana in platna.

Grafikon 3. *Barve moških suknjičev v 18. stoletju (po podatkih podložniških zapuščinskih popisov, ki jih hrani Koroški deželni arhiv)*

Suknjiči so bili večinoma črni ali rjavi, navedena je tudi smokvastordeča in modra barva (grafikon 3). Redki so bili okrašeni z modrim ali zelenim trakom.

Jopiči so bili iz sukna, raševine ali mezlana. Prevladovala je črna barva, redko tudi rjava ali rdeča.

Suknja je bila v 18. stoletju tudi žensko oblačilo. V zapuščinah je vpisanih 40 sukenj, pri dvajsetih je navedeno tudi blago. Poleg raševine in sukna je bil v modi tudi mezlan. Suknje so bile večinoma iz črnega ali rjavega blaga, nekatere so bile tudi zelene, sive ali rdeče.

Navedeni so 104 kožuhi, a le pri enem piše, da je narejen iz ovčje kožuhovine. Kožuhi so bili daljši ali krajši, kar sklepamo po tem, da je oblačilo vpisano kot kožuh in tudi kot kožušček.

V zapuščinah je vpisanih 240 spodnjih srajc in samo štiri spodnja krila, kar je nenavadno malo. Ker ni ustreznih podatkov, lahko le ugibamo, da so pod oznako »spodnja srajca« mišljena tudi spodnja krila.

Od pokrival so omenjene kape ali avbe, klobuki in naglavne rute. Od skupnega števila 211 avb je 86 brez podatkov, pri ostalih pa je vpisana bodisi barva ali blago ali oboje hkrati. Največ, to je 23 avb, je bilo iz svile, 11 iz platna, osem iz žameta in 6 iz cica. Ena do tri avbe pa so bile iz katuna, bombaža, damasta, tafta, pliša in perkala. Največ pokrival je bilo črnih ali rjavih, redka pokrivala so bila zelena, modra, rjava ali rdeča.

Približno pol manjkrat kot avbe so navedeni klobuki. Le za štiri klobuke je navedeno, da so črni. Okrasna vrvica je napisana pri 27 pokrivalih.

Istočasno kot avbo in klobuk so nosile Rožanke tudi naglavno ruto. V zapuščinah je navedenih kar 608 glavnih (tako prevajamo izraz Kopftuch) in naglavnih rut (tako prevajamo izraz Hauptuch in Haupttuch). Podrobnejši podatki manjkajo. Le redko se poučimo, če povzamemo najprej popise za 98 glavnih rut, da je pokrivalo belo, platneno in okrašeno s čipko. Med 510 naglavnimi rutami so le pri sedemindvajsetih napisani

natančnejši podatki, po katerih sta bili dve ruti beli, tri so imele čipko in tri poleg čipke še črn okrasni vstavek. Šestnajst rut je imelo samo vstavek, ki je bil prav tako črn.

V 508 zapuščinah smo našteli 195 parov ženskih nogavic. Za 16 parov je sporočeno, da so iz volne, dva para sta bila iz sukanca in eden iz bombaža. Vse kaže, da je bila najbolj priljubljena rdeča barva nogavic, omenjena je pri 61 parih. V navadi pa so bile tudi bele in modre nogavice.

Med obuvali so s posplošenim izrazom vpisani le čevlji. Ne vemo, ali so bili visoki ali nizki. Med sto osemindvajsetimi pari je le pri dveh parih navedeno, da imata zaponko, po čemer sklepamo, da gre za nizke čevlje.

Del ženske popolne oprave je bil tudi predpasnik. Našteli smo 444 predpasnikov, od tega je bilo 56 platnenih, 44 bombažnih, 23 katunastih in 13 raševinastih, o drugih ni podrobnejših podatkov. Nekaj predpasnikov je bilo tudi iz cica, cajga, svile ali polsvile, mezlana sukna in perkana. Predpasniki so bili različnih barv, vendar je bilo največ modrih.

Ker so podatki o funkciji oblačil nasploh redki, sta zato tembolj dragocena podatka, po katerih sta navedena dva predpasnika kot kuhinjska.

V zimskem času so ženske nosile rokavice, vpisanih je 21 parov, in ročne natikače, vpisanih je 23 parov. Dodatki so bili narejeni bodisi iz pliša ali žameta, pa tudi kožuhovine. Enkrat samkrat so omenjene pletene rokavice.

Navedeni, vsekakor močno strnjeni podatki o oblačilih in drugih oblačilnih dodatkih, ki so sestavljali moško in žensko nošo v Rožu, pričajo, da so tako moški kot ženske nosili obleko, kakršna je bila tedaj nasploh v navadi na alpskem oblačilnem območju. Kot posebnost ženske noše bi lahko označili le avbe, ki pa so bile še v 19. stoletju v navadi tudi v Podjuni (Makarovič, Podjuna) in v Mežiški dolini .

Kot je bilo že povedano, je navedena obleka v ženskih zapuščinah bolj pogosto kot v moških. Nismo mogli ugotoviti, zakaj je tako. Za domnevo, da so bile obleke pokojnikov razdeljene med sorodnike prej, ko so bile popisane, nimamo neposrednih podatkov. Je pa precej verjetna, če vemo, da so bili opravljeni le redki popisi dan ali dva dni po njihovi smrti (npr. 125/20). Ne tako redko je minilo od podložnikove smrti pa do popisa njegove zapuščine tudi po dva meseca (npr. 130/17, 131/82) ali več mesecev. Na primer Urša Koprivnikarca, hišna gospodinja s Pavlove Kajže v Strugi, je umrla 4. avgusta 1788. Njeno zapuščino pa so popisali šele 21. decembra 1788 (125/285). Navsezadnje je veljalo pravilo, da so obleke razdelili med otroke pokojnikov ali druge bližnje sorodnike. Za primer navajamo, da so podedovali oblačila leta 1792 umrle Urše Hedenig, preužitkarice z Mikševe hube v Vrdih

1. sin Rupert Hedenigg, posestnik Mikševe hube v Vrdih,
2. hči Marija poročena Kacovka na Tumplovo hubo v Hodišah,
3. trije zakonski otroci umrle hčerke Magdalene poročene Cepicka na Klacerjevo hubo v Glinjah in sicer a) sin Johann Cepic star 17 let, b) Matija star 14 let in c) Peter star 4 leta,
4. Thoma Zablatnik (Sablatnig), gostač v Mikševi kajži in nezakonski sin oporočnice,
5. hči Neža poročena Mostečnikarca in prav tako nezakonska hči oporočnice (131/148).

V razmeroma redkih zapuščinah je tudi zapisano, da »od obleke ni bilo nič najdenega« ali kar »nič od obleke«, kot je zapisano v zapuščini iz leta 1798 pokojnega Dioniza Primoža, posestnika Vatovčeve četrt kmetije v Svetni vasi (124/524). To pa vsekakor ne pomeni, da podložnik za časa svojega življenja ni imel nobene obleke. Vsekakor je imel vsaj tisto, ki so mu jo oblekli za v grob in če ponovimo, tudi tisto, ki so jo morebiti vzeli njegovi bližnji že pred uradnim popisom oblačilnega imetja.

V obravnavanih zapuščinah je, z redkimi izjemami, naveden vsaj po en oblačilni kos, večinoma pa je navedenih po več kosov in dodatkov. Statistično povedano so imeli kmetje in drugi preprostejši podeželski prebivalci vsaj eno osnovno obleko, to je moški hlače in srajco, ženske pa rokavce ali srajco in krilo. Na splošno pa so prevladovali tisti, ki so premogli vsaj eno kompletno obleko, to je poleg navedenih oblačil še pokrivalo in obuvalo ter druge oblačilne dodatke. Zlasti starejše ženske, tako kmetice kot tudi kajžarice in nekatere dekle, so zapustile tudi po več osnovnih oblek ali vsaj eno kompletno obleko, redke pa tudi več osnovnih in eno kompletno obleko.

Vsekakor se kaže zunaj sivega povprečja bolj stvarna podoba o številu oblačil, ki jih je premogel posameznik za življenja. Zato navajamo nekaj primerov neposplošenih zapuščinskih oblačilnih popisov.

Leta 1759 so popisali in ocenili imetje gostača pri Pongracu na Kotu v Selah. Toma Oraže (Arrashe) je zapustil samo en kos vrhnje obleke (122/140):

1 stara moška suknja	1 florint	15 krajcarjev

Leta 1774 so popisali in ocenili oblačila pokojnega gostača Jurija Ambrožiča (Ambroschitz) z Laknove kajže v Strugi (122/59). V njegovem imetju sta bili le dve oblačili:

1 rjava suknja	1 florint	30 krajcarjev
1 stare hlače iz irhovine	0	45

Zapuščino podložnika s Kriviceve kajže na Bistrici, so popisali leta 1787. Johann Antonič (Antonisch; 122/101) je zapustil pet oblačilnih kosov, med katerimi so bila:

1 suknja	1 florint	30 krajcarjev
1 rdeč telovnik	0	10
1 telovnik iz raševine	0	12
1 rdeča vestja iz pliša	0	40
1 rdeč trebušni pas (opasica)	0	36

Leta 1793 so popisali in ocenili šest oblačil preužitkarja Mihaela Ahacla (Achatzl) s Tratnikove kajže (122/7), med njimi so bile:

1 črne usnjene hlače	1 florint	0 krajcarjev
1 siva suknja iz lodna	0	36
1 zelen telovnik iz raševine	0	20
1 par starih nogavic	0	13
1 par čevljev	0	12
1 star klobuk	0	15

Janez Adlassnig s Fabijanove hube v Hotnji vasi, njegovo premoženje je bilo popisano leta 1782 (122/35), zapustil pa je osem oblačilnih kosov:

1 par škornjev	1	0
1 suknja iz lodna	1	15
1 rdeč telovnik	0	24

2 srajci	1	0
1 črne hlače	0	20
1 klobuk	0	ni podatka
1 par rokavic	0	20

Valentin Oraže (Arrasche), posestnik Lipejeve polhube na Srednjem Kotu v Selah je zapustil leta 1799 prav tako osem kosov oblačil (122/169):

1 klobuk	0	24
1 hlačne naramnice	0	24
1 kapa iz žameta	0	40
1 rjava suknja	2	0
1 par rokavic	0	30
1 hlače iz irhovine	2	0
1 rdeč telovnik	1	20
1 kratek suknjič iz lodna	0	30

Neporočeni vaški krojač Matija Dovjak (Dujackh) iz Trebelj je imel ob smrti sredi 18. stoletja deset oblačil, med njimi so bila (129/361):

1 stara suknena suknja srebrne barve	3	0
1 suknja iz lodna	1	30
1 stare hlače	0	45
3 tenčične in hodnične hlače	1	0
1 star rdeč suknen telovnik	0	20
1 klobuk	0	20
2 para starih čevljev	0	30

V zapuščini posestnika Kavceve kajže v Podgori, so bila leta 1797 popisana in ocenjena naslednja oblačila in dodatki (126/371):

1 klobuk z vrvico	1	0
1 ponošena suknja	1	0
1 rdeč telovnik	0	51
1 suknen telovnik	1	0
1 kratek suknjič	0	20
1 kožuh	0	15
1 stare hlače iz irhovine	0	40
3 pari nogavic	1	0
1 par čevljev z zaponko	0	30
3 srajce	1	0

V zapuščini Marije Oraževke (Arraschin), ki je gostovala pri bratu v Brodeh, je bil najden po njeni smrti leta 1749 samo en kos obleke in sicer (122/134):

1 srajca	0	17

Po smrti preužitkarice Marije Andrejčičeve (Andreitschitschin) z Andrejceve hube v Mačah leta 1782 (122/17), je bilo popisanih ocenjenih sedem oblačil, med njimi:

1 črno krilo	0	36
1 črno krilo	0	24
1 star kožuh	0	36
1 par nogavic	0	10
2 vratni srajci	0	24
1 par čevljev	0	12

Gospodinja z Boštjanove hube v Trabesinjah Neža Adamič (Agnes Adamitsch) je zapustila leta 1770 (122/12):

1 krilo iz raševine	0	40
1 predpasnik	0	10
1 predpasnik	0	27
1 krilo iz raševine	0	20
1 spodnjo srajco	0	24
1 suknjič	0	24
1 telovnik	0	20
1 par rdečih nogavic	0	30
1 životec	0	20
1 krilo iz raševine	1	0
1 krilo iz raševine	0	40
1 životec	0	20
1 naglavno pokrivalo	0	10

Oblačilno imetje preužitkarice Katarine Adlassnig s Kosove hube v Vršti vasi je obsegalo po popisu iz leta 1785 14 oblačil (122/37):

1 rjavo krilo iz raševine	1	0
1 črno krilo iz raševine	0	45
1 progasto krilo	0	40
2 stara životca	0	30
1 rjav telovnik	0	30
2 glavni ruti	0	48
2 prsni srajcu	0	40
3 naglavne rute	0	21
1 par nogavic	0	24

V zapuščini dekle Katarine Matjanke (Mathianin) pri bratu na Ambrušičevi polhubi na Žihpoljah je bilo 1770. leta sedemnajst oblačilnih kosov (135/237):

1 suknjič iz raševine	0	15
3 životki iz raševine	1	0
1 predpasnik	0	10
1 podnja srajca	0	30
4 prsne srajce	0	50
3 naglavne rute	0	30
1 glavna ruta	0	17
2 para ročnih natikačev	0	4
1 par starih nogavic	0	4

Prav toliko oblačil je zapustila leta 177? žena podložnika Humparjeve kajže v Podgori Magdalena Poganič (Pohanič; 124/327):

4 naglavne rute	0	50
1 ovratna ruta	0	40
1 ovratna ruta	0	7
1 krilo	0	45
1 črn suknjič iz sukna	0	51
1 ras	0	30
1 progasto krilo	0	20
2 hodnični zgornji srajci	0	30
2 tenčični zgornji srajci	0	40
1 par starih nogavic	0	36
1 par čevljev	0	37
1 klobuk z vrvico	0	42

Žena kajžarja, Neža Mišička (Mischitschin) iz Svetne vasi, je zapustila 1785 leta 21 oblačil (135/360) in sicer:

1 zeleno krilo iz raševine	2	0
1 rjavo raševinasto krilo z zelenimi trakovi	1	40
1 isto krilo	2	0
1 črno krilo iz raševine	1	20
1 progasto krilo iz barhenta	1	0
1 rjav suknjič z modrimi trakovi	1	30
1 rjav suknjič z zelenimi trakovi	1	0
1 telovnik z modrim trakom	0	24
1 moder predpasnik s črnim vložkom	0	45
1 moder životec iz damasta	1	30
1 črn životec iz damasta	1	40
1 par starih kosmatih rokavic	0	8
2 naglavni ruti	0	20
1 črna avba	0	45
1 prsna srajca (rokavci) s čipko	0	20
1 naglavna ruta	0	35
1 rjava progasta svilena ruta	0	51
1 bela progasta svilena ruta	0	45
1 črna svilena ruta z rdečimi resicami	1	20
1 par čevljev	0	30

V zapuščini Marije (Kuderitsch) s Colnerjeve hube v Svečah je navedenih leta 1781 39 oblačilnih kosov (127/630):

2 zeleni krili	3	0
2 črni krili	2	30
2 progasto krilo	1	0
1 črno krilo	2	0
1 črn suknjič	2	0
1 suknjič	1	0

1 spodnja srajca	0	50
1 spodnja srajca	0	40
1 črn predpasnik	0	36
1 črn predpasnik	0	36
2 modra predpasnika	1	20
1 predpasnik kavnorjave barve	0	50
1 vrhnja srajca	0	24
1 vrhnja srajca	0	20
1 črn životec	1	30
1 klobuk	1	30
1 par rokavic	0	10
5 naglavnih rut po 24 kr	2	0
2 naglavni ruti po 30 kr	1	0
2 čepici	0	16
1 suknjič	0	6
3 svilene rute	2	13
1 svilena ruta	0	45
1 črna progasta ruta	0	30
1 črna progasta ruta	0	18
1 pas	0	30
1 dolg kožuh	1	30
1 manjši kožuh	0	45

Dekla Marija Pipan pri kmetu Pipanu v Med Rejtrami je leta 1792 zapustila kar 44 oblačilnih kosov (123/206):

4 krila	2	0
4 predpasnike	0	51
1 predpasnik	0	30
2 suknjiča	1	7
3 telovnike	1	0
2 spodnji srajci	0	36
4 zgornje srajce	0	40
1 zgornjo srajco	0	7
1 klobuk	1	15
5 naglavnih rut	0	45
4 avbe	0	18
1 zadnjek (Haubenfleck)	0	7
3 svilene rutice	2	15
1 flor	0	12
1 rutico	0	14
3 pare nogavic	0	38
2 para čevljev	1	13
1 pas z nožem	0	20
1 kožušček	2	0

Za stvarnejšo predstavo o številu oblačilnih kosov in dodatkov oziroma o številu osnovnih in kompletnih oblek, ki so jih imeli podložniki v Rožu v 18. stoletju, smo

navedli oblačilne popise osmih moških in devetih ženskih zapuščin. Navedene in številne druge zapuščine, ki smo jih le posredno upoštevali, pričajo, da je bila oblačilna raven dokaj različna. Za današnje razmere, zlasti moški, na splošno niso premogli kdovekaj oblek. Pri ženskah pa so ne tako redke manjše ali celo prav velike razlike v številu oblačil, ki so jih premogle posameznice. Če primerjamo oblačilno imetje na primer gostače iz Brodi, ki je zapustila samo eno srajco in imetje Pipanove dekle, ki je zapustila 44 oblačil in drugih dodatkov, se kaže na eni strani popolna oblačilna revščina, na drugi pa sorazmerno veliko oblačilno blagostanje. Tako izrazitih primerov oblačilnega pomanjkanja in blagostanja sicer ni veliko, ker prevladujejo zapuščine z eno ali več osnovnimi oblekami. Tako kot pri moških pa so tudi pri ženskah redke zapuščine s kompletno obleko, čeravno navadno manjkajo le nogavice.

Po podatkih navedenih moških zapuščin je zapustil edino posestnik Kavceve kajže iz Podgore eno kompletno obleko, razen tega pa še dva para nogavic in dve srajci. Drugi so imeli bolj ali manj popolno osnovno obleko, ker sta jim manjkali na primer srajca ali hlače, pa morda pokrivalo ali obuvalo.

Če povzamemo vsebino ženskih zapuščin, potem je zapustila edino gospodinja s Humparjeve kajže v Podgori eno kompletno obleko, druge pa so zapustile po eno ali več osnovnih oblek, do popolne obleke pa so jim podobno kot pri moških umanjkale bodisi nogavice ali čevlji ali eno od pokrival.

Če strnemo podatke navedenih in številnih drugih zapuščinskih popisov oblačilnega imetja, potem so bili oblečeni podložniki v Rožu podobno kot na ostalem alpskem oblačilnem območju – moški so na splošno nosili poleg srajce in dokolenskih, predvsem irhastih hlač, še rdeč suknen telovnik, modre nogavice, bržkone nizke čevlje z zaponko in črn klobuk z vrvico okrog oglavja. Nekateri so imeli prepasano trebušno opasico, hlače pa pripete na naramnice. Ob hladnejših dneh so nosili daljši ali krajši suknjič, pa tudi suknjo in pozimi kožuh, obute pa so imeli škornje ali visoke čevlje.

Iz opisa posameznih sestavin moške obleke pa je razvidno, da so bila oblačila krojena iz različnega blaga in da so bile priljubljene tudi različne barve oblačil.

Ženske so nosile poleg platnene, torej bele, srajce ali rokavcev krila različnih barv. H krilom so nosile životec ali po vsej verjetnosti nekoliko drugače krojen telovnik. Okrog vratu in čez prsi so ogrnile naprsno ruto in si opasale moder ali drugobarvni predpasnik. Na nogah so imele rdeče nogavice in bržkone nizke čevlje. Pokrivale so se bodisi z avbo, s klobukom ali z ruto, morda tudi z avbo in s klobukom hkrati. Tako kot za moške velja tudi za ženske, da so imele narejena oblačila iz različnega blaga in da so bila tudi različnih barv.

Zato so bila, kot kažejo priloženi oblačilni seznami, tako moška kot ženska oblačila, naj so bila slabše ali bolje ohranjena - nova oblačila so v zapuščinah razmeroma redka - tudi različno ocenjena. Nenavadno pa je, da ni bilo bistvenih razlik, če odštejemo nekaj izjem, v oblačilnem imetju kmetov, kmetic, kajžarjev in poslov.

* * *

V tem članku smo nadvse strnjeno povzeli pričevanja zapuščinskih inventarjev o obleki podložnikov v Rožu v 18. stoletju. Z obravnavanjem še vedno premalo upoštevanih virov za proučevanje obleke preprostejšega prebivalstva pa smo posebej želeli, podobno kot je že pred leti opozarjal v svojih razpravah Angelos Baš (npr. Baš, Pohištvo: 49), ponovno opozoriti na velik pomen arhivskega gradiva.

Viri in literatura:

Baš - Angelos Baš, Pohištvo podložnikov na podčetrtkovem gospostvu v 18. stoletju, v: Slovenski etnograf X, Ljubljana 1957.

Makarovič, Podjuna - Marija Makarovič, Oblačilna kultura v Podjuni (v tisku).

Makarovič, Rož - Marija Makarovič, Oblačilna kultura v Rožu (v tisku).

Makarovič, Zilja - Marija Makarovič - Jana Dolenc, Slovenska ljudska noša v besedi in podobi, Zilja, 4. zvezek, Ljubljana 1991.

Štuhec - Marko Štuhec, Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren, Ljubljana 1995.

Vilhar - Breda Vilhar, Inventarji in urbar vogrških podložnikov v 17. in 18. stoletju, v: Osem stoletij Vogrč, Celovec 1995.

122//12 - Kärntner Landesarchiv (odslej KLA), Herschaft Dietrichstein (odslej Dt), CXXII, št. 7

122/12 - KLA, Dt CXXII, št. 12
122/17 - KLA, Dt CXXII, št. 17
122/35 - KLA, Dt CXXII, št. 35
122/37 - KLA, Dt CXXII, št. 37
122/59 - KLA, Dt CXXII, št 59
122/101 - KLA, Dt CXXII, št. 101
122/134 - KLA, Dt CXXII, št. 134
122/140 - KLA, Dt CXXII, št. 140
122/169 - KLA, Dt CXXII, št. 169
123/206 - KLA, Dt CXXII, št. 206
124/327 - KLA, Dt CXXIV, št. 327
124/524 - KLA, Dt CXXIV, št. 524
125/20 - KLA, Dt CXXV, št. 20
125/34 - KLA, Dt CXXV, št. 34
125/285 - KLA, Dt CXXV, št. 285
126/371 - KLA, Dt CXXVI, št. 371
127/630 - KLA, Dt CXXVII, št. 630
129/361 - KLA, Dt CXXIX, št. 361
130/17 - KLA, Dt CXXX, št. 17
131/82 - KLA, Dt CXXX, št. 82
131/148 - KLA, Dt CXXXI, št. 148
135/237 - KLA, Dt CXXXV, št. 237
135/360 - KLA, Dt CXXXV, št. 360

Summary

The Wardrobe of Commoners in the Dietrichstein Fiefdom in Rož in the Eighteenth Century

The author reviewed 760 inventories of articles of clothing belonging to deceased commoners in the fiefdom of Dietrichstein in the Rož region, a territory which is today part of Austrian Carinthia.

On the basis of 252 inventories of men's clothes and accessories and of 508 inventories of women's clothes and accessories, the author lists, respectively, the elements of men's and women's wear.

In general, both men and women only had basic clothes or even several sets of such clothes, but only a few could afford headgear and shoes in addition to basic clothes. There were apparently no substantial differences in the number of wardrobe articles between farmers, cottagers and servants.

The inventories show that the wardrobe of individuals and the community as a whole did not substantially differ from the dress of other people of modest means in the Alpine region.

Nataša Konestabo

O razvojni poti cehov v Prekmurju

(Pričevalnost muzealij iz etnološke zbirke Pokrajinskega muzeja Murska Sobota)

Avtorica, s tem ko ugotavlja provenienco izbranih muzealij v etnološki zbirki Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, opozarja na specifičen razvoj cehovstva v Prekmurju, ki je s svojimi pojavnimi oblikami takoj po združitvi z ostalimi slovenskimi pokrajinami leta 1919 pritegnil pozornost različnih slovenskih piscev.

By examining the provenance of selected museum exhibits in the ethnological collection of the Regional Museum in Murska Sobota, the author emphasizes the specific development of the Prekmurje guild system in all its forms, which has drawn the attention of many Slovene authors ever since Prekmurje joined other Slovene regions in 1919.

Uvod

Specifičen razvoj cehovstva v Prekmurju, ki je posledica tisočletne vključenosti v administrativnopravni in družbenoekonomski sistem ogrske dežele, je s svojimi pojavnimi oblikami takoj po združitvi z ostalimi slovenskimi pokrajinami pritegnil zanimanje različnih slovenskih piscev (Meško 1919, F. Baš 1931, Gumilar 1936). Tedanje pojavne oblike so morale biti tako presenetljive, da jih je Franjo Baš celo poimenoval za kmetske pogrebne zavode in cerkvenoolepševalna društva. Na podlagi slovenskega prevoda cehovskih pravil čevljarskega in kožarskega ceha iz Beltinec in zapisnika iz leta 1874 je ugotavljal in potrdil kontinuiteto med terezijanskimi cehovskimi združenji in med uveljavljenimi cehovskimi obrtniškimi društvi v njegovem času, ki so največkrat delovala brez formalnopravne veljave (F. Baš 1931, 51-58).

Ob tem ga je morebiti premotilo dejstvo, da v Prekmurju izoblikovanje cehovskih združenj ni bilo vezano na mestno okolje, kot ga pozna osrednji slovenski prostor (Blaznik 1994, 12), temveč je bil njihov nastanek v sicer podeželskem okolju pogojen s sedežem župnije in zemljiškega gospoda, torej s strukturo, ki je ohranjala fevdalnoposestna razmerja do leta 1919. Ohranjeni viri potrjujejo najstarejša cehovska združe-

nja v Dobrovniku (1480 in 1750), Lendavi (1628, 1702), in Turnišču (1764) (A MCKFK 2 1975, 172-186).

Ne oziraje se na merkantilistično politiko širšega gospodarskega povezovanja, ki jo je dunajski dvor vpeljeval že v 1. polovici 18. stoletja, so domače tržne razmere z nastopom mirnejšega obdobja po odhodu Turkov iz Panonske nižine v istem obdobju narekovale veliko povpraševanje po izdelkih domačih rokodelcev (Kerecsényi 1991, 155-156). Četudi je bila cehovska avtonomija z letom 1732 ukinjena, cesarica Marija Terezija pa ni več potrjevala cehovskih statutov v dotedanji obliki, imamo največ izdanih listin za združevanje v cehe v Prekmurju prav iz njenega obdobja. Odredba cesarice iz leta 1761, ki je zahtevala temeljit pregled dotedanjih privilegijev, je sicer vdihnila življenje v zamrlo cehovsko dejavnost v tem prostoru, vendar je država s podobnimi ukrepi samo še okrepila nadzor nad njihovim delovanjem in postopoma prevzemala cehovske funkcije.

Etnološka zbirka Pokrajinskega muzeja Murska Sobota

Etnološka zbirka Pokrajinskega muzeja Murska Sobota (v nadaljnjem besedilu PM Murska Sobota) hrani tri cehovske dokumente, dve inventarizirani in eno neinventarizirano enoto, različne, včasih nedoločljive provenience, ki so v etnološko zbirko prihajale v širokem časovnem razponu. Kljub temu pa so po temeljitem pregledu in s primerjalnim gradivom vsebinsko združljive, celo izhajajo ene iz druge, saj vsaka na svoj način potrjuje kontinuiteto delovanja poklicne in stanovske organizacije v Beltincih, katere nastanek je konec 18. stoletja potrdila Marija Terezija.

Čeprav Franjo Baš na podlagi slovenskega prevoda cehovskih pravil iz leta 1778 pravilno ugotavlja obstoj čevljarskega in kožarskega ceha v Beltincih, pa dosegljivo arhivsko in muzejsko gradivo potrjuje le delovanje združenega mešanega ceha kovačev, ključavničarjev, jermenarjev, kolarjev in mlinarjev. Ustanovno listino kot najvišji obrtni privilegij osrednje oblasti je podpisala Marija Terezija 19. aprila 1777 in jo hrani etnološka zbirka PM Murska Sobota pod inventarno številko E 1917, njeno kopijo pa Državni arhiv v Budimpešti (A MCKFK 2 1975, 172).

Računska knjiga pod inventarno številko E 1466 je bila odkupljena v 60. letih v Dolini, v vasi ob madžarski meji, v nevezani obliki in je bila do leta 1985 konzervirana in vezana. Vsebuje 84 naknadno paginiranih popisanih strani. Prva naša ugibanja o njeni vsebini pa razrešijo tri cehovske prisege, prva v nemščini in drugi dve v dólinskem govoru prekmurskega narečja, zapisani v madžarskem črkopisu[1]:

Prisega za one ki v Ceih stopijo

Jas N. prisegam na Živoga Boga kije Oča, Sin, i
Düh Sveti, na Blaženo Devico Mario, i na vse Svece
Bože, ka jas vsa ona, štera so vu etoi Kraleskoi nam
vseim vö danoi pravici, illiti Articuluši se nahajajo
bodem poulek mogočnosti moje vörno obderžavao, niti

[1] V naslednjih in vseh sledečih citatih sem zaradi tekočega razumevanja prepisala vse madžarsko pisane soglasniške glasove v slovenske, vendar sem ohranila vse samoglasniške dolžine, če so le bile označene v izvirniku, slovnične in pravopisne napake, ki so nastale izpod peresa zapisovalca, skladnjo besedila in besedno zakladje, ki karakterizirajo stari prekmurski jezik.

nikai naj menšega skrivnoga Ceiskoga Spravišča, ali dokončanja Zvünskim ki so nej v Ceih, vö neovadim poglavarom Ceiskim ščém vu vsem pokoren biti i nje poštüvati. Tak mi Boug pomozi B.(Blažena) D. (evica) Maria i vsi Sveci Boži.

Cejski poglavari kot so v Prekmurju imenovali vodilne cehovske mojstre so morali zapriseči posebej:

Prisega za Céhmeštre i Eskütte[1]

Jas N. prisegam na Živoga Boga kije Oča, Sin, i Düh Sveti, na Blaženo Devico Mario i na vse Svece Bože, ka Jas od etoga plemenitoga Ceiha za Céhmeštra postavlen poleg mogučnosti, i razumne pameti moje bodem tak ravnao eto mojo dužnost, ka naj menši kvar san rad, ali po nemarnosti ne včinim; na stran ostavim mito, nenavidnost, serditost da bodem hmanje kaštigao, a dobre zagovarjao, i vsakom dugovanji bom se tak oponašao, ka bode Ceihi ovomi na hasek, Bougi pa na vekšo hvalo i Diko. Tak meni Boug pomozi, B.(lažena) D.(evica) ...(neizpisano)

Upoštevajoč dosegljive in že objavljene vire kaže tvegati trditev, da tokrat objavljamo najstarejši cehovski prisegi zapisani v starem prekmurskem jeziku, najverjetneje po letu 1777, vsekakor pa z letom 1783, ko zasledimo prve vpise v računski knjigi združenega ceha v Beltincih. Obe prisegi je v malce okrnjenem obsegu povzel tudi Franjo Baš v svojem delu leta 1931, medtem ko sta prisegi turniškega čevljarskega ceha datirani v leto 1856 in vsebinsko skromnejši (Sukič 1975, 25).

Trem prisegam sledijo vestni vpisi cehovskih mojstrov v enkrat boljši drugič zopet slabši madžarščini do leta 1835, z daljšima premoroma med leti 1835 - 1856 in 1858 - 1887, začenši s 1. januarjem 1783, ko sta v plemenitem kovaškem cehu zaprisegla cehovska mojstra Nikolaj Dravec in jermenar Ivan Baša, oba iz Beltinec. Vsi vpisi vsebujejo datum vstopa oziroma prisege, kraj bivanja, poimenovanje člana, višino zahtevanega in dejansko plačanega zneska ter zaznamek njegovega mojstrskega statusa.

Prvo zanesljivejšo potrditev naših ugibanj ponuja zapis cehovskega zborovanja leta 1824, ki ga v celoti navajam:

Na 23. dan meseca sv. Janeza (Krstnika) leta 1824 so bili v podeželskem trgu Beltinci izvoljeni:
1. cehovski mojster Matija Šaruga
2. cehovski mojster Andrej Žižek
starosta Ivan Nemec
nadzorni mojster Janez Granfol
zapriseženi samostojni mojstri: Ivan Baša, Marko Šuklar, Janez Špegl,

[1] V prekm. prilagojeno z množinsko končnico -e iz madž. esküdt - zapriseženec, zapriseženik, porotnik.

Jožef Horvat, Andrej Žižek, Jožef Kouter,
Janez Rous, Franc Kolar, Jožef Frater,
Janez Peterka, Matija Bedernjak, Ivan Gregor
pomožni mojstri: Jožef Baša, Štefan Poredoš, Mihael Novinšak

Naše predvidevanje potrjujejo vestni zaznamki vasi, iz katerih prihajajo člani beltinskega ceha, saj gre za vasi, vključene v beltinsko župnijo. Leta 1760 so po zaslugi tedanjega beltinskega zemljiškega gospoda Ladislava Ebergényija združili praktično polovico ozemlja turniške pražupnije, vasi Lipovci, Gančani, Dokležovje, Ižakovci, Melinci, Gornja, Srednja in Dolnja Bistrica in Odranci skupaj z Beltinci, v samostojno župnijo Beltinci (Zelko 1972, 9). Navezanost na izročilo beltinskega ceha je morala biti tako močna, da so tkalci in mlinarji z vseh treh Bistric ostali vključeni v ceh v Beltincih tudi po ustanovitvi župnije Črensovci, kamor so leta 1807 vključili njihove vasi. Njihovo članstvo izgubimo v vpisih z letom 1829, kar nas navaja na misel, da so morali sodelovati pri oblikovanju novonastalega cehovskega združenja, najverjetneje oblikovanega kot podružnice beltinskega ceha, ki je združevalo tkalce, mlinarje, kovače, kolarje, sodarje, mizarje, mesarje in ključavničarje v novi župniji Črensovci.

Vse do leta 1824 zapisovalec, najverjetneje hkrati blagajnik ceha, ni zapisoval pomembnega podatka, ki bi utegnil povezati cehovsko računsko knjigo z delovanjem združenega mešanega ceha v Beltincih, to je poklica člana. Od septembra tega leta pa je poimenovanju sledil zapis poklica, v katerem je član dosegel svoje napredovanje. To dejstvo nas napeljuje na dva zaključka, ki nas lahko vsak po svoje tudi zapeljeta, in sicer, da se nadaljevanje zapisov ne da povezati z delovanjem že omenjenega ceha, bržkone tudi zato, ker od septembra 1824 dalje prevzame naloge zapisovalca in blagajnika ceha druga oseba ali pa, da samo poimenovanje poklica ni bilo omembe vredno, ker je bilo v ustanovni listini točno zapisano, katerim poklicem so bili privilegiji in dolžnosti podeljeni. Drugi trditvi v prid odgovarja redkost vpisov do leta 1824, bržkone lahko zaključimo tudi pogostnost vstopov v ceh, kar bi lahko pripisali preostremu cehovskemu nadzoru in obrtnemu monopolu, saj se vpisi v sosledju vrstijo največkrat na tri do deset let: 1783, 1793, 1796 - 1797, 1804, 1807, 1808, 1813, 1818 - 1819, 1824, 1856 -1858, 1887 -1900 in 1902.

V letih 1783 - 1824 je bilo v ceh vključenih samo 64 članov, medtem ko se po tem letu število zvišuje, predvsem ko se cehu pridružijo tiste vrste obrtniki, ki niso prispevali k ustanovitvi ceha leta 1777: tkalci, mizarji in mesarji. Najvišje število vpisov beležimo v letih 1827 - 1828 (92)[5], največ po zaslugi tkalcev (55). Vendar so v cehu še vedno ostali kovači, jermenarji, kolarji in mlinarji. Tako visok porast tkalcev v cehu bi morali pripisati dejstvu, da je bilo tkanje domačega platna in z njim povezana kultivacija lanu in konoplje ter cel spekter znanj, povezanih z njihovo pridelavo, predelavo stebel in prejo prediva, med najbolj razširjenimi hišnimi opravili v Prekmurju. Domače platno je namreč bilo trpežno in splošno uporabno v kmečkem gospodarstvu. Prav zato je priučitev obrti največkrat potekala v družinskem okviru in, podobno kot v slovenskem prostoru, ni zahtevala posebnega preizkusa znanja (Šorn 1984, 74).

V letih, ko se je v tehnološko razvitejših urbanih sredinah avstroogrske monarhije uveljavljalo načelo svobodne konkurence, se je na geografskem in gospodarskem obrobju povečeval obrtniški način proizvodnje, saj je ostrejši nadzor osrednje oblasti

[5] Meja med letoma je nedoločljiva zaradi površnih zapisov.

onemogočal obrtni monopol cehov. Porast vpisov v letih 1824 - 1835 iz vrst obrtnikov, ki niso sodelovali pri ustanovitvi združenega ceha v Beltincih in se pred tem časom niso stanovsko organizirali, kaže na prilagodljivost sicer togega cehovskega sistema razmeram, ki so omogočale ohranitev združenja in privilegijev v kraju.

To prilagajanje zaznavamo tudi iz sicer neinventarizirane kopije cehovskega pravilnika *Artikuluške tou je tou Ceiske Regule Kováčov, Remenarov, Mlinarov, Tkaocov, Kolarov, Tišlarov, ino Mesarov v Bölotinske fare 1826. leta*, ki v nadaljevanju vsebuje prevod uvodnega latinskega besedila ustanovne listine iz leta 1777, povzema naslove Marije Terezije in v pol manjšem obsegu predstavi devet artikulušov - cehovskih pravil.

Obdobje protireformacije, v Prekmurju konec 17. in v 1. polovici 18. stoletja, je v delovanju cehov močno poudarilo njihovo religiozno komponento in v cehovski pravilnik vneslo predpise o sodelovanju v cehovskih procesijah in v verskem življenju nasploh (Cerwinka 1992, 347). S tem, ko je država postopoma prevzemala temeljne poklicnoizobraževalne funkcije, je cehe v zadnjem obdobju njihovega formalnopravno urejenega delovanja določala prav ta komponenta, ki je v 1. pravilu cehovskega pravilnika iz leta 1826 ohranila 1. pravilo izvirnika iz leta 1777:

...Záto za toga zroka volo se imenüvane Kovačke, Remenarske, Mlinarske, Tkaočke, Kolarske, Tišlarske i Mesárske Meštrie vküp správleni Ceiski Kerščanje, i vküp zklenjena Bratovčina poulek svoje premouči kak náj hitrej z Ceiskim vküp navršenim Stroškom edno dostojno Zástavo (či ešče ne bi bila) sebi zpraviti njou vu Farskoj Papinskoj (katoliški) *Cerkvi držati, i njou na Tejlovo, pa na ousmi den Tejlovoga vu obslüžavajoučo Procesio vö nesti, pa tak pod Zástavo, ino na té Procesie vsi Mešterski Lidje, i njihovi Detiči* (pomočniki), *z Inašmi* (vajenci) *navküpe (kákše šté Vöre so oni) dönok z Papincmi* (katoliki) *vret snajžno se morejo postaviti, sebé so dužni pošteno, i ponižno držati...*

Poleg močno izražene religiozne komponente se iz cehovskih pravil zrcali pomembna socialno-karitativna dejavnost, ki jo opredeljujeta VIII. in IX. artikuluš in se nanašata na denarno pomoč v primeru bolezni člana ceha, mojstra ali pomočnika, in skrb, ki jo v primeru smrti člana ceha ali članov njegove družine prevzame ceh.

Cehovska pravila so določala strog moralnovzgojni nadzor nad včlanjevanjem v združenje, saj je vsak mladenič, ki se je v cehu želel izučiti obrti, moral *"...naj prvo pokázati, i posvedočiti, jeli je zpoštene zákonske postelé rodjeni..."*[4]. Enotnost in disciplino med člani v cehu je bržkone doseglo strogo sankcioniranje v vosku za sveče in denarju, ki se je nanašalo na neobiskovanje liturgičnih obredov in procesij, spore in nepokornost, neobiskovanje sprevodov pokojnih mojstrov in članov njihovih družin. Za vsak neopravičen izostanek ali za kazanje nepobožnosti med obredom je bil vajenec kaznovan s četrt, pomočnik s pol in mojster s funtom voska[5].

Na podlagi prevedenih cehovskih pravil se je izkazalo, da je beltinski ceh v svojem zadnjem obdobju formalnopravno urejenega delovanja združeval predvsem religiozno in socialno-karitativno dejavnost. Precej nejasno pa je urejeval poklicna razmerja, kar moremo pripisati dejstvu, da je vrhovna oblast že z letom 1732 ukinila cehovsko avtonomijo in spodbujala prosto cehovsko nevezano zaposlovanje (Šorn 1984, 72).

Vpisov v računsko knjigo med leti 1858 - 1887 ni, saj govorimo o obdobju največjih prizadevanj za odpravo cehov v avstroogrski monarhiji. Vrhovna administracija je na

[4] III. Artikulus, (str. 16).

[5] 1 funt = 0, 56 kg

Dunaju sprejela osnutek za vseavstrijski obrtni zakon, ki je z letom 1860 razglasil obrtno svobodo v vseh avstrijskih deželah (Šorn 1984, 256). Leta 1872 je v ogrskem parlamentu razglašena obrtna svoboda uresničila skoraj 150 let stara prizadevanja po preobrazbi cehov iz nekdanjih močnih poklicnih in stanovskih organizacij v dobrodelna obrtniška društva tudi v ogrski polovici monarhije. Vmesne preobrazbe beltinskega ceha v društvo, kar je leta 1931 za črensovsko društvo zabeležil Baš, cehovska knjiga ne beleži, zato pa so se *Naspomin stopetdeset letnice kovačko-cejskoga drüštva 9. IX. 1928. leta* v knjigo podpisali vodilni cehovski mojstri društva.

Spomin na cehovsko življenje danes udejanja med ljudmi imenovano *cejsko drüštvo*, ki se vsako leto s cehovskimi zastavami, svečniki in pesmijo manifestativno udeležuje procesij Sv. Rešnjega telesa, in tako v vsem baročnem bliščU simbolno poustvarja obdobje, v katerem so doživljali cehi v Prekmurju največji razcvet. Sodelovanje v liturgičnem obredju je ostala tako še edina dolžnost, ki jo narekuje bogato cehovsko izročilo v kraju. Čeprav je cehovsko društvo ostalo brez funkcije pogrebnega društva, ker je v letu 1990 pogrebne storitve v župniji prevzel zasebnik, ostaja vključeno v poslovilni obred s cehovskimi svetilkami. Zato, da ob slovesu *cejski svejtijo*, pobirajo simbolno članarino, ki je prostovoljna in znaša 150 - 1000 tolarjev. Čeprav brez formalnopravno urejenega statusa, ostaja beltinsko cejsko drüštvo še danes pomembna socialna inštitucija v kraju in je v preteklem letu združevalo 77 članov, predvsem starejših domačinov in prišlekov, ne oziraje se na veroizpoved in poklic.

Sklepna misel

Za razumevanje razvojne poti cehov v Prekmurju in socialne slojevitosti prekmurskih trgov in vasi bi morali predvsem odmisliti stroge delitve na domačo in cehovsko organizirano obrt, kot jih poznamo iz etnološke literature. Za združevanje v cehe so zaprosili rokodelci največkrat tam, kot je ugotovil že Franjo Baš za cehovsko tkalstvo v Dravski dolini, kjer je domače agrarno gospodarstvo *uspelo vezati produkcijo surovin z domačo obrtjo*, kot so v Prekmurju sodarstvo, kolarstvo, lončarstvo, mlinarstvo, čevljarstvo, jermenarstvo, tkalstvo, krojaštvo (Dobrovnik 1777, Beltinci 1777, Grad 1778, Bogojina 1779 - A MCKFK 2 1975). Edino tako lahko razumemo prisotnost večjega števila cehovskih dokumentov v etnološki zbirki PM Murska Sobota, saj sta si etnologija in zgodovina v muzejih razdelili muzejsko gradivo glede na njegovo prostorsko in socialno določljivost, torej po načelu vezanosti gradiva na podeželsko oziroma mestno okolje.

Viri in literatura:

Ustanovna listina združenega mešanega ceha kovačev, ključavničarjev, jermenarjev, kolarjev in mlinarjev v Beltincih - E 1917.

Cehovska računska knjiga - E 1466.

Cehovski pravilnik iz leta 1826 - neinventariziran.

Cehovske računske knjige v lasti *Prostovoljnega cejskega drüštva Beltinci* (1980 - 1995).

Pričevanje Alojza Bukovca, tajnika in blagajnika društva.

A magyarországi céhes kézmüipar forrásanyagának katasztere 2 (A MCKFK 2). Budapest 1976.

Blaznik Pavel, *O cehih na Slovenskem*: Doneski 2. Škofja Loka 1994.

Baš Franjo, Izvor prekmurskih cehov. V: *Odmevi* 1 -2/ 1931, str. 51-58.

Baš Franjo, Cehovsko tkalstvo v Dravski dolini (Vuzenica). V: *Slovenski etnograf* III-IV/1951, str. 159-179.

Cerwinka Günter, Handwerk im Barock. V: *Lust und Leid: barocke Kunst und barocker Alltag: Steirische Landesaustellung 1992.* Graz 1992, str. 345-351.

Gumilar Fran, Čevljarski ceh v Beltincih. V: *Novine* - 17. 5. 1936.

Kerecsényi Edit, Iz zgodovine lončarstva lendavskega območja (18.-19. stoletje). V: *Etnolog* 1 (LII) 1991. Ljubljana 1991, str. 130-164.

Meško Josip, Slovenska Krajina in "cehi". V: *Slovenec* 18. 8. 1919.

Sukič Štefan, Čevljarski ceh v Turnišču. V: *KRONIKA* 1/1975, str. 24-29.

Šorn Jože, *Začetki industrije na Slovenskem.* Zbirka Documenta et studia historiae recentioris IV. Maribor 1984.

Zelko Ivan, Zgodovina Bistric v Prekmurju. V: *Sad ljubezni do Boga in domovine.* Gizella Hozian, samozaložba. (Murska Sobota 1972), str. 5-37.

Summary

What the Ethnological Collection in the Murska Sobota Regional Museum Tells us about the Development of Guilds

The specific development of the Prekmurje guild system in all its forms has drawn the attention of many Slovene authors of different professions ever since Prekmurje joined other Slovene regions in 1919. Two factors make it specific: the historical fact that in otherwise rural Prekmurje guild corporations were established in the seat of the parish or the landlord, and the reasonable assumption that craftsmen applied for membership in guild corporations in places where the domestic agrarian economy succeeded in linking the growing of raw materials to such craftsmen as coopers, cartwrights, potters, millers, shoemakers, belt makers, weavers, tailors. The author examines the provenance of selected exhibits, three guild documents, in the ethnological collection of the Regional Museum in Murska Sobota. Although they were included into the collection at different times, a close inspection shows they are closely related as far as their content is concerned. Each in its own time documents and regulates the activities of the professional organization in Beltinci, which obtained in 1777 Maria Theresa's stamp of approval.

In the period of the Counter-Reformation, which heavily stressed the religious component of guild activities, new rules were written into guild statutes, requiring members to participate in religious life and strictly punishing those who failed to take part in liturgical rituals. In the last period of their activity which was still subject to formal legal rules, in the first half of the 19th century, guild rules reflect a great concern for charity work, which manifested itself as financial help in the event of a member's illness or death. The memory of the guild way of life is kept alive today by the Guild Society, which takes part every year in the procession of Corpus Christi, complete with guild flags, candlesticks and songs, symbolically re-enacting in all its baroque splendor the period when Prekmurje guilds were in full bloom.

Marija Kozar-Mukič

Iz porabskih inventarjev

Arhiv županije Vas hrani zapuščinske inventarje za umrlimi in inventarje ali prenose kmetij še živega gospodarja na sina tudi iz porabskih slovenskih vasi. Izbrali smo si inventarje podložnikov monoštrske cistercijanske opatije z začetka 19. stoletja in primerjali z opisom Jožefa Košiča iz istega obdobja. Obravnavani inventarji vsebujejo podatke o stanovanjskih in gospodarskih poslopjih, o stanovalcih, pohištvu, tekstilu, živini, glavnih pridelkih, orodju, posodi in ostalih manjših predmetih.

The author compares early 19th-century Raba region inventories either in wills or in deeds by which a still living owner grants his farm to his son with a description by Jožef Košič from the same period.

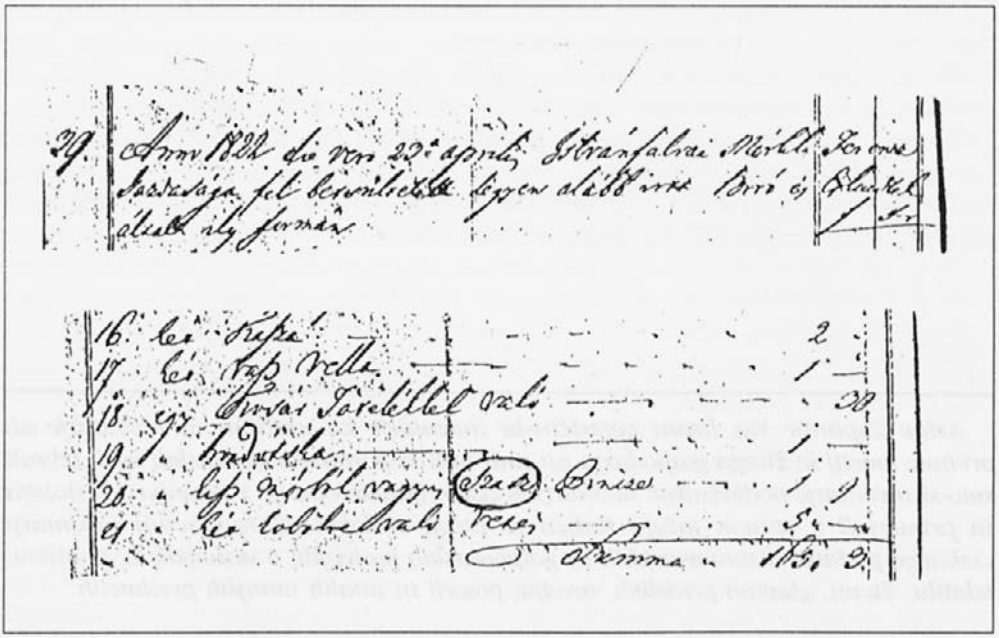
Arhiv županije Vas hrani zapuščinske inventarje za umrlimi in inventarje ali prenose kmetij še živega gospodarja na sina tudi iz porabskih slovenskih vasi.[1] Izbrali smo si inventarje podložnikov monoštrske cistercijanske opatije z začetka 19. stoletja in primerjali z opisom Jožefa Košiča iz istega obdobja[2]. Obravnavani inventarji vsebujejo podatke o stanovanjskih in gospodarskih poslopjih, o stanovalcih, pohištvu, tekstilu, živini, glavnih pridelkih, orodju, posodi in ostalih manjših predmetih. Hišna oprava in oprema sta nepopolno popisani. V inventarjih ni jedilnega pribora in kuhinjskega posodja. Cenitev premoženja je bila izvedena v forintih. En forint (1 f) je bil enak

[1] A szentgotthárdi szolgabíróság iratai. IV. 193/d. Vas Megyei Levéltár (VML) 1821/96 Szakonyfalva (Sakalovci), 1822/39 Istvánfalva (Števanovci), 1822/87 Szakonyfalva (Sakalovci), 1822/105 Orfalu (Andovci), 1823/62 Szakonyfalva (Sakalovci), 1823/135 Szakonyfalva (Sakalovci), 1823/225 Istvánfalu (Števanovci), 1823/226 Tótfalva (Slovenska ves), 1823/265 Orfalu (Andovci), 1824/242 Szakonyfalva (Sakalovci). (Dokumenti monoštrskega sodišča)

[2] (Jožef Košič): A magyarországi Vendus-Tótokról. In: Tudományos Gyüjtemény 1828/V. 3-50.
Isti, O Slovencih na Ogrskem. In: Marija Bajzek (ur.), Življenje Slovencev med Muro in Rabo. Budimpešta 1992, 17-50.

enemu goldinarju ali 60 krajcarjem (kr). Iz primerjave cenitve lahko izvemo za sorazmerje med vrednostmi.

Od desetih obravnavanih inventarjev so *štirje zapuščinski* (Sakalovci 1821, 1823, 1824), *šest* jih je *cenitvenih* (Števanovci 1822, 1823, Sakalovci 1822, 1823, Andovci 1822, 1823).

Števanovci 1822 (Satz = sonc)

Stanovanjska in gospodarska poslopja

Od desetih sta bili le dve butanici (Števanovci 1822, Sakalovci 1823), ostala stanovanjska poslopja so bila zgrajena iz lesa. Na novo zgrajena štiricelična lesena hiša je bila l. 1822 (Sakalovci) vredna 180 forintov, štiricelična butanica (s štirimi stoli in eno mizo) pa je l. 1823 veljala 145 forintov (Sakalovci).

Ob troceličnem stanovanjskem poslopju (Sakalovci 1821), ki je veljala 63 forintov, je stala lesena klet z odprto lopo (30 f) in že tudi klet iz butane stene s skednjem, ki je imela tudi prostor za shranjevanje. Ta objekt je bil toliko vreden kot prva dva (120 f) in še hlev s kletjo, odprto lopo in troceličnim svinjakom (30 f). V tem protokolu je zapisano porabsko slovensko ime za butanico (*Szatz* - sóuc: zgrajena iz blata, pomešanega s slamo).

Iz Košičevega sporočila vemo, da je na sosednjem gospostvu (kamor so spadale tudi vasi Gornji Senik, Dolnji Senik in Ritkarovci) zemljiški gospod Batthyány prepovedal gradnjo lesenih hiš zaradi varstva gozdov in požarne varnosti. Ukazal je graditi iz opeke ali iz ilovice ter dovolil tlačanom dovolj slame za gradnjo zadnjih. Po Košiču *»številne take stojijo že na Dolnjem Seniku«*.[3]

[3] Košič 1828, 13. in 1992, 24. p.

Obravnavana lesena stanovanjska poslopja so bila dvo- (Števanovci 1823), tro- (Sakalovci 1821, 1823, 1824; Andovci 1822, 1823), štiri- (Sakalovci 1822) in petcelična (Slovenska ves 1823). Novo štiricelično stanovanjsko poslopje je bilo leta 1822 vredno 180 forintov. Starejša trocelična so veljala po 65 forintov, novejša (l. 1824) pa 120 forintov. V dvocelični »stari« hiši (35 f, Števanovci 1823) sta živela prvotno starša s sedmimi otroki. Ob nastanku cenitvenega protokola so bile štiri hčerke že poročene. Gospodar je postal najstarejši sin, ki je živel s svojim mlajšim bratom, materjo in sestro (ki je ostala pri hiši, ker je šepala).

Od gospodarskih poslopij je imela kmetija: dve kleti (30 f), dva hleva v slabem stanju (15 f), trocelični svinjak (6 f) in skedenj s shrambo ter kletjo (60 f). V treh troceličnih hišah v Sakalovcih so - po zapuščinskem protokolu - živele naslednje družine: 1821 (63 f): Gospodar je postal drugi sin (prvi je umrl). V hiši je živela še tretja žena rajnega gospodarja s štirimi otroki. Ob stanovanjskem poslopju je stala lesena klet z odprto lopo (30 f), klet iz butane stene s skednjem in shrambo (120 f). Klet z lopo in troceličnim svinjakom (30 f) je stala tudi ob hlevu.

1823 (65 f): Gospodar je postal najstarejši sin, ki je živel z materjo. Sestra se je poročila, brat pa je bil vojak. Gospodarsko poslopje je sestavljal: skedenj s shrambo (25 f), dva nova hleva s kletjo in odprto lopo (55 f) ter dva svinjaka (5 f).

1824 (120 f): Gospodar je postal najstarejši sin, ki je živel z materjo, z bolno sestro in mlajšim bratom. Ena sestra se je poročila in se odselila. Imeli so dva hleva (40 f), skedenj s shrambo in klet z odprto lopo (20 f), ter dva stara svinjaka (4 f). V vinogradu v Modincih je stala klet (6 f) z odprto lopo (5 f). V kleti so imeli tudi stiskalnico (25 f).

V dveh troceličnih hišah v Andovcih so - po cenitvenem protokolu - živele naslednje družine:

1822 (65 f): Starša s sedmimi otroki. Ob dveh hlevih je stala mala odprta lopa (60 f), ob skednju s shrambo pa klet (63). Klet so imeli tudi v vinogradu (15 f).

1823 (65 f): Starša z devetimi otroki. Mati je imela od prvega moža dva, od drugega sedem otrok. Gospodar je postal najstarejši sin od prvega moža, ki je bil poročen in je imel šepavo hčerko. Pri hiši je ostala še njegova mati s tremi otroki, pet pa se jih je že poročilo in odselilo.

Gospodarska poslopja: dve kleti z dvema hlevoma in dvema svinjakoma (40 f), skedenj s shrambo in kletjo (35 f).

V štiricelični, na novo zgrajeni hiši (180 f - Sakalovci 1822) sta - po cenitvenem protokolu - živela dva brata z ženama. Prvi je imel sedem otrok, drugi pa enega. Ob stari kleti je stal skedenj s shrambo (90 f), ob kamri pa dva svinjaka (20 f).

V petcelični »stari« hiši (65 f - Slovenska ves 1823) sta živela prvotno dva brata z ženama in s 3-3 otroki. Po zapuščinskem inventarju je postal gospodar drugi sin, prvi se je odselil.

Gospodarska poslopja: skedenj s shrambo in kletjo (50 f), trije stari svinjaki (5 f) in kovačnica z orodjem (40 f). Butanici sta bili dvo-, oziroma štiricelični. V dvocelični butanici (Števanovci 1822) - po cenitvenem protokolu - sta prvotno živela starša s tremi otroki, s tremi vnuki in enim pravnukom. Hčerka in vnukinja sta se poročili in odselili iz hiše. K butanici je bila dozidana lesena klet (40 f), posebej je stala še majhna klet iz butane stene (1,90). Imeli so še dva stara hleva (6 f).

V štiricelični butanici (Sakalovci, 1823) je - po cenitvenem protokolu - živelo osem ljudi, brata z ženama in s štirimi otroki. Tudi soprogi sta si bili sorodnici: mati in hči. Materi je bil ta mož že tretji. Ob butanici so imeli le skedenj in hlev (30 f).

Košič tako opisuje porabske hiše na začetku 19. stoletja: *»Stanovanja in hiše (so) skromne in preproste... hiše so gradili iz borovega lesa, le temelji so iz hrastovega ali kostanjevega lesa... Hiše v hribih imajo največkrat tri prostore: preklit, sobo in kamro. Preklit: tu se nahajajo predmeti za peko kruha in rezljanje lesa, živilske omare, sodi, ponekod tudi postelja. Nekaj umazanih loncev, dve-tri ogromne sklede, dva-trije vrči. Hlevi so na ravnini v isti vrsti s hišo, v hribih posebej ali pravokotno, skupaj s svinjakom. Prebivalci ravnine imajo posebej zgrajene velike skednje, saj pridelajo več pšenice. Tisti v hribih pa mlatijo v prekliti. Slamo in malo sena spravljajo nad hlev in klet, kar pa ne more biti prav zdravo za živino, saj jo vso prehodi dim, ker dimnikov pač ni.*

V teh domačijah stanujejo dve-tri družine: trije bratje z ženami in otroki. Gospodar je najstarejši med njimi, ki ima pravico do slabe postelje v sobi. Ostali spijo v kleti, prekliti, hlevu. Otroci nimajo svoje postelje in posteljnine. Spijo na klopeh ali na peči. Ženske si razprostrejo kos blaga, moški pa sirino.« [4]

Pohištvo

V obravnavanih zapuščinskih in cenitvenih inventarjih je našteto le malo pohištva. Miza s štirimi stoli je omenjena pri butanici iz l. 1823 (Sakalovci) in je njena vrednost všteta v ceno butanice (145 f). Tesane skrinje s strešnim pokrovom se pojavljajo med doto poročenih hčerk posameznih družin. Nova taka skrinja je veljala 4 forinte (Sakalovci 1823), starejše pa po 2 forinta. Dvakrat se pojavi lada z ravnim pokrovom (Števanovci 1822, 1823) v vrednosti 1-2 forinta. Posteljo je dobila le ena hčerka (2 f - Števanovci 1823).

Oprema porabske hiše po *Košiču*: *»Ena največ dve stari, grdi postelji brez zglavnika in odeje, največkrat pokrito le z umazano rjuho ali odejo. Neobljena miza v kotu sobe, ob njej na dveh straneh ob zidu pa mogočne klopi - to je vse njihovo pohištvo. Stol z naslonjalom je že luksuz pri Slovencih v hribih. V kleti spita mladoporočenca. Tu hranijo vsake vrste živež.«* [5] *»V zdajšnjem časi čemi kmetovje si dvouje prebivalnice - na pau drügi štirják (klafer) visike - i kálhatne goripostávlajo na olepotenje vési; ta prejdnja je malo bole prestrana, - ta znotrejšnja pa malo voskejša, i snájšnejša. - Tü je domači oltár to je: razpetjé, i kejpove nikih svécov, štere za Bougom trdno poštüvajo domáči lüdjé; tü májo molitvene i drüge féle knige, ino svoja čisla; tü moli, ki v-Cérkev nemore tü se podvori čemi gost; - tü se domače žene obábijo; - tü se betežnicke z-svetstvami potrouštajo po Méšniki... Na goričkom ütak stojijo nikédik kaktak vküpnalüčani cimpri, - hišice so za prebivanje znoutra černe i kmične kak nouč; - tam v-ednom kouti práski jejjo, v- drügom küri sedijo, v-tretjem tele gnüsi, v-štertom péč i ogništče zadejva; müh po hiži vse živo; smetja, i kürnjekov teliko, da si pošten človek nemore sésti; ali pa more puno skákajoučih, ino lažečih stvárih na stán vzéti; po návadi eden štampet je grši, neg v-lejvi svinska postela, pun stinic, kébrov, grilov i t.v.«* [6]

Tekstil

Med doto poročenih hčerk je zapisano posteljno perilo (v vrednosti 3 forintov) in nekaj kosov ženskega oblačila. Kratka zimska jopa (madž. mente) je veljala 5, 6,

[4] Košič 1828, 15. in 1992, 26. p.
[5] Košič 1828, 14. in 1992, 25. p.
[6] Jožef Košič, Zobrisani Sloven i Slovenka med Mürov i Rábov. Kermedin (med 1845-1848), 37-39.

oziroma 7 forintov (Sakalovci 1821, Števanovci 1822, Andovci 1823). K doti je spadal tudi kolovrat (50 kr ali 1 f).

Po Košiču: *»Ženske na Gornjem in Dolnjem Seniku ter v Števanovcih nosijo poleti in pozimi robec na dve gube. Redko katera ima zimsko jopico ali pa kakšno toplejšo zimsko obleko.«*[7]

Živina

Pri doti poročenih hčerk so naštete krave in prašiči. Krave so imele vrednost od 20 do 30 forintov, prašiči pa od 30 kr do 2 forinta. Nekatera je dobila tudi tele (20 f).

Konji so bili visoko ocenjeni. V Sakalovcih je par vprežnih konj (1822) z dvema žrebcema veljal 300 forintov, več kot na novo zgrajena lesena hiša (180 f). Tri kobile (1821) pa so bile vredne 350 forintov.

Veliko vrednost so imeli tudi voli. Par volov je l. 1822 v Andovcih veljalo 150 forintov, medtem ko je bila trocelična hiša vredna le 65 forintov. Par volov v Slovenski vesi (l. 1823) je bilo vredno 105 forintov, petcelična stara lesena hiša pa le 65 forintov. Par volov v Andovcih (1823) je bilo 128 forintov, trocelična lesena hiša 65 forintov. Par volov v Sakalovcih (1823) 130 forintov, trocelična lesena hiša 65 forintov. Par volov v Sakalovcih (1824) je veljalo 180 forintov, trocelična lesena hiša pa 120.

Junci so veljali od 20 do 30 forintov, teleta pa od 6 do 24 forintov. Vrednost prašičev je bila 5-8 f.

Košič pravi, da *»tisti ob Rabi imajo dovolj sena in slame, toda krave pozimi vendarle krmijo z malo vrele vode, slabšo moko in malo soli premešano sečko. Vole najraje kupujejo v Zagorju na Hrvaškem, ker mislijo, da je živina tam najbolj zdrava.«*[8]

Pridelki

Omenjeni so pomembnejši pridelki: pšenica, rž, koruza, krompir. Zelje in repo so tudi kisali, saj so našteti sodi, ki so jih rabili v ta namen.

Vsako obravnavano gospodarstvo je imelo tudi vinograd (od 1 do 6 brazd) s travnikom.

Po Košiču *»Slovenci pridelujejo vse vrste pridelkov: pšenico, rž, jari in ozimni ječmen, oves, lečo, več vrst fižola, lan, konopljo, ber, krompir, repo, zelje, proso...Več ajde sejejo le takrat, če jeseni posejano žito ne uspeva...V hribih, kjer ima vsaka najmanjša hiša kos vinograda, je njih glavna zaposlitev vinogradništvo, s katerim imajo ob dobri letini največ dobička.«*[9]

Poljedelsko orodje

V obravnavanih inventarjih zapisano orodje: motika (30 kr - 1 f), kosa (1-2 f), železne vile (50 kr), sekira (2 f), motika za trebljenje, izkopavanje štorov (45 kr-1 f), srp (3-36 kr), železno rešeto (36 kr), leseno rešeto (12-1,15 f kr), kosa s klepačem (1,30 f), gnojne vile (1 f). Za prevoz so imele domačije: kmečki voz z vso opremo ali brez nje (10-50 f), sani (1-3 f), plug z železom ali brez (5-7 f), brana (1-5 f).

[7] Košič 1828, 22. in 1992, 31. p.
[8] Košič 1828, 37. in 1992, 41. p.
[9] Op. 8.

Košič piše tudi o rabi motike pri trebljenju: *»Med štori je treba zemljo prekopati z motiko, ker pač s plugom to ni mogoče.«*[10]

Posoda za shranjevanje živil

Pri vsaki kmetiji so imeli sod za kislo zelje (2 f) in repo (1 f), za moko (30 kr), za kis (1,30 kr), manjše in večje sode za vino (15 kr -2,30 f). Za prenašanje in shranjevanje žita so uporabljali košare (30 kr), za merjenje pa posodo po en požunski kebel (30 kr - 1,15 f), merico (3 merice 45 kr), masli za merjenje ene porcije (10 kr), škaf (6 kr), drevenke (45 kr), korbulje (13 kr), vreče za moko (40 kr), iz protja pleteno žitno košaro (1,30-2 f).

Obrt

V zapuščinskih in cenitvenih inventarjih so zapisani tudi dolgovi. Iz tega lahko izvemo tudi to, kakšni obrtniki so bili v teh vaseh v začetku 19. stoletja: tkalec (Dolnji Senik, Sakalovci), lončar (Števanovci), kovač (Gornji Senik, Sakalovci, Slovenska ves, Dolnji Senik). Kovačnico z vsem orodjem so zapisali v Slovenski vesi (1823) v vrednosti 40 forintov.

Košič meni, da *»so pravzaprav tlačani in ne mojstri, ki stalno mirno sedijo. Obrt obvladajo le toliko, kolikor je potrebno za lastne potrebe.«*[11]

Ostale dejavnosti

Pri vsakem obravnavanem gospodarstvu so imeli kropnjačo, veliko leseno kad za kuhanje, parjenje lanenih izdelkov (obleko, posteljnino) v vrednosti od 10 kr do 2 forinta; korito za mesenje kruha (30 kr - 1,30 f); manjše orodje za popravilo - majhno sekiro (30 kr), žago (1,30 f), sveder (3,30 f), dleto (21 kr).

Po *Košiču »moški, ki niso obrtniki, pozimi rezljajo, pletejo košare iz slame, izdelujejo razna orodja in pripravljajo drva za vse leto.«* [12]

Iz obravnavanih inventarjev je razvidno, da gre za gospodarstva s skromno hišno ter gospodarsko opremo. Ti podatki se ujemajo z opisom Jožefa Košiča z začetka 19.stoletja.

Summary

From the Raba Region Property Inventories

In the archives of the district of Vas one can also find inventories from Slovene villages in the Raba region - either in the wills of deceased persons or in deeds by which a still living owner transfers his estate to his son. We selected the inventories of commoners from the Monošter (Szentgotthard) Cistercian abbey from the beginning of the 19th century and compared them with a description by Jožef Košič from the same period. The inventories under study contain data on living quarters and other farm buildings, residents, furnishings, wardrobe, cattle, main crops, tools and miscellaneous small items. Household goods were not listed in great detail; cutlery and kitchenware were left out. Property value was estimated in forints (1 forint equalled 1 florin).

[10] Košič 1828, 35. in 1992, 40. p.
[11] Košič 1828, 39. in 1992, 43. p.
[12] Košič 1828, 40. in 1992, 44. p.

Tatjana Dolžan

Železninski ceniki kot pisni vir za preučevanje materialne kulture

Prispevek opozarja na doslej manj znan pisni vir med etnologi - na ilustrirane cenike različnih trgovskih in industrijskih podjetij. Osredotoča se na cenike železninskega blaga slovenskih trgovcev in proizvajalcev. Predstavlja njihovo vsebino in uporabnost pri preučevanju materialne kulture.

The paper draws attention to a written source that has been mostly overlooked by ethnologists: illustrated price lists of different stores and companies. Focusing on price lists of Slovene-made hardware sold by Slovene dealers, it presents their contents and stresses their usefulness in studying material culture.

Pojem »železnina« se je oblikoval v trgovskem žargonu kot poimenovanje za številne predmete, izdelane povsem iz železa (na primer okovje ali železna posoda) ali pa je železo bistven sestavni del (kmetijsko orodje in stroji). Z železom ljudje trgujejo že od nekdaj, železnina pa je postala pomembno trgovsko blago v zadnjih nekaj sto letih. Šele v 19. stoletju, ko se je z industrijsko proizvodnjo to blago pocenilo in so obenem prozvajalci ponudili številne nove predmete za široko porabo, se je mogla zares razmahniti. Železo si je tedaj začelo utirati širšo pot tudi na podeželje in k manj premožnim ljudem. Trgovci na debelo so urejali stalne prodajalne, medtem ko so poprej takšno blago na drobno prodajali le obrtniki in kramarji na tedenskih in letnih sejmih, torej na stojnicah zdaj v enem mestu, zdaj v drugem, pa na vaških proščenjih itd. Trgovci na debelo, ki jih označuje neposredna prodaja pri proizvajalcih železninskega blaga, so večji del dobička ustvarjali s prodajo blaga trgovcem na drobno. Tem je pomanjkanje kapitala onemogočalo kupovati neposredno pri proizvajalcih. Konec 19. stoletja je postala železninska stroka silno razvejana in je obsegala več tisoč različnih predmetov.

Ceniki, o katerih bo govor v tem prispevku, so večinoma obsežne publikacije, ki zelo nazorno, z risbo in besedo predstavljajo proizvodni ali prodajni program določene »tvrdke«, torej tovarne ali veletrgovine. V meščanskem, zlasti trgovskem govoru se je

zanje uveljavilo ime »*preiskuranti*« po naslovu »*Preis-courant*«, ki so ga nosili tovrstni ceniki v nemščini. Prve cenike so na Kranjsko, torej osrednji del današnje Slovenije, pošiljala različna tuja podjetja, bodisi proizvodna bodisi trgovska. Na prelomu iz 19. v 20. stoletje so jih dala natisniti tudi prva domača podjetja. Z različnimi ceniki in preiskuranti sem se natančneje seznanila pri raziskovanju delovanja slovenske veleželeznine Peter Majdič Merkur iz Celja in Kranja, vendar sem glavnino pozornosti pač posvetila tistim z železninsko tematiko.

Pregledovala sem naslednje gradivo: fond Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Arhivu Slovenije (v nadaljevanju AS ZTOI), fond Potočnik in fond Žigon v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enota v Škofji Loki (v nadaljevanju ZAL ŠKL), fond trgovina Kokalj v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enota za Gorenjsko v Kranju (ZAL Kranj), tovrstno gradivo v Tehniškem muzeju Slovenije (TMS), Loškem muzeju v Škofji Loki (LM), Gorenjskem muzeju v Kranju in gradivo v zasebnih zbirkah nekaterih dedičev trgovin z železnino na Gorenjskem. Verjamem, da jih imajo v mnogih drugih institucijah še več, vendar mi je bilo zaradi pomanjkanja časa nemogoče še naprej pregledovati. V tem prispevku želim predvsem opozoriti na cenike kot bogat pisni vir za etnologa, še zlasti za etnologa muzealca, in predstaviti njihovo uporabnost. Morda pa bo moj članek tudi koga vzpodbudil, da razišče razširjenost cenikov slovenskih veletrgovcev in tovarnarjev ter nam bo predstavil zgodovinski pregled njihovega izhajanja.

Cenike so podjetja izdajala za svoje odjemalce, da so po njih naročali blago v večjih količinah, torej na debelo. Uporabniki cenikov so bili tako zlasti trgovci, večinoma na drobno, torej drugače kot danes, ko se obsežni katalogi tiskajo zgolj za maloprodajo. Ob ilustriranih cenikih so v istem obdobju tiskali še vrsto drugih pisnih pripomočkov: krajše neilustrirane in ilustrirane cenike v obsegu nekaj listov ali le v obliki letaka, dopisnice s cenami ali reklamo za določeno vrsto proizvodov, reklame v obliki barvastih kartonov ali emajliranih kovinskih ploščic, plakate, drobne zvežčiče itd. V takšni pestri obliki je delovalo obveščanje med prodajalci in kupci na debelo vse do konca druge vojne, ko je pomanjkanje in socialistično gospodarstvo za krajše obdobje uvedlo drugačne pristope.

Železninski ceniki - preiskuranti avstrijskih in čeških podjetij

Preiskurante so na Kranjskem poznali vsaj že v 19. stoletju, glavnina pa jih je prihajala iz avstrijskih dežel, natisnjeni so bili v nemščini. Najstarejši cenik od vseh, ki sem jih našla ob svoji raziskavi, je preiskurant gumijastih pripomočkov za otroke proizvajalca Petra Rogana z Dunaja, Fabrik von Naturgummi-, Kinder-, Saugartikel etc., z letnico 1876 (ZAL ŠKL 316, fond Žigon, škatla 5).

V fondu Žigonove trgovine v škofjeloški enoti ZAL so sploh shranjeni najstarejši ceniki, tudi železninski iz zadnjega desetletja 19. stoletja. Znani proizvajalec Vogel und Noot z Dunaja je izdal 1895 preiskurant žag in rezil »Diverse Sägen und Schneidwerkezeuge«. Naslednji, splošnoželezninski preiskurant z letnico 1898 pripada proizvajalcu Bernhardu Woestu iz Elberfelda iz Nemčije (Rheinland). V tem fondu so ohranjeni preiskuranti še iz 1907 - Eisenwarenfabriken Čenkov Moritza Arndta iz Prage, 1909 Eisenwarenfabriksaktiengesellschaft Sopron iz Graza in mnogi drugi. V tem fondu in na drugih mestih je najti veliko cenikov trgovsko-proizvodnega podjetja Carl Greinitz, Eisenhandels- und Industrie- Aktiengesellschaft iz Gradca, vendar so vsi iz kasnejših obdobij; splošno železninski 1909, 1912, 1913 in 1921-22, kuhinjska oprema - 1914, iz 1928 pa vrsta posebnih cenikov za kmečko, zidarsko in sadjarsko orodje, gradbene

materiale, peči in štedilnike, opremo za grobove itd. Izdaja iz 1909 vsebuje vrsto fotografij fužin, prodajalne na drobno in skladišč. V tem istem fondu najdemo tudi cenik nagrobne opreme in litoželeznih križev Grabkranzfabrik Anton Weber, Schluckenau, iz 1903. leta (venci iz umetnega cvetja in sadja, lučke, ograje itd.), in letaki z nagrobnimi litoželeznimi križi Ernesta Hammerschmidta (nedatiran) in Antona Körosija (1887) itd.

Silno poučen za raziskovanje higienskih razmer je tudi cenik Valentina Austerlitza z Dunaja, Special-Fabrikate für Komfort, Wohnungshygiene und Krankenpflege, datiran z letnico 1908 (ZAL Kranj, šk. 22, a.e. 108). V njem nas preseneti kvaliteta in število pripomočkov za vzdrževanje higiene v primerjavi z navadnim stanovanjskim standardom v tistem času.

Nekaj cenikov izpred prve svetovne vojne hrani tudi Loški muzej v Škofji Loki. Dva kataloga nemškega podjetja iz okolice Frankfurta, Motoren-Fabrik Oberursel, Aktien Gesellschaft, predstavljata mlatilnice z lokomobilami, tiskarski zaznamek kaže na možno datacijo enega v leto 1899 (LM, sig. E-A 123 in E-A 105). Zanimivi so tudi nedatirani splošnoželezninski katalogi z obsežnimi poglavji o najrazličnejšem orodju: tovarne Richard Arns, Werkzeug-Fabrik-Geschäft, Remscheid ter veleželeznin Ludwig Wieser in Lechner & Jungl, obe iz Gradca (zadnji ohranjen v fragmentu, sig. vseh treh E-A 92, 592 in 593).

V Etnološkem oddelku Gorenjskega muzeja hranimo iz zapuščine tržiškega trgovca Ferdinanda Kokalja več nemških katalogov izpred prve svetovne vojne, med njimi tudi tri za kmetijsko orodje in stroje. Najstarejši je Ph. Mayfarth & Co. z Dunaja, Illustrirter Spezial-Katalog der neuesten Maschinen und Apparate zur Futterbereitung, tiskarska oznaka kaže na leto izdaje 1902, v njem so ilustracije slamoreznic, drobilcev, kotlov, vodnih črpalk za vodnjake, tehtnic za živino in hidravličnih stiskalnic za sadje (ta katalog ima tudi Loški muzej v Škofji Loki, sig. E-A 115). Podobno vsebino ima tudi nedatiran Spezial-Katalog über Landwirtschaftliche Maschinen und Motore, Kalas & Neuhut, Ingenieure z Dunaja, le da je poudarek bolj na žitnih drobilcih in mlinih. V ceniku Rud. Sack, Geräten und Reihenkultur, Leipzig-Plagwitz iz 1911. leta, pa najdemo najrazličnejše železne pluge, kultivatorje, brane, drobilce kep, osipalnike in sadilnike. Hranimo tudi fotokopiran izvod kataloga sedlarskih potrebščin in konjske opreme z letnico 1901 podjetja Marussig & Schneeberger iz Graza.

Cenikov je zunaj meja sedanje Slovenije izšlo precej tudi v dvajsetih in tridesetih letih, vendar jih je le malo datiranih, tako da jih časovno lahko določimo zgolj na temelju grafične opreme. Prav vsi so osredotočeni na eno vrsto blaga, kot da splošno železninskih katalogov niso več izdajali, kar potrjujejo tudi že zgoraj opisani ceniki proizvodno-trgovskega podjetja Greinitz iz Gradca. Največjo zbirko jih imajo v Tehniškem muzeju Slovenije, na primer Hommel Werkzeuge iz Mannheima, Mannesmann-Export G. M.B.H., Düsseldorf (najrazličnejše orodje in stroji za zidarje, vrtnarje, za obdelavo lesa in kovin).

Izdajanje obsežnih, splošnih ilustriranih cenikov je bilo splošno uveljavljena poslovna poteza ob koncu 19. stoletja. Sledili so ji tudi trgovci in proizvajalci na nekdanjem Kranjskem in Štajerskem (glede drugih nekdanjih slovenskih dežel nimam vpogleda).

Trgovski ceniki

Na ozemlju nekdanje Kranjske je delovalo več trgovcev z železnino. Že v prvem desetletju 20. stoletja je bila največja veleželeznina Schneider & Verovšek v Ljubljani, naslednica Karla Kavška. Na Štajerskem je že iz začetka 19. stoletja (okrog 1810. leta)

delovala veletrgovina D. Rakusch v Celju, od konca 19. stoletja pa ji je konkuriral Peter Majdič Merkur s sedežem v Celju in podružnico v Kranju. Pred prvo svetovno vojno je bilo ustanovljeno še četrto veliko trgovsko podjetje z železnino Pinter & Lenard, Maribor. Ob njih je delovalo še mnogo manjših podjetij. Katero podjetje in kdaj je izdalo prvi cenik v obliki obsežnega preiskuranta, mi ni mogoče reči.

Najstarejši meni znan je Glavni cenik veletrgovine z železnino Peter Majdič Merkur, ki ima letnico 1903 (ohranjen le v zasebni lasti). Merkur je takšne obsežne cenike izdal še 1909-1910 v štirih knjigah (1. knjiga se nahaja v dokumentaciji TMS, druga v zasebni lasti, v Gorenjskem muzeju imamo fotokopirane izvode) in 1913. leta (dokumentacija TMS). Vsi so natisnjeni dvojezično v slovenskem in nemškem jeziku. Nasprotno temu je meni najstarejši znan cenik podjetja D. Rakusch, Eisengrosshandlung, iz 1914. leta enojezičen, nemški. Drugi znani Rakuschev katalog je iz 1926. leta v nemščini, slovenščini in sbrhohrvaščini. Obakrat je bil natisnjen v dveh knjigah (vse dokumentacija TMS).

Prvi meni znan katalog tretjega železninarskega trgovskega podjetja na Štajerskem Pinter & Lenard je izšel šele 1936 ali kasneje, ob 25-letnici obstoja, tedaj so tudi objavili številne fotografije svojih poslovnih prostorov (dokumentacija TMS). Kako malo se je uporabljala slovenščina v poslovnem svetu na Štajerskem, nam pove navedba v uvodu, da naj bi to bil prvi slovenski cenik za železninsko stroko, izpopolnjen s hrvaškimi označbami blaga in nemškimi dostavki. Podjetje Pinter & Lenard očitno ni poznalo niti Rakuschevih niti Majdičevih katalogov izpred enega in več desetletij.

Kako drugače je bilo na Kranjskem! Podjetje Schneider & Verovšek, ki je naslednik še starejšega podjetja Karla Kavška, je pred prvo vojno izdalo vsaj tri cenike, najstarejši meni znan ima letnico 1907, druga dva 1910 in 1913 (dokumentacija TMS). Natisnjeni so enojezično, samo v slovenščini, tako kot že zgoraj omenjeni urarski in optični ceniki. Enako je tudi katalog Frana Stupice, trgovca z železnino in kmetijskimi stroji iz Ljubljane, z letnico 1913, samo slovenski (dokumentacija TMS). Ta je še posebej zanimiv, ker vsebuje tudi fotografije prodajnih in skladiščnih prostorov.

Ceniki proizvajalcev železninskega blaga

Proizvajalcev železninskega blaga je bilo precej več kot veletrgovcev s tem blagom in tudi njihovih cenikov se je mnogo več ohranilo. Zgodovinarji jih uporabljajo kot pisni vir za raziskave razvoja industrije, zato jih je mnogo zbranih v arhivih in muzejih. Na tem mestu opozarjam le na nekatere izmed njih.

Samo dva med ceniki, ki sem jih pregledala, sta bila izdana pred prvo svetovno vojno. Najstarejši je Ilustrierte Preis-Liste Kovaške in žebljarske zadruge Kropa in Kamna Gorica z letnico 1897 (v zasebni lasti, zbirko večine kroparskih cenikov imajo v Žebljarskem muzeju v Kropi), torej iz drugega leta njenega delovanja. Drugi je cenik armatur in instalacijskega materiala znanega podjetja Maxa Samasse iz Ljubljane (ustanovljeno 1767) z letnico 1901 (v zasebni lasti).

Eno najbogatejših »najdišč« cenikov slovenskih proizvajalcev je prav gotovo arhiv Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, vprašalniki za statistiko iz let 1919-1941. Tu so ceniki vseh pomembnejših proizvajalcev splošno železninskega blaga v Sloveniji oz. nekdanji Dravski banovini, pa tudi v drugih delih tedanje Jugoslavije. V navedenem fondu AS ZTOI je tudi veliko letakov in drugega reklamnega gradiva.

Za etnologe muzealce so zanimivi zlasti ceniki kuhinjske posode in opreme tovarne Westen Celje. Poznana sta mi dva, eden nedatiran, verjetno iz tridesetih let, drugi iz

1934 (v zasebni lasti, Etnološki oddelek GM ima fotokopiran izvod iz 1934). Drugje je verjetno ohranjenih še več.

Uporabnost cenikov

Ceniki nam nudijo vrsto podatkov o industrijsko izdelanih predmetih, ki so konec 19., zlasti pa v 20. stoletju postali sestavni del načina življenja Slovencev. Sami po sebi so ceniki vir informacij o proizvajalcih in trgovcih, saj navajajo polno ime, naslov, podružnice in včasih tudi, kdaj je bilo podjetje osnovano. Iz cenika lahko povzamemo, kaj so ponujali svojim odjemalcem in pod kakšnimi pogoji. Posredno lahko sklepamo, kaj vse je bilo mogoče kupiti na našem trgu v določenem časovnem obdobju.

Obseg in vrsta predstavljenih predmetov v železninskih cenikih

Ceniki veletrgovcev z železnino so si močno podobni po vsebini in obliki. Sledili so pač asortimanu, ki je bil uveljavljen konec 19. stoletja in se je do začetka druge svetovne spremenil predvsem na področju vodovodnih instalacij in notranje opreme. Predstaviti želim enega od cenikov Petra Majdiča, in sicer izdajo iz 1909/10 (v zasebni lasti, fotokopirani izvod v GM), ki je razdeljena na štiri knjige, obsegajoče vso ponudbo najrazličnejšega kovinskega blaga za obrt, kmetijstvo, stavbarstvo in gospodinjstvo. Podobno sestavljeni so vsi drugi katalogi veletrgovcev z železnino bodisi v nemščini ali slovenščini.

Prva knjiga Merkurjevega cenika iz 1909. leta vsebuje podatke za različno profilno železo, nosilce, jeklo, pločevino, kovine, žice, blago za pluge, sestavine za vozove, vsakovrstno orodje in okove, verige in ostrogarsko blago, žeblje, vijake ter stavbno okovje in pohištvo. Druga knjiga za štedilnike, peči, štedilniške in pečne dele, dimne cevi, košarice za oglje, pečna okrilja, pečne predstavke, kurilne oprave, lite kotle, prenosna kotlišča, bakrene kotle za kuhanje perila in žganja, dimniške nastavke, nagrobne križe in svetilke, Kristuse in kamnite podstavke za nagrobne križe. Tretja knjiga je obsegala ponve, lito posodo, pločevinasto posodo, kuhinjsko in hišno orodje, železno pohištvo, tehtnice, mere in šivalne stroje. Četrta knjiga je ponujala priprave in stroje za poljedelstvo, priprave in opremo za vodovode, kopalnice in stranišča, vodnjake ter črpalke. V vsaki knjigi so na začetku pojasnjeni prodajni pogoji in način plačila ter dobave. Vsak izdelek, razen pločevine in kovin, je predstavljen z risbo. Risbo dopolnjujejo ime v slovenščini in nemščini ter temeljne oznake izdelka, na primer *»drvarske sekire/slavonske, polbrušene«* ter cene za grosistični nakup po 100 kg ali za en kos, pač glede na vrsto blaga. Ti podatki so pomembni zlasti za preučevanje, na kakšen način so se prodajali posamezni železninarski artikli. V vsaki knjigi je tudi abecedno kazalo predmetov za lažje iskanje.

Ceniki proizvajalcev so drugačni, ker ponavadi predstavljajo dosti manjši asortiman izdelkov oz. le eno ali dve različni vrsti izdelkov. Westen Celje na primer predstavlja v svojem katalogu iz 1934. leta (v zasebni lasti, fotokopiran izvod dostopen v GM) različno poltežko pocinkano, surovo pločevinasto, znotraj brušeno posodo pod imenom Ideal, težko črno emajlirano posodo z imenom Eterna, posodo, kuhinjski pribor in posodo za vzdrževanje čistoče, zlasti pri bolnikih, v različno obarvani emajlirani izvedbi. Vsak izdelek je prikazan z risbo in ob njem so navedeni podatki glede velikosti in cene. Žal je natisnjen v srbohrvaščini in nemščini, tako da ni slovenske

terminologije. Kvaliteta cenikov proizvajalcev je, da je po njih mogoče ugotoviti, kdo je predmet izdelal, od kod predmet izvira.

Objavljene cene izdelkov so vir podatov, ki jih lahko v povezavi z ustnimi viri uporabimo pri raziskovanju družinskih proračunov in življenjskega standarda. Lahko pa nam tudi argumentirajo odsotnost ali prisotnost določenih izdelkov v načinu življenja obravnavane skupine. Vsi splošnoželezninski ceniki npr. vključujejo tudi opreme za kopalnice in stranišča. Majdičev cenik, 4. knjiga iz 1910. leta, navaja ceno za popolno angleško stranišče (pisoar-kloset *»Panama«* iz porcelana, izplakovalnik *»Rapid«*, sedalna deska z dvema gumijastima odbijačema in z zgibi iz medenine, skrinjica za papir in vse potrebno za postavitev tega) 56 kron. Schneider & Verovškov katalog iz 1910 navaja ceno 65,30 kron, vendar je *»kloset Britania«* iz emajliranega litega železa. Pa vendar vemo, da je celo v mestih v tem času večina stranišč še lesenih, na prosti pad.

S takšnimi podatki z drugega zornega kota ceniki lahko precej obogatijo raziskave o načinu življenja Slovencev v 20. stoletju.

Datacija

Zlasti Majdičevi in Schneider & Verovškovi ceniki so izčrpen vir podatkov o vrstah orodja, strojev, naprav, materialov in notranje opreme, vključno s posodjem, ki ga je bilo mogoče kupiti v določenem času, in nam zato omogočajo boljšo datacijo industrijskih izdelkov. Za muzealce je pregledovanje teh katalogov nabiranje znanja o gradivu, ki ga imamo v zbirkah. Toliko bolj, ker številni predmeti, ki jih tako etnologi kot sodobni muzealci uporabljamo za izdelavo muzejskih ambientalnih predstavitev in ponazoritev nekega načina življenja, niso uvrščeni med klasične muzealije oz. starine in se o njih iz enciklopedij starin ne moremo poučiti. Naši starejši kolegi so veliko predmetov doživeli še v funkciji na terenu ali so celo živeli z njimi. Moja generacija in mlajši tradicionalno notranjo opremo, orodje in oblačila doživljamo le še na podstrešjih, v muzejih in na fotografijah, zelo podrobno pa prav v tovrstnih cenikih. Če si pomagamo ob delu na terenu in depoju še s primerjavo cenikov iz obdobja pred prvo vojno in s tistimi med obema vojnama, pridobimo občutek glede sprememb in razvoja materialne kulture in s tem posredno za datacijo predmetov.

Uporabnost ilustracij v cenikih

Ilustracije predmetov so v vseh cenikih zelo zveste izvirnim predmetom, zlasti v tehničnem pogledu. Vizualizacija gradiva je bila zaradi številčne obsežnosti ponudbe nujna. Muzealcem pa danes te ilustracije pomagajo pridobiti podatke, kaj v njihovi zbirki še manjka in obenem tudi olajšajo iskanje. Tehniški muzej Slovenije se te uporabnosti katalogov dobro zaveda, saj je na enem od panojev v Kmetijskem oddelku ob risbah iz katalogov objavil poziv obiskovalcem, da išče prav takšne naprave za izpopolnitev zbirke.

Jezik in terminologija

Katalogi avstrijskih, nemških in čeških podjetij ter tudi prvi na Kranjskem in Štajerskem izdani katalogi so vsi brez izjeme tiskani v nemščini. V tem pogledu je posebnost katalog veleželeznine Peter Majdič Merkur iz 1903. Lastnik podjetja Peter Majdič je bil podjetnik velikega formata, saj je vodil poleg trgovine z železnino na debelo in na

drobno v Celju in Kranju dva parna mlina - v Sp. Hudinji pri Celju in Škofji vasi ter trgovino s čebelarskimi potrebščinami pri Višnji Gori. Bil pa je tudi zaveden Slovenec. Svoj cenik je želel izdati v slovenščini, da bi tako pripomogel k njenemu razvoju: »Dasiravno sem imel pri prestavi cenika v našo materinščino mnogo težave in nisem v stanju iste do popolnosti dvigniti, potrudil sem se vendar vsaj pot v kupčijski promet jej odpreti...« Vendar je ohranil tudi nemščino kot dotedanji poslovni jezik na Štajerskem, zato je cenik dvojezičen. Cenik podjetja Schneider & Verovšek iz 1907. leta, ki časovno sledi Majdičevemu, je povsem slovenski in prav tako vsi ostali, ki so izšli na Kranjskem. Ceniki zelo dobro odslikavajo jezikovno in narodnostno različnost med obema pokrajinama tedanjega cesarstva. V obdobju med obema vojnama so zlasti proizvajalci pogosto izdajali cenike v srbohrvaščini, ki je tako postala poslovni jezik tudi v Dravski banovini. Le manjša podjetja so si privoščila zgolj slovenščino, večja pa so izdajala tudi trijezične kataloge s slovensko-srbohrvaško-nemškim besedilom. Kdorkoli se bo ukvarjal z razvojem slovenskega jezika v podjetništvu, ne bo mogel mimo tovrstnih virov.

Za etnologe pa je silno zanimivo takorekoč uradno poimenovanje za posamezne vrste orodij, posod, priprav in notranje opreme pred devetdesetimi in nekaj manj leti, ki ga ceniki v slovenščini prinašajo. Strokovni govor obrtnikov je bil tedaj še povsem pod nemškim vplivom in slovenskih izrazov za mnoga orodja obrtniki niso ne uporabljali ne poznali, kar je mogoče ugotoviti v pogovoru z zelo starimi obrtniki (šolanje pred drugo svetovno vojno) še dandanes.

Ceniki so posebno priročni za pomoč pri iskanju imen predmetov, ki jih poznamo. Vemo, čemu so služili, le stežka pa se dokopljemo do pravega imena. Zapisano bom skušala ponazoriti z delom cenika ljubljanske veletrgovine Schneider & Verovšek iz leta 1910. Lahko bi si sicer v marsičem pomagali tudi z Merkurjevim ali Pintar & Lenardovim ali s ceniki posameznih proizvajalcev. Najslabši je pravzaprav Rakuschev iz 1926. leta, ker je slovenščina v hudi konkurenci nemščine in srbohrvaščine. Schneider & Verovškovi katalogi so posebni zato, ker so močno osredotočeni na stroje in orodje za obdelovanje lesa in kovine ter različno okovje - npr. obličev za različna dela je v tem katalogu prikazanih 27, vsak ima tudi navedene standardne dimenzije izdelave. Naj naštejem nekaj imen: kosmači in ličilniki, dvorezniki, spahalniki, brazdarji, venčenjaki, okrožirarji, žlebičniki, palčniki, straničarji, ladjičarji, gladilniki, utorniki itd.

Strokovni učbeniki, ki so se s terminologijo orodij veliko ukvarjali od dvajsetih let tega stoletja dalje prav zato, da bi pregnali nemško popačeno besedje iz stroke, navadno niso tako zelo natančno in nazorno ilustrirani (vizualizirani).

Sklep

V sestavku sem skušala logično zapisati in pojasniti pomen železninskih cenikov in možnosti za njihovo uporabo pri študiju materialne kulture. Enako uporabni so tudi ceniki za drugačno blago - oblačila, elektrotehnične izdelke, svetila, stroje - zlasti tekstilne ali za obdelavo lesa in kovin, krtače, barve, lake, ure in zlatnino itd. Bolj zanimivi in uporabni so seveda slovenski. Primere navajam le iz arhiva Etnološkega oddelka Gorenjskega muzeja, kjer hranimo več slovenskih cenikov izpred prve vojne: cenik optičnih predmetov optika Fr. P. Zajca iz Ljubljane, cenika urarjev H. Suttnerja in Franca Kebra iz Ljubljane ter dva cenika Fr. Čudna, urarja iz Ljubljane, iz l. 1906 in 1910/11. Vsi štirje urarski ceniki predstavljajo različne žepne ure z dragocenimi verižicami, Čudnova cenika pa še ženski nakit, kristalno posodje in dragocen jedilni pribor. V Suttnerjevem so s fotografijami prikazani tudi poslovni in prodajni prostori.

Zajčev cenik vsebuje različna očala, daljnoglede, merilne instrumente in risarska orodja (na primer šestila). Posebna zbirka so ceniki kranjskega veletrgovca Ivana Savnika, ki predstavljajo manufakturno in galanterijsko blago, pa tudi radijske aparate, kolesa in motorje. Hranimo večino letnikov od začetka izdajanja 1914 do srede tridesetih let.

Doslej so tovrstno gradivo ohranjali zlasti arhivi. Tehniški muzej je eden redkih muzejev, ki cenike zbira in kjer so tudi dostopni. Marsikje jim doslej nismo posvečali posebne pozornosti in so, če jih že imamo, slabo dostopni in neinventarizirani. Naj bo moj članek tudi prispevek k bolj ozaveščenemu zbiranju tovrstnega blaga v muzejih, knjižnicah in arhivih. Želeli bi jih zbrati čim več, saj nam lahko koristijo samo, če jih »imamo pri roki«.

Summary

Hardware Price Lists as a Written Source for Studying Material Culture

The paper presents illustrated hardware price lists as a written source for studying material culture. It limits itself to the price lists of Slovene dealers and manufacturers; its aim is to draw attention to their usefulness. They were published in the first half of the 20th century and were patterned after similar price lists in the Austro-Hungarian Monarchy and later on after price lists of Austrian and German companies. In contrast to manufacturers' price lists, store price lists were very comprehensive. However, after World War I, stores also started publishing specialized price lists for specific articles. The most useful price lists for studying material culture are either in Slovene or bilingual - Slovene-German, Slovene-Serbo-Croatian. They include consumer goods sold from sixty to a hundred years ago: tools and appliances for farming, for processing wood and metals, plumbing material, pots and pans and cutlery, iron pieces used in interior decoration - in one word, objects which are not found in historical encyclopedias, but are often of key importance for drawing a picture of everyday life. Illustrated price lists help us develop a feel for correct dating, while manufacturers' price lists can help us determine the origin or place of manufacture of a particular product. Price lists are extremely precious for determining terminological usage since they give the Slovene names for objects that have been known only visually or by their dialectal names. The biggest drawback of price lists is their limited availability since no public institution has been collecting and classifying them. The article is therefore also an appeal for increased efforts to preserve this part of our cultural heritage.

Zora Žagar

Delovno orodje in pripomočki v solinah

(odraz stoletnih izkušenj in iznajdljivosti)

Avtorica se v članku omejuje na prikaz delovnih orodij in pripomočkov v starih solinah na severovzhodni obali Jadranskega morja. Zanje je bila značilna individualna proizvodnja soli v zaključenih proizvodnih enotah. Slednja je narekovala poletno - sezonsko bivanje v solinah ter uporabo preprostih lesenih, kamnitih in redkokdaj kovinskih orodij in pripomočkov.

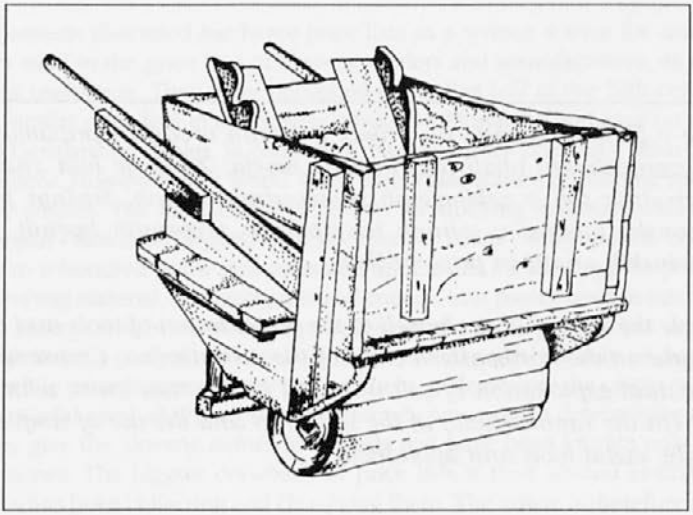
In her article the author limits herself to the presentation of tools and appliances in the old saltworks on the northeastern coast of the Adriatic Sea. Characteristic of them was the individual exploitation of salt in closed production units, which required a seasonal stay (in the summertime) at the saltworks and the use of simple wood, stone or, more rarely, metal tools and appliances.

S pojmom *stare soline* označujemo solna območja ob severovzhodni obali Jadranskega morja, za katera je bila značilna individualna proizvodnja soli v zaključenih proizvodnih enotah, solnih poljih ali *fondih*. Slednji so z nasipi, kanali za dovod morske vode in odvod deževnice ter odpadnih voda, *cavanami* - odcepi omenjenih kanalov, naravnimi vodnimi potmi - rekami in potoki, brvmi, premičnimi in nepremičnimi mostovi, solinskimi hišami, stražarnicami itd., tvorili soline. Od morja jih je ločil mogočen nasip, grajen iz kamenja in blata.

Najdlje se je individualno pridobivanje soli ohranilo v leta 1967 opuščenih solinah Fontanigge in v prav tako opuščenih solinah Fazan. Prve se razprostirajo južno od starega toka reke Dragonje, ki je do leta 1955 razpolavljala Sečoveljske soline in so jo kasneje speljali v potok Sv. Oderika ob južnem robu teh solin. Soline Fazan pa so se nahajale ob istoimenskem potoku, ki se v Luciji izliva v morje. Na mestu opuščenih solin Fazan so zgradili športnorekreacijsko središče in marino, soline Fontanigge pa so do danes ohranile podobo opuščenega območja z bogato kulturno in naravno dediščino.

Postopek pridobivanja soli v solnih poljih, pri katerem so sodelovali vsi družinski člani, je narekoval sezonsko - poletno bivanje v solinah. Solinske hiše so bile grajene iz laporja ali belega istrskega apnenca ali v kombinaciji obojega. Arhitektonsko so bile nezahtevne, hkrati pa strogo namensko urejene, bodisi v razvrstitvi prostorov bodisi v namembnosti posameznih detajlov. Zelo pomembna je bila komunikacija v smeri solno polje - hiša ter hiša - glavni dovodni kanal. Po tej poti so namreč nosili sol iz solnega polja v hišno skladišče in jo od tam dalje vozili v državna skladišča. Pritličje v solinski hiši je bilo torej namenjeno skladiščenju soli. Zgornji prostori, kuhinja in sobi, pa so služili počitku, pripravi jedi, krpanju ribiških mrež, skratka bivanju v poletnih dneh.

Individualna proizvodnja soli je narekovala rabo *preizkušenih orodij*, kajti solinar je moral *kot sam svoj gospod* požeti sol, opraviti v solnem polju vsakoletna vzdrževalna dela na nasipih, v izparilnih in kristalizacijskih bazenih, vzgojiti je moral *petolo* v kristalizacijskih bazenih[1] ter popraviti polomljeno orodje ali narediti novo.

Samokolnica na valj. V njej so prevažali sol s solnega polja v hišno skladišče ter od tu dalje na ladjo, zasidrano v kanalu ob hiši. Risba: Ilonka Hajnal, merilo 1 : 20.

Solinsko orodje je bilo večinoma leseno, v posameznih primerih kamnito in le redko kovinsko. Menimo, da so izvirne oblike nastajale sočasno z gradnjo prvih solnih polj. V teku stoletij so jih le malo izpopolnjevali, določene primerke (npr. vetrna črpalka za slanico in Beaumejev areometer za merjenje slanosti) pa so v tehnološki postopek vpeljali precej pozno. Poznan je celo primer, ko so za izdelavo delovnega pripomočka uporabili ostarele rastlinske vitice. *Scove* so izdelovali iz asparagusa, poznanega kot *šparoga* (Asparagus acutifolius). Plodič dolgokljunatega čapljevca (Erodium ciconium) pa so uporabljali za *rože vetrov*. Asparagus so solinarji nabirali na

[1] *Petola* - umetno gojena skorja na dnu kristalizacijskih bazenov. Sestavljajo jo zelene alge (Microcoleus corium), sadra, krbonatni minerali in v manjši meri tudi glina. Petola preprečuje mešanje soli z morskim blatom na dnu kristalizacijskega bazena. Deluje pa tudi kot biološki filter, ki zadržuje vgrajevanje posameznih ionov v halit, npr. železovih, manganovih in drugih.

prisojnih istrskih pobočjih. Iz mladih poganjkov in stepenih jajc so solinarke pripravljale okusno *fritajo,* iz starih rastlin pa so solinarji pletli omenjene *scove,* naravne filtre, skozi katere so pretakali slanico v kristalizacijskih bazenih.

»Statuto organico del Consorzio delle Saline di Pirano« iz leta 1871 v členu 59. piše, »da izključno solinarja bremeni preskrba orodja, ki je potrebno za pridelavo soli, vključno s prenosno ročno črpalko (imenovano *zorno*), ki jo uporabljajo *zornadorji.* Orodje, ki ga je solinar poškodoval ali polomil pri delu, je moral popraviti ali nadomestiti z novim. Popravil ga je po navadi doma, v solinski hiši. Žeblje, kladiva in podobne pripomočke je hranil v prenosnem lesenem zabojčku. Če pa se je moral oskrbeti z novim, je odšel v mizarsko delavnico *»na upravo solin«.*

Orodje in pripomočke delimo glede na njihovo uporabnost:

– orodje in pripomočki kot sestavni del solnega polja;
– orodje in pripomočki, ki so jih uporabljali pri jesenskih in spomladanskih vzdrževalnih delih na solnih poljih;
– orodje in pripomočki, povezani z žetvijo in spravilom soli;
– orodje in pripomočki za transport soli v državna skladišča;
– pripomočki, s pomočjo katerih so ugotavljali vreme ter slanost morske vode.

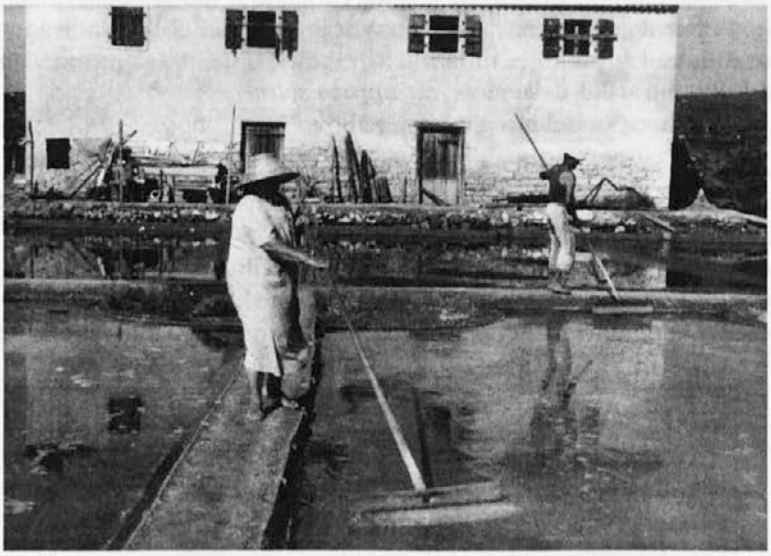

Samokolnica na valj

Kako je bilo grajeno in kako je delovalo solno polje?

Solno polje je bila zaključena proizvodna enota, ki je poleg notranjih nasipov, kanalov in kanalčkov, obsegala tudi *fossado,* kanal za prvo črpanje ali rezervo morske vode, glavni dovodni kanal za morsko vodo ter solnemu polju pripadajočo hišo.

Bistvo delovanja solnega polja je bilo v delovanju plime in oseke. Ob plimi so spustili morsko vodo v solno polje, ob oseki pa so iz solnega polja spustili odpadne vode in deževnico. Morsko vodo so pretakali po notranjih kanalih, skozi zapornice ter s pomočjo ročnih in vetrnih črpalk. V izparilnih bazenih je postopoma izhlapevala, pridobivala na slanosti in se počasi zgoščala. Ko je dosegla 25 Be slanosti, so se začeli iz nje izločati solni kristali. Vse je bilo opravljeno in postorjeno v *času.*

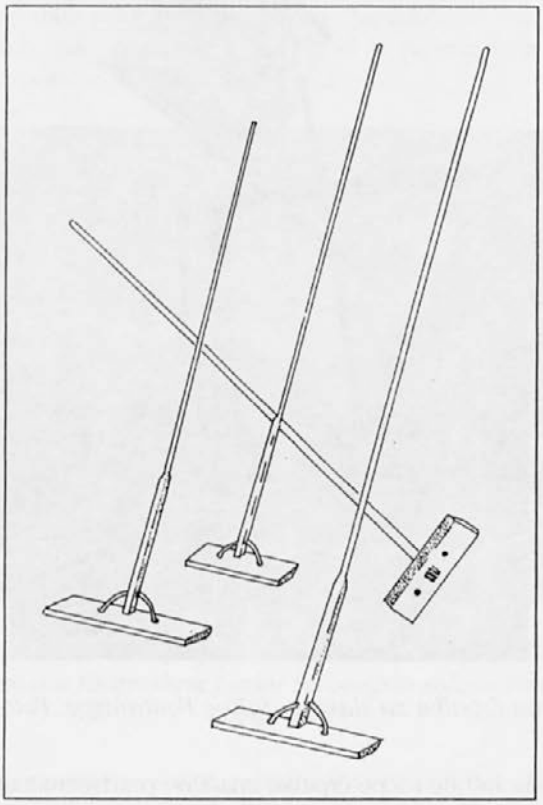

Solinarka in solinar grabita sol v kristalizacijskem bazenu. Soline Fontanigge. Foto: Josip Rošival, 1961

Pot od morja do solnega kristala je bila dolga in zapletena, predvsem pa jo je solinar strogo nadzoroval. Po glavnem dovodnem kanalu, širokem več metrov, je voda pritekla do ene od dveh glavnih zapornic solnega polja: *calio del fossado.* Vgrajena je bila v nasipu, med glavnim dovodnim kanalom ter solnim poljem. Ob plimi je solinar spustil vodo skozi omenjeno zapornico v *fossado,* umetno narejeni kanal, ki je ponavadi dovajal vodo dvema solnima poljema. Podobnemu namenu - le da je šlo v tem primeru za izpust deževnice in odpadnih voda v isti dovodni kanal, ki je imel tokrat vlogo odvodnega kanala - je služil *calio del libador.* Vgrajen je bil v istem nasipu, na strani solnega polja pa je mejil na *libador;* tj. najniže ležeči bazen, v katerem so zbirali odpadne vode iz solnega polja. Ob oseki so jih spustili skozi zapornico v kanal in od tam dalje v morje.

Calio je bil grajen iz dveh pokončnih, do 250 cm visokih in do 70 cm širokih kamnitih plošč, sklesanih iz belega apnenca. Bili sta vzidani na notranji strani nasipa. Vzdolžno je imela vsaka plošča po dva žlebiča, v katera so vgradili deske *maistre,* jih napolnili z blatom in na ta način preprečili nenadzorovan pretok vode iz kanala v solno polje in narobe. Pod maistrami so pustili prostor za *gorno,* umetno narejen kanal, ki se je na notranji in zunanji strani zapiral z lesenimi vratci: *portela de la gorna* in *boca de la gorna.* Odpirali so jih glede na plimo in oseko. Ko je bila plima, so spuščali morsko vodo v *fossado,* ob oseki pa so spuščali odpadne vode v kanal in od tam dalje v morje. *Calio* ob libadorju pa je bil namenjen zgolj izpustu odpadnih voda v kanal.

Poleg *calijev* so bile poznane številne manjše zapornice, ki so bile namenjene pretakanju vode v solnem polju. Najpreprostejše so bile *boche* v nasipih med izparilnimi bazeni. Najmanjše in najpomembnejše pa so bile vsekakor *coconere*. Skoznje so spuščali vodo v *servidorje*, bazene zadnje stopnje izparevanja, ter od tam v *cavedine*. *Coconere* v nasipu ob *servidorjih* so imele po dve odprtini, tiste v nasipu med *servidorji* in *cavedini* pa po eno. Vse so zapirali s koruznimi storži.

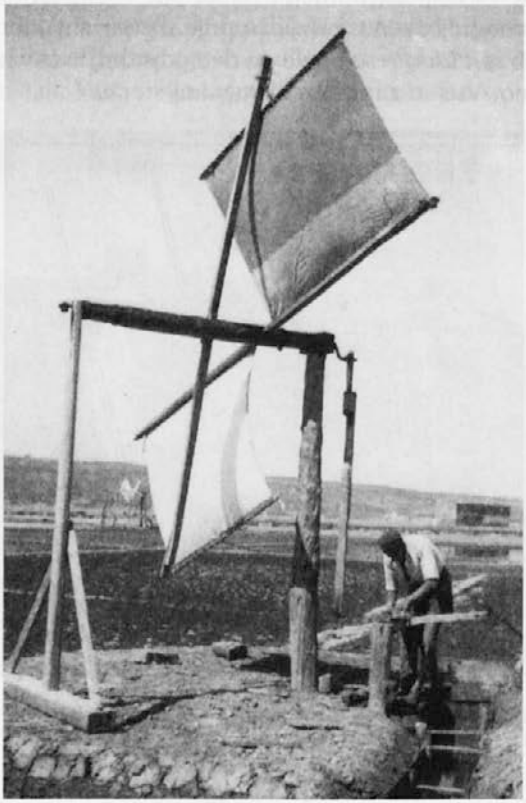

Gaveri, lesena strgala za strganje soli v kristalizacijskih bazenih. Risba: Ilonka Hajnal, merilo 1 : 20

Caliji so bile torej največje zapornice, *coconere* pa najmanjše. Bolj ko se je približeval zaključek del v solnem polju, bolj pazljivo je bilo potrebno delati z vodo. Dno *cavedinov* je moralo biti z njo samo pokrito. Voda je ob sončnem vremenu hitro izhlapevala in sol so pobirali vsak dan. Spuščanje morske vode v solno polje ter njeno vsakodnevno pretakanje sta zahtevala veliko znanja in spretnosti. *Nič ni prišlo čez noč ali samo od sebe.* Iz roda v rod so se solinarji učili veščin pridobivanja soli. Očetje so poučevali sinove in hčere. V solinah so morali poprijeti za delo vsi: otroci in starši. Iz leta v leto so bili za izkušnjo bogatejši. Delo na solnih poljih je moralo postati tekorekoč nezmotljivo. Vsaka najmanjša napaka je upočasnila pot do soli. S preprostimi orodji so solinarji obvladovali z izkušnjo pridobljeno znanje.

Vodo v solnih poljih so pretakali tudi s pomočjo črpalk. V vetru so si pomagali z vetrnimi črpalkami, v brezvetrju pa so bile solinarjem v pomoč ročne črpalke s prepro-

stimi lesenimi lopatami. Pri vetrnih črpalkah je črpalni mehanizem poganjal veter, pri ročnih pa je vodo črpal solinar.

»Careto« ali prenosna črpalka za slanico. Soline Fontanigge. Foto Josip Rošival, 1961

Solinarji pravijo, da so bile ročne črpalke značilne predvsem za soline Fazan, kar pa ne pomeni, da jih v Fontaniggah ni bilo. V manjšem številu so jih uporabljali tudi tam. Oboje so bile za prečrpavanje vode iz nižjih na višje lege solnega polja, od tam pa je potem voda zaradi nagnjenosti zemljišča sama odtekala proti solinski hiši, kjer so bili *cavedini*, v katerih je potekala kristalizacija soli.

Preproste ročne črpalke, imenovane *zorno*, so imele ogrodje, narejeno iz treh neobdelanih akacijevih debel, ki so jih poševno zabili v tla. Na vrhu so jih z vrvjo povezali v obliko piramide. Na isto vrv so privezali lopato na dolgem ročaju. Pod debli so na tri količke pritrdili daljšo desko, na kateri je stal *zornador*, posebej za prečrpavanje vode najeti delavec ali pa solinar sam. *Zorno* je stal nad *vaško*, poglobljenim bazenom, kjer se je zbirala voda iz izparilnih bazenov. Solinar je z zamahom lesene lopate zajel približno sedem litrov vode ter jo pretočil v kanal ob *servidorjih*. Od tam naprej je tekla v bazene zadnje stopnje izparevanja in v kristalizacijske bazene. V vetrovnih dneh si je solinar pomagal z vetrno črpalko. Poznana sta bila dva tipa: *macchina* ali pomična črpalka in *careto* ali prenosna črpalka. Obe sta imeli ogrodje, pogonsko napravo in črpalko. Pri obeh so črpali vodo s pomočjo vetra, v smer katerega so obrnili na lesen drog napeti platneni jadri.

Pri pomični črpalki je bilo moč obračati jadri po zunanjem obodu črpalkinega ogrodja. Ko je solinar prečrpal zadostno količino vode, je jadri obrnil v smeri nasproti vetru ter tako ustavil črpalni mehanizem. Pri prenosni črpalki pa so prestavljali celotno ogrodje, na katerega je bil pritrjen drog z jadri.

Ročne in vetrne črpalke so bile v solinah do šestdesetih let tega stoletja, ko so opustili še zadnji dve področji starih solin. Ročne črpalke so bile do prve svetovne vojne skoraj edino orodje za prečrpavanje slanice. Šele tedaj so začeli uporabljati vetrne črpalke, ki so dale solinam tako značilno podobo.

Črpalke za slanico nas pripeljejo k orodju, ki je povezano z žetvijo soli, njenim spravilom ter s transportom v državna skladišča.

Žetev soli na muzejskem solnem polju. Zadaj »macchina«, pomična črpalka za slanico. Muzej solinarstva v Krajinskem parku Sečoveljske soline. Foto: Hjalmar Dahm, avgust 1995

Gavero ali greblje za strganje soli v *cavedinih* so primer delovnega pripomočka, ki so ga solinarji ob lepem vremenu vsakodnevno uporabljali. Soline na severnem Jadranu so bile namreč znane po vsakodnevnem pobiranju soli. Leseno strgalo z dolgim ročajem in nanj pribito prečno deščico je bilo za strganje soli na dnu kristalizacijskih bazenov. Poznanih je bilo več velikosti *gaverov,* razlikovali pa so se predvsem po dolžini ročajev. Z najkrajšimi so pobirali sol otroci. Ko je šlo zares, so morali biti zraven vsi dela zmožni družinski člani. *Gavero* so uporabljali tudi takrat, ko so v *cavedinih* razpršili *fioreto* ali solni cvet. Šlo je za skorjico drobnih solnih kristalov, ki še niso padli na dno *cavedina*. Pod njo voda ni izhlapevala, temveč *se je samo kuhala*. Za hojo po *cavedinih* je solinar nataknil *taperine,* lesene cokle pravokotne oblike. Na sredi so imele ozek pas, narejen iz žakljevine. *Taperini* so imeli dvojno vlogo: solinarjeva stopala so obvarovali pred poškodbami, predvsem pa so preprečevali, da bi se poškodovala *petola*. Mesta s poškodovano *petolo* je bilo moč obnoviti šele v naslednjem letu. Sol, pobrana na poškodovanem mestu, se je pomešala z zemeljskimi delci z dna *cavedina* in postala sive barve. Zgubila je na kakovosti in tudi solinar je zanjo dobil manjše plačilo. Ostal pa je tudi brez ene od nagrad, ki so jo ob zaključku sezone podarili solinarjem za *belo, bolj belo in najbolj belo sol*. Požeto sol so pustili na nasipih

med *cavedini* še toliko časa, da je iz nje odtekel dobršen del vode, nato pa so jo znosili ali zvozili v hišna skladišča. V ta namen so uporabljali *albol* ali nečke ter kasneje *cariole* ali samokolnice, ki pa so imele namesto kolesa valj. Nečke, preproste posode, izdolbene iz topolovega ali lipovega lesa, so bile različnih velikosti. V solinah so jih uporabljali v različne namene: v njih so gnetli manjše količine testa za kruh. Izjemoma so jih uporabljali kot zibelko za dojenčka, najpogosteje pa so v njih nosili sol v hišno skladišče. Do druge svetovne vojne so bile edini pripomoček za prenašanje soli. Merile so do pet velikih lopat soli. Nečke so polnili s *palmoni*, preprostimi lesenimi zajemalkami, narejenimi iz trdega lesa, navadno bukovine. Vedno so jih uporabljali v paru, kajti le tako so lahko zajeli sol in jo s kupa pretresli v nečke.

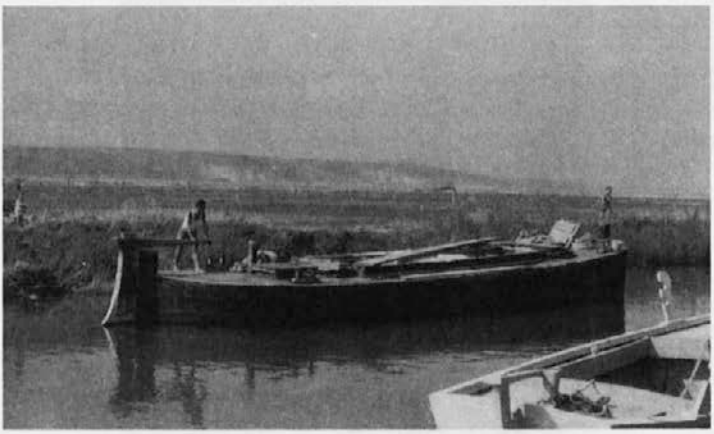

Solinar odpira »bocho«. Soline Fontanigge. Foto: Josip Rošival, 1961

Za polnjenje samokolnice pa so pogosteje uporabljali lesene lopate, ki so jih v novejšem času zamenjale aluminijaste.

Prvo samokolnico na valj je po pripovedovanju solinarjev izdelal solinar Menego Petronio. Prvotna samokolnica se je nekoliko razlikovala od kasnejše, ki je bila izpopolnjena, predvsem pa manjša. Ohranila pa je nadvse pomembna dela: valj namesto kolesa in prednjo stranico, ki jo je bilo moč dvigniti. Z valjem so nadomestili kolo predvsem zato, da niso poškodovali nasipa, ko so po njem vozili sol v skladišče. Dvižna stranica pa je olajšala stresanje soli iz samokolnice. S prvimi jesenskimi deževji so se zaključila poletna dela v solinah. Solinarji so morali pobrati poljščine, približevala pa se je tudi *vendemia*, trgatev. Pregovor pravi: »Solinar, zapri calio in si oprtaj brento!«

Solinarske družine so zapustile skromna poletna domovanja in se vrnile domov. Mesto Piran je ponovno oživelo, prav tako vasice v bližnjem zaledju. Nad soline je legel kratkotrajni mir. Na solnih poljih so začeli z vsakoletnimi vzdrževalnimi deli, kajti pregovor pravi, *da se sol dela pozimi*. Do aprila naslednjega leta je moralo biti vse postorjeno. Od tedaj naprej so solinarji čakali lepo vreme ter prve solne kristale. Popraviti je bilo potrebno poškodovne nasipe: *arzene, secondale, verge, cavassale, mesarole, gordone, zoie,* itn. Jesenski dnevi so bili primerni za *kanciranje* ali *gnojenje cavedinov* in za pripravo nove *petole*.

Z »maonami« so vozili sol iz hišnih v državna skladišča. Soline Fontanigge. Foto: Josip Rošival, 1961

Z vzdrževalnimi deli so povezana orodja, ki so bila namenjena izključno za to. Največ časa so se solinarji zadrževali pri delih v *cavedinih*. Pripraviti so morali vse potrebno za pripravo nove *petole*, premazati nasipe s svežim blatom ter očistiti kanalčke na notranji strani *cavedinov*. Dno v *cavedinih* je moralo biti neprepustno, trdo in brez blata. Le tako je solinar lahko pridelal čisto belo sol. Trdno plast je predstavljala *petola*, ki jo v naših solinah gojijo od 14. stoletja po enakem postopku: po končani jesenski žetvi spustijo v *cavedine* svežo morsko vodo, ki ne sme preseči 5-6 Be slanosti. Pri tej slanosti se izločijo iz morja mikroorganizmi (microcoleus coreum) in s kalcijevim karbonatom, ki se tudi izloči iz morja pri omenjeni slanosti, naredijo trdno skorjo. *Petola* z leti lahko doseže debelino do 10mm. Preprečuje, da bi se sol mešala z zemeljskimi delci z dna kristalizacijskih bazenov. Preden se začne z vzgojo *petole*, je potrebno dno v *cavedinih* zravnati, ga torej znižati ali zvišati, povaljati, utrditi s kamnitim *rulom*, valjem, ter pognojiti s svežim solinskim blatom. Šele nato napeljejo vanje svežo morsko vodo in začne se ciklus poletnih opravil.

Gavero in *cariola*, ki so ju uporabljali pri žetvi soli, sta služila tudi kot pripomočka pri kanciranju *cavedinov*. Blato, s katerim so premazali njihovo dno, so vozili v samokolnicah, po dnu bazenov pa so ga premazali z *gaveri*. Za prenašanje blata je služila tudi *siviera*, nosilo za blato. Narejena je bila iz dveh ročajev in nanju pritrjenih lesenih desk. *Siviero* sta vedno nosila dva solinarja. Med drobne pripomočke, ki so jih rabili pri vzdrževalnih delih, spadajo še: *badil* in *falc*, kovinska lopata ter ukrivljen nožič za rezanje *cavedinov, palotin*, pripomoček za čiščenje kanalčkov v kristalizacijskih baze-

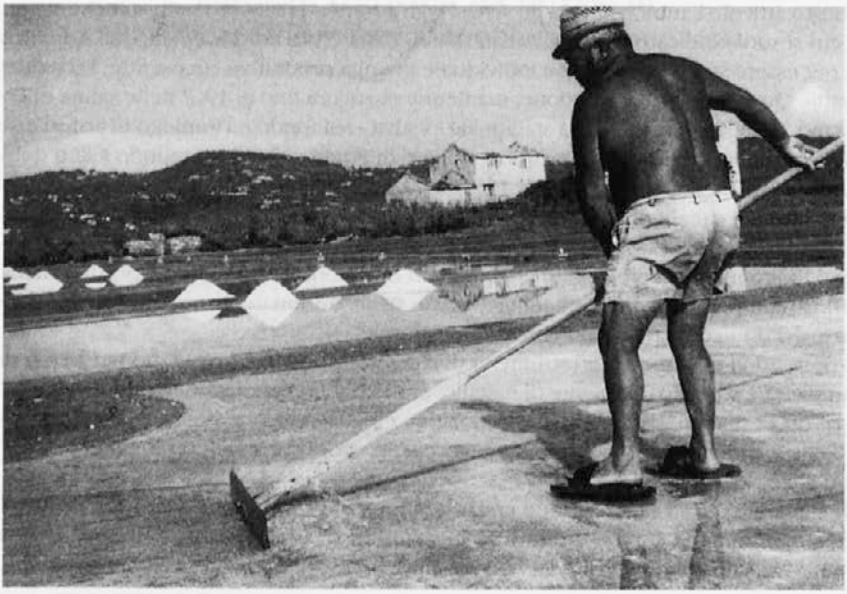
nih, *botasso,* korec, s katerim so ročno pretakali slanico, *paloto* za gladenje notranjih nasipov v solnem polju, *baticion* in *baticia,* nabijača za glino, z *rulom* ali kamnitim valjem pa so utrjevali dno *cavedinov.* Znižano mesto v *cavedinu* je bilo potrebno zvišati. To so naredili tako, da so vanj skozi *tamiso,* žičnato sito, presejali suho blato, ga dodobra namočili v morski vodi, nato osušili in povaljali z rulom. Zvišano mesto pa so znižali tako, da so na mestu, ki so ga želeli znižati, odvzeli določeno količino ilovice in mesto potolkli s *pestonom,* nabijačem za glino.

Vzdrževalna dela na nasipu v solnem polju. Soline Fontanigge. Foto: Josip Rošival, 1961

Kolikor lahko med delovne pripomočke prištevamo tudi barke za prevoz soli v državna skladišča, moramo vsekakor omeniti *barkine* in *maone.* Prve so uporabljali še nekaj let po drugi svetovni vojni, *maone* pa so v petdesetih letih odkupili v Ulcinjskih solinah. Zadnje so bile brez motorja in so jih po kanalu vlekli z vrvmi, na odprtem morju pa z vlačilcem. Pri raztovarjanju soli iz barke v državno skladišče so to delo opravljale družbe nosačev. Sol so nosili v nečkah, njih število pa so sešteval s *silelami,* količinskimi številnimi deščicami. Domnevamo, da izvirajo iz beneškega obdobja. Vreme so solinarji ugotavljali s pomočjo *rože vetrov.* To so bile barvne sličice s cvetnimi ali drugimi motivi, ob katerih so bili napisani vetrovi. V sredo rože vetrov so zataknili plodič dolgokljunatega čapljevca ali v lokalnem italijanskem dialektu t.i. *paeto.* Plodič rastline je higroskopičen in se zaradi vlage, ki jo prinašajo posamezni vetrovi, razteguje in krči ter obrača v smeri vetra, ki prinaša vlago. Mesto Piran je zraslo na soli. Dolga stoletja je bilo tesno povezano s solinami. Od tam so prihajali solinarji - najemniki solnih polj in pridelovalci soli, od tam so bili lastniki: bogate meščanske družine,

cerkve, samostani... Pred prvo svetovno vojno so začeli prihajati v soline vaščani bližnjega zaledja, število se je povečalo po letu 1945. »Po vojni smo imeli v solinah celo Prekmurce. Bili so odlični delavci in pridni«, mi je pred leti dejal upokojen solinar.

Solinar Dario Radovac žanje sol na muzejskem solnem polju. Na nogah ima obute »taperine«. Muzej solinarstva v Krajinskem parku Sečoveljske soline. Foto: Hjalmar Dahm, avgust 1995

O spremembah v strukturi zaposlenih govore tudi različice poimenovanj za primerke orodij in pripomočkov. Izrazom v lokalnem italijanskem dialektu so se pridružili slovenski in hrvaški izrazi. Seveda tudi slednji v dialektu, poznanem v Istri. Naj končamo z mislijo, da sta tako človek kot »zob časa« doprinesla k izginjanju pričevanj materialne kulture v solinah. Poskusili smo znova. Tokrat v muzejski predstavitvi, v kateri ponovno oživljamo in hkrati ohranjamo srednjeveški način pridobivanja soli. V slednjem sta človek in narava nerazdružljiva. Naravi - morski vodi, vetru in soncu je človek dodal preprosto delovno orodje in pripomočke ter znanje, ki temelji na stoletni izkušnji. V Muzeju solinarstva so delovno orodje in pripomočki resničnost in muzejski eksponat hkrati.

Literatura:

Ante Koludrović, Mladen Franić, Sol i morske solane, Zagreb 1954

Miroslav Pahor, Tatjana Poberaj, Stare piranske soline, Spomeniški vodniki, zv. 4, Ljubljana 1963

Tone Wraber, Dolgokljunati čapljevec (Erodium ciconium /L./L'Her.) prvič ugotovljen tudi v Sloveniji, Annales 7, Koper 1995, str. 171-177

Riassunto

Gli arnesi e gli strumenti di lavoro nelle antiche saline - riflesso di secoli di esperienza e ingegnosità.

In questo articolo l'autrice illustra gli arnesi e gli strumenti di lavoro nelle antiche saline, termine con cui si suole indicare gli stabilimenti saliferi della costa nordorientale dell'Adriatico, caratteristici per essere stati a conduzione individuale in unità produttive circoscritte, i cosiddetti campi o «fondi». Questo tipo di produzione, mantenutosi ancora fino al 1967 nelle saline di Fontanigge e Fasano, richiedeva la presenza stagionale - estiva - sul fondo e l'impiego di arnesi e strumenti di lavoro molto semplici. Le saline abbandonate di Fontanigge si estendono a sud del vecchio corso del fiume Dragogna, che sino al 1955 tagliava a metà le saline di Sicciole e che più tardi venne deviato nel canale di San Odorico lungo il margine meridionale di queste saline.

Le saline di Fasano si trovavano lungo il corso del torrente omonimo che si getta in mare a Lucia. Sul luogo in cui c'erano questi stabilimenti oggi sorgono un centro sportivo-ricreativo ed una marina mentre le saline di Fontanigge, anche se abbandonate, hanno mantenuto il loro antico aspetto ed un ricco patrimonio culturale e naturale.

Gli arnesi ed in genere tutti gli strumenti di lavoro usati nelle saline erano per lo più di legno, alcuni in pietra e soltanto raramente di metallo, erano parte integrante del fondo e venivano usati sia nei lavori di manutenzione che di produzione e conservazione del sale. Venivano impiegati anche degli strumenti che servivano a prevedere le condizioni meteorologiche e a stabilire la salinità dell'acqua.

Probabilmente questi arnesi si sono andati sviluppando con la costruzione dei fondi e la diffusione degli stabilimenti saliferi e non hanno subito molti cambiamenti nel corso dei secoli: di forme piuttosto semplici, fatti di legno o pietra erano, soprattutto, estremamente pratici.

Andrej Dular

Obrti in trgovina na Bovškem

(Iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja)

V članku je predstavljeno terensko gradivo o obrtnih dejavnostih in trgovini na Bovškem. Fotografski in slikovni material ter pisno gradivo, ki je danes shranjeno v arhivu Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani, so leta 1952 zbirali delavci in sodelavci omenjenega muzeja.

The paper presents field material on crafts and trade in the Bovec region. The photographs, illustrations and written material, preserved today in the Slovene Ethnographic Museum, was collected in 1952 by the employees and collaborators of this museum.

Po drugi svetovni vojni je Slovenski etnografski muzej začel z načrtnim in sistematičnim terenskim raziskovanjem slovenskega podeželja. Namen tega je bil, da razišče ljudsko kulturo tudi na tistih delih slovenskega ozemlja, ki so bili dotlej v etnografiji bolj malo obdelani. Poleg tega so želeli s terenskim zbiranjem obogatiti muzejski fond z novimi predmeti. Od leta 1948 naprej so se tako vrstile vsakoletne terenske ekipe muzejskih delavcev po Dolenjskem, Slovenski Istri, Primorskem in drugod.

Osma terenska ekipa, ki jo je muzej pripravil od 1. do 31. julija 1952, je bila na Bovškem. Enajst sodelavcev, in sicer 7 etnografov, ilustrator, univerzitetni slušatelj in dva dijaka Šole za umetno obrt iz Ljubljane so raziskovali v vaseh in zaselkih od Bovca do konca Trente. Gradivo, ki so ga zbrali, obsega 33 zvezkov z zapiski, 398 fotoposnetkov, 188 prostoročnih in 11 tehničnih risb, h katerim moramo prišteti še 44 etnografskih predmetov.[1] Večina zbranega materiala je zdaj shranjena v Slovenskem etnografskem muzeju, nekaj terenskih zvezkov pa ima tudi Inštitut za slovensko naro-

[1] Fanči Šarf, Delo Etnografskega muzeja v Ljubljani od 1. decembra 1947 do 31. decembra 1953. v: Slovenski etnograf 6-7/1953-1954. Ljubljana 1954, str. 295.

dopisje SAZU v Ljubljani. Iz poročil posameznih članov, ki so sodelovali v ekipi, je razvidno, da so raziskovali naslednje teme: ljudsko stavbarstvo in živinorejo (V. Novak), poljedelstvo, sadjarstvo, vrtnarstvo, drvarstvo, oglarstvo, promet in obrtne dejavnosti (B. Orel), nabiralništvo, lov, ribolov, prehrano, nošo in z njo povezane obrti (M. Ložar), običaje, verovanja in ljudsko medicino (M. Jagodic), ljudsko pripovedništvo (M. Matičetov), pesemsko in plesno izročilo, godčevstvo (R. Hrovatin) in ljudsko pravo (F. Šarf).[2]

Za lažje terensko delo so člani ekipe uporabljali poseben priročni vprašalnik, ki je zajemal vsa področja etnološkega dela iz materialne, socialne in duhovne kulture.[3] Vprašalnica za obrtne dejavnosti in trgovino,[4] ki je obsegala tri tipkane strani, je v uvodnem delu določila predmet raziskovanja, zato je zanimivo vedeti, kakšna je bila ta opredelitev in katera napotila je nudila članom terenskih ekip.

Ljudska obrt je bila v vprašalnici opredeljena kot *domača obrt* in deloma *samostojna obrt*. Tako je bilo navedeno: »Samostojna obrt je n.pr. mizarstvo, kovaštvo, zidarstvo in podobno, samostojni obrtniki so protokolirani, plačujejo davek, imajo obrtni list. Drugače je z *domačo obrtjo*. Z domačo obrtjo se večidel ukvarjajo revnejši kmetovalci, ki jim izdelovanje raznih domačih obrtnih izdelkov donaša pozimi (pa tudi v drugem času) postranski zaslužek. Običajno ti kmetovalci ali drugi ne plačujejo davka od domače obrti. Predvsem je treba posvečati pozornost predhodni oziroma prvotni razvojni stopnji domače obrti, to je tako imenovani *hišni delavnosti* (kućna radinost, Heimarbeit, Hausfleiss), ko je izdelovanje najrazličnejših predmetov, orodja, posodja namenjeno zgolj domačim, hišnim potrebam, ne pa trgovanju. Pri nas v Sloveniji so primeri takega prvotnega štadija obrti le še malokje ohranjeni. Pri nas poznamo le domačo obrt, to je že večidel tista razvojna stopnja ljudske obrti, ko se razni predmeti še izdelujejo doma, služijo pa tako domačim potrebam, kakor tudi trgovanju v večjem ali manjšem obsegu.«[5]

V napotkih zapisovalcem je bilo tudi posebej poudarjeno, da sta pri vprašanjih upoštevani tako samostojna kakor tudi domača obrt, ter da mora zapisovalec gradiva na terenu, čeprav pri posameznih vprašanjih na to ni opozorjen, vedno zapisati tudi delovne postopke, opisati delovna orodja in imena zanje.

Vprašalnica o obrti je obsegala sklope vprašanj za naslednje teme: 1. izdelovanje oblačila, obuvala in pokrivala, 2. lesna obrt, 3. lončarstvo, 4. pletarstvo in sitarstvo, 5. kamnarstvo, 6. steklarstvo, 7. železarstvo (z rudarstvom), 8. apneničarstvo, 9. oglarstvo, 10. mlinarstvo, 11. razne druge obrti, 12. gozdarstvo, drvarstvo in splavarstvo, 13. razne oblike dninarstva. Poleg tega je zajemala vprašalnica še sedem vprašanj o ljudski trgovini.

Seveda so se mogli zapisovalci na terenu le okvirno opirati na vprašanja in navodila v vprašalnici, saj so bila le-ta sestavljena kot univerzalno pomagalo za vsa območja

[2] Poročila o terenskem delu - VIII. Trenta - Bovec. Hrani arhiv SEM.

[3] Vprašanja za etnografsko delo na terenu leta 1949. Sestavili: Orel, Matičetov, Novak, Hrovatin, Vilfan, Šušteršič; Poročila o terenskem delu z ekipami. (Hrani arhiv SEM - Sign RA 147). To vprašalnico so uporabljali pri svojem delu tudi člani muzejskih ekip v kasnejših letih.

[4] Vprašalnice, ki so jih od leta 1948 na svojih terenskih raziskovanjih uporabljali člani etnografskih ekip, so nastale pozimi in spomladi leta 1947/48. Za podlago vprašalnici o obrti in trgovini je bil Ložarjev članek o ljudski obrti in trgovini, objavljen v Zgodovinskem zborniku v Buenos Airesu šele leta 1959.

[5] Vprašalnica za ljudsko obrt. (tipkopis). Mapa s tipkopisnimi vprašalnicami za terenske ekipe SEM. Hrani arhiv SEM.

slovenskega etničnega ozemlja in niso mogla v podrobnosti zajemati specifičnosti in širine raziskovanih tem na različnih območjih. To je veljalo zlasti za razne obrtne dejavnosti, ki jih je bilo na vsakem raziskovanem območju precej. Tako je na primer posamezna obrtna dejavnost, ki v vprašalnici ni bila zajeta, glede na védenje pripovedovalcev sproti določala in oblikovala obseg in povednost zapisanega gradiva.

Zbrano gradivo z Bovškega je raznovrstno in ga z današnjega zornega kota ni lahko oceniti. Je rezultat takratne metodološke usmerjenosti posameznih raziskovalcev in stroke, ki jo je v povezavi s slavistiko zanimala terminologija orodja, imenje in opisi delovnih postopkov, v manjši meri pa časovna in socialna opredelitev določenih pojavov. Kljub temu je pisno in slikovno gradivo z Bovškega pomembno, ne nazadnje tudi zato, ker je čas hitrega gospodarskega razvoja po drugi svetovni vojni obrtne dejavnosti preoblikoval, nekatere tudi uničil, in so tako danes povečini že pozabljene.

Gradivo o obrtih sta v ekipi na Bovškem zapisovala v glavnem Boris Orel in Marta Ložar. Prvi je podatke o ljudskih obrtih in trgovini zbiral v sklopu gospodarskih dejavnosti. Njegovi zapiski obsegajo prve tri zvezke terenskih zapisov, in sicer v krajih Trenta, Soča in Bovec. Marta Ložar pa je zapisovala obrtne dejavnosti v povezavi z nošo v različnih krajih in zaselkih. Njeno gradivo je zbrano v dvaintridesetem zvezku terenskih zapiskov.

Zapiski z Bovškega sledijo toku pripovedi informatorjev (ponekod zapisovalec zapiše le kraj, številko in hišno ime, kjer je zvedel podatke), zato so ponekod fragmentarni, lahko bi rekli stenografski. To je zaradi metode dela - zapisovali so s svinčnikom v zvezke - tudi razumljivo. Pripoved informatorjev je včasih tekoča, tu in tam pa je preskakovala s teme na temo in se je v določeni meri z dodatnimi dopolnitvami in pojasnili vračala na že povedano. Razen tega je tudi zapisovalec dodajal v zvezek svoja terenska zapažanja in pripombe k informatorjevim izjavam.

Dodatna težava pri predstavitvi in razumevanju gradiva je tudi njegovo časovno opredeljevanje, čeprav je zapisovalec za tovrstno orientacijo ponavadi zapisal rojstne podatke ali starost pripovedovalcev. V glavnem pa pomenijo v terenskih zvezkih zapisane pripovedi v sedanjiku čas, ko so pripovedovalci posredovali podatke članom ekipe, to je leta 1952, in tudi čas, ko je bil posamezen pojav ali dogodek še živ. Pripovedi v preteklem času pa večinoma prikazujejo obdobje pred drugo svetovno vojno in ponekod tudi čas zadnje četrtine 19. stoletja.

Uporabnik gradiva mora, če hoče dobiti neko zaokroženo podobo o obrtnih dejavnostih na Bovškem, sam dodajati vezne člene med posameznimi podatki, jih časovno uskladiti in jih združevati v smiselno celoto. Takšno početje je sicer vprašljivo in morda znanstveno oporečno, saj je za povezovanje gradiva, ki je bilo zbrano pred več kot štiridesetimi leti, hitro mogoče najti napačno povezavo in razlago. S tem seveda tvegamo posplošitev in se hkrati zavedamo, da bi bilo terensko gradivo etnografskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja najbolje izdati v posebnih publikacijah, in sicer v izvirniku, s potrebnimi kazali in uvodnimi komentarji. Le tako bi bilo to terensko gradivo primeren in hkrati dostopen vir tudi širšemu krogu raziskovalcev.

Ta zapis seveda nima tega namena. Želi le prikazati splošno podobo obrti in trgovine na Bovškem, kakršno je mogoče izluščiti iz gradiva, ki ga je z enomesečnim terenskim delom leta 1952 zbrala osma etnografska ekipa Slovenskega etnografskega muzeja. Z današnjega vidika je celotno gradivo postavljeno v preteklost, tudi tisto, ki je v terenskih zvezkih sicer zapisano v sedanjiku. Zaradi lažjega in nedvoumnega razumevanja zato ponekod dodajam besedilu časovno oznako (leto 1952), ki natančneje pove, v katerem času so bile obravnavane obrti in pojavi še prisotni in živi. Mnoge

obrtne dejavnosti, ki so bile ob obisku etnografske ekipe na Bovškem še povsem navadne, bi danes verjetno zaman iskali.

Kraji, ki so v predstavljenem gradivu navedeni v oklepajih, pomenijo kraj, od koder je bil doma pripovedovalec navedenega sporočila oziroma gradiva.

Lesne obrti

Med lesne obrti je vprašalnica prištevala rešetarstvo, posodarstvo in orodjarstvo, obročarstvo in sodarstvo, tesarstvo, mizarstvo, piparstvo, izdelovanje velikonočnih butaric in izdelovanje lesenih igrač. Nekatere lesne obrti so bile na Bovškem pred drugo svetovno vojno zelo razširjene, saj je obilica lesa, ki ga najdemo tod, to tudi omogočala.

a) **Piparstvo**

Posamezni spretni samouki so pozimi, ko ni bilo veliko zunanjega dela, izdelovali pipe za tobak. Trentarji so jim rekli *fajfe*, vendar so poznali tudi izraz *čedra*. Izdelovali so jih iz gabrovega lesa, tise, *fušpana* (Na Logu), orehovega lesa (Lepena); cevka - *rorček* pipe pa je bil iz smrekovega ali gabrovega lesa (Na Logu). Les za pipe so morali sušiti dve do tri leta. Luknjo za *rorček* so izvrtali s svedrom ali pa so *rorček* votlili z žico - *ramarco*. *Fajfo* so okovali z medenino ali s kakšno drugo pločevino, kar je bilo pač pri roki. Naredili so raven *pokrovc*.

Jakob Kravanja s fajfo, ki jo je izdelal Tojnščkov stric iz Trente št. 15

Pipe so prodajali v Log pod Mangartom, v Bavščico in po celi Trenti (Na Logu). Ko še ni bilo cigaret, so stari in mladi kadili *fajfe*, izdelovali pa so jih tudi za rudarje in delavce, ker se pri delu lažje kadi *fajfa*, kakor pa cigareta (Na Logu).

b) **Posodarstvo, obodarstvo, sodarstvo**

Izdelovanje uporabnih predmetov iz lesa je bilo na Bovškem zelo razširjeno. Bilo je veliko samoukov, ki so izdelovali najrazličnejše posodje, tudi iz pločevine, in druge uporabne predmete, na primer glavnike.

Anton Košca iz Spodnje Trente št. 18 izdeluje žlico

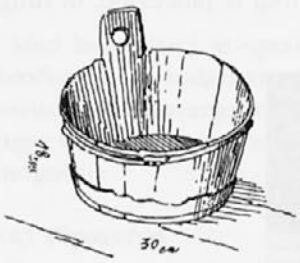
V Trenti je bil izvrsten samouk Jožef Kravanja (roj. 1875), ki je iz smrekovega lesa izdeloval škafe in *kiblce* (dežice, dežce) za mast ali skuto. Obroče je delal iz jesenovega, vrbovega ali tudi iz limovega lesa. Delal pa je posodje tudi iz drugih materialov, na primer iz cinkove pločevine - *štenjak* (ajmer) in *kadin* - posodo za umivat, *ponóvce*, sklede za mleko. Nadalje je delal tudi trinožne in štirinožne stole iz javorovega, hruškovega in vrbovega lesa; ribežne, kuhalnice, solnice, *snemáunce*, *kambe*. Ko v trgovinah ni bilo mogoče dobiti glavnikov, je glavnike izdeloval iz javorovega, vrbovega in orehovega lesa (Trenta).

Leta 1952 so izdelovali tudi obode za sir, škafe za molžo - *kembač* (ta drži 18 litrov); pinje, škafe z enim ušesom = *štarc*. Škaf ima *poúden* (dno), okoli so doge z obroči. Les je macesnov, smrekov, obroči pa so macesnovi. Les, nažagan na deske, se mora sušiti vsaj eno leto, da je dober za obdelavo. Včasih so les za doge cepili s *klinci*. Pri izdelovanju lesenih posod so uporabljali različno orodje - *utornik*, s katerim so naredili na koncu dog utor za *poden*, različne obliče (*hobu*) in šestila (*cirkl*) (Trenta).

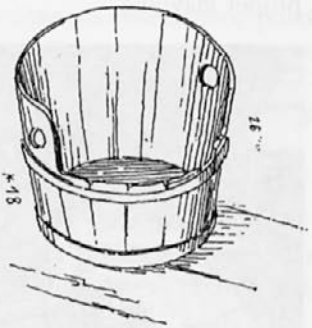
Leseno posodje so (leta 1952) izdelovali pozimi, poleti ne, ker je bilo preveč dela z drobnico. Delali so tudi večje škafe (*perivnik* ali *žehtnik*) (Trenta). Če jih je kdo naročil,

so jih tudi prodajali. Za domačo rabo so izdelovali tudi *stolce*, mize, *štile*, grablje, kosišča (Trenta).

Jožef Klavora iz Soče je bil sodar (*pintar*). Delal je vse, kar je bilo lesenega: *štere, štarce, bače, sulje, dežice, bale*, pinje, čebre, žehtnike, lesena cedila, grablje, kosišča, cokle, sklede itd. Izdeloval je *kleje* in *vanjke/banjke* (skrinje za žito in za obleko) je tudi delal. Ukvarjal se je še z ljudskim zdravilstvom (Soča).

ŠTARC, TRENTA 13

KAMBAČ, TRENTA 13

STRUG ZA STRUŽENJE COKEL, TRENTA 70 - FR. KVERH

V Soči (Mišja vas) je živel leta 1952 sodar, ki je izdeloval *štampe* (modele za skuto je krasil s podobo planike, krave). *Štampi* so bili iz orehovega lesa in so imeli ročaj - *rep*. Sodar je krplje izdeloval iz jesenovega, vrbovega ali bukovega lesa. Delal je tudi cokle iz bukovine in kambe iz nagnojevega, vrbovega ali macesnovega lesa. Delal je večinoma pozimi za svoje potrebe pa tudi za sosede. Ob nedeljah pri maši so se domenili, kaj kdo potrebuje (Soča).

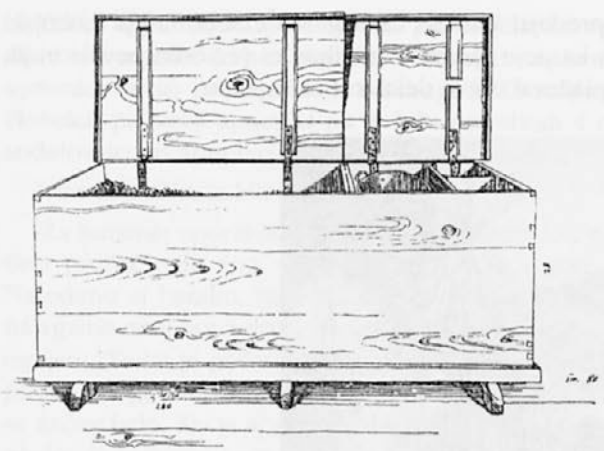
V Čezsoči je bil samouk, ki je izdeloval cokle, na zgornjem delu opletene z macesnovimi ali smrekovimi šibami. V Trenti je bilo včasih več *pintarjev* kakor v Soči, zato so tudi leta 1952 dobivali leseno posodje iz Trente. Če je bila lesena posoda dobro narejena, je lahko trajala dolgo vrsto let (Soča).

c) **Mizarstvo**

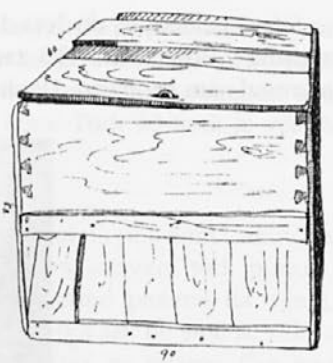
Zaradi obilice lesa je bilo na Bovškem tudi nekaj poklicnih mizarjev, na primer v

Vajnka za obleko - pri Maticu Na skali št. 57

KLEJA, ČEZSOČA 13

KLEJA
BAVŠČICA 28,
Jožef Zorč

Trenti. Ti so izdelovali največ pohištvo, zlasti mize, *vanjke/banjke*, stole. *Vanjke* so bile skrinje za obleko (za *gvante*), narejene ponavadi iz smrekovega lesa, ki so jih povečini postavljali v kamre (Trenta). Skrinje so izdelovali mizarji v Soči in Bovcu (Soča).

Mizar Karel Bradaška, doma iz Tolmina, se je učil obrti v Bovcu, potem pa se je poročil v Sočo (umrl je 1904, star 60 let). Izdeloval je znamenja v spomin tistih, ki so se ponesrečili v hribih. Postavljal jih je v Soči in Trenti. Delal je tudi skrinje - *vanjke* in *kleje* - za neveste so bile *vanjke*. *Kleje* so večje skrinje in so jih rabili samo za sirk, nameščene pa so bile na hiši (na podstrešju) (Soča). V Soči sta živela tudi mizar Bradaška, ki je izdeloval zibke, in mizar Flajs, ki je bil samouk in je izdeloval *banjke*; te so stale po 4 do 5 goldinarjev. Danes (leta 1952) ni v Soči nobenega mizarja (Soča).

Pletarstvo

Andrej Komac iz Trente (star 50 let) se je (leta 1952) poleg sodarstva ukvarjal tudi s pletenjem velikih in malih *korp*. Delal jih iz enoletnih *bekovih* (vrbovih) šib. Starejše šibje ni bilo dobro, ker se je pri delu preveč lomilo. Velike *korpe* so ljudje uporabljali za prenašanje gnoja in krompirja (*čomp*) z njive, pa tudi za razne druge pridelke. Malo *korpo* pa so prav tako imeli pri hiši za prinašanje pridelkov, drv in raznih reči (Trenta).

Samouk Leopold Čopi iz Čezsoče je leta 1952 opletal steklenice (chianti) in velike *flaškone* (po 50 do 100 litrov), delal stolice, žličnike, cajne (*ročovke*), košare, nahrbtne koše, košarice za kruh in zibelke.

Material (leščje - leščevje in vrbovo šibje - *beke*) je dobil v Čezsoči in okolici. V jeseni je posekal les in ga takoj obdelal, nato pa vitre posušil na soncu ali doma v kuhinji. Preden je začel plesti, je namočil les v vodi. Od debeline lesa je bilo odvisno, koliko časa naj se les namaka v vodi, da postane prožen.

Stolice je Čopi delal iz vrbovih šib in leščja, noge iz vrbovih palic. Steklenice je opletal z vrbovimi šibami in leščjem, nahrbtne koše, na katere je na koncu pritrdil tudi naramnice iz usnja, je delal iz leščja. Cajne je delal iz vrbovine. Za delo je uporabljal naslednje vrste orodja: nož, žago, škarje za sadje obrezovat, imel pa je tudi posebno napravo za vitre obdelat - *stoụ*.

Svoje izdelke je do leta 1952 prodajal kmečki zadrugi v Čezsoči, ta pa kmetijski zadrugi v Bovcu. Kmečka zadruga kasneje njegovih izdelkov ni več odkupovala in jih je moral sam prodajati. Davka ni plačeval, saj je delal kot zadružnik.

Andrej Kavs iz Čezsoče št. 100 plete zibelko iz bek

S pletarstvom sta se (leta 1952) ukvarjala tudi oče in sin Kavs iz Čezsoče. Sin je izdeloval zibeli iz vrbovih palic in *bek* za kmetijsko zadrugo v Bovcu, oče pa je pletel okrogle *korpe* in cekarje (Čezsoča).

Apneničarstvo - apnarstvo

Pri Ivanu Bradašku v Soči so imeli leta 1952 apnenico in so kuhali apno. Za kuhanje apna se je odločil kak zasebnik ali pa se jih je združilo več in so skupaj kuhali apno. Skupaj so spravili drva in kamne, tisti, ki se je na vso reč razumel, pa je vodil kuhanje. Rekli so mu mojster. Če je hotel kdo dobiti apno, pa ni bil v skupini (*kompaniji*), ki je kuhala apno, je moral le-tega plačati. S tem so krili stroške za *tabrh* (dnino). Rekli so - sem naredu en *tabrh* (Soča).

Apnenico je leta 1952 imel tudi Jožef Stergulc (star 60 let) iz Soče. Apno se je učil kuhati pri svojem očetu Andreju Stergulcu, ki je umrl leta 1928, star 75 let. Dejali so tudi, da apno *smodijo* (Soča).

Apnenica je morala biti natančno *cirklana* - previdno zgrajena. Na vrhu so napravili *velb* v *špico*, to je *klinc*, ki je zapiral *velb*, da se ta ni usedel. *Velb* je moral biti na vrhu dobro zaklenjen, okrog *klinca* pa so nasuli okrog 50 kg *šodra*, da (ogenj) ni udaril skozi. Po vrhu apnenice so dali čez tudi malto, temu so rekli *hlebc*. Okrog hlebca je bila odprtina za zrak in dim.

Velike apnenice so bile navadno postavljene ob cesti, kar je bilo pripravno za dovoz materiala in odvoz apna. Apnenčast kamen - apnenčar je bil pri roki. Edino za velike apnenice so ga pripeljali tudi od drugod. Za majhno apnenico sta bila potrebna dva človeka, pri večji apnenici pa je bilo potrebnih 4 do 8 ljudi. Tudi 10 ljudi je včasih sodelovalo pri apnenici, ki je dala 800 kvintalov.

Ivan Bradaška je leta 1952 povedal:

»Za kurjenje uporabljamo smrekov in bukov les, približno pol na pol. Sam bukov les dela preveč oglja (oz. pepela). Ko apnenica gori, smo vedno zraven, tudi ponoči. Naredimo si barako, tako da imamo streho nad glavo. Nenehno pazimo na ogenj, nalagamo nanj nova drva, kurimo in se hecamo. Goreti mora počasi, ne sme se siliti z ognjem. Treba je počasi *hacat*, dokler se žveplo, ki je v kamnu, ne vname. Črn *kad* pride od tega žvepla. Potem se začne bolj *hacat*, da se kamenje vname do vrha. Kaditi se začne belo. Ko je apnenica kuhana, se ne kadi več, na vrhu apnenice pa se pojavi rdeče plav plamen (prej je bil rdeč). Notri se pa sveti kakor elektrika. Če se apnenica še kadi, ni kuhana. Apnenico kuhamo štiri do pet dni.«

»Ko je kuhana, jo odpremo samo na enem mestu, nato pa vzamemo apno ven z *ajmarjem* (vedrom). Apno odvažamo pozimi s sanmi, karjolo ali pa ga znosimo na hrbtu. Nad apnenico si naredimo leseno streho, da apna ne spira dež.« (Soča).

Oglarstvo

Zaradi obilice lesa so na Bovškem veliko oglarili tudi po drugi svetovni vojni.

Tako so leta 1951 oglarili pri Antonu Kravanji in pri Maslcu ter pri Miheliču v Trenti. Pri tem so uporabljali tudi les, ki so ga nanesli snežni plazovi (Trenta). Leta 1951 so kuhali oglje še Na Zapóudnom, mojster pa je bil od drugod (Trenta). Oglje so žgali tudi Na Logu, v Zadnjici in Trebšni (Trenta).

Ivan Cuder iz Trente je žgal pred drugo vojsko, žge pa tudi danes (leta 1952). Tega dela se je naučil kot dvanajstletni fant pri svojem očetu, ki je oglaril na Štajerskem (Scheifling!). Kopo je začel delati tako, da je dal v sredino (kope) tri kole, vmes pa jesenov ali smrekov obroč, da so koli stali trdno zapičeni v zemljo. Nato je okrog

Vreče z ogljem ob cesti v Trenti

postavil pokonci drva. Teh prvih drv je moralo biti za pol metra. Okrog teh drv je položil po dolgem druga drva, tako da je napravil *poden*, širok 10 do 15 cm, in na ta *poden* je spet postavljal pokonci drva. Debeli konci so morali biti zmerom spodaj. *Poden* se je nadaljeval do skrajnega premera kope. Ko je bil prvi *štos* (kup) drv zložen, je dajal nanj drugi *štos* drv. Možno je bilo postaviti tudi tretji *štos* drv, tedaj je bila kopa visoka okoli 5 metrov. Takrat je moral pri zlaganju kope tudi nekdo pomagati. Najbolje je bilo, če sta kopo zlagala dva človeka. Drva je potem pokril s smrekovimi vejami, na katere je nametal zemljo, ki je bila na spodnjem delu kope nasuta en čevelj na debelo. Proti vrhu se je debelina zemlje na kopi manjšala.

Ko so kopo zakurili, so vanjo *naštihali* luknje za dovod zraka. Če se je iz teh lukenj belo kadilo, je pomenilo, da les gori, ko pa se je začelo iz lukenj plavo kaditi, je bilo to znamenje, da so drva že zoglenela. Takšno luknjo so zamašili in pod njo naredili drugo luknjo za dovod zraka.

Pravili so, da *smodijo* ali kuhajo oglje. Ko je bilo oglje skuhano, so ga z železnimi grabljami vlekli iz kope. Če je oglje gorelo, so ga pogasili z vodo, če ne, so ga pa stran pograbili, da se je počasi ohladilo. Oglje je bilo treba *vahtati* 24 ur, kakor mrliča!

Ko je bilo oglje mrzlo, ugašeno, so ga dali v *žaklje*, ki so jih sami sešili. Spravljali pa so ga tudi v koše iz šibja. Oglje so vozili kmetom, kovačem in mehanikarjem v Bovec. Kmetje ga še danes (leta 1952) rabijo za *beglajzne* (likalnike).

Ena kopa (visoka 2,5 m in široka 6 m) je dala 20 kvintalov oglja; 1 kvintal = 30 lir. Torej so zaslužili za 20 kvintalov 600 lir.

Oglarju so rekli *koler* (Kohler). Hišici iz štirih kolov in strehe iz desk ali smrekove skorje, ki je bila ob straneh obdana s smrečjem ali deskami, pa so rekli *kolerca*.

Kovač iz Soče je ob koncu 19. stoletja tudi sam kuhal oglje za potrebe svoje kovaške delavnice. Rezijani so za časa Italije kuhali oglje na Golobarju, Na Skali in v Trenti. Kuhali so ga za neko podjetje (Soča).

Mlinarstvo

O mlinarstvu in žagarstvu je le nekaj krajših zapisov.

V Soči je bilo pet mlinov - v Lepeni 1, na Spodnji Soči 2, v Gornji Soči 2, zdaj pa ni nobenega (Soča). Mlini so začeli propadati po prvi svetovni vojski, ko so Italijani uvajali koruzni *gres* (zdrob) in moko. Vsak je raje vzel *gres*, kakor da bi dal zrnje mlet v mlin (Soča).

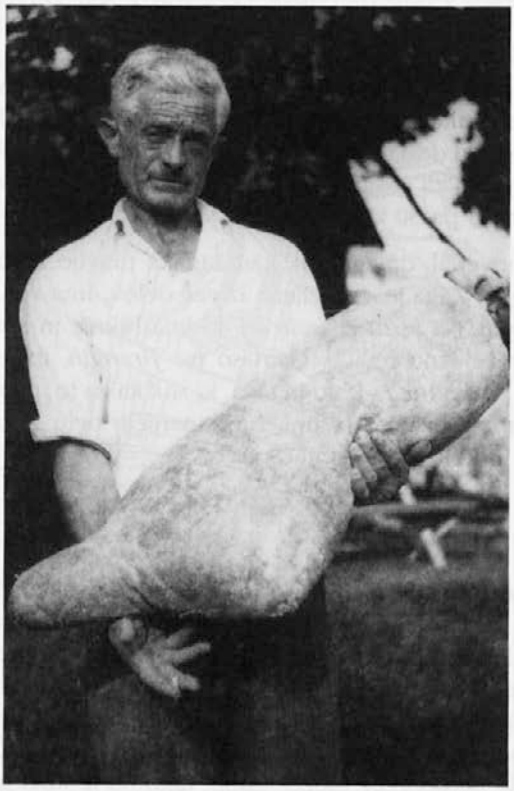
V mlinih so mleli sirk za domačine. Tja so ga nosili v mehovih iz koštrunje kože. Meh je imel *kragen* (vrat) in dve nogi, ki sta bili sešiti. Pri zadnjih nogah pa je imel meh odprtino. Držal je do 44 funtov (Soča). Danes (leta 1952) se lažje kupi sirk, poleg tega pa se bolj kakor sirk splača saditi krompir (Soča).

Vsi mlini so bili na vodo, rake, po katerih je voda tekla, pa so bile lesene. Mlinska kolesa so imela lopate, križ in pesto (Soča). Mlinske kamne so klepali tako, da so z ravno ožgano desko povlekli po kamnu. Kjer se je poznala ožgana sled, so kamen sklepali in ga tako poravnali (Bovec).

Mlinar je za plačilo vzel merico, to je 2 funta (moke) od 40 funtov (zrnja) (Soča).

V Dvoru pri Medali (Bovec) so imeli dva zaporedna mlina. Stala sta ob bajerju, ki je dajal za njun pogon dovolj vode. Mleli so samo koruzo. V prvi svetovni vojni je bil bajer porušen, kasneje pa ga niso obnovili.

Mlin in stope so imeli Pod Turo (med Plužino in Podklopco), stopali pa so ječmen. Mlin je propadel že pred prvo svetovno vojno. Pod Turo je leta 1952 stal še en mlin, vendar ni več mlel (Bovec).

Matija Mlekuž iz Kala z mehom moke

Na splošno so v mlin nosili mlet samo sirk, in sicer v mehovih in v *žakljih* (vrečah). Tisti pa, ki so bili doma v hribih, so imeli sirk spravljen tudi v *klejah* ali v vrečah v mlinu. (Bovec)

Žagarstvo

V starih časih so na žagah veliko žagali les za domačo uporabo. Kasneje pa je mnogo žag propadlo. V hribih so leta 1952 še cepili s klino les za *šinklne*, v vasi Krn pa so še žagali čoke na roke (*špolc* žaga, *špolterca*, dva moška stojita zgoraj, dva pa spodaj). Take žage so še vedno po hribih, ker je ljudem težko nositi (voziti) les do žag in potem nazaj spravljati žagane deske (Soča).

Žagar France Kavs iz Soče je leta 1952 povedal:

»Žaga Na Skali, kjer sem se učil žagarstva, je bila stara več kot sto let. Delala je samo en mesec v letu (za 5 hiš), in sicer maja meseca, ko se je topil sneg in je bilo dovolj vode. V dolini pa so žagali tri mesece, to je aprila, maja in junija. Moja žaga je ob

potoku Vrsniku. Žagamo, kakor pač dopuščajo vodne razmere. Vsak lastnik mora les splaviti pozimi in ga pripeljati k žagi z vozom. Iz 2 metrskih hlodov (*trkljev*) žagamo *dile* (deske) za strehe; za pode pa žagamo 4 m dolge *dile*. Žagamo torej samo deske za strehe in pode, drugega nič. Včasih žagam različne dolžine in debeline lesa, največ 6 cm debele za pohištvo. Žagarskega izpita nimam, imam pa dovoljenje, da lahko žagam, saj plačujem obrtni davek in imam cenik.

Na žago vozijo les (»nosijo les v žago«) ljudje iz Soče. V Trenti - Na Logu in Na Klancu imajo svojo žago, prav tako imajo svojo žago tudi v Bovcu. Za žaganje plačujejo Na Skali v denarju, in sicer od deske, ne od kubičnega metra. Tako je bolj pošteno. Zdaj se od 2 m dolge deske plača za žaganje 6 din; prej (pod Italijo), pa so ljudje plačevali 50 centesimov, pod Avstrijo pa 30 krajcarjev.«

Franc Kavs je še povedal, da zgradbi, kjer žagajo, pravijo žaga, napravi za žaganje *desk*, pa prav tako žaga. Žaga je sestavljena iz več delov. Ima voz, ki vozi (se pomika) gor in dol na *vaukerjih*. Na vozu je *koštrun*, ki ima luknje in spredaj večje odprtine; vanj se vpne hlod z železno ročico. Gatri so na *firengih*, to je visečih stebrih. Na notranjem *firengu* je *podajanca* - kolo in taca, ki služita za to, da vlečeta voz s hlodom naprej. Spodaj so *gatri* zvezani z latami. Na zunanjem delu žage (zgradbe) so rake, *konterle* (zapornica) in kolo z lopatami (Soča).

Kovaštvo[6]

Kovač Jože Hrovat (umrl leta 1898) je imel v Soči kovaško delavnico, v kateri je kladivo in meh gnala voda. Ni imel pomočnikov. Delal je za domačine in ljudi iz drugih krajev, ki so naročali pri njem različne izdelke. Delal je cepine, *ponovače*, dereze, motike, lopate, svedre, *kaince*, kladiva za klepat koso, *šine* za sani in sploh vse, kar je spadalo v kovaško stroko. Zavržene kose je pretopil, prekoval in iz njih varil motike, dereze ipd. Popravljal je tudi različno orodje. Hrovat ga je rad pil. Če je bil preveč pijan, je zakuril peč (seveda ne preveč), zlezel vanjo, tako da je imel glavo zunaj, se dobro spotil, pa je bil spet dober (Soča).

Informator, p.d. Pri Štrolu, v Soči je leta 1952 povedal:

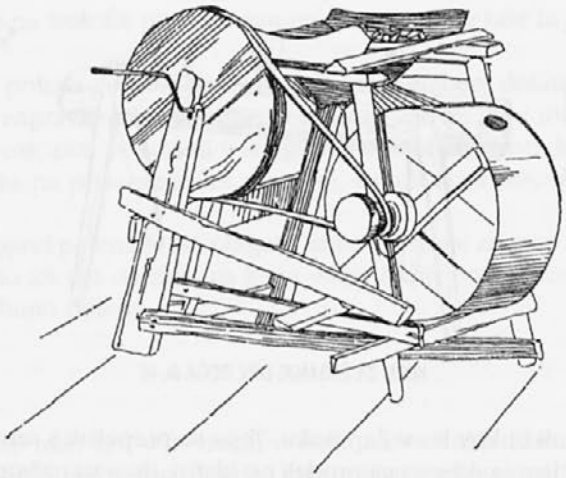
»Jaz sem začel prvi delati *dimnike na fajfo* in s tem v zvezi postavljati *šporgete*. Torej, s *šporgeti* je prišel tudi *dimnik na fajfo*. Te dimnike sem delal še v Trenti. Za menoj so jih delali drugi samouki. Takih dimnikov nisem nikjer videl, to je moj izmislek oziroma poskus. Zdaj gledam na te dimnike drugače. Če je za malenkost proti vetru - ne ustreza. Na strehi je drugače: bolj potegne, lepše vleče (ni vodoravnega *rora*).«

Kovač Franc Fon iz Bovca pa je leta 1952 pripovedoval:

»Moj oče Fran Fon, rojen na Srpenici leta 1852, je bil kovač. Obrti se je učil v Celovcu, nato je delal v Trstu in od tam prišel domov. V Bovcu si je kupil hišo (sedanjo, št. 330) in leta 1888 začel s kovaško in podkovsko obrtjo. Delal je do leta 1925, umrl pa je leta 1930. Pri njem sem se (Fran Fon, mlajši) učil kovaške obrti, leta 1913 pa sem bil tudi v podkovski šoli v Ljubljani. Oče je leta 1903 napravil križ za bovški zvonik, leta 1913 sem ga napravil jaz. Po prvi svetovni vojni sem montiral zvonove v Bovcu, v

[6] Kovaštvo kot posebna obrtna panoga v vprašalnici o ljudskih obrteh ni zajeto. Kljub temu se je morala zdeti B. Orlu tako pomembna, da jo je upošteval in vključil v ljudskoobrtne dejavnosti.

Čezsoči, na Plužnah, v Kalu. K nam so gonili podkovat živino iz Bovca, Čezsoče, Soče (malo). Sočanom in Trentarjem smo delali podkvice za čevlje. Po domače rečeno so bili to *grifi*, ki jih delamo tudi danes. Skupaj z očetom sva delala in montirala precej mostov iz železnih vrvi (Žaga, Trnovo, Soča). Veliko smo v naši kovačnici delali tudi klepala za klepanje kos (*babca*) in *dedc* (kladivo). Po očetovi smrti sem prevzel obrt in delal enaka dela kot oče. To je bil tudi čas konj in vozov ter popravil za kmečko orodje.«

MAŠINA ZA KOVANJE, TRENTA 36

O svojem delu pa je Fran Fon (star 58 let) povedal, da je delal vse - lemeže, *kaince*, okoval je vozove. Iz starih kos je za kmete v Bovcu in okolici naredil največje nože. Delal je tudi brane, ograje za balkone v Bovcu, Logu pod Mangartom in sploh vse, kar je bilo železnega. Poleg tega je koval oziroma podkoval konje in krave. Volov je bilo malo, bolj so s kravami vozili, in tako vozijo še danes. Z voli so začeli v Čezsoči voziti okrog leta 1920/21. Še danes (1952) imajo v Čezsoči vole in konje.

Ko se je delo v kovačnici zaključilo, se je napravilo na *ješi* križ iz *špica* in *šrajngelca* (grebljice) - da ni prišel ponoči hudič kovat. *Ješa* je imela svoj čas meh, zdaj pa ima ventilator, ki piha namesto meha (Bovec).

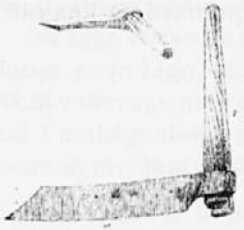
Gozdarstvo in drvarstvo

Jožef Kravanja iz Trente, star 76 let, je zapisovalcu povedal, da je bil okrog leta 1898 na Ogrskem in na Zgornjem Štajerskem za drvarja. V gozdovih na Ogrskem je bil enajst mesecev. Aprila meseca je odšel od doma in se marca naslednje leto z zasluženim denarjem vrnil.

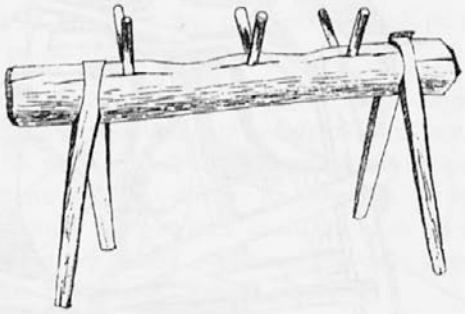
Informator iz Spodnje Trente pa je o sečnji drv leta 1952 povedal, da mora drevesa, ki jih želijo (doma) posekati, prej zaznamovati gozdar. Gozdar pride *tuč* drevesa, saj »brez kladiva ne sme nihče sekat«. Kar je suhega lesa, se lahko pobere. Tudi v prejšnjem času je bilo v navadi tako pobiranje lesa. Drv, ki jih nanesejo plazovi, ni treba *tuč*, vendar gozdar določi, kdo naj dobi ta les.

Ko gredo (1952) drvarit, vzamejo s seboj sekiro in žago. Drevo, ki ga požagajo, imenujejo *pam*. Tega razžagajo na štiri metre dolge *štoke*. Veje so včasih posekali z

malarinom, zdaj pa kar z navadno sekiro. *Štoke* spravijo k poti, da jih potem pozimi s sanmi odpeljejo na žago. *Pam* razžagajo v *dile*, ki jih odpeljejo domov. Za strehe in za *podne* uporabljajo največ macesnov les, ki ga je sicer malo, in pa smrekov les (Na Zapoudnom).

KLINJA ZA CEPLJENJE DESK
SOČA 150, Lepena

KOZU ZA ŽAGANJE DRV, SOČA št. 46

TESLA
TRENTA 45

Za kurjavo so sekali bukov les v Zapotoku. Tega so prepeljali s sanmi do vode in ga spomladi splavili do Bovca, kjer so ga prodali po klaftri; drva so nažagali na dolžino 1,5 metra. Če so srečno splavili, so dobili za eno klaftro 3 goldinarje, če je voda les pobrala, pa nič. Zvečer so tisti, ki so sekali les, vedno prišli domov. Le v tujini so spali v posebnih bajtah (Na Zapoudnom).

Tudi danes (leta 1952), tako kakor so včasih, cepijo les za kurjavo po dolgem s sekiro in kijem. Razcepljena drva zlagajo v skladovnice, kup drv, (imenujejo ga *tasa*) pa je visok en meter. *Tasa* drv stoji doma pred hišo ali za njo in je lahko 5 ali 10 m dolga; razlikujejo veliko in malo *taso* (Na Zapoudnom).

Na Bovškem sekajo (leta 1952) po 2, 3 ali 4 metre dolg les. Pozimi spravljajo ta les do ceste, ga tam razžagajo in koljejo v *triblce*, ki jih potem še prežagajo in razcepijo v polena. Drva spravljajo v lope. *Tasa* drv = kup drv (Spodnja Trenta).

Tudi v Soči posekajo les, ki ga odkaže gozdar. Pozimi spravijo les s sanmi do poti, v strmini pa ga s cepini *gonijo* v dolino oziroma počakajo, da zapade sneg in ga nato na saneh prepeljejo domov. Tu ga razžagajo in razcepijo v polena. Polena razžagajo v *triblce*, to je dva pednja (30 cm) dolge čoke, *triblce* pa razcepijo v drva. V drvarnici ali pred hišo zložijo drva v tase (Soča).

Les za prodajo so včasih iz Soče plavili v Čezsočo. Pri tem delu je mnogo ljudi utonilo (Soča). Oče je plavil les iz Trente in je za *lon* dobil *banjko - skrinjo* (Soča).

Drva za kurjavo sekajo tudi julija ali avgusta. Les poderejo, *ošpacajo* (oklestijo) veje in ga pustijo, da se suši do jeseni, ko ga razžagajo na kose. Pozimi les gonijo v dolino in ga potem do doma prepeljejo s sanmi. Tam ga razžagajo in razcepijo v drva (Soča).

Andrej Kavs iz Čezsoče je leta 1952 povedal:

»Občina je lastnik gozda, mi pa imamo služnostne pravice. Vsaka hišna številka ima pravico do drv za kurjavo in pravico do stavbnega lesa; navadno od 10 do 12 metrov drv, stavbnega lesa pa po potrebi. V starih časih so porabili več lesa za kurjavo (5 do 6

klafter na leto), imeli so ognjišča, peči. Danes gozdar iz Koritnice določi, katera drevesa smejo posekati.

Rečemo, da gremo sekat, da gremo z žago in sekiro podirat drva. Prej nismo uporabljali žage, ampak samo sekiro. Dve vrsti sekir imamo: navadno sekiro in *mucno* (samo za sekati, okrogla ušesa). Zdaj teh sekir več ne rabimo, ker imamo žage. Ko so drevesa posekana, jih gremo *rekljat* (razžagat na določene dolžine) in *ošpacat*. Pri bukovem lesu, ki ga rabimo za kurjavo, imenujemo deblo, ki je 2 ali 4 metre dolgo, *poleno*. Pri smrekovem (stavbnem lesu) lesu pa imenujemo - 2 m dolgo deblo *trkl* (mn. *trklji*), 4 m dolgo pa *štok*. Če pa je les namenjen za ogrodje hiše in je dolg 6 do 10 m, se imenuje *tram*.

Drva oziroma polena *gonimo po drasti* (*drasta* = graben, dolina, kjer teče voda). Če je graben (žleb) napravljen iz polen, se to imenuje *lot*. Če pa v *drasti* ni *lota* in je sicer *drasta* dovolj strma, potem pozimi v snegu gonimo les do poti, kjer čakajo vozovi ali sani. V Golobarju pa priženemo les s cepini, zaradi lažje hoje pa imamo na čevljih dereze.

Doma smo poprej polena rezali (žagali) samo na roko, zdaj pa imamo krožno žago. Žagamo na 20 do 25 cm dolžine, to je na *rklje*, ki jih potem scepimo s sekiro (drva cepiti). Tako dobimo polena.

Strojarstvo[7]

V mlin so nosili mlet sirk v mehovih iz koštrunove kože. Koštruna so odrli na meh in odnesli kožo v Kranjsko goro, kjer so znali delati mehove, pa tudi mehe za tobak - *plotr* (Soča).

Meh je bil zmerom iz ovčje kože. Kože so strojili v Kranjski Gori in v Bovcu (Soča), pred prvo svetovno vojsko pa so jih nosili strojit tudi na Trbiž (Čezsoča). Ovčje kože so strojili domačini sami, vendar le za plašče (kožuhe) za pastirje, ker je bilo strojenje bolj slabo opravljeno. Domačini so pri strojenju uporabljali pepel, s katerim so odstranili s kože mast, nato pa so kožo *oribali* (zdrgnili) s pšeničnimi otrobi, da je postala mehka. Prej so uporabljali namesto pepela in otrobov galun (Soča).

Plotr za tobak so naredili iz mačje kože. To so prav tako strojili s pepelom in apnom, da so odstranili dlake, nazadnje pa so kožo *oribali* še z otrobi, da je postala mehka. Za tobak so rabili tudi svinjske mehurje (Soča).

Trgovina

Trentarji so nosili prodajat kozji sir in skuto v Kranjsko Goro, kar delajo še danes (leta 1952). Prehrambene izdelke so tudi zamenjevali, in sicer sir za moko in sirk v zrnju. Za časa Italije so gnali ovce in koze prodajat v Sočo in Bovec, kasneje pa so gonili ovce in jarce na živinske sejme v Kranjsko Goro. Letos (1952) živine niso gnali, ker so prišli ponjo mesarji iz Tolmina (Trenta).

Nekdaj so Sočani v jeseni prodajali drobnico (ovce, koze, koštrune) v Kranjsko Goro in na Trbiž; do obeh krajev je enako dolga pot. Pred sto leti so hodili trgovci iz Bovca s konji po sirk v Banat; po cel mesec so se vozili (Soča).

[7] Te dejavnosti vprašalnica ni predvidela, vendar jo je B. Orel pritegnil v obravnavo verjetno zaradi njene lokalne posebnosti.

Iz Loga pod Mangartom so nekateri hodili po sirk na Trbiž, iz Trente pa so šli ponj največ v Kranjsko Goro. Iz Soče so hodili po sirk zlasti v Bovec, kjer so ga prodajali na trgu. Tamkaj so ljudje kupovali tudi sol. Na sejme so hodili največ jeseni, in sicer na Trbiž in v Kranjsko Goro. Na mali šmaren pa so iz Soče vodili v Trento prodajat kozle, le-te so največ kupovali Korošci. Kozle pa so ljudje iz Soče prodajali tudi trgovcu Jonku v Bovcu (Soča).

Z Bovškega so hodili iskat lan na Koroško, medtem ko so Rezijani še med prvo in drugo svetovno vojno prodajali po Bovškem nože in britve, brusili škarje in vezali (z žico) prstene lonce (Soča).

Razen krompirja, fižola, repe in zelenjave so morali prebivalci ob Soči vse kupovati. V slabih letinah je bilo treba živino prodati ali pa seno dokupiti. Največ so prodali živine in mlečnih izdelkov - sira, skute in masla (Soča).

Ker je primanjkovalo denarja, so se morali Trentarji tudi zadolževati. Pri trgovcu Jonku v Bovcu so se zadolževali za blago (moka, otrobi itd.), ki so ga kupili v njegovi trgovini. Trgovec jim je dajal blago na upanje, ljudje pa so mu dolg poravnavali s skuto, sirom in drobnico, kar pa velikokrat ni zadostovalo za pokritje stroškov (Trenta).

V Trenti so pred 50 ali 60 leti nekateri zbirali cunje in kosti ter vse to prodajali fabrikam. Ta material so hodili nabirat ne le po Trenti, temveč tudi na Kranjsko in Koroško. Posamezniki so tako dobro zaslužili, da so si pozneje kupili hiše (Trenta).

Krojač iz Soče je kupoval blago v Kranjski Gori in hodil v *štero* (te oznake ne poznajo v Soči, znana pa je na Koroškem). Med leti 1890 in 1904 pa je tudi prodajal kupljeno blago. Stanoval je v Lescah in hodil v Rateče, Bohinj, jeseniški predel in drugod po Gorenjskem. O božiču, veliki noči in poleti, ko je bila sečnja, pa je prišel domov. Najprej je nosil blago v *pintih* (Bindtuch), to je v rjuhi zavezano, pozneje pa ga je vozil na dvokolesnem vozičku. Na teh poteh je bil obut v škornje ali močne čevlje. Mešetaril je tudi z drobnico, sirom in volno (»*louden* je dau napravit na Gorenjskem«). Kupoval je blago, ki ga je potem prodajal v Ljubljani in Beljaku (Soča).

Žene sodarjev so po Dolinskem (verjetno v krajih nižje ob Soči, op. A. D.) zamenjavale lesene izdelke (pinje, čebre, *kembače*,...) za sirk, žganje, bob, fižol (Soča). Kupovali so tudi ječmen, ki so ga za časa Avstrije pražili in iz njega kuhali kavo. Še danes (1952) kupujejo ječmen, in sicer prav tako zaradi kave (Soča).

Posebne gospodarske in dopolnilne dejavnosti (deloma povezane z obrtjo in trgovino), ki so ljudem na Bovškem omogočale skromen, vendar pomemben zaslužek, so bile zdomarstvo (*havziranje*), prevozništvo in rudarstvo. Posamezniki so se ukvarjali nekaj časa s trgovanjem in z rudarjenjem, drvarjenjem na tujem; žene so hodile služit v večja mesta.

Zdomarstvo[8]

Dekleta - *čeče* - so šle v Trst, da so si zaslužile za balo, obleko in obutev (Trenta), »da so se oblekle« (Čezsoča). Tudi v Trst in Gorico so hodile služit za dekle (Soča) in pestunje (Bovec). Nekatere so odšle celo v Torin, Milan itd. (Čezsoča). Iz Soče jih je v 2. pol. 19. stol. z vozom vozil v Trst neki prevoznik (Soča). Ženske so večkrat hodile *petljat* (prosjačit) po Kranjskem, Tolminskem in Kobariškem (Trenta).

[8] B. Orel besede zdomarstvo v obravnavanih terenskih zapiskih ne uporablja. Pod tem poglavjem sem družil tiste dejavnosti, ki so jih ljudje opravljali zunaj domovine, bolje rečeno daleč od doma, v tujih krajih, v katerih so se zadrževali več dni ali celo mesecev.

Tudi moški so *havzirali (guzirali).* S kramo na hrbtu so (v krošnji z dvema predaloma) prodajali po vaseh na Štajerskem, Koroškem in Primorskem, in sicer obleke, perilo, rute, nogavice, platno za predpasnike, igle, *cvirn, fingrate, fajfe,* orglice za otroke in drugo. Zdoma so bili po več mesecev.

Havziravci so kupovali lonce v Beljaku in jih prodajali po Koroškem (okoli leta 1895). Zbirali so stare cunje, železo, baker, prašičjo dlako, žimo od goveje živine in vse to prodajali italijanskemu trgovcu Karlu de Reja v Beljaku (Čezsoča). Težko je bilo *guzirati* - šli so septembra, za božič so se vrnili za dva dni, potem pa spet nazaj do aprila. Potem so morali pa doma pomagati pri delu. Pravico *guzirati* je dobil tisti, ki je bil star 30 let in ni bil kaznovan. Dovoljenja so izdajali na glavarstvu v Tolminu (Bovec).

Iz Bovca so hodili prodajat kramo, ker doma ni bilo zaslužka. Blago so prodajali po Češkem, Ogrskem, po Avstriji, Štajerskem, Kranjskem. Okrog leta 1895 je bilo takih prodajalcev najmanj petnajst. To so bili gospodarji pa tudi hlapci pri gospodarjih. Prodajali so sukno za obleko itd. Kupovali so blago, največ na Češkem, v Beljaku (trgovec Kuhar). Tja so hodili pozimi, vračali pa so se domov spomladi, meseca maja. Blago so vozili tudi s konji. Te so kupili na poti in jih, ko so se vračali domov, prodali ali pa jih prignali do doma. Prodajalcem so rekli *guzirovci,* ker so *guzirali* - prodajali naokrog. Kramarji pa so prodajali bolj drobne stvari - igle, gumbe, nožičke. Vse to so nosili na hrbtu v krošnjah. Torej je bila razlika med *guziravci* in kramarji (Bovec). Bovčani, ki so hodili *guzirat* po svetu, so prinesli okoli leta 1880/90 s Češkega med drugim domov tudi pluge (Bovec).

Bovčane, ki so se ukvarjali s prodajo sukna, so torej ljudje imenovali *havziravce,* drugi, ki so prodajali drobno blago (rute, podobe, kipce...) pa so zanje bili kramarji. Oboji so sukno ali pa kramo kupovali na Češkem in Moravskem, nato pa z njo trgovali po Češkem, Ogrskem, Banatu in Bosni. Havziravci so imeli konje in vozove pa tudi svoje hlapce. Ko se je človek vrnil s *havziranja,* so rekli, da je prišel z *rajže* (Bovec).

V Trento pa so prihajali prodajat *havzirovci* iz Rezije. Prinašali so sita, *špegle,* britve, žepne nože. Bili so tudi brusači in piskrovezi (Trenta - Log; Čezsoča); popravljali so marele, prodajali osle (bruse), škarje in popravljali posodo (Čezsoča).

Iz Kala in Koritnice so nekdaj hodili *golcvat* (drvarit) v Romunijo, na Ogrsko in Štajersko (Trenta), v našem času (1952) pa na Trbiž in v naše gozdove (Čezsoča).

Rudarstvo

Pred prvo svetovno vojno so mladi fantje odhajali delat v rudnike, šli pa so tudi v Ameriko. Večina se jih je vrnila domov (Čezsoča). V Logu pod Mangartom je danes (1952) 40 rudarjev, ki delajo v rabeljskem rudniku. Dnevno se vračajo domov ob eni uri popoldne. Svojčas je bilo v Logu okrog 100 rudarjev (Čezsoča).

Informator iz Loga v Trenti je povedal, da je bil tri leta rudar v Westfaliji, trikrat po šest mesecev pa je drvaril na Štajerskem. Ko pa je prišel domov, se je začel ukvarjati s trgovino.

Drug pripovedovalec pa je bil osem let rudar v Westfaliji (od leta 1906 do 1914). Včasih je tudi prišel domov. Šest let pa je kopal svinčevo rudo v rabeljskem rudniku (Trenta).

Upokojeni rudar Jože Cuder iz Soče je leta 1952 povedal:

»Kopal sem rudo v rabeljskem rudniku od leta 1913 do 1937. Vsakih štirinajst dni sem hodil domov. Bilo je težko življenje. Še danes koplje svinčevo rudo v rabeljskem

rudniku 6 ljudi iz Soče. Vsako soboto se skozi predor vračajo domov v Log pod Mangartom. Od naših oblasti imajo dovoljenje, da lahko hodijo čez mejo. To so stari rudarji in delajo tamkaj že 30 do 35 let. Novim, mladim ljudem pa naši ne pustijo delati v rudniku in jim zato ne dajo dovoljenj za delo onstran meje«.

Leta 1898 so začeli naši ljudje hoditi v Nemčijo delat v rudnike (Westfalijo, Porenje), da bi se doma rešili dolgov. Veliko so bili namreč dolžni trgovcu Matiji Jonku v Bovcu (Bovec).

Prevozništvo

Leopold Durjava iz Bovca je leta 1952 povedal:

»Bil sem furman od leta 1906. Včasih sem imel štiri konje. Fural sem na Trbiž, do Sv. Lucije, tudi v Gorico in Vipavo. Iz Vipave so vozili vino v Bovec in Sočo. Čeprav je bila leta 1906 zgrajena bohinjska železnica, se je vse vino na *aksah* (vozovih s konji) zvozilo v Bovec. Šele ko je začel voziti avto, to je bilo okoli leta 1912/13, so vino vozili z avtomobili. Vino smo začeli voziti (prvo rajžo) 2. novembra. Do sv. Martina (11. novembra) smo šli tja dvakrat. Do Martina smo vozili mošt, zato je bil (pod Avstrijo) davek polovičen (4 krajcarje, po sv. Martinu pa 8 krajcarjev). Po potrebi smo potem tudi še vozili celo leto. S postaje Sv. Lucija smo vozili blago za trgovce (sladkor, kavo, blago za obleke). V Trst sem peljal samo enkrat, in sicer leta 1920, ko sem tja peljal pohištvo, iz Trsta nazaj pa blago.

Pri Sv. Luciji je bilo pred prvo svetovno vojsko naloženih z blagom po 10 do 12 bovških vozov. Na vsakem vozu je bilo po 20 do 22 kvintalov blaga. Zvečer smo vozove naložili in so tako čakali do jutra. Nihče ni varoval blaga, pa ga ni zmanjkalo niti za eno deko. Danes bi bilo drugače.

Iz Bovca sem vozil do železniške postaje v Sv. Luciji tudi žive postrvi, ki so jih v Soči nalovili ribiči v mreže. Ob 7.20 zvečer je šel brzovlak proti Dunaju in na ta vlak so naložili ribe v sodih z vodo. Na Dunaju so te ribe prodajali po 15 do 18 kron za kilogram, menda pa so šle celo na avstrijski dvor.«

Bovška dekleta - *čeče* je vozil v Trst Skočir s Srpenice vsak teden, iz Bovca pa jih je neki prevoznik prevažal do Sv. Lucije, kjer so prestopile na vlak. Vozilo se je z lojtrnim vozom (Bovec).

V Bovcu so bile nekdaj velike *štale*, hlevi, da so furmani lahko prenočili. V Bovcu so živeli tudi furmani, ki so imeli le to nalogo, da so *forajtali* (pripregali) konje k vozovom, ki so bili namenjeni prek kobariškega klanca (Bovec). Furmani iz Čezsoče so vozili trgovcu Jonku v Bovec pivo in hrano s Trbiža (Čezsoča).

Pod vozom je bila z verigami pritrjena *prična*, to je majhen zaboj, kamor so spravljali orodje za popravila voza, žeblje, sekiro, podkev, hrano za furmana in *fotr* (krmo) za živino (Bovec).

Z vozovi so vozili iz kamnoloma gruščˇ (gramoz) za vzdrževanje državne ceste. Cestna uprava jim je za vsako vožnjo plačevala 9 lir od prostorninskega metra grušča. Tako je bilo tudi za časa Avstrije - dva goldinarja za kubik grušča. Sedaj (leta 1952) popravljajo cesto z udarniškim delom (Bovec).

Ljudska obrt in domača delavnost v zvezi z nošo[9]

Marta Ložar je o obrteh zapisala:

Cokle so izdelovali večinoma gospodarji sami za svoje družine, spretnejši pa tudi za svoje sosede in znance. Tudi danes (leta 1952) je tako (pri Domenhi, Bavšica). V času pred prvo svetovno vojno so opuščali starinske cokle, ki so imele vrhnji del pleten. Še sedaj izdelujejo podplate, podobne onim, vendar sta danes vrhnji del in zapetnica usnjena (porabijo usnje odsluženih čevljev). Podplati so iz bukovega ali gabrovega lesa, ki je za nogo precej globoko izdolben, *steslan*, dno pa je oblikovano po nogi. Na rob je nabito usnje. Spredaj je lepa *krvina*. Po starem so bile v robu s svedrom izvrtane luknje, *jame*, kamor so zatikali in s klinci zatolkli *šine*, ki so jih prepletali, kakor pri košari. Ta pleteni del imenujejo *plezma*. Šine so bile iz smrekovega ali macesnovega lesa. Poiskati pa so morali drevo, katerega les se je dal lepo cepiti. Na ta način so uničili mnogo mladih smrek in macesnov. S sekiro so v deblo zasekali na dveh mestih (pol metra narazen), in če se je izkazalo, da se les ne cepi lepo, so les pustili in iskali drugje, dokler niso našli primernega debla. Šine so potem obdelovali z nožem ali posebnim obličem; iz šin sta bila pletena tudi *zapetnica* in *pent* čez narti. V podplat so na spodnji strani nabili žeblje z velikimi glavicami, *glavače*. - O mlaju ni bilo dobro odrezati lesa za cokle, ker so potem noge pekle in takih cokel ni bilo mogoče imeti dolgo na nogah. V prejšnjem stoletju so nosili cokle moški in ženske, doma na planini, potovanju in tudi za praznik. Tudi plesali so v njih, toda v hiši so se navadno sezuvali in plesali bosi (pozimi so sezuli tudi štumfe).

Predelovanje volne, lanu in konoplje

Na Bovškem je še mnogo žena, ki ne predejo le zase, temveč tudi drugim za razne usluge ali blago, pa tudi za denar. Večinoma so v svojem delu prave mojstrice in je težko najti na roke tako tanko in enakomerno spredeno nit, kot se tem predicam suka izmed prstov. Tu je volna doma.

Ko ovce ostrižejo, volne ne perejo, češ da se od živali zamaščena volna lepše predeluje. Tako volno potem na *kvartah* (ahljah) skvartajo. Tudi to delo zahteva mnogo spretnosti: volno, ki jo ima predica enkrat na *kvartah*, uredi navadno v tri plasti, *bladnje* in potem jemlje *bladen* za *bladnjem*, ko prede nit. Spredena nit je tako pripravljena za tkanje pa tudi za kvačkanje. Na kolovratu potem še posuka po dve niti skupaj, *posukana* nit je pa za pletenje. Za sivo volno, mešanico bele in črne, je treba več truda, ker jo morajo večkrat *kvartati*, da je barva enakomerna. - V strnjenih naseljih (Koritnica, Kal, Čezsoča) so se predice zbirale tudi k skupni preji. Svetil jim je ogenj, ki je gorel v dimnici, zanj pa so skrbeli tudi fantje, ki so prihajali k predicam. *Poprednca* so imenovali skupno jed po preji (čompe, oblice). Kvarte, kolovrat, motovilo so orodje predic, vse pa je izdelek domačih mojstrov.

Preden so tkali, so volno doma ponekod barvali ali pa so barvali že stkano tkanino. Barvat pa so nosili blago tudi na Trbiž. Domači sredstvi za barvanje sta jelševo lubje (črna jelša) in lupine zelenih orehov. To dvoje je dalo črno barvo. Rdečo barvo pa dajo korenine neke zeli, ki raste po travnikih. Črno so barvali mezlan, rdeče pa ženske nogavice in volnena spodnja krila (Log pod Mangartom).

[9] Tekst o obrteh, ki so povezane z nošo, je povzet po poročilu o delu Marte Ložar, ki se je na Bovškem terenu leta 1952 ukvarjala z raziskovanjem ljudske noše, hkrati pa je v 32. zvezku terenskih zapiskov na 23 straneh zapisovala tudi obrtne dejavnosti.

Tkalci, *kaųci*, so bili po ustnem izročilu v Trenti (Zadnjica, pri Andreju), v Lepeni, Soča (pri Slokarju), Koritnici (pri Švajcu, pri Šeklnu), Bovec (pri Melihen). Tkali so blago za ženske obleke, imenovano *raska*, ras ali rašina; bilo je križasto tkano (štiri niti bele, štiri črne). *Rasko* so tudi barvali, redko valjali, da se je potem bolj svetila. *Koųtri* so bile odeje, enako tkane z lepimi križastimi vzorci. *Loųdn* je bilo moško volneno blago. Tudi *mezlan* je znana tkanina iz drugih pokrajin za moške obleke. Za mezlan so rabili lanene in konopljene niti; tudi te so predle žene same. *Loųdn* in mezelan so dajali v *valáųnco* na Trbiž (največ podatkov). *Valáųnca* je bila tudi v Plužnah (pri Švajci, Črnota), in nanjo se še precej spominjajo. Ob Koritnici, pod Klužo, so razvaline valjalnice, na katero je še živ spomin, vendar o delu v njej podatkov ni bilo mogoče dobiti. *Platno* so tkali za rjuhe in perilo, kasneje so mešali med lanene in konopljene niti tudi bombažaste. Platneni so bili tudi *slamniki*, slamnjače pa so tkali v ozkih progah belo-rdeče ali belo-modro.

Kape iz drevesne gobe so delali možje sami. Marsikdo pravi, da bi si jo naredil še danes, pa je težko najti stare bukve in prave gobe. To primitivno mehko pokrivalo pa je bilo le za suho vreme, ker je preveč vpijalo vlago, zato pa je nadvse primerno v vročini, ker pobira znoj.

Žoki, tudi *čampe* imenovani, so bili na splošno pleteni iz črne volne. Take nosijo še sedaj (1952) doma stare žene pa tudi nekateri moški (so pa sedaj v navadi *žoki* iz blaga). Na pleteni del, ki ima peto in špico, so našili podplat, ki pa je bil krepko prešit iz več kosov blaga. Te podplate je danes zamenjal gumi. *Žoki* iz blaga z gumijastim podplatom so sedaj splošno obuvalo v vsem bovškem predelu; nosijo jih odrasli in otroci, pri delu, doma in tudi na poti. Izdelujejo jih žene in pri tem delu so zelo spretne.

Strojenje

Da so na Bovškem znali doma strojiti kože, *udelvati*, kakor pravijo, ni nobenega dvoma. Vendar ni bilo mogoče dobiti kdovekaj jasnih podatkov. Ljudje vedo povedati, da so kože *udelvali* z apnom ali z bukovim pepelom. Danes (1952) poskušajo tu in tam z galunom, o kaki delavnici pa ni jasnih sledov. Na to bi kazala hišna imena pri Strojc (na Bavšci, v Lepenci), sicer pa beseda strojenje ni več v rabi.

Po domačijah so gotovo strojili ovčje kože za plašče in kape, medtem ko so mehove dajali strojit na Kranjsko. Pastirski plašč je imel volno na notranji strani in je bil nekako ogrinjalo za hrbet. Ožji del je visel navzdol, pri vratu in okoli ledij pa se je pritrjeval z jermeni. V navadi so bili tudi plašči, sešiti iz dveh kož, le da so jih oblačili čez glavo. Vsi starejši možje pa še pomnijo strojenje mačjih kož za *plotrje*, mehove za tobak. Vse to tudi še znajo narediti.

Summary

Crafts and Trade in the Bovec Region (from the Archives of the Slovene Ethnographic Museum)

After World War II the Slovene Ethnographic Museum set up several field teams in order to fill the void in folk culture research in some parts of the Slovene territory and to enrich the museum collection with new artifacts. The eighth field team worked in the Bovec region in 1952, in villages and hamlets from Bovec to the end of the Trenta Valley. The eleven-member team used handy

questionnaires for different ethnological fields. Most of the research on crafts and trade was done by Boris Orel, the Museum director, and Marta Ložar.

Orel's field notes are collected in three notebooks. Since woodwork crafts were very developed due to the abundance of wood, Orel recorded interesting data on pipe-makers, pot-makers, makers of sieve frames, coopers and cabinetmakers. In this region numerous trained and self-taught craftsmen produced a wide array of woodenware for home use and for sale. The same was true of wickerwork: some skillful individuals earned some money by selling hand-made baskets.

Since the Bovec region is rich in limestone, lime-burning (and of course charcoal-burning) was rather well-developed and a source of additional income for some local people. Notes on these two activities dwell mostly on the technological procedures of obtaining lime and charcoal.

Millers, sawyers and blacksmiths were also among the traditional craftsmen who mostly served the needs of the local population. Soon after World War II these crafts started declining; the notes already mention dilapidated and abandoned mills and sawmills.

Janez Dolenc

Koparjenje v okolici Starega vrha

Oglarstvo je zelo stara obrt in je na škofjeloškem ozemlju cvetela posebno v časih fužinarstva. Po zatonu železarstva se je oglarjenje v neki meri vendar ohranilo vse v današnji čas tudi v okolici Starega vrha. Način koparjenja ostaja že stoletja v bistvu nespremenjen in je povezan z mnogimi starimi izročili.

Charcoal-burning is an ancient craft which flourished in the Škofja Loka Hills in the time of forges. Even after their disappearance, charcoal-burning in the Stari vrh area did not die out and has to some extent stayed alive to the present day. The process of charcoal-burning has remained essentially unchanged and is linked to many traditional practices.

Oglarjenje je zelo stara obrt. Prvotno so oglje žgali v približno meter globokih jamah, vendar ta način pridobivanja oglja ni bil rentabilen, kot ugotavlja Vlado Valenčič[1]. Tako se pridelovalci oglja sprva imenujejo samo *oglarji* in hišno ime Oglar se pojavi v Javorjah in v Brinju. Pod vplivom fužinarstva v Železnikih in Kropi pa je vedno bolj prevladovalo kuhanje oglja v *kopah* na *kopiščih*[2]. Od tod izhaja hišno ime Kopišar v mnogih krajih, a tudi samo opravilo se je začelo imenovati *koparjenje*, in kdor je to opravljal, se je imenoval *kopar*. Pisec doslej edine pomembne študije o oglarjenju na Škofjeloškem Jože Gašperšič[3] je ugotovil, da so v Kropi ohranili ime oglar samo tisti, ki so tovorili oglje z Jelovice do fužin. Jelovica je bila v fužinarskih časih center koparjenja, saj so leta 1826 tam našteli kar 839 kopišč. Ker je za 100 kg železa bilo potrebno

[1] V. Valenčič: Oglarstvo in druge tehnike. (12. poglavje v razdelku Gozdarstvo), str. 436. Zgodovina agrarnih panog 1. SAZU Ljubljana 1970.

[2] Prav tam, str. 437.

[3] J. Gašperšič: O oglarstvu na Jelovici. Loški razgledi VI, 1959, str. 98–108. V prvem delu članka so prikazani fužinski koparji do propada fužin v Železnikih in Kropi konec 19. stoletja. V drugem delu je temeljit prikaz koparjevega dela, žal brez navedbe kakršnih koli izročil: običajev, vraž, povedk ipd.

300–800 kg oglja in je vsako kopišče izčrpavalo 3–5 oralov gozda, so nastajala kopišča tudi v gozdovih Selške in Poljanske doline. V 16. stoletju so se pojavile fužine tudi ob Hobovščici in v 17. stoletju še ob Volaščici v Poljanski dolini. Za te fužine so žgali oglje predvsem na Blegošu. Ob koncu 17. stoletja so sicer poljanske fužine propadle, a potrebe po oglju so bile še velike in koparjenje se je razvilo tudi okrog Mladega (1374 m) in Starega vrha (1217 m), močno poraslih z listavci in iglavci. Ker so koparji ogrožali gozdove, so bila stalna trenja s kmeti; tako so v Martinj Vrhu leta 1718 kmetje koparju razdrli kopo[4]. Ko je cesarica Marija Terezija uvedla splošno vojaško obveznost, so bili vsi delavci, povezani z delom fužin, oproščeni vojaške službe. Žal je bilo z nastopom Napoleona proti Avstriji tega privilegija konec, tudi za koparje.

Drva, naložena v krogu okrog kopišča, koparji zlagajo v kopo; v sredini so vidne strženice

Način koparjenja se v zadnjih stoletjih ni bistveno spreminjal, tudi imena za koparska opravila in orodje so se ohranjala iz roda v rod. Prvi zapis o koparjenju imam iz poletja 1947, ko mi je lovec in oglar Valentin Rupar (1869–1952) o tem pripovedoval med potjo na Blegoš, ko sva šla mimo starih kopišč[5]. Po domače smo mu rekli Gošarjev Tinač iz Žetine. Njegove podatke je med pisanjem tega članka preveril in dopolnil oglar Jože Tušek (roj. 1948), Košancev iz Četene Ravni 8.

Kopiše mora biti ravno kot bi *talar zdrajsklu*. V sredi naj bo malo višje, da se voda odteka. V sredo kopišča se zabije kol, potem pa se z *lato* in *vasarvago* zmeri okrog in okrog, da je res ravno in okroglo. Ob robu kopišča je treba zabiti količke 3 čevlje narazen. Nekdaj smo s samotežnimi sanmi dovažali okrog 4 čevlje dolge bukove *špevte*

[4] P. Blaznik: Škofja Loka in loško gospostvo, str. 72, 186, 286. Muzejsko društvo Škofja Loka, 1973.

[5] Zapis 16. julija 1947 v rkp. zvezku Etnografski zapiski 1940–1950, str. 49–50. Imena za koparska opravila in orodje sem skušal dati v narečni obliki.

h kopišču in jih zlagali v krogu okrog njega. Kot nekdaj vsako delo, je bilo treba tudi to začeti z božjim *žegnom*, sicer ne bo sreče pri kuhanju kope. Ravno v sredino kopišča je treba položiti dve poleni v obliki križa. Koparji, ki so veliko kuhali, so imeli celo iz železa narejen križec za trajnejšo rabo. Votla sredina kope *staržen* se naredi tako, da se zabijejo v sredino okrog 8 čevljev dolgi koli *starženice*. Nanje je treba z *dratom* privezati dva *rôča* z dober čevelj širokim premerom, narejena iz beke ali srobota; enega na sredi in enega na vrhu kolov. Potem se okrog stržena postavljajo pokonci drva v dveh *štosih*; da se vrh kope lepo zaokroži, je treba iz *karbinov* (kosov nezgorelih drv prejšnje kope) narediti *glavo*. Potem je strmi del kope treba *obgrasat*, obložiti s smrekovimi vejami, vrhnji položni del pa navadno kar s praprotjo. Na *graso* je treba nametati pol čevlja na debelo prsti, ki je bila že žgana. Če prst še ni bila žgana, je potrebna debelejša plast. Tako je kopa postavljena in pripravljena za kuhanje.

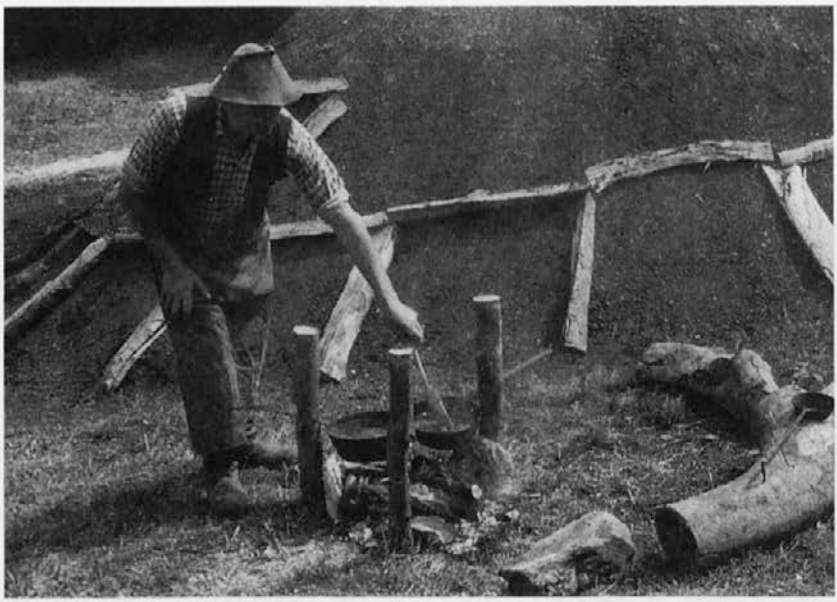
Če prst drsi, je treba dodati še eno vrsto »polic«; desno je en kopar v koparski bajti, drugi pa pri ognjišču

Bliža se pomembni trenutek, ko bo kopa zagorela. Ob njej je treba zakuriti ogenj iz drobnih drv. Žerjavico je treba nesti z lopato po *lojtri* na vrh kope in jo stresti v odprtino stržena. Tradicija zahteva, da to opravi ženska. To odprtino sicer pokriva velika pločevinasta pokrovka, s katero se regulira dotok zraka. Da v strženu nastane ogenj, je treba dodati še *braško* (drobno oglje, ki ne gre v prodajo) iz male, posebej stoječe lesene shrambe *braškalce*. To še ni dovolj. Pripraviti je treba še *bokajne*, navadno drobna smolnata smrekova drva in jih v košu nesti vrh kope ter stresti v stržen. To je treba ponavljati nekaj dni in z dolgo palico *bokaunco* od časa do časa *požuokat* v stržen in *bokat* tako dolgo, da pride ogenj do vrha kope in le-ta se začenja kuhati od vrha navzdol.

Kopa se ni smela zakuriti na nedeljo ali praznik. Kopišar v Gabrški gori je zakuril kopo na binkošti in zvečer šel počivat v svojo koparsko bajto. Ponoči ga je zbudil hrup

zunaj; ko je pokukal ven, je videl, da gori od Delnic dirja dvanajst konj, na njih pa so sedeli hudiči. Vrgli so se na njegovo kopo in jo začeli trgati. Hotel je iz bajte, a pred njo se je znašel velik pes, ki ga ni nikamor pustil. Med delom so hudiči kadili dolge in debele cigare. Pes se je umaknil šele, ko so hudiči do kraja razdrli kopo.[6]

Kopi se med kuhanjem sme dovajati samo toliko zraka, da les le ogleni in ne zgori. Iz nje se sme kaditi samo bel dim. Na tistem delu kope, ki se slabo kuha, je treba v prst narediti luknje, imenovane *oduške*. Če je dovod zraka premočan, nastane v kopi plin, ki odpihne prst z določenega dela. Treba je takoj ukrepati, zapreti zrak in zadušiti ogenj s suho prstjo, ne pa z vodo.

Kopar Janko Debeljak si je postavil »panhober« in kuha koparske žgance ter ječmenovo kavo

Hudič je tudi med kuhanjem rad nagajal koparju. Tonetov Janko z Martinj Vrha, kjer so mnogi vaščani koparili, je v svojem narečju povedal o tem takole:

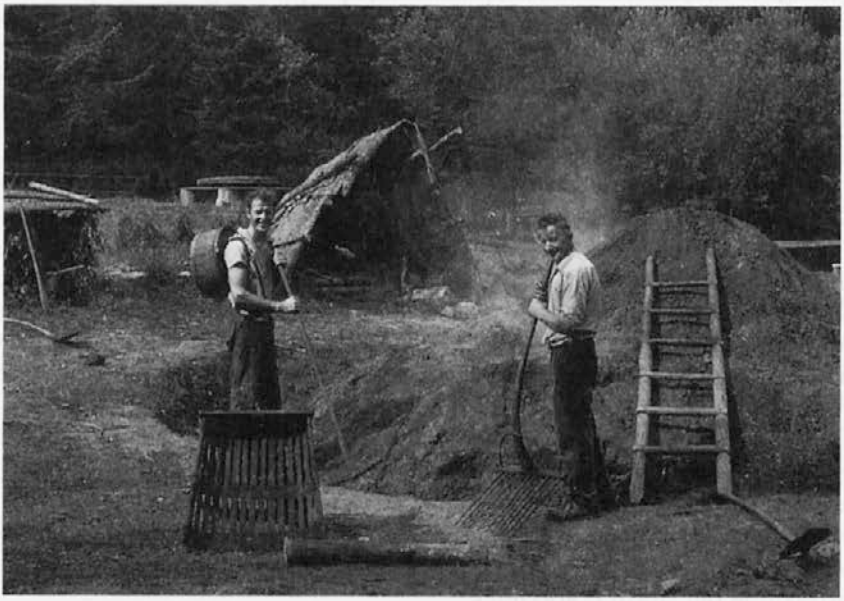
»En kopar je enkrat kuhu kopa. Ponoč ga je pa začel strašit, hodoba mu j zlaunke spušou po streh koparske bajte, de je vso nuč ropotal n se ni upou z bajte ven. Tet-te hudirja, dide je na use pretege molu rožnkranc naprej pa naprej. Pa neč ni pomagal, pol je pa še hudiča začeu klicat na pomagajne. Ta j pa nehu ropotat šele, k se j začeu dan delat. Kopar je šou pogledat kopa – ponoč mu je pogorela; joj, kakšna škoda!«[7]

Med kuhanjem je kopa koparjeva skrb podnevi in ponoči in le občasno se lahko odpočije in zaspi v svoji preprosti koparski bajti, pokriti s smrekovim lubjem in postlani z listjem ali praprotjo. Ves čas kuhanja mora z bokalnico in prstjo urejati ogenj, da mu ne »ugre« (uide iz kontrole). Če prst drsi s kope, je treba pristaviti *obstavlače*

[6] Povedal Anton Uršič, čevljar, Četena Ravan 4, roj. 1908, magnetofon. posnetek 21. 1. 1977.

[7] Povedal Janko Debeljak, Tonetov iz Martinj Vrha, roj. 1923, ki se je leta 1951 priženil k Nacku v Četeno Ravan št. 3. Magnetofon. posnetek 16. 6. 1992.

(pokončna polena) in nanje opreti *police* (vodoravna polena), kar je videti tudi na priloženi fotografiji. Koparjevo delo ni samo zelo odgovorno in umazano, ampak tudi nevarno. Nek kopar v Gabrški gori je zaspal na kopi in se ni več zbudil – zastrupil se je z monoksidom. Zgodilo se je tudi, da se je koparju pod nogami kopa vdrla in je zgorel. Zato zaradi varnosti drži vodoravno pred sabo močno palico, da se z njeno pomočjo izvleče iz kope, če bi se vdrlo.[8]

Koparja Tone Tušek (desno) in Pavel Dolenc pospravljata oglje iz kuhane kope; Tone ima v rokah velike vile za oglje, Pavel pa močne koparske grablje in na hrbtu lempo za vodo, ob njem je plitvi koš za oglje; zadaj je koparska bajta in braškalica

Tinač je na Blegošu kuhal kopo iz 12 klafter drv 12 dni, na Starem vrhu sedaj kuhajo kope iz 45 m³ drv dva tedna. Ko je kopa *godna* (kuhana), se mora pri tleh odkopati prst ter pobrati nezgorela grasa in karbini, da vzameš kopi možnost za ogenj. Potem kopa še kakšna dva dni dogoreva in se ohlaja, tretji dan se pa že lahko začne trgati. Pri odmetavanju prsti je treba paziti, da je ne pride preveč med oglje. S posebnimi vilami se oglje nalaga v poseben plitev koš *dreške*, ki prepušča braško in drug drobiž. Z njim se oglje nosi v leseno shrambo *kuolparn* ali pa nasiplje kar v *žakle*. Pri tem se ne sme naenkrat odkriti preveč kope, da se ne vžge. Pri pospravljanju rabimo tudi močne grablje.[9]

Ker je moral biti stalno blizu kope, si je kopar sam pripravil preprosto hrano. Pred bajto je ob ognjišču postavil *panhober*, v zemljo je zabil nekaj količev in z žago napravil vanje zareze. V to zarezo je vtaknil ročaj ponve, tako da je ponev bila ravno nad ognjem. V največji ponvi je zavrel vodo za koruzne žgance, v manjši je skuhal ječmenovo kavo, v najmanjši je sevrl zaseko, da je zabelil žgance. Koparska pijača za čiščenje grla od dima in prahu je bilo sladkano žganje. Vodo je prinašal v leseni *lempi*.

[8] Komentator prireditve Dan oglarjev Jernej Svoljšak. Magnotofon. posnetek 7. 8. 1977.
[9] Zapis v EZ 16. julija 1947.

Seveda se je pošteno očedil, obril in uredil šele po opravljenem delu doma pri družini. Kljub umazanemu delu so oglarja dekleta rade imele, saj znana ljudska pesem poje: Oglar mora bit moj! Med kuhanjem kope je vedno nosil cvetje za klobukom, najsibo fant ali mož. Po starem so nosili škornje, sedaj pa močne čevlje. Že omenjeni Janko je povedal zgodbo, kako se je kopar vračal k ženi domov:

»Kopar je kuhou kopa; štirinajst dni je biu u gmajn pa koparu. Tri dni je že biu brez hrane, benga ni blo, de b mu biu kej prnesu. K je pospravu ogle, je šou pred dom. Šou je mem ene hiše na samem, tam so ga tri zale pa zgovorne ženske not povabile. Odklonu je:

– Kamor bom sedu, bo use čarn!

– O, – so djale, za enmo dedcem se pa lahko počed!

So mu prnesle en firkelc ta zelenga. Prmejduš, ta mu j mal preveč zalegu, neč več se mu ni mudil damu! Ko pa je le pršu nasekan, je zaupiu žen:

– Marjana, a imaš kej za jest?

Marjana pa:

– Hudiču didc, ki si se tuk cajt ulaču?«

Resk! Plusk! jih je dobila okul glave pa še čez ret an par. On je pa natoču vode, de se j očedu pa šou spat.

Ponoč je ancajt spau, prot jutar je pa začeu premišlovat, kuga je biu naredu. Blo mu j žou, ustou je pa šou u Loka h spoud h kopcinarjam. Spovedniku j reku:

– Veste, kuga se m je naredil. Sn pršu damu, za ist ni blu neč, sn pa babo pretouku. Zdej pa na vim, kešn grih sn naredu, a je bla napaka al smartn grih?

Prau kopcinar:

– Tok nardiva, de bova tule kar hitar rešila. Za dobra dila bova tih, grehe pa lepo povejte.

N možakar je biu strašn potolažen.«[10]

Skoraj vse življenje je v Mladem vrhu koparil Jaka iz Kota čisto sam, zato je tudi najdebelejše bukove trše podrl samo s sekiro. Imel je dvoje kopišč, v sredi med njima pa bajto in jamo z vodo. Sedaj velja za najboljšega koparja že priletni Janez Dolinar z Mlake, ki je od 16. leta dalje skuhal vsako leto 2 do 3 kope. Ko je Turistično društvo Stari vrh leta 1972 z etnološko prireditvijo Dan oglarjev na planoti Grebljici oživilo to po zadnji vojni skoraj izumrlo obrt, je bil Janez dolga leta vodilni kopar na teh prireditvah. Na sam praznik, prvo nedeljo v avgustu, je vedno ena večja kopa gorela, eno manjšo so pa postavili vpričo občinstva. Ko sem bil leta 1977 zraven in posnel nekaj fotografij, je Janez povedal, da je skuhal že 120 kop; največja je merila 100 m^3 in jo je kuhal cel mesec.[11]

V zadnjih dveh desetletjih se les spet bolj splača skuhati za oglje kot ga prodati za drva, zato se v okolici Starega vrha kar pogosto kadijo kope pri Črnovcu (Stane Pintar, Lenart), pri Podmlačanu (Matevž Debeljak, Jarčje Brdo), pri Jejlarju (Tone Kokelj, Mlaka), pri Kovaču (Alojz Kos, Murave) in pri Tonetu (Janez Čadež, Delnice).[12] Sodobno koparjenje v bistvu ostaja tradicionalno, uporablja le nekatere nove pripomočke: traktorje, motorne žage itd. Amaterski snemalec Rado Šesek iz Škofje Loke je posnel konec julija in v začetku avgusta 1992 30-minutni video o postavljanju in kuhanju kope

[10] Debeljak, magnetofon. posnetek 16. 6. 1992.

[11] Povedal izkušeni oglar Janez Dolinar z Mlake na Dan oglarjev. Magnetofon. posnetek 7. 8. 1977.

[12] Informacija Jože Tušek in Pavel Dolenc, Četena Ravan 12. 5. 1992.

[13] Mislim, da je za tak video potreben vsaj okvirni scenarij, upoštevanje nasveta etnologa in ustrezen komentar, sicer gledalec ne pridobi kaj prida, celo dolgočasi se.

na Grebljici: *Oglarjenje na Starem vrhu.*[13] Žal je brez strokovnega komentarja oz. spremne besede, ki je nujna v etnološkem filmu.

Summary

Charcoal-burning in the Area of Stari Vrh

This paper supplements an article by Jože Gašperšič, "Charcoal- Burning on Jelovica", published in 1959 in the anthology "Loški razgledi VI". In the forests of the Selce and Poljane Valley as well, charcoal-burning flourished at the time of forges, which in the Selce Valley lasted till the end of the 19th century; in the Poljane Valley, though, they died out as early as in the 17th century. Intensive forest exploitation was the source of many conflicts between forge charcoal-burners and farmers. However, there has always been some demand for charcoal; lately, in the Stari vrh area of the Škofja Loka Hills, it has even been growing. Drawing on accounts by old charcoal-burners, the author describes the procedure, giving the dialectal words for particular activities and tools. A charcoal-burner's work is strenuous, exacting and sometimes even dangerous. Because of the nature of his work, he is cut off from his family and has to make do with an improvised bed and even more improvised food. Charcoal-burning was also linked to folk tradition. The author gives several examples of folk customs, superstitions and stories in which charcoal-burners were a favorite target of the Devil. Farm tourism has made great strides forward in this region in the last decades. A quarter of a century ago, the Stari vrh Tourist Society revived this traditional craft by organizing on the Grebljica Plateau a Charcoal-Burner's Day on the first Sunday of August each year. There experienced charcoal-burners demonstrate their skill, while visitors have a chance to buy charcoal at bargain prices.

Tone Petek

Framska kovačija - »Frajhamski hamri«

Prispevek obravnava problematiko kovaške obrti na področju južnega Pohorja. Predstavljeni kovaški obrat v Rančah nad Framom, ki je aktivno delal do leta 1947, nato pa rapidno nazadoval, je bil lep primer številnih nekdanjih podpohorskih kovačij.

The paper deals with the tradition of blacksmith workshops in the southern Pohorje region. The forge in Ranče above Fram which operated until 1947, the start of its rapid decline, is a nice example of forges which used to flourish in the Pohorje region.

Kovaška obrt je sodila med najpomembnejše tako na podeželju kakor tudi v trgih in mestih. Vsaka vas je imela vsaj po enega mojstra omenjene obrti, kajti skoraj vsa poljedelska orodja imajo kovinske dele, konji pa prav tako morajo biti podkovani. Iz slednjega sledi, da moramo pri tej obrti ločiti orodne in podkovske kovače, čeprav je bilo največ takih, ki so obvladovali oboje.

Skoraj za celotno Pohorje so bile v preteklosti izrednega pomena fužine, ki so bile osnovnega pomena za današnji razpored kovinske industrije. Iz posameznih fužin so se sčasoma razvili posamezni železarski centri; Muta, Ravne, Lovrenc na Pohorju in Ruše v tako imenovanem Pohorskem Podravju, na južnem Pohorju pa Zreče z Uniorjem. Na celotnem območju Pohorja je po Ivanu Gamsu delovalo od dvajsetih let 18. stoletja do prvih desetletij 20. stoletja kar osem fužin[1]. Res je, da je bila velika večina le teh na področju Pohorskega Podravja, na južnem Pohorju sta bili le dve in sicer v Žempretu nad Vitanjem in Oplotnici. Slednja je delovala med leti 1805 do 1912[2]. Tradicija fužin je pogojevala tudi nastanek vaške kovaške obrti. Primerna lokacija in navezanost na tradicijo sta značilnost Framske kovačije ali *»Frajhamskih hamrov«*, kakor se je v ljudski govorici imenovala Vrhovškova kovačija v Rančah nad

[1] Ivan Gams, Pohorsko Podravje (Razkroj kulturne krajine), Ljubljana 1959, 124.
[2] K. Gajšek, Pohorske fužine, Mariborski vestnik, 19. april 1952.

Framom[3]. Omenjeni kovaški obrat je bil med drugimi tudi vzoren obrtno-zgodovinski primer številnih nekdanjih podpohorskih kovačij, zato smo se odločili, da ga v pričujočem prispevku nekoliko podrobneje obdelamo. Med drugimi pa je bila kovačija vsekakor spomenik naše tehnične dediščine, je pa žal propadla in prostor, kjer je kovačija stala, danes služi drugemu namenu.

Kratek zgodovinski oris kovačije

V samem Framu sta bili dve manjši področni kovačiji, na kar nas spominjata hišni imeni *Pri Žrebljarju*, štev. 1 in *Pri Viherovi kovačiji*, štev. 7[4]. Viherjeva kovačija je bila predhodnica Verhovškove kovačije in je stala v Framu, na kraju, kjer je bil pozneje mlin (Pečivnikov mlin). Kovačija je bila brez velikih kladiv, na vodni pogon in je opravljala za okoliško prebivalstvo navadna kovaška opravila. Ker so začeli kovati že ob četrti uri zjutraj in naj bi pri tem motili predvsem župnika pri molitvi in maši (seveda pa tudi druge krajane), zato so na iniciativo takratnega framskega župnika prestavili kovačijo v Ranče nad Framom in sicer na levi breg Framskega potoka. Ob prestavitvi je tedanji lastnik Viher spremenil nekdanjo *področno* kovačijo v orodno in podkovsko in sicer prvotno na eno kladivo, ki ga je poganjala voda Framskega potoka. Viher je poznal tehniko vlivanja železa. Staro železo so topili na prostem ognju. Da so napravili železo tekoče, so ga morali od zunaj posipavati s peskom, da se je železna masa tudi znotraj pretopila, sicer bi bilo železo *plenivo* (votličasto). Žareče železo so nato potopili v vodo, ga nato kos za kosom pobrali in ponovno stolkli in zvarili.

Viher je bil dober gospodar. Poleg posodobitve kovaškega obrata je povečal in posodobil stanovanjsko hišo, na novo postavil hleve in sezidal klet.

Zakaj je Viher leta 1896 prodal kovačijo z vsemi zgradbami, ne vemo. Znano je, da je omenjenega leta celoten kompleks odkupil Andrej Glazer, ki je bil sicer doma iz Ruš in je bil brat Viktorja in Alojzija. Obrat je kupil skupaj s solastniki Siničem, Vivodarjem in Sirakom. Zaradi velikega povpraševanje po izdelkih so morali kovačijo zopet modernizirati. Tako so leta 1900 postavili drugo kladivo in en vodni meh na eno kolo, ki je menda manj *rušilo* (ropotalo). Do tega časa sta bila v kovačiji le dva mehova na človeški pogon. Glazer je tako obrat povečal za eno kladivo in moderniziral z mehom na vodni pogon. Glazer je tudi v tehnologijo uvedel nov postopek. Začel je namreč jeklo predirati s palicami (s *prediračami*), medtem ko so pred njim pri izdelovanju sekir najprej zvarili uho sekire in šele nato nanj naložili jeklo za rezilo. Kljub temu, da je Glazer obrat posodobil, pa v celoti ni dobro gospodaril, zato je zašel v dolgove. Menda je rad kvartal, pri tem so ga večkrat ogoljufali, karte pa so po ljudskem izročilu že marsikoga spravile na beraško palico. Zaradi Glazerjeve zadolženosti je obrat odkupil Sirak, le-ta pa ga je 2. februarja leta 1909 prodal Jožetu Vrhovšku, zadnjemu aktivnemu kovaškemu mojstru v Rančah. Vrhovšek je bil viničarski sin (rojen 6. marca 1886) iz okolice Frama in je začel v kovačiji delati s trinajstimi leti. Bil je najprej vajenec, nato pomočnik in preddelavec (*forarbajter*), nekaj časa se je izpopolnjeval v Avstriji, nazadnje pa je bil obratovodja (*bergfirer*). Pri nakupu obrata so mu pomagali s posojili sosed

[3] Gradivo za pričujoči prispevek je zbiralo Zgodovinsko društvo v Mariboru med leti 1949 in 1954. V zadnjem obdobju je pri dokumentaciji gradiva sodeloval tudi Tehniški muzej Slovenije. Vse navedeno gradivo hrani Etnološki oddelek Pokrajinskega muzeja v Mariboru pod geslom Ranče - Fram.

[4] Domača imena v Framu je poslal Zgodovinskemu društvu Maribor leta 1947 takratni šolski upravitelj O. Štern. Gradivo hrani Etnološki oddelek Pokrajinskega muzeja v Mariboru pod že omenjenem geslom.

Kranjc, Vrhovškov bratranec in framski organist. Vsak izmed naštetih mu je posodil po 300 goldinarjev, sam pa je imel za nakup 170 goldinarjev. Nekaj si je izposodil tudi v posojilnici v Narodnem domu v Mariboru. Ker so Vrhovška poznali kot solidnega in rednega plačnika, sta mu priskočila na pomoč tudi celjska trgovca Rakuš in Majdič. Pripravljena sta mu bila dajati železo na up, odplačeval pa ga je z izdelki za omenjena trgovca.

Vrhovškova kovačija - pogled na rake in zgornje kolo. Foto: ekipa Zg. DM - po vojni

Pod Vrhovškom je kovačija še nadalje dobro obratovala, kar nam potrjujejo poslovne zveze z nekaterimi inozemskimi partnerji. V tem času so izdelali katalog in cenik s 360 slikami različnega orodja (žal katalog ni ohranjen). V predaprilski Jugoslaviji se je poslovno območje kovačije omejilo na jugoslovanski trg.

Po drugi svetovni vojni je kovačija zaradi gospodarskih, političnih, družbenih in ideoloških sprememb sorazmerno hitro nazadovala. Vzrok temu je bila tudi bolezen lastnika, kakor tudi odsotnost njegovih treheh sinov, ki so bili izučeni kovači, a so se zaposlili v državnem sektorju. Leta 1950 je bil eden šofer, drugi je bil zaposlen pri »*Ustroju*« v Mariboru, najmlajši pa je obiskoval vojaško strokovno šolo v Ljubljani. Obrat je rapidno nazadoval, gospodar sam je le še tu in tam popravljal orodja domačinom in okoličanom. Od leta 1947 dalje se je vse bolj posvečal kmetijstvu, saj je posedoval okrog 30 arov njiv v Morju, nekaj travnika v Krapanju in 35 arov vinograda. Ni pa bil lastnik gozda. Redil je tudi dve kravi. Leta 1948 pa je obrt odpovedal.

Situacija kovačije

Kot je bilo že omenjeno, je kovačija stala ob levem bregu potoka. Poleg obrata samega so sem sodile še naslednje zgradbe: poslopje, kjer so brusili izdelano orodje za dokončno prodajo ali rabo, so imenovali brusilnica. Tam so izdelke tudi skladiščili. Poslopje, ki je bilo že v petdesetih letih napol razpadlo, je prvotno služilo za skladiščenje premoga in železa. Stanovanjsko poslopje je bilo postavljeno pravokotno v breg in je bilo na strani proti potoku podkleteno. Gospodarsko poslopje je bilo datirano z letnico 1813 in je bilo za stanovanjskim poslopjem in je služilo zgolj za kmetijske potrebe (hlev, škedenj, preša). Posebnega ledinskega imena za prostor, kjer je stala kovačija in druge zgradbe, ljudje niso poznali (niti lastnik ne). Samo kovačijo so domačini največkrat imenovali preprosto *»Framski hamri«*, ljudje s Ptujskega polja pa so govorili: »Gremo na omre!« Kos zemljišča, ki je bil med potokom in žlebovi, so imenovali *»izel«*, ki je bil zaraščen s koprivami, lapuhom in gosto travo, kamor so metali nepotrebno navlako ob čiščenju žlebov.

Za kovačijo je bilo pomembno dejstvo, da je bila voda v glavnem trajna. Pri velikih nevihtah in ujmah je celo potok poplavljal in s prodom zasipaval travniške in njivske površine. Po mnenju Jožeta Vrhovška je bil potok okrog leta 1910 po vodni masi za okrog 50% močnejši[5]. Vzrok padcu vodne sile je videl zadnji lastnik kovačije v prekomernem izsekavanju, zato pa naj bi več izvirov usahnilo. V času Avstroogrske naj bi imela voda moč od 25 do 30 konjskih moči, v letu 1950 pa zgolj še okrog 12. V največjem razcvetu kovačije so lahko tudi ob suši delali vsaj z enim kladivom, po drugi svetovni vojni pa vodna masa ne bi bila sposobna poganjati niti enega kladiva. Vzrok temu ni bil le izsekavanje, prej bi lahko trdili zanemarjenost obrata in nezmožnost lastnika za delo, kakor tudi odselitev njegovih sinov, ki so že končali vajeniško dobo. V zapisanem terenskem gradivu, ki ga hrani Etnološki oddelek Pokrajinskega muzeja v Mariboru, je podatek, da je njega dni, ko je bil lastnik Glazer, ob trimesečni suši ponoči delalo še vedno šest od dvanajstih kovačev. Če je bil v letnem času problem v premajhnem vodnem pretoku, je bila v zimskih mesecih nehvaležna poledenitev. V takih primerih so morali »dol sekati«, kar pomeni odstraniti led iz žlebov in pogonskih koles. Tako so v letu 1928/29 led kar tri mesece »dol sekali«. Po podatkih pa je obrat ob najhujšem mrazu zaradi poledenitve obstal največ za dva dni. Led je bil ovira, ker priteka voda po žlebovih na kolesa od zgoraj. Pri turbinah tega problema niso poznali.

Za pogon je bila kovačija opremlena s tremi vodnimi kolesi, od tega sta dve poganjali kladivi, eno pa meh. Kolo, ki je poganjalo, meh je imelo premer 250 cm, v širino je merilo 40 cm, kolo, ki je poganjalo kladivo, pa je bilo večje, saj je bil njegov premer 280 cm, širina pa kar 110 cm. Kolo, ki je nazadnje delalo, pa je merilo v premeru 300 cm in bilo široko 80 cm. Voda je na kolesa padala od zgoraj. Kolesa pa so bila »na škorce«. Na obodu kolesa so bile zaporne deščice na razdalji okrog 25 cm.

Izdelki kovačije

Kovačija je izdelovala različno poljedelsko, vinogradniško, gozdarsko, zidarsko orodje, kakor tudi orodja za kamnolome in druge obrti (tesarsko, kolarsko, sodarsko).

Najmočneje je bilo zastopano poljedelsko orodje, saj je bilo povpraševanje po teh izdelkih največje tako v bližnji kot tudi v daljnji okolici. Prav po teh izdelkih je dobila

[5] Glej opombo 3.

kovačija svoj sloves tako doma kot v tujini. Od vrst poljedelskega orodja naj omenimo razne motike, lopate, nadalje polovične motike za pluge (otike) in okopalnike. Za vinograde so izdelovali krampe za okopavanje, ki so jih imenovali *»videci«* in raznovrstne rovnice ali *»rutance«*.

Vrhovškova kovačija - pogled na spodnji konec rake. Foto: ekipa Zg. DM - po vojni

Gozdarstvo je bila izredno močna gospodarska panoga na južnem Pohorju[6], zato ni čudno, da se je kovačija usmerila tudi v izdelovanje gozdarskega (holcarskega) orodja. Izdelovali so razne vrste sekir, cepinov, derez, zagozd (*»kajle«*), krampov za ruvanje panjev in sekanje gozdne podrasti. Prav za izkopavanje štorov je služil poseben kramp, ki so ga imenovali *»krajchaken«* in je imel na eni strani rezilo postavljeno vzdolžno, drugo rezilo pa je bilo nameščeno počez. Od tod je tudi ime krajchaken ali križna sekira oziroma kramp. Ker je kovačija dajala gozdarska orodja tudi na up, ni čudno, da si je marsikateri gozdni delavec v Attemsovih gozdovih nabavljal orodja prav v framski kovačiji, saj je le-ta slovela po izredno solidnih izdelkih. Z gozdarstvom je bilo tesno povezano splavarstvo. Za to vrsto dejavnosti so v kovačiji izdelovali *»flosarke«* s škarjami. To so bile specifične sekire, ki so imele na ušesih pritrjene škarje za izvlačenje žebljev, obenem pa so služile tudi kot kladiva. Podobno lahko trdimo za delavce v pohorskih kamnolomih, saj so se v kovačiji prilagodili njihovim zahtevam in so po naročilu izdelovali razna kamnoseška dleta (*»štemajzen«*), drogove, kladiva, krampe itd. Prav za sekanje kamna so izdelovali posebne vrste krampov, ki so jih imenovali *»šprickrampi«*. Le-ti so imeli na eni strani rezilo, na drugi pa ost. Kovačija je izdelovala tudi rudarske krampe (*»knapovske grubenhakne«*), ki so služili za kopanje v rudnikih.

[6] Angelos Baš,Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov, Maribor 1967, Carl Hiltl, Das Bachergebirge, Celovec 1893.

V obravnavani kovačiji so našli na razpolago veliko izbiro kvalitetnega blaga tudi obrtniki, tako mojstri, kakor tudi domači ali hišni obrtniki, ki jim je bilo rokodelstvo dodatni zaslužek. Tako so za tesarje (*»cimermane«*) izdelovali tesarske sekire, nadalje cimermanske veznice (*»puntoken«*), tesarske ročne sekire s škarjami, ki so bile podobne že omenjenim splavarskim, le da so bile manjše, služile pa so za izvlačenje žebljev. Za tesanje so izdelovali tako imenovane *»šurbe«*. To so bile tanke sekire, ki so jih uporabljali tesarji v okolici Ptuja. Zanimive izdelke so našli mojstri kolarji in sicer kladiva in kolarske sekire, *»vangerštokhaken«* imenovane. Izdelovali so tudi sodarska orodja, med katerimi naj omenimo sekire za tesanje dog (*»pintervaldhake«*), sekire za dolbljenje žlebov in za izdelovanje krušnih ali mesarskih nečk (*»teksla«*). Od zidarskih orodij pa so bila zanimiva kladiva za drobljenje gramoza (*»šoderšlegel«*)

Poleg omenjenega orodja je veljalo predvsem za sekire, da je imela vsaka dežela svoje tipe. Tako so poznali in izdelovali štajerske, kranjske, bosanske, srbske, raznovrstne madžarske in slavonske (*»široške«*). Vsak tip omenjenih sekir je bil standariziran in normiran.

Surovine in material

V najbolj cvetočem obdobju je kovačija rabila za obratovanje ogromno surovin in drugega materiala. Široki izbor izdelkov je zahteval kvalitetne surovine, ki so jih morali kupovati zunaj domačega kraja, marsikdaj tudi iz tujine. Železo so v glavnem kupovali pri veletrgovcih. Največ jeklenih palic in drogov najrazličnejših dimenzij so kupovali v Celju, predvsem pri dveh že omenjenih trgovcih Rakušu in Majdiču, ki sta dajala robo tudi na up, plačevali pa so jima lahko tudi v naravi. Za surovino so plačali z gotovimi izdelki. Omenjena trgovca nista oskrbovala le framske kovačije, temveč tudi mojstre te obrti v celotnem nekdanjem celjskem okraju. Jeklo za kvalitetne sekire so nabavljali na Ravnah na Koroškem (Guštanju), ki je bilo po mnenju tukajšnjih mojstrov boljše od jeseniškega. Določene količine omenjene surovine pa so dovažali celo iz Judenburga in še iz okolice Dunaja. Razumljivo je, da je po koncu prve svetovne vojne in z razpadom Habsburške monarhije ta dobava zaradi državne meje prenehala. Kovačija je porabila letno okrog dva vagona premoga. Le-tega so nabavljali v Stranicah pri Slovenskih Konjicah in sicer od podjetja Hasenpihler. Bil je prvovrstne kvalitete. Poskusili so tudi z uvoženim angleškim premogom, a je bil le ta predrag in je vseboval preveč oljnate barve. Kalorično je bil ta premog sicer dober, ni pa odgovarjal za varjenje jekla. »Je dobro grel, a slabo varil«, zato so ga opustili. V času Avstroogrske so kupovali in transportirali premog tudi iz Češke in Moravske. To je bil tako imenovani *osterauer*. Bil je droben kot koruza, a je kvalitetno ustrezal za delo v kovačiji.

Ker je kovačija pri delu uporabljala sorazmerno majhne količine koksa, so le-tega zamenjali z ogljem. Slednjega ni bilo težko dobiti, saj je Pohorje bogato z gozdovi. Kmetje in gozdni delavci pa so znali tudi žgati oglarske kope, saj je bilo to donosno, njihovi odjemalci pa so bile podpohorske kovačije, med njimi tudi framska. Pohorski oglarji so skladiščili oglje pri današnji Mariborski koči, kjer je stala posebna uta kot začasno skladišče. Vsako leto se je na tem mestu zbralo do deset vagonov oglja. Oglje je bilo iz različnega lesa. Najslabše kvalitete sta smrekovo in kostanjevo, boljše je bukovo, najboljše pa jelševo oglje, ki je zares prvovrstno, saj žari brez plamena in dima. Framska kovačija pa ga je letno pokurila okrog štiri tone.

Za koga je kovačija delala in gravitacijsko območje le-te

Osnovne odjemalce smo našteli že ob izdelkih, ki jih je kovačija plasirala na tržišče. Jasno pa je, da se framski kovaški mojstri niso zadovoljili le z ozkim območjem, temveč so trg iskali vsepovsod, saj so se zavedali kvalitete svojih izdelkov in tudi že industrijske konkurence. Kovačija je v glavnem delala po naročilu. Naročil je bilo včasih toliko, da jih celo niso zmogli (»niso folgali«). Delali in popravljali so zasebnikom in trgovcem z železnino. Omenili smo že Majdiča in Rakuša iz Celja. Poleg tega je kovačija plasirala svoje izdelke v trgovine v Zagreb, Varaždin in tudi Tuzlo. Leta 1928 so začeli voziti svoje izdelke vsako soboto na trg v Maribor. Prodajali so na Glavnem trgu pred Tscheligijem in Čeboklijem. Tam so tudi sprejemali pokvarjena orodja v popravilo in jih naslednjo soboto zopet dostavili naročnikom na že omenjeno mesto. Prevoz izdelkov na mariborski trg kakor tudi na sejme drugam je zahteval ogromno časa, saj so izdelke najprej z vozom dostavili do avtobusne postaje v Framu, jih nato natovorili na avtobus in pripeljali v Maribor. Zanimivo je, da so se rajši posluževali avtobusa kot vlaka. To pa zato, ker je bila avtobusna postaja bližje kovačiji in tudi avtobusne zveze so bile boljše kot pa z vlakom. Morda še pomembnejše je dejstvo, da je avtobus robo pripeljal do neposredne bližine prodajnega mesta na Glavnem trgu v Mariboru. Poleg vsakotedenske prodaje v Mariboru so obiskovali tudi sejme v bližnji in daljnji okolici. Če so na mariborskem trgu prodajali le sekire, so na sejmih v večjih in manjših krajih prodajali mešano robo. Na sejmih so prav tako sprejemali v popravila posamezna orodja in jih je nato moral priti naročnik po določenem času (10 do 14 dni) iskat v Ranče. Ogromno orodja pa so prinašali posamezniki v popravilo kar v kovačijo. To velja predvsem za domačine in za prebivalce iz bližnjih krajev kot so Slivnica, Hoče, Rače in naselja, ki so razsejana po pobočju južnega Pohorja.

Zelo iskano blago na trgih so bile framske rovnice ali rutance. Framska kovačija je izdelovala tako kvalitetne rovnice, da so lahko konkurirale celo izdelkom iz Avstrije. Prvič se je premoč framskih izdelkov pokazala leta 1928 na »Jožefovem sejmu« v Svečini. Ljudje v Slovenskih goricah so prej kupovali rovnice od avstrijskih trgovcev. Ker je bilo to sorazmerno slabo blago, saj je bila življenjska doba teh rovnic le eno sezono, je framska kovačija prav hitro začela konkurirati avstrijskim izdelkom. Po podatkih naj bi framske rovnice imele življenjsko dobo kar osem let, zato so bile med kmeti in vinogradniki bolj cenjene, čeprav so bile približno dvakrat dražje od industrijsko izdelanih rovnic.

V framski kovačiji so delali rovnice »iz celega«, niso jih varili (»švasali«), zato so lahko zdržale težko slovenjegoriško in haloško vinogradniško zemljo, saj so bile izdelane iz kvalitetnega jekla in strokovno kaljene.

Trgovski posel je framski kovačiji prinesel lepe dohodke in razširil glas o dobrih izdelkih daleč naokrog. Vseeno pa je mojster Jože Vrhovšek leta 1930 opustil trgovanje, niti ni tako vneto obiskoval vseh sejmov. Vzrokov za to potezo je več. Prvi je vsekakor v konkurenčnosti cenejših industrijsko izdelanih kovaških orodij. Cena je pač premagala kvaliteto, ker je kupna moč kmečkega prebivalstva že začela padati. Drugi morda še važnejši vzrok pa je v tem, da je trgovanje zahtevalo veliko časa in je delovna sila v kovačiji zaradi trgovskih poti izostajala, kar se je vsekakor poznalo na količini izdelanega orodja.

Ožji okoliš, ki ga je framska kovačija zalagala s svojimi izdelki, je obsegal področja naslednjih krajev: Fram, Slivnica, Hoče, Maribor, večji del Slovenskih goric, kjer so izstopali naslednji kraji: Šentilj, Svečina, Jarenina, Trojica v Slovenskih goricah (Gra-

dišče), nadalje celotno Dravsko polje, Ptujsko polje s Ptujem, Slovenska Bistrica, Poljčane in področje Pohorja vse do njegovih vrhov.

Širši okoliš, ki ga je kovačiji omogočala trgovina z železnino, pa je obsegal poleg Štajerske še Kranjsko, Hrvaško, Slavonijo in Bosno. V obdobju Avstroogrske pa je cvetel posel tudi z Madžarsko, Poljsko, Galicijo, Italijo, Grčijo, Bolgarijo, Srbijo in celo Romunijo. V tem obdobju je kovačija dobivala ponudbe celo iz Nemčije, da bi delala za izvoz v afriške in azijske dežele.

Produkcija izdelkov po količini je znašala v času pred prvo svetovno vojno do enega vagona in pol letno. V času predaprilske Jugoslavije nekoliko manj. Če pa je hodil kovač po sejmih, je bil padec produkcije še večji. Zaradi konkurence industrijskih izdelkov bi morala kovačija stopnjevati produkcijo in zadržati osvojeno tržišče. To pa bi bilo možno samo z modernizacijo obrata. Kovaške peči so bile sicer nekoliko modernizirane med leti 1925 in 1928. Predvsem pa bi bilo potrebno predelati kladiva. V kovačijo bi morali namestiti vzmetna kladiva (kladivo »*na fedre*« ali »*žmete*«). To bi po pripovedovanju informatorja Jožeta Vrhovška[7] povečalo produkcijo kar za 80%. Vzmetno kladivo namreč udarja mnogo močneje od starega klasičnega kladiva (repača), ki je imelo sicer efektivno težo okrog 500 kilogramov. Vzmetno kladivo namreč predre železo že s tremi ali štirimi udarci, čemur so pravili kovači *v eni ici*.

Največja dnevna produkcija je bila do 120 kosov različnega orodja, povprečna pa le od 80 do 100 kosov. Z vzmetnimi kladivi bi lahko dosegli dnevno do 200 kosov različnih izdelkov, ki jih je izdelovala in pošiljala na trg framska kovačija. Žal do takšne modernizacije ni prišlo in prav tu vidimo enega od vzrokov propada celotnega kovaškega obrata.

Oprema v kovačiji je bila skoraj v celoti izdelana doma, tudi potrebna tesarska dela so opravili sami. Nova kolesa so izdelali tesarji v Framu. Bruse so nabavljali v Rogatcu in Majšperku. V enem letu so porabili dva brusa, sam brusni kamen pa je bil izredno velik in je tehtal tudi do 24 centov. Pri izdelavi meha je sodeloval sedlar, ki je orodje izdelal iz govejega ali konjskega usnja. Časovna doba meha je trajala nekako do trideset let, če so orodje primerno negovali. Priporočljivo je bilo mazanje meha s kitovo mastjo in sicer enkrat na štirinajst dni.

Tudi orodja za delo v kovačiji so izdelovali sami. Za posebno trde in odporne dele so naročevali vlito jeklo (za sekače, prederače, utope, topore za »planiranje«). Kljub sorazmerni zahtevni tehnologiji pri vlitem jeklu so tudi omenjena orodja izdelovali v kovačiji sami.

Zaposleni v kovačiji in dohodki

V času Avstroogrske je bilo praviloma zaposlenih osem ljudi in sicer mojster, predelavec (»*forarbajter*«), štirje pomočniki in dva vajenca. Učna doba je trajala tri leta, kakšne posebne vajeniške šole pa niso obiskovali. Značilnost kovaške obrti sploh je bila, da se je nadaljevala iz roda v rod, kar pomeni, da so se sinovi učili v domačih delavnicah. Nadaljevanje kovaške obrti je namreč pomenilo stalen in utečen posel ter zaslužek. To lahko vidimo tudi pri frajhajmski kovačiji, saj so bili vsi trije Vrhovškovi sinovi izučeni kovači, žal pa zaradi omenjene situacije po drugi svetovni vojni ni

[7] Omenjeno izjavo kovaškega mojstra J. Vrhovška je zapisal prof. Stane Šijanc 18. maja 1949. Gradivo hrani Etnološki oddelek Pokrajinskega muzeja v Mariboru pod geslom Ranče - Fram.

nadaljeval s kovaško obrtjo nobeden od treh sinov. Značilnost kovaške obrti je bila tudi v tem, da je bil za opravljanje dela obvezen pomočniški im pozneje tudi mojstrski izpit. Kljub omenjenemu dejstvu, da vajenci niso obiskovali vajeniške šole, so vendarle morali narediti pomočniški izpit v kovačiji sami ali pa se iti izpopolnjevat k drugemu mojstru, večkrat tudi v tujino.

Vajenci v framski kovačiji so imeli vso oskrbo na mojstrovem domu, vendar so večkrat morali opravljati tudi druga kmečka in celo hišna dela. Mojster jim je nudil stanovanje, hrano in pranje perila. Kdo so bili vajenci v framski kovačij? Dokler ni bilo domačih sinov, so hodili v kovačijo kot vajenci viničarski sinovi iz neposredne okolice. Nekateri vajenci so bili doma tudi z Dravskega polja kakor tudi iz pohorskih samotnih kmetij, zaselkov in vasi. Če je vajenec po končani triletni učni dobi uspešno opravil pomočniški izpit, se je večkrat zaposlil v mojstrovi kovačiji. Taki primeri so bili tudi v framski kovačiji, saj je redno zaposlovala štiri pomočnike. Tudi ti so imeli hrano, stanovanje in ostalo oskrbo pri hiši. Mesečna plača pomočnikov je bila poleg navedene oskrbe 20 kron. Zaslužek je bil dokaj skromen v primerjavi s pohorskimi gozdnimi delavci. Kakor je ugotovil pohorski rojak Janez Koprivnik, naj bi znašala dnevna mezda gozdnega delavca za akordno delo 6 do 10 kron, kar je vsekakor nenavadno visoko[8]. Če pa primerjamo zaslužke pohorskih najemnikov, ki so hodili na delo k večjim posestnikom, katerih dnevni zaslužek je znašal v najboljšem primeru nekaj več kot krono[9], ga lahko primerjamo z zaslužkom kovaških pomočnikov v framski kovačiji. Še bližja nam je primerjava z dnevnimi mezdami pohorskih najemnikov, ki so delali pri kmetu, pri katerem so živeli. Dnevni zaslužek le teh je bil 40 do 50 vinarjev ali pol krone[10]. Mislimo, da je smiselna primerjava zaslužka framskih pomočnikov z zaslužkom delavcev v Delavnicah južnih železnic na Studencah v Mariboru. Le-tu je bil v prvem obdobju povprečni dnevni zaslužek od 1,5 do 3 goldinarje, na prehodu stoletja pa od 4 do 6 kron. V obdobju predaprilske Jugoslavije so zaslužili po 1700 dinarjev mesečno[11]. Iz vseh navedenih primerjav lahko zaključimo, da je bil zaslužek v framski kovačiji sorazmerno nizek. Delovni čas v kovačiji je bil od pete ure zjutraj do sedme ure zvečer. Vmes so prenehali z delom ob deseti uri dopoldne, ko je bil čas za dopoldansko malico (*»malo južino«*). Opoldne je trajal odmor za kosilo eno uro, popoldne ob četrti uri so imeli odmor za popoldansko malico (*»večerko«*). Ob sobotah in pred prazniki so končali z delom ob četrti uri popoldan (*»fajeramt«*). Prav tako so ob tem času nehali delati na veliki petek. Velika sobota pa je bila že šteta k praznikom.

Veliko večino uslug kovačije so plačevali v denarju. V času, ko je bil lastnik kovačije Viher, so nekateri Hrvati odslužili nabavljeno orodje z delom v vinogradu in na travnikih (*»v travščini«*). Viher je imel veliko travnikov, da je lahko krmil konje strank, ki so čakale na njegove izdelke. Za svoje stalne stranke je celo postavil uto (»huto«) za vozove in hlev za konje. Medtem, ko so tujci čakali na izdelovanje naročil, so se sami hranili. Kuhali so si lahko v gospodarjevi hiši. S seboj pa so vedno pripeljali ogromne količine vina. Kovaški mojster Vrhovšek je zapisovalcu povedal: »Imeli so toliko vina, da so ga pogosto po *amposih* (nakovalih) polivali«[12].

---

[8] Janez Koprivnik, Pohorje, Maribor 1923, 91.

[9] Angelos Baš, navedeno delo, 104.

[10] Glej opombo 9.

[11] Tone Petek, Železničarska kolonija Studenci v Mariboru,Objave št. 1, Pokrajinski muzej Maribor 1995, 36.

[12] Glej opombo 7.

Kovaštvo v ljudski tradiciji

Pri opravljanju vsakdanjega dela se prebivalci tako urbanih kot tudi agrarnih področij srečujejo z vrstami dejavnosti, ki jih sami ne morejo opraviti. Vrsto let je prevladovalo med strokovnjaki naziranje o tako imenovani *»neodvisnosti kmečkih gospodarstev«*, v okviru katerih naj bi si posamezni gospodarji, skupaj s svojimi družinami, sami napravili vse potrebno za opravljanje najrazličnejših del[13]. Danes se to kaže bolj kot izjema. Pomen rokodelskih in polrokodelskih delavnic je bil znatno večji od znanja posameznikov v okviru ruralnega gospodarstva[14]. Prav zaradi omenjenega dejstva so bili do druge svetovne vojne izrednega pomena vaški kovači s svojimi izdelki, zato ni čudno, da so imeli svoj odmev tudi v ljudski tradiciji. Kovači so bili med ljudmi spoštovani, ker so opravljali težka dela in trpeli vročino. Kovač je znal delati raznovrstna poljedelska ali gozdarska orodja, ki so bila nujna za delovanje kmečkih gospodarstev. Kovač je bil zato za ljudi učen, kajti med drugimi je obvladal tudi železo. Tako je vladalo med ljudmi in kovači tudi na obravnavanem področju dobro razmerje, ne glede na to, da so ljudje s svojim kmečkim, gozdarskim in obrtnim orodjem bili navezani na usluge kovaških mojstrov in pomočnikov.

Framski kovači, kakor tudi njihovi poklicni kolegi drugod, so imeli svojega zaščitnika. To je bil sv. Florjan, ki goduje 4. maja[15]. Na ta dan framski kovači niso delali. Vstali so kot po navadi ob četrti uri zjutraj, vrgli kakih dvajset jajc v ponev (*»rajnglo«*) za zajtrk (*»za zajutrk«*). Po končanem obilnem zajtrku so šli vsi skupaj k maši, zatem pa so praznovali svoj praznik. Držali so se pregovora: »Če češ meti srečo pri ognju, te na florjanovo ne smeš delati«.

Omenimo naj še, da je framski kaplan Oroslav Caf, ki je kar dvajset let živel v Framu (1839 - 1859)[16], v prvih dveh kiticah svoje *»Frajhamske«* omenil tudi framsko kovačijo:

»Res da sila je pobila srčeca ljudem.
Vendar peti, razodeti pesmi, to hočem,
ker so v jami mlini sami, je za hramom hram,
kjer se čuje, kovač kuje! To vam je Frajhajm.
Tu kladivo, ropotivo s hrupom klopota.
Meh pa škriplje, kjer se siplje spona železja.
Na višini v razvalini stari grad moti
ali niže, vesi bliže cerkvica stoji.«

[13] Janez Bogataj, Kovači, Domače obrti na Slovenskem, Ljubljana 1989, 113.
[14] Isti, nav. delo, 115.
[15] Niko Kuret, Praznično leto Slovencev, prva knjiga, druga izdaja, Ljubljana 1989, 287 - 288.
[16] Slovenski biografski leksikon, prva knjiga, Ljubljana 1925 - 1932, 66.

Summary

The Fram Forge - "Frajhamski hamri"

The tradition of foundries in the Pohorje region gave rise to village blacksmith's shops. A good location and respect of tradition are two characteristics of the Fram forge or the "Frajhamski hamri", as natives of Ranče used to call Vrhovšek's forge. Jože Vrhovšek bought it in 1909, modernizing it with technical innovations. Contacts with foreign partners prove that it was doing good business. At that time they could offer customers a price list and catalogue with illustrations of 360 items. They produced various tools used in agriculture, wine growing, forestry, as well as tools for quarrymen, masons, carpenters, cartwrights, coopers.

Fram blacksmith masters, conscious of both the quality of their work and competition from industry, did not limit themselves to their home turf but were looking for new markets elsewhere too. The forge stocked with its products the Majdič and Rakuša stores in Celje, sending its goods to Zagreb, Varaždin and as far as Tuzla. Following 1928 they drove their goods every Saturday to the Maribor market. Besides selling, they also took for repair broken tools.

The home market of the Fram forge included nearby villages, the region of the Slovenske gorice, the Haloze, Ptuj and Drava Plains, Poljčane, Slovenska Bistrica and the Pohorje all the way to its peaks. In addition to Styria, it also found customers in Carniola, Croatia, Slavonia and Bosnia. At the time of the Austro-Hungarian Empire, it was also doing brisk business with Hungary, Poland, Galicia, Italy, Greece, Bulgaria, Serbia and Rumania.

Practically during all the time it was in operation, the forge employed an average of eight people: the owner, a foreman, four assistants and two apprentices. The owner took care of the employees's board, lodging and laundry. Their salary, however, was modest, especially in view of the long hours - from 5 am to 7 pm. Assistants, for example, were paid only 20 crowns a month.

After World War II, changes in the economic, political, social and ideological situation precipitated a rapid decline of the forge. After 1947, due to health and inheritance problems, the owner gradually turned to agriculture, giving up his shop for good in 1948.

Ivan Sedej

Prispevek k idrijski rudarski mitologiji

Avtor načenja vprašanje nastajanja nove rudarske mitologije v Idriji, ki je nastala ob enem največjih živosrebrnih rudnikov v Evropi. Slikarstvo slovenskega slikarja in grafika srednje generacije Rudija Skočirja (roj. 1951, Kamno pri Kobaridu) pa ga je spodbudilo, da je konfrontiral socrealistične obrazce o rudarju kot simbolnem predstavniku delavskega razreda in obrazec o idrijskem rudarju kot nosilcu tradicij, ki žive v najrazličnejših ritualih, šegah in vedenjskih posebnostih. Hkrati gre za poskus uporabe etnološkega aparata pri analizi umetniškega dela.

The author opens up the issue of the emergence of a new mining mythology in Idrija, home to one of Europe's biggest mercury mines. The works of Rudi Škocir, a middle-aged Slovene painter and graphic artist (born in 1951 in Kamno near Kobarid), have inspired him to confront the Socialist Realism model of the miner as the symbolic representative of the working class with the image of the Idrija miner as the bearer of a tradition which still lives today in a wide array of rituals, customs and behavior idiosyncracies. The study is also an attempt to use ethnological resources to analyze works of art.

Stroka in raziskovanje sta tako ali drugače odsev prevladujočih miselnih tokov, brez katerih bi bila tako strokovna kot globlja, recimo jim znanstvena vprašanja, samo površinska. Po drugi strani pa ni bolj dolgočasne in nepotrebne stvari na svetu, kot so izpraznjeni in neaktualni »teoretični« članki. Spomnimo se le nenavadne razredne etnologije (ki v od Boga pozabljenih krajih živi še danes) in njenega (na videz nerazumljivega) sovraštva do vsega kmečkega. Žal pa (slovenska) etnologija ni zmožna niti humorne samorefleksije, sicer ne bi še v devetdesetih letih srečevali po teoretični plati kar norčavih zahtev, da naj se recimo Slovenski etnografski muzej odreče vsega zaničevanja vrednemu kmetoslovju in zbirkam, kjer je zbrano pretežno tovrstno gradivo. Zato se je podpisani odločil, da bo kljub gornjim pomislekom nakazal po njegovem mnenju zanimivo izhodišče, ki ga je v zvezi s problematiko antropologije(?) idrijskih

rudarjev spodbudilo slikarstvo Rudija Skočirja. Gre namreč za problem »dvojnega« zornega kota in za »vzporedno montažo« vpogledov v tako imenovano etnologijo preteklosti in danes nastajajočih mitologij. Ne smemo pa pozabiti, da je začel drugačen rudarski mit nastajati med dvema bregovoma, razrasel pa se je v trenutku, ko so znameniti rudnik dokončno zaprli in ga začeli spreminjati v muzej!

V izražanju odpora do kmečkih tematik, mitologik in ikonografije v okvirih »nemuzejske« etnologije, je v ozadju stala tudi precej jasno izražena (in hudo resnična) misel, da ljudstva v preteklosti ni tvoril le (v bistvu zelo heterogeni) kmečki stan, ampak tudi druge socialne plasti, da ne rečemo razredi. Ti naj bi zahtevali prednostno obdelavo, najbrž zaradi njihove t.i. napredne vloge v kasnejših obdobjih. Govorimo seveda o idealiziranem delavskem razredu, ki se mu še pred kratkim nismo mogli (smeli?) približati, ker so za raziskovanje veljali posebni rituali in natančno v naprej določeni cilji. Zato je podpisanega pritegnilo (najprej kot likovnega kritika) na nenavaden način tematizirano slikarstvo v Idriji živečega slikarja Rudija Skočirja. Obsežen risarski, grafični in slikarski ciklus je posvetil »vsem idrijskim rudarjem«. V njem pa je z likovnimi sredstvi, s pomočjo podob in slikovnih simbolov, poustvaril jasno definirano rudarsko mitologijo, ki pokriva bistvene »postaje« idrijskega (na poseben način razumljenega in doživetega) Križevega pota, ki ga Skočir dojema izrazito antropološko, kot »nadpodobo« individualnih usod. Naslanja pa se na tradicijo, ki je živela neprekinjeno tudi v najbolj radikalnih socrealističnih obdobjih (štirideseta in sedemdeseta leta). Na zanimiv način se je izrazila celo v razstavi Slovenskega etnografskega muzeja o idrijskem rudarju (1975), kjer je bilo le v uvodu nekaj zelo splošnih trditev o posebni etnologiji delavstva in rudarjev, drugače pa je šlo za odkrivanje sestavin tradicionalne kulture (Kuhar, 1975) s posebnim poudarkom na stavbarstvu in čipkarstvu. Izjema je le prispevek Angelosa Baša Delavski dohodki in kupna moč (Baš, 1975), ki je nakazal nove vidike v raziskovanju življenja posameznih družbenih slojev.

Rudarji so postali priljubljena tema v likovni in drugih umetnostih v 19. in v začetku 20. stoletja, potem ko so jih kot najbolj črn (in zato moralno najbolj svetal) kontrast izkoriščevalskemu meščanstvu vzpostavili najrazličnejši socialistični teoretiki in ideologi. Delo pod zemljo je bilo videti dvakrat prekleto, v ozadju pa je bila tudi ostra, čeprav malce prikrita asociacija na podtalno, ilegalno, konspirativno delovanje, na krte in na spodkopavanje, ki pa je bilo tudi v 19. stoletju predvsem način revolucionarnega izražanja določenega dela inteligence in ne toliko delavstva. Kot kaže zgodovina delavskih gibanj v 19. in 20. stoletju, so bili nastopi rudarjev, od štrajkov do pravih uporov, izrazito odkriti in neposredni. Pogosto so se naslanjali na tradicijo slojno (kastno) zaprte skupnosti z zelo razdelanimi obrazci vedenja, z uniformami, oznakami, razvejenimi bratovščinami itd. V takem vzdušju z izjemno izraženim slojnim ponosom, s poudarjenimi (delavsko) kastnimi pojavi in gojenim izročilom srednjeveške rudarske ikonografije je potekal tudi zadnji veliki rudarski štrajk v Angliji, ki ga je v imenu »napredka« zlomila voditeljica konservativcev Železna Lady. V bistvu je šlo za eminentno predvsem v tranzicijskih družbah znano dvoumje: napredni rudarji so pod zastavo socialističnega laburističnega gibanja branili tradicionalne industrijske vrednote, konservativna lady pa je nastopila v imenu informacijske revolucije!

Pri nas je avtentično rudarsko izročilo skupaj s cerkvenimi bratovščinami v imenu tako imenovanih naprednih idealov ukinila že revolucionarna(!) oblast leta 1945. Taista oblast je hkrati prepovedala štrajke in z »dekretom« uvedla poseben razredni nauk in ikonografijo, ki je temeljila na kultu štrajkov v preteklosti in na kultu »zgodovinskih« sestankov. Idrijski rudnik s petstoletno tradicijo, ki je živel kot središče na poseben

način oblikovanega urbanističnega organizma z znamenitimi *perhauzi*, z idrijsko Kamštjo, čipkami, procesijami, rudniškim teatrom itd., pa je kljub temu imel v socialističnem obdobju bistveno drugačno konotacijo kot posavski rudniki in mesta. Folklorno ozadje, navezano na skrivnostno živo srebro in njegove iskalce, se je začelo v Idriji tkati zelo zgodaj, zato ga ni bilo mogoče na hitro spremeniti in preoblikovati. Vezalo pa se je na vse plasti življenja, od cesarsko uradniškega na gradu do plebejske-

ga, in seveda na skupne (čeprav hierarhično strukturirane) špektakle. Čisto ob koncu 19. stoletja se je izrazito »moško« poudarjeni folklori pridružila še zadnja pomembna mitotvorna sestavina - ženski element v obliki znamenitih idrijskih čipk. V času do konca 19. stoletja je ženski pol izročila predstavljala rudarska zaščitnica sv. Barbara. Zanimivo pa je, da je msgr. Mihael Arko v svoji Zgodovini Idrije leta 1931 obdelal čipke kot robni zapis pod poglavjem o šolstvu v Idriji (Arko, 229). To pomeni, da idrijsko čipkarstvo v tistem času še ni bilo označeno kot del mesta in njegove »duše«. V času po letu 1945 pa je prav čipkarstvo postalo nosilna folklorna tema o Idriji. Takrat je rudarstvo kot izrazito moška dejavnost in nosilec vseh idrijskih mitov dobilo simbolni protipol. Čipka je postala osrednja dejavnost, ki je združevala apokrifno izročilo, prekrivati pa je začela tudi vedno večje časovno območje.

Sicer pa so se predstave o Idriji in rudniku živega srebra, ki se že od samega začetka vežejo na mitologijo (izročilo o najdbi živega srebra, praznik sv. Ahaca, itd.), trdovrat-

no upirale vsakokratnim ideološkim in uradnim klišejem. Idrijska »uradna« in apokrifna zgodovina sta imeli podobne poudarke kot ljudski zgodovinski kontekst - turške vpade, čudežne rešitve, ujme, cesarske intervencije, francosko okupacijo in ljudsko pobožnost. Zanimivo je, da je interes spomeniškega varstva za najstarejše sestavine in priče rudarskega življenja že kmalu po letu 1945 povzročil izrazito nelagodje pri strukturah, ki so hotele Idrijo preoblikovati v nekaj, čemur so rekli »moderno mesto«. Z naklonjenostjo so bili sprejeti le spomeniki tehniške in tehnološke kulture. Spomeniki sorazmerno visoke kulturne ravni Idrije iz najstarejših in starejših obdobij pa so bili izrazito moteč element. Kot primer vzemimo leta 1769 zgrajeno rudniško gledališče. Pričalo je o družbenih razmerah v mestu, ki jih ni bilo mogoče razložiti s preprosto formulo o nasprotjih med razredoma. Po drugi strani pa je bila Idrija v času italijanske vladavine med obema vojnama izrinjena iz slovenske politične zavesti. Za socrealistično mitotvorje pa je manjkala še ena pomembna prvina - »špektakularni štrajk« ali pa dogodek, ki bi ga bilo mogoče (post festum) povzdigniti v postajo revolucionarnega Križevega pota. Velik in nevaren rudarski štrajk leta 1918 (še med vojno) je izbruhnil zato, ker so hoteli rudarje prisiliti k nošenju vojaških čepic (Arko, 135)! Za kanček preveč pa je bilo v idrijski novejši zgodovini sledov prave socialdemokratske (Naprej) in Tigrovske nacionalistične tradicije. Primorci so se namreč od leta 1918 naprej zoperstavljali italijanskemu imperializmu, saj Primorske niso zasedli fašisti, ampak Kraljevina Italija. Fašisti so bili, po vzoru najrazličnejših oblik nacionalnih in internacionalnih socializmov, predvsem udarna pest italijanskega naroda, dediča rimskega imperija. Zato izročilo iz predvojnega in medvojnega časa, od političnih vicev do psovk, govori predvsem o »Lahih«, mnogo redkeje o fašistih. Fašist je bila zelo natančna oznaka za črnosrajčnika s fesom, zatiralec in nosilec nasilja (ipd.) pa je bil za ljudi na obeh straneh nekdanje meje - Lah! Zanimivo podrobnost o povojnem statusu Idrije odkrivajo celo uradne umetniške biografije. V življenjepisih odličnega slovenskega risarja, slikarja in kiparja Nikolaja Pirnata in drugih znamenitih Idrijčanov ni bilo nikoli posebej poudarjeno (tako kot pri revirskih umetnikih in »umetnikih«), da izhajajo iz potencialnega revolucionarnega okolja.

Na takem zgodovinskem ozadju je začel v osemdesetih letih našega stoletja nastajati zaokrožen grafični in slikarski rudarski ciklus slikarja in grafika Rudija Skočirja (roj. 1951, Kamno pri Kobaridu, dipl. na ALU v Ljubljani), ki nas zanima predvsem kot širši ikonografski in etnološki problem. Gre namreč za serijo risanih, grafičnih in oljnih podob iz rudarskega življenja, ki delujejo tudi kot svojevrsten etnološki komentar. Na zelo neposreden in izviren način pa so tudi kontrast v našem prostoru uveljavljenemu obrazcu o rudarju kot simbolni podobi, ki prekriva revolucionarne tradicije vsega delavskega razreda. Branje Skočirjevih podob nam pove, da gre v bistvu za komentirane slikovne dokumente iz tako imenovane polpreteklosti, ki je najbolj natančno določena z jedkanico in akvatinto Hommage a Avguštin (nastala je leta 1988), kjer so štirje rudarji zaznamovani z rojstnimi letnicami 1904, 1909, 1913, 1916. Da ne gre za naključje, priča druga »portretna« grafika Hommage a Albin R. (1988, jedkanica in akvatinta), kjer je slikar označil upodobljenca z rojstno letnico 1901. Hkrati pa nam razstavni katalogi pričajo, da gre za upodobitve konkretnih ljudi (usod) z imeni (in s skritimi ali izpuščenimi priimki, ki v majhni skupnosti niso pomembni!), ki jih najbrž ni povezovalo le delo v rudniku, ampak tudi sorodstvene vezi. Skočirjev moto ob razstavi v Idriji oktobra 1990 pa celo nakazuje »znanstveno«, objektivno metodo slikovne registracije, ki temelji predvsem na virih in izročilu in ne na osebni izkušnji, s stavkom: »Razstavo posvečam vsem tistim rudarjem in njihovim družinam, ki jih nikoli nisem

srečal, videl, poznal« (Katalog 1990, str 6). Skočirjev opus pa je tako ali tako nastajal med leti 1985 in 1996, v času, ko je bila usoda rudnika že zapečatena.

Idrijski rudar v Skočirjevih podobah je konkretna oseba, je portret, izdelan na podlagi fotografije (slikovnega dokumenta). Vtkan pa je tako kot svetniške figure v krščanski ikonografiji v pomenljiva ozadja, prepredena s še bolj pomenljivimi letrizmi, ki niso zgolj likovna, ampak tudi pomenska struktura, saj vsebujejo artikulirana pisna sporočila. Slika Daj nam danes naš vsakdanji kruh (1990, olje - platno), kjer je citat iz molitve Oče naš označen še posebej z latinskim »odsevom«, nam kaže rudarski par (mladoporočenca) v večplastnem kontekstu - rudar drži v rokah čelado na način, kot ga poznamo v častniški in gasilski tradiciji. Pokroviteljsko drži roko na ramenu sedeče neveste in nastopa kot njen branitelj. Njen poročni šopek je simbolično zaokrožen z idrijsko čipko, ki je izrisana z muzejsko natančnostjo. »Portret« in simbol sta združena. Na drugih Skočirjevih grafičnih in slikarskih kompozicijah pa čipka nastopa kot ženski simbol v konfrontaciji s podobami mož (rudarjev). Natančna analiza Skočirjevih podob iz osemdesetih in devetdesetih let pa nam hkrati pokaže, da na njih ni niti sledu o delavsko razredni ideologiji in mitologiji, da pa so zelo pogosti namigi na krščansko izročilo in kontekst. To so verjetno bistvene vsebinske sestavine umetniškega sporočila, ki so botrovale drugačnosti njegovih podob. Na podobi Panem nostrum quotidianum da nobis hodie (1990, olje - platno) je rudar upodobljen kot Kristus ali kot križani mučenec z razprtimi rokami in s čipko nad glavo, ki ima pri bolj površnem branju funkcijo obstreta, drugače pa gre za apoteozo Rudarja in njegove družice. Ta pa spet namiguje na idrijsko posebnost. Fantje so namreč (kot poroča rudniški zdravnik Gerbec leta 1846) začeli delati v rudniku s petnajstimi leti, poročili pa so se okrog petindvajsetega leta, ko so dosegli plačo 16 krajcarjev na dan - dekle pa so si izbrali takorekoč že prvi dan službe. Cerkvena in posvetna gosposka takih dolgih zarok ni odobravala, priznati pa je morala, da so bili tako sklenjeni zakoni izredno trdni (Arko,138).

V kategorijo ikon uvrščajo podobe iz rudarskega ciklusa predvsem zlate črke in kardinalsko rdeče ozadje kot namig na srednjeveško izročilo in kontinuiteto. Po vsebinski plati pa gre za navezavo na postekspresionistično tradicijo, ki sta jo pri nas v najbolj dosledni obliki izrazila pisatelj Ludvik Mrzel in slikar Maksim Sedej v bibliofilsko oblikovani knjigi Bog v Trbovljah (Ljubljana 1937). Hkrati gre za radikalni odmik od socrealističnih shem in Batičeve rudarske ikonografije in mitologije, ki izhaja iz drugače doživetega in interpretiranega sveta in iz maksime o rudarju kot heroični figuri preoblikovalca svetov.

Skočirjeva likovna pripoved o idrijskih rudarjih, ki je tako kot vsaka umetnina dvoumna in protislovna, je pomemben dokument o današnjem življenju v Idriji, predvsem pa o odnosu današnjih ljudi do preteklosti, ki se ne hrani z legendami, ampak z epsko zasnovanimi miti, ki so odsev in nadomestek resničnosti.

Literatura:

Mihael Arko, Zgodovina Idrije, Gorica 1931.

Angelos Baš: Delavski dohodki in kupna moč, Idrijski razgledi XX - 1957, 3/4, 3 - 7.

Jurij Bavdaž: Iz zgodovine delavstva - predsocialistično obdobje, Idrijski razgledi XI - 1966, 3, 62 - 65.

Jože Felc: Jama mojega spoznanja, Idrijski razgledi XXXIV - 1989, 9 - 12.

Boris Kuhar: Razstava o idrijskem rudarju, Idrijski razgledi XX - 1975, 3/4, 1 - 2. (Snopič je v celoti posvečen razstavi o idrijskem rudarju, ki jo je istega leta v Idriji pripravil SEM, soavtorji: Angelos Baš, Fanči Šarf, Marija Makarovič, Ljudmila Bras, Tanja Tomažič in Gorazd Makarovič).

Srečko Logar: O spomeniškem varstvu v Idriji, Idrijski razgledi XIII - 1968, 1, 2 - 4.

Gorazd Makarovič: Likovno obzorje, Idrijski razgledi XX - 1975, 3/4, 42 - 52.

Fanči ŠARF: Stanovanjska kultura Idrijskih rudarjev ob prelomu stoletja, Slovenski etnograf XVII-XVIII, Letnik 1974 - 1975, Ljubljana 1976, 7 - 34.

Marija Verbič: Prvi upor idrijskih rudarjev leta 1579, Idrijski razgledi XIV - 1969, 3, 113 - 125.

Več avtorjev: Hommage a tous les mineurs d'Idrija, RUDI SKOČIR, Razstavni katalog, Galerija Idrija, Idrija 1990.

Summary

A Contribution to Idrija's Mining Mythology

The emergence of a new mining mythology which is gradually replacing the old working-class myths of Socialist Realism can be followed in the work of Rudi Škocir, a Slovene artist in his middle forties. Interestingly enough, the appearance of this new mythology coincides with the closing down of one of Europe's biggest mercury mines. Drawing on the five-hundred-year old miners' caste tradition, their rituals and Christian iconography, Škocir portrays in his paintings the life of Idrija miners as a Way of the Cross. This is in sharp contrast to the picture of miners and mining in the coal-mining regions of the Sava Valley painted by official communist hagiography, which ignored Idrija's mining tradition because of its rituals linked to Christianity and the lack of a key communist mythological element: a "spectacular strike". The biggest strike in Idrija broke out in 1918, during World War I, because miners were required to wear military caps! Škocir paints miners after photographs from the recent past, incorporating them into a ritual context. A prominent feature of his pictures showing groups of male figures is the motive of Idrija lace, which establishes the inner and outer dialectical opposition between male and female, essential to any myth. Škocir's art documents the attitude of today's man towards the epic myths of the past.

Alena Kalinová

Tovarna keramike v Olomoučanih pri Blansku

(Prispevek o umetnoobrtni keramiki na Moravskem)

Keramična tovarna v Olomoučanih pri Blansku, 30 km severozahodno od moravskega središča Brna, je sodobno podjetje keramičnih izdelkov. Delovala je v obdobju od 1849 do 1909, njen razvoj pa je bil povezan z družino Schütz. Posebno njena t.i. kmečka keramika je bila med preprostim prebivalstvom na Moravskem zelo priljubljena. Drugi del proizvodnega programa pa so bili izdelki umetne obrti, ki so podobni tistim iz Liboj pri Celju.

The ceramics factory in Olomovčani near Blansk, 30 km northwest of Brno, Moravia's main city, is a modern earthenware plant. Its "ancestor" was in operation from 1849 to 1909, its growth linked to the Shütz family. Its "country" ceramics were especially popular among less sophisticated customers in Moravia. The second half of its production line was represented by applied-art products, similar to those manufactured in Liboje near Celje.

Tovarna loščene žgane gline, ki je delovala od 1849. do 1909. v Olomoučanih pri Blansku (okoli 30 km severozahodno od Brna, središča Morave), je bila primer kapitalistične proizvodnje v vaških razmerah, na nerodovitnem ozemlju. To ozemlje je v prejšnjem stoletju zajela prehitra industrializacija, z njo pa je prišla tudi urbanizacija življenja v celoti. Čeprav je proizvodnja keramičnih izdelkov začela propadati šele na koncu prvega desetletja našega stoletja, so sedanja prizadevanja predstaviti njeno podobo naletela na precejšnje ovire, npr. pomanjkanje arhivskih materialov, ohranitev samo posameznih izdelkov in omejene možnosti poiskati informacije od še živečih prič.[1]

[1] Arhivski viri, ki bi lahko natančneje predstavili tehnološko in družbenoekonomsko osnovo podjetja, se niso ohranili. Dokumentacija izdelkov ni zajeta v nobenem arhivu, materialni ostanki, o katerih govorijo priče, pa so bili z nepazljivimi posegi po letu 1945 uničeni. Zelo dragoceni so zapiski v zapuščini kronista Karla Dosedlyja (1886-1968), ki obsegajo lastne spomine, različne objave in nekaj arhivskih dokumentov. Nepomembno število informacij ponujata tudi dve najstarejši občinski kroniki. Kot materialni viri so ohranjeni

Tovarniška proizvodnja keramičnih izdelkov v Olomoučanih se ni navezovala na starejšo obrtno tradicijo. Saj je znano, da so domačo nezgorljivo ilovico in primerne peske v 17. stoletju uporabljale današnja steklarna in glavne okoliške železarne. Viri sicer ne poročajo podrobneje o kvaliteti, ohranili so se le zapisi o izvozu krajevnih glin v znane keramične manufakture v Holičih, Hranicih, Bystrici pod Hostynem, v Vranovo na Dyji in na Dunaju (Hardtmuth)[2]. Najstarejši prestreženi podatki o zgodovini olomouške proizvodnje segajo v leto 1849, ko je Carl Gustav Lenka s prebivalci tamkajšnjih krajev podpisal pogodbo o pridobivanju kaolina na njihovih zemljiščih. Leto pozneje je skupaj s Petrom Eugenom Selbom kupil hišico št. 37 z vsemi pritiklinami in iz nje je zrasla keramična delavnica. V letu 1852 je Selb prodal svojo polovico Františku Schützu in Ludviku Schützu, ki sta skupaj z Lenkom ustanovila trgovsko družbo. Lenkov delež je potem pridobil Karel Schütz[3]. Vendar resnični začetki kljub temu ostajajo nerazvozlani. V arhivskih zapisih se z začetki delovanja podjetja navajajo poimenovanja kot *Porzellanfabrik, Steingutfabrik* in *Thongeschirrfabrik*.[4]

Resnični razvoj proizvodnje je povezan z družino Schütz.[5] V kupni pogodbi sta v letih 1852 in 1853 imenovana oče Karel in sin Ludvik, Ludvikov brat Arnold pa se prvič omenja sedem let pozneje. Takrat so ustanovljeno družbo vpisali tudi v trgovski register kot *Gebrüder Schütz*. Pred letom 1871 so na pobudo L. Schütza stekla gradbena preureditvena dela, že leta 1864 pa so bili na okrajni urad v Blansku priloženi tudi načrti vodnega mlina za loščenje (glaziranje). V tem času je tovarna izdelovala tanjšo posodo in domnevno ravno tedaj tudi vpeljala izdelovanje posode. Domačih surovin je ob povišanih naročilih začelo primanjkovati, tako za ustrezno kvaliteto kot za večje množice.[6] Lastniki so morali kupiti rudnik v Blšaneh pri Podboranih na Zatecku; po ureditvi podružnice v Libojah pri Celju pa so glino 1871. dovažali tudi od tam. Dobra prodaja izdelkov, poceni delovna sila in skromno preživljanje podjetnikove družine so pripomogli, da je firma dosegala uspehe, ki so bili potrjeni tudi z ocenami na razstavah.

Po smrti Karla Schütza leta 1872 sta družinsko imetje prevzela oba sinova. Ludvik je dobil tovarno v Libojah, blšanski rudnik in dunajski atelje, Arnold pa je prevzel olomouško

---

nekateri posamezni tovarniški izdelki. Zbirke olomouške keramike so v področnih muzejih v Blansku in Boskovicah, v Etnološkem zavodu Moravskega deželskega muzeja in v Moravski galeriji v Brnu, potem še v muzejih v Vyškovu, Kloboukah pri Brnu, V Ogrskem Gradišču in v Olomoucu. Poleg tega so bili nekateri dokumenti o proizvodnji po drugi svetovni vojni zbrani v občinskem uradu, najprezentativnejši del izdelkov pa je v zasebni lasti, pretežno last občanov te občine. V olomouškem muzeju se je ohranilo tudi nekaj vzorčnih izdelkov iz libojske tovarne (verjetno iz konca 19. stoletja), ki so bili last bivših lastnikov tovarne. Pri tem so pomagali informatorji, ki so otroci nekdanjih delavcev v tovarni.

[2] C. Schirek, Mährens Glasindustrie. Mittheilungen des Maehrischen Gewerbe-Museums (v nadaljevanju MMGM), 16, 1898, 126. Prav tam, Über die Fayencen-Fabriken Mähr. Weisskirchen und Bistriz a H. MMGM 10, 1982, 162. Prav tam Über die in Frain in Mähren bestandene Steingut und Wedgwoodgeschirr-Fabrik. MMGM 10, 1892, 53 in 131. G. Wolny, Die Markgrafschaft Mähren. Brünner Kreis II-1. Brünn 1836, XXIII. Lege nekaterih nahajališč lahko preberemo iz arhivskih dokumentov. Npr. v jožefinskem katastru iz leta 1787 (Državni arhiv v Brnu, D 16/1149, št. 37) se navaja pot *»Bela glina«*, po kateri so, po pričevanju informatorjev, olomouški podjetniki dobivali surovino. Poročila potrjujejo, da pridobivanje gline sega že pred začetek 19. stoletja. V drugi polovici prejšnjega stoletja se je od tam vozila samo še žgana glina.

[3] Državni arhiv v Brnu, C 17, št. 14, 893.

[4] Eden izmed podjetnikov Jindrich Wankel v svoji knjigi Bilder aus der Mährischen Schweiz und ihrer Vergangenheit (Wien 1882, 311) piše, da je 1849. isti Selb ustanovil keramično delavnico, ki je predelovala nezgorljivo ilovico iz okolice Rudice in izdelovala kuhinjsko posodo in navadno kmečko keramiko.

[5] Františka Schützová je bila žena Karla Schütza, lastnika papirnice v Záreči pri Brezovi nad Svitavou, njegovi sinovi Ludvik (roj. 1828) in Arnold (roj. 1832) so pozneje postali lastniki olomouškega podjetja.

[6] V šestdesetih in sedemdesetih letih si je podjetje pridržalo dovoljenja za kopanje gline v sosednji občini Rudice (Državni arhiv Brno, C 17, št. 14, 939).

podjetje. Leta 1890 mu je Ludvik prodal pridobivanje kaolinove gline v sosedni vasi Rudici, tako da je potem Arnold imel v lasti tri rudnike.

Blagostanje olomouške tovarne je počasi upadalo. Finančni položaj pa je leta 1898 rešila poroka Arnoldove hčere Frančiške z nadporočnikom avstro-ogrske vojske Vilijem Julikom. Njegova družina je namreč imela mlin v Bilovicih nad Svitavo. S svojim denarjem je sicer preprečil takojšen stečaj, vendar se mu na koncu le ni mogel ubraniti. Leta 1901 so zaradi finančnega stanja sprejeli za družabnika trgovca iz Boskovic Alfreda Bascha, iz Brna pa Emila Mandla. Potem pa je celo podjetje leta 1904 dobil Oskar Basch. Medtem je 1903. okrajno glavarstvo podjetju s pridržanim imenom *»Gebrüder Schütz«* dovolilo, da so na svojem severozahodnem koncu odprli obrat za žganje in loščenje gline. Tam se je reklo *V mlinu*, ker so podjetniki že v šestdesetih letih postavili mlin za loščenje in peč za žganje šamotnih izdelkov.

Tovarna za uporabno keramiko na jugu olomouškega področja. Stanje pred 1. svetovno vojno

Poslovanje je lastnike prisililo, da so 1909. ustavili proizvodnjo keramike.[7] Leopold Basch je v letih 1913 do 1923 v zgornjih tovarniških stavbah razvil izdelavo oblog, proizvodnja obrata V mlinu pa se je osredotočila na lončene peči in druge šamotne izdelke. Vse to je skupaj s pridobivanjem glin in peskov preživelo tudi leto 1923, čeprav je v primerjavi s prejšnjo proizvodnjo imelo manjši oz. neopazen pomen.[8]

Po virih lahko povzemamo, da so lastniki prve strokovne kadre poklicali s področja, ki je bilo vsesplošno poznano po keramični proizvodnji - s Karlovarska. Potrebno je

[7] Po potrjenih podatkih (K. Dosedly) so prevzeli delovanje iste firme v Urâchu, ki je od Schützu prevzela proizvodne postopke in izbirala tudi gline in peske. Leta 1909 pa naj bi bile ustanovljene še nadaljnje podružnice firme na Dunaju.

[8] Po 1918. je bil ob tovarniških stavbah v rudarskem delu občine na pobudo Alfreda Bascha urejen okrasni vrt, na prelomu dvajsetih v trideseta leta plantaža za gojenje trajnic. Med drugo svetovno vojno sta izdelovanje iz žgane gline in kopanje surovin prevzela Hans in Paul Julinka, ki pa sta bila 1945. izseljena v Nemčijo. Plantaže je skupaj s tovarniško stavbo dobila Kmetijska in lesarska univerza v Brnu, stavbe *»V mlynku«* pa so v letu 1948. pod upravo Moravskošlezijskih keramičnih podjetij s sedežem v Brnu, pozneje so bili to skladiščni prostori podjetja Metra Blansko. V novejšem času se uporablja polovica vseh tovarniških objektov, kompleks peči pa je bil 1980. porušen. Stavbe *V mlynku* pa so bile v soglasju z mestno upravo porušene že v letu 1974.

omeniti izkušenega Georga Bächerja (1827-1893), ki je bil delovodja in od njega je bilo odvisno uspešno delovanje olomouške delavnice. Nadaljeval je poklic svojega očeta, ki je bil zaposlen v tovarni porcelana v Gornjem Slavkovem, in deda, ki je bil lončar v Lokti. Bächer je takoj odprl delavnico, vendar njegovo delovanje ni natančno popisano.[9] Pozneje je omenjan kot učitelj na strokovni keramični šoli v Znojmu, ki je bila ustanovljena 1872. Z zahodne Češke je prišel najstarejši slikar Josef Schlesinger (1813-1890) in njegov sin Jan (1840-?), ki je nadaljeval očetovo delo, z njim pa tudi delavec Ignác Kittel. Delovodja Theodor Hitsche je v Olomouc prišel iz Litovle, znano

Globoki krožnik z motivom vinske trte. Šestdeseta in sedemdeseta leta 19. stoletja. Etnografski zavod moravskega deželnega muzeja v Brnu

Kotni lonček z živopisnim cvetnim okrasjem. Konec 19. stoletja. EU MZM

lončarsko olomouško tradicijo je tu naprej razvijal Antonín Dvorák. Del mezdne sile in hlapcev so lastniki pripeljali iz svojega okraja Svitavska. Ta skupina najstarejših delavcev je stanovala v enem izmed najstarejših tovarniških objektov.[10] Postopoma pa so ta delovna mesta zasedali olomouški domačini, med katerimi je še posebej izstopal vsestranski Augustin Mítek (1845-1907). Med slikarji pa je bil najbolj poznan Gustav Ružička (1849-1936), ki je s svojim ustvarjalnim delom presegel dekoratorstvo in pustil sledove tudi v slikarski umetnosti. Že na koncu izdelovanja uporabne keramike je bil vodilni izdelovalec Alois Jaronek (1864-1944) iz Rožnova pod Radhoštom. Okoli leta 1880 je delavnica zaposlovala približno štirideset ljudi. To skupino pa je sestavljalo 13 oblikovalcev posode, 2 loščilca, 5 slikarjev, 2 žgalca in 2 zavijalca. Takšen strokovni sestav delavcev se je pred ustavitvijo proizvodnje izdelkov iz tanjše keramike samo malenkostno zvišal.[11]

---

[9] Leta 1885 je bil za delovodjo nastavljen olomouški rojak František Kyzlink.

[10] Okrajni arhiv Blansko, sedež Olomoučany, evidenčna knjiga prebivalcev, št. 9 in 10. Poznejši nepopolni ohranjeni »*Arbeiter-Verzeichnis*«, ki ga je avtorica članka našla v porušeni tovarniški zgradbi in ga predala Okrajnemu arhivu v Blansku, navaja nekatere delavce, ki so prišli iz južnih moravskih kemičnih tovarn. V slabega pol leta med 1908. in 1909. sta v registre vpisana modelar Ferdinand Drozd iz Kravska in slikar Franz Brezina iz Znojma, v letih 1906-1907 pa zasledimo tudi ime koprivniškega F. Hoška.

[11] Viri K. Dosedly. Prav tam V. Šujan, Olomouška keramika. Olomoučani 1968, 11.

Olomouška keramika je bila zaradi svojih belih črepinj poimenovana tudi kot *belina*. Glede na tehnološko gledišče ni bilo razlik v proizvodnem postopku sorodnih manufaktur, pa tudi ilovica in druge primesi so bile pripeljane iz istega vira. Oblikovali so z vrtečim vretenom, poleg tega se je odlivalo tudi v mavčne oblike ali pa stiskalo. Pri t. i. kmečki keramiki so po prvem žganju izdelek polili z redko maso, sledilo je drugo žganje in površinsko okrasje, potem pa še zadnji »žegen« v peči. Delovni proces posameznih izdelkov je popisal V. Šujan. Prva dva zgoraj omenjana postopka je nadomestilo t. i. okrasje pod loščem ali glazuro. Pri tem se je še surova površina ali t. i. biskvit premazala z vodnimi barvami, pokrila s tanko plastjo voska in zunaj ter znotraj prelila z glazuro. Pri nadaljnjem žganju se je vosek stopil, tako da se je glazura spojila z barvami, in posoda je dobila visoki lesk.

Pogled na vitrino s »kmečkim posodjem v Muzeju olomouške keramike v Olomoučanih (po letu 1960)

Priprava lošča oz. glazure je potekala v obratu v spodnjem delu vasi, kjer je stal tudi mlin za pripravo potrebnih sestavin. Za žganje keramičnih izdelkov sta bili dve peči okroglega prereza, ki sta navpično obsegali dve nadstropji, vodoravno pa tri oddelke, dodano pa je bilo še kurišče. V mlinu je bila za žganje zahtevnejše okrašenih izdelkov še posebna peč. Peči so na začetku kurili z drvmi, po letu 1900 pa so jih priredili na premog. Pod upravo V. Julinka so se zmehanizirali tudi nekateri delovni procesi kot npr. mletje surovin in drobljenje skaženih izdelkov. Sicer pa o lastnostih opreme v delavnicah ni

nobenih poročil, zato si je tudi težko predstavljati, kako je bila razporejena po zgradbah. Olomouška tovarna je bila, sodeč po njenih izdelkih, v tistih razmerah obravnava kot povprečno podjetje. Njeno proizvodno vsebino so usmerjale potrebe kupcev iz širokih nižjih in meščanskih krogov. Posledica tega so bili seveda izdelki za povprečen okus. Predstavitev olomouških izdelkov zaradi pomanjkanja pisnih virov ne sega na same začetke proizvodnje, ki je bila povezana z Lenkom in Selbom. Wanklovo dokazno gradivo pa se omejuje samo na navadno kuhinjsko posodo in na drugo belo glazirano posodo. Najstarejši ohranjeni izdelki so še iz časa, ko so delavnico prevzeli Schützi. Glede na vrsto naročil se je tudi oblikovanje izdelkov kmalu razdelilo na dve področji, ki sta se vzporedno razvijali. Tako je glavno dejavnost olomouškega podjetja predstavljala t. i. ljudska keramika, ki je bila v proizvodnem registru že od samih začetkov. V sedemdesetih letih pa so bili tem izdelkom dodani še modni izdelki, ki so s svojo umetnoobrtnim videzom sledili trenutnim trendom. Seveda pa so prevladovali izdelki za široke ljudske mase, za katere je bil porcelan nedosegljiv. To so bile bele posode z živopisanim cvetjem, ki so predstavljale proizvodnjo večine keramičnih manufaktur okoli polovice 19. stoletja.

Stenski krožnik v renesančnem stilu. Zadnja tretjina 19. stoletja. Muzej olomouške keramike v Olomoučanih (dalje MO)

Stenski krožnik z motivom gradu (Pernštejn). Konec 19. stoletja

Sledilo je krajše obdobje, iz katerega so se ohranili primerki ploščate posode (večinoma krožniki in sklede) s črnim rutinskim okrasjem in s svetimi podobami na dnih kot so npr. sv. Janez, sv. Katarina, sv. Klara, Marija z Jezusom ipd. ali pa upodobitve znanih romarskih cerkva (v mestih kot Krtiny, Sloup, Hostyn Mariazell). Nemški napisi ob njih še natančneje določajo svete figurice in romarska mesta. Krajinske podobe pa predstavljajo znana češka mesta kot Bezdez, Karlštejn, Kokorín. Posoda je praviloma obrobljena z zlatorumeno in rdečerjavo črto ali z modro. Včasih pa obrobje posod krasi stilizirani motiv vinske trte ali pa pet drobnih krajinskih motivov, ki so še dodatno okrašeni s svetimi podobami ali z rokokojskimi otroškimi podobami. Ponekod so alegorizirane podobe mesecev in letnih časov. Ohranjenih je tudi nekaj globokih skled za juho, kropilnikov, čaš in kup. Posode, ki spominjajo na neke vrste porcelana in so jih sočasno izdelovali v več podjetjih, so se pojavljale najprej v prvi tretjini 19. stoletja, na koncu petdesetih in potem še v sedemdesetih letih.

Najobsežnejša izdelava »kmečkega« posodja je segla tudi na začetek 20. stoletja. Na trajnost tovrstne proizvodnje je vplivala priljubljenost med porabniki. Izdelki so namreč upoštevali tradicionalne oblike, ki so imele najpogosteje samo okrasni namen. Poleg oblik, ki izhajajo iz ljudstva (npr. nočna posoda, latvice, vrči, vsa osnovna ploščata posoda), se pojavljajo tudi kavni in čajni servisi, sklede za juho, omačnice, škatlice, čaše, pepelniki ipd. Čeprav je okrasje na njih podobno, njihove oblike izražajo stile različnih obdobij.

Skleda z raki. Konec 19. stoletja. MO

Stenski krožnik s papigo. Konec 19. stoletja. MO

Sicer pa se na t. i. ljudski keramiki uveljavlja okrasje dveh vrst. Eno krasi olomouške izdelke najstarejšega obdobja - to je kombinacija listov in plodov vinske trte - in je značilno za ploščato posodje, za skodelice z dvojnim ročajem in za vrče. Na nekaterih ohranjenih krožnikih opazimo oznako z poimenovanjem kraja izdelave in V. Šujan jih uvršča še pred leto 1859, ko je bila družba Schütz formalno ustanovljena. Drugi okras, ki se pojavlja na še bolj raznovrstnih keramičnih izdelkih, je motiv vrtnice in ivanjščice, redkeje imamo tudi košarice s sadjem. Dna krožnikov so včasih okrašena tudi z motivom ptička. Stranice krožnikov pa po navadi krasijo lističi in drobni cvetovi. Poslikane površine so omejene z barvnimi črtami. Za obe vrsti motivov so značilne živopisane barve - vrtnice so vedno živordeče, uporabljena pa je še rumena, opečnatordeča, jasnomodra, živozelena in temnorjava. Obe vrsti motivov sta tudi popolnoma standardizirani. Razlike so le v kvaliteti izvedbe - ta izdaja okraševalčevo spretnost in obdobje izdelave. Poznejšo fazo proizvodnje označujejo malomarnejše poslikave in preveč kričeče barve.

Druga proizvodna veja olomouškega podjetja je izdelovala keramiko za premožnejše meščanske naročnike. Ti primerki so v muzejih redkejši in so odziv na takratne trende v umetnosti. Tako so nekateri tovrstni olomouški izdelki sinteza renesančnega stila, naturalističnih posegov in secesijskega izraza, kar je značilno tudi za izdelke drugih tedanjih delavnic. Vse to odslikujejo tudi posnetki porenskih glinenih vrčev, ki so omenjani v prvih zapisih in letopisih, potem pa še cela vrsta izdelkov iz delavnice Bernarda Palissyja in izdelki iz nekaj stoletij mlajšega podjetja Josiaha Wedgwooda. Drugačne težnje izkazujejo izdelki Hansa Makarta z živalskimi ali naravnimi motivi. Te motive lahko primerjamo z današnjimi japonskimi. Vrsta tovrstnih vzorcev pripravlja pot secesijskim vzorcem, pri katerih prevladuje bogata površinska plastika. Neredko se pojavljajo tudi elementi iz drugih obdobij, tako da je razmejevanje posameznih stopenj izdelave na podlagi takšnih površinskih plastik po navadi težko.

V poznem obdobju se izrazito uveljavlja secesija s tipičnimi ženskimi postavami, z rastlinskimi motivi in s posebnimi geometrijskimi vzorci. Okras teh izdelkov poudarja ploskost in dinamične linije. Večje površine so silile k poenostavljanju okrasja in k modernizaciji, ki se kaže tudi v brizganju glazure.

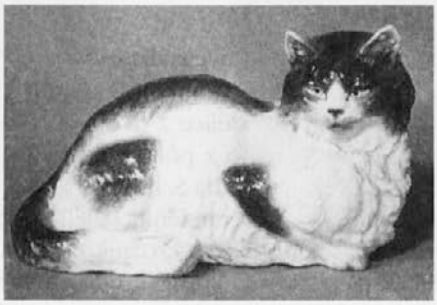
Vse to pa je označevalo tudi zadnja leta proizvodnje.

Obarvanost *neljudskega* dela proizvodnje obsega razsežno skalo tonov in rahlejših oz. nežnejših odtenkov. Primerki z istim okrasjem so se večinoma izdelovali v nekoliko barvnih različicah. Na področju raziskav barv in sestave glazur ima kot kemik največje zasluge Ludvik Schütz.

Povečevala se je tudi težnja po zvišanju estetske privlačnosti izdelkom, ki so bili namenjeni vsakdanjim potrebam. Obsežen izbor zajema predmete z izvirnim okrasjem kot so npr. stenski krožniki, keramične imitacije lovskih trofej, reliefne krajinske slike, okvirji za slike; servisi za pitje in jedilni servisi, posamezni vrči, poliči, maseljci, bokali, sklede, pribori za umivanje, različne vaze, široke posode za cvetje, cvetlični lončki, posode za dežnike, doze raznih velikosti, svečniki, pepelniki, črnilniki, otroški hranilniki, zvončki, kropilniki in tablice s hišnimi številkami.

Vrč v stilu porenske keramike. Zadnja četrtina 19. stoletja. MO

Kipec mačke. Zadnja tretjina 19. stoletja. MO

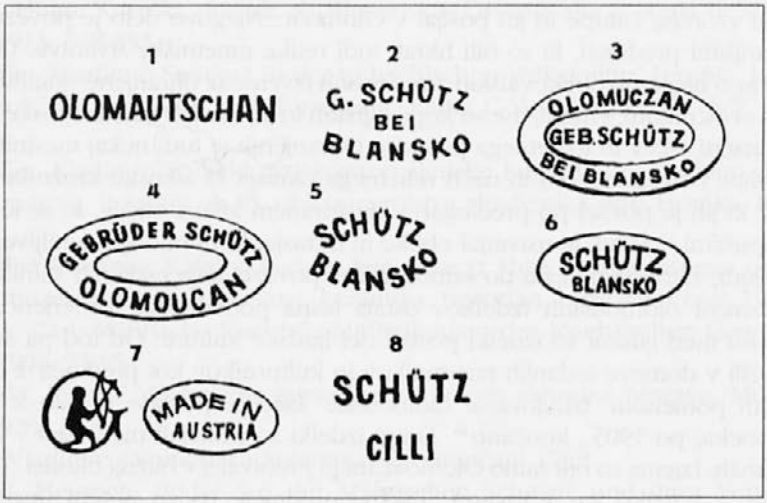

Žardinjera. Konec 19. stoletja. MO

Olomouški izdelki so ustrezali svoji dobi in spodbujali proizvodnjo tudi v podobnih podjetjih. Na izdelkih lahko ugotavljamo podobnosti med češkimi in moravskimi manufakturami. Približno v istem času so namreč delovale delavnice v Staré Role, Tyncu nad Sázavou, v Dalovicah in v Českyh Budjejovicah (Hardtmuth), v Vranovem nad Dyjí in v Znojmu. Osrednji motivi teh posod so bila morska nabrežja, gorski in alpski svet, letni dvorci v različnih letoviščih, gradovi in njihove razvaline in razna svetišča. Olomouške izdelke pa krasijo zgodovinske stavbe (Karlštejn, Bezdez), ki so jih imele v svojem programu tudi druge delavnice. V Vranovem npr. pa so morali zaposleni dolbsti v kovinske plošče svoje lastne motive ali pa so kopirali tuje vzorce. Lahko pa domnevamo, da je bilo del predlog skupnih obema podjetjema, v Olomoucu in Vranovem. Po ohranjenih izdelkih lahko sklepamo, da je v starejšem obdobju družine Schütz pomembno mesto v dekoraciji zavzemala nabožna tematika. Prikazana so romarska mesta in svet-

niške podobe, največkrat Ciril in Metod in njun prihod na Moravsko, kar vsekakor opozarja na motivno povezavo z Moravsko. Obseg in izbor olomouških izdelkov je zajemal proizvodne programe vseh drugih tovarn v tistem času, na jugozahodu in tudi vzhodnoslovaških. Tako so skušali zadovoljiti kar najširši krog uporabnikov. Na drugi strani pa so ohranili tudi umetno obrt za premožnejše naročnike. Motive, ki sta jih uvedli míšenska in dunajska porcelanka (tovarna porcelana), so razširili v številna druga podjetja. Motiv vinske trte in motiv rdečih vrtnic (*nemško cvetje*) sta preživela ničkoliko sprememb in različic in na koncu pristala tudi v registru okraskov za t. i. *ljudsko* keramiko. Sicer pa se je tehnološki razvoj manufaktur izražal v obogatenju barvne lestvice, proizvodnja v drugi polovici prejšnjega stoletja pa je bila nekakšna sinteza starejšega razvoja, povezanega z meščanstvom in tistega, kar je zraslo iz ljudstva.[12]

Z vprašanji *ljudske* proizvodnje v manufakturah in v majhnih tovarnah se je ukvarjal V. Scheufler[13] in na podlagi raziskovanj izoblikoval dve skupini - v prvo je uvrstil belo keramiko s poslikanim živobarvnim cvetličnim okrasjem, v drugo skupino pa uvršča posamezne področne oblike lončarstva.

Oznake olomouške tovarne

Olomouška proizvodnja sodi v prvo skupino. Podobni izdelki so prihajali še iz dveh moravskih tovarn - vranovske in koprivniške. Obe sta starejši od olomouške tovarne. Vranovska je prenehala delovati 1882., koprivniška pa se je štiri leta prej usmerila v izdelovanje keramičnih ploščic. Vendar sta obarvanost in motivnost ostali isti. Za okrasje ohranjenih vranovskih krožnikov pa so npr. značilne zamolkle barve in skromnost okrasja. Koprivniška proizvodnja pa bolj ustreza meščanskemu izboru. V drugo skupino po V. Scheuflerju sodijo izdelki z reliefnim okrasjem, izdelanim s temnorjavo keramično barvo, pomešano z glino. Izdelke, ki so posnemali srednjeveško posodo, je v manjšem obsegu izdelovalo tudi olomouško podjetje. Upoštevanje določenega obdobijskega stila

[12] E. Plicková, Manufaktúra na vyrobu kameniny v Muráni. Slovensky národopis 10. 1962, 384, 44.

[13] V. Scheufler, Steingut in der tschechischen Volkskultur. Letopis. Jahresschrift des Instituts für Sorbische Volksforschung. Reihe C-Volkskunde. Nr. 6/7, 1963/1964, 141.

je izražalo podobnosti znojemske proizvodnje s proizvodnjo v Libojah[14], kar je omogočilo tudi ureditev skupnega ateljeja na Dunaju. Dunajski atelje je pripravljal načrte za obe tovarni in okraševal posamezne pomembnejše primerke. Nekatere načrte so izdelali tudi profesorji dunajske umetnoobrtne šole v duhu takratnih teženj, močna je bila renesančna usmeritev.

Lastniki, ki z izjemo Ludvika Schütza niso neposredno sodelovali v proizvodnji, so se trudili razvijati tudi *neljudsko* keramiko, saj je bil od te v precejšnji meri odvisen ugled in finančni uspeh podjetja. In čeprav so pri izdelavi *meščanske* keramike imeli odločilno besedo poklicni načrtovalci dunajskega ateljeja, se je olomouški delavec Augustin Mítek lahko uveljavil tudi na tem področju. Mítek se je v tovarni bratov Schütz v letih 1857-1860 izučil za slikarja. Nekaj let je deloval v Libojah in potem še slabo leto kot vodilni oblikovalec v podjetju H. Poduschky v Krumnussbaumu. Pozneje je absolviral na znojemski keramični šoli. Z bogatimi izkušnjami je dobil mesto vodje v olomouškem obratu. Sledil je razvoju stroke, narisal svoje modne vzorce in ustvaril možnosti, da jih je v svojem podjetju tudi uresničil. Dvakrat letno je odšel na Dunaj, se razgledal po muzejih in v izvozni trgovini Ernsta Wahlisse dobil nekaj dobrih idej. V Schützovi delavnici na Dunaju je izdeloval vzorčne kalupe in jih pošljal v Olomouc. Njegovo delo je povezano predvsem z manjšimi predmeti, ki so bili hkrati tudi redke umetniške stvaritve. O njegovih predlogah in o njegovih oblikovalskih zmožnostih izvemo iz ohranjene skicirke in z risb, narisanih s svinčnikom. Ohranjene so kopije grških in japonskih vaz, krajinske študije pa tudi lastni načrti vrčev in toaletnega posodja. Ohranjenih je tudi nekaj mestnih motivov (npr. razvaline Novega grada) in načrt reliefnega okrasja za stenske krožnike s ptičjimi podobami, ki jih je povzel po predlogah v ilustriranem atlasu ptičev, ki se je ohranil v njegovi zapuščini.[15] Mítek je ustvarjal oblike in okrasje, ki bi bilo sprejemljivejše za čim širši krog ljudi, zato je prihajalo do samodejnega povezovanja različnih stilnih motivov. Skupna lastnost olomouških izdelkov ostaja jasna potrošniška usmerjenost. Zaradi priljubljenosti med ljudmi so izdelki postali del ljudske kulture. Od tod pa so po cesti tradicije prišli v domove tedanjih razumnikov in kulturnikov kot predmeti z domoljubno-vzgojnim pomenom. Izdelovanje olomouške *kmečke* posode je bilo z odhodom Aloisa Jaroneka, po 1905., končano[16]. Drugi izdelki so prihajali med ljudi v zelo omejenih količinah. Izjema so bili samo Olomovčani in prebivalci v bližnji okolici. Ti so lahko kupili blago z napako kar v tovarni. Takšne predmete pa so potem uporabljali pri različnih praznicnih priložnostih.

Za tovarno v Olomoucu lahko rečemo, da je oblikovalsko in tehnološko ustrezala stopnji razvoja drugih tedanjih keramičnih tovarn. Nadaljevanje dela ob prelomu stoletja ji je omogočalo to, da je bila majhno podjetje in sorazmerno dobro preskrbljeno s surovinami in gorivom. Njeni lastniki pa so se hitro prilagajali trenutnemu povpraševanju na trgu. Na koncu stoletja, ko je keramiko izrinjal kvalitetnejši porcelan, na svojem področju ni imela resnejše konkurence.

[14] Govorimo o tovarni Aloisa Klammertha, ki je navezoval stike z dunajskim Umetniškoobrtnim muzejem in z absolventi Umetniškoobrtne šole. Podjetje je dosegalo najvišje ocene v sedemsedetih letih prejšnjega stoletja.

[15] Poročila o Mítku so povzeta iz gradiva (K. Dosedly). Gradivo obsega Mítkovo delovno knjižico, dnevnik in osebne spomine v obliki kronike; še knjigo Naturgeschichte der Vögel (Ehlingen 1871), kjer je na naslovnici s črnilom napisano »August Mitek (1881) Olomoučan«. Skicirka A. Mitka je bila nedolgo od tega iz Muzeja keramike na olomouškem uradu odtujena.

[16] H. V. Sánka, Kmečka posoda na Blanensku. Časopis Moravskega deželskega muzeja 13, 1913, 353.

Literatura:

Chylík, Jindrich: Keramična obrt na Moravskem do polovice 19. stoletja. Gradivo 35, 1957. 114-116.

Chylík, Jindrich: Rudarstvo in obrt v Olomovčanih. Domoznanska poročila iz Adamova in okolice 3. 1959, št. 3. 11-12.

Knies, Jan: Moravsko domoznanstvo. Blanski okraj. Brno 1902. 132-134.

Koristka, Carl: Die Markgrafschaft Mähren und das Herzogthum Schlesien in ihren geographischen Verhältnissen unter Mitwirkung mehrerer vaterländischen Naturforscher und Geographen. Wien und Olmütz 1861. 420 in 470.

Kybalová, Jana: Evropska keramika. Praga 1989. 171.

Kybalová, Jana - Novotná, Jarmila: Keramika na Češkem in Moravskem. Razstavni katalog Umetniškoobrtnega muzeja v Pragi in Moravske galerije v Brnu 1987. 156-158.

Niederle, Lubor: Keramika na Češkem, Moravskem, Ogrskem in na Slovaškem. Narodopisna razstava Češkoslovaške. Praga 1895. 343-349.

Pazaurek, Gustav: Steingut, Formgebung und Geschichte. Stuttgart b. r., 52.

Sánka, Hugo: Kmečka posoda na Blanensku. Časopis Moravskega deželskega muzeja 13. 1913. 348-353.

Scheufler, Vladimir: Steingut in der tschechischen Volkskultur. Letopis. Jahresschrift des Instituts für Sorbische Volksforschung. Reihe C-Volkskunde. Nr. 6/7. 1963/1964. 138-146.

Scheufler, Vladimir: Začetki raziskovanja ljudske keramike na češkem ozemlju. V: Ljudska tradicija. Prijatelji ob 85. obletnici rojstva akademika Jirija Horáka. Praga 1971. 199-206.

Scheufler, Vladimir: Katalog ljudske keramike iz zbirk narodopisnega oddelka Narodnega muzeja v Pragi. Lončevina, keramika, porcelan, ploščice. Praga 1976.

Schirek, Carl: Mährische Keramik. Mittheilungen des Maehrischen Gewerbe-Museums 18. 1900. 93-95.

Svoboda, Josef F.: Označena keramika v muzejih zahodne Morave. Muzejski pregled 1. 1926. 25-32.

Šujan, Vladimir: Olomouška keramika. Olomoučani 1968.

Wankel, Heinrich: Bilder aus der Mährischen Schweiz und ihrer Vergangenheit. Wien 1882. 310-314.

Wolny, Gregor: Die Markgrafschaft Mähren. Topographisch, statistisch und historisch geschildert. Brünner Kreis II-1. Brünn 1836, XXIII. II-2. Brünn 1846. 328 in 330.

Zalík, Jarislav: Muzej olomouške keramike. Domoznanska poročila iz Adamovega in okolice 4. 1960. Št. 3 in 5.

Prevedla Andreja Žele

Summary

The Ceramics Factory in Olomovčani near Blansk - The Manufacture of Applied-Art Ceramics in Moravia

The factory of polished burnt clay, which was in operation from 1849 to 1909 in Olomovčani near Blansk (about 30 km northwest of Brno, Moravia's main center), was an example of capitalist production of ceramics made for a broad range of customers. The final touch was added by craftsmen in the famous workshops of Goliči, Granici, Bistrica, Vranov and Vienna (Hardthmuth). The oldest mention of the factory dates from 1849, when Karl Gustav Lenk signed a contract with the

owners for kaolin exploitation on their land. Next year he bought the house number 37 with Peter Evgen Selb and turned it into a ceramics workshop. However, real development started with the Schütz family. In the 1852 sales contract Karel, the father, and Ludvik, the son, are named. Seven years later Arnold, Ludvik's brother, joins them. Together they form a company which is listed in the business directory as "Gebrüder Shütz". In this period the company manufactured ceramics for practical use and probably started producing burnt clay. Since domestic raw materials could not satisfy the ever growing demand, the owners bought another mine in Blšane. After the setting up of a subsidiary in Liboje near Celje, clay was shipped from there too. Because of the competition of better and cheaper china, the period of growth was followed by a recession; in 1909 the manufacture of fine ceramics was finally halted.

The fact that some customers were lower-class, while others were middle-class urbanites, influenced the look of the finished articles: some were brightly-colored rural ceramics on a white background, others more sophisticated applied-art ceramics.

Pieces of smooth-surfaced dishes with routine decoration, religious or landscape motives have been preserved from the most active period in the middle of the 19th century. The offerings of plants in Stara Rola, Tync, Dalovici, Češke Budjejovice and Znojmo were mutually coordinated.

The famous "country" dishes were manufactured up to 1905. This was due to the popularity among customers which was further boosted by the 1895 Czechoslovakian Ethnological Exhibition and the movement for the preservation of national roots. Although most articles were more decorative than practical, they were in tune with tradition. The basic ornamental elements were vine leaves and roses, supplemented by other plant motives. In the second half of the 19th century, such articles were manufactured in the southwestern part of the Czech region, in eastern Slovakia and Moravia (in Vranov, Koprivnica).

The second production line of the Olomovčani factory was decorative ceramics for well-to-do urbanites, an answer to the development of modern "real" art which adapts form to the customer's taste. The art history of particular periods is often reflected in the works. Naturalism and Secession, for example, have left their imprint on both the form and decoration of ceramics. Modern ceramics workshops in Znojmo and Liboje have retained some common features, which can be attributed to the common Vienna studio of applied art they used to share. In order to keep up the quality of their products, manufacturers had regular contacts with professors of the School for Applied Art in Vienna. One exception was the ceramics craftsman Augustin Mitek, who adapted sophisticated designs to make them accessible to a broader range of customers.

Just as any other company, the factory adapted its products to the taste and requirements of its customers. Its offerings were meant to satisfy people from all walks of life, who shaped the environment they lived in according to their financial status.

Maja Godina-Golija

Teoretična izhodišča etnološkega preučevanja prehrane

Avtorica v prispevku obravnava nekatera najpomembnejša izhodišča in teoretične koncepte etnološkega preučevanja prehrane, ki so se izoblikovali v zadnjih štirih desetletjih. Po podrobnejši opredelitvi prehrane kot vsakodnevno realizirane kulturne prvine in jedilnega obroka kot temelja etnološkega raziskovanja, predstavi dva prevladujoča teoretična koncepta etnološke obravnave prehrane - historičnoetnološko preučevanje kulturnih prostorov in strukturalistično usmeritev.

In her paper the author reviews some key postulates and theoretical concepts on the ethnological research of diet which have emerged during the last four decades. After defining diet as a cultural element which is a part of life day in and day out, and the meal as the basis of ethnological research, she presents the two prevailing theoretical concepts on the ethnological study of diet - the ethno-historical approach to the study of culture and the structuralist orientation.

Prehrana kot kulturna dobrina je tisto področje življenja in kulture, ki je v evropski etnologiji še slabo preučeno. Njeno raziskovanje je namreč v primerjavi z drugimi gmotnimi prvinami (npr. nošo, stavbarstvom, stanovanjsko kulturo...) zaostajalo. Po svojih značilnostih sodi v območje materialne kulture, ki pa se bistveno razlikuje od večine dobrin iz tega sklopa kulturnih pojavov. Pojavi prehrane so namreč izredno kratkotrajni. Navadno obstajajo le nekaj ur, ki so povezane s pripravo in uživanjem jedilnih obrokov, potem pa izginejo brez materialnih ostankov, ki bi jih bilo mogoče preučevati tudi pozneje. Vse to narekuje drugačen način obravnave te teme kot drugih prvin materialne kulture in povzroča tudi njeno slabšo preučenost.

Zapisi o prehrani v zgodnejši etnološki literaturi so redki. Kljub nekaterim opisom prehrane v etnoloških delih 19. stoletja se je sistematično ukvarjanje s to tematiko začelo šele v 20. stoletju. Etnologi, ki se ukvarjajo z zgodovino raziskovanja tega področja, pojasnjujejo to zaostajanje predvsem z vplivom romantike na razvoj etnologije.

Kot vemo, je ta poudarjala predvsem preučevanje duhovne kulture in s tem pomembno vplivala na izbor etnološko pomembnih tem. Hrana kot materialna dobrina z izjemno kratkim časom obstoja je bila za tako usmerjene raziskovalce etnološke tematike nezanimiva. Zaradi hitre pokvarljivosti je ni mogoče muzejsko hraniti ali jo dalj časa preučevati. Hrana je tudi tisto področje, ki spada skoraj izključno v domeno žensk, in je bila po nekaterih razlagah za večino moških znanstvenikov nezanimiva. Naslednja značilnost prehrane, ki otežuje njeno raziskovanje, je tudi, da je največkrat pripravljena in zaužita v ozkem družinskem krogu. Zato poznamo mnogo več etnoloških raziskav, ki obravnavajo uživanje hrane v javnosti, zlasti v povezavi z ljudskim verovanjem in šegami (npr. božič, poroka...), pri čemer so poudarjeni predvsem prežitki v prehrani. Vsakdanja prehrana in njena vloga v življenju vaškega, še posebej pa mestnega prebivalstva sta bili le redko predmet etnološkega raziskovanja. Zagotovo je na slabo etnološko preučenost prehrane v primerjavi z drugimi predmeti materialne kulture močno vplivalo tudi prevladujoče družbeno pojmovanje le-te. Hrana je bila in je še pojmovana predvsem kot sredstvo za zadovoljevanje ene od temeljnih fizioloških potreb. Zelo pozna uveljavitev pojmovanja prehrane kot kulturne dobrine je povzročila tudi njeno slabo preučenost v okviru tako imenovanih historičnih znanosti in prav tako tudi v etnologiji. Pravi razmah tovrstnih raziskovanj lahko zasledimo šele v zadnjih treh desetletjih.

Prehrana kot del materialne in socialne kulture

Pojmovanje prehrane kot kulturne dobrine je povezano z razcvetom etnoloških, antropoloških in zgodovinskih raziskav te tematike v drugi polovici dvajsetega stoletja. Te prehrano pojmujejo kot enega temeljnih segmentov človeške kulture. Med lakoto in žejo kot fiziološkima potrebama in njuno zadovoljitvijo je namreč človek ustvaril kulturni sistem priprave in uživanja jedi in pijač. Znani evropski raziskovalec prehrane nemški etnolog Günter Wiegelmann je hrano opredelil »kot dnevno realiziran in kontinuirajoč kulturni element...«[1]. Med tovrstne kulturne elemente, ki so dnevno realizirani, bi po njegovem mnenju lahko uvrščali le še obleko in govor.

Pri izbiri, uporabi in pripravi živil in njihovem uživanju je človek vpet v socialno mrežo bližnjega sveta. Skupni jedilni obroki so bili na vseh stopnjah razvoja evropske civilizacije ena najpomembnejših oblik vsakodnevnega, pa tudi občasnega (npr. ob praznikih), občevanja med ljudmi. Skupno uživanje hrane in pijače ni le zunanji znak sorodstva ali prijateljstva med udeleženci tega dejanja, ampak ga pogosto prav to povzroča in izoblikuje. Prehrana ima torej predvsem vlogo socialnega zbliževanja ljudi. Poleg te pa je znana tudi njena nasprotna vloga - socialna segregacija. Ta se izraža npr. v prepovedi in omejitvi uživanja določene hrane in pijače tej ali oni osebi oz. socialni skupini. Med najstarejše oblike tovrstne segregacije lahko štejemo delitev po spolu in starostnih skupinah. Še danes so v svetu razširjene predvsem delitve po stanu, kasti, razredu, verski oz. etnični pripadnosti ipd. Delitvena funkcija prehrane pa nima samo negativnega predznaka razločevanja posameznih skupin ljudi, ampak je tudi pomemben dejavnik identitete verskih oz. etničnih skupin in močno vpliva na izoblikovanje t. i. nacionalnih jedi.[2]

[1] Günter Wiegelmann, Möglichkeiten ethnohistorischer Nahrungsforschung,v: Hans J. Teuteberg, Günter Wiegelmann, Unsere tägliche Kost, Münster 1986, 35.

[2] Sergej A. Tokarev, Vor einigen Aufgaben der ethnographischen Erforschung der materiellen Kultur, Ethnologia Europaea 6/1972, št. 2, 165.

Poleg socialnega obeležja prehrane je potrebno omeniti tudi sklop kulturnovrednostnih elementov, povezanih s pripravo in uživanjem hrane. Ljudje so namreč pri pripravi in uživanju hrane omejeni z vrsto vrednot, norm in konvencij, ki skupnost ljudi organizirajo, sooblikujejo, pa tudi omejujejo. Njihove tovrstne izkušnje se izoblikujejo z njihovo lastno oz. s t. i. preneseno (tradirano) kulturo, to je z naučenimi kulturnimi metodami.[3]

Prehrana ima torej v evropskem kulturnem prostoru več pomenov. Najožje je gotovo pojmovanje prehrane kot sredstva za zadovoljevanje osnovnih fizioloških potreb po hrani in pijači. To pojmovanje pa prezre njen širši - socialni in kulturni pomen. Prehrana je namreč vedno tudi socialna dejavnost in akt komunikacije med udeleženci prehranjevanja. Naj kot primer širšega pomena prehrane navedemo razvpite pojedine v antičnem Rimu ali srednjeveške dvorne pojedine, kjer so ob hrani pogladili spore in sklepali prijateljstva, sklenili mir ali spodbudili novo sovraštvo. Podobno vlogo imajo še danes različni načini priprave in uživanja hrane, čeprav v spremenjeni obliki. Ali ni prav vsakodnevno pitje kave/čaja v krogu prijateljev ali sodelavcev predvsem socialno dejanje in ne le zadoščanje fiziološke potrebe? Znotraj te socialne dejavnosti in komunikacije imata poseben pomen hrana in pijača kot kulturna dobrina. Njuna preskrba, priprava in uživanje so povezane z vrsto posameznikovih dejavnosti, ki z obdelavo živil predstavljajo spreminjanje nature v kulturo par excellence. Po mnenju nekaterih raziskovalcev prehrane je njen fiziološki pomen tako ozek, da pri njej popolnoma prevladujejo socialnokomunikativne in socialnoefektivne funkcije.[4]

S hrano kot kulturno dobrino je v najtesnejši zvezi vprašanje okusa. Kljub številnim opozorilom, zlasti strukturalistično usmerjenih raziskovalcev prehrane, o pomembnosti obravnave tega vprašanja, je ta pojav še slabo raziskan. Francoski antropolog Claude Lévi-Strauss je v svojem delu Strukturalna antropologija poudaril, da so prav različne usmeritve okusa in oblike priprave jedilnih obrokov, poleg sorodstvenih sistemov, mitov in ritualov pojavi, ki ga raziskovalno najbolj zanimajo. Označuje jih kot trajne sociokulturne temeljne vzorce človeškega bivanja.

Vendar vzroki oz. natančni mehanizmi, ki povzročajo, zakaj ima človek neko hrano ali pijačo rad, drugo pa odklanja, še niso znani. Lahko pa na osnovi dosedanjih raziskav zapišemo, da je okus v veliki meri priučen. Prirojeni instinkti imajo pri tem vprašanju omejeno vlogo in se omejujejo samo na neke preddispozicije okusa ali, kakor jih je označil angleški sociolog Stephen Mennell, na pred- oz. praokus. Individualne navade prehranjevanja so torej predvsem posledica učnega procesa in izkušenj in le v majhni meri podedovanih faktorjev. Najpomembnejše sile, ki ga sooblikujejo, so socialni položaj, religija, nacionalna ali etnična pripadnost.[5]

Jedilni obrok - izhodišče etnološkega raziskovanja prehrane

Po drugi svetovni vojni, zlasti od šestdesetih let naprej, so se izoblikovali tudi najpomembnejši teoretični koncepti etnološkega raziskovanja prehrane. Etnologi različnih teoretičnih usmeritev so določili za temeljno enoto svojega zanimanja pri raziskovanju te tematike jedilni obrok. Jedilni obrok namreč ustreza vsem merilom, ki so uveljavljena pri preverjanju temeljne enote nekega raziskovalnega koncepta. Je specifično etnološki pred-

[3] Ulrich Tolksdorf, Strukturalistische Nahrungsforschung, Ethnologia Europaea 9/1976, št. 1, 68.

[4] Hans J. Teuteberg, Die Ernährung als psychosoziales Phänomen, v: Hans J. Teuteberg, Günter Wiegelmann, nav. delo, 6.

[5] Stephen Mennell, Die Kultivierung des Appetits, Frankfurt am Main 1988, 6.

met raziskav, saj npr. zdravniki raziskujejo hranilno in zdravilno vrednost jedi, gospodarski zgodovinarji in ekonomisti porabo živil, njihove cene ter trgovanje z njimi, psihologi pa npr. različne psihične reakcije pri lakoti in žeji... Specifično etnološki vidik preučevanja prehrane je torej v tem, da jo etnologija pojmuje kot kulturno dobrino in ne kot npr. dobrino zdravja ali trgovanja. Edino jedilni obrok ustreza vsem značilnostim, ki jih v etnologiji pričakujemo od temeljne enote. Ta mora obsegati določeno mero človeške dejavnosti in obdelave, kar za posamezne jedi ni vedno značilno, in zato te same po sebi ne morejo biti specifično etnološki predmet raziskovanja. Poleg priprave jedi zanimajo etnologe tudi načini njihovega uživanja. To pa je zajeto le v obravnavi jedilnih obrokov. Jedilni obrok ustreza tudi osnovni zahtevi, da mora biti kot temeljna enota etnološkega raziskovanja prehrane univerzalen v različnih obdobjih, v različnih socialnih skupinah in v geografskih okoljih. Temu merilu ne ustrezajo posamezne jedi, saj nam je znano, da nekatere religiozne ali etnične skupine ne uživajo vseh vrst mesa, alkoholnih pijač ipd. Po mnenju vodilnega teoretika etnološkega preučevanja prehrane, nemškega etnologa Günterja Wiegelmanna, ustreza jedilni obrok tudi tako imenovanemu vključevalnemu kriteriju (Eingliederungskriterium), po katerem sta število in način uresničenih mest povedna za izvor in starost kulturne dobrine. Po njegovem mnenju jedilni obrok kot temeljna enota ustreza tudi načelom raziskovanja kulturnih prostorov in sili k jasnemu razmišljanju in višji ravni abstrakcije raziskovalnega predmeta. Jedilni obrok po Wiegelmannovem mnenju edini ustreza splošnim ciljem etnologije - to je raziskovanju strukture in dominante kulturne diferenciacije in ugotavljanju pravil pri kulturnih spremembah.[6]

Etnologe pri raziskovanju jedilnih obrokov zanima predvsem njihova sestava: katere jedi sestavljajo posamezne obroke, pri katerem jedilnem obroku, njihova pogostost in ob katerih priložnostih. V vrsti in obliki jedilnih obrokov se izraža življenjski ritem raziskovane etnične ali socialne skupine, njen dnevni, tedenski in letni ciklus, odvisen predvsem od dela, praznikov ipd. Pri raziskavi prehrane, podobno kot pri raziskavi drugih kulturnih dobrin, upoštevajo etnologi predvsem tri splošno sprejete etnološko pomembne dimenzije: čas, prostor in socialno skupino. Psihološka dimenzija prehrane, zlasti vprašanje okusa, pa je v etnoloških raziskavah redkeje obravnavana. Zahteva namreč drugačno izhodišče preučevanja - okus lahko obravnavamo predvsem skozi človeka - posameznika in ne s prehrano kot kulturno dobrino. Bolj kot doslej pa bi bilo potrebno z etnološkega vidika preučevati vprašanje predsodkov, vrednotenja in prestižne funkcije prehrane, ki pa ni, kot je pogosto prezrto, povezano samo z njeno psihološko dimenzijo, ampak predvsem kulturno.

Dva temeljna teoretična koncepta etnološkega preučevanja prehrane

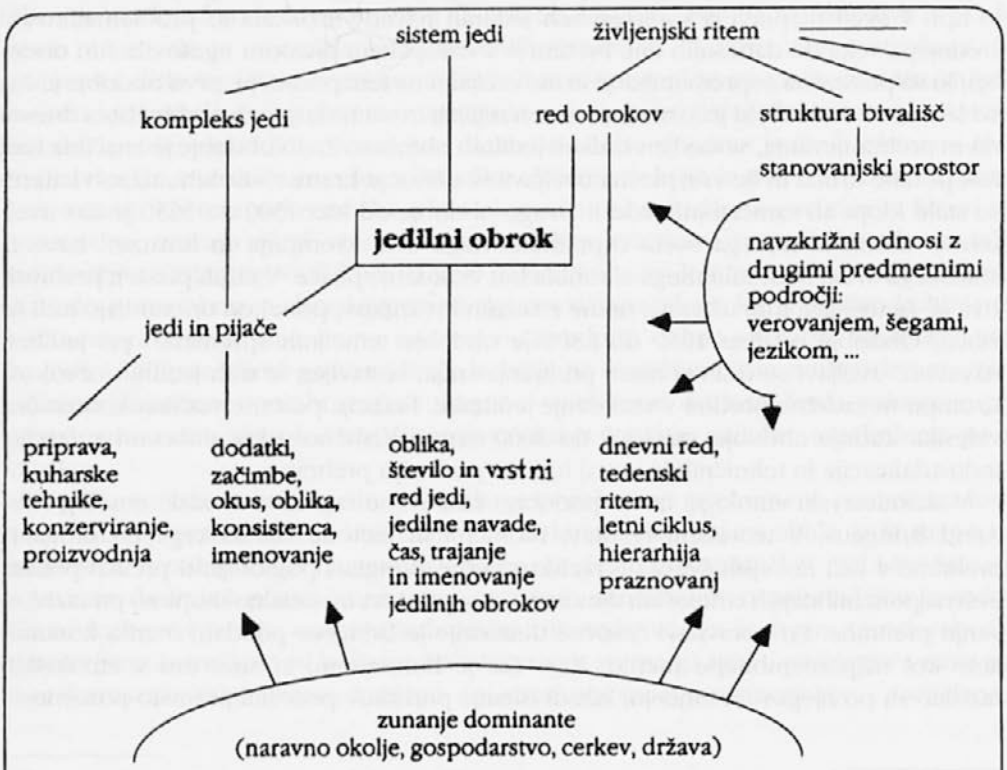
Ob obravnavi teoretičnih vprašanj etnološkega raziskovanja prehrane sta se v evropskem prostoru izoblikovala predvsem dva najpomembnejša teoretična koncepta. Kot prvega lahko imenujemo teoretično orientirano raziskovanje prehrane; izhaja iz historično-etnoloških raziskav kulturnih prostorov, katerega predstavniki so predvsem evropski etnologi Günter Wiegelmann, Nils-Arvid Bringéus in Eszter Kisbán. Delno se je tej usmeritvi približal s svojimi teoretičnimi koncepti preučevanja materialne kulture tudi ruski etnolog S. A. Tokarev.[7]

[6] Günter Wiegelmann, Was ist der spezielle Aspekt ethnologischer Nahrungsforschung, v: Hans J. Teuteberg, Günter Wiegelmann, Unsere tägliche..., 27.

[7] Prim. Sergej A. Tokarev, Vor einigen Aufgaben der ethnographischen Erforchung der materiellen Kultur, Ethnologia Europaea 6/1972, št. 2, 163 - 178.

Drugi teoretični koncept predstavlja strukturalistična usmeritev preučevanja prehrane, katere začetnik je bil francoski antropolog Claude Lévi-Strauss, sledili pa so mu v svojih teoretičnih razmišljanjih o raziskovanju prehrane še Roland Barthes, Pierre Bourdie, Mary Douglas in nemški etnolog Ulrich Tolksdorf.

Če skušamo na kratko orisati najpomembnejše značilnosti prvega teoretičnega koncepta preučevanja prehrane, potem moramo ponoviti že omenjeno ugotovitev, da so si tako usmerjeni raziskovalci izbrali za osrednji predmet svojega zanimanja jedilni obrok. Pri njegovi obravnavi upoštevajo splošne aspekte etnološke znanosti (čas, prostor, socialno skupino). Jedilni obrok je po njihovem mnenju predmet raziskovanja, na katerega vplivajo številni zunanji dejavniki (dominante), zlasti naravno okolje, gospodarstvo, cerkev, država ipd. To področje je zato tesno povezano tudi z drugimi raziskovalnimi področji etnologovega zanimanja, zlasti z verovanjem, šegami, navadami in jezikom. Raziskujemo ga z različno zasnovanimi mikro- in makro- študijami in z različnimi dokumentacijskimi sredstvi in metodami dela in zbiranja. Osrednje vprašanje tako usmerjenih etnologov pri preučevanju prehrane je, katere posamezne jedi in pijače sestavljajo jedilni obrok (njihova priprava - kuharske tehnike, načini proizvodnje in konserviranja, njihova oblika, konsistenca, okus, poimenovanje, dodatki in začimbe k jedem in pijačam). V najtesnejši zvezi s tem sklopom vprašanj so vprašanja o obliki jedi, o njihovem številu in vrstnem redu, pa tudi o jedilnih navadah, času in trajanju jedilnih obrokov in njihovem poimenovanju. Posamezne jedi tvorijo po mnenju tako usmer-

Etnološko raziskovanje prehrane po Wiegelmannu

jenih etnologov - na osnovi temeljne sestavine, osnovne substance - tako imenovane komplekse jedi (npr. mlečne, mesne, zelenjavne in močnate jedi). Ustaljene sestave posameznih jedi v jedilnih obrokih pa označijo raziskovalci s sistemi jedi (tako so npr. za fin, nezačinjen beli kruh značilni sladki namazi, za črni začinjen kruh pa ne. Podobno se ob pitju kave pojavljajo stalni sistemi jedi: pri pitju sladkane kave se v Evropi praviloma ponudi pecivo, ob pitju slane kave v severni Skandinaviji pa se to npr. ne uživa...).

Zadnji sklop vprašanj tako orientiranega teoretičnega koncepta preučevanja prehrane se nanaša na razvrstitev jedilnih obrokov. Pri tem gre predvsem za raziskovanje dnevnega, tedenskega in letnega ciklusa, ki je odvisen od življenjskega ritma raziskovane etnične ali socialne skupine in strukture njenih bivališč oz. stanovanjskih prostorov. Razvrstitev jedilnih obrokov je tesno povezana z vrednotenjem posameznih praznovanj, saj je sosledje jedilnih obrokov zelo nazorno za prikaz njihove celotne hierarhije: od zelo preprostih vsakdanjih jedilnih obrokov do nedeljskih in prazničnih pa vse do najbolj slovesnih, npr. ustaljenih poročnih jedilnih obrokov. Pri tem nas še posebej zanima vprašanje norm in vrednot, povezanih z redom oz. hierarhijo jedilnih obrokov, oz. kateri načini priprave jedi so bili primerni za posamezne jedilne obroke glede njihove vloge v vsakdanjem in prazničnem življenju.

Tako zasnovanim teoretičnim konceptom preučevanja prehrane, ki izhajajo predvsem iz kulturnoprostorskega in historično-etnološkega raziskovanja te teme, sledijo, kot sem že omenila, tudi drugi evropski etnologi. Madžarska etnologinja Eszter Kisbán je npr. v svoji razpravi o spremembah jedilnih navad[8] raziskala to problematiko od srednjega veka do današnjih dni. Pri tem je v evropskem prostoru ugotovila štiri obdobja, ki so povezana s spremembami in inovacijami na tem področju: prvo obdobje je čas od leta 1300 do 1500, ki ga označuje v vseh regijah in vseh skupinah prebivalstva dnevni ritem prehranjevanja, sestavljen iz dveh jedilnih obrokov. Za to obdobje je značilna tudi rast porabe kruha in že vsesplošna uveljavitev uživanja hrane z visokih miz, ob katerih so stale klopi ali samostojni sedeži. Drugo obdobje od leta 1500 do 1650 je čas uveljavitve rastlin iz novega sveta (npr. slakornega trsa, krompirja in koruze), kave iz arabskega sveta in destiliranega alkohola kot vsakdanje pijače. V višjih plasteh prebivalstva se že uveljavi tudi uživanje hrane z lastnih krožnikov, ponekod uporabljajo tudi že vilice. Obdobje od leta 1650 do 1800 je obdobje temeljnih sprememb pri jedilnih navadah: uveljavi se dnevni ritem prehranjevanja, sestavljen iz treh jedilnih obrokov. Krompir nezadržno prodira v vsakdanje jedilnike. Francija postane vodilna kulinarična velesila. Zadnje obdobje, od 1800 do 2000 označi Kisbánova kot dobo urbanizacije, industrializacije in tehničnih inovacij tudi na področju prehrane.

V skandinavski etnologiji izvaja podobno zasnovane raziskave švedski etnolog Nils-Arvid Bringéus. V teoretični razpravi Problemi in metode etnološkega raziskovanja prehrane v luči novejših švedskih raziskovanj[9] je Bringéus poglobljeno preučil pomen treh najpomembnejših etnoloških dimenzij (časa, prostora in socialne skupine) pri raziskovanju prehrane. Pri obravnavi časovne dimenzije je Bringéus poudaril merilo kontinuitete kot najpomembnejše merilo. Kajti čas je kontinuum, ki smo mu v etnoloških raziskavah po njegovem mnenju, zaradi iskanja prežitkov posvetili premalo pozornosti.

[8] Eszter Kisbán, Food Habits in Change, The Example of Europe, v: Food in Change, Edingbourgh 1986, 3 - 19.

[9] Nils-Arvid Bringéus, Probleme und Methoden ethnologischer Nahrungsforschung im Lichte jüngster schwedischer Untersuchung, Ethnologia Scandinavica, Lund 1971, 20 - 35.

Pri obravnavi prostorske dimenzije poudari pomen prostorske metode, ki ni le oblika predstavitve rezultatov in ugotovitev, ampak je tudi pomembna delovna metoda, ki nam omogoča, da že med samim potekom raziskovanja odkrijemo pomanjkljivosti v zbranem gradivu in da si zastavimo nova vprašanja.

Obravnava socialne dimenzije naj bi razkrila predvsem razlike med posameznimi socialnimi skupinami. Pogosto so te tudi različne poklicne skupine kakor tudi razlike v okviru ene same socialne skupine (npr. razlike pri prehrani glede pripadnosti različnim spolnim ali starostnim skupinam). Po Bringéusu sestavljata našo prehrano dva kulturna kompleksa: prvi izhaja iz tradicije (dediščine) in ga je mogoče najjasneje ugotoviti pri praznični prehrani; zlasti pa pri posameznikih, ki so zamenjali kulturno okolje. Drugi pa je kompleks izposoje, ki ga določajo predvsem ekološki faktorji, socialna struktura, tehnični razvoj in vladajoče vrednote.

Tovrstni usmeritvi etnološkega preučevanja prehrane se je v svoji razpravi *»O nekaterih nalogah etnografskega raziskovanja materialne kulture«* približal tudi ruski etnolog S. A. Tokarev [10]. Poudaril je predvsem socialni vidik prehrane, saj ta spodbuja socialne odnose občevanja med ljudmi. Hrana ljudi ne le združuje, ampak tudi ločuje. Pomembna je ugotovitev Tokareva, da je bila socialna stran prehrane v dosedanjem etnološkem raziskovanju zanemarjena, saj so se etnologi preveč ukvarjali samo s tako imenovanimi nacionalnimi jedmi, premalo pa s socialnimi funkcijami prehrane.

Prav z raziskovanjem socialne dimenzije prehrane je močno povezan drugi teoretični koncept preučevanja te problematike. To je tako imenovana strukturalistična usmeritev. Njen začetnik je francoski antropolog Claude Lévi-Strauss. Pomen te usmeritve je predvsem v tem, da je utemeljila kulturno oblikovanost in socialno urejenost okusa. O pomenu raziskovanja okusa je Claude Lévi-Strauss opozoril že v svojem delu Strukturalna antropologija[11]. Po njegovem prepričanju so poleg sorodstvenih sistemov, mitov in ritualov predvsem različne usmeritve okusa in oblike priprave jedilnih obrokov tisti trajni temeljni sociokulturni vzorci človeške eksistence, ki jih je potrebno z raziskovanjem odkriti. Kuhinja neke družbe je po njegovem mnenju njena govorica, v kateri se nezavedno izražajo njene strukture. Za nadaljnje raziskave te problematike je bila pomembna zlasti njegova delitev kuhinje na endo- in exo-kuhinjo, saj je s tem opozoril na zelo pomembno, a dotedaj prezrto dejstvo dvojne vloge kuhinje. Exo-kuhinja je način priprave in uživanje hrane, namenjene za odprto - javno uporabo. Največkrat gre za jedi, ki jih ponudimo gostom. Endo-kuhinja pa označuje način prehranjevanja, namenjenega intimni uporabi majhne skupine - praviloma družine. Endo-kuhinja je po Lévi-Straussu tista sfera kulture, ki je povezana z ženskim svetom, exo-kuhinja pa z moškim.

Vprašanju antropološkega in etnološkega preučevanja prehrane je posvečena tudi njegova razprava Kulinarični trikotnik.[12] V nekoliko dopolnjeni obliki je ta razprava natisnjena v zadnji knjigi njegovega obsežnega dela Mitologike.[13] V njej Lévi-Strauss ugotavlja, da človek pozna hrano v treh osnovnih stanjih: surovo, pripravljeno in gnilo. Te tri točke, ki tvorijo osnovni kulinarični trikotnik, vodijo k dvojni transformaciji: pripravljena hrana je torej kulturna transformacija surovega, gnilo pa njegova naravna transformacija. Tako imamo torej po eni strani dvojnost transformacije - predelano/

[10] Sergej A. Tokarev, Vor einigen Aufgaben..., 163 - 178.
[11] Claude Lévi-Strauss, Strukturalna antropolgija, Zagreb 1988.
[12] Claude Lévi-Strauss, Le Triangle culinaire, L'Arc26/1965, 19 - 22.
[13] Claude Lévi-Strauss, Mitologike 3, Beograd 1983, 355 - 373.

nepredelano, po drugi strani pa dvojnost - kultura/narava. Po mnenju Lévi-Straussa te kategorije same po sebi ne pomenijo veliko in nam o kuhinji neke družbe ne povedo nič. Edino etnografska opazovanja morejo natančno pokazati, kaj vsaka kultura razume pod kategorijo surovega, pripravljenega ali gnilega. Te tri kategorije namreč nikakor ne morejo biti iste za vse družbene skupnosti.[14]

Po načinu priprave hrane loči Lévi-Strauss tri osnovne tehnike: pečenje na žaru, dimljenje in kuhanje. Za pečenje in dimljenje je potrebnih minimalno kuharskih pripomočkov, saj je jed v bolj ali manj direktnem stiku z ognjem in lahko zato po njegovem mnenju tak način priprave jedi uvrstimo v področje narave. V nasprotju s pečenjem in dimljenjem je pri kuhanju potrebno uporabljati več od človeka izumljenih pripomočkov. Pri tovrstnem načinu priprave hrane uporabljamo namreč dva posrednika, vodo in posodo, zato uvršča ta način priprave v področje kulture.

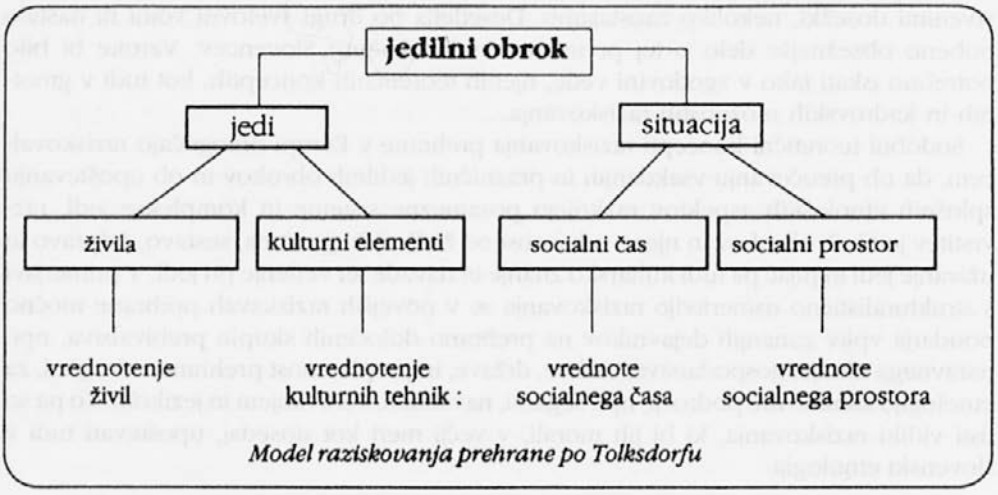
Manj uspešna je njegova povezava posameznih tehnik priprave hrane s socialno naravo družb. Kuhanje mesa v vodi namreč predstavlja tako tehniko priprave hrane, kjer se sokovi ohranijo, in zato je to ekonomičen kuharski način. Medtem ko pri pečenju mesa sokovi izginejo, meso razpada, in zato predstavlja razsipen način priprave jedi. Prvi način priprave mesa je torej po mnenju Claude Lévi-Straussa plebejski, drugi pa plemiški. Zato tudi meni, da so v zgodovini, npr. enciklopedisti, zagovarjali pripravo mesa s kuhanjem, francoski gurman in dandy Brillat-Savarin pa s pečenjem. Še nevarnejše so njegove špekulacije, povezane z ločevanjem evropskih kultur na demokratične in nedemokratične glede uporabe različnih tehnik priprave mesa: »Morda imajo Čehi kuhano meso za moško hrano zaradi tega, ker se je njihova skupnost odlikovala z večjo demokracijo od njihovih sosedov Slovakov in Poljakov.«[15]

Tovrstno pojmovanje strukture prehrane Claude Lévi-Straussa se torej pri pojasnjevanju evropskih kultur po mnenju številnih avtorjev izkaže kot neuspešno in le kot sad njegovih špekulacij.[16] Menimo namreč, da ima opozicija glede tehnike priprave mesa (kuhano, pečeno, gnilo) in sistema, ki iz tega sledi, le omejeno uporabno vrednost. V kompleksnih družbah je prehrana odvisna predvsem od njihovih zgodovinskih sprememb. Veliko vlogo imajo npr. cene posameznih živil in mediji, ki z reklamami, modo, z uveljavljanjem in pa predstavljanjem posameznih vzorcev prehrane nekaterih družbenih skupin vplivajo na izoblikovanje okusa in nas tako povežejo z drugimi kulturami.

Pomen Lévi-Straussovih razprav s področja prehrane je torej predvsem v tem, da je opozoril na družbeni pomen okusa in pomembnost njegove obravnave v kulturološko zasnovanih raziskavah. Slabost njegovih teoretičnih razmišljanj pa je statičnost njegovega modela, saj ga je zasnoval predvsem na ugotovitvah prehranitvenih navad severnoameriških Indijancev, ki pa jih obravnava s pomočjo enkratnega - sinhronega reza, ne glede na njihove stike z drugimi etničnimi skupinami in na spremembe, ki so jih ti stiki prinesli. Tovrstni model obravnave prehrane se torej izkaže kot neuporaben v evropskih družbah, kjer so bile strukture in kulturni vzorci stoletja deležni sprememb, in to ne le zaradi zunanjih vplivov, ampak tudi zaradi notranje dinamike (npr. spreminjajočih predstav o higieni...). Lévi-Straussov strukturalistični koncept preučevanja prehrane je imel vpliv na raziskovalce te tematike predvsem v začetku sedemdesetih let tega stoletja. Med etnologi je temu konceptu sledil zlasti nemški etnolog Ulrich Tolksdorf, ki je

[14] Claude Lévi-Strauss, nav. delo, 361.
[15] Claude Lévi-Strauss, Mitologike 3..., 366.
[16] Primerjajte kritiko Claude Levi-Straussa v že navedenih delih Tokareva, Tolksdorfa in Menella.

1976. leta objavil odmevno razpravo Strukturalistično preučevanje prehrane.[17] V njej se zavzema za takšno etnološko raziskovanje prehrane, ki bi mu uspelo ugotoviti korelacije določenih znakov (značilnosti) prehrane z določenimi podatki socialne skupine. Prehrana je namreč oblika socialne dejavnosti, hrana pa kulturna dobrina. Opozori tudi na pomen situacije uživanja hrane: gre za zapleten sistem odnosov, v katerih je jed zaužita. Ta situacija ima poleg dimenzije zadoščanja potreb še institucionalni in socialni pomen, npr. pomen določene komunikacije (delovna jed), religiozne komunikacije (kultna jed), namen ugleda in reprezentacije (praznična jed) in namen fiksiranja identitete (nacionalne in regionalne jedi). Podobno kot sicer drugačno usmerjeni raziskovalci prehrane izbere tudi Tolksdorf za temeljno enoto svojega predstavitvenega modela jedilni obrok. Tega razdeli v skladu z že uveljavljeno prakso linearnih opozicij v strukturalističnih modelih na dve temeljni sastavini, na jed in situacijo njenega uživanja. Ti dve sestavini pa se ponovno delita na osnovi pravila linearnih opozicij, na socialni čas na eni strani in socialni prostor na drugi strani. Te temeljne konstituante torej odgovorijo na vprašanje: kaj in kako je bilo kot živilo pripravljeno in zaužito. Pa tudi, kje in kdaj je bila jed zaužita (socialni prostor). Pod socialnim časom razume Tolksdorf predvsem življenjsko zgodovinske situacije, npr. bolezen, nosečnost, starost, pa tudi letne čase in koledarske šege. Pod družbeni prostor pa uvršča konkreten prostor uživanja hrane, npr., ali je jed bila zaužita za mizo ali ne, doma ali zunaj hiše, npr. na cesti...

Model raziskovanja prehrane po Tolksdorfu

Tolksdorfova predstavitev strukturalističnega preučevanja prehrane je naletela na velik odmev med evropskimi etnologi. Ti so mu predvsem očitali, da je zanemaril vprašanje človeka (nosilca jedilnega obroka) oz. razlike, ki nastajajo med osebami, udeleženimi pri jedilnem obroku (Bausinger, Tokarev), in da predstavlja le model raziskovanja, ne izoblikuje pa verbalne teorije, ki bi lahko obsegla empirično vsebino in bi bila empirično preverljiva (Köstlin, Matter). Zapisali so tudi, da njegov model

[17] Ulrich Tolksdorf, Strukturalistische Nahrungsforschung, Versuch eines generellen Ansatzes, Ethnologia Europaea 9/1976, št. 1, 64 - 85.

raziskovanja ne obsega izredno pomembnega področja prehrane, kot je npr. povezava prehrane z ljudskimi šegami, navadami in verovanjem (Tokarev).[18]

Kljub distanciranju Tolksdorfa od nekaterih temeljnih Lévi-Straussovih stališč preučevanja prehrane (npr. da selekcija pri prehrani in skupna odvisnost med socialnimi določili in formami obnašanja nista antropološko univerzalni, ampak socialno in zgodovinsko povzročeni), ostaja njegov model statičen in za preučevanje prehrane kompleksnih družb neuporaben. Poleg že poudarjenega neupoštevanja človeka kot nosilca jedilnega obroka mu lahko očitamo predvsem to, da pri preučevanju prehrane ne upošteva tudi kulturnoprostorskih in regionalnih razlik. Statično pojmovanje jedilnega obroka kot najvišje, temeljne enote onemogoča Tolksdorfu, da bi raziskoval tudi kompleksnejše povezave jedi, kot so npr. sistemi in kompleksi jedi. Za tovrstno preučevanje bi bilo potrebno povezano preučevati jedilne obroke skozi daljše obdobje, kar pa nasprotuje njegovim načelom sinhronega preučevanja, ki poudarjajo, da naj bi preučevanje prehrane temeljilo na primerjavi več kratkih, trenutnih, sinhronih rezov prehrane.

Teoretična koncepta, ki sta predstavljena v tej razpravi, kažeta na veliko zavzetost etnologov pri opredeljevanju hrane kot kulturne dobrine in načinov njenega etnološkega preučevanja. Toliko teoretičnih prispevkov o raziskovanju določene kulturne prvine so bile deležne le redke sestavine kulture, ki jih etnologija preučuje, kar kaže na širino te tematike in njeno povezanost z drugimi področji življenja in kulture.

Pri preučevanju prehrane v slovenski etnologiji, zlasti v primerjavi s tujimi znanstvenimi dosežki, nekoliko zaostajamo. Desetletja po drugi svetovni vojni ni nastalo nobeno obsežnejše delo o tej prvini materialne kulture Slovencev. Vzroke bi bilo potrebno iskati tako v zgodovini vede, njenih teoretičnih konceptih, kot tudi v gmotnih in kadrovskih možnostih raziskovanja.

Sodobni teoretični koncepti raziskovanja prehrane v Evropi omogočajo raziskovalcem, da ob preučevanju vsakdanjih in prazničnih jedilnih obrokov in ob upoštevanju splošnih etnoloških aspektov razkrijejo posamezne sisteme in komplekse jedi, razvrstitev jedilnih obrokov in njeno odvisnost od življenjskega ritma, sestavo, pripravo in uživanje jedi in pijač pa tudi kuharsko znanje in navade ter vedenje pri jedi. V primerjavi s strukturalistično usmeritvijo raziskovanja se v novejših raziskavah prehrane močno poudarja vpliv zunanjih dejavnikov na prehrano določenih skupin prebivalstva, npr. naravnega okolja, gospodarstva, cerkve, države, in prepletenost prehrane z drugimi, za etnologijo zanimivimi področji, npr. šegami, navadami, verovanjem in jezikom. To pa so tisti vidiki raziskovanja, ki bi jih morali, v večji meri kot dosedaj, upoštevati tudi v slovenski etnologiji.

Summary

The Theoretical Postulates of the Ethnological Research of Diet

As far as research is concerned, in European ethnology diet as a cultural resource is a part of life and culture that has been trailing behind other material elements (i.e. costume, architecture, household furnishings). It is only in the last three decades that the ethnological research of diet has been blossoming. In this period two main concepts have emerged: the first is a theoretically oriented study of diet based on ethno-historical studies of culture; the second is the structuralist approach.

[18] Prim. Comments v: Ethnologia Europaea 9/1976, št. 1, 86 - 122.

Researchers of both orientations have opted for the meal as the basis of their study since it alone meets the criteria a basic unit in ethnology is expected to fulfill. It has been universal in all eras, social groups and geographical locations, and it makes possible the research of food as a cultural resource. While studying everyday and holiday meals from an ethnological point of view, researchers shed light on different systems and complexes of food, the order of meals and the way life rhythms affects it, on the composition, preparation and consumption of food and drink, on culinary knowledge and customs, on table manners. One must also take into account outside factors, such as the natural environment, economy, the church and state, which can also affect the diet of some groups of people, and the intertwining of diet with some elements interesting for ethnology - customs and habits, beliefs, language. Eating is therefore not just a way of satisfying a basic biological need, but also a social activity and an act of communication between the sharers of food, which is strongly linked to a host of cultural values. Researchers of this subject in Slovenia should also pay greater attention to these aspects of life and culture.

Mojca Ferle

Meščanska jedilnica

Poskus rekonstrukcije ambienta iz konca 19. stoletja

V članku je na osnovi nove muzejske pridobitve - jedilničnega pohištva - predstavljen poskus rekonstrukcije jedilnice premožnejših ljubljanskih meščanov na prelomu 19. in 20. stoletja. S pomočjo zlasti ustnih virov se nam jedilnica predstavi kot udoben bivalni prostor, njena notranja oprema pa kot znamenje bogastva in prestiža.

A new museum acquisition, the furniture of a dining room, was the basis for reconstructing the dining room of well-to-do Ljubljana families at the turn of the century. Mostly oral testimonies have helped us in presenting the dining room as a comfortable room to live in, whose interior decoration was a sign of wealth and a matter of prestige.

V letu 1994 smo v Mestnem muzeju Ljubljana izkoristili redko priložnost in odkupili notranjo opremo jedilnice bogate ljubljanske meščanske družine. Za odkup pohištva smo se odločili iz naslednjih razlogov:

- opremljalo je jedilnico stanovanja v Ljubljani;
- vemo, odkod prihaja: bilo je namreč last trgovske rodbine, ki je sodila v sam vrh ljubljanskega narodno zavednega meščanstva;
- v družinskem izročilu je še ohranjen spomin na videz tega bivalnega prostora iz začetka 20. stoletja;
- pohištvo je dobro ohranjeno;
- sodi v široko pahljačo stilnega pohištva, imenovanega staronemški slog (altdeutsch), ki je bilo pri meščanih v 2. polovici 19. stoletja modno in v slovenskem prostoru dovolj pogosto, v naših muzejskih zbirkah pa ga skoraj ni.

Jedilnično pohištvo sestavljajo:

- velika raztegljiva miza na masivnih struženih nogah,
- šest mizi pripadajočih stolov,
- velika kredenca,
- mala kredenca,

- visoka stoječa ura,
- velik kovinski lestenec, prirejen že za električno razsvetljavo,
- okrogla črna mizica z intarzijami,
- ovalno ogledalo in
- naslonjač.

Poleg pohištva smo odkupili še nekaj uporabnih in okrasnih predmetov, in sicer kovano čajno mizico s kotličkom in keramičnima pladnjema za strežnje čaja, lesene pladnje za strežnje, šatulje, miniaturne oltarčke, dve brušeni karafi za vino, namizni prt s prtiči z rdeče izvezenim monogramom, čipkaste in vezene prtičke, zaveso itd.

Pohištvo po časovnem nastanku ni enotno. Miza, stoli in obe kredenci so iz obdobja med leti 1870 in secesijo, le nekoliko mlajša sta ura in lestenec. Okrogla črna mizica je za naše kraje značilen primerek sloga Napoleon III., ogledalo in naslonjač pa sta primerka neobaroka 2. polovice 19. stoletja. Pohištveni kosi so izdelki tujih, najverjetneje dunajskih delavnic, saj nimajo značilnosti tedanjih slovenskih mizarskih podjetij oz. njihovih izdelkov. So na visoki obrtno-industrijski ravni in za meščansko stanovanjsko kulturo časa dovolj reprezentativni.[1]

Najprej nekaj besed o družini, ki je jedilnico uporabljala. Družinski gospodar je bil sin ljubljanskega meščana in enega najuglednejših trgovcev, ki si je s svojim delom in nadarjenostjo, a tudi kančkom sreče ustvaril eno največjih ljubljanskih manufaktur. Po očetovem umiku v zasebno življenje leta 1865 sta skupaj z mlajšim bratom prevzela trgovino. V štirih letih sta jo znatno povečala. Najprej s prevzemom stričeve trgovine v Kranju, po smrti drugega strica pa še z njegovo manufakturno trgovino v Ljubljani. S tem je preraslo podjetje v veletrgovino z manufakturo. Sedež je imelo v hiši na Frančevem nabrežju (današnje Cankarjevo nabrežje), trgovina na drobno pa je bila v dveh hišah na Mestnem trgu. Življenjsko družico si je prav tako izbral iz trgovske družine. Bila je hčerka žitnega trgovca. V zakonu se jima je rodilo pet otrok, tri hčere in dva sinova. Najstarejši sin ni nadaljeval družinske tradicije. Seveda pa je bil deležen solidne izobrazbe, tako kot se za meščanske sinove spodobi, in postal pravnik. Mlajši je stopal po očetovih stopinjah. Po njegovi smrti je stopil kot družabnik v »rodbinsko« podjetje, nadaljeval pa kot samostojni trgovec, prav tako z manufakturo.[2]

Družina je sprva živela v stanovanju na Mestnem trgu. Znano je, da so tu že imeli omenjeno jedilnično pohištvo. Kdaj, kako in kje so prišli do njega, zaenkrat ne vemo. Lahko je bilo del gospodinjine bale ali dote. Povsem mogoče je lahko tudi, da so ga izbrali in naročili iz prodajnih katalogov, ki so bili takrat že na razpolago.[3] Dejstvo je, da se je notranja oprema skupaj z družino večkrat selila. Prvo seljenje je povzročil potres leta 1895, ki je dodobra razmajal tudi njihovo hišo. Pohištvo, družinske portrete, porcelan, stekleno posodje z vsemi drobnarijami vred so vzeli s seboj in si uredili udobno in razkošno bivališče na gradu Golnik. Okoli leta 1904 so se, po prenovi hiše, vrnili v Ljubljano. Najprej na Mestni trg, leta 1911 pa na Šelenburgovo ulico (današnja Slovenska cesta). Tam je pohištvo ostalo vse do leta 1956, ko so hišo porušili. Po smrti staršev so si otroci, poleg ostale dediščine, razdelili tudi notranjo opremo. Del le-te in jedilnico, z izjemo dveh portretov in še nekaj drugih slik, je dedovala ena od hčera, tako da je bila preseljena na Tomšičevo ulico, od koder smo jo prevzeli tudi v muzej.

[1] Janez Mesesnel, Mnenje o stilnem pohištvu (tipkopis), Akcesijski zapisnik, UZ 79, Mestni muzej Ljubljana.
[2] Rudolf Andrejka, Znameniti slovenski trgovci, v: Trgovski tovariš 33, Ljubljana 1936, 135-139.
[3] Maja Lozar Štamcar, Pohištvo 19. stoletja na Slovenskem, v: Gea 5, št. 7, Ljubljana 1995, 46.

Pohištvo ima za muzealce še toliko večjo vrednost, saj je v družinskem izročilu ohranjen spomin na prvotno postavitev dnevne sobe oz. jedilnice v stanovanju v Šelenburgovi ulici.

Soba je bila na dvoriščni strani hiše. Prostor je obvladovala velika miza s šestimi stoli, ki se je za praznične dni in ob večjem številu povabljenih gostov raztegnila. Desno od vhoda, za vrati, je stala mala kredenca in ob steni *fateršul* - udoben naslonjač za gospodarja. V steni na dvorišče (desno od vhoda) je bilo okno. Pod njim je stala okrogla črna intarzirana mizica in v vogalu stoječa ura. Na levo od vhoda v jedilni prostor je bil pod akvarelom postavljen *muterštul* - malo manjši naslonjač za gospodinjo. V vogalu je bila peč, in nato dalje ob levi steni velika kredenca. Med pečjo in kredenco je stala mala čajna mizica. Vtis na vstopajočega pa sta napravila na nasprotni steni od vhoda viseča družinska portreta (enega od njiju je naslikal Ivan Grohar), in med njima slika poročnega šopka Ivane Kobilce. V sobi je bilo še nekaj njenih del. Nad mizo je visel kovan lestenec, ki je bil že prirejen na elektriko.

Nova muzejska pridobitev me spodbuja k razmišljanju in razkrivanju ambienta meščanske jedilnice na prelomu stoletja. Ob tem pa se mi odpira vrsta vprašanj o vlogi jedilnice v življenju družine, o medsebojnih odnosih v ožjem družinskem krogu, njihovih navadah in okusu, hkrati pa tudi o njihovem udejstvovanju v javnem in družabnem življenju. Žal naša slika še ni v celoti izpopolnjena in nam prostor predstavi le v grobem. Zato sem želela izvedeti o jedilnicah meščanov še kaj več. Iskanje podatkov o notranji opremi meščanskih jedilnic pa je bilo jalovo početje. V redkih zapisih o stanovanjskih razmerah v arhivskih virih, avtobiografijah in spominih, je o jedilnicah izredno malo podatkov. Izjemno redke so tudi fotografije tedanjih interierjev.[4] Splošne opise inventarja v jedilnicah prinašajo nekatere kuharske knjige in nasveti za postrežbo gostov.[5] Iz redkih, pa toliko bolj dobrodošlih raziskav meščanskih hiš o jedilnici izluščimo, da je lahko služila tudi kot dnevna soba ali pa je bila povezana s prostorom, ki je služil v ta namen. O notranji opremi skoraj ni podatkov.[6] Tako iz vsega pregledanega gradiva in s pomočjo pogovorov o ambientu meščanske jedilnice lahko zapišemo, da je prostor, ki so mu rekli jedilnica, mnogokrat služil tudi kot dnevna soba. Če so prostorske razmere dopuščale, je bila poleg še sprejemnica, v nekaterih primerih tudi salon. Morala je biti zadosti svetla, biti lepo urejena in pospravljena. Osrednjo vlogo je zavzemala miza s stoli. V sobi je bilo več omar - kredenc za shranjevanje množice stekla in porcelana. Tistega navadnejšega, ki so ga uporabljali vsak dan, so imeli shranjenega v kuhinjskih omarah, dragocenega pa v kredencah. Tu je našlo svoj prostor steklo za streženje in uživanje pijač, kot kelihi za šampanjec, po ducat kozarcev za rdeče vino, enako za belo vino, kozarčki za liker, za bovlo ali vodo, kozarci in vrči za pivo, večje karafe za vino in vodo, manjše karafe za likerje in sokove, sklede na visokih podstavkih, skodelice za kompot, steklen zvon za sir in kristalni krožniki. Za streženje in uživanje hrane so imeli jušnike, sklede s pokrovom za krompir, ovalne sklede različnih velikosti za pečenko, omačnice, okrogle globoke in nizke sklede za priloge, ovalne za zelenjavo, skodelice s krožniki za kompot, nizki, globoki in desertni krožniki in doze za maslo. Za

[4] Mirko Kambič, Brane Kovič, Peter Krečič, 150 let fotografije na Slovenskem (1839-1919). Katalog k razstavi Mestne galerije in Arhitekturnega muzeja Ljubljana, sl. 128.

[5] Mathilde Ehrhardt, Grosses Illustriertes Kochbuch für den einfachen bürgerlichen und den feineren Tisch, Berlin 1900, 742 s.; Deodata Kump, Naši gostje. Kako jim strežemo ?, Ljubljana 1932, 102 s.

[6] Andrej Studen, Nekaj drobtinic o vili v Šubičevi ulici 10 (o njenem nastanku, strukturi in prvih lastnikih), Borec 33, št. 1, Ljubljana 1990, 144-151.; isti, Zapis o bivanjskih razmerah nemških in slovenskih višjih meščanskih slojev v Ljubljani na začetku stoletja. (Primer naselja vil v Kapucinskem predmestju v Ljubljani), v: Zgodovinski časopis 47, št. 1, Ljubljana 1993, 421-424.

serviranje kave ali čaja so imeli skodelice za kavo in skodelice za čaj, manjše skodelice za moka kavo, vrčka za kavo ali čaj, vrček za smetano, doze za sladkor. V širokih predalih kredenc je bil lahko shranjen v posebni, za to izdelani škatli, srebrn jedilni servis, ki je obsegal nože in vilice različnih velikosti, jedilne žlice, desertne žlice in žlice za kompot, čajne, kavne in moka žličke, žličke za sladoled, in še pribor za serviranje in trančiranje, nož za maslo in sir ipd. Na spodnjih policah kredenc je bilo shranjeno tudi raznovrstno namizno perilo za pogrinjanje različnih pogrinjkov. Kredenca je lahko imela tudi manjši skrivni predal za hranjenje dragocenosti in pomembnih dokumentov.

Omare in mizice so bile lahko pogrnjene z lepimi prtiči, izdelanimi v različnih tehnikah in vezeninah. Krasili so jih dragoceni okrasni porcelanasti in keramični krožniki, mogoče celo z Wedgwoodovim znakom, vaze in različni, srebrni kipci živali, miniaturni oltarčki, razne šatulje z različnimi drobnarijami in šatulje z družabnimi igrami. Kjer je soba služila tudi kot dnevni prostor, je bila opremljena z udobnimi naslonjači in zofo, obloženimi z žametastimi in čipkastimi blazinami.

Stene so na pomembnem vidnem mestu krasili portreti prednikov in družinskih članov, slikarije pokrajin in cvetličnih šopkov, ogledalo, razne miniature in manjše fotografije v okvirjih. Okna so zagrinjali s tankimi zavesami, ki so bile lahko okrašene tudi z belo čipko ali vezenino, ob straneh pa so visele težke plišaste zavese. Priljubljeni in modni barvi sta bili bordojsko rdeča in zelena. Nad mizo je visel lestenec, nekje ob steni ali na njej je tiho merila čas ura. V kotu pa je v hladnih zimskih mesecih lončena peč dajala prijetno toploto. Prostor ni bil opremljen v enotnem slogu, današnjemu obiskovalcu pa bi dajal vtis prenatrpanosti.[7]

Seveda notranja oprema pri vseh meščanih ni dosegala opisane ravni, lahko je bila še bogatejša, lahko veliko bolj skromna, odvisno od njihove finančne zmogljivosti. Ne glede na to pa je v vseh spominih in pripovedovanjih opisana kot prijeten, udoben in domač bivalni prostor. Tu so se pri obedih zbirali vsi družinski člani, ki so bili čez dan ločeni zaradi svojih obveznosti, tu je bil prostor za živahne, a tudi resne pogovore, za branje ali pa le za tiho posedanje in razmišljanje.[8] Za prijetno ozračje je morala skrbeti predvsem gospodinja s svojo služinčadjo. Seveda je bila pomembna tudi dobro pripravljena hrana. Z lepim preprostim pogrinjkom pogrnjena miza za zajtrk ali z belim prtom za kosilo ali večerjo je morala biti vedno brezhibna. Znanje, iznajdljivost, spretnost in družabnost gospodinje je prišlo do izraza še zlasti takrat, ko je bila hiša polna gostov (ob raznih družinskih in cerkvenih praznikih, elitnih večerjah, soarejah itd.). Tedaj je bila slovesno okrašena celotna jedilnica. Na raztegnjeno, s snežnobelim damastnim prtom pogrnjeno mizo je prišel najboljši porcelan in steklo, kar ga je premogla hiša, svetlobo lestenca pa so dopolnjevali svečniki.

Ves ta blišč pa je bil znak prestiža, bil je znamenje bogastva in družbenega položaja. Premožni meščani so namreč svoj denar vlagali tudi v premičnine. To pa je bilo poleg dragocenega nakita in dragih oblačil tudi umetelno obdelano in okrašeno pohištvo, portreti[9], srebrn jedilni servis, dragoceno namizno perilo, steklo in porcelan in novotarije, kot je bil za tiste čase električni lestenec.[10]

---

[7] Akcesijski zapisniki in terenski zapiski, UZ 77, UZ 79, UZ 91, Mestni muzej Ljubljana.

[8] Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani, Ljubljana 1995, 131.

[9] Franc Zalar, Podobe ljubljanskih meščanov. Katalog k razstavi Mestnega muzeja Ljubljana, Ljubljana 1992, 21-24.

[10] n.d. pod op. 8, 132; isti, Meščanska stanovanjska kultura, v: To in ono o meščanstvu v provinci. Katalog k razstavi Pokrajinskega muzeja v Celju, Celje 1995, 10-17; Ernst Bruckmüller, Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva, v: Zgodovinski časopis, 45, št. 3, Ljubljana 1991, 387.

Summary

An Attempt at Reconstructing the Interior of a Late Nineteenth-century Dining-room

In 1994 the Ljubljana City Museum took advantage of a rare opportunity and purchased the dining-room furnishings of a well-to-do middle-class Ljubljana family. The dining-room furniture consists of a big pull-out table with massive legs of turned wood, six matching chairs, a big and a small cabinet, a big standing clock, a big metal chandelier already adapted to electricity, a small black table with inlay, an oval mirror and an armchair. The furniture dates from the last third of the 19th century, although not all pieces were manufactured at the same time. The new museum acquisition has spurred an interest in the interior of middle-class dining rooms at the turn of the century. To a greater extent than archive sources, memoirs and autobiographies, interviews with informers have helped us draw a picture of the dining room of that time as an overcrowded, lavishly furnished but still cozy and comfortable place. The interior decoration was a matter of prestige, a sign of wealth and social status. Wealthy urbanites also invested their money in such movable property as skillfully carved and decorated furniture, portraits, silverware, glassware, precious china, luxurious table linen and innovations such as electric chandeliers.

Nena Židov

Ljubljanski živilski trg in prehrana meščanov v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja

Na osnovi prodaje in nakupovanja živil na mestnem živilskem trgu v okviru tedenskega, mesečnega in letnega ciklusa skuša avtorica prikazati nekatere vidike prehrane v Ljubljani v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja.

The author highlights some aspects of the diet of Ljubljana's residents in the twenties and thirties of this century on the basis of the ups and downs of sales and purchases at the city food market according to weekly, monthly and yearly cycles.

Živilski trg in preučevanje prehrane

Živilski trg je eden najbolj občutljivih in zato zelo povednih mestnih prostorov. Na njem se na svojstven način odslikujejo spremembe v družbi, zaznavne so gospodarske in politične razmere. Med drugim lahko po živilskem trgu spoznamo nekatere segmente življenja meščanov, saj je trg nekakšno zrcalo mesta. Veliko nam lahko pove predvsem o prehrani meščanov.[1] V pričujočem prispevku želim prikazati nekatere vidike prehrane v Ljubljani v 20. in 30. letih dvajsetega stoletja, ki jih je moč rekonstruirati na osnovi prodaje in nakupa živil na živilskem trgu. Zanima me, kaj nam lahko tedenski, mesečni in letni ciklusi živilskega trga povedo o prehrani v mestu. Pogled na prehrano, kakršnega nam omogoča živilski trg, je sicer omejen in ne odstira vseh tistih vidikov, ki v zvezi s prehrano zanimajo etnologijo. Zelo malo nam lahko pove o pripravi živil in nič o načinu uživanja, sestavi posameznih obrokov in številu obrokov, in še bi lahko naštevali. Veliko pa nam lahko pove o krajevnem izviru živil, o njihovi cenjenosti, pa o uvajanju nekaterih novih živil. Živilski trg nam omogoča dinamičen pogled na prehrano in nam razkriva ponavadi zastrte razloge (slaba letina, ponudba in povpraševanje, obdobja gospodarskih kriz, novi načini prodaje živil itd.), ki so vplivali na to, da so se nekatera živila bolj ali manj pogosto pojavljala na krožnikih meščanov.

[1] Nena Židov: Ljubljanski živilski trg: odsev prostora in časa (1920-1940). - Ljubljana 1994, 129.

Podobno kot pri drugih etnoloških raziskavah je tudi pri raziskovanju prehrane pomembna krajevna, časovna in socialna opredelitev. Predvsem v zvezi s slednjo se živilski trg izkaže šibak. Prehrana je le ena od kulturnih sestavin, v kateri so se posamezni sloji mestnega prebivalstva razlikovali med seboj. Konkretnih podatkov o tem, kdo so bili kupci na ljubljanskem živilskem trgu med obema svetovnima vojnama, nimamo, saj se kupci največkrat pojavljajo kot anonimna množica. Vendar pa o prebivalcih Ljubljane v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja ne moremo govoriti kot o neki homogeni celoti. Leta 1931 je mesto štelo 59.765 prebivalcev.[2] Zaposleni so bili v kmetijstvu (2,6%), obrti in industriji (27,5%), trgovini (10,1%), denarnih zavodih (2.9%), prometu (11.0%), javnih službah in svobodnih poklicih (18,5%) ter kot dninarji in delavci (1,5%). Delež upokojencev in rentnikov je bil 14,8% in ostalih 11,1%.[3] Predvsem njihov gmotni položaj je bil tisti, ki je pogojeval razlike v prehrani.

Na osnovi nekaterih etnoloških raziskav lahko sklepamo, da so bili najpogostejši kupci na živilskem trgu srednji in višji sloji prebivalstva, medtem ko nižji sloji niso predstavljali pomembnih odjemalcev. Številne delavske družine so na domačih vrtovih in najetih njivah pridelovale zelenjavo, ki je predstavljala osnovne sestavine njihove prehrane.[4] Uživali so predvsem sezonsko sadje z domačega vrta. Pogosto so na domačih dvoriščih gojili kokoši, zajce, race ali celo prašiče.[5] Ker so si delavske družine velik del prehrane oskrbele same, so živilski trg obiskovale bolj redko. S pomočjo živilskega trga torej lahko dobimo določen uvid predvsem v prehranjevanje srednjih in višjih mestnih slojev prebivalcev, še posebno tistih, ki so živeli v ožjem mestnem središču, ki niso imeli lastnih vrtov in so bili zato v večji meri odvisni od živilskega trga.

Tedenski, mesečni in letni ciklus trga ter prehrana Ljubljančanov

Živilski trg ima svoje dnevno, tedensko, mesečno in letno življenje. Z vidika prehrane mesta je zanimiv predvsem tedenski, mesečni in letni ciklus. Trg namreč svojo ponudbo prilagaja kupcem in kupci se prilagajajo trgu. Med tednom sta glede na vrsto ponudbe na trgu izstopala petek in sobota, v prehrani meščanov pa petek in nedelja (živila za nedeljo so nakupovali v soboto). Za večino Ljubljančanov je bil petek postni dan in to se je kazalo tudi na petkovem živilskem trgu, kjer sta bila zelo živahna predvsem mlečni in ribji trg. Ne smemo pozabiti, da so bili to časi brez hladilnikov in zamrzovalnih skrinj, in hitro pokvarljivih živil ni bilo mogoče kupovati vnaprej. Prodaja živil rastlinskega izvira se ob petkih ni bistveno razlikovala od siceršnje prodaje ob tržnih dneh. Za revnejše sloje prebivalcev pa je bil tako ves teden v znamenju posta. Značilna postna pa tudi siceršnja tedenska živila revnejših so bila poleg krompirja še fižol, zelje, repa in ohrovt. Razno uvoženo in zgodnjo zelenjavo so si lahko privoščili le premožnejši. V sezoni gob so gospodinje na postne dni kazale tudi večje zanimanje za gobe, ki so jih uporabljale za prikuhe.

[2] Igor Vrišer: Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane. - Ljubljana 1956, 29.

[3] Janja Žagar: Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno. - Ljubljana 1994, 17.

[4] Primerjaj Slavko Kremenšek: Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem. - Ljubljana 1970, 76-77; Mojca Ravnik: Galjevica. - Ljubljana 1981, 80; Breda Pajsar, Nena Židov: Občina Ljubljana Bežigrad. - Ljubljana 1991, 83.

[5] Primerjaj Mojca Ravnik: Galjevica, 80; Breda Pajsar, Nena Židov: Občina Ljubljana Bežigrad, 76; Maja Godina: Iz mariborskih predmestij: o življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih od 1919 do 1941. - Maribor 1992, 71.

Med postna živila so sodili mlečni izdelki kot so maslo, skuta in smetana. Ta živila so ob petkih (za pripravo npr. sirovih štrukljev in zavitkov) nakupovali predvsem tisti sloji prebivalcev, ki so z njimi nadomestili mesna živila. Kaže, da se je začel trdi sir uveljavljati v prehrani Ljubljančanov v začetku tridesetih let. Na trgu so kupci kazali precej zanimanja za gorenjski sir v hlebcih (najdražji je bil bohinjski sir), ki so jih prodajalci rezali na kose. Nič manjše pa ni bilo povpraševanje tudi po vrhniškem siru. Sprva so gospodinje kupovale sir predvsem ob petkih, leta 1932 pa »ljudje sir vedno bolj cenijo in gospodinje ga pridno kupujejo ne le za petek, marveč tudi za druge dneve«.[6] Sploh naj bi se mlečni izdelki v tem času precej uveljavili v prehrani Ljubljančanov, o čemer priča tudi podatek, da je bil leta 1930 na živilskem trgu le en prodajalec vrhniškega sira, leta 1932 pa je bilo tudi do dvajset stojnic s sirom, maslom in mlekom.[7]

Prodajalci mlečnih izdelkov ob leonišču leta 1935. (Dokumentacija Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani)

Živahen petkov ribji trg, kjer so prodajali polže, žabje krake, sladkovodne in morske rake ter sladkovodne in morske ribe, je kazal, da so meščani upoštevali post. »Ljubljančani strogo držimo na post, tako ob navadnih petkih, na druge postne dni, /.../. Nekateri na deželi sicer dvomijo o tem, ker so prepričani, da so mestni ljudje izgubili še celo spoštovanje pred velikim petkom, toda to ni res, /.../. Kdor je danes obiskal ribji trg in videl, s kakšno vnemo gospodinje kupujejo ribe, žabe in polže, ki so slastna postna jed, ta je moral postati prepričan, da se tudi v mestu strogo držimo cerkvene zapovedi.«[8] Seveda tudi za ta del trga lahko rečemo, da so ga obiskovali le premožnejši, saj

[6] Slovenec št. 25, 31. januar 1932, 5.
[7] Slovenec št. 190, 21. avgust 1932, 4.
[8] Slovenec št. 71a, 27. marec 1937, 3.

tisti, ki si med tednom ni mogel privoščiti govejega mesa, ki je bilo najcenejše, si tudi ob petkih ni mogel kupiti dražjih rib.

Žabje krake naj bi si ob petkih privoščil predvsem srednji sloj prebivalstva. Sicer pa je bila količina žabjih krakov in cena odvisna od sezone in od vremenskih razmer. Aprila leta 1937 so bili npr. prva dva petka v mesecu žabji kraki na trgu redki in zelo dragi zaradi naraslih pritokov Ljubljanice in jih je lahko kupil le malokdo.[9] Polži so se pojavljali na trgu predvsem v obdobju, ko so bili zalizani. Sezona za sladkovodne rake je bila nekako od maja do konca avgusta, ko naj bi bil rak najbolj užiten. Sladkovodni raki so se zaradi račjih kug v preteklosti v dvajseth letih na trgu le redko pojavljali, stanje se je nekoliko izboljšalo v začetku tridesetih let, vendar so bili raki dragi. Maja leta 1935 je npr. stal rak 3-4 din,[10] zato naj bi bilo v Ljubljani »vse manj sladokuscev, ki si morejo privoščiti to drago, a dobro jed«.[11] Leta 1937 so se raki celo na krožnikih sladokuscev redkeje pojavljali, ker so jih dobavitelji iz Loške doline in Ceknice izvažali na Dunaj.[12] Poleg slovenskih sladkovodnih rakov so Ljubljančani sredi tridesetih let občasno uživali še bosanske in srbske rake, ki so bili nekoliko cenejši in zato laže dostopni.

Kaže, da v začetku dvajsetih let ribe še niso imele pomembne vloge v prehrani Ljubljančanov. Na živilski trg so npr. leta 1921 dovažali predvsem bele ribe in posamezne ščuke, boljše ribe so pokupile restavracije.[13] Kaže tudi, da meščani niso bili zelo vešči v ravnanju z ribami, zato so jim v dnevnem časopisju dajali ustrezna navodila. »Popolnoma sveže morajo biti male postrvi, lipani in vse druge male ribe. Mrtve male ribe shranjene za drugi dan na hladnem prostoru sicer ne postanejo neužitne, izgube pa vrednost, velike ribe ravno nasprotno. Velika ščuka, velika postrv, sulec ali druga večja riba se mora odpreti, drob vzeti ven in s krpo očistiti, da se riba kolikor mogoče osuši. Na noben način se mrtva riba ne sme oprati, ako se jo hoče držati za kasnejši čas. Oprati se sme riba šele tik pred uporabo. S krpo osušena riba se obesi na hladen prostor; tako se drži po več dni in tudi po cel teden /.../.«[14]

Sredi dvajsetih let so se sladkovodnim ribam pridružile tudi morske, npr. skombi, tunina, sardele in sardine. Sploh naj bi v tem času postala riba bolj dostopna in s tem bolj razširjena, ker so začeli na trg dovažati sladkovodne in morske ribe s Hrvaške (npr. iz ribogojstva Zdenčani pri Zagrebu).[15] Leta 1924 je bila cena sladkovodnih rib od 12.50 (klini, črnooke) do 60 din (postrvi). Morske ribe niso imele stalne cene, ker se je ta spreminjala glede na vreme in s tem povezano količino pripeljanih rib.[16] Leta 1930 je bilo na trgu sedem stalnih prodajalcev rib.[17] Leta 1932 je cena ribam padla za skoraj eno tretjino in se je zato poraba zelo povečala. Ribe so postale nekaj tednov celo jed najrevnejših slojev.[18] Ščuke so npr. veljale za zelo drage in težko dostopne ribe. Leta 1932 pa so se na trgu pojavile ščuke, ki jih je pripeljal trgovec s Hrvaške. Junija je bila cena za kilogram 12 din. Bile so očiščene in v ledu, in gospodinje naj bi jih tako

[9] Slovenec št. 81, april 1937, 4.
[10] Slovenec št. 113, 18. maj 1935, 4.
[11] Slovenec št. 107, 11. maj 1935, 4.
[12] Slovenec št. 36, 13. februar 1937, 4.
[13] Slovenec št. 70, 27. marec 1921, 3.
[14] Slovenec št. 284, 16. december 1923, 5.
[15] Slovenec št. 92, 20. april 1924, 5.
[16] Slovenec št. 171, 1. avgust 1924, 4.
[17] Slovenec št. 63, 16. marec 1930, 3.
[18] Slovenec št. 38, 15. februar 1933, 4.

navdušeno kupovale, da so skoraj podrle stojnico.[19] »Dolgo časa so veljale ribe pri nas za luksuzno jed, ki si jo morejo privoščiti le petični ljudje. /.../ Postrvi in krapi veljajo še vedno za take jedi. /.../ Naenkrat pa je prišel v Ljubljano damping ščuk, ki jih dobavlja na ljubljanski trg tvrdka Vajda iz Čakovca. /.../ Zanimivo je bilo gledati, kako so se okoli ribjega trga zbirale preproste revne gospodinje, ki so prišle komaj z dvemi, tremi kovači na trg ter zbirale ščuke, ki so jim bile do sedaj velik luksus.«[20]

Kljub temu, da naj bi bile ribe v začetku tridesetih let že bolj uveljavljene, pa »je riba pri nas še vedno nekakšen luksus, ki si ga privoščijo samo tisti, ki tudi ob petkih ne morejo biti brez mesa.«[21] Ribe naj bi bile, še posebno ob petkih, predrage, pa še te naj bi pokupile restavracije in bogatejši sloji, medtem ko za manj premožne sloje ni ostalo nič.[22] Vendar pa naj bi se Ljubljana v tem času vedno bolj privajala na ribe. »Pred dobrimi dvajsetimi leti prodajalec rib sploh ni imel nobene kupčije. Vse drugače pa je danes. /.../ Riba je v Ljubljani še vedno specialiteta in še dolgo ne bo ljudsko živilo.«[23] Leta 1935 Slovenec že govori o ribah v Ljubljani kot o ljudski hrani. »Gospodinje so se včeraj kar pulile za savske ščuke. /.../ Ob petkih naj bi torej postale ribe ljudska hrana.«[24] Kaže, da so bile naslednje leto cene zopet višje. »Cene ribam so previsoke in si jih ob petkih ne morejo privoščiti manj imoviti sloji.«[25] Leta 1938 naj bi bile ribe za povprečnega meščana še vedno predrage. Žive ščuke so marca stale 24 in ubite 16 din za kilogram, postrvi pa 40 din.[26]

Junija 1934 še beremo, da »Ljubljančani raje segajo po domačih sladkovodnih ribah, po tunini segajo le redko«[27], ker je bila zelo draga. Po dveh mesecih pa se je položaj po zaslugi izjemnega ulova v Kvarnerju povsem spremenil in številni Ljubljančani so si lahko prvič privoščili tunino. »Široki sloji Ljubljane so bili pred vojno redkokdaj tako srečni, da bi si bili privoščili delikatesne morske ribe, med te šteje tudi »tunja« ali »tunina«, kakor pravijo tej ribi Tržačani. Zgodilo se je sedaj prvič, da je prišla ta riba na ljubljanski trg v veliki množini in da so jo prodajali po cenah, ki so jih zmogli manj premožni ljudje. /.../ Primorski ribiči so imeli predvčerajšnjim v Kvarneru najbogatejši lov tunja. Nalovili so ga take množine, da niso vedeli, kje in kako naj bi ga razpečali. /.../ Od 8.30 do 11. dopoldne je bil velik naval gospodinj, bilo jih je gotovo do 200. Večino so tvorile primorske gospodinje, ki se razumejo na kuhinjsko pripravljanje te ribe. Tudi Ljubljančanke so segale po tunju, toda na tihem so primorske prijateljice spraševale, kako naj se tunj okusno pripravi. Tudi nekateri dalmatinski gostilničarji so se oskrbeli s tunjem, ki so kupili kar celo ribo po 10 din kg. Na drobno so ribo prodajali po 12-16 din kg. /.../ Mnoge gospodinje so bile vesele, da je prišel tunj na ljubljanski trg tako poceni, kajti siromak si ne more privoščiti te delikatese pri ceni 36 din za kg.«[28]

Leta 1937 so na trgu prvič prodajali nasoljene sardele v sodčkih po 1 din dve sardeli.[29] Aprila leta 1940 so se menda na ribjem trgu kupci kar tepli za sardelice, ki so

[19] Slovenec št. 144, 25. junij 1932, 4.
[20] Slovenec št. 195, 27. avgust 1932, 4.
[21] Slovenec št. 82, 12. avgust 1933, 4.
[22] Slovenec št. 175, 4. avgust 1934, 4.
[23] Slovenec št. 91, 21. april 1934, 4.
[24] Slovenec št. 241, 19. oktober 1935, 4.
[25] Slovenec št. 112, 16. maj 1936, 4.
[26] Slovenec št. 53, 5. marec 1938, 4.
[27] Slovenec št. 135, 16. junij 1934, 4.
[28] Slovenec št. 191, 24. avgust 1934, 4.
[29] Slovenec št. 60, 13. marec 1937, 4.

bile takoj razprodane.[30] Julija pa se je poraba rib, predvsem sardel in sardelic, občutno zmanjšala, kar naj bi bilo posledica pomanjkanja olja.[31] Nekoliko manjša je bila prodaja rib, predvsem morskih, poleti, ker so se zaradi vročine in dolge poti rade kvarile. Tudi kupcev rib je bilo v tem času manj; premožnejši sloji prebivalcev, ki so bili ob petkih največji odjemalci rib, pa so odšli na počitnice. Sredi leta 1940 sta bila zaradi varčevanja z živili uvedena še dva postna dneva. Ob sredah, četrtkih in petkih je bilo prepovedano prodajati sveže goveje, svinjsko in telečje meso. Prepoved pa ni veljala za drobovino.[32] Tisti, ki se niso mogli odpovedati mesu, so kupovali domače zajce, kure, pure, domače golobe in gosi, katerih prodaja ni bila omejena. Po zaslugi treh brezmesnih dni se je povečalo tudi zanimanje za ribe.

Za razliko od postnega petka (in kasneje so mu dodali še sredo in četrtek) je bila nedelja dan za izbornejšo prehrano. Tisti, ki so imeli ves teden bolj ali manj postno hrano, so si v nedeljo privoščili govedino, ki je bila relativno poceni. Glede na prodajo na trgu lahko sklepamo, da je bila ob nedeljah na mizi Ljubljančanov zelo pogosto perutnina. Kokoši, piščance in mlade golobe so gospodinje ob sobotah kupovale za nedeljski priboljšek. Upoštevati je treba dejstvo, da se je perutnina večinoma prodajala živa in je bilo treba kupiti celo žival, česar pa si vsi niso mogli privoščiti. Občasno so si pomagali tako, da so na trgu kupili mršavo perutnino in jo doma dopitali. Kaže, da so k povečani porabi perutnine vplivali med drugim tudi Bosanci, ki so v začetku tridesetih let dokaj redno zalagali ljubljanski trg s perutnino, ki je bila precej cenejša od domače. Perutnina je postala bolj dosegljiva za širše mestne sloje tudi zaradi uvedbe novih načinov prodaje. Leta 1934 je začel prihajati v Ljubljano bosanski trgovec s perutnino, katere cene so bile v primerjavi z domačo perutnino že tako nizke. Kot prvi je gosje in puranovo meso sekal na kose in ga prodajal glede na težo. Imel je veliko prometa, ker je »revnejšim ljudem za razmeroma majhen denar omogočil, da so si kedaj mogli privoščiti tudi kaj boljšega. Cele živali si danes revno plačani Ljubljančani ne morejo privoščiti. Pač pa si je marsikaka ženica za par dinarjev lahko kupila večji ali manjši košček gosi ali purana in potem imela doma kurjo župco in še pečenko povrh. Nenadoma pa je od nekod prišla prepoved, da ta trgovec perutnine ne sme več prodajati na kose. S tem je udarjenih mnogo revnih ljudi.«[33]

Ponudba in prodaja na trgu kažeta, da je prihajalo, predvsem med nižjimi in srednjimi sloji prebivalstva, do razlik med prehrano na začetku in koncu meseca. Boljšo prehrano so si lahko privoščili številni Ljubljančani le v začetku meseca, ko so dobili mesečno plačo, zato je bil prvo soboto v mesecu posebno dobro založen perutninski trg. »Gospodinje so pridno kupovale rejene piščance za novo nedeljo v mesecu, ki naj bi prinesla v jedilni list skromnejšega človeka vsaj nekaj sprememb.«[34] Slabše založen živilski trg konec meseca je kazal na to, da je šla mesečna plača h koncu in številni kupci so si lahko privoščili le najnujnejše. Poleg mesa in perutnine kaže, da takrat tudi za sadje ni bilo dovolj denarja. Ob koncu meseca je namreč prodaja sadja na trgu vedno upadla.

Letni ciklus prehranjevanja so pogojevala sezonska živila in prazniki. Ljubljančani so večinoma uživali sezonska živila, v okviru tega pa je seveda prihajalo do razlik zaradi

[30] Slovenec št. 78, 6. april 1940, 7.
[31] Slovenec št. 152, 6. julij 1940, 7.
[32] Slovenec št. 153, 7. julij 1940, 7.
[33] Slovenec št. 23, 28. januar 1934, 4.
[34] Slovenec št. 225, 4. oktober 1931, 4.

različnih gmotnih razmer. Uvožena zgodnja zelenjava se je na trgu pojavljala le v manjših količinah, saj si jo je le redkokdo lahko privoščil, enako tudi prvo uvoženo sadje. Prvih češenj je bilo npr. na trgu le po nekaj kilogramov in so jih prodajali v šopkih. Konec maja in v juniju so začeli prihajati na trg gozdni sadeži. Kaže, da je bilo med gospodinjami, ki so imele dovolj denarja za nakup sladkorja, precej razširjeno konserviranje gozdnih malin in borovnic. Maline so nakupovale za kuhanje malinovca. Leta 1932 je bilo npr. julija v enem dnevu na trgu okrog 1500 litrov gozdnih malin in so bile skoraj vse razprodane, ter okoli 1000 litrov borovnic.[35]

V juniju in juliju so se pojavile na trgu sveže okopavine, solata, zelje, čebula, česen, grah ter prva nova jabolka in hruške. Gospodinje so za konzerviranje nakupovale stročji fižol in kumarice za kisanje. Konec tridesetih let so kisale tudi že papriko. Konec poletja in v začetku jeseni so nakupovale sadje za pripravo kompotov in marmelad. Zelo razširjeno je bilo npr. kuhanje slivove marmelade, še posebno potem, ko so začeli slive po nižjih cenah na trg dovažati bosanski trgovci. Dobro poznano je bilo tudi vkuhavanje brusnic, ki so veljale za izredno slaščico. Konec tridesetih let je bilo na trgu manj brusnic kot nekoč, in tako so jih gospodinje tudi vse manj vkuhavale. Kaže, da je bila dokaj razširjena uporaba gob, tako za sprotno pripravo kot za vlaganje v kisu in sušenje. Ljubljančani naj bi zelo radi jedli zlasti jurčke, revnejši sloji pa tudi lisičke, mavrahe, kozje parklje, mraznice in čebularje.[36] Manj znane gobe so gospodinje nerade kupovale. Ogromne količine gob so bile na trgu npr. oktobra leta 1932. »Tolike množine gob na ljubljanskem trgu še nismo videli. /.../ Vse gospodinje so nosile s trga množico gob. Na trgu je bilo okoli 10 000 kg gob.«[37] Za vlaganje v kis so bili najbolj cenjeni jurčki. Trg je bil dobro založen z jajci od marca do septembra, za zimski čas so jih gospodinje shranjevale v apnu. Tako rekoč vse leto, razen poletnih mesecev, je šlo dobro v promet kislo zelje in repa.

Sicer pa so letni ciklus trga in prehranjevanja pogojevali tudi prazniki. Na cvetno nedeljo so bile med premožnejšimi prebivalci obvezne pomaranče, zato so jih branjevke v soboto prodale več kot prej ves teden. Tudi za veliko noč so si premožnejši kupci privoščili limone in pomaranče. Od mesnin je šlo dobro v promet prekajeno meso, posebno gnjat. Zaradi barvanja pirhov se je povečalo povpraševanje po jajcih, na trgu je bilo tudi veliko hrena. Kaže, da aleluja konec dvajsetih let v Ljubljani ni več sodila med velikonočne jedi, saj repni olupki na trgu niso šli dobro v promet.[38] Zato pa so gospodinje za peko potic nakupovale maslo, smetano, mleko, rozine, orehe in med. Pred Martinovo nedeljo so Ljubljančani na trgu nakupovali piščance, pure, gosi, race in kopune, v promet pa je šla tudi gosja mast.

Za božič so si tudi manj premožni Ljubljančani privoščili nekaj južnega sadja, npr. pomaranče, limone, datlje in suhe fige. Tudi potica je bila obvezna, zato so gospodinje na trgu nakupovale potrebne sestavine. Med božična živila je sodila perutnina. Premožnejši so si privoščili purane, race in gosi. Sicer naj bi Ljubljančani zaradi visokih cen jedli malo puranov, rac in gosi.[39] Pred božičem npr. leta 1939 je bil trg založen z lepimi purani, štajerskimi kopuni in kokošmi. Iz okolice Ormoža so pripeljali dobro pitane purane po 80-110 din. Kopuni so stali 45.50 din, kokoši pa od 30 din dalje. Ker

[35] Slovenec št. 170, 28. julij 1932, 4.
[36] ZAL, Reg. I, fasc. 2010, f. 26.
[37] Slovenec št. 233, 11. oktober 1932, 4.
[38] Slovenec št. 74, 30. marec 1929, 5.
[39] ZAL, Reg. I, fasc. 2116 (1933), f. 541.

so se purani podražili, so celo mnogi premožnejši ljudje kupovali slabše rejene purane in jih do božiča še nekoliko dopitali.[40] Nekateri so si za božič omislili divjačino in druge vrste mesa in mesnih izdelkov. Na silvestrovo so na trgu prodajali srne, divje zajce in divje race. Seveda pa so bila vmes tudi obdobja kriz, ko se je tudi praznični jedilnik nekoliko spremenil. Tak primer je bil npr. božič leta 1926. »Druga leta so ljudje kupovali najraje perutnino, letos pa so kupovali največ cenejše goveje meso in zelenjavo. Ne more si vsakdo privoščiti v teh časih za praznike purana ali pitane gosi in dosti jih je v Ljubljani, ki bodo veseli, če bodo imeli dovolj, da se sploh nasitijo.«[41] Stiska in huda kriza sta se leta 1933 odražali na mesarskih stojnicah, ki pred božičem niso bile tako oblegane kot so bile včasih pred božičnimi prazniki.[42] Sicer pa je letni promet na trgu nekoliko upadel septembra. V družinah, kjer so bili šoloobvezni otroci, so imeli takrat bolj skromno prehrano, ker so morali kupiti šolske potrebščine in knjige.

Kot vidimo, nam lahko ljubljanski živilski trg iz dvajsetih in tridesetih let 20. stoletja kar precej pove o tedanjem prehranjevanju meščanov. To pa predvsem zato, ker je bilo takrat v mestu bistveno manj trgovin, kot jih je npr. danes. Nekatere vrste živil pa je bilo sploh mogoče kupiti le na trgu. Na osnovi prodaje na živilskem trgu lahko ugotovimo, da so Ljubljančani uživali predvsem sezonska živila, večji del »domača« in delno tudi uvožena. Seveda so bile predvsem gmotne razmere tiste, ki so pogojevale razlike v nakupovanju posameznih vrst živil in v prehrani. Tedenski, mesečni in letni ciklus trga je bil v tesni soodvisnosti s ciklusi prehranjevanja meščanov. Živilski trg je pripomogel, da so se med Ljubljančani uveljavila v tem obdobju nekatera nova živila (npr. dinje, lubenice in paprika). Z razširjeno ponudbo, z zunanjimi trgovci in z uvedbo novih načinov prodaje pa so nekatera živila postala (vsaj občasno) bolj dostopna širšim slojem mestnih prebivalcev.

Literatura:

Godina Maja: Iz mariborskih predmestij. O življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941. - Maribor 1992.

Godina Maja: Prehrana v Mariboru v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja : doktorska disertacija. - Ljubljana (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo) 1995.

Baš Angelos: Prehrana. - V: Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 112-118.

Kremenšek Slavko: Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem. - Ljubljana 1970.

Novak Vilko: Prehrana. - V: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Vprašalnica 5, Ljubljana 1976.

Pajsar Breda, Nena Židov: Občina Ljubljana Bežigrad. - Ljubljana 1991.

Ravnik Mojca: Galjevica. - Ljubljana 1981.

Vrišer Igor: Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane. - Ljubljana 1956.

Žagar Janja: Služkinje v Ljubljani. - Traditiones 15/1986, str. 19-49.

Žagar Janja: Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno. - Ljubljana 1994.

Židov Nena: Ljubljanski živilski trg: odsev prostora in časa (1920-1940). - Ljubljana 1994.

[40] Slovenec št. 288, 17. december 1939, 7.
[41] Slovenec št. 293, 24. december 1926, 5.
[42] Slovenec št. 293, 24. december 1933, 4.

Summary

Ljubljana's Market and the Urban Diet in the Twenties and Thirties of the Twentieth Century

Although it cannot cover all the aspects ethnology is interested in as far as food is concerned, Ljubljana's market in the twenties and thirties of this century can tell us quite a lot about the diet of Ljubljana's residents. Since poor people rarely shopped at the market, the market is primarily a source of information on middle and upper-class diet. Friday's market, usually well-stocked with vegetables, dairy products and fish, shows that the tradition of meatless Fridays was respected. Poultry, however, was a favorite Sunday dish, so that on Saturdays the market was overflowing with it. At the beginning of the month, after payday, a well-stocked market awaited housewives who could then afford to spend more. However, at the end of the month, when wallets were empty, the supply was meager and the fare more modest. Seasonal produce governed both the yearly cycle of market supply and the diet of Ljubljana's residents. The yearly market and diet cycle was also affected by holidays, when customers shopped for holiday dishes. The market was especially rich before Palm Sunday, Easter and Christmas. It was also a place where city dwellers got acquainted with new food, which later became popular and more affordable to the population at large.

Inga Miklavčič-Brezigar

Materialna kultura v domoznanski literaturi na Goriškem

Prispevek obravnava opise materialne kulture v temeljnih domoznansko naravnanih delih za območje Goriške (Severna Primorska), iz katerih lahko spoznavamo materialno kulturo tega območja v 18., 19. in 20. stoletju

The paper reviews the descriptions of material culture in the basic local studies literature on the region of Goriško (Northern Littoral), which gives us a picture of the material culture of this region in the 18th, 19th and 20th century.

Opisi etnoloških elementov materialne kulture v literaturi, ki na domoznanski način[1] obravnava bodisi Goriško[2] kot kulturno-zgodovinsko zaokroženo celoto od Tolminskega do Krasa in Vipavske doline ali posamezna območja in kraje na Goriškem, segajo v 18. stoletje. Vendar pa prve informacije o mediteranskem gospodarstvu, noši in prehrani Vipavcev in Kraševcev v okviru tedanje Kranjske, iz katerih lahko zaslutimo materialno kulturo tudi goriških Vipavcev in Kraševcev v 17. stoletju, dobimo že v Valvasorjevi Slavi Vojvodine Kranjske iz leta 1689, ki sicer Goriške ne obravnava.* Med prva domoznanska dela, ki obravnavajo Goriško, lahko štejemo Muznikovo knjigo Clima Goritiense iz leta

[1] O vsebini pojma domoznanstvo glej razprave v Etnologija in domoznanstvo, Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, Ljubljana 1989.

[2] Goriška je svojo identiteto dobila v srednjem veku in jo utrdila kot Goriška grofija (kasneje združena z Gradiščansko) pod Avstrijo. Goriška v zgodovinskem smislu (v novejši upravni terminologiji se je za to območje uveljavil tudi pojem Severna Primorska) obsega naravno zaokroženo območje s središčem v Goriški kotlini, severnozahodnim Zgornjim Posočjem in jugozahodnim goriškim Krasom in Vipavsko dolino. V tem okviru se oblikujejo razmeroma samostojne pokrajine: Tolminsko, Kanalsko, Goriška Brda, Goriška ravnina z obronki Krasa, Banjška planota ter Vipavska dolina.

* Johann Weichard Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain, Laybach-Nürnberg 1689, slov. prevod Mirko Rupel, Slava Vojvodine Kranjske, Ljubljana 1978.

1781.[3] Zdravnik Anton Muznik, ki je dvajset let služboval kot zdravnik v Gorici, je svojo knjigo zasnoval predvsem kot opis zdravstvenega stanja v goriški deželi ter kot predstavitev metod zdravljenja in posameznih zdravstvenih primerov, ki jih je srečeval v svoji praksi. V duhu tedanjega časa je podal tudi obširen poljudnoznanstveni opis naravnih in kulturnih značilnostih dežele ter opis življenja in značaja prebivalcev. Poleg poglavij o zdravstvu je za spoznavanje materialne kulture prebivalcev na Goriškem pomemben opis prehrane Tolmincev ter Slovencev in Furlanov v Gorici.

Posamezne podatke, ki nam razkrivajo delček materialne kulture tega območja, seveda dobimo že prej, tako v urbarialnih zapisih o gospodarstvu in gospodarskih obveznostih podložnikov[4] kot v raznih listinah in potopisih.[5] Celovit opis zgodovinskih in domoznanskih virov za spoznavanje ljudske kulture zahodnega dela Slovenije je podal Milko Matičetov v še vedno temeljnem delu O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev[6] iz leta 1948. V prvem delu razprave v orisu navaja osnovne zgodovinske vire od 14. do konca 18. stoletja ter podrobneje obravnava 19. stoletje, ko se domači in tuji viri namnožijo. V drugem delu obravnava posamezne panoge ljudske kulture zapadnih Slovencev ter pri materialni kulturi posebej označi osnovne panoge kot kmečki dom, ljudsko gospodarstvo (v obravnavo vključi nabiralništvo, ribolov in lov, živinorejo s planšarstvom, poljedelstvo, obrt in trgovino) in ljudsko nošo. Namen Milka Matičetova je bil predvsem opozoriti na odprta vprašanja in naloge, ki bodoče raziskovalce ljudske kulture še čakajo. Razumljivo je, da se je v pregledu omejil na najvažnejša poglavja materialne kulture, o katerih je tudi največ virov. Tako v tem pregledu manjkajo dodatne panoge ljudske materialne kulture[7] kot npr. vrtnarstvo, sadjarstvo, vinogradništvo, čebelarstvo, industrija in rudarstvo, gozdno gospodarstvo, promet, komunikacijska sredstva in komuniciranje, turizem, prehrana in noša.

Drugi sintetični prikaz materialne ljudske kulture alpskega dela tega območja poda več kot dvajset let kasneje v pregledu materialne kulture Zgornjega Posočja in v

---

[3] Anton Muznik, Clima goritiense, Gorica 1781, prevod v tipkopisu hrani Zgodovinski inštitut ZRC SAZU, Raziskovalna enota Nova Gorica. - Njegovo življenje in delo je opisal Branko Marušič, Tolminski zbornik 1975, Tolminski rojak zdravnik Anton Muznik (1726-1803), str. 239-242 in Primorski čas pretekli, Koper 1985, 242-253.

[4] Milko Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji slovenskega Primorja I, Ljubljana 1948 in II, Ljubljana 1954.

[5] Paolo Santonino, Popotni dnevniki, Celovec 1992, 38-39. Opisi treh vizitacijskih potovanj škofa Petra Carlija iz Caorla po Dravski dolini, Zilji in južni Štajerski v letih 1485-1487 so izreden vir za spoznavanje življenja na tem delu slovenske dežele, tako grajske gospode kot tudi preprostega ljudstva. V drugem delu Santonino opisuje škofovo pot leta 1486 iz Čedada po dolini Nadiže do Kobarida, posvetitev cerkve sv. Volarja v Kredu, in pot skozi Baško grapo v Grahovo, kjer so pokosili v kmečki hiši in nato nadaljevali pot v Cerkno in naprej v Škofjo Loko. V Grahovem so jim postregli v nizki hiši, polni dima, s svežimi orehi, kozjim sirom in zelo črnim rženim kruhom, v vodi kuhanimi jajci, osoljenimi postrvmi in pečenimi piščanci ter pečenim polhom za škofa.

[6] Milko Matičetov, O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev, Slovenski etnograf 1948, 9-56. - Pregled domoznanskih in zgodovinskih del o Goriški navaja Branko Marušič v člankih: Saggio di bibliografia slovena sul Goriziano, Studi goriziani 1964, 35, str. 61-76 in Tolminska v zgodovinopisju, Zgodovinski časopis 41, 1987, 27-34.

[7] Po Vprašalnicah za etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja so v klasifikacijo materialne kulture vključene naslednje panoge: poljedelstvo, živinoreja, vrtnarstvo, sadjarstvo, vinogradništvo, lovstvo, ribištvo, nabiralništvo, čebelarstvo, rokodelstvo in obrt, industrija in rudarstvo, gozdno gospodarstvo, promet, komunikacijska sredstva in komuniciranje, trgovina, turizem, prehrana, stavbarstvo in stanovanjska oprema, noša. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice I-V., Ljubljana 1976. - Po predpisanih tematikah za Etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja se vključujejo kot posebna poglavja v materialno kulturo tudi preskrba z vodo, razsvetljava, kanalizacija, ogrevanje.

Kobariškem kotu šele Angelos Baš.[8] V obravnavi zajema deloma iz starejšega domoznanskega in etnološkega gradiva, predvsem pa iz gradiva, ki so ga zbrale raziskovalne ekipe Slovenskega etnografskega muzeja pod vodstvom Borisa Orla v terenskih raziskavah. Te so bile leta 1951 na območju Kobariškega, leta 1952 pa na Bovškem in v Trenti. Pregled je temeljit in v opisu vseh poglavitnih panog materialne kulture razkriva njeno podobo v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja.

Za celovitejši pregled materialne kulture na Goriškem pa bi bilo potrebno poleg gradiva iz Baševega pregleda upoštevati še dognanja terenskih raziskav Orlovih ekip Slovenskega etnografskega muzeja v Brdih, Vipavski dolini ter na Cerkljanskem. Potem bi morali zbrati še obsežno gradivo, raztreseno v vrsti člankov po domoznanskih delih in publikacijah, ki obravnavajo Goriško.

Opisi materialne kulture v okviru ljudske kulture v domoznanski literaturi 19. stoletja in prve polovice 20. stoletja obsegajo tako opise najvidnejših značilnosti kulture prebivalcev določenega območja kot tudi širše in podrobnejše opise, ki zajemajo gospodarstvo, trgovino, promet, industrijo in druge panoge, zajete v širšem dojemanju materialne kulture, ki je vključena v Vprašalnice za etnološko topografijo.

V začetku 19. stoletja je znani naravoslovec Balthasar Hacquet v svojem opisu ljudskega življenja južnih Slovanov,[9] v katerem je opisal tudi zahodne Slovence, še sledil značilnim opisom najvidnejših značilnosti oz. posebnosti preprostega ljudstva po Valvasorjevem vzorcu. Pri opisu materialne kulture je tako zajel predvsem gospodarstvo, nošo in prehrano.[10] Goriško deželo je Hacquet opisal v poglavju o Vipavcih: v zelo splošnem opisu je označena noša, ki jo ponazarjata tudi sliki vipavskega moža in žene, omenjena je slaba kvaliteta vina in njegovi učinki, poljedelstvo in gojenje turšice v dolinah in suša, proti kateri si ljudstvo pomaga s procesijami. Hacquet je opisal tudi prehrano. Posebej omenja polento in jed iz ohrovta ali kislega zelja ter uspešno trgovino s sadjem, posebej češnjami. V Bretonovi priredbi te Hacquetove knjige[11] je v poglavju o Vipavcih precej napak in nedoslednosti, pri opisu procesij ob suši pa Breton, očitno iz lastne pobude, omenja zanimiv podatek o prinašanju vode iz oddaljenih gorskih jam za zalivanje vrtov - ta podatek odkriva tudi poznavanje jam - ledenic na Goriškem, v Trnovskem gozdu in na Nanosu, iz katerih so vozili led v mesta.[12]

Sredi 19. stoletja je domoznanski pisec Štefan Kociančič pri opisu materialne kulture že precej natančnejši, poudarek pa je še vedno predvsem na gospodarstvu in noši. V Zgodovinskih drobtinicah po Goriškem nabranih v letu 1853[13] primerja gospodarstvo Furlanov in njihovo poljedelstvo ter nošo z gospodarstvom Slovencev.[14] V poglavju o Brdih opisuje sadjarstvo, vrtnarstvo (gojenje graha), trgovanje s sadjem in vinom,

---

[8] Angelos Baš, O materialni kulturi v gorskih soseskah Zgornjega Posočja in v Kobariškem kotu, 18. zbornik kongresa jugoslovanskih folkloristov, Bovec 1971, Ljubljana 1973, 27-38.

[9] J. Balthasar Hacquet, Abbildung und Beschreibung der südwest und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, Leipzig 1801-1808. - V slovenskem prevodu in priredbi Rasta Švajgarja je delo izšlo pod naslovom: B. Hacquet, Veneti-Iliri-Slovani, Nova Gorica 1996.

[10] Vilko Novak, Balthasar Hacquet in slovenska ljudska kultura, Traditiones 3, 1974, 17-68.

[11] M. Breton, L'Illyrie et la Dalmatie, Paris 1815.

[12] Jama Paradana na Lokvah, z ledenico, je obnovljena kot turistična zanimivost. - O jamah piše Boris Pangerc pri obravnavi kraških ledenic: Ledenice, Jadranski koledar 1986, 166-171.

[13] Štefan Kociančič in Tomaž Rutar, Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853, Arkiv za poviestnicu jugoslavensku, Zagreb 1854, 173-237.

[14] Štefan Kociančič, n.d., 183-184.

poljedelstvo in nošo.[15] Podobno opisuje tudi Kraševce,[16] Vipavce,[17] Kanalce,[16] Tolmince[17] in Bovčane, pri katerih omenja krošnjarjenje in ovčjerejo.[18] Poseben pomen za poznavanje materialne kulture planinskega gospodarstva v 19. stoletju pa ima opis tolminskih planin Tomaža Rutarja v prilogi Kociančičevih Drobtinic. Tam so poleg načina planinskega gospodarstva opisani tudi ureditev planine, planinski stan in notranja oprema ter skromna prehrana pastirjev.[19]

V drugi polovici 19. stoletja sta za zbiralce in raziskovalce etnografskega gradiva ljudske kulture od materialne pomembnejši duhovna kultura in ljudska besedna umetnost. V sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja se je zbiratelj ljudskega gradiva Goriških Slovencev Fran Erjavec z materialno kulturo le malo ukvarjal, kljub temu pa je v potopisu »Na kraški zemlji« opisal značilno kraško ognjišče.[20] V prispevkih Iz potne torbe v Letopisih Matice slovenske je Erjavec objavil množico domačih rastlinskih, živalskih in občih imen ter s tem materialno kulturo Goriške predstavil predvsem z jezikovne plati.[21]

Obsežno delo Das Land Görz und Gradisca barona Carla Czoerniga, ki je izšlo leta 1873 na Dunaju,[22] pa je pravzaprav zgled domoznanskega dela, in poleg geografskega, statistično-demografskega, upravnega in zgodovinskega opisa dežele prinaša tudi opis deželne materialne kulture v širšem smislu. Tako v kmetijsko gospodarstvo zajema poljedelstvo, živinorejo, vinarstvo, čebelarstvo, lov in ribolov. V okviru industrije opisuje svilarsko industrijo v Gorici, bombažne predilnice in tkalnice ter papirno industrijo. Posebno poglavje posveti mali in domači obrti, pri opisu trgovine upošteva promet in komunikacije. Bolj kot etnološki zapisi pa so to suhoparni opisi dejanskega stanja dežele brez folkloristične primesi opisov posebnosti ljudske kulture.

Kljub naslovu je na domoznanski način zasnovana tudi Zgodovina Tolminskega Simona Rutarja,[23] kjer so med kronološke zgodovinske podatke vpleteni opisi ljudske kulture. V okviru materialne kulture pa govori o gospodarstvu, s posebnim poudarkom na živinoreji in planinskem pašništvu. Pri poljedelstvu navaja vrste pridelkov, opisuje še gozdarstvo, kupčevanje, sejme in trgovino, obrti in rudarstvo. S tem povezuje tudi cestne razmere na Tolminskem. Ob opisu razmer na Tolminskem v 18. stoletju pa še omenja tudi posebnosti noše[24]. V prav tako domoznansko zasnovanem Rutarjevem delu Goriška in Gradiščanska,[25] za katero lahko iščemo vzor tudi v zgoraj omenjeni Czoernigovi monografiji, se pojavljajo navadni opisi panog materialne kulture kot so poljedelstvo, vinarstvo in sadjarstvo, gozdarstvo (s posebnim opisom se dotakne pogozdovanja Krasa), rudarstvo (pod naslovom »rudninski proizvodi«), živinoreja; opis materialne kulture dopolni z omembami sviloreje, perutninarstva, lova na divje živali, čebelarstva in ribarstva, male ali domače obrti in obrti, ki že prerašča v manufakturno

[15] Štefan Kociančič, n.d., 189-181.
[16] Štefan Kociančič, n.d., 197-198.
[17] Štefan Kociančič, n.d., 201.
[18] Štefan Kociančič, n.d., 222.
[19] Štefan Kociančič, n.d.: Priloge k drobtinicam, Tomaž Rutar, Planine, 227-230.
[20] Fran Erjavec (Fr. Poljanec), Spomini s pota. Na kraški zemlji, Zvon 1877, 277-280.
[21] Fran Erjavec, Iz potne torbe, LMS 1875, 1879, 1880, 1882-3.
[22] Carl von Czoernig, Das Land Görz und Gradisca, Wien 1873, v prevodu E. Pocarja: Gorizia, La Nizza austriaca, Milan 1969.
[23] Simon Rutar, Zgodovina Tolminskega, to je zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bovec in Cerkno, ž njih prirodoznanskim in statističnim opisom, Gorica 1882.
[24] Simon Rutar, n.d., 183-184.
[25] Simon Rutar, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, Ljubljana 1892.

proizvodnjo (npr. košarstvo), ter z opisom industrije. Med obrtnike šteje tudi gostilničarje. Posebno poglavje posveti trgovini in z njo povezuje opis cest, vodnih poti in železnice, ter razvoj pošte in telegrafa. Nošo opisuje le v zelo splošnem opisu ljudske noše v 17. in 18. stoletju. Omenja, da se je zelo razlikovala od »današnje«, torej noše ob koncu 19. stoletja. Zanimiv je tudi podatek o prepovedi plaščev iz »ličja« (drevesnega lubja), da bi zavarovali gozdove. S fotografije kmečke hiše v Brdih ter s panoramskih fotografij Bovca, Kobarida, Tolmina, Gorice, Gradišča in drugih krajev pa lahko zaslutimo stavbno podobo dežele ob koncu 19. stoletja.

Med domoznanske vire lahko prav tako uvrstimo Kažipote po pokneženi grofovini Goriško-Gradiščanski, v uredništvu in izdaji Andreja Gabrščka.[26] Izhajati so začeli ob koncu stoletja in so neke vrste predhodniki krajevnega leksikona za območje Goriške. V popisu posameznih krajev je za raziskovanje materialne kulture pomemben pregled obrtnikov in trgovcev, gostiln in sejmov po posameznih krajih. Tudi občasne opazke ob koncu opozarjajo na tedanje turistične zanimivosti krajev.

Na domoznanski način opisovanja in še vedno na 19. stoletje je navezan spis Josipa Abrama Opis Trente iz leta 1907.[27] V poljudnem jeziku se ob opisovanju značaja Trentarjev dotakne skromnega poljedelstva (bolje: pridelave »čomp«-krompirja). Opisuje tudi ovčjerejo in kozjerejo, nekoliko več besed posveti lovu in gozdarstvu ter plavljenju lesa po Soči. Kot vir preživetja omeni tudi sezonsko izseljevanje. V povezavi s opisom snažnosti Trentarjev izvemo nekoliko še o notranji opremi; v značilnem domoznanskem stilu pa vključi splošne opise domače obrti, predvsem izdelovanje pohištva in predmetov iz lesa za domače potrebe in prodajo. Omeni trgovino s Kranjsko Goro in prenašanje bremen *v škufo* (na glavi), pa preskrbo z gorivom, obleko in prehrano, kjer opiše vsakdanje jedi, ter praznične ob poroki in obredno ponujanje kruha, kave in žganja ob smrti in pogrebu.

Obsežna domoznanska dela 19. stoletja so podatke o materialni kulturi prinašala v sintetičnih opisih celotnih območij. Vrsto drobnih podatkov o materialni kulturi v vsakdanjem življenju pa je prinašal periodični in revijalni tisk, ki se je razmahnil od šestdesetih let 19. stoletja dalje. Kot prvi slovenski list sploh na Goriškem je leta 1863 začel izhajati »Umni gospodar«,[28] glasilo cesarsko-kraljeve goriške kmetijske družbe. List je posvečen predvsem pospeševanju in izboljšanju kmetijstva. V treh letnikih do konca 1865 prinaša zapisnike glavnih zborov družbe v Gorici in Tolminu, z obravnavo za tedanje čase pomembnih vprašanj o izboljšanju pašnikov, o reji plemenske živine, o sirarstvu in kozjereji (posebej v zvezi s polemiko o prepovedi kozjereje), o sadjarstvu in svilogojstvu na Tolminskem, o poskusih hmeljarstva na Bovškem, ter o zboljšanju cest, o pogozdovanju Krasa (s polemiko o primernih drevesnih vrstah za pogozdovanje). Iz vrste različnih sestavkov izvemo za različne drobne, vendar za kmeta pomembne nasvete npr. o shranjevanju žita in o utrjevanju skednja,[29] o novih gnojilih in

[26] Kažipoti po pokneženi grofovini goriško-gradiščanski, ur. Andrej Gabršček, 1. letnik, Gorica 1894. - Kažipot po Goriškem, Trstu in Istri za 1899, V. letnik, Gorica 1899. - Kažipot po Goriškem in Gradiščanskem in koledar za navadno leto 1911, XVI. letnik, Gorica 1911. - Po prvi svetovni vojni: Ročni kažipot po slovensko Goriško-Gradiščanskem in njemu pridruženih okrajih za l. 1923, Gorica 1923.

[27] Josip Abram, Opis Trente, Planinski vestnik 1907.

[28] Ivan Marušič, »Umni gospodar« (1863-1865), prvi slovenski kmetijski časnik na Primorskem, Goriška srečanja XX, 1969, 22-24. - Edini popolni izvod vseh treh letnikov »Umnega gospodarja« hrani knjižnica »Stanka Škrabca« Frančiškanskega samostana na Kostanjevici pri Novi Gorici.

[29] Umni gospodar 1863, 1, 54: članka: Kako se prežene iz žita duh po plesnjevem? in Kako se da za skednje (ali gumna) dober tlak narediti?

gnojenju,[30] o vinu,[31] o sadjereji,[32] o živinski klaji in o pomembnosti čistoče v hlevih in na pašnikih,[33] o pridelovanju bombaža, s čimer so na Goriškem poskušali,[34] o kostanjih,[35] nasvet proti gnitju krompirja.[36]

Viri gospodarskih in kmetijskih vesti, pomembnih za pregled tega dela materialne kulture, so tudi nasledniki Umnega gospodarja, prav tako v izdaji Goriške kmetijske družbe, tako Gospodarski list v izdajah 1869-1879 in 1881-1902, Kmetovalec 1875-1877 in Primorski gospodar od 1905-1914. Vsebina te vrste periodičnega tiska je večinoma pedagoško naravnana in listi prinašajo predvsem nasvete, vzglede ter novosti na kmetijskem in gospodarskem področju.

V sklopu časnikov, ki prinašajo pomembnejše prispevke ter vesti v zvezi z materialno kulturo goriškega območja ob koncu 19. in začetku 20. stoletja naj kot primer[37] predstavimo le »Sočo«, politični list liberalne usmeritve, ki je spremljal politično in gospodarsko življenje Slovencev na Goriškem od 1871 do 1915. Prinaša članke povsem domoznanskega in potopisnega značaja v rubriki *listek*, kjer ob splošnem opisu pokrajine in ljudi dobimo tudi podatke o materialni kulturi.[38] Mnoge drobne podatke pa dobimo v člankih, dopisih in predvsem v posebni rubriki, namenjeni gospodarstvu (najprej poimenovani Kmetijske in trgovske vesti, nato Gospodarstvo, Narodno gospodarstvo in Trgovsko-obrtne in gospodarske vesti). Prvi letniki Soče npr. objavljajo cenike

---

[30] Umni gospodar 1863/I, 68: Zgoščen poživaljen gnoj. - 1864/II. str. 22: Narboljši gnoj za sadna drevesa.

[31] Umni gospodar 1863/I, 68, 69: Kako se da prav lahko spoznati ali je črno vino samonasebno (natirlih) ali umetno (kunštno) barvano?

[32] Umni gospodar 1864/II, 3, 4: O sadjoreji (govor A. Pavletiča na glavnem zboru v Tolminu, v katerem propagira sadjarstvo).

[33] Umni gospodar 1864/II, 5: Glavne pravila (regelce), kdaj in kako živini klasti in pojiti jo. - 89-91: Kmetje, živinorejci, kdaj boste vendar pametni?

[34] Umni gospodar 1864/I, 5: Bombaž in pridelovanje njegovo (prevod iz nemščine).

[35] Umni gospodar 1864/II, 91: Kako se dajo žlahtni kostanji hitro pa gotovo izrediti.

[36] Umni gospodar 1865/III, 73: Pomoček, da krompir ne gnije.

[37] Predstavitev vseh notic in omemb materialne kulture v časopisu Soči bi zahtevala posebno obravnavo, zato so v opombah navedeni le obširnejši članki in prispevki s tega področja.

[38] Soča 1871, št. 1-2: Štefan Širok, Od Gorice do Trnovega. - Soča 1872, št. 12, 13, 18: Iz Trsta na Kras (podp.: Kraševec); - Soča 1873, št. 45: Idrijska dekleta - o klekljanju v Idriji (podpis G. L.). - Soča 1974, št. 46: J. Rebek, Trgatev v Vipavski dolini. - Soča 1978, št. 27: Bovec in njegova okolica. Soča 1879, št. 41, 42, Tomaž Rutar, Razor (ponatis iz Kocianičevih Drobtinic) - Soča 1883, št. 43: Moj sprehod: S Plešivca nad Trento; št. 44 in 46: J. Kugy, Julijske Alpe. – Soča 1884, št. 9: Narodno blago na Cerkljanskem (podpis: Čižmarjev Tone). - Soča 1884, št. 36: Abram, Trentarske pripovedke.

[39] Soča 1871-1873, posamezne številke: Cenik raznega blaga na goriškem trgu.

[40] Soča 1874, št. 18-19: Razdelitev občinskih pašnikov; št. 19: Kmetijske in trgovske vesti: razpis daril za dobro urejena gnojišča - s smernicami za ureditev gnojišča; ista: O možnosti izdaje kmetijskih knjig na posodo; št. 20: Kmetijske in trgovske vesti: Razpis denarnih daril za ustanavljanje sirarskih in mlekarskih družb. - Soča 1876, št. 41: Dopis iz Sela o razdelitvi občinskih zemljišč; Dopis iz Bovca o revščini v Soči in Trenti. - Soča 1877, št. 14: Dopis iz Sv. Lucije o predavanju o sadjarstvu. - Soča 1883, št. 51: članek Zakaj propada kmečki stan? - Soča 1884, št. 43, 44: Nekoliko opomb o kmetijskih razstavah. - Soča 1885, št. 51, 52: Blagovoljen svet kmetovalcem goriške okolice. - Soča 1886, št. 1, 3, 5, 6: v nadaljevanjih: Blagovoljen svet kmetovalcem goriške okolice. - Soča 1889, št. 1: Razkosavanje kmetij je nevarno kmetu in državi. - Soča 1990, št. 1: Nekoliko glavnih vzrokov, zakaj propada kmečki stan (podpis: Kmetoljub). - Soča 1895, št. 30; Naše rane, dopis S Tolminskega o razmerah na kmetih. - Soča 1901, št. 70, 72, 75, 94, 95, 98, 135, 136: Organizacija kmetije (zgodovinski pregled razvoja kmetije in kmetijskih odnosov v državah Evrope in Amerike). - Soča 1906, št. 94: O kmetskih potrebah; št. 103: Misli slovenskega kmeta (ponatis iz Narodnega lista). - Soča 1907, št. 145: Kmet in draginja. - Soča 1908, št. 25: Za gospodarsko povzdigo goriške dežele (spomenica poslanca A. Štreklja). - Soča 1909, št. 59: Trgovsko-obrtne in gospodarske vesti: Dopust vojakom za časa žetve. - Soča 1914, št. 57: Naše kmetije (o solidarnosti med kmetijami, zaradi pomanjkanja mož, ki so v vojaški službi).

pridelkov in drugega blaga na goriškem trgu.[39] Prispevki in dopisi so večinoma izobraževalnega značaja, z namenom izboljšati kmetijstvo in gospodarstvo, in sledijo tekočim dogodkom. Tako se v Soči pojavljajo naslednje panoge materialne kulture: kmetijstvo, splošno, z izobraževalno vsebino[40], poljedelstvo[41], živinoreja[42], vinogradništvo in vinarstvo[43], sadjarstvo[44], gozdarstvo[45], izgradnja cest[46] in železnic[47], vodovodi in elektrifikacija,[48] trgovina in obrt, s poudarkom na ustanavljanju in razvoju obrtnih in zadružnih društev[49] ter celo o športu ob začetkih smučanja na Trnovski planoti.[50] Podobno kot v liberalni »Soči« lahko zasledujemo vesti in poročila s področja materialne kulture tega časa tudi v tedanjih periodičnih glasilih klerikalne usmeritve »Primorskem listu« (1893-1914) in »Gorici« (1899-1914).

Med domoznanskimi deli, ki obravnavajo Goriško v prvi polovici 20. stoletja, je potrebno omeniti dela Furlanskega planinskega društva »Società Alpina Friulana«, ki je v seriji Guida del Friuli izdalo dve knjigi: Guida delle Prealpi Giulie leta 1912[51] in Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco leta 1930[52]. Vodnika sta namenjena

---

[41] Soča 1873, št. 2: Kmetijske in trgovske vesti: Kako moramo poljedelstvo izboljšat. - Soča 1880, št. 20: Kmetijstvo (o pokončevanju mrčesa). - Soča 1884, št. 7: O sneti (opis in zdravljenje žitne bolezni); št. 10: O porabi mavca ali gipsa, izvrstnega gnoja; št. 20: Še nekaj o setvi detelje. - Soča 1900, št. 27: Narodno gospodarstvo: Streljanje proti toči. - Soča 1901, št. 45: Streljanje proti toči. - Soča 1901, št. 113: Dopis: o Karlu Pečniku v Aleksandriji in njegovi knjigi o krompirju). - Soča 1905, št. 57: Gospodarstvo: Vabilo poljedelcem goriško-gradiščanske dežele za udeležitev poskušanj z umetnimi gnojili (na planinah, v Brdih in na Krasu). - Soča 1914, št. 62: Kmetovalci Avstrije (priporočilo naj se prilagodijo vojnim razmeram.)

[42] Soča 1871, št. 9: Notica o izidu knjige Nauk o umni živinoreji. - Soča 1874, št. 21, 23, 24: Notica in poročilo o razstavi goveje živine v Gorici; št. 48. - Kmetijske in trgovske vesti: V planino je moč (opis prihoda švicarskega mlekarja Hitza na planino Razor in njegovo poučevanje sirarjenja ter snage v mlekarni). - Soča 1877, št. 40: Dopis iz Tolmina o predavanju mlekarja Hitza, o mlekarskih društvih in o zahtevi Čadržanov in Zadložanov za ohranitev koz. - Soča 1878, št. 22: Dopis iz kobariške okolice o živinski bolezni pri konjih na Idrskem; Dopis živinorejcem in sirarjem o Hitzovem delovanju na Primorskem (podpisan: Povše). - Soča 1880, št. 51: Dopis iz Sežanskega okraja o živinoreji na Krasu. - Soča 1885, št. 1, F. Žepič, O važnosti in koristnosti prvega mleka za tele. - Soča 1886, št. 21, Štefan Šuligoj, Vnetljivi krvomok pri govedih; št. 24: F. Žepič, Kako si lahko kmetovalec spomladi z zgodnjo pičo pomaga?; št. 37. Živinorejska bolezen črni ali vranični prisad; št. 44: F. Žepič, Koliko živine naj redi kmetovalec; št. 49: F. Žepič, Važnost zdravega zraka za živino v hlevu. - Soča 1887, št. 34: F. Žepič, Kako si kmetovalec pomaga v jeseni za pozno in spomladi za zgodnjo pičo ali krmo. - Soča 1899, št. 46: o knjižici Milana Ivančiča: Kako ravnati z mlekom; št. 91: Andrej Zavadlav: O živinoreji na Krasu. - Soča 1907, št. 129, 130: Trgovsko-obrtne in gospodarske vesti: Obdarovanje konj na Tolminskem. - Soča 1908, št. 74, 76: V varstvo planin in povzdigo planšarstva. - Soča 1914, št. 13. Predlog zadruge za rejo, pitanje in vnovčevanje prešičev za Tolminsko glavarstvo.

[43] Soča 1872, št. 21-24: Štefan Bratuž: Primorska vina v kemičnem poskuševališču za vinarstvo v Klosternenburnu; št. 30-31: Množenje vinske trte (spisal S. B. K.); št. 36-37: Na kaj moramo pri osnovi novega vinograda paziti; št. 44, 49: Katere trte so našim razmeram ugodne? (spisal S. B. K.). - Soča 1873, št. 3: Kmetijske in trgovske vesti, dopis iz Goriških Brd o poskusnem sajenju tujih trt rizlinga in traminca. - Soča 1874, št. 34: Beseda rihemberškim vinorejcem (spodbuda k vpeljavi novih tujih vrst trt). - Soča 1877, št. 17: Dopis: Iz Brestovice (o nujnosti žveplanja trt).- Soča 1877, št. 17: Dopis: Iz Brestovice (o nujnosti žveplanja trt). - Soča 1880, št. 44: F. Povše, Kraškim vinorejcem v resen preudarek (o vrednosti terana). - Soča 1882, št. 52: Fr. Povše, O ponarejanju in pačenju vina. - Soča 1884, št. 19: Vinska razstava v Dornberku; št. 20: Vinogradniki pozor (o trtnih škodljivcih); št. 47: F. Žepič, O trti slankamenki (s polemiko v naslednjih številkah o koristnosti te trte). Soča 1885, št. 39: Fr. Žepič, Resna beseda o trgatvi našim vinogradnikom. - Soča 1886, št. 38: Fr. Žepič, Dober svet našim vinogradnikom (vinogradniški in vinarski nasveti); št. 41 in 42: R. Dolenc, O zakajevanju vina z žveplom. - 1889, št. 38: Beseda našim vinorejcem (o ogledu vinogradov gradu Vogrsko). - Soča 1900, št. 5-6: Vinoreja na Krasu; št. 7 in 14-19: Vinska klavzula (o omejevanju izvoza in dopuščanju uvoza vina iz Italije). - Soča 1901, št. 10: Dopis o novi knjižici Umno kletarstvo, ki jo je spisal Fr. Gombač; št. 23: Vipavsko belo vino preteklega leta. - Soča 1903, št. 65-66: Vinarstvo in sadjerejstvo v Brdih in na Vipavskem. - Soča 1908, št. 12-13: Okrožnica o kletarskih nadzornikih (o imenovanju nadzornikov kvalitete vina in trgovine z vinom). - Soča 1914, št. 65: Okrožnica deželnega odbora (o nadziranju poljskih pridelkov in priporočilo vinorejcem, naj kljub vojnim razmeram skrbijo za kvaliteto vina).

turistom in popotnikom po teh krajih. V prvi je celovito obravnavano območje Tagliamenta in Soče, torej severna Furlanija z Beneško Slovenijo in Posočje od Gorice do Kobarida, ter Vipavska dolina od Gorice do Vipave. Knjiga je pomembna predvsem zaradi možnosti primerjave goriškega območja, zdaj pod Slovenijo, z območjem Furlanije in Beneške Slovenije, s katerimi so bili naši kraji zgodovinsko povezani do druge svetovne vojne. Med drugimi poglavji, ki opisujejo območja, vodovje, klimo, floro in favno, prebivalstvo po številu in razporeditvi, po fizičnem izgledu, izvoru in jezikovni ter etnični različnosti, se na materialno kulturo nanašajo poglavja o kmetijstvu[53], industriji[54] in prometu[55]. V potopisnem delu knjige so območja Goriškega obravnavana v poglavjih od Krmina do Brd, Gorica in okolica in pot po dolini Soče[56]. Opisi poti in posameznih krajev prinašajo podatke o življenju v kraju z navedbo osnovnih podatkov o prebivalcih, gostilnah in trgovinah, poštah in komunikacijskih povezavah ter drugih uslužnostnih dejavnostih, ki bi zanimale turista.

---

[53] Soča 1873, št. 14: Kmetijske in trgovske vesti: O sadjarstvu in trgovanju s sadjem (splošen poduk). - Soča 1875, št. 37: Dopis iz Brd (o lupljenju češp). - Soča 1884, št. 5: Nekoliko besed o gnojitvi sadnih dreves. - Soča 1887, št. 46: Berite vsi sadjarji (priporočilo za sadjarstvo). - Soča 1906: št. 17: Sadjerejci na Tolminskem pozor (o razdeljevanju sadnih dreves iz drevesnice v Tolminu). - Soča 1907, št. 62: Opomin goriškim sadjarjem (o možnosti prevoza in prodaje sadja na Bledu).

[54] Soča 1872, št. 31: Gojzdne razmere v Zgornjesoški dolini. - Soča 1879, št. 36: Dopis iz Soče o nesreči pri splavljanju drvi. - Soča 1883, št. 6: Al. Štrukelj, Pogojzdenje Krasa. - Soča 1893, št. 31: O pogozdovanju Krasa (analiza stanja in opis pogozdovanja). - Soča 1907, št. 63: Pogozdovanje Krasa (poročilo o poteku pogozdovanja). - Soča 1913, št. 98, 103, 109: Pogozdovanje Krasa (poročilo komisije za pogozdovanje Krasa).

[55] Soča 1874, št. 9: Vest s Kanalskega: o slabo izpeljani cesti po Soški dolini. - Soča 1880, št. 21: Dopisi: Izpod Čavna (o življenju in cestah v vaseh pod Čavnom) in iz Zapotoka (o cestah v briških vaseh. - Soča 1882, št. 9, 22: Dopis o cestah iz Gorenje Trebuše, s Krasa in iz Dolenjih Brd. - Soča 1883, št. 5, 10: Tolminske in goriške ceste v državnem zboru. - Soča 1900, št. 73-75: O cestah na Kanalskem. - Soča 1913, št. 34, 35: Avtomobilska vožnja po Brdih (o pridobitvi avtomobila v Brda in cestnih povezavah z Gorico in Krminom).

[56] Soča 1871-1872: Prispevki o Predelski železnici. - Soča 1873, št. 11: Predelska železnica (Dolgotrajno obravnavanje predelske železnice po raznih zastopstvih). - Soča 1893, št. 13-15: Naše železnice (o potovanju po soški železnici skozi Gorico); št. 35-38: Vipavska železnica. - Soča 1895, št. 3: Železnica čez Predel (o brošurici odseka za gradnjo predelske železnice o načrtovanih železnicah v goriško-gradiščanski grofiji). - Soča 1896, št. 49-50 in Soča 1897, št. 2: Vipavska železnica. - Soča 1898, št. 61: Predelska železnica s komercijalnega stališča; št. 69, 70, 83-85: Bohinj ali Predel (polemika o obeh železnicah), Soča 1900, št. 34, 36, 39, 43, 48: Dopis iz Kobarida o potrditvi bohinjske in zavrnitvi predelske železnice in v naslednjih številkah o trasi predvidene bohinjske železnice, težavah gradnje v Baški grapi). - Gradnji bohinjske železnice sledi Soča v naslednjih letih, prav tako načrtovanju drugih železniških prog. - Soča 1902, št. 43-45: Idrijska železnica. - Soča 1904, št. 22: Železnica Gorica–Červinjan. - Soča 1906, št. 30, 34, 35: Dopisi o Vipavski železnici. - Soča 1907, št. 5, 9, 21: Članki o Briški železnici. - Soča 1909, št. 30: Normalnotirna železnica Sv. Lucija–Kobarid. - Soča 1910, št. 40: Nove železniške zveze (o podaljšanju vipavske železnice in progi Postojna–Štanjel). – Soča 1913, št. 30: Železnica in avtomobilske zveze po Brdih. - Soča 1914, št. 8: Železniška zveza med Štanjelom in Divačo (o predlogu za izgradnjo proge).

[57] Soča 1899, št. 29: Električna razsvetljava v Gorici. - Soča 1900, št. 102: Dopis iz Kobarida o začetku gradnje vodovoda in nujni ureditvi kanalizacije). - Soča 1910, št. 5: Električna centrala pri Sv. Luciji (o načrtih za izgradnjo). - Soča 1912, št. 40, 45, 46, 48, 51, 54, 55: Kraški vodovod; št. 137-141: Vodovodno vprašanje v Gorici. - Soča 1913, št. 33: Dopis iz Kobarida (o električni razsvetljavi kobariškega trga).

[58] Soča 1898, št. 1-26: dr. Karol Pečnik, Slovenci in mednarodni promet (o spodbujanju izvoza in slovenske trgovine). - Soča 1899, št. 87: Dopis: Utesnitev krošnjarjenja (o omejevanju krošnjarjenja in kako bo to prizadelo Bovčane). - Soča 1900, št. 17, 21, 28-30, 33, 35, 36, 41, 44-47: Trgovsko in obrtno društvo (o organizaciji trgovine in obrti, društva in o posameznih obrteh na Goriškem). - V isti številki tudi dopisi o veliki količini češenj na goriškem trgu in o češnjah kot skoro edinem izvoznem predmetu). - Soča 1901, št. 112: Napredek slovenske obrti v mestu (naštete so slovenske trgovine in delavnice na glavnih ulicah mesta z zaključnim priporočilom: Svoji k svojim!). - št. 127: Mizarska zadruga v Solkanu (o odprtju tovarne za mizarske izdelke, kjer je zaposlenih 30 mizarjev). - Soča 1906, št. 25: Naš kmet (o prodaji sadja in novih možnostih izvoza po železnici); št. 45, Kako prodaja kmet svoje pridelke? (podpis Kmet iz Goriške okolice); št. 51, 54, 59, 63, 66: Kmet in trgovina s kmetskimi pridelki.

Druga knjiga Guida del Friuli V. Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco je zasnovana na enak način, le da podrobneje obravnava kmetijstvo, industrijo, trgovino in promet dvajset let kasneje ter posamezne kraje Goriškega s Posočjem do Trente na severu in z Vipavsko dolino na jugu.

Poleg omenjenih del je kot pomemben vir za spoznavanje materialne kulture tega območja v času pod italijansko oblastjo potrebno omeniti še obsežno delo Ernesta Massija[57], ki Goriško obravnava z vidika krajevne geografije in gospodarskega razvoja, prav tako obsežno delo o planinah Matea Marsana[58] in pregled stavbnih tipov v delu Bruna Niceja[59].

V času med obema vojnama si je italijanska oblast na Primorskem prizadevala pospešeno italijanizirati slovensko območje - in je svojo oblast utrjevala tudi s spreminjanjem slovenskih imen krajev v italijanska ter z obravnavami teh območij s strani italijanskih piscev. Zato je toliko bolj pomembna domoznanska knjiga Rada Bednarika Goriška in tržaška pokrajina v besedi in podobi[60]. Izšla je leta 1932 in v prilogi prinaša tudi seznam starih slovenskih krajevnih imen in nova poitalijančena imena. Zasnova knjige je enaka kot pri drugih domoznanskih delih in obsega geografski opis območja (lega in opis, površinske oblike, sestavine, nastanek in razvoj površinskih oblik, vodovje, klima) gospodarske razmere (rastlinski pasovi, kmetijstvo, lov in ribištvo, rudniki, industrija, obrt, trgovina in obrt in v tem poglavju ceste in železnice), socialni ustroj prebivalstva ter cerkvena in upravna razdelitev dežele. Za razliko od prejšnjih domoznanskih del pa so v Bednarikovem delu skoraj že na etnološki način obravnavana naselja (selišča) in tipi hiš z navedbo gostote naseljenosti, velikosti in razvrščenosti naselij, višinske razdelitve, tipov naselij in končno z navedbo in opisom naslednjih hišnih tipov: alpskega, zapadno furlanskega, ki sega po njem tudi v Brda in goriško okolico, mešanega tipa, razširjenega zlasti po Vipavski dolini, kraške hiše in hiše na Pivki in na Postojnskem. V drugem delu krajev nas podobno kot prej omenjeni furlanski vodniki vodi po Vipavski dolini, med Brice, na Pivko, Kras, v Gore (to je v Zgornje Posočje s Kanalskim Kolovratom, Banjško planoto, Kanalskim pa vsem Tolminskim, Kobariškim in Bovškim; v to poglavje Bednarik vključuje tudi Cerkljansko in Idrijsko). Te kraje in njih stavbno kulturo v tedanjem času nam približajo še številne fotografije, s katerimi je knjiga opremljena.

Prepoved slovenske besede v medvojnem obdobju je gotovo pripomogla, da nimamo večjih slovenskih domoznanskih del o goriškem območju iz tega časa. Domoznanske članke pa lahko poiščemo v tedanjem slovenskem revijalnem tisku. Po prvi svetovni vojni je začel ponovno izhajati Gospodarski list (1922-1928), mesečnik za vprašanja živinoreje, vinogradništva in kletarstva, sadjarstva in čebelarstva. Njegov urednik Josip

---

[50] Soča 1894, št. 51: Dopis s Trnovske planote (o uvedbi »novega športa« - snežke ali ski (smuči) na Trnovski planoti). - Soča 1895, št. 11: Dopis s Trnovske planote (o razmahu »snežkarjev« in izletu na Goljake).

[51] Guida del Friuli IV, Guida delle Prealpi Giulie, ur. Olinto Marinelli, Udine 1912.

[52] Guida del Friuli V. Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco, ur. Michele Gortani, Udine 1930.

[53] Guida del Friuli IV: Francesco Musoni, Le condizioni agricole, 182-211.

[54] Guida del Friuli IV. Francesco Musoni, Industrie e commerci, 212-226.

[55] Guida del Friuli IV: Francesco Musoni, Vie e mezzi di comunicazione, 228-224.

[56] N. d.: Cormons ed il Collio, 713-729. - Gorizia e dintorni, 730-741. - Una corsa nella valle del'Isonzo, 742-752.

[57] Ernesto Massi, L'ambiente geografico e lo sviluppo economico nel Goriziano, Gorizia 1933.

[58] M. Marsano, I pascoli alpini nell'Alto e Medio Isonzo, Gorizia 1932.

[59] Bruno Nice, La casa rurale nella Venezia-Giulia, Bologna 1940.

[60] Rado Bednarik, Goriška in Tržaška pokrajina v besedi in podobi, Gorica 1932.

Rustja je uredil tudi Gospodarsko čitanko[61], ki je izšla leta 1925 v založbi Goriške Mohorjeve družbe, ter v njej predstavil gospodarstvo glede na nove politične in državne razmere. Obsežen članek o planinah je prispeval Henrik Tuma, članke so prispevali gospodarski strokovnjaki tega časa Anton Podgornik, agronom, o živinoreji in boleznih živine, Just Ušaj, agronom in deželni učitelj o kmetijstvu, France Magajna, publicist, o vinogradništvu in sadjarstvu, o poljedelstvu pa je pisal Franc Pengov.

Znani politik, planinec in narodni buditelj, dr. Henrik Tuma se je v tem času predstavil tudi kot domoznanski pisec in je poleg pomembnega dela pri planinskem imenoslovju spisal vrsto člankov o planinah[62]. Članke domoznanskega in etnološkega značaja sta objavljali Goriška Mohorjeva družba in Goriška Matica v svojih koledarjih. Tako o materialni kulturi na območju Goriškega v koledarjih Goriške Mohorjeve družbe piše Janko Bele v članku o kmečkem domu[63]. Jože Abram pa v svojem članku Bogatin omenja planino Komna, kjer so Sočani prepasli tri do štiritisoč glav drobnice, pod psevdonimom Trentar Jože pa govori o lovskih razmerah v Trenti[64]. O vinarstvu govori članek pisca pod psevdonimom Vipavski kletar[65], Hrast Jože je prispeval zapis o kamnarskem delu[66]; anonimna sta članek o industriji v Julijski krajini[67] in o gojenju sviloprejk[68]. Z začetkom druge svetovne vojne so koledarji prenehali izhajati. V koledarjih Goriške Matice ni veliko člankov o materialni kulturi na Goriškem, omenimo pa naj le članek Vinka Vodopivca o tamburicah kot »narodnem« glasbilu[69], ter opis zgledne kmečke izbe tega časa anonimnega pisca[70] in prispevek Maksa Rejca o mlekarstvu in planšarstvu[71]. V glasilu slovenskih kulturnih in prosvetnih društev Naš čolnič (1923-1929) prav tako ni veliko domoznanskih člankov, ki bi omenjali materialno kulturo. Glasilo je bilo posvečeno predvsem društvenemu življenju, vendar so v njem zanimive podobe tedanjega časa: tako fotografije iz društvenega življenja, fotografije članic dekliških krožkov v značilnih »narodnih oblekah«, ki so jih priporočali zavednim slovenskim kmečkim dekletom, fotografije trgatve, koscev in kmečkega kosila v polju. Z materialno kulturo se ukvarja romantični članek o slovenskih hišah[72] in o domačih šegah z opisi in fotografijami ognjišč, pa o slovenskih narodnih nošah[73]. Sem sodijo še članki o delu na deželi, kopanju krompirja, košnji in trgatvi[74] ter članek o Trenti s fotografijo Trentarja pri ognjišču[75].

Po drugi svetovni vojni je domoznanstvo zamenjalo specializirano strokovno delo, značilne domoznanske kompleksne opise pa strokovne monografije posameznih

[61] Josip Rustja, Gospodarska čitanka, Gorica 1925.
[62] Henrik Tuma, Naše planine, Jadranski almanah, Trst 1924, 76-94. - Isti, Planinski vestnik XXI/1, 1921, Članki: Po Trenti, Kanjavec in Vršac, planina Trebiščina, Ostrnik, Goličica, Planina Črni Vrh nad Sočo, Kaluder, Lanževica, Planina Za Skalo, Vogel, Planina v Plazeh.
[63] V. Bele, Naš kmečki dom, Koledar Goriške Mohorjeve družbe (dalje KGMD) 1927, str. 98-99.
[64] Jože Abram, Bogatin, KGMD 1927, str. 63. - Isti (Trentar Jože), V planinskem kraljestvu in bratovstvu, KGMD 1928, 34-52.
[65] Kako si ohranimo dobro vinsko kapljico (Vipavski kletar), KGMD 1928, 126-128.
[66] Hrast Jože, Nabrežinski kamnolom, KGMD 1928, 55-58.
[67] Industrija v Julijski Krajini, KGMD 1939, 81-85.
[68] Živalca, ki svilo prede, KGMD 1940, 104-110.
[69] Vinko Vodopivec, Nekaj malega o tamburicah, Koledar Goriške Matice (dalje KGM) 1921.
[70] Kmečka izba, KGM 1928, 58-59.
[71] Maks Rejc, Mlekarstvo in planšarstvo v naših gorah, KGM 1928, 93-99.
[72] Naš čolnič 1924, št. 11-12, 260-263 Brez navedbe avtorja).
[73] Naš čolnič 1927, št. 2, 49-50. - Isti, št. 3, 79-80.
[74] Naš čolnič 1927, št. 7, 203-204. - Isti, št. 10, 276-278.
[75] Naš čolnič 1928, št. 11, Lepa si zemljica naša! Trenta (psevdonim Pušarjev Ciril).

območij. Tako je še vedno temeljno geografsko delo Antona Melika Slovenija, v sklopu katerega je v posameznih zvezkih opisana tudi Goriška in Zgornje Posočje[76], zasnovano na domoznanski način. V kompleksno celoto namreč združuje geografski opis z opisi gospodarstva, naselij in hišnih tipov. Avtor je monumentalno delo začel pisati pred vojno, splošni opis pa je v drugi predelani izdaji izšel leta 1963. V predgovoru k drugi izdaji avtor sicer nakaže svoje dvome o konceptu, vendar tudi razloži, da je želel napisati delo tako da bi bilo »osnova za delo, podlaga za nadaljnje delo«[77]. S tem Anton Melik pravzaprav zadene bistvo domoznanskega koncepta pri obdelavi obsežnejšega območja - željo po celovitem spoznavanju območja, ki daje osnovo za podrobnejše študije. Temeljitejše razprave so monografije posameznih krajev, ki prav tako uporabljajo domoznanski način spoznavanja kraja in življenja prebivalcev. Geograf Janez Planina je na ta način obdelal vas Sočo[78], Igor Vrišar Goriška Brda[79], zgodovinar Peter Stres Idrsko in Mlinsko[80]. Podatke o materialni kulturi dobimo tudi v zgodovinskih delih Branka Marušiča o Trenti[81] in Šentviški planoti[82], Nataše Nemec Bilje[83], Boruta Koloinija Vipavski križ[84].

Še najbolj se domoznanski literaturi iz prejšnjih časov približajo krajevni območni zborniki, ki pogosto z le rahlim, predvsem krajevno pogojenim, konceptom združujejo članke z različno tematiko. Vendar pogosto vsebujejo tudi pomembna poglavja materialne kulture, predvsem s področja gospodarstva. Za območje Goriškega so tako pomembni naslednji zborniki: Goriški zbornik 1947-1957[85] in 1948-1968[86], Tolminski zbornik leta 1956[87] leta 1975[88] in Potresni zbornik leta 1980[89] ter zbornik Ajdovščina 1945-1970[90] in Vipavski zbornik pod nazivom Vipavski izbor[91] ter zborniki Šentviške Planote[92], Volč[93] in Podnanosa[94]. Prav tako so pomembni posamezni strokovni zborniki - etnološki zbornik posvetovanja etnologov in folkloristov v Bovcu 1971[95] in prav tako etnološki zbornik o Brdih[96], geografski zbornik raziskav angleških geografov v Zgornjem Posočju[97],

[76] Anton Melik, Slovenija II, 1. zvezek, Slovenski alpski svet, Ljubljana 1954. - Isti, Slovenija IV, Slovensko Primorje, Ljubljana 1960.
[77] Anton Melik, Slovenija I, Ljubljana 1963.
[78] Janez Planina, Soča. Monografija vasi in njenega podoročja, Geografski zbornik 2, 1954, 213-249.
[79] Igor Vrišar, Goriška Brda. Gospodarska geografija. Geografski zbornik 1954, 54-114.
[80] Peter Stres, Idrsko in Mlinsko, Nova Gorica 1994.
[81] Branko Marušič, Iz zgodovine Trente in Soče, Nova Gorica 1982.
[82] Branko Marušič, Šentviška planota, Maribor 1980.
[83] Nataša Nemec, Kronika Bilje, Nova Gorica 1989.
[84] Borut Koloini, Križ je bu enkrat mejstu, življenje nekega kraja, samozal., Vipavski Križ, 1992.
[85] Goriški zbornik 1947-1957 (ob deseti obletnici priključitve Slovenskega Primorja k FLR Jugoslaviji), Nova Gorica 1957.
[86] Goriški zbornik 1948-1968 (ob dvajsetletnici mesta Nove Gorice), Ljubljana 1968.
[87] Tolminski zbornik, Tolmin 1956.
[88] Tolminski zbornik, Tolmin 1975.
[89] Potresni zbornik, Tolmin 1980.
[90] Ajdovščina 1945-1970. Ob 25-letnici ustanovitve prve slovenske vlade, Ljubljana 1970.
[91] Vipavski izbor, Zbornik spisov ob 100-letnici vinarske zadruge Vipava, ur. Borut Koloini in Andrej Malnič, Vipava 1994.
[92] Zbornik Čentviške planote (ob 800 letnici prve omembe župnije), Čentviška Gora 1992.
[93] Podobe Volčanske župnije skozi 1100 let, Volče 1995.
[94] Št. Vid - Podnanos, Zbornik prispevkov o kraju in njegovi zgodovini, Nova Gorica 1996.
[95] Zbornik 18. kongresa SUFJ, Bovec 1971, Ljubljana 1973.
[96] Etnolog 2/1, 2, Briški letnik Etnologa, Ljubljana 1992.
[97] The Upper Soča Valley, Geographical studies II/2, London 1955.

zbornik posvetovanja slovenskih geografov v Tolminu in Bovcu 1975[98], zbornik posvetovanja slovenskih zgodovinarjev v Tolminu 1986[99] in zbornik prispevkov za zgodovino Tolminskega[100], zborniki Goriškega muzeja[101] in zbornik o Slovencih med Brdi in Jadranom[102]. Zborniki so navadno omejeni na območje upravne enote sodobnega časa - občine in v posebnih poglavjih obsegajo, poleg drugih raznovrstnih tematik tudi opise gospodarskega razvoja obravnavanega območja v določenem času - tako razvoj kmetijstva, industrije, cestnega omrežja, izrabe vodne energije, trgovine, turizma in gostinstva, ter včasih tudi podrobnejši opis podjetij in industrijskih obratov. Naslednice te vrste zbornikov so takoimenovane fotomonografije[103], s krajšim tekstom in reprezentančnimi fotografijami, ki nam materialno kulturo tudi vizualno približajo.

V osemdesetih letih se na domoznanski način združuje tematika mladinskih raziskovalnih taborov. Pod vodstvom mentorjev so srednješolci, udeleženci poletnih alpskih mladinskih raziskovalnih taborov, razdeljeni po skupinah - v geografsko, biološko, zgodovinsko, jezikoslovno, etnološko, socialno-geografsko - raziskovali območja Bovškega in dolino Tolminke in Zadlaščice, in izsledke objavili v zbornikih[104]. Podobne zbornike zamejskih taborov pa imamo tudi za Brda[105]. Podatke o materialni kulturi, predvsem o gospodarstvu, pa tudi o stavbarstvu, prehrani, noši, prinašajo predvsem poglavja z opisom raziskovalnega dela etnoloških skupin.

Domoznanske prispevke v periodiki na Goriškem[106] po drugi svetovni vojni srečujemo v največji meri v Goriških srečanjih, Srečanjih in še v Primorskih srečanjih, pa tudi v Jadranskem koledarju in v Goriškem letniku, glasilu Goriškega muzeja. Članke, ki segajo na področje materialne kulture in etnologije, so v teh glasilih objavljali tudi pisci, ki so se nepoklicno zanimali za domoznanstvo in etnologijo: Ludvik Zorzut[107], Just Perat, Janko Perat, Marija Rutar[108], Joško Šavli in drugi. V vrsti člankov se razkrivajo podrobnosti, ki nam pomagajo spoznavati materialno kulturo Goriškega: bičarstvo[109], iznajdljivost pri uporabi vodne energije[110], izdelovanje grabelj[111], življenje na gorski

[98] Zgornje Posočje, Zbornik 10. posvetovanja slovenskih geografov, Tolmin-Bovec 1975, Ljubljana 1978.
[99] Zgodovinski časopis 41 (1987), Referati 23 zborovanja slovenskih zgodovinarjev.
[100] Kronika 42/1, Prispevki za zgodovino Tolminskega, Ljubljana 1994.
[101] Berila, ciklostilna izdaja Goriškega muzeja: Bovško berilo, 1971. - Berilo o Rutu, 1972.
[102] Marjan Brecelj, Slovenci ob Soči med Brdi in Jadranom, Celje 1983.
[103] Občina Nova Gorica 1947-1977, Nova Gorica 1977. - Zorko Fon - Hinko Uršič, Dolina Soče, Ljubljana 1982. - A. Lah, Od vipavskih gričev do goriških Brd, Ljubljana 1985. - Nova Gorica, fotomonografija, tekst Branko Marušič, Nova Gorica, Motovun 1988. - Zorko Fon, Soča od izvira do morja, Tolmin, Mariano del Friuli, Italija 1991. - Jurij Kunaver, Ob bregovih Soče, Ljubljana 1991. - Marjan Bažato, Trenutki v Goriških Brdih, Nova Gorica 1994.
[104] Pokrajina in ljudje na Bovškem, Zbornik alpskih mladinskih raziskovalnih taborov Bovec 1985-1987, ur. Jurij Kunaver, Ljubljana 1988. - Dolini Tolminke in Zadlašce, Zbornik alpskih mladinskih raziskovalnih taborov Tolmin 1988-1990, ur. Radovan Lipušček, Tolmin 1993.
[105] Tabor - Brda 1988, ur. Aldo Rupel, Gorizia 1988. - Noi e Collio - Mi in Brda, Gorizia 1990.
[106] Posamezne prispevke, ki zadevajo slovenska območja Goriške, ki je po 1947 ostala pod Italijo, objavljata osrednji italijanski domoznanski reviji Gorizia nella cultura in Studi Goriziani.
[107] Ludvik Zorzut, Ptička briegarca, Celje 1974; predgovor in bibliografija Marjan Brecelj. - Branko Marušič, Ludvik Zorzut - briški narodopisec, Etnolog 2/2, Ljubljana 1992, 227-283.
[108] Naško Križnar, Nekrolog in bibliografija Marije Rutar, Goriški letnik 7, 1980, 285-288.
[109] Perat Just, Bičarstvo na Krasu, Goriška srečanja II/5, 1967, 41-42.
[110] Isti, Brovč iz Koritnice in njegov vodni hlapec, Goriška srečanja II/6, 1967, 44-45.
[111] Isti, Ančken Toni in njegove trčmunske grablje, Goriška srečanja III/13-14, 1968, 89.

kmečki domačiji[112], plavljenje lesa po gorskih rekah[113], kmetijstvo[114], senožeti[115], planine[116], stavbarstvo[117] in gospodarska poslopja[118], hišna znamenja[119], obrt[120], sejme[121], promet[122], ribolov[123], prehrani[124]. Med etnološkimi obravnavami materialne kulture je poleg že obravnavanih preglednih člankov Milka Matičetova in Angelosa Baša potrebno omeniti še temeljne tematske razprave o posameznih panogah materialne kulture: Anne Sturm[125] o stavbarstvu, topografski popis etnoloških kulturnih spomenikov in dediščine Ivana Sedeja[126], o materialni kulturi Gore nad Ajdovščino in Krasa je pisal Naško Križnar[127], ki je prispeval temeljna dela tudi o ovčjih planinah na Bovškem[128] in obsežno filmsko dokumentacijo različnih panog materialne kulture[129]. Drago Meze je s socialno-geografskega vidika pisal o gospodarstvu kmetij na Šentviški planoti in v Trebuši[130]. Miloš Čotar pa je opisal kamnoseštvo v vaseh Kraškega dola, na italijanski strani Goriškega Krasa[131].

Številne krajevne kronike, pogosto nastale na pobudo domačinov in oblikovane ter napisane na domoznanski način, prav tako prinašajo opise materialne kulture kraja v določenih zgodovinskih obdobjih. Poleg geografsko-zgodovinskega uvoda, popisa znamenitosti in značilnosti kraja, ljudskega izročila in znamenitih oseb je v krajevnih kronikah navadno opisano vsakdanje življenje prebivalcev ter seveda materialna kultura vasi. Pogosto se kronika meša z spominskim pristopom, saj pisec opiše tudi svoje spomine na kraj. Poleg že omenjenih strokovnih del, ki obravnavajo posamezne kraje,

[112] Marija Rutar, Gorska kmečka domačija iz XVIII. stoletja na Tolminskem, Srečanja IV/20, 1969, 76-77.
[113] Ista, Plavljenje lesa po Tolminki in Godiči, Srečanja VII/35-36, 1973, 44-48. - Ista, O rižah in drčah na Tolminskem, Goriški letnik 1977/78, št. 4/5, 185-187.
[114] Ivan Kos, Kmetijstvo na Tolminskem včeraj, danes, jutri, Primorska srečanja 1978, 233. - Marija Rutar, Vejniki ali frodel, Jadranski koledar 1978, 250-256.
[115] Jožko Šavli, Senožet na Tolminskem, Mladika 22, 1978, št. 4, 65-66.
[116] Janko Perat, Planine umirajo, Primorska srečanja V/1977, 7-12.
[117] Marija Rutar, Gorska kmečka domačija iz XVIII. stoletja na Tolminskem, Goriška srečanja IV/20, 1969, 76-77. - Pavel Medvešček, Poslikane planete na kmečki arhitekturi na področju Tolminske, Goriške in Beneške Slovenije, Goriški letnik 9, 1982, 13-20.
[118] Jožko Šavli, Tolminska štala, Mladika 21, 1977, št. 4-5, 62-63. - Jožko Šavli, Kozolec in stog, Mladika 21, 1977, št. 8, 128-129.
[119] Jožko Šavli, O hišnih znamenjih na Tolminskem, Mladika 21, 1977, št. 1, 16-17. - Isti Hišna znamenja, Glasilo, tolminski verski list, 1985, št. 1-2 in 1986, št. 1-4.
[120] Marija Rutar, Izumrle domače dejavnosti na Tolminskem, Jadranski koledar 1970, 137-144. - Ista, Tolminske opekarne, Jadranski koledar 1973, 235-238. - Ista, Zadnji tolminski koledar, Tolminski zbornik 1956.
[121] Marija Rutar, Nekdanji tolminski sejmi, Jadranski koledar 1976, 253-256.
[122] Marija Rutar, Nekaj o nekdanjem prometu na Tolminskem, Jadranski koledar 1974, 171-182.
[123] Marija Rutar, Kako so lovili ribe na Tolminskem, Jadranski koledar 1979, 251-256.
[124] Marija Rutar, Ljudska prehrana na Tolminskem, Goriški letnik 6, 1979, 47-58.
[125] Anna Sturm, L'insediamento umano e la casa rurale nell'alta Val d'Isonzo, Studi Goriziani XXXVII, 1965, 77-115.
[126] Ivan Sedej, Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin, Topografsko gradivo, Ljubljana 1974.
[127] Naško Križnar, Tkalska delavnica za Križno goro, Srečanja 9, 1974, 45/46, 28-29. - Isti, Stanovanjska kultura na Gori v luči spreminjanja hišnih oblik, Goriški letnik 2, 1975. - Isti, Slovenski Kras (oris problematike), Jadranski koledar 1978, 147-149.
[128] Naško Križnar, Mera kot osrednji dogodek poselitve planine Za skalo, Srečanja 7, 1973/39-40, 41-47. - Isti, Planinsko naselje v porečju zgornje Soče, Prispevek k zgodovini in tipologiji, Goriški letnik 1, 1974, 68-97.
[129] Darja Skrt, Po sledovih reizma, Od eksperimenta do znanosti v filmih Naška Križnarja, Nova Gorica 1996.
[130] Drago Meze, Kmetije na Čentviški planoti in v Trebuši, Geografski zbornik XXVIII/2, 1988, str. 89-128.
[131] Miloš Čotar, Sledovi kamnoseštva v Kraškem Dolu, Gorica 1994.

premorejo kronike še naslednji kraji: Kanalski Kolovrat[132] in Kanalsko[133], Šebrelje[134], Bukovica in Volčja draga[135], Vogrsko[136], Kromberk[137], Ravne in Bate[138], Črniče[139], Čepovan[140], Opatje selo[141], Branik[142].

Posebej pa naj omenimo še kronike slovenskih vasi v goriškem zamejstvu, tako Števerjana[143], Štandreža[144], Podgore[145].

Čeprav avtobiografska in spominska literatura ne sodi v domoznansko literaturo, pa bi na koncu tega sestavka le kazalo omeniti nekatera dela, ki nam poljudno približajo konkretno doživljanje materialne kulture polpretekle dobe na Goriškem. Goriške Slovence je v skorajda dnevniških zapiskih opisal pomembni kulturno-politični delavec 19. stoletja Andrej Gabršček[146], prav tako tudi Henrik Tuma[147] in Julius Kugy[148]. Po spominu piscev, ki so tedanje čase doživljali, so se ohranila živa pričevanja o življenju v mladosti. Opise stanovanjske kulture, gospodarstva, noše, prehrane ter drugih elementov materialne kulture dobimo v pripovedih Hinka Klavore Čez drn in strn skozi življenje[149], Franca Kurinčiča Na tej in oni strani oceana[150], Franca Hvala v Življenju pod Bevkovo Kojco[151], Huberta Močnika Spomini in izkustva[152], Vlada Močnika Baška Grapa[153].

Domoznansko nalogo opisovanja življenja po poglavitnih determinantah, ki označujejo življenje ljudske skupnosti določenega prostora geografsko, zgodovinsko in kulturno, je za dvajseto stoletje opravil projekt Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Del območja Goriškega je zajet v knjigi za občino Tolmin[154] in zajema območje nekdanjega Tolminskega, razen Cerkljanskega hribovja. Nepopularnost domoznanske literature v strokovnih krogih in težave pri zajemanju tako širokega tematskega spektra so mogoče razlogi, da se je projekt iztekel. Pregled prispevkov, ki zadevajo materialno kulturo na Goriškem, kaže na pomen domoznanske literature pri spoznavanju vrste podatkov, ki bi bili sicer raztreseni v člankih strokovne literature.

---

[132] Ciril Zupanc, Kanalski Kolovrat (ob 30-letnici volitev organov ljudske oblasti, Nova Gorica 1974).
[133] Šuligoj Mirko, Od Soče do Čavna, monografija kanalskega okrožja, Nova Gorica 1989.
[134] A. Pagon-Ogarev, Šebrelje skozi stoletja, Ljubljana 1976.
[135] Humar Jožko, Kronika Bukovice - Volčje drage 1918-1947, Nova Gorica 1986.
[136] Julij Beltram, Vogrsko v ogledalu časa, Koper 1990.
[137] Pavlin Marko, Kronika Krajevne skupnosti Kromberk-Loke, Koper 1986.
[138] Radinja Stegovec-Slavka, Kronika Krajevne skupnosti Ravne-Bate, ciklostil, samozal., Nova Gorica 1988.
[139] Novak Alojzij, Črniška kronika, Gorica 1992: avtorjevi dnevniški zapisi v času, ko je bil dekan v Črničah.[140] Mirko Šuligoj, Kronika Krajevne skupnosti Čepovan, ciklostil, Nova Gorica 1993.
[141] Lukan Vinko, Opatje selo skozi čas (350 let duhovnije Opatje selo), Opatje selo 1993.
[142] Kronika Rihemberk-Branika, Branik 1994.
[143] Marjan Terpin, Števerjan, Poskus orisa zgodovine vasi ob stoletnici ustanovitve Slovenskega katoliškega bralnega društva Št. Ferjan, Števerjan 1983.
[144] Lučana Budal in Damjan Paulin, Iz kmečkih korenin sem pognal, Pričevanja o preteklosti Štandreža, Gorica 1993. - Župnijska skupnost v Štandrežu skozi stoletja, Štandrež 1995.
[145] Mauro Beletti, Podgora-Piedimonde, Gorizia 1989.
[146] Andrej Gabršček, Goriški Slovenci I, Ljubljana 1932 in II, Ljubljana 1934.
[147] Henrik Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937.
[148] Julius Kugy je predvsem opisal Trentarje v knjigi Aus dem Leben eines Bergsteigers, München 1925, slov. Iz življenja gornika, Maribor 1968.
[149] Hinko Klavora, Čez drn in strn skozi življenje.
[150] Franc Kurinčič, Na tej in oni strani oceana, Ljubljana 1981.
[151] Franc Hvala, Življenje pod Bevkovo Kojco, Koper 1990.
[152] Hubert Močnik, Spomini in izkustva, Gorica 1971.
[153] Vlado Močnik, Baška grapa, Ljubljana 1974.
[154] Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje. Inga Miklavčič-Brezigar, Občina Tolmin, Ljubljana 1996.

Pregled še zdaleč ni popoln; pregledati in popisati bi bilo potrebno še vrsto periodičnih in revijalnih publikacij in sestaviti bibliografijo etnoloških del, ki zadevajo materialno, socialno in duhovno kulturo prebivalcev Goriškega v preteklem času. To pa je že dolgoročnejša naloga.

Summary

Material Culture in the Local Studies Literature on the Region of Goriško

The 19th century local studies literature includes descriptions of material culture of a particular cultural or geographical region either to define its ethnological peculiarities in architecture, costume, diet and specific customs of a particular group, or to give an overall view of its economy. The paper reviews the descriptions of material culture in the basic local studies literature on the region of Goriško (Northern Littoral), which gives us a picture of the material culture of this region in the 18th, 19th and 20th century, and in some ethnological, geographical and local studies publications of the 20th century, in which the authors either look at material culture from the point of view of a particular discipline or as part of a general description of the way of life of a particular region.

Karla Oder

Franc* Kotnik in materialna kultura Mežiške doline

Dr. Franc Kotnik je bil v prvi polovici 20. stoletja ena najvidnejših osebnosti v slovenski etnologiji. V objavljenih tekstih je pisal tudi o posameznih sestavinah materialne kulture. Prispevek načenja vprašanje njegovega teoretičnega dela v narodopisju in raziskovanje materialne kulture. Prispevek načenja vprašanje njegovega teoretičnega dela v narodopisju in raziskovanje materialne kulture. Zapisi o »starosvetnostih« s področja materialne kulture so osnova za obravnavanje ohranjenosti le-teh v Mežiški dolini in vplivu novosti, ki so v zadnjem stoletju pospešile proces opuščanja in izginjanja starosvetnosti.

Dr. Franc Kotnik was one of the most outstanding Slovene ethnologists in the first half of the 20th century. In his published works he also wrote about particular elements of material culture. The paper opens up the issue of his theoretical work in ethnology and research of material culture. Articles on »antiques« from the field of material culture are the basis and starting point for presenting both traditional elements and the way they have been preserved, and the emergence of innovations which changed the humdrum pace of life in the Mežica Valley in the previous century.

Raziskovanje materialne kulture med slovenskimi etnologi ob koncu prve polovice 20. stoletja ni bila več dilema, temveč celo uveljavljen način. Ložar je zapisal, »da je raziskovanje materialne kulture za poznavanje etnografskega in etnološkega značaja ljudstva neobhodno potrebno. /.../ Zanemarjati materialno kulturo kot področje narodopisja, bi se reklo po nepotrebnem omejevati delokrog, kajti za to ni niti teoretičnih, niti metodičnih razlogov.«[1] V prvem sistematičnem pregledu slovenske ljudske kulture

* Avtorica uporablja obliko osebnega imena Franc, kakor imenujejo umrlega sorodniki, domačini ter napisna plošča na njegovi rojstni hiši, Župančevi domačiji na Dobrijah. V strokovnih krogih je znan tudi kot Fran (SBL I, Ljubljana 1925–1932) in France (Enciklopedija Slovenije 5, Ljubljana 1991).

[1] R. Ložar, Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen. Narodopisje Slovencev I, 1944, 14.

je Ložar k materialni kulturi štel vse, »kar je v posredni in neposredni zvezi s fizičnim življenjem ljudstva oziroma posameznika.«[2]

Na Dobrijah, le 2 km od Raven na Koroškem, se je leta 1882 rodil Franc Kotnik, slavist in etnolog, ki je svoje znanstveno delo posvetil etnologiji in njeni popularizaciji, kar dokazujejo objave prispevkov v različnih časopisih in listih prve polovice 20. stoletja. Njegova znanstvena prizadevanja v etnologiji sta ovrednotila dr.Vilko Novak[3] in Sonja Rus Kogej[4], ki sta objavila tudi njegovo bibliografijo.[5]

Dr. Franc Kotnik je bil sredi 20. stoletja v »slovenski etnografiji v nekem pomenu njena osrednja osebnost, vezoča prvo strokovno obdobje v njeni zgodovini, Murkovo in Štrekljevo, s sodobnimi prizadevanji«[6]. Z omenjenima se je Kotnik srečal na univerzi v Gradcu, ko je kot študent obiskoval seminar pri profesorju Karlu Štreklju in je zanj »nabiral ljudske pesmi iz Guštanja in okolice ter Leš nad Prevaljami«[7]. Pri profesorju Matiji Murku je napisal seminarsko nalogo o ženitovanjskih šegah na Koroškem. Tako je Murko nanj vplival z »Nauki za Slovence«[8] in predvsem kot profesor. »Potem ko je Murko zapustil torišče slovenske etnografije,« je bil Kotnik »dolga leta najbolj razgledani etnograf, ki je v širši javnosti namenjenih revijah edini spremljal poleg domače tudi tujo strokovno literaturo in ob njej opozarjal na naše potrebe.«[9] Tako je bil »v prvi polovici 20. stoletja ena izmed osrednjih osebnosti etnološke misli na Slovenskem,« in v svoji dobi »v slovenski etnološki javnosti zelo cenjen narodopisec in organizator, na katerega so se obračali vsi, ki so bili v zadregi glede pojmovanja posameznih etnoloških vprašanj. Dosegel je izreden oseben in znanstven ugled.«[10]

Kotnikovo javno delovanje sega od konca 19. stoletja do srede 50. let. Prvi objavljen prispevek Zajec, volk in lisica[11] je s področja duhovne kulture in še kaže vpliv romantičnih prizadevanj iskanja »narodove duše«. V zadnjem objavljenem tekstu obravnava vprašanje pustot na območju Gornjega Grada[12]. V prispevku raziskuje materialno kulturo, ki ima v njegovih raziskavah ob bukovnikih pomembno mesto. Članek je nastal na osnovi terenskega dela etnografske ekipe, ki je leta 1951 na Kotnikovo pobudo in pod njegovim vodstvom načrtno zbirala narodopisno gradivo v katastrski občini Florijan nad Gornjim Gradom.[13] Delo s terenskimi ekipami na celjskem območju v začetku 50. let potrjuje, da njegova znanstvena prizadevanja in raziskovanje kulturnih sestavin segajo na vsa tri področja etnološke sistematike. Prvo etnografsko ekipo je

[2] Isti, Narodopisje, 13.

[3] V. Novak, Delo Franceta Kotnika (1882-1955). Raziskovalci slovenskega življenja. Ljubljana 1986, 167-170; isti, Etnografsko delo dr. Franca Kotnika ob njegovi sedemdesetletnici. Slovenski etnograf V/1952, 184-186; isti, Obletnica obeh Kotnikov. Dr. Franc Kotnik. Zbornik ob razstavi. Ravne na Koroškem 1995, 29-31.

[4] S. Rus-Kogej, »Donesek« Franceta Kotnika k slovenski etnologiji. Diplomska naloga 1990 (Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).

[5] Ob 40.obletnici smrti je Koroški muzej Ravne na Koroškem pripravil razstavo in ob tem izdal zbornik Dr. Franc Kotnik (1882-1955), v katerem je pri bibliografiji izostala omemba omenjenih avtorjev, zato se jima na tem mestu opravičujem.

[6] V. Novak, Etnografsko delo, 79.

[7] M. Kropej, Štrekljevi sodelavci / zbiralci narodopisnega gradiva.Traditiones 17/1988, 241.

[8] Več o Murku glej: Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj. Ljubljana 1995.

[9] V. Novak, Delo Franceta Kotnika, 265.

[10] S. Rus, »Donesek«, 4.

[11] Zajec, volk in lisica. Basen po narodni pravljici. Mir 1901/XX, št. 12, 46.

[12] F. Kotnik, Pustote. Kotnikov zbornik. Celje 1956, 22-25.

[13] V. Šlibar, Etnografske ekipe dr. Franceta Kotnika in Pokrajinski muzej Celje. Dr. Franc Kotnik (1882-1955). 52-61.

Kotnik razdelil na tri skupine. Prva naj bi popisovala materialno kulturo (naselja, ljudsko stavbarstvo, hišno opremo, poljedelstvo, živinorejo, sadjarstvo, čebelarstvo, vinogradništvo, vrtnarstvo, gozdarstvo, lov, prehrano, hišno dejavnost, obrt, trgovino in promet), druga ljudsko pravo, pravne običaje, socialne strukture, priselitev, odselitev, življenjski standard in tretja duhovno kulturo.[14] Etnografske ekipe so zbrale veliko gradiva in predmetov, ki so bili osnova etnografski zbirki Pokrajinskega muzeja Celje.

O teoretičnih in metodičnih vprašanjih Kotnik ni veliko pisal. Največ izvemo o njegovem razumevanju narodopisja in materialne kulture iz dveh prispevkov[15], sicer pa je nekaj teoretičnih razmišljanj zapisal še v nekaterih ocenah drugih del. Vse do izida Narodopisja Slovencev pa je pogrešal sistem in bibliografijo v slovenski etnologiji.

Narodopisje je bilo zanj samostojna veda, »ki naj opisuje življenje razvitih evropskih narodov«[16], medtem ko je opisovanje življenja »izvenevropskih napolkulturnih in še naravnih ljudstev«[17] v domeni zemljepisa in njegovih pomožnih ved. Predmet »modernega narodopisja« je »narodna občestvena kultura«.[18] Narodopisje »obsega natančen opis vsega, kar je v zvezi z narodovim življenjem, zunanjim in notranjim, materialnim in duševnim.«[19] Kotnik je bil eden izmed tistih, ki so od narodopisja pričakovali, »da vsestransko raziskuje tako materialno, kakor socialno in duhovno kulturo.«[20]

V prispevku iz leta 1926 je narodopisje delil na: »stvarni narodopis, narodno nravoslovje in duševno narodopisje«[21], v uvodu v Slovenske starosvetnosti pa ostaja pri delitvi na »duševno, snovno ali materialno in občestveno kulturo.«[22] Posebno mesto je namenil ljudski medicini. Poudaril je nujnost po vključitvi ljudskega jezika in narečja v duhovno kulturo. Narodopisje naj bi »opozarjalo na vsebinske oblike narečja.«[23] Kotnikov koncept delitve področij v okviru narodopisja je enak Ložarjevemu, ki je delil »kulturo ljudstva« v materialno, socialno ali občestveno in duhovno.[24]

Zanimanje strokovnjakov, ne več samo za narodne običaje, narodne pesmi in pravljice, temveč tudi za »kmetska bivališča«, je Kotnik pripisoval »dobi socialnih teženj«. Takrat so se učenjaki začeli zanimati za »nižje sloje«.[25] Zaradi intenzivne industrializacije v drugi polovici 19. stoletja se je spremenila poklicna struktura prebivalcev. V Mežiški dolini je že sredi 19. stoletja od industrije živelo okrog 30% prebivalstva.[26] Na avstrijskem Koroškem je leta 1934 »od celotnega koroškega prebivalstva živelo od zemlje in gozda kot glavnega pridobitvenega vira še okrog 40%, od industrije, trgovine in prometa pa okrog 37%.«[27] Z razvojem industrije in rastjo industrijskega prebivalstva je povezano spreminjanje in izginjanje ljudske kulture.

---

[14] Isti, Etnografske ekipe, 54.
[15] F. Kotnik, Narodopisje. Naš dom. Maribor 1926/XVIII, str. 49-50; isti, Uvod. Slovenske starosvetnosti. Ljubljana 1943, 5-15.
[16] F. Kotnik, Narodopisje, 49.
[17] Prav tam.
[18] Isti, 50.
[19] Isti, 49.
[20] R. Ložar, Narodopisje, 13.
[21] F. Kotnik, Narodopisje, 50.
[22] Isti, Slovenske starosvetnosti. Ljubljana 1943, 5.
[23] Isti, Slovenske starosvetnosti, 8.
[24] R. Ložar, Narodopisje, 13.
[25] F. Kotnik, O slovenski kmetski hiši. Dom in svet 1906, 754.
[26] K. Oder, Občina Ravne na Koroškem. Etnološka topografija Slovenskega etničnega ozemlja. Ljubljana 1992, 162; J. Medved, Mežiška dolina. Socialnogeografski razvoj zadnjih sto let. Ljubljana 1967.
[27] S. Ilešič, Geografski oris Koroške. V. Prebivalstvo. Koroški zbornik, Ljubljana 1947, 30.

Kotnik je odraščal v neposredni bližini fužinarskih Raven in bil priča spreminjanju in izginjanju ljudske kulture, zato je tudi želel zbrati čim več podatkov o njej in njeni zgodovini in tako rešiti pred pozabo, »vse, kar je staro, starosvetno, domače in zanimivo. V slovenski ljudski kulturi je iskal neizpodbitna dejstva in pojave, ki jim je z razlaganjem njihovega nastanka, delovanja in pomena poskušal najti njihovo vzročno povezanost.«[28]

Materialno kulturo je imenoval snovna kultura in k njej prišteval »predvsem kmetska naselja, njihovo namestitev in velikost, kmetski dom, hišo in gospodarska poslopja, obliko in razvrstitev njiv, travnikov, gozda.«[29] Sem je uvrščal tudi oblike kmetskih hiš in »orodje, ki ga rabimo doma in na polju pri delu.«[30] Tudi »domača prehrana, vse stare jedi in če je kaj starega tudi v pijači«[31], pa noša in domači okras sodijo k materialni kulturi.

Zaradi sistematičnega in načrtnega dela si je prizadeval razvrstiti kulturne sestavine v vsebinske sklope in se zgledoval po Zeleninu[32], ki je področje materialne kulture razdelil na: 1. poljedelstvo, 2. živinorejo, ribji lov in čebelorejo, 3. jedi in kako se pripravljajo, 4. vprežna živina, oprema, vozila in plovila, 5. izdelovanje obleke in obutve, 6. obleka in obutev, 7. gojenje telesa, 8. stanovanje. Kotnik je sledil taki delitvi z razliko, da je kot samostojno kulturno sestavino obravnaval splavarstvo in da je ljudsko medicino, ki jo je Zelenin prišteval k telesni negi, obravnaval kot duhovno kulturo.

V narodopisno raziskovanje je vključeval vse plasti naroda, »od ročnega do duševnega delavca«, pod pogojem, da so še »materialno, nravno in duševno deležni narodnosti,«[33] kar pomeni, da so še ohranili slovenske starosvetnosti oziroma »narodno občestveno kulturo«, ki je bila v srednjem veku prisotna v vseh slojih. Nadaljnji družbeni in gospodarski razvoj je vplival na razslojenost družbe in nastanek novih slojev: mestnega, uradniškega in delavskega. V razslojenosti družbe in razvoju meščanstva je videl vzrok, da so se »prelomile stare podedovane življenjske oblike evropskih kulturnih narodov.«[34] Prejšnjo narodno občestveno kulturo so, po njegovem mnenju, ohranili sloji na deželi, »naši kmetje«, kot jih sam imenuje. »Zato zajema narodopisje, posebno pa še slovensko narodopisje, iz te bogate narodove zakladnice.«[35]

Največ narodovih starin so poleg kmetov ohranili še drvarji in pastirji; ribiči, splavarji (flosarji), oglarji in rudarji pa te še goje.[36] Rudarji in fužinarji predstavljajo prve industrijske delavce, ki so izšli iz kmečkega prebivalstva in so s seboj prinesli tudi sestavine »narodno občestvene kulture«, vendar se tako kot še pri ribičih, splavarjih in oglarjih ta ni ohranila v svoji prvobitnosti. Narodno občestvena kultura je torej »slovenska ljudska kultura« in vključuje »pojave, ki izvirajo v fevdalni družbenozgodovinski strukturi«.[37]

Od začetka druge polovice 50. let naprej narejene raziskave nekaterih od zgoraj omenjenih skupin[38] kažejo, da je pri njih mogoče najti sestavine slovenske ljudske

[28] S. Rus-Kogej, »Donesek«, 5.
[29] F. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, 8.
[30] Prav tam.
[31] Prav tam.
[32] F. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, 8; isti, D. Zelenin, Russische (ostslavische) Volkskunde. Berlin in Leipzig 1927. ČZN 1930/XXV, 123.
[33] F. Kotnik, Narodopisje, 50.
[34] Prav tam.
[35] Prav tam.
[36] Prav tam.
[37] S. Kremenšek, Etnološke dileme in razgledi 1. Ljubljana 1983, 127.
[38] K. Oder, Etnološko raziskovanje poklicnih skupin. Razvoj slovenske..., 181-186.

kulture, vendar so pod vplivom industrializacije in splošnega razvoja danes tudi te skupine že starosvetnost ali pa so že v celoti izginile.

V svojih teoretičnih razpravah Kotnik ne uporablja termina ljudski, ljudska kultura, temveč »narodno občestvena kultura«, z izjemo, ko govori o jeziku, o »ljudskem jeziku«.[39] Narodno mu pomeni slovensko. Vsak narod[40] lahko razvije svoj narodopis, »če ga veže jezikovna in kulturna enota«[41]. Zavedal se je, da so tudi Slovenci sprejemali posamezne kulturne sestavine od vseh sosedov in z vseh strani. V raziskavah pa najpogosteje omenja nemški vpliv.

Posamezne kulturne sestavine ljudske kulture imenuje starosvetnosti, »to je vse, kar je iz starega sveta«[42] in je praviloma v dolini že davno izginilo, ohranilo pa se je v odmaknjenih hribovskih delih. Izraz starosvetnosti v enakem pomenu uporablja tudi Zablatnik.[43] V Pleteršnikovem slovarju tega termina ne najdemo. Navaja pa pojeme starovinski, starovit, staroviten, ki pomenijo starinski, starinsko.[44] V knjižni slovenščini je pojem starosvetnost razložen kot nemodernost, nesodobnost.[45]

S področja materialne kulture Kotnik ni objavil obsežnejšega samostojnega dela[46]. V krajših tekstih pa obravnava gospodarstvo, bivališča, noše in prehrano. V nadaljevanju prispevka so Kotnikove starosvetnosti s področja materialne kulture v Mežiški dolini izhodišče za obravnavanje njihove ohranjenosti v zadnjih sto letih in hkrati povod za obravnavo tistih novosti, ki so bistveno vplivale na opuščanje starosvetnosti.

I. GOSPODARSTVO

Gospodarstvo določa način pridobivanja hrane, neposredno s poljedelstvom, živinorejo, lovom, ribolovom, nabiralništvom, čebelarstvom in rokodelstvom ter posredno z delom v industriji, rudarstvu, s trgovino, turizmom in prometom. Prevlada neposrednega načina pridobivanja hrane se spremeni z razvojem industrije, ki omogoča nove možnosti in načine. Kotnik je k predmetu etnologije štel le primaren način, ki pa v stoletnem razvoju ni ostal brez očitnih sprememb, vezanih na uspešnost drugih gospodarskih panog.

1. Poljedelstvo

Poljedelstvo je najosnovnejša dejavnost kmetijstva, s katero pridelujejo surovine za nemesno hrano in si tako posredno ustvarijo pogoje za rejo različnih živali. Na področje poljedelstva je Kotnik segel, ko je pisal o pridobivanju obdelovalne zemlje, o gnojvoži in o nekaterih poljščinah (lan, konoplja, pira in posredno o žitih).

Kmetijstvo je bilo v Mežiški dolini, zlasti v hribovitem, od doline odmaknjenem delu, dolgo avtarkično in usmerjeno v pridelovanje polikultur. Na poljedelstvo se navezuje tudi pridobivanje novih njivskih površin, kar so v hribovitih in gorskih

[39] F. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, 8.
[40] Več o opredelitvi pojma narod glej: R. Ložar, Narodopisje, 7-9; S. Kremenšek, Etnološke dileme in razgledi 1, 107.
[41] F. Kotnik, Narodopis, 50.
[42] Isti, Slovenske starosvetnosti, 5.
[43] P. Zablatnik, Teritev na Koroškem. Traditiones 3/1974, 150.
[44] M.Pleteršnik, Slovensko nemški slovar. Ljubljana 1894, 569.
[45] Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana 1985, knj. IV, 922.
[46] V Slovenskih starosvetnostih je zbrana večina njegovih že prej objavljenih tekstov.

predelih delali z izsekavanjem gozda in požiganjem, v lazih pa s požarjenjem.[47] Kotnik je opisal pridobivanje njivskih površin s požigalništvom, z delanjem novin. Tak način so v 20. stoletju vse bolj opuščali.

Jeseni 1917 je grofov najemnik Jedlovčnik v Ludranskem vrhu posejal novino ali laz z ržjo, da bi imel kruha.[48] Na območju Črne so nekatere rudarske družine »sicer redko, a le, do druge svetovne vojne še pridobivale plodno zemljo s požarjenjem. Tudi frate so okoliški kmetje delali redko, zadnjo okoli leta 1940.«[49] V Koprivni je eden izmed gozdarjev leta 1948 podrl les in tam naredil frato. Na njej je posejal rž. Pridelek je družina imela za tri leta.[50] Golosek in požiganje, s tem pa nastajanje frat in novin, je v začetku 50. let prepovedalo Gozdno gospodarstvo. Golosek in požig stelje je avtorica prispevka leta 1992 videla na Breznici. Štore so spravili iz zemlje s pomočjo buldožerja. Na novo pridobljeni njivi so posejali žito.

Po drugi svetovni vojni se je v Mežiški dolini zmanjšala površina njiv, ker so kmetje, zlasti v 60. in 70. letih, opustili njive in jih spremenili v travnike, ponekod pa jih pustili zarasti. V dolinskem delu so jih spremenili tudi v stavbne parcele.[51]

Tako kot na Koroškem, so tudi tu kmetje največ površin zasejali z žitaricami, predvsem z ržjo. Pred drugo svetovno vojno so tu skoraj vsi kmetje še pridelovali rž, pšenico, ajdo, proso, ječmen, oves, krompir, repo, redkev, kolerabo, peso, zelje in korenje. Kmetje v nižinskih predelih pa še gojijo koruzo, sončnice, mak, fižol in buče.[52] V hribovitih delih doline so zadnji kmetje sejali lan v 60. letih, v dolini pa so v tem času opuščali sončnice, mak, ber, oljno repico in proso. Desetletje pozneje so opuščali pridelovanje rži, pšenice in drugih žit. Višje ležeče kmetije so tudi krčile vrste in količino žit, vendar so še sredi 90. let sejali rž in oves. Namesto žitaric so posejali površine s silažno koruzo, krompirjem, deteljo in travo.

Med žita sodi tudi pira, pšenica rdeče barve, katere domovina je najbrž Kavkaz, v glavnem pa Perzija.[53] To v srednjem veku precej razširjeno žitarico so opuščali v 19. stoletju. Podatkov, da so jo sejali tudi v Mežiški dolini, do sedaj avtorica ni našla. V bližnji Dravski dolini, v Trbonjah in v Šentjanžu nad Dravčami, so piro imenovali pijanka in so jo pridelovali še nekaj let po drugi svetovni vojni, najpogosteje skupaj s pšenico, med katero je rasla. Iz njene moke so pekli kruh predvsem ob žetvi. Kdor je tega kruha zaužil preveč, je lahko bil okajen.[54]

Na Koroškem, zlasti v dolini Drave, so v 18. stoletju pridelali precejšnje količine lanu, kar navaja tudi Kotnik[55]. Pridelovanje te surovine za blago je z navodili pospeševala tudi cesarica Marija Terezija. Šorn za omenjeno obdobje ugotavlja, da je Koroška večino lanu izvozila v druge dežele in ga manj predelovala v fino platno.[56] Z razvojem industrije in uvajanjem bombažnih tkanin je upadalo povpraševanje po tovrstni surovi-

[47] A. Baš, Slovensko ljudsko izročilo. Ljubljana 1980, 23.
[48] Mir, 31.5.1918, št. 22, 122.
[49] A. Baš, Slovensko ljudsko izročilo. Ljubljana 1980, 23.
[48] Mir, 31.5.1918, št. 22, 122.
[49] M. Makarovič, Črna in Črnjani. Ljubljana 1986, 208-209.
[50] K. Oder, Terenski zapisi, Koprivna 1989.
[51] Isti, Občina, 97.
[52] Isti, TZ 1985-1993.
[53] F. Kotnik, O piri in ženitovanjskem kruhu. Etnolog 1944/XVII, 51-61.
[54] K. Oder, TZ, 1987.
[55] Pravi, da so v »Korotanu sejali mnogo lanu in konopelj.« v: Slovenske starosvetnosti, 28.
[56] J. Šorn, Obrtništvo v slovenskem prostoru v sedemnajstletju 1758-1775. ČZN 1979 št.1-2, 192.

ni. »Na južnem Koroškem so do druge svetovne vojne še pridno sejali lan«.[57] Na Strojni so ga »še okoli 1950. leta sejali na petih domačijah, pridobivali laneno predivo in olje. Laneno seme so stiskali pri Jergaču in Jezerniku na Libeliški gori vse do 1965. leta.«[58] V hribovitih krajih, predvsem zgornjega dela Mežiške doline, so ga zadnji kmetje sejali v 60. letih.

Večji in kvalitetnejši pridelek posamezne poljščine ni odvisen samo od tal in vremenskih razmer, temveč tudi od gnojenja. Hlevski gnoj ostaja primarni vir gnojenja, ob njem pa skoraj vsaka kmetija za boljši pridelek uporablja še umetna gnojila. Kotnik je opisal gnojvožo, delovno šego, v kateri je predstavil način spravila hlevskega gnoja na njive in ob tem navedel tudi imena »delavcev«.[59] Obravnavana oblika medsebojne pomoči pri poljedelstvu začne izginjati z uvajanjem mehanizacije. Spremembe v primerjavi z opisanim načinom gnojvože so nastale v načinu prevoza in v zmanjšanju števila sodelujočih. V strminah so nekateri kmetje že konec 50. let uporabili vitel, na katerega so privezali stara prevozna sredstva. Na njivi so gnoj z voza še vedno spravljali s *kreulnom* in ga ročno trosili z vilami. Prevažanje s traktorjem se je splošno uveljavilo v 70. letih, ko je večina imela vsaj en traktor. Ročno trosenje gnoja so v dolini in na položnih terenih kmetje opuščali v 70. letih z uvedbo rabe prvih trosilk in škropilnic gnojnice.

V 60. letih so kmetje na domačem trgu že lahko kupili traktorje znamk: »Ursus«, »Ferguson«, pozneje še »Lintnar«, »Lamburdžinija«, »Tigron« »Karari« in »Zetor«. Na manjših kmetijah pa je še danes najbolj razširjen manjši traktor »Tomo Vinkovič«.[60]

Nakup različnih strojev za potrebe kmečkega gospodarstva je za posameznega kmeta bila finančna obremenitev, ki je niso zmogli še zlasti kmetje brez gozda, zato so ustanavljali strojne skupnosti. Prvo uradno strojno skupnost so ustanovilii kmetje v Topli leta 1974. Neformalne skupnosti so sestavljali po trije kmetje že v 50. letih, ko so kupovali elektromotorje.[61]

2. Živinoreja

Na živinorejo so vsebinsko vezani članki o pastirskih običajih[62], o pustotah in svetem Martinu. Reja govedi in drugih živali je bila pomembna dejavnost vsake kmetije. V katastrski občini Leše je 22 kmetov leta 1832 redilo 7 konj, 3 bike, 6 volov, 55 krav, 46 telet, 180 ovac in 105 plemenskih svinj.[63] Skozi stoletje se je število posameznih vrst živali spreminjalo, skupna pa je ostala skrb za preskrbo krme.

Še v začetku 19.stoletja so na pobočjih Pece, Raduhe in Uršlje gore imeli skupne pašnike za pašo nemolznega goveda, drobnice in žrebet čez vso poletje. S planinskimi pašniki so gospodarile občine, posamična gospostva ali so bili dani v služnostno pravico.

V 20. stoletju so kmetje iskali različne oblike paše. Nekateri kmetje iz spodnjega dela doline so do 1. svetovne vojne vodili živino past na Luže in na Olševo, pozneje pa na Rišperk ali h Kumru. Nižinski, dolinski kmetje iz Raven, Prevalj in Mežice so pogosto

[57] P. Zablatnik, Teritev, 149.
[58] M. Makarovič, Strojna in Strojanci, Ljubljana 1982, 153.
[59] F. Kotnik, Gnojvoza ali gnojvoža, v: ČZN, 15 in Slovenske starosvetnosti, 43-44.
[60] K. Oder, TZ, 1989.
[61] Isti, TZ, 1989.
[62] F. Kotnik, Pastirski običaj o binkoštih v dobrolski okolici; Šmarčica - pastirski praznik, Mladika 1923, 238.
[63] Catastral Schaetzungs Elaborat der Gemeinde Liescha 1828-1940, Arhiv Slovenije.

dajali živino na pašo hribovskim kmetom z lastnimi pašniki. Pašnino so najpogosteje poravnali v naturalijah - s pridelki, poljščinami ali sadjem, pač s tistim, česar hribovski niso pridelali sami. Pašnino so tudi odslužili s *šihti* ob košnji in žetvi.

Skrb za krmo je kmete povezala v pašne skupnosti. Prva taka skupnost je omenjena leta 1909 - to je bila živinorejska zadruga Tolsti vrh[63]. Zadruga je imela svoje pašnike, na katerih so pasli okrog 80 glav živine. V pašno skupnost so se pred prvo svetovno vojno povezali tudi kmetje v Koprivni. Prva leta po drugi svetovni vojni so imeli težave s pašo, a so kmetje sredi 50. let že imeli skupne pašnike. Konec 80. let je v Mežiški dolini obstajalo 17 pašnih skupnosti.[65]

Pasli so največkrat otroci, tudi mlajši od 7 let. Z uporabo »električnih« pastirjev pa so to otroško delo na kmetijah opuščali. Pri Mežnarju v Koprivni so že okrog leta 1950 uporabljali pastirja na baterije, desetletje pozneje pa električnega. Tudi pri Jeklnu v Koprivni so imeli električnega pastirja že pred letom 1968. Pri Polesniku na Lešah so z njim pasli od leta 1967, pri Blatniku na Dobrijah pa v 70. letih.[66]

Govedo so uporabili kot tovorne živali, pa za mleko in meso. Dajalo pa je tudi gnoj. Število govedi v Mežiški dolini je skozi stoletje nihalo. Tako so leta 1900 našteli 6.637 glav, leta 1960 samo 3.167 in leta 1985 spet 4.780 glav.[67] Na posameznih hribovskih kmetijah so pred drugo svetovno vojno redili 16-26, na dolinskih pa 8-16 glav govedi. Po vojni pa se je število skoraj prepolovilo.[68]

Na upadanje števila govedi je vplivalo tudi uvajanje traktorjev v 60., zlasti pa v 70. letih. Še po drugi svetovni vojni najpomembnejše tovorne živali na kmetijah, vola, danes ne redijo več. Spremembe v govedoreji so nastale tudi pod vplivom prizadevanj kmetijske pospeševalne službe, ki je v 70. letih pospeševala rejo pitancev, plemenskih telic in mlečno proizvodnjo.[69]

Še v 19. stoletju so kmetje na obravnavanem območju redili precej ovac. To je bil tudi čas, ko je »tribuško in staro koroško ovco izpodrivala solčavska ali jezerska ovca«[70]. Že v 20. letih 19. stoletja so na Thurnove ovčje pašnike na Riški gori pri Črni pripeljali čredo španskih ovac merido.[71] Na hribovskih kmetijah so še pred prvo svetovno vojno redili po sto in več ovac, nato so njihovo število postopno zmanjševali. Leta 1900 je bilo na tem območju 5.435 ovac, leta 1989 pa le še 595.

V začetku 80. let so kmetje na Strojni redili od 3 do 10 ovac[72], v Koprivni pa skoraj desetletje pozneje še po 20-30 in tudi po 40 ovac, pri Papežu na Lešah pa le še 4-5, pri Polesniku na Lešah pa nobene več. Nobene več v tem času nimajo tudi pri Blatniku in Župancu na Dobrijah.[73]

V 19. stoletju so ovce redili zaradi volne, mesa in sira. Kožo so porabili za obleko in mehove, iz loja pa delali sveče in milo. Po drugi svetovni vojni so uporabo omejili le na volno in meso.

---

[63] Dr. Moravski, Slovenski Korotan. Celovec 1919, 39.
[65] K. Oder, TZ; Isti, Občina Ravne, 100-101.
[66] Isti, TZ, 1989.
[67] Isi, Občina Ravne, 101.
[68] Isti, TZ, 1989.
[69] Isti, TZ, 1989.
[70] F. Kotnik, O valjanju domačega sukna. Doneski k zgodovini domače suknarske obrti. SE 1949, 11.
[71] A. Thurn, Die Wirtschaftliche Entwicklung Sued-Ost. Kaerntens im 19. Jahrhundert. Rokopisna disertacija 1949 (Univerza Graz).
[72] M. Makarovič, Strojna, 162.
[73] K. Oder, TZ, 1989.

Opuščanje reje ovac odraža splošni razvoj, dvig standarda in prevlado drugih tkanin nad domačim suknom. Ovčje meso sta nadomestili govedina in svinjina, ki ju je z rabo zamrzovalnih skrinj moč pripraviti tudi sredi poletja.

Konjereja v Mežiški dolini ni predstavljala posebne dejavnosti, temveč je postala pomembna z razvojem industrije. To lahko sklepamo tudi iz podatka, da so na Lešah, kjer je sredi prejšnjega stoletja deloval eden največjih premogovnikov na Slovenskem, leta 1830 našteli le 2 konja, dve leti pozneje pa 7.[74] Okrog prve svetovne vojne so na vsaki večji kmetiji v dolini imeli dva do osem konj, uporabnih predvsem za prevažanje tovorov. Za železarno na Prevaljah pa je sredi prejšnjega stoletja vsak dan vozilo 150 konj surovo železo iz Loellinga, še za 80 konj pa je imela železarna sklenjen dodaten dogovor.[75] Ob koncu 19. stoletja je premogovnik na Lešah z lastnimi konji prevažal premog po konjski železnici na Prevalje.[76] Svoje konje je imel tudi rudnik svinca in cinka v Mežici.[77]

Leta 1900 so v Mežiški dolini našteli 353 konj, 1960. leta 381, leta 1985 pa le še 65.[78] Po drugi svetovni vojni so pri Jeklnu v Koprivni še delali z enim ali dvema paroma konj. Pri Lipoldu so število konj kombinirali s številom volov, npr. 3 pare volov in 1 konj ali 2 para volov in 2 konja. Tudi pri Papežu na Lešah so v tistem času še delali s parom konj, pri Podlesniku pa z enim konjem vse do leta 1983. Blatnik z Dobrij je v začetku 20. stoletja s parom konj vozil svinec za rudnik v Mežici, drugi par je bil doma za pomoč pri vožnji čez klanec. Pri Blatniku so imeli konja do leta 1965, Županc pa je vse do leta 1960 z njim *fural* material za novogradnje.[79]

V zadnjih letih postaja reja konj spet privlačna in jo povezujejo z rekreacijo in turizmom.

3. Gozdarstvo

Več kot 60% površine Mežiške doline - še zlasti v njenem zgornjem delu - je porasle z gozdom, ki so ga skozi stoletja izkoriščali za potrebe rudarstva in fužinarstva. Kmetje so les rabili za gradnjo hiš, izdelavo pohištva, posode, obuval, različnega orodja in za pripravo stelje. Za steljo so uporabili jesensko listje, želi so praprot, iz vej iglavcev pa so pripravljali steljo. V novejšem času nastiljajo z žagovino in oblanjem.

Steljeraja[80], priprava stelje, je eno izmed del na kmetiji, pri katerem je sodelovalo večje število ljudi. Še posebej na velikih kmetijah in na tistih z lastnim gozdom. Bajtarji in najemniki kmetij brez gozda so morali iskati možnost priprave stelje pri lastniku, ki je določal pogoje.

Od srede 19. stoletja so kmetije v Mežiški dolini kupovali grofje Thurni[81], rudniki in drugi nekmečki posestniki. Tako je ob začetku druge svetovne vojne bilo v nekmečkih rokah 167 posesti z 11.979,93 ha zemljišč.[82] Omenjeni lastniki so zaposlovali gozdne

[74] Catastral Schaetzungs Elaborat der Gemeinde Liescha 1828-1940. Arhiv Slovenije.
[75] K. Oder, Občina Ravne, 142.
[76] K. Oder, TZ, Leše 1986.
[77] K. Oder, TZ, 1989.
[78] K. Oder, Občina Ravne, 105.
[79] K. Oder, TZ, 1986-89.
[80] F. Kotnik, Steljeraja. Slovenske starosvetnosti, 45-49.
[81] Do leta 1900 so kupili 56 kmetij in si do druge svetovne vojne pridobili še 39 kmečkih posesti. Skupno so imeli v lasti 8.251,72 ha.
[82] K. Oder, Občina Ravne, 170.

nadzornike, ki so skrbeli in nadzorovali njihove gozdove. Tako so vzpostavljali tudi določen odnos do najenikov kmetij in do drugih prosilcev za »gozdne dobrine«.

Gozdni nadzornik je v okviru gospodarjenja z gozdom leta 1891 v prevaljski občini prepovedal pripravo stelje iz smrekovih vej. Ker pa takrat ni bilo listja, so za steljo uporabili hojo.[83] Nadgozdarstvo grofa Thurna v Mušeniku je leta 1911 prepovedalo nabiranje jagod, črnic in malin v grofovskih gozdovih in planinah.[84] Privoščili pa so si tudi šikane. Tako so npr. grofovemu najemniku Jedlovčniku v Ludranskem vrhu spomladi leta 1918 grofovi delavci med rž nasadili smrekove mladike in tako uničili dobršen del pridelka.[85]

Pripravljanje stelje s pomočjo sosedov in *ofarjev* je bilo bolj razširjeno v spodnjem delu Mežiške doline kot v zgornjem, čeprav so jo poznali tudi tam[86]. Danes steljeraje, kot jo je opisal Kotnik, nikjer več ne pripravljajo. Tudi steljo iz iglavcev manj uporabljajo, saj v moderno urejenih hlevih tako nastiljanje ne ustreza več. V Koprivni v 80. letih skoraj niso več pripravljali stelje. Kolikor pa še, si jo je vsak kmet pripravil sam s pomočjo družinskih članov. Hodili pa so pomagat v Toplo.[87] Steljeraja je predstavljala nekakšen likof, zaključek zunanjih del, in je morala biti končana do Lenarta. Pri Riflnu nad Prevaljami so jo tako pripravljali vse do leta 1980, potem so jo opustili, ker so preuredili hlev.[88]

Za pripravo stelje so v začetku stoletja rabili par *krempljev*, s katerimi so splezali na drevo in s sekiro odsekali veje skoraj do vrha. Ker so s kremplji precej ranili drevesa, so pri delu uporabljali tudi *dolge lojtre*[89]. Po ustnem izročilu naj bi bilo delo s kremplji prepovedano v začetku stoletja[90]. To pa je tudi čas, ko so začeli opuščati klestenje vej na stoječem drevesu; čisto opustili pa so ga po drugi svetovni vojni. Doma so smrekove veje sekali s sekiro steljčnico.

Način pridobivanja stelje se je spremenil z uvedbo novosti, med katerimi sta najvidnejši motorka ali motorna žaga, in raba slamoreznice. Z motorno žago so začeli podirati drevesa v zgornjem delu doline že sredi 50. let. Potem so podrtemu drevesu odsekali veje in jih vozili domov.

Z uporabo slamoreznic, t. i. *futermašinov*, ki so jih premožnejši kmetje kupovali že v drugi polovici 19.stoletja[91], in motorjev[92], stelje doma niso več sekali, temveč rezali. S tako mehanizacijo tudi niso več potrebovali toliko delavcev, kot pri ročni pripravi.

4. Ribištvo

Ribolov v Mežiški dolini nikoli ni predstavljal pomembnejše gospodarske dejavnosti, ampak je bil le dopolnilo k prehrani in oblika preživljanja prostega časa. Kotnik je

[83] Mir. 10.1.1892, 1.
[84] Mir. 5.8.1911, št. 40, 250.
[85] Mir. 31.5.1918, št. 22, 122.
[86] Steljeraja in gnojvoža sta omejena »na kraje ob Meži do Mežici in na hribe med Mežo in Dravo. Proti zahodu segata, kolikor mi je znano, do Šent Danijela, proti vzhodu pa do Šentjana v slovenjgraškem okraju in do Vuzenice.«
[87] K. Oder, TZ 1988.
[88] K. Oder, TZ, 1989.
[89] F. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, 45.
[90] K. Oder, TZ 1989.
[91] Pri Polanšku v Koprivni je gospodar kupil prvo slamoreznico že leta 1880, drugo tudi na vodni pogon pa leta 1938; pri Jeklnu v Koprivni so slamoreznico na ročni pogon izpred prve svetovne vojne pozneje preuredili na motorni pogon.

na področje ribolova segel s prispevkom Sulec ali Sulač[93]. V reki Meži živi potočna postrv, v spodnjem delu reke Meže pa tudi nasajena ameriška postrv.[94]

Konec 16. stoletja je imela pravico do ribolova gosposka iz Pliberka. Če jih sama ni lovila, je to pravico dala v zakup. Gosposki so lovili ribe njihovi stalni ribiči. Čez celo leto so ji morali tedensko dajati en obed rib. Ta je štel 24 postrvi ali lipanov. Loviti so smeli le s trnkom, in nikakor ne z mrežo.[95]

Že v prejšnjem stoletju pa so smeli v Meži ribariti tudi posamezniki. V 50. letih so se ribiči povezali v ribiško društvo. Danes lovijo ribe praviloma z ribiško palico in s trnkom predvsem v spodnjem delu reke Meže.

5. Obrt

Blago je ena izmed kulturnih sestavin s področja oblačilne kulture ter obrtne in rokodelske dejavnosti. Izdelovanje blaga[96], še zlasti pa pridelava surovin, je vse do prevlade industrijskih tkanin potekala na kmetijah. Dejavnosti, vezane na proizvodnjo tekstila (pletilstvo, tkalstvo, klobučarstvo, vrvarstvo), so v 18. stoletju uvrščali k obrtnim dejavnostim. Leta 1762 se je v vsej Koroški s proizvodnjo tekstila profesionalno ukvarjalo 74% izdelovalcev. V celi Koroški pa je od vseh obrtnikov bilo kar 74% tkalcev. V Guštanju (Ravnah) je takrat delalo 12 mojstrov in 5 pomočnikov različnih obrti, med njimi 5 tkalskih mojstrov in 3 tkalski pomočniki.[97] V 20. stoletju med obrtniki ne najdemo tkalca. Znano pa je, da so še po drugi svetovni vojni na kmetije prišli tkalci v štero. Zadnji znan tkalec v Mežiški dolini je prenehal z delom v 60. letih. Tkali so predvsem grobo platno za domače potrebe, za izdelavo oblačil in prtov.

Iz 18. stoletja je ohranjen rokopis z Leš nad Prevaljami z navodilom za tkanje *cviliha*[98]. V njem je napisano navodilo za tkanje finega platna, ki so ga za praznična oblačila kupovali pri trgovcih iz Škofje Loke in okolice.. Šorn v zgoraj citiranem delu navaja, da so s Koroške lan predvsem izvažali in ga manj predelovali v platno. Izdelovanje *bukovine*, blaga iz ovčje volne, so opustili že okrog prve svetovne vojne, tkanje raševine v času med prvo in drugo svetovno vojno, tkanje *hodnika* pa v 60. letih. Bukovine in raševine v Mežiški dolini ne najdemo več, medtem ko ponekod še hranijo zadnje ostanke *hodnika*[99]. Od orodij, vezanih na predelavo lanu, marsikje še hranijo trlice, pa tudi kolovrate. Statve najdemo le še izjemoma.

II. STAVBARSTVO IN BIVALIŠČA

Kotnikov zapis »o slovenski kmetski hiši« je pravzaprav poročilo o Murkovi razpravi k zgodovini narodne (ljudske) hiše pri južnih Slovanih[100]. V njem je posebno dragocen opis Juričeve dimnice z Dobrij. S pomočjo Murkovega zapisa, lastnega poznavanja in

---

[92] Bencinske motorje so kmetje pred drugo svetovno vojno le redko kupovali, z elektrifikacijo v 50. letih se je razširila raba elektromotorjev.

[93] F. Kotnik, Sulec ali Sulač. Mladika 1923, 117.

[94] K. Oder, Občina Ravne, 139.

[95] A. Svetina, Lov in ribolov v Mežiški dolini ob koncu XVI. stoletja. Lovec 48/1965-66, 110-113.

[96] F. Kotnik, Ovaljanju domačega sukna. Doneski k zgodovini domače suknarske obrti. SE 1949, 10-25.

[97] J. Šorn, Obrtništvo v slovenskem prostoru v sedemnajstletju 1758-1775. ČZN 1979 št. 1-2, 184-185.

[98] J. Kotnik, Slovenski rokopis z Leš pri Prevaljah iz sredine 18. stoletja. ČZN 1924/XXIV, separatni odtis.

[99] Leta 1987 ga je Osojnikova mati v Bistri imela še celo balo.

[100] M. Murko, Zur Geschichte des volkstuemlichen Hauses bei den Suedslaven. Mit neuen Abbildungen im Texte. Wien. Im Selbstverlag der Antropologischen Gesellschaft. 1906.

druge literature ugotavlja, da je dimnica bila in je še razširjena »v severnih slovenskih krajih z malimi presledki od sv. Ane na Krempergu do Beljaka.«[101] Da je meja razširjenosti dimnic vezana na slovensko-nemško narodnostno mejo, je ugotovil tudi Stanko Vraz.[102] O razširjenosti dimnic so pisali še drugi avtorji.[103]

V času, ko je Kotnik objavil prvi tekst o slovenski hiši, je pisal tudi doktorsko disertacijo o življenju in delu ljudskega pesnika Andreja Šusterja - Drabosnjaka.[104] Do takrat in še pozneje je ob številnih Drabosnjakovih rokopisih in tiskih zbral še mnogo več ljudskega gradiva in ga rešil pred uničenjem. Po njegovi smrti je vse zbrano gradivo rokopisov, tiskovin, Kotnikovo korespondenco in knjižnico dobila »Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika« na Ravnah na Koroškem (prej imenovana Študijska knjižnica)[105], ki je omogočila njegovo uporabo za raziskovalne in znanstvene namene.

V disertaciji je Kotnik opisal Drabosnjakovo domačijo, hubo v Zvrhnjih Drabosnjah pri Kostanjah nad Vrbskim jezerom, ki je v času življenja Andreja Drabosnjaka[106] (1768-1825) obsegala hišo, *štalo* ter zgornjo in spodnjo *badstube*[107]. V začetku 20. stoletja je Kotnik za hišo s hišno številko 23 ugotovil, da je bila od teh stavb v prvotni obliki ohranjena le zgornja *badstube*. Stavba je stala 40-50 korakov nad hišo in so jo uporabljali za drvarnico. Obsegala je tri prostore: vežo, kuhinjo, imenovano *jispič*, in sobo, imenovano *jispa*. V *jispi* je stala peč, ki so jo kurili iz *jispiča*.[108]

Kmetijo so obnovili pred približno petdesetimi leti (torej okrog 1850, op.K.O.), v t. i. »zgornjenemškem« tipu. Po pripovedovanju »starega Kavčnika« je Kotnik ugotovil prvotno obliko hiše, to je bila t.i. dimnična hiša. Obsegala je lopo, dimnico in še dve sobi. V eni od teh sob je imel ljudski pesnik knjižnico, ki jo je uporabljal kot študijsko sobo. Spredaj je imela hiša, s pročeljem obrnjena proti St.Georgenu, lesen *gang*.[109]

Od spodnje *badstube* so se ohranili samo še zidovi. Zgornja Drabosnjakova kmetija je obsegala srednje veliko kmečko posest. V začetku 20. stoletja pa je bila tako velika, da so lahko redili 6-7 krav, kar je zadostovalo za preživetje velike družine; posebno tako številne, kot je bila družina našega ljudskega pesnika.[110]

---

[101] F. Kotnik, O slovenski kmetski hiši. Dom in svet 1906, 756.

[102] A. Baš, Poglavja iz etnološkega dela Stanka Vraza na Slovenskem. Traditiones 1978-198/7-9, 203-205.

[103] Glej: I. Keršič, Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju. SE 1988-90/ XXXIII-XXXIV, 341.

[104] F. Kotnik, Andreas Schuster - Drabosnjak. Sein Leben und Wirken. Dissertation des cand.phil. Graz im Mai 1907.

[105] Seznam rokopisov in izrednih redkosti iz zapuščine dr. Franca Kotnika. Dr. Franc Kotnik, 66-71.

[106] Po Kotnikovi zaslugi, odkril in predstavil je bukovnika Drabosnjaka, ga je spoznal tudi pesnik Oton Župančič. Navdušil se je nad verzoma: - Vino pije moj sovražnik noj gre prate jest, jaz imam pa glih tuj doro, da mam ano doro vest-.

[107] Die obere Drabosnjak Hube umfasste zu Lebzeiten Andreas Schusters das Haus, die Stall und zwei Badstuben, die »obere« und die »untere«.

[108] Von diesen Gebaeuden steht jetzt nur noch die obere Badstube in ihrer urspruenglichen Gestalt da, wird jedort im Kuerze umgebaut werden. Sie ist ein holzernes Haeuschen, das 40-50 Schritte oberhalb des Hauses steht und 3 Teile umfasst: das Vorhaus, welches veža heißt, die Kueche die jispič genannt wird und die Stube (jispa).

[109] Das Bauernhaus wurde vor etwa 50 Jahren umgebaut. Es hat jetzt einen sog. »oberdeutschen« Typus. Doch wir wissen auch, wie das Haus vor dem Umbau beschaffen war (Mitteilung des 1830 geb. »alten Cavznik« in Jezerce.) Es war ein Rauchstubenhaus und umfasste die Laube, die Rauchstube und noch zwei Stuben, deren eine unseren Dichter wohl als Bibliotheks und Studierzimmer dienen mochte. Vorne hatte das Haus, welches mit der Front gegen St. Georgen gekehrt war, einen Hoelzernen Gang.

[110] Außer der oberen gab es frueher noch eine »untere Badstube«, von der man jetzt aber nur noch Mauertruemmer sieht. Die obere Drabosnjakhube gehoert zu den mittleren Bauernbesitzungen jener Gegend. Sie ist

Izraz »Badstube« je Kotnik prevedel s *paštba* ali *pajštba*, ki je sprva služila »gotovo kot kopalnica s paro«[111]. Cigale Badestube prevaja s *kopelnica, kopalnica, kpavnica*.[112] Pleteršnik uporabi izraz *pajštiba, pajštva* in *pajštuba*, ki pomeni dodatno hiško s pečjo.[113] Slovar slovenskega knjižnega jezika pa *pajštvo* razlaga kot »preprosta stavba za sušenje lana in sadja«[114] in ga tako omeji le na *frnačo*.

Skupne kopalnice in umivalnice so konec 19. stoletja imele delavske kolonije, še posebej ob večstanovanjskih hišah. V njih so imeli skupne prostore za pranje in peko kruha.

Dimnica je bila kot bivalni in delovni prostor higiensko neprimerna. Grajena z lesenimi bruni pa je predstavljala tudi nevarnost požara. Opuščanje takega prostora in ločitev bivanja ljudi in živali ter nadaljnja ločitev kuhinje od prostora za počitek predstavljajo pomembno spremembo v bivalni kulturi.

Razlike med dimnico in črno kuhinjo danes večina ljudi ne pozna, saj je obema skupno ognjišče in dim, ki še ni omejen in izpeljan iz prostora na samem izvoru, kurišču. To jim uspe z iznajdbo štedilnika, ki je pomembna novost v bivalni kulturi. Najprej je bil zidan, nato železen, veliko pozneje pa električen ali plinski. Pomembno novost sta predstavljali napeljava vodovoda in elektrifikacija. Omenjene novosti so povzročile spremembe v notranji opremi in v kulturi bivanja. Pogoji za njihovo uvajanje so v obravnavanem območju bili dani že konec prejšnjega stoletja pri delavskih in pri premožnejših družinah, splošno pa v desetletjih po drugi svetovni vojni.

Izginjale pa niso samo dimnice in črne kuhinje - prve prej, druge pa zlasti po drugi svetovni vojni, temveč tudi druge stavbe kmečkega doma. Mežiško dolino je val novogradenj zajel v 70. letih. Tradicionalni gradbeni material, les in delno kamen, so nadomestili zidaki različnih kvalitet. Tudi strehe večinoma pokrivajo z opeko. Spremembe je pogojeval splošen družbeni in gospodarski razvoj območja, in pa številne novosti, ki so jih kmetje uvajali pri delu.

S kamenjem podzidani skednji z lesenim zgornjim delom in pokriti s *šitlni* so skoraj praviloma imeli obliko črke T. V tradicionalno podobo skednja so kmetje posegli z gradnjo silosov, to so okrogli stolpi za siliranje krme. Zaradi bližine hleva so jih postavili tik ob skednju ali celo v sam skedenj, tako da so pod skupno streho. Prve silose so postavili konec 50. let. Večji kmetje so zgradili po dva do štiri stolpaste silose, manjši kmetje pa so se odločali za lesene koritaste.[115]

Med izginjajoča gospodarska poslopja sodijo tudi *frnače*, v katerih so sušili lan in sadje. Beseda sušilnica, *frnjača* po Kotnikovem mnenju izhaja iz ital. fornace - peč[116]. V Mežiški dolini so skoraj povsem izginili mlini in žage ob potokih.[117] Od tradicionalnih gospodarskih stavb so na hribovskih kmetijah ohranili kaščo, ki je večinoma uporabljajo kot shrambo za žito, moko, meso in *mošt*, sadjevec ali jabolčnik.

---

jetzt so groß, dass man 6-7 Stueck Vieh zuechten kann, also kann ausreichend, um eine große Familie, besonders eine so zahlreiche, wie die unseres Volkspoeten es war, zu ernaehren. (Ein genaues Flaechenmaß konnte mir auch der jetzige Besitzer, Heinrich Jocher, nicht angeben.)

[111] F. Kotnik, A. Mrkun, Etnografija velikolaškega okraja. I.zv. Kmetijstvo. Ljubljana 1943, II.zv. Obrti in trgovina velikolaškega okraja. Ljubljana 1943. Etnolog 1944, 192.

[112] M. Cigale (A. A. Wolf), Deutsch - Slovenisches Woerterbuch. Ljubljana 1860, 169.

[113] M. Pleteršnik, Slovensko - nemški slovar. Ljubljana 1894-1895, 4 in 13.

[114] Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana 1994, 813.

[115] K. Oder, TZ, 1985, 1988; isti, Občina, 187-188.

[116] F. Kotnik, A. Mrkun, Etnografija, 192.

[117] Več o tem glej: K. Oder, Propadanje kmečke stavbne dediščine v Mežiški dolini. Etnološka dediščina brez namembnosti. Piran 1987, 43-45.

Verjetno ni naključje, da je v Koroškem muzeju Ravne na Koroškem ohranjen posnetek Vrhnjakove dimnice z Brdinj, saj je Kotnik sodeloval tako z dr. Francem Sušnikom kot z dr. Franjem Bašem, ki sta bila sodelavca pri ustanavljanju muzeja. Baš je raziskoval tudi stanovanjsko kulturo[118] in dimnico[119]. Vrhnjakovo dimnico so v muzeju postavili leta 1958. Zadnjo dimnico v Mežiški dolini so opustili v začetku 80. let 20. stoletja na Tolstem vrhu pri Kvasniku.

3. NOŠA

O noši je Kotnik veliko pisal. Razcvet narodne noše, noše slovenskega kmeta, sega v čas med 1780-1848[120]. Spreminja se že v drugi polovici prejšnjega stoletja, in izginja po prvi svetovni vojni. Njegov opis noše v Mežiški dolini je nastal na podlagi pripovedovanja staršev in se nanaša na drugo polovico 19.stoletja. Že Kotnik ugotavlja, da »ker je cvetela industrija, seveda zaman iščemo starih noš po Mežiški dolini, le kmečke pisane skrinje v hribih jih še hranijo, a so zelo, zelo redke. A noš v javnosti ne vidimo več.«[121]

Kotnik je pozival k ohranitvi in oživitvi narodnih noš. S tem je skušal zavrteti kolo časa nazaj, z narodno nošo pa prekriti in oblažiti »socialna nasprotstva«[122]. Pozival je tudi k domači izdelavi blaga, saj pravi, da »narodna noša pospešuje domačo pridnost«[123]. Razmišljal je tako, kot da se ni mogel sprijazniti s splošnim razvojem in sprejemati novosti. Razvoj industrije je vplival na večje poklicno in socialno delitev, vendar tudi z uniformiranjem teh razlik ni mogoče odpraviti.

Nekatera oblačila in obuvala, narejena iz naravnih materialov, mu predstavljajo prastare kulturne sestavine in jih imenuje »primitivno občestveno blago«. Mednje šteje npr.: cokle iz lesa, čevlje in klobuke iz slame, pastirski plašč iz ličja, klobuk iz lesa in drevesne gobe, kožuhe, bukovino, raševino, lan, konopljo in usnje[124]. O večini sestavin je bil že govor. Cokle so obuvalo, ki so v rabi še danes, le drugače so izdelane. Še desetletje po drugi svetovni vojni pa so veljale kot obuvalo revnejših. Kmetje so jih za delo v hlevu uporabljali vse dokler jih niso nadomestili s kupljenimi natikači in škornji.

Industrializacija je vplivala na spremembe v oblačenju in oblačilni kulturi, še intenzivnejše so bile po drugi svetovni vojni. Nove tkanine, novi modeli so vse bolj pod vplivom mode in tujih vzorov, še posebej pri mladih.

Za pomemben vir raziskovanja noše je štel Kotnik slikovno gradivo, »Mrtva beseda pa ne zaleže. Treba je slik!«[125] Uporaba različnega slikovnega gradiva je danes pravilo, posebno fotografije in drugo vizualno gradivo vsebujejo pomembne informacije.

4. PREHRANA

O hrani spregovori, ko obravnava različne šege in navade, in s tem opozori na pomembnost te kulturne sestavine pri delu in pri praznovanju. Hrani so dajali velik pomen in ji posvečali vsaj toliko pozornosti kot delovnemu procesu ali šegi. Tudi med

[118] F. Baš, Stanovanjska hiša. Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju. Ljubljana 1984, 8-109.
[119] Isti, Dravčarjeva dimnica. Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju. Ljubljana 1984, 97-109.
[120] F. Kotnik, V. Geramb, Steierisches Trachtenbuch. Graz 1932. Etnolog V-VI/1933, 349.
[121] F. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, 37.
[122] F. Kotnik, Kramljanje o narodni noši. Naš dom 1926, 93.
[123] Prav tam.
[124] F. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, 19-30.
[125] F. Kotnik, Kramljanje o narodni noši. Naš dom 1926, 92.

delavci in rudarji je hrana predstavljala pomembno kategorijo. Količino in ceno živil so uporabili za izračun plačila zaposlenim in s tem določili eksistenčni minimum ter mu prilagodili višino zaslužka. Iz izračunov eksistenčnega minimuma in iz indeksov je mogoče razbrati surovinsko osnovo prehrane delavcev in rudarjev.[126]

Na kmetijah so pri skupnih delih, kot sta tudi gnojvoža in steljeraja, ponavadi postregli sadni mošt, slanino, ržen kruh, z orehi *nabulano* in s strdjo pomazano pogačo in nudlne ali štruklje, krape, *brate, repno župo*, zabeljene žganke, *jegliče*, pečen *mežarle* in druga jedila.[127] Kotnik v svojih tekstih ne našteje samo vsakdanjih jedi in jedi ob skupnih delih, temveč piše tudi o prazničnih in postnih jedeh. Zapisi so toliko bolj dragoceni, ker nekaterih jedi danes ne najdemo več, npr. *kolacije*[128] in češpljevih *jegličev*[129]. Poučimo pa se tudi o nekaterih posebnih imenih jedi, kot sta npr. *macesnov* les in *flosarji*[130].

Sestava jedilnika, zlasti ob delovnih šegah, kaže na kalorično izdatno hrano, ki je bila potrebna za težka fizična dela. Pogača, krapi, brati in šartelj dajejo ob zaključevanju skupnega dela dogodku praznični pomen.

Posebno mesto v Kotnikovih razpravah ima kruh, nekvašen, kvašen, vsakdanji, praznični in obredni.[131] Kruh obravnava kot živilo, ki je v času njegovega življenja še bilo deležno spoštljivega odnosa. V Mežiški dolini je bil najbolj razširjen ržen kruh, ki ga je zlasti v 70. in 80. letih nadomestil bel, vendar rženega še danes pečejo na marsikateri kmetiji, kupiti pa ga je moč tudi v zasebnih trgovinah.

Kruhu, ki je danes vsakdanje in splošno razširjeno živilo, je enakovredno tudi meso. Po količini oziroma pogostnosti mesa na jedilniku so še po drugi svetovni vojni merili kvaliteto prehrane. Če so prevladovala nemesnata živila, so bolj slabo jedli.[132]

Koline so še danes praviloma v zimskih mesecih. Tako kot v preteklosti, ko še niso poznali hladilnikov in zamrzovalnih skrinj, ki so v 70. letih vnesle bistvene spremembe v način prehranjevanja. Meso je vsakodnevno živilo. Prevladujeta svinjina in govedina, delno tudi kunčje in piščančje meso, ovčje pa je že redko. Ovce so glede na količino mesa bile primerne za zakol in pripravo ob večjih delih. Tako imamo podatke, da so ob steljeraji, žetvi in drugih skupnih delih poleti zaklali ovco.

Spremembe v prehrani, v vrednotenju posameznih jedi in njihovi pripravi, so očitnejše po drugi svetovni vojni in so povezane s splošnim dvigom standarda, pa tudi s tujimi vplivi. Nastale so z uvedbo štedilnikov, predvsem električnih ali plinskih in drugih pečic ter različnih posod. Uveljavljene novosti v kuhinji omogočajo hitrejšo in enostavnejšo pripravo, ki jo zahteva drugačen delovni čas in delitev dela med spoloma, še zlasti v okoljih, kjer sta zaposlena oba družinska člana.

Med pijačami je najbolj cenjeno vino[133], vendar je kmet v Mežiški dolini gojil moštno ali prešno sadje, jabolka, hruške, da je v jeseni stiskal mošt, sadjevec. V 70. in 80. letih so tudi na kmetijah raje kot mošt pili pivo, radensko in druge pijače. Zadnje desetletje pa mošt spet postaja pomembna pijača. Za lastne potrebe pa so ga kmetje zmeraj prešali.

---

[126] K. Oder, Rudarji rudnika Mežica. S poudarkom na obdobju med 1918-1947. Prevalje 1995, magistrsko delo (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo), 107.

[127] F. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, 43, 45.

[128] F. Kotnik, Kolacija. ČZN 1939/XXIV, 189-193.

[129] Isti, O veliki noči v Mežiški dolini. Slovenske, 65.

[130] Isti, Slovenske, 49.

[131] Isti, Presnec. Etnolog 1943/XVI, str. 29-43; O piri in o ženitovanjskem kruhu. Et 1944/XVII, 61.

[132] K. Oder, TZ, 1985-89.

[133] Vino omeni v Martinov nasad. ČZN 1928/24, 95-99.

O materialni kulturi Koroške se poučimo tudi v Kotnikovem povzetku Schleglovega zapisa Potovanje po Koroškem leta 1795[134], v katerem govori o razširjenosti nekaterih starosvetnosti, ki so izginile že v času Kotnikovega življenja; to so primitivna oblačila in obuvala.

Kot narodopisec je Franc Kotnik iskal starosvetnosti, kulturne sestavine, ki so izginjale, ki so odražale prvobitnost. To ga je omejevalo, da je v svoji vnemi po iskanju narodnih dokazov spregledal nujnost razvoja in ga celo zavračal. Starosvetnosti odražajo sožitje tradicije s sodobnostjo. Ohranijo pa se zaradi ekonomske nemoči uvesti določeno novost ali zaradi navezanosti in ohranjanja tradicije.

Kljub temu, da se »pomanjkljivost Kotnikovega dela kaže predvsem v pomanjkanju prave sinteze etnološkega gradiva«[135], je kot avtor številnih člankov v različnih publikacijah ohranil dragoceno vedenje o določenih sestavinah materialne kulture v slovenskem prostoru. Ohranil nam je dragocene zapise o predmetih, orodju, oblačilih, delovnih postopkih ter delovnih šegah in navadah, ki jih danes ni več ali pa so redke. Pomembnost zapisov se z leti veča. Vse pomembnejši pa postajajo predvsem, zaradi lokalne določljivosti, tudi njegovi avtobiografski opisi starosvetnosti.

Metodično obravnava posamezne kulturne sestavine tako, da jih opiše, razloži njihovo ime, njihov razvoj in tudi razširjenost pri drugih evropskih narodih.

Vzporedno z zanimanjem za materialno kulturo se je kazala tudi potreba po ustanovitvi muzejev, ki zbirajo, varujejo in interpretirajo dediščino. Kotnik je v članku o narodni noši, objavljenem leta 1926, vzneseno zapisal: »Moška narodna noša je postala muzejska redkost, pri nas pa muzeji še domačih ženskih narodnih noš nimajo. Zbirajte in hranite! Najbolj se ohranijo v muzejih, ki so vsem dostopni. Muzeji jih nudijo raziskovalcem v uporabo.«[136] V Kotnikovem času je v Sloveniji že delovalo nekaj muzejev, npr. v Ljubljani, Celju, Kamniku, na Ptuju.[137] Leta 1923 je bil ustanovljen Slovenski etnografski muzej z nalogo »zbirati, ohranjati, preučevati in razstavljati etnografske predmete in materialne dokaze slovenske ljudske kulture z vsega slovenskega ozemlja.«[138]. Kotnik je bil v tem času član Muzejskega društva v Ptuju in mu tudi predsedoval.[139] Društvo je »povečevalo« muzejske zbirke, med njimi tudi »narodopisno«[140].

Prizadevanja po dokumentiranju, zbiranju in ohranjanju materialne kulture je uresničil z etnografskimi terenskimi ekipami, ki jih je vodil z namenom, »da bi zbrali čim več podatkov, predvsem pa predmetov za ustanavljajočo etnološko zbirko«[141] v Pokrajinskem muzeju v Celju.

Odraščal je v zavedni slovenski družini pri Župancu na Dobrijah. Kmetijo je leta 1864 na javni dražbi kupil njegov ded. Dobrih 40 let pozneje je njegov oče kupil še Juričevo kmetijo, prav tako na Dobrijah.[142] Župančevo je za očetom nasledil Frančev brat Dominik, Juričevo pa brat Andrej.

---

[134] Slovenski etnograf 1951, 361-366.
[135] Prav tam.
[136] F. Kotnik, Kramljanje o narodni noši. Naš dom 1926, 93.
[137] Vodnik po slovenskih muzejih. Ljubljana 1992.
[138] Vodnik po slovenskih muzejih, 65.
[139] S. Rus, 12
[140] F. Kotnik, Muzejsko društvo v Ptuju. ČZN XX/1925, str.111; isti, Muzejsko društvo v Ptuju. ČZN 1926/XXI, 153.
[141] V. Šlibar, Etnografske ekipe dr. Franceta Kotnika, 54.
[142] F. Kotnik, Dimnica. Slovenske starosvetnosti, 31.

Proti vse večjemu vplivu nemškega kapitala in povečanemu ponemčevanju se je že v drugi polovici 19. stoletja postavila katoliška cerkev, ki se je opirala na kmečki sloj[145]. Pod njenim vplivom so ustanavljali podružnice »narodnoobrambnega Ciril-Metodovega društva«, Mohorjevo družbo itd. Kotnik je izhajal iz narodno zavedne kmečke družine in bil prepričan katolik, vendar Videčnik pripominja, da »ni bil v njegovem celjskem času nikoli politično napet ali kako drugače aktiven.«[146] Njegova svetovnonazorska usmeritev in osebne izkušnje o ohranjanju slovenskega jezika in kulture, zlasti na Koroškem, so trajno zaznamovale njegovo iskanje tradicionalne kulture.

S svojo navezanostjo na dom, na slovenstvo in z realizmom je vplival na delo Prežiha in Sušnika, ki sta vsak na svoj način skušala ohraniti značilnosti Mežiške doline. Prežih je v svoje literarne zapise vključeval zgodovinske in etnološke značilnosti tega prostora, Sušnik pa je s sodelavci zbral predmete in drugo gradivo, skratka materialne dokaze o načinu življenja kmeta in delavca.

Summary

Kotnik and the Material Culture of the Mežica Valley

Dr. Franc Kotnik, born in Dobrije and Murko's student, was a slavist who devoted most of his scientific work to ethnology. In keeping with the concept of ethnology of his time, he focused his research on social groups that were still preserving or fostering folk culture. As far as he was concerned, farmers were the most important social group, followed by lumberjacks and shepherds. In his opinion, fishermen, rafters, charcoal burners and miners were also among those who kept folk culture alive.

He divided ethnology into three fields: material, social and spiritual. Though he gave priority to material and spiritual culture, he did research work in all three fields. Although many of his articles were published, "Slovene Traditional Folklore" remains Kotnik's only major published work. He devoted quite a great deal of attention to researching both material culture and folk writers.

Following Zelenin's example Kotnik systemized material culture. He did research on farming, housing, costume and diet, paying special attention to traditional features which were threatened by progress. Kotnik's descriptions of particular cultural elements are all the more precious, since through the century-long development of the Mežica Valley, which was already swept by a wave of industrialization in the 19th century, some of them have completely vanished while others have been only partly preserved.

Nowadays fields are not cleared any more by burning, manure is transported by tractor, farmers have changed the structure of crops and reduced the number of big and small cattle. Social and economic progress, especially after World War II, has paved the way for such innovations as the kitchen range, indoor plumbing, electricity and the motor. This has brought about numerous other changes, greatly affecting the traditional way of life in the Mežica Valley.

[145] O tem piše tudi D. Hribar, Ideal slovenstva v domoljubju. Etnologija in domoznanstvo. Ljubljana 1989, 137-143.

[146] Pismo Aleksandra Videčnika, Mozirje, 9.2.1996. G. Videčniku sem hvaležna za podatke, ki mi jih je posredoval o sodelovanju s Kotnikom.

Herta Maurer-Lausegger, Gerhard Kresitschnig, Elfriede Verhounig

Ob 1100-letnici sončnih Djekš/Diex na avstrijskem Koroškem

Strnjena vaška kronika[1]

Ob jubileju občine Djekše/Diex na avstrijskem Koroškem bi radi podali karseda celovit sociokulturni pregled, v drugem delu pa poročamo o novih prispevkih k raziskovanju dješkega tabora in mlinske arhitekture.

The paper gives a comprehensive sociocultural review of the commune of Djekše/Diex in Austrian Carinthia on its 1100th anniversary. In the second part it reports on new studies of the Djekše fort square and mill architecture.

1. Oris zgodovinskega, gospodarskega in sociokulturnega razvoja

1.1 Ob 1100. obletnici občine Djekše/Diex je leta 1995 izšla monografija *Diex - Sonnendorf auf der Saualpe*. Knjigo je uredil in izdal Robert Wlattnig, založila pa jo je založba Heyn v Celovcu.[2] Avtor predstavi vas v besedilu na platnicah z naslednjimi besedami:

»Sončna vas Djekše severno od Velikovca sodi nedvomno k zgodovinsko najstarejšim in pokrajinsko najlepšim krajem južne Svinške planine. Zaradi klimatsko ugodne lege na višini 1159 m so Djekše z letno več kot 2000 sončnimi urami kraj z največ sonca

[1] Članek je razmeroma heterogen, ker je delo mnogih avtorjev. Dješka avtorja Gerhard Kresitschnig in Elfriede Verhounig sta prispevala ogrodje, Elfriede Verhounig večji del sociokulturnega pregleda, Gerhard Kresitschnig pa je ubesedil rezultate meritev graških študentov arhitekture, ki so leta 1994 vsestransko premerili in skicirali kompleks dješkega tabora z župniščem in še mlin ob Dješkem potoku pri Zgornjem Lobniku (Ingrid Domenig, Gerhard Kresitschnig, Clemens Rainer, Brigitte Zdouc). – Mlada dješka avtorja nista mogla upoštevati slovenske strokovne literature, kar samo po sebi priča o jezikovni podobi Djekš. Z dognanji slovenske stroke in opombami je članek dopolnila in uredila ter opozorila na rezultate Herta Maurer-Lausegger. S pomočjo Marine Einspieler je poskrbela tudi za prevod, dokončno pa sta besedilo vsebinsko in jezikovno oblikovali Marija Smolić in Herta Maurer-Lausegger.

[2] Knjiga je pravkar izšla v 2. izdaji.

v Avstriji. Idilični vaški trg obvladujeta s skrilom krita mogočna obrambna cerkev in znamenje iz leta 1629. Vaško lipo naj bi posadili na mestu, kjer so se leta 1515 zbrali slovenski kmetje k uporu. Zvonika Martinove cerkve se veličastno dvigata kvišku in pričata o preteklih časih, ko je podeželsko prebivalstvo iskalo zaščito pred turškimi vpadi za obrambnim zidom. Poznogotski taborski cerkvi na Djekšah in na Kneži sodita med najbolje ohranjene utrjene obrambne komplekse na Koroškem.«

Pričujoči oris zgodovinskega, gospodarskega in sociokulturnega razvoja občine se opira na prispevke iz monografije in na tam navedene vire, upošteva pa tudi drugo (predvsem slovensko) strokovno literaturo.

1100 let Djekš

'... *et nemus in monte Diehshe*' piše v listini iz Krke, v kateri je prvič omenjen kraj Djekše leta 895. Kralj Arnulf je prepustil v darilni pogodbi, podpisani dne 29. septembra 895, svojemu podložniku Valtuniju posestva na Koroškem, Kranjskem in na Zgornjem Štajerskem, ki jih je imel dotlej v fevdalni posesti. Na Koroškem sta bila to med drugim gradova v Trušenjski dolini/Trixnertal in gozdni pašniki na dješkem pogorju. Takrat je izraz *dješko pogorje* označeval področje med Pustrico/Pustritz in Mostičem/Brückl na južnem pobočju Svinške planine/Saualpe, danes pa se uporablja za poimenovanje štirih katastrskih občin. Valtuni je bil posredni prednik sv. Heme, ki je kot njegova dedinja dele posesti približno 250 let pozneje podarila nunskemu samostanu v Krki/Gurk.[3]

Nobenih dokazov ni, da je bilo dješko pogorje pred tisoč sto leti poseljeno. V 11. in 12. stoletju so gorski kmetje pričeli razvijati kulturno krajino. Obdelovanje zemlje in naselitev sta bila v rokah posvetnih in cerkvenih zemljiških gospodov. Kot zemljiški oblastniki so izpričani koroški vojvode, trušenjski gospodje, ki so leta 1173 na dješkem pogorju imeli v lasti že najmanj 40 hub, vovbrški grofje, krška in bamberška škofija, grebinjski samostan premonstratencev, benediktinski samostan v Št. Pavlu/St. Paul im Lavanttal ter kolegiatni kapitelj v Velikovcu/Völkermarkt.[4]

V krškem urbarju iz leta 1326 lahko preberemo naslednje podatke o srednjeveških domačijah: vsak kmet je dajal fevdalnemu gospodu 60 pfenigov, po eno muto (mero) pšenice, rži in ovsa, 20 posodic sladi, 5 posodic hmelja, 2 piščanca, 1 kokoš, dvoje pleč, 30 jajc, 15 sirov in 3 snope trtega lanu.[5]

Do 18. stoletja so bili kmetje močno odvisni od zemljiških gospodov, ki so bili skoraj izključni lastniki zemlje. Podložni kmetje so jo obdelovali, dokler niso naredili kake napake, sicer so jim jo zemljiški gospodje odvzeli. Po kmetovi smrti je zemljiški gospod dedno pravico lahko podelil proti plačilu določenega prispevka kmetovemu dediču.[6]

Vladavina Marije Terezije je kmetom prinesla olajšave. Njen sin Jožef II. je odpravil osebno podložništvo. V *jožefinskem katastru* (1789) najdemo podatke, da je katastrska občina Djekše/Diex - Dješka Gora/Diexerberg štela 51 posesti, katastrska občina Kneža/Grafenbach pa 37 posesti. Kot zemljiški gospodje so navedeni kastni urad v

[3] Več o tem glej Wadl 1995: 19.
[4] Wadl 1995: 20.
[5] Wadl 1995: 21.
[6] Ernst 1995: 75.

Grebinju/Griffen, spodnjetrušenjski in zgornjetrušenjski gospodje, važenberški, vovbrški in grabštajnski gospodje, kapitelj v Velikovcu, cerkvi na Djekšah in na Kneži, samostana v Grebinju in Št. Pavlu.

Iz *Katastrskega ocenitvenega elaborata (Catastral-Schätzungselaborat)* iz leta 1830 je razvidno, da je imela občina Dješka Gora 551 prebivalcev, ki so živeli v 89 hišah. Občina je merila 1945 oralov in 1582 klafter.[7] O življenjskih razmerah piše: *»Običajna hrana gorskih prebivalcev so predvsem mlečne jedi, zelje, prekajeno meso in močnik ... V tej občini ne prodajajo lesa, vzrok je veliko pomanjkanje gozdnih površin, ker zemljiški gospodje komaj lahko krijejo svoje hišne potrebe.«*[8]

Vprežni živali sta bili konj in vol. Ovce so redili za preskrbo z mesom. Djekšani so pridelovali pšenico, oves, rž in ječmen. *Katastrski ocenitveni elaborat* omenja, da v občini najbolje zorita pšenica in oves, ker so zanju tla ustrezna. Tržnica djeških kmetov je bil Velikovec.[9] Ko so v času cesarja Franca Jožefa I. začele nastajati samostojne občine, so se na ozemlju današnje dješke občine nahajale tri krajevne občine: Dješka Gora/Diexerberg, Vovbrska Gora/Haimburgerberg in Krčanje/Greutschach. Krajevni občini Dješka Gora in Vovbrska Gora sta se leta 1865 združili v krajevno občino Djekše, leta 1869 pa so se jima pridružile še Krčanje.[10]

1.2 Sociostrukturna podoba občine

Jezikovna podoba Djekš se je v našem stoletju močno spremenila. Statistika iz leta 1880 izpričuje 96 % ali 1702 slovensko govorečih in le 4 % ali 75 nemško govorečih prebivalcev. V vaškem vsakdanu se je uporabljala skorajda izključno slovenščina, vendar so prebivalci spričo dvojezičnega šolanja obvladali bolj ali manj tudi nemščino. Leta 1910 je občina štela 88 % slovensko govorečih prebivalcev, nakar je prišlo do nenadnega upada slovenskega deleža;[11] statistika namreč 1923. leta navaja le še 428 slovensko govorečih prebivalcev. Slovenščine je bilo v medvojnem času vse manj. Leta 1951, ko je bila v statistično popisovanje jezikovnih podatkov kot občevalni jezik dodatno uvedena še rubrika 'windisch', je le še 3,7 % prebivalcev navedlo slovenščino kot občevalni jezik, 43,1 % ali 598 oseb pa se je jezikovno opredelilo za 'windisch'.

Razmere glede občevalnega jezika so se v zadnjem desetletju bolj ali manj ustalile. Statistika iz leta 1991 v dješki občini izkazuje 85,9 % nemško govorečih prebivalcev. Slovenščino priznava kot občevalni jezik 11,2 %, za rubriko 'windisch' pa se je odločilo le še 2,9 % prebivalcev.[12] Slovenščino, ki je bila nekdaj skorajda izključno sporazumevalno sredstvo v vaškem vsakdanu, je nadomestila nemščina. Slovenski govori so postali jezik starih, ki se uporablja največkrat le še v zaprtih krogih domačinov. V

[7] Hartl 1995a: 367.
[8] Hartl 1995a: 368.
[9] Hartl 1995a: 368-370.
[10] Čajčmann 1995: 110.
[11] V politični usmeritvi Djekš je na prelomu stoletja prevladovala slovenska konzervativna politična usmeritev, ki jo je kot avtoriteta vodil tamkajšnji župnik. *Mir* (31. 3.1909: 86) npr. poroča, da je leta 1909 pri deželnozborskih volitvah na Djekšah glasovalo 142 volilcev za slovenskega kandidata, 22 za kandidata socialnih demokratov in le 1 za nemškonacionalno stranko. S prihodom nemškoliberalno usmerjenega učitelja v občino leta 1909 in pri državnozborskih volitvah leta 1911 sta se močneje začeli uveljavljati nemškoliberalna in tudi socialnodemokratska stranka, s čimer se je začel proces močne nacionalne diferenciacije (Filipič 1995: 125-130). Pri koroškem plebiscitu leta 1920 je na Djekšah glasovalo 507 ali 65 % oseb za Avstrijo in 273 ali 35 % oseb za Jugoslavijo (Wlattnig 1995a: 144).
[12] Več o tem glej Ibounig 1995b: 117.

javnem življenju je slovenščina prisotna deloma v cerkvenem življenju, dvojezične kulturne prireditve pa so žal redke izjeme.[13]

Dješka občina ima danes v svojih farah Djekše, Kneža, Krčanje, Vovbre in Grebinjski samostan najvišji delež katoličanov v velikovškem okraju, in sicer kar 97,88 %.[14] Mohorjeva družba, ki je bralce oskrbovala s poučno in versko literaturo, je imela v letu 1914 na Djekšah 69 članov, na Kneži pa jih je bilo 17.[15]

K sociolingvistično zanimivim pojavom na Djekšah sodijo tudi hišna imena, ki jih je raziskal Pohl (1995). Od deleža imen, ki jih je mogoče jezikoslovno bolj ali manj zanesljivo opredeliti, je 74 % slovenskega in več kot 20 % nemškega izvora, 3 do 4 % pa je slovensko nemških mešanih oblik.[16]

Leta 1821 so na pobudo nekega vplivnega dješkega kmeta ustanovili prvo privatno kmetijsko-izobraževalno šolo, ki je bila leta 1846 spremenjena v javno trivialko.[17] Na začetku je šolo redno obiskovalo 15 do 20 učencev, na prelomu stoletja jih je bilo že več kot 100. Največ otrok je šolo obiskovalo leta 1910, in sicer kar 217 učencev.[18] Število učencev se je v štiridesetih letih zmanjšalo na 90,[19] danes pa je na dvojezični osnovni šoli že manj kot 30 učencev. Od leta 1994 imajo Djekše poleg osnovne šole še otroški vrtec.[20]

Razvoj šole na Kneži je bil podoben. Ob ustanovitvi leta 1922 je štela 58 učencev, v šolskem letu 1937/38 pa celo 92. V jubilejnem letu Djekš osnovno šolo na Kneži obiskuje le še 5 učencev.[21]

Leta 1888 je bila s pomočjo krajevnega župnika ustanovljena dješka banka in posojilnica, ki je bila 1909 preimenovana v *Hranilnico in posojilnico na Djekšah*.[22] Njen upravitelj je bil dolga leta dješki župnik. Po končani drugi svetovni vojni je prišla banka spet v roke slovenskih organizacij. V šestdesetih letih je prišlo do fuzije z velikovško posojilnico. Danes deluje omejeno le še ob nedeljah.[23]

Leta 1891 so na Djekšah ustanovili pošto, leta 1904 pa žandarmerijsko postajo, ki so jo leta 1972 spet ukinili.[24]

12. decembra 1908 je bilo ustanovljeno *Katoliško slovensko izobraževalno društvo Djekše*. *Mir* (1909) poroča, da se je ustanovnega občnega zbora udeležil tudi vaški učitelj.[25] Društvo je delovalo do 9. avgusta 1939. V času od 25. julija 1910 do leta 1938 je na Djekšah delovala tudi podružnica *Slovenske Straže*.[26]

Leta 1926 je bil z izgradnjo ceste od Velikovca do Djekš kraj povezan z okolico. Leta 1949 so uredili stalno avtobusno povezavo med okrajnim mestom Velikovec in gorsko

[13] O položaju slovenščine na Djekšah glej Maurer-Lausegger 1995.
[14] Ruch 1995: 97.
[15] Ruch 1995: 100.
[16] Pohl (1995: 53-60) je v dješki občini raziskal več kot 200 hišnih imen, od katerih je mogoče le 2/3 bolj ali manj zanesljivo etimološko določiti.
[17] Ruch/Liendl/Dovjak 1995: 268. V šolski kroniki Djekše - Kneža piše, da je bila šola do leta 1869 v rokah cerkve in da je Deželni šolski svet na Djekše poslal prvega učitelja šele leta 1873 (Filipič 1995: 125).
[18] Ruch/Liendl/Dovjak 1995: 269.
[19] Ruch/Liendl/Dovjak 1995: 272. Kmetijska poklicna šola, na kateri je pouk potekal v času od novembra do aprila, je bila ukinjena s šolskim letom 1963/64 (Ruch/Liendl/Dovjak 1995: 277).
[20] Ruch/Liendl/Dovjak 1995: 275.
[21] Travnik 1995: 279 sl.
[22] *Mir* 25.12.1888: 191; Ruch 1995: 102.
[23] Hartl/Kresitschnig/Verhounig 1995: 469.
[24] Verhounig 1995a, 1995b.
[25] *Mir* 27. 2. 1909: 54; Filipič 1995: 126.
[26] O društvih na Djekšah glej Drobesch 1991: 54 sl, 193, 201, 210, 295.

vasjo. Številni Djekšani so se upirali 'modernizaciji'. Zlasti kmetje so se zbali nenadne mobilnosti svojih hlapcev in dekel.[27]

Leta 1957 so na Djekšah in na Kneži napeljali elektriko. Delovni dan se je podaljšal in uporaba strojev je poenostavila kmečko delo.

Beg s podeželja

Razvoj demografske strukture prebivalstva dješke občine v vseh segmentih kaže dramatično upadanje. Leta 1896 je živelo na 55 kvadratnih kilometrih 1920 ljudi, največ prebivalcev je bilo leta 1890, ko je občina štela 2077 občanov, med letoma 1869 in 1991 pa se je na Djekšah število prebivalcev razpolovilo. V istem časovnem obdobju je število prebivalcev v okraju Velikovec naraslo za 15 %, na Koroškem pa celo za 74 %. Djekše so zgubile povprečno 11 prebivalcev na leto.[28] Nekdanja občina s kmečko strukturo se je spremenila v občino z dnevno migracijo, v kateri razen mizarstva in gostinskih lokalov ni neagrarnih dejavnosti. Djekše tudi dandanes izpričujejo značilnosti agrarne občine v obrobni legi: nadpovprečno upada število rojstev, odseljevanje je močno.[29] V jubilejnem letu 1995 so Djekše štele še točno 958 prebivalcev.

Sončni kraj

Ko so leta 1938 postavili merilec sončnih ur - steklena krogla zbira v žarišču sončne žarke, ki jih merilni trak zapisuje in tako prikazuje čas dnevnega sončnega sevanja - je javnost dobila uradno potrdilo za to, kar so dješki kmetje že zdavnaj vedeli. Več kot 2000 ur letno na Djekšah sije sonce. Številne sončne ure ne privabljajo samo množice obiskovalcev, temveč omogočajo, da žito na višini 1159 m posebno dobro uspeva. Dješki kmetje so bili skozi stoletja pridelovalci žita. Še v štiridesetih in petdesetih letih tega stoletja so južnokoroški prebivalci zelo cenili seme djeških žitaric kot sta oves in rž, pa tudi deteljo. Vsaka kmetija je imela svoj mlin, kjer so mleli za domače potrebe. Žitna polja so se v zadnjih desetletjih spremenila v travnike in pašnike, mlini pa so propadali. V času med 1956 in 1990 je nazadovala pridelava pšenice za 92,7 %, rži za 91,8 % in ovsa za 84,9 %. V istem času so se povečale gozdne površine za 52,2 %.[30] Danes kmetje prodajajo mleko ali redijo živino.

V petdesetih, predvsem pa v šestdesetih letih, ko je motorizacija osvojila kmetijstvo, je mnogo ljudi izgubilo svoje delovno mesto in življenjski prostor in se odselilo z Djekš. Modernizacija kmetijstva je povzročila množično odseljevanje iz občine, pregnala pa je tudi delovno silo. Ker v občini ni možnosti za zaslužek, se morajo prebivalci voziti na delovna mesta v Velikovec in Celovec, v najslabšem primeru pa se izselijo. Mnogi kmetje imajo dodatno zaposlitev. Vzporedno s tem razvojem so se oblikovale mlade kmečke pobude, kakršna je dješki kmečki trg, kjer prodajajo ekološko čiste domače pridelke. Mladi se vračajo k načinu gospodarjenja svojih dedov in pradedov in so pri tem zelo uspešni.

---

[27] Hartl/Kresitschnig/Verhounig 1995: 471 sl.
[28] Ibounig 1995a: 113.
[29] Razvoj prebivalstva v občini Djekše glej Ibounig 1995a: 112-114.
[30] Hartl 1995b: 377.

Turizem

Dješko sonce poleg kmetov uživajo tudi gostje gorske vasi. Že na prelomu stoletja so planinci, izletniki in lovci odkrili ugodno klimatsko lego sončnega kraja. Glede na enkratno pokrajino, nedotaknjeno naravo in milo podnebje je očitno, da je gospodarska usmerjenost področja v turizmu - v sodelovanju s kmetijstvom kot partnerjem.

V šestdesetih letih se je po skromnih začetkih začel razvijati turizem. Gostilničarji so oddajali 'tujske sobe' in nekaj kmetov je v kmečkem turizmu odkrilo dodaten vir zaslužka. V sedemdesetih letih so sledile nadaljnje investicije, vendar prodor Djekš v turizem z zaslužkom doslej ni prinesel pričakovanega uspeha.[51]

Stare kmetije in gospodarska poslopja oddajajo ali prodajajo kot hišice za konec tedna ljubiteljem Djekš. V občini so zgradili tudi veliko novih hiš, ki služijo bivšim gostom kot bivališče za starost ali bivšim domačinom kot počitniško domovanje. Čar vasi privablja številne ljudi. Besede akademskega slikarja profesorja Karla Bauerja, ki je mnoga leta živel na Djekšah, pojasnjujejo, zakaj toliko ljudi vleče tja: *»V raju kot so Djekše se lahko popolnoma sprostimo, vživimo se v naravo in se z novimi močmi vrnemo v vsakdan. Narava in umetnost se pogojujeta, bogatita in osmišljata življenje.«*[52]

Kulturno življenje
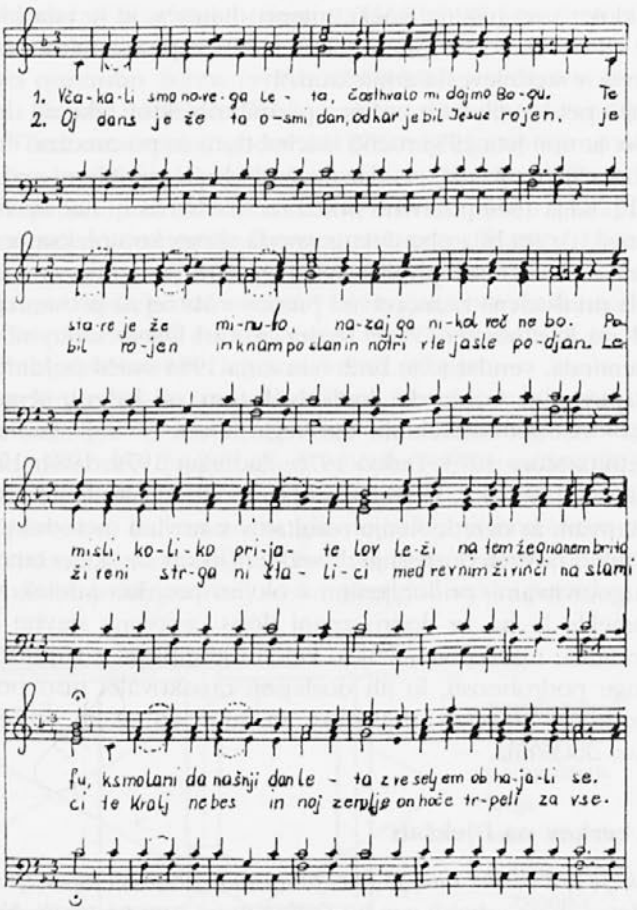
Močno odseljevanje prebivalstva je bilo občutno predvsem v kulturnem življenju, saj so prizadevni učitelji in kmetje od konca druge svetovne vojne dalje sodelovali v vaški skupnosti (Landjugend) - od začetka petdesetih let so imeli nemške gledališke in pevske skupine. Igrane filme, ki so jih predvajali po gostilnah, so morali zaradi velikega navala celo ponavljati.[53] Življenje Djekšanov je še danes močno povezano s cerkvijo in cerkvenimi šegami.[54] Praznike obhajajo po stari tradiciji. Ni poroke, na kateri 'camar' ne bi komentiral slovesne priložnosti s šaljivimi verzi. Dješki semenj je postal pravi ljudski praznik. Na veliko soboto zvečer na Kneži v sprevodu nosijo po polju do štiri metre dolge velikonočne bakle. Pri tem nosilci bakel prosijo za bogato žetev. Koledovanje je na Djekšah močno zakoreninjeno - moški in ženske med novim letom in svečnico hodijo od hiše do hiše in voščijo ljudem srečo in blagor za hišo in domačijo. Dješko kolednico, ki so jo med drugo svetovno vojno prevedli iz slovenščine v nemščino, danes pojejo v obeh jezikih.[55]

V regiji Djekše - Kneža se nahaja neizmeren zaklad starih ljudskih pesmi v nemškem in slovenskem jeziku. Prej so v glavnem prepevali v slovenskem jeziku.[56] Izbor slovenskih pesmi lahko preberemo v transkripcijah muzikologa Engelberta Logarja, posnel pa jih je France Czigan.[57]

---

[51] Več o turizmu nekdaj in danes glej Nusser 1995: 413-415.
[52] Bauer 1995: 446.
[53] Verhovnig/Verhounig 1995: 341-348.
[54] Kresitschnig 1995a: 217-224.
[55] Več o novoletnem petju glej Verhovnig 1995: 355-358.
[56] Verhovnig/Verhounig 1995: 341.
[57] Logar 1988 in 1990.

Prva kitica dješke kolednice se glasi takole:[38]

Včakali smo novega leta

Stare obrti

Na južnem pobočju Svinške planine je še živa stara rokodelska obrt. Krovci slamnatih streh, skodlarji, graditelji mlinov, pletarji in kovači pričajo o času, ko so kmetje v gorski samoti še sami izdelovali vse, kar so potrebovali na kmetiji. Svoje delo dandanes opravljajo še skodlarji - skodlaste strehe so namreč spet moderne. V zadnjem letu so začeli oživljati tudi mlinarstvo.

2. Novi dosežki v raziskovanju dješke arhitekture - Tabor in vodni mlini

2.0 Uvod

Po tem strnjenem sociokulturnem pregledu se bo naša pozornost spet usmerila na področje, ki že dolgo izziva zanimanje: k razmeroma dobro raziskani dješki arhitekturi, v kateri so raziskovalci v nedavni preteklosti (Kotzurek 1940, Hubatschek 1970, Moser

[38] Besedilo in melodijo je zapisal Siegfried Verhovnig (Verhovnig 1995: 357).

1977, 1995, Eisner 1984, Fister 1975, 1986, 1989 idr.) prepoznali tipe kmetij, ki so povezani z arhitekturnimi oblikami kmečkega življenja.[39] Pri Moserju (1995: 287) se npr. v leseni Vidovnikovi hiši na Kneži omenja dimnica, ki je bila hkrati krmišče za drobnico (koze ali ovce). Na stropnem tramu je bila zapisana letnica 1704. Stavbni tip ima arhaičen izvor v srednjeveški arhitekturi.[40]

Žal je v zadnjih petdesetih letih večina opisanih objektov tako ali drugače podlegla zobu časa. Moser je npr. leta 1958 ročno skiciral tloris in posamezne enote kompleksa Vidovnikove domačije na Kneži, vendar do podrobnih meritev ni več prišlo. Ko se je namreč Moser 12. julija 1969 ponovno podal na Knežo, da bi nadaljeval z dokumentiranjem, je ugotovil, da sta bila oba dela gospodarskega kompleksa podrta.[41] Žalostno usodo je doživela na Kneži tudi približno 800 let stara Vesovnikova domačija - noriška kmetija, ki je bila predvidena za morebitni prenos v Muzej na prostem pri Gospe Sveti. 2. avgusta 1981 sta jo etnologa Oskar Moser in Karl Eisner (takratni kustos muzeja) sicer še dokumentirala, vendar jo je že 2. februarja 1984 uničil požar.[42]

V našem prispevku se bomo dotaknili dveh tem, od katerih je vsaj ena izjemno dobro obdelana - namreč arhitektura dješkega tabora (avtorji: Ginhart 1933, Kafka 1971, Kohla/Metnitz/Moro 1973, Dehio 1976, Zadnikar 1979, 1984, 1979; Fister 1975, 1986, 1989; Živkovič 1993 idr.). Dješki jubilej je spodbudil študente graške arhitekture k ponovnim meritvam in ovrednotenju rezultatov z novimi metodološkimi parametri. Zdi se nam smiselno povzeti doslejšnje dosežke raziskav dješkega tabora in jih dopolniti z lastnimi ugotovitvami, pridobljenimi v okviru projekta arhitekov, v katerem se meritve niso omejile le na že dobro znani tloris cerkvene stavbe in konstrukcijo obrambnega hodnika, marveč vključujejo celotni kompleks z župniščem vred. Skice izpričujejo mnoge podrobnosti, ki jih doslejšnji raziskovalci niso prikazali.[43] Druga naša tema s področja kmečke arhitekture so mlini, ki se jih doslejšnja etnološka raziskovanja niso dotaknila.

2.1 Utrjena cerkev na Djekšah

»Sv. Martin, ki je dal cerkvi ime, je imel prvotno le preprost kipec spodaj v gozdu pri neki smreki. Hlapci so ga odnesli gor na Djekše in ga tam postavili. Naslednje jutro je kipec izginil, stal je na svojem starem mestu. Trikrat so ga hlapci odnesli gor, trikrat se je kipec vrnil nazaj. Takrat so sklenili, da sv. Martinu zgradijo cerkev. Sprva ob smrekah. A prišel je deseti otrok nekega dješkega kmeta (deseti otrok ima vedno dar prerokovanja) in dejal, da je tam, kjer želijo graditi, voda pod zemljo in da tla niso dovolj trdna. Tako je cerkev prišla na goro, sv. Martin pa stoji v niši na zunanji steni za zaščitno mrežo.«[44]

»Trikrat so ga hlapci odnesli gor, trikrat se je kipec vrnil nazaj. Nato so zgradili cerkev in jo posvetili sv. Martinu.« To izročilo je starejši generaciji na Djekšah dobro

[39] Strnjen pregled o starih arhitekturnih oblikah na področju južne Svinške planine je v dješki monografiji podal Biermann (1995). V prispevku delež slovenskih raziskovalcev ni zajet.

[40] Moser 1995: 289.

[41] Moser 1995: 287.

[42] Glej Moser 1995. Moserjev članek je opremljen s tlorisi in fotografijami obeh kmetij. Glej tudi fotografske posnetke teh kmetij iz leta 1962 (Hubatschek 1970: 24-25).

[43] Zdi se, da je bil Wlattnig v času pisanja svojega prispevka za dješko monografijo že dobro seznanjen z rezultati graške raziskave, čeprav je to v članku razvidno le iz objavljenjih skic, ne pa iz opomb in literature.

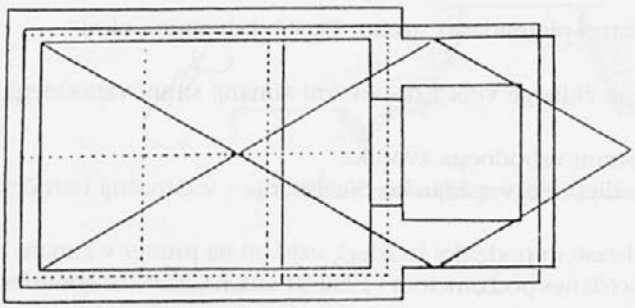
[44] Pfarrchronik Diex. - Dješka farna kronika. Natisnjena 20. avgusta 1933 v *Neue freie Presse* (Wien).

znano. Travnik pod Gočmarjevim križem še danes imenujejo *Martinova voda*, čeprav tam ni vode.

Po naših ugotovitvah z arhitekturnega stališča lahko govorimo o **petih fazah dješke taborske cerkve.**

V zvezi s **prvo omembo** župne cerkve na Djekšah v strokovni literaturi najdemo različne podatke. Na leto 1168 sicer lahko naletimo nekajkrat, vendar brez navedbe ustreznega vira.[45] Tudi umetnostni zgodovinar Wlattnig tega vprašanja ni uspel razčistiti in piše, da je cerkev na Djekšah prvič izrecno omenjena leta 1326 v krškem urbarju.[46] Kot samostojna župnija s podružnicama na Kneži in v Šmihelu v Grapi/St. Michael im Graben je dješka cerkev z omembo farnega patrona sv. Martina zanesljivo izpričana šele leta 1387.[47] Ker je dješka podružnica Marija Magdalena na Kneži imenovana že leta 1309 v kartularju grebinjskega samostana,[48] bi utegnila biti dješka cerkev sv. Martina precej starejša. To pomeni, da je bila cerkev prvotno romanska in verjetno lesena, vendar žal o njenih arhitekturnih členih ne vemo ničesar.

Tudi **druga cerkev** je bila še romanskega tipa. Verjetno je bila enoladijska s prezbiterijem iz druge polovice 13. stoletja. Na zahodnem kornem zvoniku so ohranjeni ostanki zazidanih romanskih dvojnih oken. Pročelje prvotne cerkve, ki je bila obrnjena proti vzhodu, je vključeno v vzhodni zid zahodnega zvonika. Današnja prezidana južna fasada je prav tako del romanske glavne ladje, na podstrešju pa so ohranjeni ostanki južne in severne stene vzdolžne romanske ladje. Od severne stene so vidni le še skromni zametki. Stena je bila namreč odstranjena pri baročni prezidavi v 17. stoletju.

Površinska razmerja	3 : 2
triangulacija	2 : 1; 3 x 17
ladja	10.55 x 7.40 m
mere zvonika	7 x 6.60 m
notranje mere zvonika	3.80 x 4.35 m
višina zvonika	rom. 13.50 m

Rekonstrukcija romanske cerkve[49] *- 2. polovica 13. stoletja*

[45] Ginhart (1933: 856) piše, da je cerkev omenjena šele leta 1379, Kafka (1971: 42) pa navaja, da naj bi bila cerkev stala že leta 1118, da pa je omenjena šele leta 1379 oz. 1387; Dehio (1976: 74; Dehio velja za zanesljivo literaturo), umetnostni zgodovinar Zadnikar (1979: 55, 58; isti 1984: 51) in Enciklopedija Slovenije (1988: 271) pa navajajo letnico 1168. Fink (1987: 29) npr. piše: *-Die Pfarrkirche, von der einige Autoren meinen, daß sie erstmals 1379 urkundlich erwähnt worden sei, während der vielleicht verläßlichere und korrektere 'Dehio' das Jahr 1168 nennt, stammt mit ihrem heutigen Aussehen vorwiegend aus dem 18. Jahrhundert.*-Zaradi omejenega poslovanja knjižnic v poletnem času žal nismo mogli preveriti podatkov pri ostalih raziskovalcih dješke cerkve.
Še pred letom 1379 se je dješka fara s svojo podružnico Sv. Mihaela ločila od Šmarjete/St. Margarethen ob Töllerberg, ki je bila tudi sama podružnica Št. Ruperta/St. Ruprecht v Velikovcu (Wlattnig 1995b: 153). Več o tem glej Klebel 1925: 30-31, 39, 47 op. 184; isti 1927: 123. (citirano po Wlattnigu 1995b: 168, op. 5.)

[46] Wlattnig 1995b: 153; Wiessner 1951: 227 sl.

[47] Historischer Atlas 1958: 60.

[48] KLA, GSV, HS 2/15, fol. 166v-167v, Nr. 202; citirano po Wlattnigu 1995b: 168, op. 8.

[49] Živkovič: 1993: 111-112.

Leta 1293 so se spopadli vojaki vojvode Albrechta in vovbrških grofov ter opustošili vas,[50] verjetno pa tudi romansko cerkev.

Okoli leta 1300 je sledila obnova, ki je zajela **tretjo visokogotsko cerkev**. V tem času so Djekše dobile tudi lastno pokopališče, ker v župniji umrlih niso več pokopavali pri sv. Martinu v Spodnjih Trušnjah/Niedertrixen.[51]

Do danes je ohranjeno le malo visokogotskih arhitekturnih členov. Verjetno so že na začetku 14. stoletja dvignili romanski vzhodni zvonik. Vzorci lilij na zunanjem okenskem okviru, ki jih je na nekaterih mestih videti izpod ometa, so zanesljivo znak časa. Tudi profilacija ostenja s tenkim paličevjem prvotne kapele sv. Mihaela v karnerju - današnji vhod v zakristijo - je ostanek prve gotske cerkve. Kapela sv. Mihaela,[52] zgrajena verjetno v prvi polovici 14. stoletja, je bila po vsej verjetnosti gotska rotunda.[53]

Četrto cerkev lahko uvrstimo v čas med letoma 1450 in 1500.[54] Bila je nova, po vsej verjenosti prezidana in razširjena poznogotska cerkev. Nekateri gradbeni elementi, ki so se kljub veliki prezidavi v 17. in 18. stoletju ohranili, pričajo o nekdanji podobi:

- zahodni portal (ok. leta 1500) - bogato profiliran z okroglim in hruškastim paličevjem, ravna preklada, timpanon, križna roža in stranske fiale
- zahodno ladijsko pročelje - z gotsko zidno zasnovo
- južna ladijska stena - z gotsko zidno zasnovo
- mrežnorebrasta obočna pola kornega zvonika
- prvotni gotski vhod v zakristijo v bočnem stolpu (ok. leta 1500)
- služniki in rebrasti nastavki za neohranjeni korni zaključek na vzhodni strani vzhodnega zvonika
- vzhodni zvonik s šesterokotno piramidasto streho, šilastimi dvojnimi okni
- gotsko ladijsko ostrešje
- kamen preostalega gotskega zidnega venca na severni zunanji strani vzhodnega zvonika
- oporniki na južni zunanji strani vzhodnega zvonika
- premaknjena gotska darovalna niša v zaključku prezbiterija - v današnji baročni vzhodni apsidi
- posamezni gotski členi (rebrasti in podzidni kvader), vzidani na primer v zunanjo stran baročnega prezbiterija (danes pod ometom - 1990/91 viden), ali v kot obrambnega zidu v smeri vaškega trga
- prvotna gotska oltarna miza s petimi konsekracijskimi križi
- čašast gotski krstilni kamen (ok. leta 1450)
- kipec Matere božje (ok. leta 1500) - nekdaj plastika na gotskem krilnem oltarju (danes na levem baročnem stranskem oltarju).

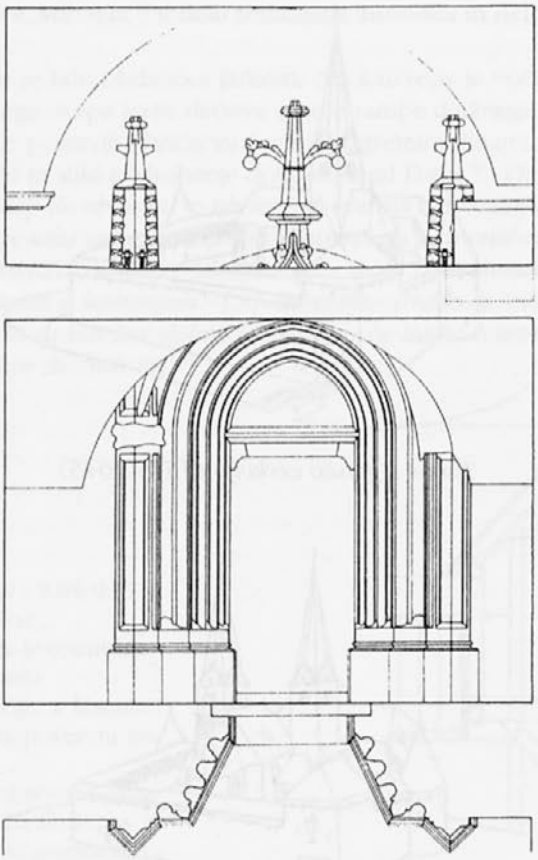
[50] Kafka 1971: 42; Fister 1989: 221.

[51] Festschrift 1992: 16.

[52] Navadno je bila kapela v zgornjem delu karnerja posvečena sv. Mihaelu (Zadnikar 1959: 284).

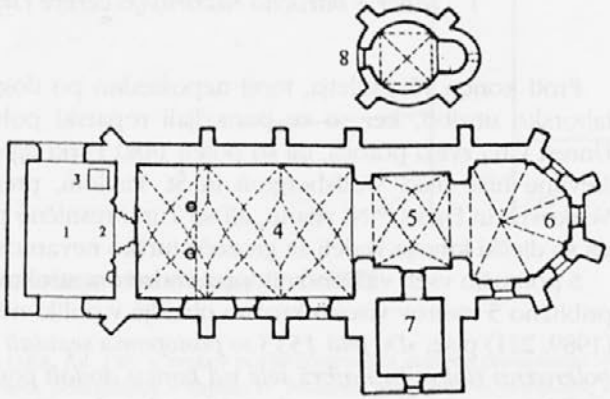
[53] Primerjaj tloris cerkve sv. Martina na Krčanjah, kjer se je do danes ohranil dvonadstropni karner iz časa okoli leta 1350. Glej tloris - Ginhart 1933: 858; Kafka 1971,1: 69.

[54] Wlattnig (1995b: 156) poznogotsko prezidavo cerkve časovno uvršča v desetletje 1490/1500.

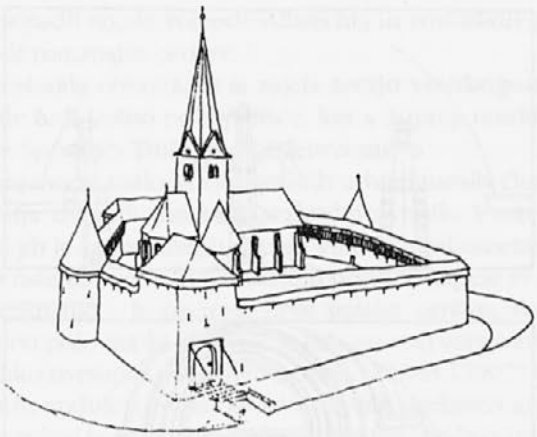
Gotski zahodni portal ok. leta 1500

1 - predprostor (utrjeno nadstropje ev. ok. leta 1535)
2 - gotski zahodni portal (okoli leta 1450)
3 - nabiralnik za darove (okoli leta 1535)
4 - glavna ladja - mrežnorebrasti obok in zato tudi zunaj ležeči oporniki
5 - obočna pola zvonika - mrežnorebrasti obok s šilastimi obočnimi loki
6 - petosminski zaključek prezbiterija
7 - zakristija (gotsko vhodno ostenje in baze stebrov z rombastimi okraski; ok. leta 1500)
8 - kapela sv. Mihaela (visoka gotika ok. leta 1350)

Rekonstrukcija prezidane gotske cerkve (arhitekturni členi iz časa med 1450 in 1500)[55]

[55] Primerjaj Fistrovo rekonstrukcijo tabora na Djekšah - začetek 16. stoletja (Fister 1986: 156; isti 1989: 222).

Tabor z gotsko cerkvijo (1535-1645)

Tabor z baročno razširitvijo cerkve (sredina 17. stoletja)

Proti koncu 15. stoletja, torej neposredno po dograditvi četrte cerkve, so zgradili taborsko utrdbo, ker so se ponavljali roparski pohodi na Svinško planino. Jakob Unrest v tej zvezi poroča, da so poleti 1480 Turki ogrožali Labodsko dolino in požgali številne hiše med Wolfsbergom in Št. Pavlom, preden so vdrli na področje okoli Velikovca in Djekš.[56] Ni znano, ali so Turki resnično prodrli do Djekš. Zanesljivo je le, da so dješki kmetje vedeli za grozečo turško nevarnost in da so se pred njo zavarovali.

S pomočjo vseh vaščanov in pod vodstvom strokovnjakov so do leta 1535[57] zgradili približno 5 metrov visoko krožno obzidje v obliki nepravilnega šesterokotnika. Fister (1989: 221) piše: *»Do leta 1535 so postopoma sezidali visoko obzidje, vanj vgradili dva polkrožna stolpa in najbrž šele na koncu dodali poseben utrjen vhodni stolp.«*

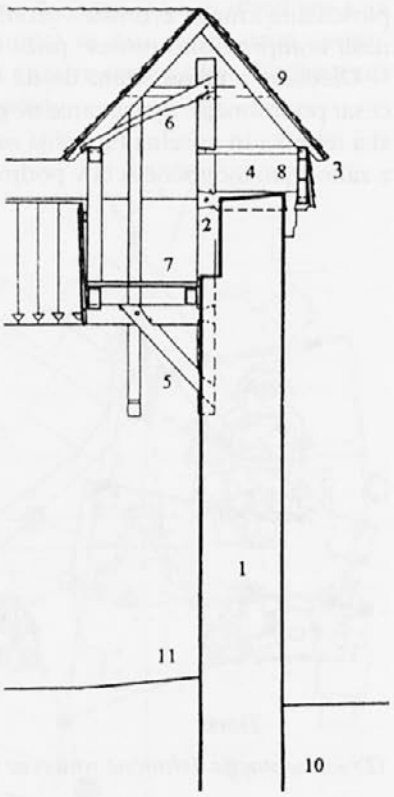
Tako sta nastali severno in južno od cerkve dve prostorski enoti, ki naj bi dajali zavetje ljudem in živalim ter služili kot kašča za najbolj dragoceno blago, ki so ga

[56] Wlattnig 1995b: 155.

[57] Letnica 1535 se nahaja na obokastem zidu nekdanjega gospodarskega kompleksa.

skladiščili v kapeli sv. Mihaela,[58] v delu sedanjega župnišča in deloma tudi v vhodnem stolpu.

Cerkveno obzidje je bilo obdano z jarkom, čez katerega je vodil dvižni most. Obzidana pot do vhodnega stolpa kaže sledove zasute rampe dvižnega mostu. V notranjosti utrdbe so na obzidje postavili obrambni hodnik s strelnimi linami, ki ga je v novejšem času v besedi, grafiki in sliki podrobneje dokumentiral Fister.[59] *»Vhod je branil stolp [...] Da bi preprečili dostop do obzidja, so obrambni hodnik na obzidju nekoliko odmaknili od roba navzven in tako nastalo odprtino zavarovali s premičnim tramom. Če se je sovražnik preveč približal, so tram odmaknili in skozi režo vlivali na napadalce vrelo vodo in ga obmetavali s kamenjem. [...] Taborsko utrdbo je moralo braniti več kot petdeset branilcev, ki so bili kar dobro oboroženi, če lahko o tem sklepamo iz števila, oblike in razporeditve strelnih lin.«*[60]

1 - cerkveno obzidje - 0.85–0.95 m širine in 5 m višine
2 - pokončni nosilec konstrukcije - ne sega do slemena
3 - ščitna stena - trije, z lesenimi žeblji med seboj povezani tramovi
4 - stabilizacijsko tramovje - veza s pomočjo repastih žepov in lesenih žebljev, ki preprečujejo zdrsnjenje
5 - konzole kot nosilci za obrambni hodnik oz. notranje ostrešje
6 - poševni oporniki - preprečujejo horizontalno izmikanje strešnega podzidka
7 - tla obrambnega hodnika
8 - reža s premičnim tramom
9 - streha iz skrilnih ploščic
10 - obrambni jarek
11 - zaščitena notranjščina obzidja prvotni nivo je bil 80 cm nižji

Prerez konstrukcije obrambnega hodnika[61]

[58] V vizitacijskem zapisniku iz leta 1616 (SKA, fol. 138) je cerkev poimenovana kot *ecclesia parochialis seu vicarialis* posebno je navedeno obstoječe pokopališče s kapelo sv. Mihaela. Nadalje piše: *»Funiculi, ex quibus tempore belli periculum instet, removeantur.«* Torej so še več kot sto let v kapeli visele vrvi, na katere so kmetje obešali svoje zaloge mesa (Historischer Atlas 1958: 60).

[59] Fister 1975, 1986, 1989.

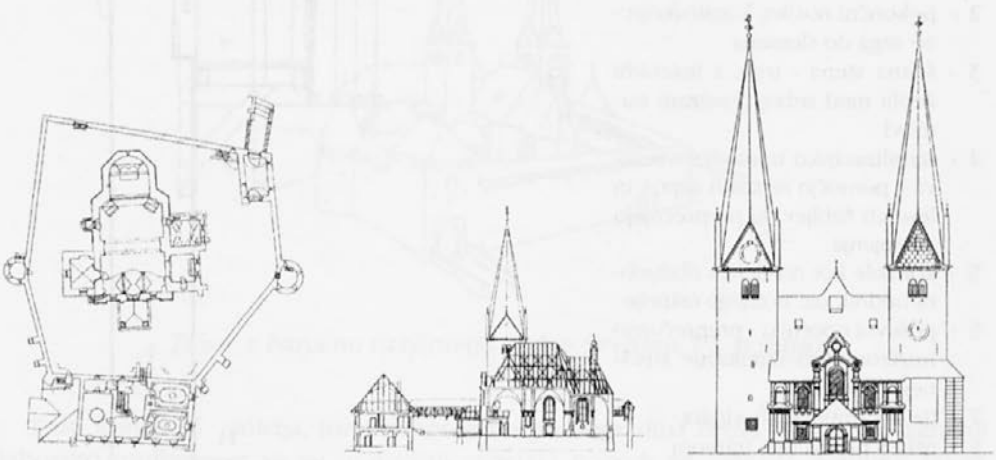
[60] Fister 1989: 221.

[61] Primerjaj konstrukcijski sestav obrambnega hodnika na Djekšah in na Kneži ter skice detajlov (Fister 1975, 1986, 1989).

Sredi 17. stoletja so zaradi vse večjega števila vernikov in zaradi želje, da bi iz Djekš naredili slaven romarski kraj, sezidali novo cerkev. Prostor znotraj cerkvenega obzidja ni dopuščal povečanja stare cerkve s stolpom proti vzhodu, zato so postavili novo, **peto cerkev** povprek čez prejšnjo in ji dodali še en stolp (1645) ter vse skupaj dokončali leta 1778.[62] Cerkev je bila posvečena šele 16. oktobra 1788, o čemer priča ohranjena listina. Leta 1794 so na mestu nekdanjega karnerja - kapele sv. Mihaela, ki je stala vse tja do 17. stoletja, sezidali novo zakristijo.[63]

Iz majhne gotske cerkvice je nastala mogočna dvostolpna baročna cerkev. Značilno za čas baroka je simetrično oblikovano pročelje (Št. Andra , Maria Loretto),[64] ki je bilo sprva baročno in preoblikovano po klasicističnem in kitastem slogu.[65] Zanimivo se zdi, da Djekše niso - tako kot Velikovec in Št. Jurij na Vinogradih/St. Georgen am Weinberg - dobile čebulaste strehe, kar bi ustrezalo času.[66] Očitno so bili Djekšani tako močno povezani s tradicijo, da nikakor niso hoteli nadomestiti svojega starega, s skrilnimi ploščicami kritega zvonika s čebulasto streho iz pločevine. Da pa so Djekšani vendarle našli kompromisno rešitev, priča stolpec nad današnjim prezbiterijem.

Gledano z južne strani dajeta vzhodni in zahodni zvonik vtis velike podobnosti, česar podrobnejše opazovanje ne potrjuje. Kot je navada pri regotizaciji, gotska rokodelska tehnika in miselna filozofija nista več prisotni. Gotski vzhodni stolp je v primerjavi z zahodnim mogočnejši in v podrobnostih bolj dovršeno oblikovan.[67] Višji je za 22 cm[68]

Tloris *Prerez* *Naris*

(Dokumentacija Tehnične univerze v Gradcu - Domenig, Kresitschnig, Rainer, Zdouc 1994)

[62] Fister 1989: 221. Leta 1995 so na južni strani vzhodnega zvonika odkrili zgodnjebaročno fresko sv. Krištofa - original, ki je nastal v času okoli leta 1650 in ki je po Wlattnigu (1995b: 168) morda najlepša in najbolje ohranjena zgodnjebaročna koroška freska, ki prikazuje sv. Krištofa.

[63] Prim. Wlattnig 1995b: 166.

[64] Pötsch 1989: 213 sl.

[65] Glej Wlattnig 1995b: 163 in tam navedeno literaturo.

[66] Fresacher 1980: 266.

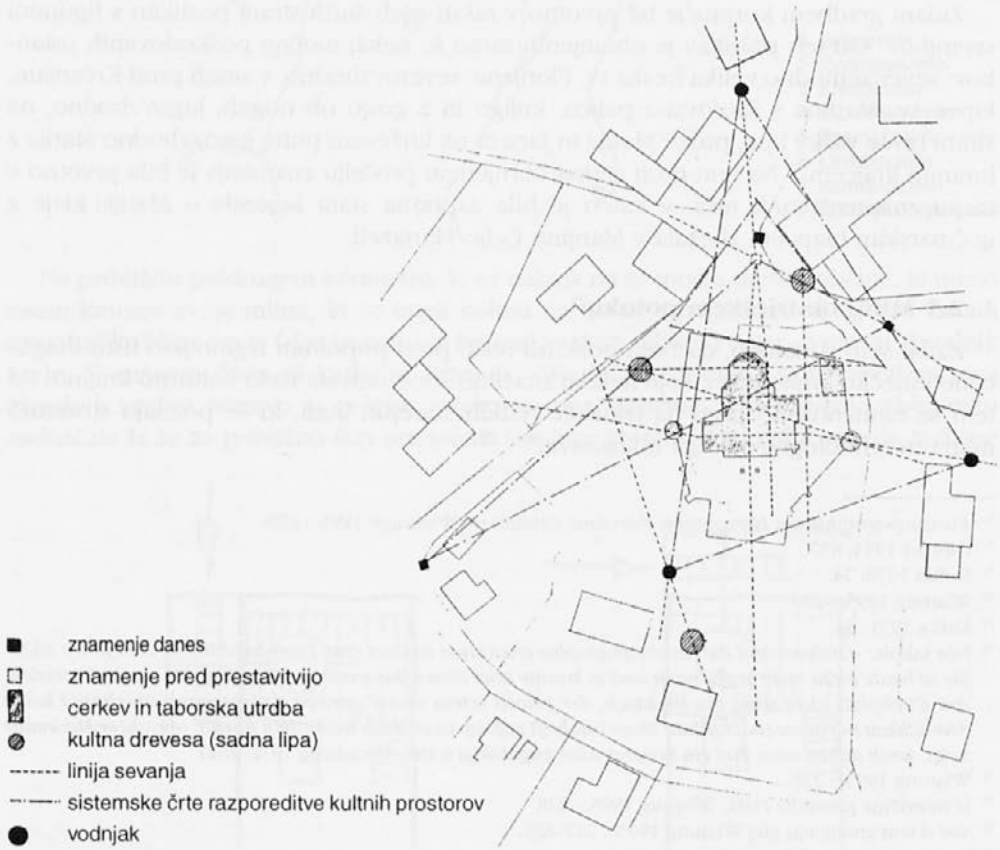
[67] Strelne line pod okni v zahodnem zvoniku so npr. le še optične odprtine v žganih opekah.

[68] ±0.00 m je zgornji rob stopnice pri glavnem vhodu. Višina do spodnjega roba stolpnih krogel pri vzhodnem zvoniku je 40.78 m, pri zahodnem zvoniku pa 40.56 m *(Dokumentacija Tehnične univerze v Gradcu - Domenig, Kresitschnig, Rainer, Zdouc 1994)*.

in domačini ga imenujejo 'ta močni' (tudi moški). V času baročne prenove so zasuli tudi obrambni jarek[9] in tako je nastal vaški trg. Zato pa je bil potreben prodor skozi obrambni zid na severozahodni strani.

Cerkev je bila načrtovana v omrežju magnetnih silnic

Ni slučaj, da je prvotna romansko-gotska in sedaj pretežno baročna cerkev z gotskim obrambnim obzidjem zasnovana na ta način in na tem kraju. Josef Wetternig, znani bajaličar iz Šmartna pri Vovbrah, je s svojimi sodelavci raziskoval omrežje, ki ga ustvarjajo zemeljske in magnetne silnice. V to omrežje silnic so vpeti stara (romansko-gotska) cerkev, nova (baročna) cerkev, obrambna stolpa, vaški trg z nekdanjo vaško lipo, vsa tri vaška znamenja (vaški križi) in seveda tudi do leta 1907 še uporabljani, zdaj pa zasuti vaški vodnjaki. Vsi omenjeni kultni objekti stojijo na t.i. presečiščih silnic in povzročajo - kakor to imenuje radiostezija - pozitivno žarčenje v kraju. Pred leti so v zvezi z razširitvijo ceste prestavili eno od treh znamenj za štiri metre proti severu. Znamenje ne stoji več na presečišču silnic in je izven njihove mreže silnic. Radiostezija ugotavlja, da so s tem Djekše izgubile pozitivno sevanje.

Omrežje silnic v središču Djekš

[9] Južni jarek so zasuli l. 1755 (Fister 1989: 224).

2.2 Vaško znamenje

V zvezi z zgodovino dješkega vaškega znamenja, ki naj bi bilo iz leta 1629, v literaturi najdemo različne podatke: V *Umetnostni topografiji vojvodine Koroške*[70] in pri Ginhartu[71] je dješko znamenje omenjeno kot 'svetilnik' v gotskem stilu. Tudi Dehio[72] piše, da je izpričan ob cesti svetilnik iz leta 1629 v poznogotski obliki, čeprav znamenje po Wlattnigu danes sploh ni podobno svetilniku.[73] Kafka navaja znamenje iz leta 1629, ohranjeno še čisto v gotskih oblikah.[74] Po drugi strani pa preučevalec koroških znamenj Skudnigg trdi, da svetilnika iz leta 1629 danes sploh ni več, in da o tej zgradbi ni bilo mogoče dobiti nobenih podatkov.[75]

Najnovejša Wlattnigova raziskava v dješki kroniki potrjuje letnico 1629. Piše, da je nad nišo na severovzhodni strani ohranjen latinski napis z imeni v nišah upodobljenih svetnikov s fragmentarno ohranjeno letnico: ANNO M. D. C.(X.) (X.) I. X. (1629).[76] Po njegovem mnenju je bilo v času zgodnjebaročne prezidave cerkve okoli leta 1629 verjetno obnovljeno oziroma po podobnem vzorcu prezidano tudi gotsko znamenje na cerkvenem trgu. Med drugim o znamenju piše: *»Posebno opazna je osmerokotna, na kubični niši sloneča šotorasta streha iz skrilnih ploščic. Daje vtis, kot da bi strešna oblika posnemala stožaste strehe leta 1535 zgrajenih tabornih obrambnih stolpov.«*[77]

Zidani gradbeni korpus je bil prvotno v nišah vseh štirih strani poslikan s figurami svetnikov. Od teh poslikav je ohranjenih samo še nekaj močno poškodovanih ostankov: severozahodno velika freska sv. Florijana; severovzhodno, v smeri proti Krčanjam, kipec sv. Martina s škofovsko palico, knjigo in z gosjo ob nogah; jugovzhodno, na strani bivše vaške lipe, prizor Marije in Janeza na križevem potu; jugozahodno Marija z luninim krajcem.[78] Na tem proti cerkvi obrnjenem pročelju znamenja je bila prvotno v trupu znamenja tudi niša, v kateri je bila zapisana stara legenda o Mariji, ki je z gočmarskim hlapcem zbežala v Marijino Celje/Mariazell.

2.3 Mlini ob Dješkem potoku[79]

Zadal sem si nalogo, da bom poskusil rešiti pred popolnim izginotjem tisto dragoceno kmečko arhitekturo, ki je nekdaj značilno sooblikovala našo kulturno krajino. Pri tem se nameravam opreti na izkušnje redkih starejših ljudi, ki še poznajo strukturo mlina in tehnologijo starega mlinarstva.[80]

---

[70] *Kunsttopographie des Herzogtums Kärntens*; citirano po Wlattnigu 1995c: 228.

[71] Ginhart 1933: 857.

[72] Dehio 1976: 74.

[73] Wlattnig 1995c: 228.

[74] Kafka 1971: 34.

[75] Piše takole: *»Ginhart und die Kunsttopographie erwähnen in Diex eine Totenleuchte aus dem Jahre 1629. Sie ist heute nicht mehr vorhanden und es konnte über dieses Bauwerk überhaupt nichts ermittelt werden. Am Kirchplatz steht wohl ein Bildstock, der jedoch schon seiner ganzen Anlage nach überhaupt keine Ähnlichkeit mit einer Leuchte hat. Einer Inschrift zufolge ist er auch wesentlich jünger, obwohl er Merkmale zeigt, nach denen man ihm ein höheres Alter zugebilligt hätte.«*(Skudnigg 1972: 261).

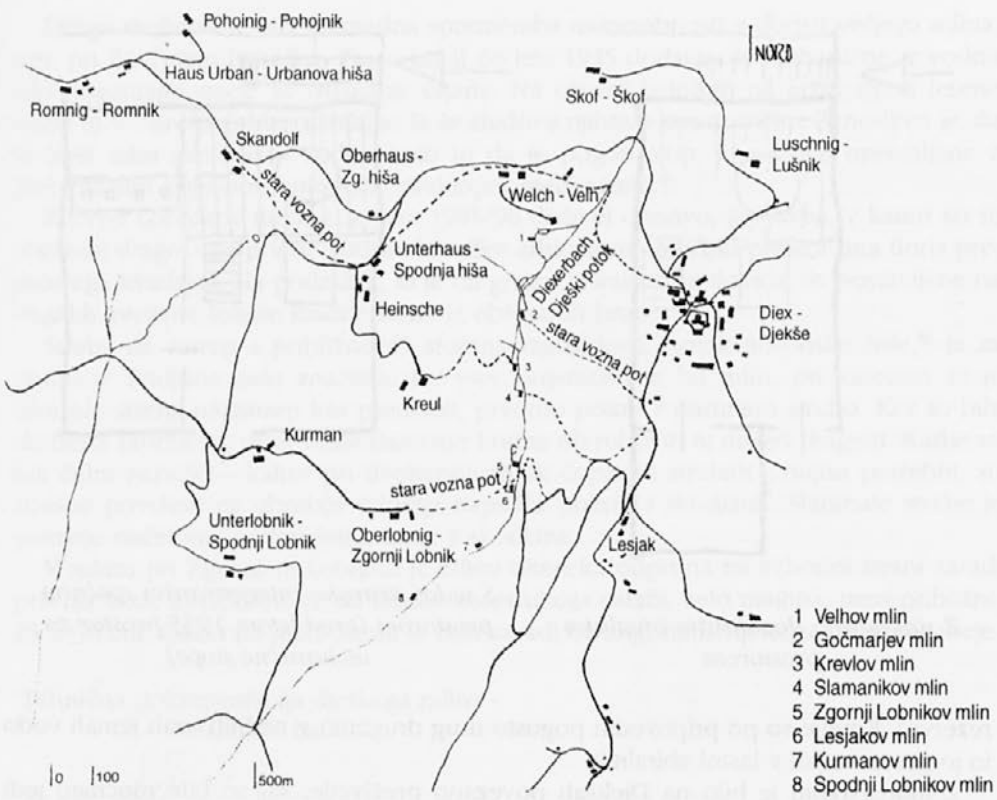
[76] Wlattnig 1995c: 228.

[77] Iz nemščine prevedla HML; Wlattnig 1995c: 228

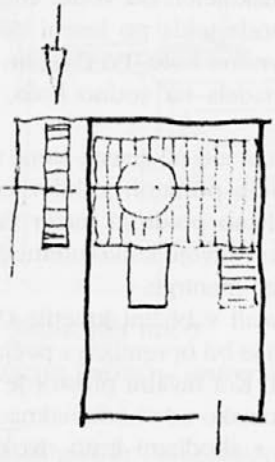
[78] Več o tem znamenju glej Wlattnig 1995c: 227-229.

[79] Prispevek pripravil Gerhard Kresitschnig.

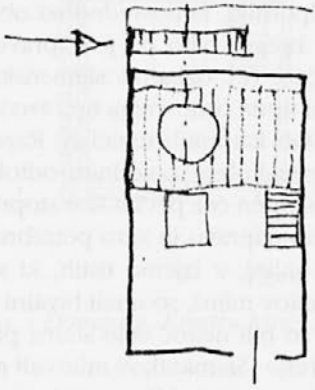
[80] O mlinih na Djekšah glej Kresitschnig 1995b. Mlinarstvo v Rožu in Podjuni je bilo obširno predstavljeno v doktorski disertaciji Lausegger (1980), ki poleg dokumentacije in strokovne obravnave mlinarske terminologije med drugim vsebuje tudi opise mlinov in mlinarske tehnologije na južnem Koroškem. Lausegger 1980, glej tudi Lausegger 1985a in 1985b.

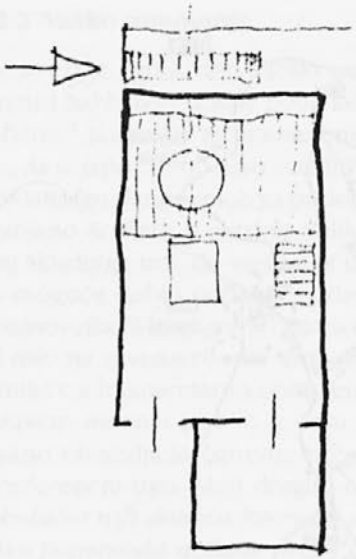
Na približno poldrugem kilometru, ki se nahaja na območju dješke občine, je imelo osem kmetov svoje mline, ki so imeli kolesa na korce s pogonom od zgoraj. Zaradi nestalne količine vode (dež in suša) je bil nad vsakim mlinom bajar - vmesni zbiralnik vode. V sušnem času ali kadar je kmet iz višje ležečega mlina potreboval za svoj zbiralnik vodno rezervo iz celega potoka, je npr. količina v naslednjem zbiralniku zadoščala le še za približno štiri ure mletja (različni zbiralniki so imeli seveda različne

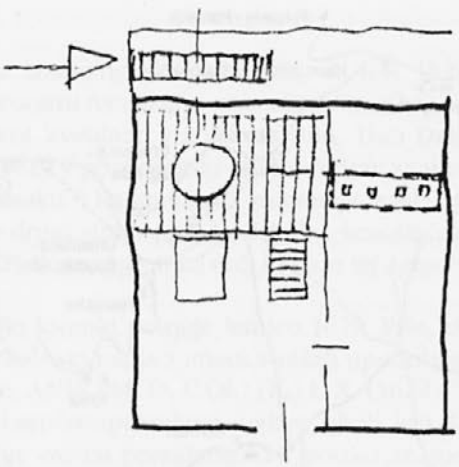
S stranskim vodnim kolesom

Z vodnim kolesom na čelni strani

Z naknadno dozidanim bivalnim prostorom

S sedaj stransko intergriranim spalnim prostorom (pred letom 1935 prostor za mehanične stope)

rezerve). Kmetje so po pripovedih pogosto drug drugemu v nočnih urah jemali vodo in jo preusmerjali v lastni zbiralnik.

Z mlinarstvom je bilo na Djekšah povezano preživetje, saj so bile močnate jedi glavna hrana. Kmetje so morali skrbeti za vzdrževanje mlina. Mlinske kamne so nekdaj klesali iz kamnin s Svinške planine, lesene dele (ležaji, zobci grebenastega kolesa ...) pa so izdelovali bodisi sami bodisi znani dješki tesarji (Jockl Samselnig, Matev Schaller, Tone Rabitsch idr.). Treba je omeniti še graditelje mlinov, ki so ok. leta 1900 izoblikovali na področju cele občine razširjeni tip dješkega mlina. Vsi omenjeni rokodelci so pravzaprav pravi avtorji kmečke uporabne arhitekture.

Oblika mlina je bila močno odvisna od njegove povezave z vodo. Vseh osem mlinov ob Dješkem potoku je bilo nekoliko odmaknjenih od vode. Glede na vodni pogon razlikujemo dva tipa: Pri prvem tipu je voda tekla po leseni raki, podprti z lesenimi podporniki, neposredno na obstransko vodno kolo. Pri drugem tipu je voda pritekala po bregu, nato pa je v pravem kotu padala na vodno kolo, pritrjeno na mlinsko pročelje (t.i. ozka oz. slemenska stran).

Pravokotni tloris osnovnega tipa znaša približno 4 x 6 m, lesene stene stojijo na 0.5 do 1 m visokih kamnitih temeljih. Razen pri redkih primerih je bil vhod v mlin na nasprotni strani kolesa z vodnim odtokom. Približno poldrugi meter visoki mlinski pod je bil dostopen čez pet ali šest stopnic. Razliko v nivoju lahko utemeljimo s spodaj ležečo mlevno napravo in zato potrebno nižjo lego mentrge.

Skoraj vsi mlini, z izjemo tistih, ki so se nahajali v bližini kmetije (Velhov mlin, Zgornji Lobnikov mlin), so imeli bivalni prostor, ki je bil opremljen s pečjo in posteljo. Mnogi mlini so bili nekoč celo stalna prebivališča. Kot bivalni prostor je bilo urejeno bodisi podstrešje (Slamanikov mlin) ali pa je bil stransko od vhoda naknadno dograjen prostor, za katerega je bilo potrebno podaljšati s skodlami krito dvokapno streho (Gočmarjev mlin, Lesjakov mlin).

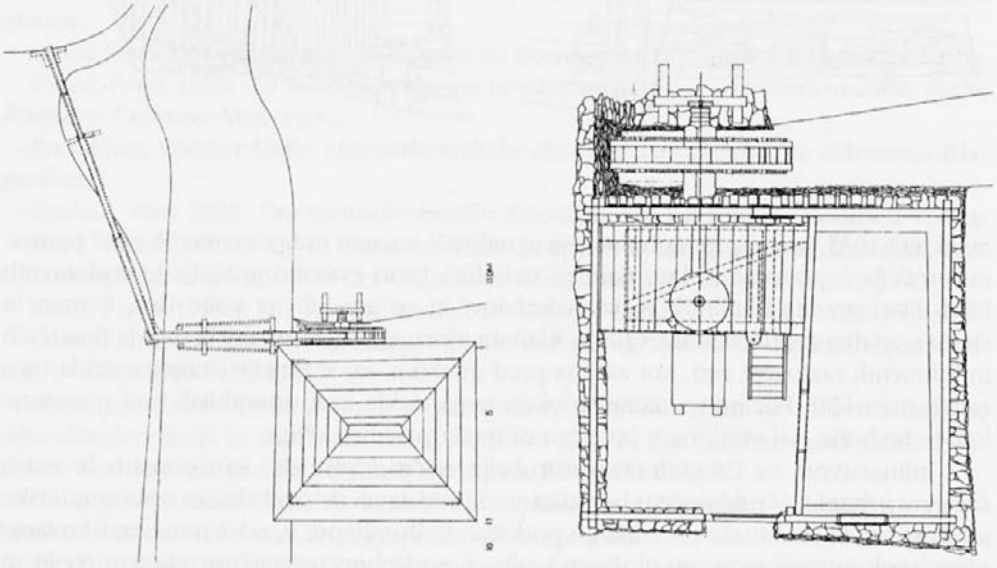
Druga možnost je bila naknadna sprememba namembnosti v tlorisu večjega mlina, npr. pri Zgornjem Lobniku. Tu so imeli do leta 1935 dodatno še mehanične, z vodno silo poganjane stope za iztiskanje oljaric. Na osnovi izdolbin na južni strani lesene stene in v ostrešju lahko zaznamo le še sledove njihove konstrukcije. Zanesljivo je, da je imel mlin samo eno vodno kolo in da je pogon stop, ki so bile opremljene z grebenastim kolesom, omogočal preklopni mehanizem.[81]

Zgornji Lobnikov mlin, ki je leta 1995/96 doživel obnovo, je stavba, v kateri so se ohranile dragocene prvine ljudske kmečke arhitekture. Mlinski prostor ima tloris preprostega kvadrata. Na podzidek, ki je bil grajen iz kamna in ilovice, so postavljene na vogalih zvezane lesene kladne stene iz obtesanih brun.

Streha na zatrep s približno 45 stopinj nagnjenosti - znak gosposke hiše,[82] je za območje Podjune zelo značilna. Po vsej verjetnosti je bil mlin, pri katerem se je izkazala streha na zatrep kot prednost, prvotno pokrit s slamnato streho. Ker so bila slemena zaobljena, veter rahle slamnate kritine ob robovih ni mogel dvigniti. Kadar so bili čelni napušči - kakor pri dvokapnicah ali čopastih strehah - nujno potrebni, so strešne površine na obrobju čelnega napušča pokrili s skodlami. Slamnate strehe je pozneje načeloma nadomestilo kritje s skodlami.

V mlinu pri Zgornjem Lobniku je edina okenska odprtina na vzhodni strani zaradi pršenja vode in nevarnosti, da lesena konstrukcija oslabi, zelo majhna; meri približno 15 x 30 cm. Okno na južni strani je bilo zaradi bivanju namenjenega prostora, ureje-

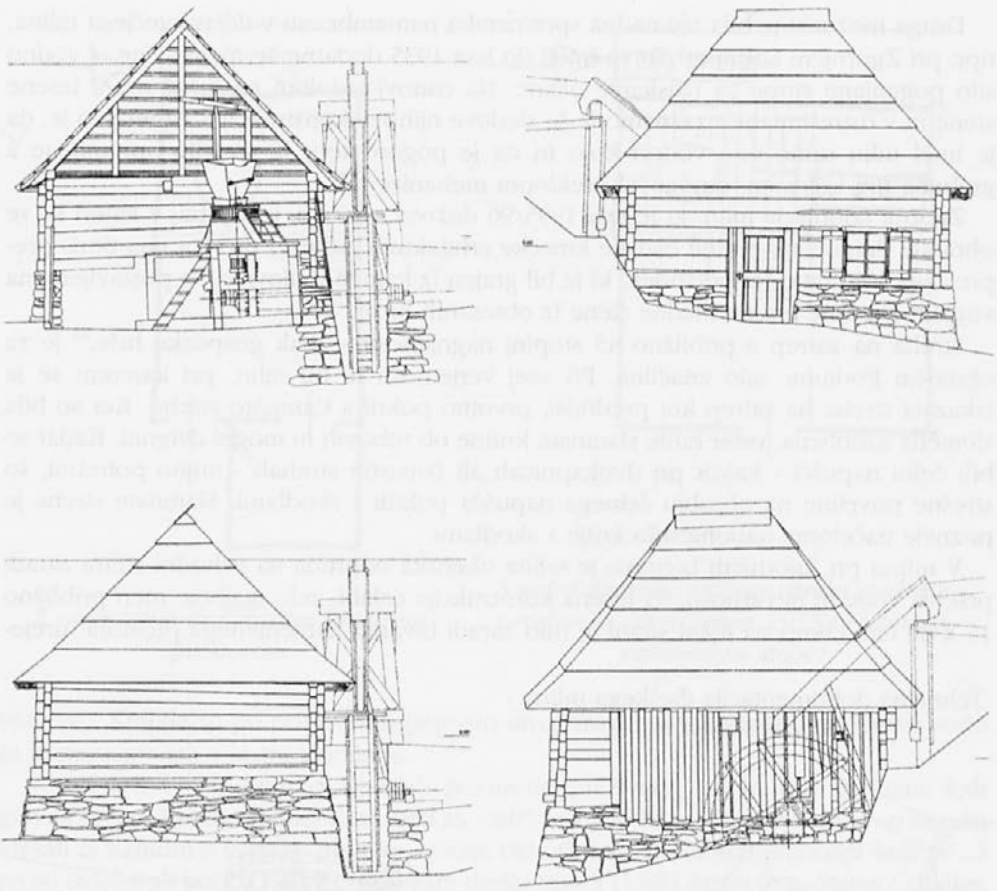
Tehnična dokumentacija dješkega mlina - situacijski načrt

Situacijski načrt *Tloris*

(Dokumentacija Tehnične univerze v Gradcu. - Domenig, Kresitschnig, Rainer 1994)

[81] Primerjaj Suppan 1995: 127; Molenboek 1991, 98-100.
[82] Fister 1989: 164.

nega leta 1935, povečano. Spremembo je mogoče zaznati tudi v razmerjih med prvinami pročelja, - povečano okno namreč nekoliko kvari estetiko pročelja iz vodoravnih klad. Stari graditelji mlinov so iz materialov, ki so jim bili na voljo (les, kamen in slama), znali ustvariti skladne oblike. Majhna okna so včasih nastajala tudi iz finančnih in tehničnih razlogov, npr. kot zaščita pred mrazom, saj si kmetje dragega stekla niso mogli privoščiti. Pozimi so namesto okenskega stekla npr. uporabljali tudi posušene kravje mehurje, saj svetloba v prostoru ni igrala posebne vloge.

Z mlinarstvom na Djekšah (rekonstrukcije, načrti, opisi idr.) se ukvarjam že nekaj časa kot arhitekt. V pričujočem besedilu smo predstavili tisti del skic in opisov mlinske arhitekture, ki se nanaša na zunanjo podobo starih mlinov, vendar moje raziskovanje nima zgolj teoretičnega (etnološkega) cilja. S podrobno teoretično rekonstrukcijo in raziskavo osmih mlinov ob Dješkem potoku sem želel izluščiti temeljne prvine dješke mlinske arhitekture, da bi z obnovitvijo značilnega mlina prihodnjim rodovom ohranil spomin na življenje v preteklosti.

Literatura:

Bauer, Rotraud 1995: Paradiese wie Diex. V: *Diex* 1995: 445-446.

Biermann, Günther 1995: Altformen bäuerlichen Hauswesens im Bereich der südlichen Saualpe. V: *Diex* 1995: 299-306.

Čajčmann, Anita 1995: Die Entwicklung der Gemeinde Diex nach ihrer Bildung 1850. V: *Diex* 1995: 109-112.

Dehio 1976: *Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. 1. Bd. Herzogtum Kärnten.* Wien.

Diex 1995: *Diex, Sonnendorf auf der Saualpe.* Hrsg. Robert Wlattnig. Klagenfurt: Heyn.

Drobesch, Werner 1991: *Vereine und Verbände in Kärnten (1848-1938). Vom Gemeinnützig - Geselligen zur Ideologisierung der Massen.* (= Das Kärntner Landesarchiv 18). Klagenfurt.

Eisner, Karl 1984: Eckverbindungen bei Bauernhäusern im Saualmgebiet. V: *Bauen - Wohnen - Gestalten. Festschrift für Oskar Moser.* Trautenfels, 209-216.

Enciklopedija Slovenije 1988: *Enciklopedija Slovenije* 2: Ce-Ed. Ljubljana.

Ernst, Anita 1995: Der Bauer wird frei ... Von der josephinischen Reform bis zur Aufhebung der Grundherrschaft im Jahre 1848. V: *Diex* 1995: 75-82.

Festschrift 1992: *Festschrift, Unser St. Stephan. Der Turm läßt grüßen. Acht Jahrhunderte 'apud Pharre' St. Stephan bei Niedertrixen-Völkermarkt.* 1992.

Filipič, Hanzi 1995: Die politische Orientierung in der Gemeinde Diex/Djekše von 1880-1914. V: *Diex* 1995: 125-130.

Fink, Humbert 1987: *Begegnung in Kärnten.* Innsbruck: Pinguin-Verlag.

Fister, Peter 1975: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov.* Ljubljana: Slovenska matica.

Fister, Peter 1986: *Umetnost stavbarstva na Slovenskem.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

Fister, Peter 1989: *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni ... Arhitektura Zilje, Roža, Podjune.* Celovec: Mohorjeva.

Fresacher, Walther 1980: *Heimatkundliche Beiträge zur Geschichte Kärntens.* Klagenfurt.

Ginhart, Karl 1933: *Die Kunstdenkmäler Kärntens VII.* Klagenfurt: Kollitsch Verlag.

Hartl, Franz 1995a: Als in Diex das Holz knapp war. Auszüge aus dem Catastral-Schätzungselaborat von 1830 der Gemeinde Diexerberg. V: *Diex* 1995: 367-374.

Hartl, Franz 1995b: Die Landwirtschaft im Wandel der Zeit. V: *Diex* 1995: 375-380.

Hartl, Franz/Gerhard Kresitschnig/Elfriede Verhounig 1995: Hof- und Dorfgeschichten. V: *Diex* 1995: 449-476.

Historischer Atlas 1958: *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer,* Hrsg. v. d. Österr. Akad. d. Wiss. Abt. 2: Die Kirchen- und Grafschaftskarte. Teil 8: Kärnten. Von Walther Fresacher, Klagenfurt 1958.

Hubatschek, Erika *1970: Bauerhöfe im südöstlichen Kärnten.* (= Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 64). Klagenfurt.

Ibounig, Peter 1995a: Die Bevölkerungsentwicklung der Gemeinde Diex von 1869-1991. V: *Diex* 1995: 112-114.

Ibounig, Peter 1995b: Die sprachlichen Verhältnisse in Diex anhand der Volkszählungsergebnisse. V: *Diex* 1995, 115-118.

Kafka, Karl 1971: *Wehrkirchen Kärntens I.* Wien: Birken-Verlag.

Klebel, Ernst 1925/1927: Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens. V: *Carinthia I* 115 (1925: 30-31, 39, 47 op. 184); *Carinthia I* 117 (1927: 123).

Kohla, F. X./G. A. v. Metnitz/ G. Moro 1973: *Kärntner Burgenkunde I, Kärntens Burgen. Schlösser, Ansitze und wehrhafte Stätten.* 2. verm. Aufl., Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten.

Kotzurek, Hans 1940: Urtümliche Hausformen auf den Hängen der Saualpe. V: *Carinthia I* 130 (1940), 179-196.

Kresitschnig, Gerhard 1995a: Bräuche und Sitten im Jahreslauf. V: *Diex* 1995: 217-224.

Kresitschnig, Gerhard 1995b: Die Wassermühlen. V: *Diex* 1995: 307-314.

Lausegger, Herta 1980: *Die Terminologie der Bauernmühle in den slowenischen Dialekten in Kärnten. Eine volkskundlich-lexikalische Bestandsaufnahme. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Karl-Franzens-Universität zu Graz,* vorgelegt von Herta Lausegger. Phil. Diss. Graz.

Lausegger, Herta 1985a: Wassermühlen im südlichen Kärnten. Volkskundliche und terminologische Aspekte. V: *Carinthia I* 175 (1985), Klagenfurt, str. 299-321.

Lausegger, Herta 1985b: Mlini na južnokoroškem dvojezičnem ozemlju v Avstriji. V: *Traditiones. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje SAZU* 14, Ljubljana, str. 81-94.

Logar, Engelbert 1988 in 1990: *Vsaka vas ima svoj glas. Slovenske ljudske in ponarodele pesmi iz Podjune I-II.* Izd. Krščanska kulturna zveza v Celovcu. Celovec: Mohorjeva založba.

Maurer-Lausegger 1995: Die Mühlen sterben ... Mit ihnen stirbt auch die Sprache der alten Volkskultur ... Mlini umirajo ... Z njimi umira tudi jezik stare ljudske kulture. V: *Diex* 1995: 122-124.

Mir 1888, 1909: *Mir* Celovec.

Molenboek 1991: *Nieuw Utrechts Molenboek. Uitgeverij Matrijs,* Utrecht 1991.

Moser, Oskar 1977: Die Hausangaben in St. Pauler Ehrungsbüchern und die Rauchstubenhäuser Unterkärntens. V: *Carinthia I* 167 (1977), Klagenfurt, str. 151-240, predvsem str. 189 sl.

Moser, Oskar 1995: Zwei alte Bauernhöfe aus Grafenbach. Zu den ursprünglichen Hofanlagen und Hausbauten in der Berggemeinde Diex. V: *Diex* 1995: 285-298.

Nusser, Siegfried 1995: Freunde und Gäste in unserer Gemeinde - Tourismus einst und jetzt. V: *Diex* 1995: 413-415.

Pfarrchronik Diex 1933: Pfarrchornik Diex. V: *Neue freie Presse, 20.8.1933.* Wien.

Pötsch, Josef 1989: *St. Andrä im Lavanttal. Hg. anläßlich des Stadtjubiläums. 650 Jahre Stadt St. Andrä. 1339-1989.*

Pohl, Heinz Dieter 1995: Zur Mundart von Diex. V: *Diex* 1995: 119-121.

Ruch, Kristian 1995: Aus dem Pfarrleben zwischen 1848 und 1928. V: *Diex* 1995: 97-102.

Ruch, Kristian/Josef Liendl/Romana Dovjak 1995: Aus der Geschichte der Schule Diex. V: *Diex* 1995: 267-278.

Skudnigg, Eduard 1972: *Bildstöcke und Totenleuchten in Kärnten.* (2. erg. u. erw. Auflage). Klagenfurt: Verlag des Landesmuseums für Kärnten.

Suppan, Rudolf 1995: *Mühlen, Bäche, Wasserräder.* Graz: Verlag für Sammler.

Travnik, Johann 1995: Volksschule Grafenbach. V: *Diex* 1995: 279-284.

Verhounig, Elfriede 1995a: Die Post in Diex. V: *Diex* 1995: 495-498.

Verhounig, Elfriede 1995b: Die Gendarmerie. V: *Diex* 1995: 499-500.

Verhovnig, Siegfried 1995: Das Neujahrsingen. V: *Diex* 1995: 355-358.

Verhovnig, Siegfried/Elfriede Verhounig 1995: Kulturleben im Dorf. V: *Diex* 1995: 341-348.

Wadl, Wilhelm 1995: Die erste urkundliche Erwähnung des Namens Diex. V: *Diex* 1995: 17-22.

Wiessner, Hermann 1951: *Gurker Urbare* (= Österreichische Urbare, hrsg. v. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften III, 3/1), Wien.

Wlattnig, Robert 1995a: Der Anteil der Gemeinde Diex am Ersten Weltkrieg und am Kärntner Abwehrkampf. Ereignisse und Schicksale. V: *Diex* 1995: 131-144.

Wlattnig, Robert 1995b: Wehranlage und Pfarrkirche St. Martin in Diex. V: *Diex* 1995: 153-169.

Wlattnig, Robert 1995c: Gottes steinernde Monstranzen. Bildstöcke und Wegkreuze in Diex und Umgebung. V: *Diex* 1995: 225-236.

Zadnikar, Marijan 1959: *Romanska arhitektura na Slovenskem*. Ljubljana.

Zadnikar, Marijan 1979: *Med umetnostnimi spomeniki na slovenskem Koroškem. Obiski starih cerkva pa še kaj mimogrede*. Celje: Mohorjeva. Djekše, str. 55-60.

Zadnikar, Marijan 1984: *Po starih koroških cerkvah*. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu.

Živkovič, Gorazd 1993: *Die romanischen Chorturmkirchen und deren Nachfolgebauten in Kärnten*. Diplomarbeit, Wien.

Summary

On the 1100th Anniversary of Sunny Djekše/Diex in Austrian Carinthia - A Condensed Village Chronicle

The authors of this paper who have contributed to the extensive monograph "Diex - Sonnendorf auf der Saualpe", Celovec/Klagenfurt, 1995, have drawn on its findings and the literature quoted in it, also including the findings of Slovene scholars and the results of the 1994 project by Graz students who have minutely measured and sketched the Djekše fort complex with the presbytery, and the mill on the Djekše brook near Zgornji Lobnik.

The Djekše commune is located at the edge of the Slovene-German language border and is made up of 5 villages. The demographic picture in all its segments shows a dramatic slide downward. Djekše displays all the features of an agrarian commune in a border area: an above average decline of births coupled with strong migration. In 1890 the commune had 2077 residents; in 1995 there were only 958. In this century the language picture in Djekše has also undergone radical changes. According to 1880 statistics 96% of the population (or 1702 people) was Slovene-speaking, and only 4% (or 75 people) German-speaking. By 1991 the percentage of German-speaking villagers had risen to 85.9%; Slovene is the language of communication for only 11.2%, while 2.9% opted for the "windisch" variant.

Djekše, on the southern slope of Svinška planina, is a treasure trove of old folk songs, both Slovene and German. In the old days, mostly Slovene folk songs were sung. Some ancient handicrafts have been preserved in the villages. While in the old days farmers in remote mountain villages used to make with their own hands whatever was needed on the farm, nowadays only shinglers still practice their trade. Lately there has been a revival of milling. An example, complete with drawings and blueprints, is the Zgornji Lobnik mill, which was renovated in 1995 and 1996. This is a structure in which precious elements of folk farm architecture have been preserved.

The architectural descriptions focus on the fort, a first comprehensive presentation of the measured fort complex including the presbytery.

Ljudmila Bokal

Materialna kultura glede na časovno zaznamovanost besed

Teoretično utemeljeno povezovanje jezikoslovja in etnologije je osnova za razčlenjevanje značilnosti časovno zaznamovanih besed (starinske besede, nove besede) v materialni kulturi. Poleg teh je obravnavana tudi skupina besed, za katere je značilno prepletanje starinske in nove pomenske sestavine.

A theoretically justified link-up between linguistics and ethnology is the basis for analyzing the characteristics of time-related words (archaic, new words) in material culture. The paper also deals with a group of words in which new and old meanings are intertwined.

Etnologija s primerjalnim pristopom k obravnavi določene tematike ponuja veliko možnosti sodelovanja pomožnih ved. Rajko Ložar v Narodopisju Slovencev iz leta 1944[1] poleg psihologije, sociologije, geografije, ki jim posveča več pozornosti, omenja tudi jezikoslovje. Enako obravnava jezikoslovje tudi Vilko Novak[2]. Pričujoči sestavek bo tudi skušal povezati ti dve vedi. Osredotočil se bo na leksikalno ravnino jezikovnega sistema in jo navezal na veliko področje etnologije, na materialno kulturo.

Povezava etnologije in jezikoslovja oziroma njegove leksikalne ravni je bila v teoretičnem razčlenjevanju slovenske etnološke misli že večkrat opažena. Vilko Novak v Slovenski ljudski kulturi na to opozarja v zvezi s poljedelstvom: Našim prednikom je moralo biti poljedelstvo najvažnejša oblika gospodarstva že pred naselitvijo v današnji domovini. O tem pričajo poleg pisanih sporočil tudi besede v našem jeziku s tega področja, ki so skupne vsem Slovanom. To so nazivi za plug in njegove dele, za dele polja in poljsko delo, za žitarice in druge poljske ter vrtne rastline.[3] Če je v navedenem

[1] Rajko Ložar, Narodopisje Slovencev, I. del, Ljubljana 1944, str. 18.
[2] Vilko Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, str. 5.
[3] Glej opombo 2, str. 36.

citatu jezikovna pozornost namenjena preteklemu ali danes živemu izrazju, se v naslednji misli kaže posluh za novo iz narečnega besedišča. Vilko Novak opisuje opuščanje mlatve z ročnim strojem ali gepljem in prevladovanje mlatilnice, ki »mu ljudstvo pravi kar *mašin*, mlatenje z njim pa imenuje *mašinanje, bomo imeli mašin*, delavci pa so *mašinarje* (Prekmurje). **To je primer, kako uvede nova oblika dela z novo pripravo tudi nov naziv za delo sámo"**[4].

Podobna dognanja je Vilko Novak izrazil tudi v zvezi s prehrano: Nadrobno raziskovanje pripravljanja in uživanja posameznih jedil in pijač bi nam pokazalo tako naravne pogoje, ki omogočajo pridelovanje živil, kakor tudi kulturnozgodovinsko ozadje njihovega nastanka, prevzema od drugod, njih razširjenost v določenem območju itd. Vse to pa velja tudi za razne priprave in orodja, ki jih uporabljajo od spreminjanja žit, mesa, okopavin itd. v živila do kuhe in peke. Glede tega nam mnogo povedo **imena živil, jedil in pijač, ki so včasih stara domača, včasih prevzeta s predmeti, včasih pa nastajajo v novejšem času iz šaljivih in drugih vzrokov**[5].

Slavko Kremenšek v Obči etnologiji v poglavju o jeziku omenja: Pojave duhovne in deloma tudi socialne kulture je večkrat moč resnično zaznati šele preko jezikovnega izraza. **Jezik je tako s svojimi izraznimi oblikami neprecenljiv tolmač vsakokratnega kulturnega ustroja**. Pri tem pa ne gre le za odsev **obstoječega** stanja, temveč se v jeziku pogosto skriva tudi kulturni razvoj **v preteklosti**[6].

Angelos Baš v Slovenskem ljudskem izročilu v zvezi z živinorejo navaja: Slovanske podlage slovenske živinoreje se kažejo predvsem v vrstah in **imenih** živali, ki so jih redili slovenski predniki v prvotni domovini in jih nekaj privedli s seboj ob naselitvi v Vzhodnih Alpah (vse v citatih poudarila L. B.).[7]

Navedene misli, ki v etnološko-jezikoslovno razpravljanje pritegujejo časovna določila in opozarjajo na leksikalno utemeljevanje kulturnih (etnoloških) sestavin, so izhodišče za sestavek, v katerem naj bi se pokazalo nekaj sistemskih značilnosti funkcioniranja besed glede na časovno določenost, kakor se to kaže v materialni kulturi.

Leksikalni sistem je splet relativno stabilnih leksemov. Relativnost se kaže v prehajanju leksemov iz nevtralne v stilno zaznamovano funkcijo, v razvijanju novih pomenov že uveljavljenih leksemov ali v njihovem opuščanju, v determinologizaciji ozkih strokovnih besed ali pa obratno, v terminologizaciji splošnih občnih besed.

Ena od gibljivosti leksikalnega sistema se kaže tudi v časovni določljivosti besed. S tega stališča so besede lahko časovno nezaznamovane ali časovno zaznamovane (starinske in nove besede). To nam lahko nazorneje prikaže hipotetična časovna os ob jezikovnem sistemu. Na skrajni levi bi bile starinske besede, na sredi jedrno, živo, časovno nezaznamovano besedje, na skrajni desni pa prihajajoče, novo besedje.

Če bi časovno nezaznamovane besede definirali soodnosno, bi bile to tiste, ki nimajo ne starinskega prizvoka, ne prizvoka novega. Določnejša opredelitev bi bila s stališča rabe: to so splošno uveljavljene besede, so mnogofunkcionalne - pojavljajo se v navpični, socialnozvrstni (knjižne in neknjižne zvrsti) in v vodoravni, funkcijsko-zvrstni klasifikaciji jezikovnega sistema (praktičnosporazumevalna, publicistična, strokovna, umetnostna zvrst).

[4] Glej opombo 2, str. 49.
[5] Glej opombo 2, str. 160.
[6] Slavko Kremenšek, Obča etnologija, Ljubljana 1978, str. 253.
[7] Angelos Baš, Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 33.

Časovna os

Poleg teh besed, ki oblikujejo jedrni del leksikalnega sistema, je treba med časovno zaznamovanimi najprej omeniti starinske besede. Te se umikajo ali pa so se že umaknile iz jedrnega dela besedišča. Slovar slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ) starinske besede označuje z oznako (kvalifikatorjem) starinsko, ki ga opredeljuje tako: Beseda, pomen ali zveza, ki je bila nekoč (v kaki funkciji) splošno rabljena; danes ima arhaično patino.[8] Navedena opredelitev ima dva kriterija: a) kronološki, b) kriterij rabe oziroma funkcije. Drugi del opredelitve, namreč da ima beseda arhaično patino, dopolnjuje prvega: nekdanja vsestranska vloga v socialno- in funkcijskozvrstni umestitvi slovenskega jezika je tem besedam prenehala in se omejila na današnjo, ki se kaže v časovnem barvanju besedila ali v rabi v čustveno razgibanih jezikovnih položajih, torej imajo te besede stilno funkcijo.[9]

V tem sestavku ne bodo obravnavane starinske besede v smislu, kot so v SSKJ označene starinsko (star.), ampak tiste, ki so označene s kvalifikatorskim pojasnilom nekdaj (nekdaj). Glede na to, da obe skupini (besede, označene s star., in tiste, ki so zaznamovane z nekdaj) oblikujejo besede, ki so se umaknile iz sodobnega knjižnega jezika, so oboje starinske. Vendar je bistvena razlika med obema skupinama v pojmovanju predmetnosti. Pri besedah, označenih s star., predmet, pojem še obstaja, le jezik je zanj poiskal drug, novejši izraz (sopomenko), pri besedah, označenih z nekdaj, pa se je izraz umaknil v razne terminologije, pojmovna, predmetna podlaga zanj pa je že stvar preteklosti.[10]

Nasproti starinskim so v leksikalnem sistemu nove besede. V jeziku se v določenem času pojavijo na novo, bodisi da so prevzete iz kakega drugega jezika ali pa jih jezik ustvari sam. Pri tem termin nova beseda pomeni dvoje. V najširšem, tako rekoč poljudnem pomenu je nova vsaka beseda, ki se ob določenem času na novo pojavi v besedišču

[8] Slovar slovenskega knjižnega jezika, A-H, Ljubljana 1971, str. XXI.

[9] Ljudmila Bokal, Starinske besede v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Jezikoslovni zapiski. Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana 1991, str. 113-120.

[10] Prim. **jerob** star. *varuh, skrbnik*; **ceh** nekdaj *stanovska organizacija obrtnikov iste stroke*.

določenega jezika, ne glede na izvor, rabo, tvorjenost. V ožjem pomenu pa je nova beseda samo tista, ki ima možnost postati nepogrešljiva enota leksikalne ravni.[11] To pomeni, da se izraz tako vraste v leksikalni sistem, da z novo enoto zasede pojmovno utemeljeno (izpraznjeno) mesto. Po tem kriteriju odpade veliko novih besed.

Poleg starinskih in novih besed bo upoštevana tudi skupina besed, katerih prvotna pojmovna, predmetna podlaga izginja, vendar se zaradi navezave na novo predmetnost poimenovanje ohranja. Sestavek se opira na razčlenjevanje pomenov, kakor jih izkazuje SSKJ, kar je utemeljeno z obsežnim gradivom kartoteke Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Nove besede pa so izpisane v glavnem iz časopisa Delo približno od leta 1980 dalje. Prikaz posameznih besednih skupin se bo oprl na uveljavljeno etnološko sistematiko.

Medtem ko so pomisleki o vključevanju materialne kulture v etnološke obravnave že daljna preteklost[12], naj bo utemeljenost izbire novega besedja oprta na nekaj teoretičnih potrditev iz etnoloških teoretičnih razpravljanj.

Že Rajko Ložar v Narodopisju Slovencev poudarja pomen sociološke in ne zgodovinske metode in v nadaljevanju pravi: Narodopisje v tem pomenu besede ni več nikaka znanost historične vrste, temveč živa, aktualna, sodobna znanost, katere končni cilj je socialno in politično življenje vsakega posameznega, organično nastalega naroda. To narodopisje se zato ne sme ustaviti niti pred maso modernih mest in velemest.[13] Enako trdi Vilko Novak: Čeprav želi biti etnologija tudi zgodovinska veda, mora in sme ugotavljati in raziskovati to, kar se dogaja pred našimi očmi. Saj moremo prav o tem soditi najzanesljiveje in zapustiti zgodovini take podatke o današnjem dogajanju, kakršnih iz preteklosti pogrešamo.[14] Tako tudi Slavko Kremenšek: Etnologija lahko načenja in celo mora obravnavati vse načine življenja ali življenjske stile, ki imajo širši družbeni značaj.[15] Vendar kljub takemu v stroki že dolgo uveljavljenemu gledanju na predmet etnologije, Angelos Baš ugotavlja razhajanje med teoretičnim razglabljanjem, ki razglaša tako načelo, in praktičnim uresničevanjem tega: Če so v naši etnologiji približno do konca 50. let posvečali pozornost praviloma le starosvetni kmečki in sorodni kulturi, obravnavajo odtlej raziskave deloma tudi kulturo ali bolje, način življenja pri vseh skupinah prebivalstva in v vseh dobah. /.../ Opisana vodila so se doslej s pridom uveljavila v teoretičnih prizadevanjih, manj obsežno v empiričnih raziskavah.[16] Obravnavanje najnovejšega besedja, ki je v zvezi z materialno kulturo, bo mogoče majhen prispevek k raziskovanju sodobnosti na področju etnologije jezika.

Starinske besede

Bistveno načelo vsakega poimenovanja je neločljiva zveza med pojmovno, predmetno podlago (denotatom) in jezikovno, besedno izrazitvijo tega pojma. Če se ta

[11] Olga Martincová, K problematice lexikálních neologizmu. Slovo a slovesnost, 4, Praha 1972, str. 284.

[12] Prim. opombo 1, str. 14: Poglavitni vzrok, da Spamer ne najde razloga za vključitev materialne kulture v narodopisje, je njegovo pojmovanje glavne naloge narodopisja, ki obstoji po njegovem mnenju v raziskovanju primitivne duhovnosti in duševnosti, njenih zakonov in oblik, korenin duhovno-duševnega življenja sploh, katere je mogoče objeti v človeku, ki je vezan v skupnost in občestvo. Izraz tega pa so ravno tvorbe duhovne kulture.

[13] Glej opombo 1, str. 20.

[14] Glej opombo 2, str. 110.

[15] Glej opombo 6, str. 123.

[16] Glej opombo 7, str. 7.

zveza pretrga, beseda prej ali slej izgine iz jezikovne zavesti uporabnika in s tem tudi iz besedišča določenega jezika. Zakaj določen pojem začne kazati znamenja "staranja", je tudi sociolingvistično vprašanje. Gotovo med drugim prispeva k temu tudi zunajjezikovni dejavnik, razvoj družbe. Slovarska evidenca besed, ki se umikajo iz jedrnega dela besedišča, ima zato poleg zaznamovanja jezikovne vrednosti besede kot take, tudi kulturnozgodovinsko veljavo.[17] Tako vlogo je mogoče pripisati tudi določenim terminologijam (zgodovinski, pravni, etnološki), ki besede ne glede, da pojem ne obstaja več, ohranjajo v zgodovinskem spominu. Nekateri značilni primeri starinskih besed na posameznih področjih naj konkretizirajo te trditve.

V gospodarstvu oziroma njegovem ožjem področju, poljedelstvu izrazi kot *celak, celozemljak, polovnjak, četrtzemljak* kažejo na najbolj občutljivo, pravno uvrščanje lastnika zemlje, ki je imelo zanj tudi socialne posledice. (SSKJ: **celozemljak** jur., nekdaj lastnik celega grunta; **polzemljak** jur., nekdaj kdor ima polovico celega grunta; **četrtzemljak** jur., nekdaj lastnik četrtine grunta.)

Področje nekdanjega gospodarstva je vključevalo tudi razne domače obrti. Obrt *lonceveza* ali *loncevezca* je pogojevala vsakdanja potreba po varčevanju.[18] Ta obrt je propadla, ker z višanjem življenjske ravni ni bila več potrebna. Izdelovanje sit je bilo v povezavi z razvitim mlinarstvom tako razširjeno, da se je za to obrt izoblikoval samostojen izraz *sitarstvo*. Upad te obrti se kaže tudi v primerjavi števila izrazov iz te besedne družine v SSKJ in v Pleteršnikovem slovarju iz leta 1894/95. SSKJ jih ima šest (*sitar, sitarski, sitarstvo, sitast, sitce, sito*), Pleteršnik pa deset (poleg izrazov iz SSKJ še *sitarica, sitarija, sitarnica, sitka*, v enem pomenu tudi *sitnica*). Enako bi lahko navedli tudi za obrti *gumbarstvo, iglarstvo, košarstvo, pletarstvo, sodarstvo*. Za izraz košarstvo je v Pleteršnikovem slovarju poleg vira, ki se nanaša na Znanstveno terminologijo Mateja Cigaleta iz leta 1880, še oznaka novoknjižno (nk.). To pomeni, da je Pleteršnik časovno uvrstil ta izraz v novejše obdobje.[19]

Področje nekdanjega trgovanja vključuje veliko izrazov za plačilno sredstvo. Poleg bolj znanih izrazov za denar, kot so *goldinar, desetica, krajcar, vinar*, so *bizantinec, božjak, dvajsetica, dvojača* manj poznani[20]. Trgovanje z določenimi živili je bilo tako specializirano, da so se pojavili tudi posebni izrazi za trgovce: *medar, medičar, mokar, kruhar, lectar, pečenkar*. Tu gre za neposredno povezavo s prej omenjenimi obrtmi. Če se je določena stvar izdelovala, se je morala, če je dejavnost hotela preživeti, tudi prodajati.[21]

Področje prehrane se navezuje na gospodarstvo. Etnologi opažajo, da se tukaj spremembe ne pojavljajo tako silovito kot na primer pri noši. Prej omenjena ozka specializiranost se na področju prehrane kaže v izrazih za posamezne vrste kruha: *ječmenjak, koruznjak, ovsenjak, pšeničnik, rženjak*[22]. Za dele kruha je jezik našel

---

[17] Tu seveda ne gre podpirati znanih dejstev, da slovarji radi prepisujejo besede iz slovarja v slovar, ne da bi preverjali, če so resnično še v rabi. Gre le za celovito registracijo besed iz določenega časa.

[18] Prim. SSKJ **loncevezec** nekdaj *obrtnik, ki veže, povezuje (počeno) lončeno posodo.*

[19] Oznako **nk.** Pleteršnik razloži tako: ta kratica je zelo obširnega pomena in obsega vse knjištvo in posebno vse časopise novejše dobe, kolikor ga ni s posebnimi kraticami omenjenega. Maks Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, Cankarjeva založba 1974, reproducirani ponatis.

[20] Prim. SSKJ: **bizantinec** nekdaj *bizantinski zlatnik*; **božjak** nekdaj *novec majhne vrednost*; **dvajsetica** nekdaj *avstrijski novec za dvajset krajcarjev*; **dvojača** nekdaj *avstrijski novec za dva solda, krajcarja ali vinarja.*

[21] Zadnja leta je opaziti, da se tovrstna specializacija obrti obnavlja, kar se kaže tudi v oživljanju izrazov.

[22] Za današnji čas že omenjena, ponovna raznovrstnost pojavov se odraža tudi v peki različnih vrst kruha. Zanimivo pa je, da se enobesedni izrazi (še) niso pojavili. Prodajajo rženi, koruzni kruh itd. Tako je devetletni fantič na vprašanje, kaj mu pomenijo ti izrazi, odgovoril, da je to prostor, kjer se hrani ječmen, koruza idr.

veliko izrazov. Najnavadnejši je *kos kruha*, narečno zvenijo *drobivec kruha*, *usta kruha*, starinsko *brtavs kruha*, iz najnižje plasti jezika je *kajla kruha*. Velika pomembnost tega živila, ki je bilo za mnoge prav socialnoekonomskega pomena, se kaže v izrazih *kruhodajalec*[23], *lahkokruhar*[24] in besednih zvezah: *krušni oče*, *krušna mati*. Frazeološke zveze kažejo, da je bil kruh tako rekoč merilo premoženja. SSKJ navaja: *živeti v slabih krušnih razmerah* pomeni v slabih materialnih razmerah, *krušen kmet* pomeni premožen, bogat. Marsikdo se še spominja živilskih nakaznic, ki so se imenovale tudi *krušne karte*. Torba, v kateri se je najprej prenašal samo kruh, potem pa še kaj drugega, se je imenovala *krušnjak*. V zvezi s kruhom je tudi izraz *drožî*[25]. Različne slovenske pokrajine so ta izraz za nadomestek za kvas glasovno po svoje preoblikovale: *drože*, *drožice*, *drožje*.

Starinski izrazi s področja noše kažejo na veliko raznovrstnost tkanin in oblačil za različne priložnosti. Ena od nekdanjih tkanin se je imenovala *cvilh*[26]. *Mezlan* je našel svoje mesto tudi v pesmi Valentina Vodnika Zadovoljni Kranjec[27]. Izrazi *kočemajka*, *kamižola*, *ošpetelj*, *janka*[28] odražajo veliko pestrost prav vrhnjih oblačil. Razni modni dodatki so bili *kreželjc*, *predprsnik*, *predsrajčnik*[29].

Vraščenost izrazov iz materialne kulture v pojmovni svet dokazuje tudi njihov prehod v frazeološke zveze. S pojmovno, predmetno podlago, ki je bila vzrok njihovega nastanka, imajo skupno samo to, da je bila najbolj tipična pomenska sestavina predmetne podlage popolnoma abstrahirana in prenesena na drugo življenjsko področje. Primeri so iz SSKJ: **cep** star. v dva cepa govoriti *dvoumno*; star. majati se v dva cepa *na levo in desno*; star. žvižgati v dva cepa *dvoglasno*; **pinja** star. nosil je črno pinjo *cilinder* (**pinja** *priprava za izdelovanje manjše količine masla)*. Najbrž danes vsakdo več ne ve, zakaj se reče *dreto vleči*.

Redkokdaj je preneseni pomen starinske besede tako močan, da ohrani z nekdanjim časovno določenim pojmom zvezo in živo deluje tudi v sodobnem jeziku. Primer je iz SSKJ: **cehovstvo** slabš. *cehovska miselnost:* treba se je otresti cehovstva.

Besede s starinsko in novo pomensko sestavino

V tem razdelku bodo opisane besede, ki imajo možnost, da ostanejo v jedrnem delu besedja slovenskega knjižnega jezika, kljub temu da njihova prvotna pojmovna, predmetna podlaga izgublja pomen. Vendar le-ta popolnoma ne zamre, ampak doživi razvoj, prefunkcioniranje, kar omogoča takim izrazom nadaljnji obstanek. Pomenske sestavine, ki to omogočajo, so različne. Z osnovnim pomenom jih lahko druži meta-

[23] Prim. SSKJ: **kruhodajalec** star. *delodajalec*. Tega izraza v Pleteršnikovem slovarju ni najti, prav tako ne v enojezičnem Slovarju slovenskega jezika Joža Glonarja iz leta 1936. V kartoteki leksikalnega gradiva Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU pa najdemo 5 listkov, med njimi tudi dva iz prevodov. Eden od njih je iz poljščine. Mogoče je bil ta izraz sprejet v slovenščino iz tega jezika ali iz češčine: poljsko chlebodawca, češko chlebodárce.

[24] Prim. SSKJ: **lahkokruhar** star. *kdor (rad) dobro živi brez dela, truda*.

[25] Prim. SSKJ: **droži** *nadomestek za kvas, navadno iz prosene moke in mošta*.

[26] Prim. SSKJ: **cvilh** nekdaj *groba in močna lanena, konopnena ali bombažna tkanina*.

[27] Prim. SSKJ: **mezlan** *tkanina iz lanene osnove in volnenega votka, navadno v platneni vezavi*.

[28] Prim SSKJ: **kočemajka** nekdaj *dalješa, oprijeta ženska jopa iz blaga*; **kamižola** nekdaj *kratek, moški suknjič, navadno oprijet*; **ošpetelj** nekdaj *ženska bluza z rokavi, navadno platnena*; **janka** star. *jopa, jopica*.

[29] Prim SSKJ: **kreželjc** star. *ovratnik, navadno pri svečanem oblačilu*; **predprsnik** nekdaj *modni dodatek k boljši moški ali ženski obleki za na prsi*; **predsrajčnik** nekdaj *modni dodatek k boljši moški obleki za na prsi*.

fora[30] ali metonimija[31]. V okviru metonimije je najpomembnejša pomenska sestavina funkcija, ki vzpostavlja neposredno zvezo in je vir za obstoj besede.[32]

Skrinja (SSKJ: *zaboj s pokrovom, navadno lepo izdelan, za shranjevanje česa)* se v prvotni funkciji danes skoraj ne rabi več. Tako se tudi izraz v tem pomenu izgublja. Pač pa je nekdanjo vlogo poljudne rabe prevzela zveza *zamrzovalna (hladilna) skrinja.* Prvotna funkcija shranjevanja česa je tako močna in raznotera, da je izzvala posodobljenje in izrazu omogočila uveljavljanje v različnih časih. Ta metonimičen prehod med prvotnim in drugotnim pomenom je pri tem izrazu povezan tudi z metaforičnim odnosom med obema vrstama skrinj. Funkcija kot pomenska sestavina prvotnega in drugotnega pomena je tako podobna, da oblike ni bilo potrebno spreminjati - med obema tipoma skrinj obstaja tudi oblikovna podobnost. Beseda je ostala v isti socialno- in funkcijskozvrstni ravnini.

Tak, mogoče le malo manj reprezentativen primer je tudi izraz *platišče.* Izraz, ki v prvotnem pomenu pomeni zunanji del kolesa z železnim obročem pri kmečkem vozu, je z vsesplošnim napredkom tehnike našel novo predmetno podlago v tistem delu avtomobilske terminologije, ki že prehaja v splošno rabo. Platišče je *del kolesa pri motornem vozilu, na katerega je nameščena pnevmatika.*

V primerjavi s prejšnjima izrazoma, ki sta tudi v posodobljenem pomenu ostala v splošni rabi, se je raba izraza *mlin* zožala. Nekdanje mline, kot priprave za mletje žita komaj kje še najdemo. Pač pa se je njihova funkcija mletja prenesla v industrijsko področje. Poleg mlinov za žito v mlevsko-pekarski industriji obstajajo mlini za mletje peska v separacijah, mlini za mletje papirja, premoga v termoelektrarnah, sadja in še česa. Tukaj se je prvotna funkcija mlina, ki je posredno zadevala vsakega posameznika (opisan je bil pomen kruha in izrazno bogastvo v zvezi z njim) tako specializirala, da lahko govorimo o terminologizaciji izraza. Podobno se je terminologiziral izraz *sito. Vibracijsko sito,* kakor je poimenovan eden od strojev v gradbeništvu, je ozka terminološka zveza iz strojništva. Priprava ima še podobno funkcijo kot prvotno sito. Še ožji in manj zveze s prvotnim sitom ima pomen v elektrotehniki: sito je *priprava, ki prepušča samo tok določenih frekvenc.* Vendar ima ta izraz v tej tehniški veji konkurenčni sinonim (sopomenko), ki ni domača beseda. *Filter* je po podatku iz Splošnega tehniškega slovarja[33] in po ustnih preverjanjih bolj v rabi kot sito.

Jarem kot vprežna priprava danes v kmečkem gospodarstvu skoraj ne pride več v poštev. Vendar pomenska moč besede ni zamrla. Prevzela jo je avtomobilska, elektrotehniška in celo pomorska terminologija. V avtomobilizmu je to *del krmilne naprave, ki omogoča pravilno usmerjanje koles,* v pomorstvu pa *polkrožna deščica, nataknjena na krmilo.* V elektrotehniki je prvotni pomen najbolj oddaljen: jarem je *feromagnetni del magnetnega kroga, ki je brez navitja.* Z živinorejskega področja je tudi izraz *golida.* Z opuščanjem ročne molže bi izraz zamrl, če ne bi tudi dela molznega stroja, kjer se zbira mleko, tako poimenovali.[34]

---

[30] Prim. Enciklopedijo slovenskega jezika Jožeta Toporišiča, Ljubljana 1992, str. 106: **metafora** Raba ene besede (besedne zveze) namesto druge na podlagi kake njune skupne pomenske lastnosti, npr. *lisjak* za zvit človek, *roža* za dekle, *trlica* za suh človek, *žrd* za velik suh človek. Skupna lastnost teh dvojic je zvitost, lepota, vitkost, izredna velikost.

[31] Glej opombo 30, str. 107: **metonimija** Raba besede (besedne zveze) namesto druge na podlagi logičnega razmerja med njima: *jezik* besedna govorica proti *jezik* organ v ustih.

[32] V tem razdelku izrazi ne bodo sledili aktualni etnološki sistematiki, ampak bodo obravnavani po jezikovnem pomenoslovnem načelu od širšega k ožjemu pomenu.

[33] Splošni tehniški slovar, Ljubljana 1981, str. 1198.

[34] Prim. opombo 33, str. 296.

Ob robu prejšnjim izrazom, ki pomenijo priprave, bi omenili še izraz, ki ne sodi v to področje. Izraz *brazda* je našel novo pojmovno podlago v elektrotehniki: brazda na gramofonski plošči je *sled mehanskega zapisa zvoka*. Vendar pojav gramofonskih plošč zamira. S tem se pojavi tudi vprašanje, ali se bo izgubil tudi izraz brazda v tem pomenu ali pa bo našel kakšno novo pojmovno, predmetno podlago. Odgovor na vprašanje, ali ima ta izraz tovrstne »težave« zato, ker v svojem osnovnem pomenu ni priprava in gre za metaforično širjenje pomenov, bi dala obravnava več takih primerov.

V omenjenih primerih gre za poseben način poimenovanja, s pridržkom rečeno, novih predmetnih danosti. Priprave, ki so se pojavile na novo, so se poimenovale s starinskimi izrazi. S stališča živosti in poimenovalne moči slovenskega jezika je tako poimenovanje novega priporočljivo ne samo zaradi ohranjanja kulturne tradicije, ampak tudi zaradi obnavljanja notranjejezikovnih pomenskih silnic slovenskega jezika. Navedeni primeri so tudi tehten dokaz, kje se med drugim oplaja sodobna tehniška terminologija.

Seveda vsi izrazi iz materialne kulture nimajo enakih možnosti za tovrstni pomenski razvoj. Ta je najbolj odvisna od razširjenosti izraza, kar je oprto na njegovo notranjo pomensko zgradbo. Temu se pridružijo še metaforični in metonimični odnosi, v katere lahko določen izraz vstopa. Med pomenskimi sestavinami je prav funkcija določene priprave najpomembnejša. To se dokazuje tudi s tem, da imajo tako možnost pomenskega razvoja le izrazi iz gospodarstva, ne pa starinski izrazi na primer iz prehrane, noše, kjer funkcija ni tako pomembna. Funkcija določene priprave je tisti pomenotvorni element, na katero se nasloni morebitni nov pojav v predmetnosti. Gre torej za metonimično širjenje pomenov. Sklepati je moč, da metaforično razvijanje pomenov pri tovrstnem izrazju ni tako produktivno zato, ker oblika sama na sebi ni nekaj tako stalnega, da bi omogočala trdno poimenovanje.

Ob robu poimenovalnega načina, kjer se novo poimenuje s starinskimi izrazi, obstaja še poseben tip, ko star izraz zaživi v svoji nekdanji funkcijski celovitosti. To so besede, ki so bile nekoč že splošno rabljene, a so zaradi družbenih sprememb doživele funkcijsko okrnitev. Ta se je kazala v njihovi knjižni (negovorjeni) rabi. Ponovni premiki na področju, ki ga zajemajo zunajjezikovni dejavniki, takim besedam spet vrnejo nekdanjo funkcijsko celovitost. Nedvoumen zgled za tako besedo je ime za sedanji slovenski denar - *tolar*. Naslednja izdaja SSKJ bo morala dopolniti sedanjo razlago: nekdaj *avstrijski in nemški veliki srebrnik, kovan od 16. do 19. stoletja*.[35]

V tem razdelku omenjeni primeri, kjer se stikajo sociolingvistika (poimenovanje novih predmetov in pojmov), etnologija (izrazi iz materialne kulture) in jezikoslovje kot tako, pomenijo prehod k obravnavanju popolnoma novih kulturnih prvin s popolnoma novimi izrazi, kakor se to kaže v materialni kulturi. Zlasti zadnji primer, ko starinska beseda zaživi v novi rabi, se v jezikoslovju že obravnava kot eden od načinov tvorjenja novih besed.[36]

Nove besede

Na drugi skrajni točki časovne osi so nasproti starinskim umeščene nove besede. V Enciklopediji slovenskega jezika Jožeta Toporišiča so nove besede definirane pod

[35] Ta način oživitve starinskega izraza se še bolj kaže pri poimenovanju novih družbenih pojavov (dacar, notar, notariat, skavt) ali pa pri njihovem »slovenjenju« (desetnik, poddesetnik, stotnik).

[36] Ljudmila Bokal, Tipološke značilnosti novih besed v publicističnem jeziku. Delo, Književni listi, 25. 2. 1993, str. 14-16.

pojmom neologizem, in to v najširšem smislu: **neologizem** Na novo napravljena ali na novo rabljena stara beseda ali besedna zveza, npr. *stenčas* takoj v povojnem času, *tozd, otroške jasli, brigadir, pionir* (otrok) ipd. Za neologizme jih imamo tako dolgo, dokler se na njih ne navadimo tako, da se nam izgubi občutek, da so nedavno napravljeni ali prevzeti[57]. S strogo leksikalnega stališča je ta definicija zožena v tem smislu, kot je bilo povedano v uvodu. Možnost trdne, nepogrešljive včlenitve v leksikalni sistem določenega jezika je temeljna lastnost, ki definira novo besedo. Tako bodo obravnavane tudi nove besede v nadaljevanju.

Tudi v materialni kulturi velja načelo, da se nova beseda pojavi samo, če se pojavi tudi pojem, predmet, ki ga do zdaj obstoječi stvarni svet še ni poznal. Te zunajjezikovne silnice za nastajanje novih besed, s katerimi se ukvarja sociolingvistika, se tako napajajo iz neprestano spreminjajoče se stvarnosti, ki je odraz razvoja družbe, znanosti, tehnike.

Omenjati v zvezi s tem živinorejo, s katero se začenja etnološka sistematika, bi lahko na prvi pogled sprožilo pomisleke. Vendar se tudi tu najdejo novi izrazi. Eden od nedavno na novo sprejetih je povezan z novim načinom spravljanja živinske krme. Gre za *baliranje*, stroj za to opravilo se imenuje *balirka*. Kakšne spremembe bo pri tem doživljal izraz seno, je težko predvidevati. Ker kmet natančno loči med izrazi za posušeno travo prve, druge in tretje košnje, med izrazoma travo in senom, pri baliranju pa ne gre za seno, se zdi, da prihodnost tega izraza ni ravno obetavna. Težko je tudi predvideti, kaj bo z izrazom kozolec. Nekoliko starejši izrazi s tega področja materialne kulture so *nakladalka, obračalnik, trosilnik*. Na novo se vpeljujejo tudi nove gospodarske panoge, med njimi *nojereja*. Oseba, ki se s tem ukvarja, je *nojerejec*.

V okviru vrtnarstva se je pojavil nov izraz v zvezi z rahljanjem zemlje: *lumbrikultura*. Novi izrazi s tega področja kažejo na prevzemanje novih vrst okrasnih rastlin: *avkuba, datura, dracena, surfinija*. Sadjarstvo vključuje izraze za nove vrste jabolk: *ajdared, elstar, gloster, jonagold*. Razvijajo se nove vrste obrti: *batik, makrame* s slovenskim izrazom *vozlanje*. Industrija oblikuje nove izraze za tovarniška združenja in podjetja: *franšizing, holding, koncern*. V prometu se pojavljajo novi izrazi za vozila: *avtodom, bibliobus*. Trgovina prinaša nove načine kupovanja: *lizing (leasing)*. Zelo se spreminja tudi področje prehrane. Pojavljajo se nove jedi: *pizza, lasagna, hamburger*, nove slaščice *tiramisu*, nove vrste zelenjave *kitajsko zelje*, novi sadeži *avokado, kivi, marakuja, mango*, nove začimbe *čili*. Otroci ne morejo brez *žvečilk*.

V zvezi s pripravljanjem hrane so tudi novi izrazi za nove vrste posode: *friteza, mikrovalovna pečica*. Na področju noše je treba omeniti izraze, kot so *hlače bermuda* (*bermudke*), *minica* (mini krilo), *mikica, bluzon, balonar* (*balonski plašč*), *après-ski obutev*, nove vrste čevljev *gležnjarji*. Kavbojke so že zdavnaj izgubile prizvok nove besede.

Navedeni izrazi kažejo veliko heterogenost sprejemanja ali pojavljanja kulturnih prvin, ki jih označujejo. Prva delitev bi potekala po ločnici domače - tuje (prevzeto).

Eden od načinov pojavljanja novih besed v jeziku je prevzemanje. Vsakovrsten napredek je v svetu sprožil pojav številnih predmetov in pojmov, ki se skupaj s poimenovanjem zanje prenašajo k nam. Tu gre najprej za tehnične pridobitve: *avtodom, mobitel, domofon*. S pridržkom naj bo tukaj omenjenih tudi nekaj izrazov iz računalniške terminologije (*računalnikar, heker, igričar, surfati po internetu*), ker računalnik kot informacijski pripomoček zelo spreminja način življenja in ustvarja nov tip človeka.

[57] Glej opombo 30, str. 135.

Z uveljavljanjem in širjenjem teh naprav tudi izrazi hitro izgubijo prizvok novega in se enakopravno včlenijo v leksikalni sistem. Zaradi splošne uveljavljenosti jezik skuša za te izraze najti tudi slovensko sopomenko: mobitel → pozivnik, avtodom je prevod iz angleškega izraza motohome, display → prikazovalnik. Zastavlja se vprašanje, ali konkretnost pojma vpliva na pojav sopomenke v jeziku, ki nov pojem prevzema. S konkretnostjo, materialnostjo je dana večja možnost za široko rabo in tudi za pogostost besede. S tem se izrazi tudi izgovorno in pisno prilagodijo slovenskemu jeziku in začnejo ustvarjati svojo besedno družino, kar vse vpliva na včlenjenost v leksikalni sistem.

Ob tej skupini prevzetih besed se zastavi tudi vprašanje, ali se prej pojavi predmet ali izraz zanj. Ponavadi izraz prehiti pojav predmeta. Velikokrat se predmet in izraz zanj pojavita istočasno. Praviloma pa zamuja poimenovanje v domačem jeziku[38]. Sredstva obveščanja, med njimi časopisje s svojim pisnim načinom sporočanja, ki omogoča v primerjavi s slušnimi ali vizualnimi sredstvi »obstojnejše« informacije in s tem tudi večje pomnenje, odigrajo pri prevzemanju in uveljavljanju novih besed pomembno vlogo. Slovarji novih besed s svojim gradivom temeljijo pravzaprav na publicističnem jeziku.[39]

Drugo skupino novih (prevzetih) besed zajemajo izrazi za pri nas do nedavnega neznane predmete in pojme, ki so del kulturne in materialne stvarnosti določenih narodov in niso toliko odraz tehničnega napredka. K nam se prenašajo zaradi internacionalizacije kultur. *Pizza* je po izvoru iz italijanske Kalabrije. Če neka jed najde mesto tudi v družinskih jedilnikih, je njen obstanek zagotovljen. To za pizzo prav gotovo velja. *Avokado* je mehiški izraz za antilski, mehiški in gvatemalski sadež hruškaste oblike. *Kivi* je prvotno azijska rastlina, *mango* je tropski sadež.[40] *Hot dog* je popularna ameriška štručka s hrenovko; jed je dunajskega porekla. Ime je nastalo po dovtipu, da so vse take »klobase« iz pasjega mesa. Izraz *hamburger* je nastal iz angleškega izraza hamburger steak, po izvoru je iz Hamburga v Nemčiji. Poznan je kot jed iz stripa o mornarju Popaju.[41]

Batik je indonezijska tehnika krašenja tkanin, *makrame* izvira iz Francije. *Mako* je vrsta bombaža egiptovskega porekla, ki se imenuje po Mako-beju, ki ga je prvi gojil.

Zadnji primer sodi med enega od tipov nastajanja novih besed, to je s prekategorizacijo lastnega imena, ki preide med občna imena. Take nove besede so še zelo znane *adidaske* in nekoliko manj znane *startarke*.

V primerjavi s prvo skupino prevzetih besed je za izraze iz te skupine značilno, da se slovenska sopomenka zanje nikoli ne pojavi. Najbrž na to ne vplivajo samo poimenovalne možnosti slovenskega jezika oziroma besedotvorna iznajdljivost posameznika, ampak tudi notranja pomenska zgradba posameznega leksema. Zakaj jezik ne uveljavlja svoje pomenske moči ob izrazih za sadeže, jedi? (Izraz grenivka za angleški grapefruit je častna izjema.) Kot da bi zadaj delovalo podzavestno spoštovanje do ustaljenih izrazov iz tujih kultur.

Jezikovno najbolj priporočljiv, a hkrati najtežji in zato redek pa je način nastajanja novih besed s poimenovalnimi (besedotvornimi) možnostmi slovenskega jezika. Tu delujeta že omenjena metafora in metonimija. Da neka na novo narejena beseda resnično zadene bistvo svoje pojmovne vsebine, je najprej odvisno od tega, če zajame

[38] Stane Suhadolnik, Besedni zaklad sodobnega slovenskega knjižnega jezika, Šesti seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1970, str. 51-60.

[39] Oksfordski slovar novih besed (Oxford, 1991) ima podnaslov Popularni vodnik do besed v časopisju.

[40] Podatki so iz Leksikona Cankarjeve založbe, Ljubljana 1994.

[41] Podatki so iz Rečnika novih reči, Beograd 1982.

vse bistvene pomenske sestavine določenega pojma. Možnost vzpostavljanja odnosov do drugih leksikalnih enot (nadpomenk, sopomenk, podpomenk) in možnost tvorbe besednih družin z izpeljankami, sestavljenkami, zloženkami je prav tako pomembna. Ne gre prezreti tudi primerne glasovne podobe. Velikokrat se pri ustvarjanju novih besed izkaže prav poimenovalna spretnost posameznika. Najbrž je tukaj ena od najbolj občutljivih točk nastajanja novih besed tudi z etnološkega vidika. Posrečeni novi domači izrazi s področja materialne kulture so *gležnjarji, krušni opekač* (za angleški *toaster*), *zategovalnik* (zategovalnik varnostnega pasu), *žvečilka*. S stališča poimenovalne moči in živosti slovenskega jezika je ta skupina novih besed najbolj dobrodošla.

Zavedajoč se, da so »pojavi in predmeti tako v bistvu le sredstvo, le medij za razkrivanje načina življenja ali življenjskega stila«[42] in, dodajmo, tudi izrazi zanje, naj pregled časovno zaznamovanih izrazov iz ljudske kulture sklenejo besede Antona Breznika, v katerih se kaže več aktualnih vprašanj slovenskega jezika, ki jih je želel poudariti tudi ta sestavek: Narod, ki si je sam ustvaril visoko prosveto, je ustvaril zanjo tudi izraze. Brez tujk ne moremo prebiti, ker z rastočo omiko sprejemamo vsak dan nove, tuje naprave, katerih nismo sami ustvarili. Toda treba je skrbeti, da *brez potrebe* ne segamo po tujih izrazih. Če je videl kdo pri sosedu predmet, ki je bil domačemu podoben, je privzel tuj predmet in *prenesel* (oboje poudaril Anton Breznik) svoj izraz na ta predmet in tako je imel svojo besedo za tujo pridobitev. Če pa narod tega ne stori, sprejme s tujim predmetom brez potrebe tudi tuj izraz. Tako se zgodi narodu dvojna škoda: domač izraz se bo polagoma pozabil in tujec bo mislil, da narod ni imel svoje prosvete.[43]

Summary

Material Culture From the Point of View of Time-related Words

Linguistics as an auxiliary discipline of ethnology has been mostly drawn into ethnological discussions to analyze particular words. From the point of view of age, words can be linguistically divided into two groups: archaic words and new words. A group of words in which new and old meanings are intertwined mark the transition from old to new words. Language and its inner components thus follow changes in the outer non-linguistic world, evident in the rise of new objects and concepts or the decline of old ones. The latter is reflected in obsolete words (celozemljak, loncevezec, dvajsetica, kočemajka) which are fading out of the core vocabulary and are nowadays used only to give an old-time color. If an object or concept denoted by an old word develops and gets a new function, the word does not die out. It can remain in the core vocabulary (zamrzovalna skrinja, platišče), but most frequently it becomes part of specialized terminology (separation mill, vibration sieve). The link to the original meaning of the word is metonymy or metaphor. In the metonymycal development of meaning, the function of the object plays a key role.

New words are created as the result of adopting foreign technical and cultural elements. For words denoting foreign technical innovations Slovene synonyms are usually found. However, this does not hold true for new words that appear as the consequence of the internationalization of different cultures (most frequently names for exotic fruit, dishes). From the point of view of the expressiveness and vivacity of Slovene as a language, the most important words are those that are Slovene-made. The integration of a new word into the lexical system is achieved when it renders all the meanings of a particular object or concept and when it is able to create its own word family. The paper attempts to stress the importance of words created in this way.

[42] Glej opombo 6, str. 123.

[43] Anton Breznik, Ljudski jezik. V: Rajko Ložar, Narodopisje Slovencev, II. del. Ljubljana 1944, str. 10.

Vera Smole

Poimenovanja za kozolec ter njegov steber, late in stol v slovenskih narečjih

Pričujoči prispevek naj bi z narečnim gradivom, zbranim za Slovenski lingvistični atlas, in njegovo obdelavo s pomočjo metod lingvistične geografije pomagal tistim etnologom, ki si prizadevajo odkriti genezo slovenskega kozolca in razrešiti uganko o dvojnosti poimenovanja ter s tem morda tudi dvojnosti izvora oziroma razvoja. Izpeljana bo primerjava poimenovanj za 'kozolec' (splošni izraz), 'steber kozolca', 'late v kozolcu' in 'stol v kozolcu' v pomembnejši etnološki literaturi o kozolcu (A. Melik: 1931, M. Mušič: 1970, V. Hazler: 1987 in A. Cevc, J. Čop: 1993) in v omenjenem narečnem gradivu, pri čemer je treba upoštevati, da jezikovno gradivo včasih odraža samo poznavanje določenega predmeta ne pa nujno tudi njegovega obstoja.

Drawing on the dialectal material collected for the Slovene Linguistic Atlas, which was processed using the methods of linguistic geography, this paper aims at helping ethnologists who are researching the genesis of the Slovene hay-rack and trying to solve the riddle of the two main words used to denote it, which may hint at a dual source and development. The author has compared the terms for hay-rack («kozolec» is the general term), its poles, horizontal bars and «chair» in the major ethnological literature on the subject (A. Melik: 1931, M. Mušič: 1970, V. Hazler: 1987, and A. Cevc, J. Čop: 1993) and in the dialectal material mentioned above. However, linguistic material may sometimes reflect familiarity with a particular object, but not necessarily its existence.

Uvod

Ko dialektolog (ali kak drug jezikoslovec ali celo ljubitelj) razišče oziroma se vsaj seznani z glasoslovno in vsaj deloma še z oblikoslovno ravnino nekega narečja (vsaj vrstni red bi moral biti tak), se med drugim lahko loti tudi intenzivnega zbiranja besedja posameznih krajevnih govorov s širšega ali ožjega območja. Pri tem ga lahko zanima besedje v celoti ali pa samo posamezni pomenski sklopi. V obeh primerih se

sreča s pojavi in predmetnostjo, ki so tudi predmet raziskovanja etnologov. Isti predmet raziskovanja – kljub različnim ciljem – pa zahteva poznavanje izsledkov obeh strok obema vrstama raziskovalcev in zato tudi tesno sodelovanje med njimi. Ta zahteva pa je – čeprav v škodo obeh strok – le malokdaj uresničena. Kljub velikim mukam etnologov, da bi prenesli živi jezik v pisanega oziroma ga čim bolje »uknjižili«, imajo njihovi tovrstni poskusi za dialektologa le omejeno uporabo.[1] Zdi se, da težave pri zapisovanju narečnih poimenovanj marsikdaj etnologa navedejo, da raje uporabi že znane oz. knjižne besede,[2] saj si le tako lahko razlagamo majhno število narečnih izrazov tudi tam, kjer bi jih pričakovali.

Kakor etnologa pa tudi dialektologa ne zanima samo *kaj* in *kako*, temveč tudi *kje*. Tako se je v okviru dialektologije razvila posebna veja, najpogosteje imenovana lingvistična geografija (tudi arealna lingvistika, v ESJ[3] arealno jezikoslovje), katere rezultat so področni in nacionalni jezikovni atlasi[4] in atlasi več jezikov.[5] Slovenci – če izvzamemo Tesnièrjev Atlas dvojine v slovenščini in vključenost v ALE in OLA – svojega atlasa še nimamo, čeprav se gradivo zanj zbira že celo povojno obdobje.[6] Obstaja pa obsežna kartoteka,[7] ki je kljub svoji heterogenosti (različne transkripcije, časovne razlike zapisa tudi 40 let, različna usposobljenost zapisovalcev, samo delni zapisi) lahko bogat vir raznim jezikoslovnim pa tudi etnološkim raziskavam. Iz nje je tudi gradivo, na podlagi katerega sem izdelala štiri leksične (besedne) karte:[8] 'kozolec' (splošno poimenovanje), 'steber kozolca', 'late v kozolcu' in 'stol v kozolcu'.[9]

1 Stanje v slovenskih narečjih in (deloma) v etnološki literaturi

Posebej poudarjam, da so priložene besedne karte jezikovne in ne karte obstoja obravnavanih predmetov,[10] zato se poznavanje oziroma obstoj besede vedno ne ujema

---

[1] Etnologovi zapisi ponavadi ne zadostujejo za raziskovanje narečne glasovne in naglasne podobe, služijo pa lahko kot dobra osnova za raziskavo besedja (npr. za sestavo vprašalnic za raziskavo posameznih tematskih sklopov) in skladnje ter deloma besedotvorja.

[2] Strah pred kritiko jezikoslovcev (dialektologov) je odveč, če z njimi pravočasno vzpostavijo sodelovanje; to pa etnologi, ki se tega problema zavedajo, v obojestransko korist izvajajo.

[3] *J. Toporišič: Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992, str. 4: »Jezikoslovje, ki ga pri proučevanju jezika zanima predvsem zemljepisna razprostranjenost posameznih jezikovnih pojavov.«

[4] Atlase s slovanskega jezikovnega območja do 1975 je pri nas predstavila *S. Dergane*, O slovanskih lingvističnih atlasih, *SR 24/2-3* (1976), 325-341.

[5] Gl. *S. Horvat*, Evropski lingvistični atlas - ALE JiS 26/4 (1980/81), 150-151; Slovanski lingvistični atlas (OLA), gl. op. 8; Karpatski lingvistični atlas (OKDA), gl. *V. Smole*, O Karpatskem dialektološkem atlasu (OKDA), *JiS 35/6* (1989/90), 151-154.

[6] Prim. *T. Logar*, O pripravah za slovenski lingvistični atlas, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego* (Krakov), št. 60; Prace językoznawcze, 5. zv. (1963, 405-407; *isti*, Razvoj slovenske dialektologije kot lingvistične geografije po Franu Ramovšu, v *Zbornik slavističnega društva Slovenije*, Sedemdeset let slovenske slovenistike, Zborovanje slavistov ob stoletnici rojstva Frana Ramovša, Ljubljana 1991, 13-17. - Del slovenskega zahodnega jezikovnega prostora je vključen tudi v *Atlante storico - linguistico - etnografico friulano* (*ASLEF*), ki pa v slovenski strokovni literaturi še ni doživel ustrezne predstavitve.

[7] Hrani, zbira in ureja jo Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

[8] Tako se imenujejo karte, za katere je gradivo zbrano s pomočjo vprašanja »Kako se imenuje ...?«, za razliko od semantičnih (pomenskih) kart, za katere se po gradivu sprašuje »Kaj pomeni ...?«. Več o tipologiji leksično-besedotvornih kart gl. *K. Kenda - Jež, V. Smole*, Dosedanje delo in bližnji načrti Mednarodne komisije za sestavo Slovanskega lingvističnega atlasa (OLA), *SR 44/1* (1996), 94-105.

[9] Več vprašanj v zvezi s kozolcem v vprašalnici za SLA žal ni. Pogrešamo zlasti vprašanja za razne vrste in dele kozolca, še zlasti za 'okno kozolca'.

[10] Tako kar v petnajstih točkah (52, 85, 89, 103, 108-109, 128, 131, 146, 148, 155, 238, 295, 334, 380) pri vprašanju 'kozolec' odgovor dobimo, pri vprašanjih za sestavne dele pa je odgovor »kozolca ni«.

z dejanskim obstojem predmeta, beseda ima lahko celo drugačen pomen.[11] Taka situacija je pogosta na robu ozemlja, kjer nek predmet obstaja.[12] Vsekakor pa dajejo take karte dokaj zanesljivo in pregledno sliko poimenovanj za posamezne predmete in pojave, ki so hkrati neposredno primerljiva z izsledki etnoloških raziskav.[13]

1.1 Najbolj razširjeno poimenovanje za splošen pomen 'kozolec' je v slovenskih narečjih *kozolec* z naglasom na prvem ali drugem besednem zlogu, in sicer: v delu primorskih narečij, notranjsko, dolenjsko, belokranjsko, posavsko, štajersko, gorenjsko vzhodno od črte Tržič–Kranj ter v delu rovtarskih narečij.[14] Koroško, primorsko od Kobarida do Tolmina in v Baški grapi ter v zahodnem delu Gorenjske se kozolcu reče *stog*, v Selški in Poljanski dolini, na Banjščicah (73, 90)[15] in v Cerknem *kozel*,[16] v delu Brd (83) in ob Soči (89, 90) *kozol*, posamično še *kozlovišče* (164, 168),[17] *kozlovec* (345), *kazón* (85)[18] in kot dvojnica kozolcu še *harfa* (51-52).[19]

1.1.1 V vprašalnici za SLA vprašanja o raznih tipih kozolca ni, sicer pa iz izkušenj geografov in etnologov (Melik: 12, Hazler: 114-115) poznajo posebne označbe samo tam, kjer je v rabi več tipov, in še to predvsem tisti, ponavadi moški, ki sodelujejo pri izdelavi le-teh. Kljub temu pa so jih nekateri zapisovalci nekaj zabeležili oziroma opisali njegov videz ali način postavitve: *kranjski stog* 'kozolec s plaščem' (1), *stog* 'dvojni kozolec', enojnih ni (3), pravih kozolcev nimajo, na njivah je *stog* (33), *stog* – pokrit, *kozolec* – nepokrit (38), *stog* – v vasi, *kozel* – na polju (73), *kozolec* – na njivi, brez strehe (75), *kozól* – postavijo ga na njivi (83), *stog* 'zidan kozolec', *kozel* (91), *kozolec*, *kozel* – pravih kozolcev nimajo (92), *kozel* – stoji na njivi, naredijo ga vsako leto sproti (94), *kozolec* – narejen za eno leto na njivi (98), *kozolec* – koli, ob katerih je razpeta žica ali pa tanjši prečni koli (103), *toplar* 'dvojnik' (159), *stog* 'vezan (zidan) kozolec', *kozel* (161), *kozolec* 'vezan k.', *kozlovišče* – preprost, brez strehe, stoji na njivi (164), *kozolec* – samčast, *vezan* (168), *stegnjen kozolec*, *kozolec s klofuto* (?!), *toplar* (179), *stegnjen kozolec*, *toplar* (182), *toplar*, *kozel na berth*, *vezan kozel* (191), *kozolec z lopo* (toplar), vezanih kozolcev tu ni (211), *samčék* 'stegnjeni kozolec' (234).

1.2 Podobno kot kozolec je najbolj razširjeno poimenovanje za njegov 'steber' *steber*[20] in sicer v koroškem ziljskem, gorenjskem selškem in vzhodno od črte Tržič–Kranj, v

---

[11] Tako se po vsem hribovju, ki obdaja Vipavsko dolino z JZ strani, pojavlja beseda *kozolec*, čeprav kozolcev kot takih tam ni; kozolec se namreč imenuje nekakšna lopa oziroma z burjine strani zavarovan nadstrešek, kamor spravljajo npr. kmetijske stroje, kjer se sušijo drva ipd. (ustna informacija mag. Sonje Horvat).

[12] Dobimo lahko npr. tak odgovor: *kozolec* (oz. ustrezno fonetično narečno obliko), v oklepaju pa: pri nas jih ni (109, 145, 148, 155, 205, 279, 290, 353), imajo jih drugje (27) ali v hribih (97).

[13] Gradivo o kozolcu iz 17., 18. in 19 stol. je zbral in v obsežni razpravi obdelal *J. Stabej*: Gradivo za obravnavo kozolca na Slovenskem, *SE* 6-7, 1953-1954, 35-72, v kateri je navedel in kritično ocenil vse dotedanje poskuse razlag poimenovanj kozolec in stog.

[14] Pokrajinske oznake niso pojmovane strogo zemljepisno, ampak v smislu narečnih baz; prim. *T. Logar, J. Rigler*, Karta slovenskih narečij, Ljubljana, 1983.

[15] Številka v oklepaju pomeni številko kraja v mreži za Slovenski lingvistični atlas; seznam teh krajev pa je moč najti v Prilogi 1.

[16] *Cevc, Čop* (str. 23) navajata *kozel*, t. j. kozolec brez strehe, ki stoji na polju, za porečje Soče nad Solkanom ter planote in hribovje vzhodno od Šentviške gore.

[17] Razlaga zapisovalcev: Preprost kozolec brez strehe, postavi se na njivi.

[18] Razlaga zapisovalca: Ima isto nalogo kot kozolec, le da je ves ograjen z deskami.

[19] Melik (str. 23) za Podjuno in Pliberk navaja dvojno poimenovanje: *kozolec* - brez strehe, *stog* - toplar; tako tudi v našem gradivu: *stog* - pokrit, *kozolec* - nepokrit (38). Za Pohorje, Dravsko polje in Kozjak pa navaja *kozo* kot poimenovanje za zelo primitiven kozolec, česar pa v našem gradivu ni zaslediti.

[20] Tudi *steber* je lahko naglašen na prvem ali drugem zlogu; ker pa so zapisi v gradivu včasih v množini včasih v ednini, to na karti ni grafično prikazano.

večini rovtarskih (izjema je tolminsko), notranjskih, dolenjskih in štajerskih narečij. Ponekod dobi *steber* še levi prilastek *kozolčen* (261, 302, 342) ali desne prilastke *(od) kozolca* (142, 207, 209, 234, 268, 271, 273, 297, 305, 310, 323, 332), *pri kozolcu* (259), *v stogu* (1), *kozla* (208). Na istem ozemlju, vendar na ožje omejenih področjih, se pojavljajo še poimenovanja *baba* – okolica Ljubljane in Cerknice; *soha* – v delu osrednještajerskih narečij (335-336, 338); v mežiškem in severnopohorskem narečju posamično celo *koza* (43, 45, 55, 245); posamično v osrednjih narečjih (169, 279, 356) prevzeta beseda *faler* (iz nem. der Pfeiler); v Beli krajini prevladuje poimenovanje *stolp*,[21] ki ga najdemo še ponekod ob meji s Hrvaško (308, 339, 386), z desnim prilastkom *kozolca* (285) ter *stolpec* (243). Na Gorenjskem je ob Savi skoraj do Kranja razširjeno poimenovanje *stožnik*, ob Tržiški Bistrici *stoževnik* (193, 204), v Bohinju *stogovec*, ponekod na Koroškem (7, 11) *stožnjak*, ponekod na Primorskem (74, 77, 95, 161) *stožje*, na vzhodnem Koroškem (43, 45, 55) ter na Dolenjskem v Stični *koza*.[22] Zidani stebri na Tolminskem in v Baški grapi so *kolone*.[23] Precej je še posamičnih poimenovanj: *campak* (288), *filar* (15),[24] *harfa* (1), *kol* (75), *kolec* (100), *kolec od kozolca* (97), *okence* (?) (339), *opornjak* (245), *podstava* (215), *špirenci mn.* (331), *šprajc* (215-216), *štobíc* (192), *štoc* (83), *štok* (339), *štolbek*[25] (231), *tram* (320).[26]

1.2.1 Pričakovali bi – in tako navaja v glavnem tudi etnološka literatura[27] – da se za steber stoga (z izjemo zidanih) uporablja izpeljanka iz osnove »stog« na celotnem področju, kjer se kozolec tako imenuje. Vendar to – vsaj po našem gradivu – povsem ne drži. Da se zidani stebri v dolini Soče in Bače imenujejo drugače, je razumljivo. Manj razumljivo pa je, da najdemo poimenovanje *steber* tudi v ziljščini, kjer se kozolcu seveda reče *stog*. (Je vzrok v prodoru knjižne besede?) Stog ima torej kot svoj nosilni element lahko *stožnik, stožnjak, stogovec, steber* in *kolono*. Zanimivo pri tem je, da ima *stoževnik* lahko tudi *kozel* (204, 193), *stožjé* pa *kozel* (92) in *kozolec* (74, 77, 92, 95). *Kozolec* ima poleg stebrov še *stolpe, sohe, falerje, koze* in *babe*. Pri zadnjem gre za prenos pomena z dela na celoto; baba se je prvotno, in ponekod (npr. 239) še danes, imenoval samo spodnji, na novo podloženi oziroma obnovljeni del stebra.

1.2.2 Ker ima v knjižnem jeziku[28] beseda stog drug pomen – stog 'kozolec' je označeno kot narečno gorenjsko –, namreč 'visoka stožčasta kopa, kopica zlasti sena, slame' // 'debelejši kol na sredi kope, kopice', si moramo ogledati, kako se taka kopica imenuje v narečjih.[29]

---

[21] Mušičeva navedba (str. 71) *stope* - stebri po Beli krajini je napačno poknjiženje nar. oblike *stupi*; u < ol, zato so to *stolpi*.

[22] Tako se imenuje tudi 'leseni steber' (med zidanima) v Cerknem (166) - ustna informacija Karmen Kenda - Jež in 'krajša stran cvitra = kozolca na kozo' v Migolici pri Mirni na Dolenjskem.

[23] Da so zidani stebri *kolone*, leseni, ki slonijo ob njih in so vanje pritrjene late, pa *stebri* (tako *Melik*: 17-18), iz našega gradiva ni moč razbrati. Le enkrat najdemo ne povsem jasno opombo: *stebri* (zidani), *stožnik, stoževnik* (193).

[24] Z opombo, da se tako imenuje vsak zidani steber.

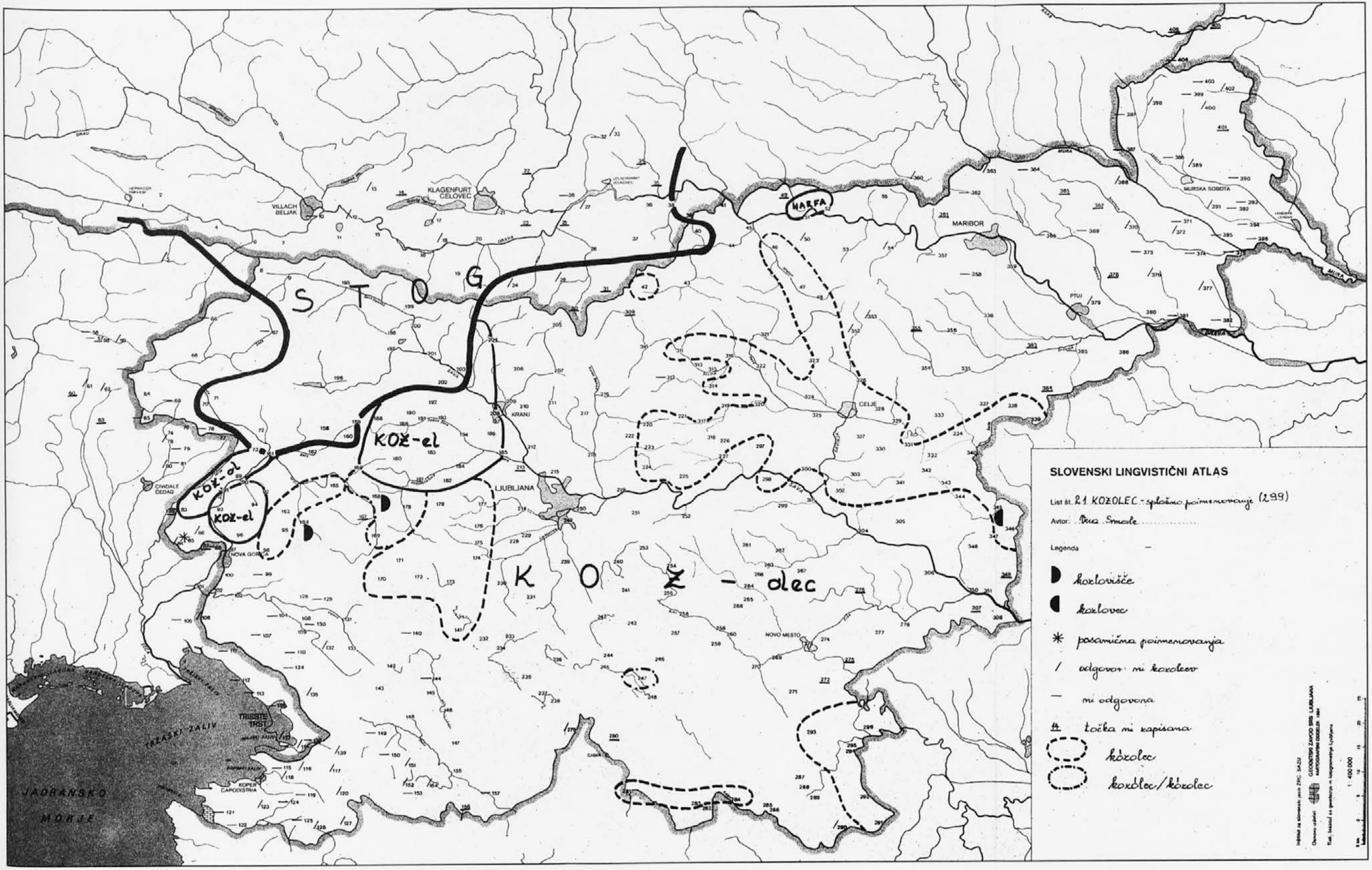
[25] Podobno se imenuje osrednji hodnik na kozolcu v Posavju (prim. *Hazler*: 124).

[26] *Šprajce* (kot najpogostejši izraz), *opore, oporje, podpore* in *držaj* navaja Melik (str. 10) kot 'podporne kole kozolca'; *podstavo, nogo* in *babo* (kot najpogostejši izraz) pa kot 'obnovljeni spodnji del stebra'.

[27] Melik: 5: »Tamkaj, kjer pravijo kozolcu - stog, imenujejo stebre tudi *stogovce* ali *stožnike*, na Goriškem *stožje*, a če so zidani, jih označujejo kot *kolone*.«

[28] SSKJ IV, 950. V knjižnem jeziku je torej prevladal splošni slovanski pomen stoga, to je 'kopica'. Drugače Pleteršnik in (po njem?) Etimološki slovar slovenskega jezika.

[29] V vprašalnici za SLA se vprašanje glasi: 304. kopica sena: a) za čez noč, b) za čez zimo. Ločitev na a in b je bila dodana kasneje, zato je mnogo odgovorov brez te delitve in tam, kjer pomenska razlaga ni dodana, ne vemo, kakšna kopica je mišljena; verjetneje tista za čez noč.

S T O G
KOŽ-el
KOŽ-el
KOŽ-el
K O Ž – olec
KLAGENFURT
CELOVEC
VILLACH
BELJAK
HARFA
MARIBOR
MURSKA SOBOTA
PTUJ
CELJE
KRANJ
LJUBLJANA
NOVO MESTO
NOVA GORICA
CIVIDALE
CEDAD
TRIESTE
TRST
KOPER
CAPODISTRIA
TRŽAŠKI ZALIV
JADRANSKO
MORJE
DRAVA
MURA
SLOVENSKI LINGVISTIČNI ATLAS
List št. 21 KOŽOLEC - splošno poimenovanje (299)
Avtor: Vera Smole
Legenda
kozlovišče
kozlovec
posamična poimenovanja
/ odgovor ni kozlovec
— ni odgovora
točka ni kapisana
kózolec
kozólec/kózolec
1 : 400 000

STEBER

-njak

STOG-

-nik

-ovec

-evnik

KOLONA

-je

STEBER

BABA

BABA

SOHA

STOLP

JADRANSKO MORJE

TRIESTE
TRST

KOPER
CAPODISTRIA

CIVIDALE
CEDAD

NOVA GORICA

VILLACH
BELJAK

KLAGENFURT
CELOVEC

LJUBLJANA

KRANJ

CELJE

MARIBOR

PTUJ

MURSKA SOBOTA

NOVO MESTO

SLOVENSKI LINGVISTIČNI ATLAS

List št.: 2.2. STEBER, KOZOLCA (300)

Avtor: Vera Smole

Legenda

- baba (posamično)
- stolp (posamično)
- falor
- koza
- kol
- posamična poimenovanja
- / odgovor: ni kozolca
- — odgovora ni
- 14 točka ni zapisana
- G > Ž

Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU

Osnovni učbenik: GEODETSKI ZAVOD SRS, LJUBLJANA
KARTOGRAFSKI ODDELEK 1984

Tisk: Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo Ljubljana

1 : 400 000

1.2.3 Najpogostejše poimenovanje za 'kup sena za čez noč' je *kopica*, v zahodnem delu slovenskega prostora *lonica*, za 'kup sena za čez zimo' pa *kopa*. Za precejšen del slovenskega prostora je v zapisih navedeno samo eno poimenovanje, pri čemer ni vedno jasno, ali gre za enako poimenovanje obeh vrst 'kupov sena' ali 'kopice za čez zimo' ne delajo. Kljub temu pa je iz gradiva moč razbrati, da je shranjevanje sena na odprtem bolj običajno tam, kjer kozolcev (s streho) ne poznajo; npr. v Prekmurju, na Krasu, v Benečiji, Reziji, ponekod na Notranjskem in Primorskem, medtem ko je vzrok takemu shranjevanju v osrednji Sloveniji (okolica Ljubljane v dolenjski smeri, širša celjska okolica) zaradi bogatejšega pridelka pomanjkanje prostora na kozolcih, senikih in skednjih.

1.2.4 Opis splošnega poimenovanja (verjetneje manjšega kupa sena brez kola v sredi) bi bil po pokrajinah v grobem naslednji: koroško in dolenjsko *kopica*, primorsko in notranjsko *lonica*, belokranjsko *lovnica*,[50] gorenjsko *kup*, štajersko *plast*, severno štajersko tudi *hajfel* in panonsko *navel*. Posamična poimenovanja so še: *bagel* (388), *kupič* (43), *kupec* (66, 76, 186), *kopir* (51, 55, 357), *lončica* (127), *mandelc* (51), *oslica* (370, 404), *petrenca* (400) in *plastič* (388, 398).

1.2.5 Še bolj nas zanimajo poimenovanja 'kopice za čez zimo'. Ob najpogostejšem *kopa* (predvsem zahodno slovensko), *kopica* in *kopič* (štajersko), *bagla* in *oslica* (panonsko), najdemo na razmeroma majhnem področju v osrednji Sloveniji, predvsem v dolenjski smeri, tudi poimenovanje *stog* (217, 249-251, 253, 255, 266, 283) – kozolec je tu *kozolec*, steber je *steber* ali *baba* (248, 283), kopica za čez noč pa *kopica, kup* (217) ali *lovnica* (283). Na področju, kjer *stog* rečejo kozolcu, se manjša kopica imenuje največkrat *kup*, večja pa *kopa*, splošno poimenovanje je *kup*, na koroškem tudi *kopa* in *kopica*. Žal v vprašalnici za SLA ni vprašanja tudi za poimenovanje 'debelejšega kola sredi kope, kopice', nekateri zapisi govorov pa kažejo, da se le ta imenuje *stožjé* (75, 79, 81), tudi *storžê* (62), njegovi štirje podporniki pa *stogi* (79, 81), medtem ko je *stog* pri Pleteršniku 1) *debel, močan in rogovilast kol, okrog katerega se žito, seno ali slama sklada: – okrog železnega droga (?) nagrmadena kopa, kopica* (lg) – *drv - grmada;* 2) *kozolec;* 3) *skedenj;* 4) pl. stogi: *štirje koli okrog stoga v tla zabiti, da kopa čvrsteje stoji*.[51] Tudi glede na razmeroma majhno področje s pomenom stoga kot 'velikega kupa sena ali slame, včasih žita, ki se naloži navadno okrog navpično postavljenega močnega kola',[52] se težko strinjamo s trditvijo:

»V onih predelih Slovenije, kjer se je ohranil pojem stoga v pomenu, sličnejšemu prvotni vlogi, je za novo napravo prevladala označba kozolec, a v onem predelu, kjer je označba stog prešla na novo napravo, na kozolec, se je prvotni pomen stoga izgubil, označba kozolec ali kozel odnosno koza pa je ostala omejena na primitivno obliko brez strehe, a za prvotni stog so se uveljavile drugačne označbe kot kopa, kup itd.« (Melik: 94).

1.3 Za knjižno 'late v kozolcu' je tudi v narečjih, še posebej osrednjih, najpogostejše poimenovanje *late*,[53] z levim prilastkom *kozolčne* (302) ali desnim *(od) kozolca* (97,

[50] Oboje iz neke starejše osnove *lomnica, prim. ESSJ II, 150.

[51] Pleteršnik II, 577.

[52] Tako stog definira Melik: 92.

[53] Podobno ugotovil že Melik (str. 6): »Skoro po vsem Slovenskem se imenujejo late, ponekod, latve ali latvi (npr. na Dolenjskem in Notranjskem), le redko rante (pri primitivnejših kozolcih).« Kot vidimo po narečnem gradivu, izraz *rante* le ni tako redek.

207, 209, 273, 297, 310, 323, 342), *v kozolcu* (314), *kozla* (208), *v štantih* (303). Predvsem na obrobju mu konkurira izraz *rante* in sicer: na jugu v Ložu in Starem trgu, Osilnici in pretežnem delu Bele krajine, na vzhodu na Bizeljskem in Kozjanskem, ob Savi med Radečami in Sevnico[34] ter v Mirnski dolini,[35] na severu pa ob avstrijsko-slovenski meji od Pece do Kozjaka.[36] V delu zahodne Dolenjske in ob Kolpi (283-284, 291) so to *létve* (240, 283-284, 291), *letvé* (239-241), *latví* (233, 236), tudi *látve* (230, 291) in *latniki* (231), ponekod v Beli krajini pa *gantre* (288, 292) oz. *glantre* (291). Tu pa tam na Gorenjskem (198, 200), Dolenjskem (234, 235), ob Kolpi (285 – s prilast. *kozolca*, 286) ter v Halozah (386) srečamo izraz *remeljni*, ponekod na Gorenjskem (196, 201), na Koroškem (15) ter ob Sotli (340) pa *štange*. Veliko je še posamičnih poimenovanj: *brane* (197), *drot* (100), *kolci* (98), *lajšte* (238), *latniki* (231), *lege* (283), *matí* (195), *prečniki* (141), *prekelci* (173), *prekle* (305, 282), *rebra* (290), *šprajce* (1), *špraje* (19), *štafelni* (339), *trami* (45), *žlajferji* (45).

1.4 Osnovna delitev poimenovanj za 'stol v kozolcu' bi bila na dolenjsko *stol* – s precej pogostimi desnimi prilastki: *za podajati* (234, 254), *za z-/ob-devati* (231, 233, 244, 255), *za obkladanje* (191), *v kozlu* (208), *v kozolcu* (273, 288), *za v kozolec* (306, 262) in levim *zdevalni* (236) ter pomanjševalnicami *stolček* (249, 262), *stolec* (286, 291, 293-294, 346, 386), *stolec v kozolcu* (285), *stolik* (351), *stolica* (212) – ter štajersko, koroško ziljsko, vzhodno gorenjsko in zahodno rovtarsko *hlapec*, posamično tudi *kozel* (199, 262, 344).[37] Predvsem na Gorenjskem najdemo še poimenovanja *pruka* (158), *prukca* (206, 207, 211) oz. *pručka* (209, 210, 186) in *krošnja* (203, 204,[38] 229), medtem ko *odrnica* in še nekaj posamičnih poimenovanj: *brv* (182), *grušt* = večji drog (161), *klop* (162), *kolec* (96), *lojtre* in *deska* (163), *oder* (72-73, 165, 178[39]), *ostrv* = lata (71),[40] *shod* (183, 192),[41] *žrd* (70) ipd. označujejo drugačne vrste pripomoček za obdevanje, zdevanje oz. obkladanje. Za stol je še nekaj posamičnih poimenovanj: *cvizlovnik* (160), *predal* (339), *štolbuh* (327) in *žesel v kozolcu* (310). Iz karte je razvidno tudi prepletanje poimenovanj *stol* in *hlapec*, kar morda kaže na nekdanjo dvojnost in kasnejšo prevlado ubeseditvene motivacije[42] ali glede na podobnost (stol) ali glede na funkcijo (hlapec).[43]

---

[34] Tako tudi Hazler (str. 124).

[35] Informator iz Migolice pri Mirni je pojasnil dvojno poimenovanje *lata* : *ranta* z njuno različno obliko - *lata* je po prerezu štirioglata, obtesana, *ranta* pa okrogla, samo olupljena. Prim. *V Smole*: Tesarska terminologija v Mirnski dolini, *Jezikoslovni zapiski 2*, ZRC SAZU: Ljubljana 1995, 227-240. Podobno tudi Melik (str. 24): rante - okrogle late.

[36] Z oznako *star.* kot dvojnica k late tudi v Gorenji Trebuši (164).

[37] Prim. Melik (str. 7): »Po večini Slovenskega mu pravijo hlapec, ponekod, stol ali zdevalni stol, pa tudi kozel (okolica Tržiča, Vrhnike).«

[38] Enak podatek imamo tudi za Tržič.

[39] Razlaga zapisovalke: oder - deska na dveh lestvah.

[40] Morda je tu mišljena (primitivnejša?) oblika lestve z eno samo pokončno letvijo, ki se na vrhu zaključuje s kljuko, spodaj pa z rogovilo, in prečniki, kot jo uporabljajo za obiranje sadja npr. v Koprivi na Krasu (ustna informacija dr. Milka Matičetova) in ponekod po Gorenjskem (ustna informacija mag. Francke Benedik). Prim. še: *ôstruška* 'lestev iz debla, ki ni povsem okleščeno'; južna Srbija (Skok II, 573).

[41] Mušič (str. 37) navaja *shod* - namesto stola tudi za Stare Fužine.

[42] V jezikovnih atlasih obstajajo tudi t.i. motivacijske (utemeljitvene) karte, ki naj bi pokazale različne motivacije pri ubeseditvi kartografirane stvari. Za primer lahko vzamemo npr. gradivo za OLA, in sicer poimenovanje za 'prvi kos kruha, odrezan od hlebca'. Narečja slovanskih jezikov tvorijo poimenovanja za to a) glede na podobnost s čim (besede s koreni *-rog, čel-, pet-* itd), b) glede na kraj nahajanja (koreni *vrh-, kraj-, kon-*), c) glede na dejavnost (koreni *rez-, rob-*) in č) glede na lastnost (koren *suh-*). Prim. *K. Kenda - Jež, V. Smole*: Dosedanje delo... (Op. 8).

1.5 Kot vidimo, gre veliko število poimenovanj za posamezne dele na račun prevzetih besed. Kljub temu pa je v gradivu zaslediti kar nekaj novih domačih besed – predvsem izpeljank iz sicer znanih osnov; kar nekaj besedam pa bi lahko pripisali še dodaten pomen.[44] Tako za pomen 'steber kozolca' poleg zapisanih v slovarjih najdemo še *kozolčnjak, stogovec, stoževnik*[45] in *stožnjak*, ta pomen pa imata še besedi *koza* in *opornjak*. 'Late v kozolcu' se imenujejo tudi *mati* in *prekeljc*, to pomenijo tudi besede *látniki, látve* in *lege*. 'Stol v kozolcu' je lahko tudi *cvizlovnik*[46] in *stolik*,[47] isti dodatni pomen pa lahko pripišemo še besedam *brv, krošnja, oder, odernica, predal, pručka, pruka, prukica, shod, stolček, stolec* in *stolica*.

2 Sklep

Številčnost različnih poimenovanj za kozolec, njegove sestavne dele in nekatere pripomočke v slovenskih narečjih po svoje govori o pomembnosti te stavbe v slovenskem kmečkem gospodarstvu. Kljub nekterim tehtnim monografijam[48] in razpravam[49] se zdi, da se v narečjih skriva še mnogo bogastva ravno pri poimenovanjih sestavnih delov (predvsem vezanega kozolca). Ta utegnejo marsikaj povedati tudi o njegovi starosti, še posebej v primerjavi s poimenovanji za sestavne dele drugih lesenih stavb

[44] Za enak »problem«, torej motivacije pri ubeseditvi, gre verjetno tudi pri različicah v poimenovanju kozolca: glede na podobnost s čim (koren koz-), medtem ko sta pri stogu vsaj dve možnosti: glede na funkcijo (shranjevanje) in za prenos poimenovanja z dela (opora, nosilni del) na celoto. - V zgoraj omenjeni razpravi Stabej (str. 66) pritrjuje Popoviču, ki da je »prvi pravilno sklepal, da je dobil kozovc - kozolec ime od oporja kot pars pro toto, t.j. od poševnih opornih drogov ali kolov, ki so jim rekli Slovenci koza, kozel, že kar pomnijo.« Bolj pomembno kot vprašanje, ali je poimenovanje kozolec nastalo po motivaciji glede na podobnost ali po zamenjavi dela za celoto, je vprašanje, ali gre pri različnih poimenovanjih *kozolec : stog* res za njuno različno genezo ali - kot rečeno - samo za različno motivacijo pri ubeseditvi.

[44] Kot 'nove' besede in 'dodatni' pomeni so mišljeni tisti, ki jih ne zasledimo v osrednjih slovarskih delih: Pleteršniku, SSKJ, Besedišču slovenskega jezika (BSJ) in ESSJ.

[45] Beseda je sicer v BSJ zapisana, vendar ne vemo njenega pomena.

[46] Osnova je sicer nem. (Zwiesel 'nekaj viličaste oblike'), pripone pa povsem slovenske.

[47] Glej opombo 45.

[48] V prvi vrsti je to Melikova *Kozolec na Slovenskem*, kjer najdemo tudi največ narečnih poimenovanj v zvezi s kozolcem, čeprav v opombi pravi: »Opozoriti moram, da nisem imel namena zbrati vseh izrazov za posamezne dele kozolca niti vseh označb za vse tipe in variante kozolca. Spričo bogate raznolikosti, ki vlada v tem pogledu, se mora tu in v naslednjem računati, da je v živi ljudski govorici še obilo izrazov, ki tu niso zbrani in objavljeni.« Kljub nekaj nerodnostim pri uknjiževanju narečnih izrazov je v tem pogledu dragocena Cevc-Čopova knjiga *Slovenski kozolec*, saj s sliko pove, kar iz besednih opisov včasih lahko samo ugibamo. Več razočaranja nam prinese Mušičeva *Arhitektura slovenskega kozolca*, kjer bi upravičeno pričakovali več narečnih poimenovanj za posamezne dele in tipe kozolca; še največ tega najdemo na priloženih terenskih skicah. Pirkovičeva razprava O nastanku žitnega kozolca se posveča samo dejavnikom, ki naj bi v 17. stol. povzročili nastanek slovenskega kozolca, pri tem pa ga poimenovanja za vrste ali dele kozolca ne zanimajo.

[49] Narečne raznolikosti poimenovanj se je dobro zavedal in jih dokaj ustrezno popisal Hazler v razpravi Kozolci ob Savi, kar mu je bilo spričo omejenosti prostora v primerjavi s prej omenjenimi monografijami bistveno olajšano. - Nepogrešljiva je tudi Stabejeva razprava Gradivo za obravnavo o kozolcu na Slovenskem, ki zajema večino starejših zapisov o kozolcu (manj o njegovih delih in tipih).

(skednja, kašče, hleva ...).[50] Raziskava le-teh bi morala biti ena od prihodnjih nalog obeh strok.[51]

Priloge

1. Seznam krajev v mreži za Slovenski lingvistični atlas[52]

1 Brdo/Egg, 2 Borlje/Förolach, 3 Blače/Vorderberg, 4 Ziljska Bistrica/Feistritz Gail, 5 Ukve/Ugovizza, 6 Podklošter/Arnoldstein, 7 Rikarja vas/Rückersdorf, 8 Rateče, 9 Kranjska Gora, 10 Marija na Zilji/Maria Gail, 11 Loče/Latschach, 12 Podravlje/Föderlach, 13 Kostanje/Köstenberg, 14 Dholica/Techelsberg, 15 Breznica/Friessnitz, 16 Sveče/Suetschach, 17 Hodiše/Keutschach, 18 Čahorče/Tschachoritsch, 19 Slovenji Plajberk/Windisch Bleiberg, 20 Žihpolje/Maria Rain, 21 Žrelec/Ebenthal, 22 Timenica/Timenitz, 23 Radiše/Radsberg, 24 Sele/Zell Pfarre, 25 Mohliče/Möchling, 26 Tinje/Tainach, 27 Škocijan/St. Kanzian, 28 Žitara vas/Sittersdorf, 29 Obirsko/Ebriach, 30 Bela/Vellach, 31 Lepena/Leppen, 32 Djekše/Diex, 33 Kneža/Grafenbach, 34 Grebinj/Griffen, 35 Ruda/Ruden, 36 Rinkole/Rinkolach, 37 Globasnica/Globasnitz, 38 Vidra vas/Wiederndorf, 39 Belšak/Weissenstein, 40 Šentanel, 41 Libeliče, 42 Koprivna, 43 Črna na Koroškem, 44 Ravne na Koroškem, 45 Dobrova pri Dravogradu, 46 Pameče, 47 Brda /pod Pohorjem/, 48 Straže /pri Mislinji/, 49 Pernice, 50 Sv. Primož na Pohorju, 51 Vuzenica, 52 Radlje ob Dravi, 53 Ribnica na Pohorju, 54 Lovrenc na Pohorju, 55 Zgornja Kapla, 56 V Bili/S. Giorgio, 57 Njiva/Gniva, 58 Osojane/Osseacco, 59 Solbica/Stolvizza, 60 Flipan/Flaipano, 61 Bardo/Lusevera, 62 Viskorša/Monteaperta, 63 Dolnja Černjeja/Cergneu inf., 64 Breginj, 65 Robidišče, 66 Log pod Mangartom, 67 Trenta, 68 Bovec, 69 Kred, 70 Kobarid, 71 Drežnica, 72 Zatolmin, 73 Čiginj, 74 Marsin/Marseli, 75 Matajur/Montemaggiore, 76 Livek, 77 Dreka/Drenchia, 78 Podbonesec/Pulfero, 79 Jeronišče-Sovodnje/Ieronizza-Savogna, 80 Špeter Slovenov/S. Pietro al Natisone, 81 Ošnje/Osgnetto, 82 Mirnik/Mernicco, 83 Brdice pri Kožbani, 84 Medana, 85 Kozana, 86 Kojsko, 87 Števerjan/S. Floriano del Collio, 88 Oslavje/Oslavia, 89 Ročinj, 90 Avče, 91 Kanal, 92 Kal nad Kanalom, 93 Deskle, 94 Podlešče, 95 Lokve, 96 Grgar, 97 Solkan, 98 Trnovo, 99 Šempas, 100 Šempeter pri Gorici, 101 Sovodnje/Savogna d'Isonzo, 102 Miren, 103 Renče, 104 Branik, 105 Doberdob/Doberdo del Lago, 106 Opatje selo, 107 Komen, 108 Šmarje, 109 Štanjel, 110 Kopriva, 111 Mavhinje/Malchina, 112 Križ /S. Croce, 113 Prosek/Prosecco, 114 Boljunec/Bagnoli d. Rosandra, 115 Plavje, 116 Osp, 117 Prešnica, 118 Dekani, 119 Kubed, 120 Podgorje, 121 Korte (Dvori) nad Izolo, 122 Krkavče, 123 Pomjan, 124 Lopar, 125 Trebeše, 126 Sočerga, 127 Rakitovec, 128 Skrilje, 129 Ajdovščina, 130 Gabrje, 131 Vipava, 132 Štjak, 133 Podnanos, 134 Dutovlje, 135 Sežana, 136 Opčine/Villa Opicina, 137 Kolonkovec/Trst/Trieste, 138 Draga pri Trstu/Draga S. Elia, 139 Hrpelje, 140 Bukovje, 141 Planina, 142 Razdrto, 143 Senožeče, 144 Matenja vas, 145 Slavina, 146 Klenik, 147 Knežak, 148 Dolnja Košana, 149 Barka, 150 Tatre, 151 Pregarje, 152 Hrušica, 153 Podgrad, 154 Sabonje, 155 Trnovo, 156 Jelšane, 157 Podgraje, 158 Rut, 159 Podbrdo, 160 Porezen, 161 Most na Soči, 162 Grahovo ob Bači, 163 Čepovan, 164 Gorenja Trebuša, 165 Šebrelje, 166 Cerkno, 167 Kanomlja, 168 Laniše, 169 Idrija, 170 Črni vrh, 171 Godovič, 172 Hotedršcica, 173 Logatec, 174 Vrhnika, 175 Mala Ligojna, 176 Horjul, 177 Polhov Gradec, 178 Selo pri Žireh, 179 Lučine, 180 Leskovica, 181

---

[50] Nekaj (glede na domače in prevzete besede) bi se dalo sklepati že iz avtoričinega prispevka Tesarska terminologija v Mirnski dolini, vendar bi za kaj bolj določnega potrebovali večje število takih popisov na različnih koncih ozemlja s kozolci.

[51] Potrebo po hitrem zbiranju narečnega (= živega) besedja je spomladi leta 1992 obudil M. Matičetov; nato se je sprevrgla v pravo polemiko v Delovih Književnih listih (poleg Matičetova sta v njej sodelovala F. Benedik in P. Weiss). Po referatu Zrno do zrna M. Matičetova v lingvističnem krožku na FF in debati, ki mu je sledila, je nastal *avtoričin* epilog Vseslovenski narečni slovar: da ali ne (*JiS 38/6* (1992/93, 233-235). Na potrebo po zbiranju narečnega besedja opozarja v uvodnih in zaključnih mislih v članku Nekaj opazk k osvetlitvi cerkljansko-tolminskega besedišča v SSKJ (*Jezikoslovni zapiski 1* (1991), 173-179) tudi *S. Torkar*. Ponovno je zamisel oživela na zborovanju slavistov oktobra 1994 v Krškem, vendar, žal, v isti sapi tudi zamrla.

[52] Krajevna imena iz seznama je po Atlasu Slovenije iz 1985 uskladila mag. Francka Benedik.

Gorenja vas (Poljane), 182 Bukov vrh, 183 Javorje, 184 Gabrk, 185 Pungert, 186 Žabnica, 187 Zgornje Bitnje, 188 Zgornja Sorica, 189 Zali Log, 190 Podlonk, 191 Železniki, 192 Dražgoše, 193 Selca, 194 Praprotno, 195 Dovje, 196 Srednja vas v Bohinju, 197 Bohinjska Bela, 198 Zgornje Gorje, 199 Javornik-Jesenice, 200 Breg /pri Zasipu/, 201 Radovljica, 202 Kropa, 203 Ljubno, 204 Lom pod Storžičem, 205 Zgornje Jezersko, 206 Bašelj, 207 Kokra, 208 Stražišče-Kranj, 209 Primskovo-Kranj, 210 Šenčur, 211 Cerklje na Gorenjskem, 212 Valburga, 213 Preska-Medvode, 214 Dobrova, 215 Zgornje Gameljne, 216 Črna pri Kamniku, 217 Tunjice, 218 Srednje Jarše, 219 Dolsko, 220 Stebljevek, 221 Okrog pri Motniku, 222 Obrše, 223 Krašnja, 224 Moravče, 225 Vače, 226 Čemšenik, 227 Izlake, 228 Plešivica, 229 Vnanje Gorice, 230 Borovnica, 231 Rakitna, 232 Rakek, 233 Begunje pri Cerknici, 234 Cerknica, 235 Lipsenj, 236 Nova vas, 237 Stari trg pri Ložu, 238 Vrhnika pri Ložu, 239 Ig, 240 Grosuplje, 241 Velika Račna, 242 Rašica, 243 Podgorica, 244 Sv. Gregor, 245 Sodražica, 246 Kolenča vas, 247 Ribnica, 248 Dolenja vas, 249 Rudnik-Ljubljana, 250 Studenec-Ljubljana, 251 Janče, 252 Šmartno pri Litiji, 253 Gorenje Brezovo, 254 Stična, 255 Muljava, 256 Zagradec, 257 Ambrus, 258 Žužemberk, 259 Malo Lipje, 260 Mačkovec pri Dvoru, 261 Tihaboj, 262 Šentrupert, 263 Mirna, 264 Trebnje, 265 Gorenji vrh pri Dobrniču, 266 Dobrnič, 267 Mokronog, 268 Brezovica pri Mirni, 269 Vavta vas, 270 Podhosta, 271 Uršna sela, 272 Koroška vas, 273 Novo mesto, 274 Smolenja vas, 275 Gabrje, 276 Zavinek, 277 Sela pri Šentjerneju, 278 Kostanjevica na Krki, 279 Babno Polje, 280 Draga, 281 Osilnica, 282 Delač (Vas pri Kostelu), 283 Banja Loka, 284 Spodnja Bilpa, 285 Predgrad, 286 Stari trg ob Kolpi, 287 Dobliče, 288 Dragovanja vas, 289 Dragatuš, 290 Vinica, 291 Preloka, 292 Adlešiči, 293 Vavpča vas, 294 Podzemelj, 295 Grm pri Podzemlju, 296 Metlika, 297 Planinska vas, 298 Dobovec pri Trbovljah, 299 Svibno, 300 Turje, 301 Radeče, 302 Lokavec, 303 Žigon, 304 Sevnica, 305 Ložice, 306 Leskovec pri Krškem, 307 Dobeno, 308 Velika Dolina, 309 Solčava, 310 Luče, 311 Ljubno ob Savinji, 312 Gornji Grad, 313 Meliše, 314 Kraše ob Dreti, 315 Nizka vas, 316 Mozirje, 317 Motnik, 318 Šentgotard, 319 Vransko, 320 Gomilsko, 321 Šoštanj, 322 Rečica ob Paki, 323 Črnova, 324 Ložnica pri Žalcu, 325 Kasaze, 326 Vojnik, 327 Svetina, 328 Proseniško, 329 Šentjur pri Celju, 330 Breze, 331 Slivnica pri Celju, 332 Žusem, 333 Zadrže, 334 Zibika, 335 Poljčane, 336 Spodnja Polskava, 337 Ratanska vas, 338 Tlake, 339 Dobovec pri Rogatcu, 340 Podčetrtek, 341 Planina pri Sevnici, 342 Prevorje, 343 Pilštajn, 344 Kozje, 345 Bistrica ob Sotli, 346 Zg. Sušica, 347 Pišece, 348 Sromlje, 349 Kapele, 350 Šentlenart-Brežice, 351 Mostec, 352 Vitanje, 353 Skomarje, 354 Žiče, 355 Oplotnica, 356 Zafošt-Spodnja Ložnica, 357 Lobnica, 358 Pivola na Pohorju, 359 Miklavž na Dravskem Polju, 360 Lučane/Leutschach, 361 Zgornji Slemen, 362 Zgornja Kungota, 363 Šentilj v Slovenskih Goricah, 364 Zgornja Velka, 365 Kremberk, 366 Spodnja Voličina, 367 Negova, 368 Črešnjevci, 369 Brengova, 370 Videm, 371 Veržej, 372 Križevci pri Ljutomeru, 373 Bučkovci, 374 Ljutomer, 375 Gibina, 376 Tomaž pri Ormožu, 377 Miklavž pri Ormožu, 378 Juršinci, 379 Podvinci, 380 Cvetkovci, 381 Ormož, 382 Središče ob Dravi, 383 Ptujska Gora, 384 Žetale, 385 Podlehnik, 386 Cirkulane, 387 Cankova, 388 Gorica, 389 Martjanci, 390 Strehovci, 391 Beltinci, 392 Gomilice, 393 Nedelica, 394 Velika Polana, 395 Gornja Bistrica, 396 Hotiza, 397 Večeslavci, 398 Grad, 399 Gornji Petrovci, 400 Križevci, 401 Kančevci, 402 Šalovci, 403 Markovci, 404 Gornji Senik/Felsőszëlnëk, 405 Slovenska vas/Rábatótfalu, 406 Ženavci/Jennersdorf.

2. Besedne karte[53]

2.1 299 *kozolec* (splošno poimenovanje)[54]
2.2 300 *steber kozolca*
2.3 301 *late kozolca*
2.4 302 *stol v kozolcu*

Literatura:

Tone CEVC, Jaka ČOP: *Slovenski kozolec /Slovene Hay-rack/*, Žirovnica: Agens, 1993.

ESSJ = Etimološki slovar slovenskega jezika I, II, III.

Vito HAZLER: Kozolci ob Savi. *Traditiones 16* (1987), Ljubljana: SAZU, 97-134.

Karmen KENDA - JEŽ, Vera SMOLE: Dosedanje delo in bližnji načrti Mednarodne komisije za sestavo Slovanskega lingvističnega atlasa (OLA), *SR 44/1* (1996), 94-105.

Anton MELIK: *Kozolec na Slovenskem*. Ljubljana, 1931.

Marjan MUŠIČ: *Arhitektura slovenskega kozolca*. Ljubljana, 1970.

Ivo PIRKOVIČ: O nastanku žitnega kozolca, *SE XVI-XVII* (1963-1964), 289-305.

PLETERŠNIK = Maks PLETERŠNIK: *Slovensko-nemški slovar I-II*. Ljubljana, 1895.

SKOK = Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-IV*.

Vera SMOLE: Tesarska terminologija v Mirnski dolini, *Jezikoslovni zapiski 2* (1995), Ljubljana: ZRC SAZU, 227-240.

SSKJ = Slovar slovenskega knjižnega jezika I-V.

Jože STABEJ: Gradivo za obravnavo kozolca na Slovenskem, *SE 6-7*, 1953-1954, 35-72.

Jože TOPORIŠIČ: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

[53] *Način kartografiranja* je kombinacija napisnih in znakovnih kart. Debelejša črta, t.i. izoleksa, ločuje dvoje prevladujočih poimenovanj, kot so *stog - kozolec, stog-(-nik, -evnik, -ovec, -njak, -je ...) - steber, late - rante* in *stol - hlapec*. Tanjše neprekinjene črte omejujejo posamezne lekseme s krajevno bolj omejeno rabo, prekinjene pa različne pripone. Geometrijski znaki (razvozlani so v legendi) pomenijo razpršena poimenovanja, ki se pojavljajo zunaj področja, zamejenega z izolekso, ali njihove posamezne besedotvorne različice. Zvezdica označuje enkrat pojavljajoče se lekseme z osnovo, ki jo znak predstavlja (glej legendo). Vedno je zaznamovan odgovor »predmeta ni, ga ne poznajo«, in sicer z znakom /, kot tudi manjkajoč odgovor / z znakom /, kar včasih, ne pa vedno, pomeni isto. K vsem praznim mestom ob številkah krajev moramo torej pripisati s tiskanimi črkami zapisan leksem, ki ga zamejuje izoleksa. Kadar ta »seka« številko, to pomeni, da sta v tej točki zapisana dva (lahko tudi več) leksema. Točke, ki imajo ob sebi tudi geometrijske znake, imajo lahko eno ali dvoje (lahko tudi več) poimenovanj za kartografirano stvar, in sicer tisto, ki ga zaznamuje izoleksa, in drugo, ki ga predstavlja znak, ali samo to zadnje. To vemo po položaju znaka: če stoji levo od številke, je navedeno samo to, če pa desno, spodaj ali zgoraj (glede na prostorsko možnost!), pa je to dvojnica leksemu, zamejenemu z izolekso.

Na karti so torej upoštevane besedne in besedotvorne razlike, ne pa tudi fonetične. Besede so fonetično poknjižene, pri čemer so upoštevane narečne razvojne zakonitosti. Pri karti 1.2 *kozolec* je pri leksemu kozolec s črtkano črto označeno področje, kjer je bil izveden umik naglasa in je beseda sedaj naglašena na prvem zlogu. Veliko krajev izkazuje dvojno naglaševanje (omejeni so s črto pika-črta ali pa jih črtkana črta seka), kar govori o živosti tega pojava. Naglasno mesto bi bilo zanimivo ugotoviti tudi pri leksemu 'steber', vendar gradivo tega ne dopušča (zapisane so namreč različne oblike glede na število in včasih tudi sklon).

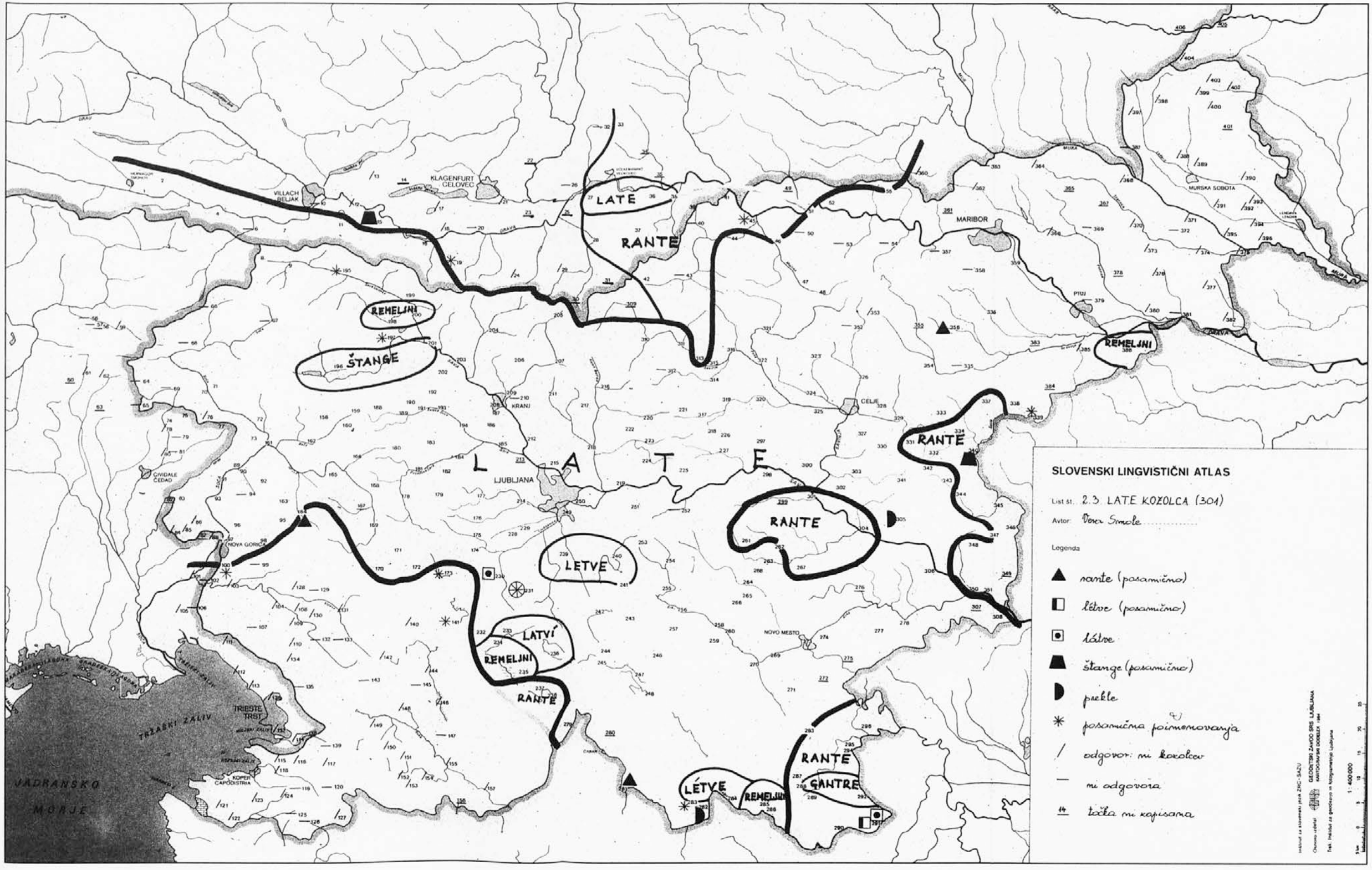
[54] Številke 299-302 pomenijo zaporedne številke vprašanj v vprašalnici za Slovenski lingvistični atlas.

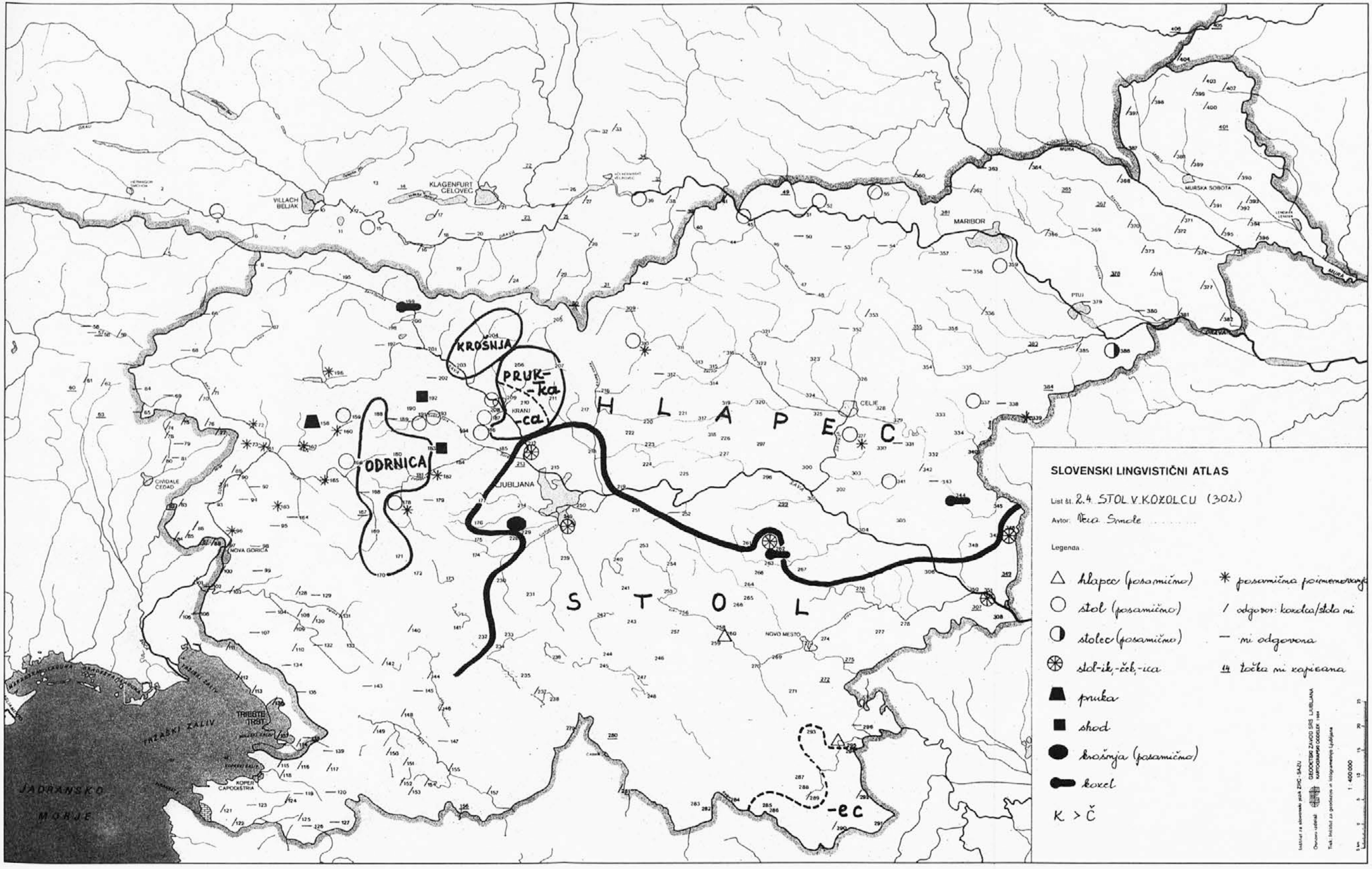
Summary

Terms for the Hay-rack, its Bars, Poles and "Chair" in Slovene Dialects

The paper processes the material collected for the Slovene Linguistic Atlas by using the methods of linguistic geography as a branch of dialectology, presenting the terms for "hay-rack", "hay-rack bars", "poles" and "chair" and their geographical distribution. In view of the fact that two words ("kozolec" and "stog") are used to designate a hay-rack, the author points out (as Popovič and Stabej have done before her) that two factors may have influenced their genesis: the similarity to a particular object (the root "koz-") and the function of storage (the root "stog-"). She also takes into account the terms for a hay stack left overnight and over the winter, and on the basis of available, though unfortunately insufficient evidence, the term for the central pole.

Because of the specific features of the Slovene hay-rack, especially the bound kind, and in view of the different terms used to denote it in Slovene dialects, it would be useful to research in greater detail the terminology for its components, which could be a (joint?) task of both ethnologists and dialectologists.

LATE
RANTE
REMELJNI
ŠTANGE
LETVE
LATVÍ
REMELJNI
RANTE
LÉTVE
REMELJNI
RANTE
GANTRE
RANTE
RANTE
REMELJNI
VILLACH
BELJAK
KLAGENFURT
CELOVEC
MARIBOR
MURSKA SOBOTA
PTUJ
CELJE
KRANJ
LJUBLJANA
CIVIDALE
CEDAD
NOVA GORICA
NOVO MESTO
TRIESTE
TRST
TRŽAŠKI ZALIV
KOPER
CAPODISTRIA
JADRANSKO
MORJE
SLOVENSKI LINGVISTIČNI ATLAS
List št. 2.3 LATE KOZOLCA (301)
Avtor: Vera Smole
Legenda
rante (posamično)
létve (posamično)
látve
štange (posamično)
prekle
posamična poimenovanja
odgovor: ni kozolcev
— ni odgovora
11 točka ni kopisana
GEODETSKI ZAVOD SRS LJUBLJANA
1 : 400 000

SLOVENSKI LINGVISTIČNI ATLAS

List št. 2.4 STOL V KOKOLCU (302)

Avtor: Nika Smole

Legenda:

△ hlapec (posamično)
○ stol (posamično)
◑ stolec (posamično)
⊛ stol-ik,-ček,-ica
▲ pruka
■ shod
● krošnja (posamično)
▬ kovel
K > Č

✳ posamična pomenska
/ odgovor: kovelca/stola mi
— ni odgovora
14 točka ni zapisana

Inštitut za slovenski jezik ZRC - SAZU
Osnovni izdelal GEODETSKI ZAVOD SRS LJUBLJANA
KARTOGRAFSKI ODDELEK 1984
Tisk: Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo Ljubljana
1 : 400 000

Carmen Kenda-Jež

Tesarsko izrazje na Cerkljanskem

Tesarsko izrazje na Cerkljanskem je predstavljeno v slovarski obliki, pri čemer vsako geslo prinaša podatke o narečni obliki iztočnice, pomensko razlago in ponazarjalno gradivo, zgodovinsko-kontrastivni del gesla pa vsebuje podatke o pojavljanju določenega leksema v narečnih slovarjih in slovarjih knjižnega jezika.

Carpenter terminology in the Cerkno region is presented in the form of a dictionary; it includes the dialectal form of each entry, the definition of its meaning and illustrative examples, while the historical and contrastive part contains data about the appearance of a particular lexeme in dialectal and standard language dictionaries.

0. Lista cerkljanskega tesarskega izrazja je nadaljevanje poskusa (Smole 1995: 227–240), da bi s popisi besedja za področje posameznih govorov ali narečij omogočili primerjavo med posameznimi izrazijskimi sestavi ter določitev arealov posameznih leksemov in njihovega pomenskega obsega. Predvsem narečno pomenoslovje, ugotavljanje mednarečne homonimije in sinonimije pa lahko prispeva tudi k ustalitvi etnološkega izrazja s področja materialne kulture. Že drugi člen v primerjalni verigi s tega stališča ponuja kar nekaj zanimivega gradiva (prim. izraze *blazina, koza, pod, ploh, veznica* v obeh prispevkih).

1.0. Odločitev za abecedni seznam, ne pa za predstavitev po pomenskih sklopih, je oprta na dejstvo, da je cerkljansko narečje na prehodnem področju rovtarskih govorov očitno na stičišču dveh leksikalnih bazenov, zaradi česar je zanj značilno veliko število diatopnih sopomenk in dvojnic. Določitev sestavov po posameznih krajih bi zato zahtevala več informatorjev – tesarjev s posameznih točk, kot je bilo za ta prispevek mogoče.

1.1. Glavni informator je bil Cerkljan, tesar Anton Kranjc ('ɣalešk 'tuǫne) (1914–1992), ki je tesaril skoraj pol stoletja, skupaj z delavci pa na leto postavil 80–100 streh. Najini pogovori so potekali l. 1991, žal pa se niso nikoli zares končali. Naj bo ta članek

skromna zahvala za njegovo živo pripoved. Pomembna dopolnila za območje nekdanje pluženjske rihtarije je prispeval Jože Kenda (1924) iz Lazca (živi v Prešnici pod Slavnikom – na Malem Krasu), ostalo uporabljeno gradivo pa je iz kartoteke za slovar cerkljanskega narečja, v kateri je za vsak leksem ugotovljiv tudi informant oz. njegova zanesljivost.

1.2. Gesla se od ustroja običajnega slovarskega članka razlikujejo:
- po obsegu pomenske razlage, ki je lahko tudi leksikonska oz. enciklopedična,*
- po rabi dveh metajezikov, ker so v ponazarjalno gradivo poleg običajnih iztržkov iz tipičnega sobesedila vključene tudi informatorjeve razlage leksemov,
- po vključevanju daljših besedilnih odlomkov v ponazarjalno gradivo, ki so ravno tako podrejeni enciklopedičnemu in ne slovarskemu pomenu besede.

1.3. Geslo je razdeljeno na poknjiženo iztočnico, oblikovni del, pomensko razlago, ponazarjalno gradivo in zgodovinsko-kontrastivni del.

1.3.1. V oblikovnem delu so navedene osnovne slovarske oblike, če so izpričane v posnetem gradivu, ter tiste pregibne oblike, ki lahko posredujejo dodatna obvestila bodisi o glasovnih bodisi o oblikoslovnih lastnostih besede.

1.3.2. Zgodovinsko-kontrastivni del vsebuje primerjavo z iztočnicami v narečnih slovarjih – Baudouin de Courtenayjevem (1885: 432–462) cerkljanskem glosarju ter Tominčevem (1964) slovarju sosednjega črnovrškega narečja – in slovarskih delih, ki zajemajo »knjižni« jezik – Pleteršnikovem (1894–1895) slovensko-nemškem slovarju, SP 1962, SSKJ (1970–1991). Osvetlil naj bi zgodovino pojavljanja posamezne besede v narečju in knjižnem jeziku, pomagal pri opredelitvi njene razširjenosti in opozoril na morebitne pomenske razlike.

ájnfah -ø -ø prid. 'ajnfax, 'a:jnfak
enojen: C 'a:jnfak 'kazuc, C 'a:jnfak k'riži *način vezave tramičev, s katerimi je obit srednji del kozolca*
C: –, T: 'a:i̯fak; P: –, SP: –, SSKJ: – (BSJ: → ajnfoh); ESSJ: –

balánca -e ž ed. 1. ba'la:nca, 2. ba'la:nce
smrekova ranta kot opora pri dvigovanju tramov za ostrešje: s t'la 'ɣar z 'deu̯ d'wi: ba'la:nc, d'wi: 'ta:k sm'ri:k, de'bi̯ęl anix pet'na:jst da d'wa:jst centi'metrau̯, 'pa pa 'ku:kər je b'lu u̯'saku, ta'ku: 'do:u̯ɣa, 'šięst, 'sięḍm 'metrau̯ 'do:u̯ɣa, de j s'ta:lu ta'ku: /../ s t'la ɣa na 'zit
C: –, T: –; P: –, SP: + (→ balansa), SSKJ: + (P –); ESSJ: –
→ legnar

bírtah -a m *plašč, podaljšana streha pri enojnem kozolcu* ed. 1. C 'bi̯ęrtax, L 'bi:rtax, 2. C 'bi̯ęrtaxa
C: –, T: 'bi:ərtax, -a (P –); S: –

blazína -e ž ed. 1. bla'zina, 2. bla'zine, mn. 1. bla'zine
prečni nosilni tram, v kozolcu vzidan v stebra: C x'ra:stawe bla'zine / C ka sa 'di:lal š'ta:le, sa di'wa:l le bla'zine 'nuọtər /../, de je 'patle 'bi na 'worx s'kedn, a 'ne /../ m pa

* V primerih, ko je pomen leksema enak knjižnemu, je razlaga izpuščena.

le 'pat 'γar na bla'zine /../ z'dę:j pa 'wajsk sa 'ka:jt /../ zme'ta:l bla'zine 'won m̩ pa za'więlbal
C: –, T: –; P: +, SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: + (P –)

brjón -a m ed. 1. bar'juọn, bər'juọn, 2. bar'juọna, mn. 1. bər'juọni
4–5 cm debela deska, ploh: C sa b'le ka'rita z'bite 'won s x'ra:stawix bar'juọnaų
S: –
→ dilja

cempín -a m ed. 1. cem'pin, 2. cem'pina
cepin: C j za'beų cem'pin u x'luọt
C: –, T: cem'pi:n; P: +, SP: –, SSKJ: nar. *cepin* (F. Bevk); ESSJ: – (→ cepin)

cempínovec -vca m ed. 1. cem'pinaų̯c
držaj cepina: cem'pinaų̯c se m je z'lamu
C: –, T: –; P: – (→ cepinovec), SP: –, SSKJ: –; ESSJ: –

címperman -a m ed. 1. 'cimpərman, 2. 'cimpərmana, mn. 1. 'cimpərmani
tesar: 'tistm, ka 'rušt 'więžeje, se 'reče 'cimpərmani / C tep'rọ:ų̯ sn̩ 'šọ:ų̯ ų̯ naj'wečix 'mestax nap'rę:j, ka sa 'pəršl pra'sit, de sma š'li 'če pa 'γazdu, de sn̩ .. m̩ pa 'tud γaz'da:r, a 'ne, pa še tep'rọ:ų̯ sn̩ 'jest wadb'ra:ų̯ .. 'ta: n̩ 'tu: n̩ 'tu: n̩ 'tu: 'pa:še za 'tu:, de j p'rọ:ų̯ de'bięlu .. 'pa j še'le γaz'da:r za'beų̯, a 'ne, sa pa'si:kal, sa 'di:l na 'kop, sma ste'sa:l, 'tu: j 'bi 'bel 'zimsk 'ca:jt, 'patle pam'la:du se j pa za'čięlu pa 'worst, pa we'za:l, pa 'γar pastaų̯'la:l pa pak'ril, pa wa'pa:že nar'dil pa ų̯'se, komp'lenu /../ 'pa sma pa š'li pa 'dərγam ..
S: – (BSJ: +)

címpranje -a s ed. 1. 'cimprajne, 2. 'cimprajne
tesanje: C 'lipaų̯ 'li:s j 'duọbər tut za 'cimprajne
S: – (BSJ: +)

címraha -e ž ed. 1. 'cimraxa, 'cimərxa, 2. 'cimraxe
cimraka, tesarska sekira za tesanje na stolih: 'tesat s 'cimraxa
C: –, T: –; P: → cimraka, SP: –, SSKJ: – (→ cimraka, nar.); ESSJ: → cimraka
→ cimrovka, šnajtaha

címrovka -e ž redko *cimraka* ed. 1. C 'cimraų̯ka
S: – (BSJ: +)
→ cimraha, šnajtaha

cóla -e ž ed. 1. 'cuọla, 2. 'cuọle, mn. 1. 'cuọle
t'ri 'fięrklce 'cuọle, 'pọ:ų̯d'ruγa 'cuọla
C: –, T: 'cu:əła; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

cólarica -e ž *colo debela deska* ed. 1. 'cuọlarca
C: –, T: –; P: –, SP: + (→ col), SSKJ: les.; ESSJ: –

cukžága -e ž *dvoročajna žaga* ed. 1. cug'ža:γa, 2. cug'ža:γe
S: –
→ počeznica

dẽska -e ž ed. 1. 'doska, 2. 'doske
'nucam 'doske za 'wapaš wa'bit

C: –, T: 'dąskạ (P –); P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +
→ ploh, žaganica

déžica -e ž ed. 1. 'di:šca
manjša lesena posoda z barvo, v kateri se namoči vrv za zaznamovanje tramov: 'di:šca, wak'ruọγla, de s 'jemu za 'dəržat na 'worxu m pa 'lukne 'nuọtər, pa n 'ta:k ka'lọ:u̯ret, 'γar š'pa:γa na'wita pa anu 'ta:ku že'li:za, de j 'tekla š'pa:γa s'ku:s ..
C: –, T: –; P: + (P ~), SP: + (P ~), SSKJ: + (P ~); ESSJ: –

dílja in díla -e ž ed. 1. C 'dile, L 'dila, mn. 1. 'dile
debela deska: C 'ja:warjewa 'dile
C: –, T: 'di:le (ž.); P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +
→ brjon

dolbíti dôlbem nedov. *dolbsti* ned. du'bit, ed. 1. C 'dọ:u̯bem, L 'dubm, del. -l: m. ed. C 'dọ:u̯bu
C: –, T: 'du:əpt', 'du:əp (→ dolbsti); P: –, SP: –, SSKJ: – (BSJ: +); ESSJ: – (→ dolbsti)

dópelhar -ja m *dvojni kozolec* ed. 1. 'duọplxar, 2. 'duọplxarje, mn. 1. 'duọplxari
C: –, T: 'du:əplčer (P –; → drevo); S: –

dóplih -ø -ø prid. C 'duọplix, 'duọplx, Z 'duọplš
dvojen: C 'duọplx k'riži *način vezave tramičev, s katerimi je obit srednji del kozolca*
S: –

glájt -a m ed. 1. γ'la:jt, mn. 1. γ'la:jti
vmesna lega: je u̯'lu t'ri:ba 'li:meze z 'žeblem pər'bit 'nuọtər u γ'la:jt
C: –, T: γ'la:u̯t; P: +, SP: +, SSKJ: > žarg., obrt.; ESSJ: +

hlápec -pca m ed. 1. x'la:pc, 2. x'la:pca, mn. 1. x'la:pci
1. *zdevalni stol*: L x'la:pc 'ima d'wi: k'luk za wa'bẹ:jst 2. *krajnik z izrezanimi odprtinami za late, pribit na kamnit steber v kozolcu*: 'to pa p'ride pa ka'luọn 'dal, pa s'tobru 'dal, p'rideje pa 'ta:č k'ra:jci /../ al ž'barci, de'bięl ž'barci, z'dọ:u̯bene 'lukne 'notər u 'neγa, de se 'la:ta u'ta:kne 'to u̯ 'lukne, 'to je pa za'ža:γanu 'notər /../ to sma d'ja:l pa x'la:pci, če γa 'ima 'ta:k ma'ča:n ž'barc, če ne 'more pa 'won s 'kešne 'dile u̯'ri:zat
C: (hlapc) (> 2. –), T: x'ła:pc, -a (> 2. –); P: + (> 2. –), SP: + (> 2. –), SSKJ: + (> 2. –); ESSJ: + (> 2. –)

izdolbíti -dôlbem dov. *izdolbsti* ned. zdu'bit, ed. 1. z'dọ:u̯bem, del. -l: m. mn. zdu'bil
C: –, T: z'du:əpt', z'du:əp (→ izdolbsti); P: –, SP: –, SSKJ: –; ESSJ: –

kavaléta -e ž ed. 1. C kawa'lięta, kawa'liętna (?), mn. 1. C kawa'lięte
tesarska koza: če je b'lu na ra'wa:n sma nar'dil kawa'lięte š:'term 'naγam, an 'pọ:u̯d'rux 'metər 'dọ:u̯x 'kuọs tra'mu wak'ruọγlγa, za'ža:γau̯ 'nuọtər 'ž:a:γa ta'ku: na pa'šięu̯nu pa wap'tesau̯ 'naγa, z za'beu̯ 'notər š'tięr na'γię, an 'metər we'saku wat t'la
S: – (BSJ: +)
→ koza, stol

klámfa -e ž ed. 1. k'la:u̯mfa, 2. k'la:u̯mfe, mn. 1. k'la:u̯mfe
penja: C pərk'lukaš k'la:u̯mfa za d'rikl̥c, 'patl je pa pər'biješ s 'kanca u̯ x'luọt
C: –, T: k'ła:mfa; P: +, SP: +, SSKJ: pog.; ESSJ: –

klofúta -e ž *trikotno prirezani konec slemena pri dvojnem kozolcu, čop* ed. 1. L kla'futa, 2. kla'fute
C: klafúta (P –), T: kła'fu:ta (P –); P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: +

kolóna -e ž ed. 1. C ka'luọna, 2. ka'luọne, 5. ka'luọn, mn. 1. ka'luọne
zidan steber v kozolcu: C spetu'nięrane ka'luọne
C: –, T: –; P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: nar. zahodno (P –); ESSJ: + (→ kalona)
→ steber

kolôvrat -a m *vreteno, na katero je navita vrv za zaznamovanje tramov* ed. 1. ka'lọ:u̯ret, 2. ka'lọ:u̯reta
C: –, T: ka'łou̯rat (P –); P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: +

kôrec -rca m *slemenjak* ed. 1. 'karc, 2. 'karca, mn. 1. 'karci
C: *kóre *Krummziegel*, T: 'ko:rc (P –); P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: –

kôza -e ž ed. 1. 'kaza, 2. 'kaze, mn. 1. ka'zię, 2. ka'za:
1. L *tesarska koza* 2. *leseni steber (med zidanima) v kozolcu*
C: –, T: 'ko:za (P –); P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: + (P –)
> 1. → kavaleta, stol, > 2. → polštantnik

kôzel -zla m. ed. 1. C 'kazu, 2. 'kazla, 5. 'kazlu, mn. 1. 'kazli
kozolec: ta s'la:mnat 'kazu, C j b'la šu'nica u̯ 'kazlu wab'lažena / pa'zim sma s'tę:jle 'di:l u 'kazu, sma 's:ięrkajna waɣra'dil 'la:te, pa 'listje naba'sa:l 'notər, de sma ɣa xa'dil 'jeskat / **na kozlu** *podstrešni prostor na kozolcu*: C 'den 'ɣa na 'kazu
C: kázŭ *kozolec*, T: 'ko:zu, 'ko:zła (P –); P: +, SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: + (→ kozel in kozolec)
→ kozelc, kozolec

kôzelc -a m ed. 1. C, Š, L 'kazuc, 2. 'kazuca, 5. 'kazucu
C 'a:jnfak 'kazuc
C: –, T: 'ko:zuc, ka'zou̯ca; P: + (kozełc), SP: –, SSKJ: zastar. *kozolec*; ESSJ: + (kazuc)
→ kozel, kozolec

kozlíšče -a s ed. 1. C, G kaz'liše
kozolec brez strehe: C če 'ni 'jemu k'met ka'zọ:u̯ca /../ sa le kaz'liše nar'dil
S: –
→ kozlovišče

kozlovíšče -a s *kozolec brez strehe* ed. 1. C, L kazla'wiše, 2. C kazla'wiša, L kazla'wiše
S: – (BSJ: +)
→ kozlišče

kozólec -lca m ed. 1. C, G ka'zọ:uc, 2. ka'zọ:u̯ca, 5. ka'zọ:u̯cu, mn. 1. ka'zọ:u̯ci
C: –, T: ka'zou̯c *pri plugu* (→ kozelc); P: + (→ 2. kozolec), SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +
→ kozel, kozelc

krâjec -jca m *prva za lubjem odrezana deska, krajnik* ed. 1. k'ra:jc, 2. k'ra:jca
C: –, T: k'ra:i̯c, -a (P –); P: + (P –), SP: +, SSKJ: + (P –); ESSJ: + (→ kraj)
→ žbarc

kríž -a m ed. 1. k'riš, 2. C k'riža, L k'riže, 5. k'rižu, k'riš, mn. 1. k'riži
1. *način vezave tramičev, s katerimi je obit srednji del kozolca* 'a:jnfak/'duọplx k'riži

2. *vrsta tesarskega žeblja, po obliki podobnega križu, s katerim pri tesanju na tleh zabiješ hlod v prednjo lego* / **v križu** *prostor v srednjem delu kozolca*: s'tobər u k'riš

C: –, T: k'ri:š, -že (P –); P: + (> 2. –), SP: + (> 2. –), SSKJ: + (> 2. –); ESSJ: + (> 2. –)

láta -e ž ed. 1. 'la:ta, 2. 'la:te, 5. 'la:t, mn. 1. 'la:te

1. *prečni tramič v kozolcu*: C sa 'di:l u 'la:te /.../ u 'kazu su'šit 2. *letev*: sma pa'ca:xnal pa 'temu 'li:mezu 'γar 'mięra za 'la:te, 'kulk je š'lu za u̯'sa:ka 'suǫrta st'ri:xa, 'ci:γle .. je b'la dər'γa:čna 'mięra, s pa'caxnau̯ pa'kancu 'γar /.../ 'ku:lku na'ra:zn na 'tem k'ra:ju pa na 'unmu 'kancu 'xiše tut .. 'pa sma pa š'pa:γa na'pięl s 'teγa 'kanca pa na un 'kanc š'pa:γa, pa sma pa ta d'ruγih 'lięmezax 'nuǫtər s'winčnikam 'ca:xnal .. 'pa sma za'čięl pa pər'biwat, ne š'tięri, t'rije, š'tięri, 'pięt 'di:cau̯, 'ku:kər je b'lu, u̯'sa:k pər 'sajmu 'li:mezu, pa 'žeble u̯ 'wa:ržetu pa mele'rin al pa k'la:dwa, pa sma pər'biwal, 'du:kər 'nisma 'čięznčięs pa 'ci:l na'bil 'γar

C: –, T: 'ła:ta; P: + (> 2. –), SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

léga -e ž ed. 1. 'lięγa

lesen tram kot podloga za tesanje na tleh: ta p'ri:dne 'lięγa, ta 'za:dne 'lięγa

C: –, T: 'li:əγa (P –); P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: +

légnar -ja m *smrekova ranta kot opora pri dvigovanju tramov za ostrešje* ed. 1. L 'lięγnar, mn. 1. L 'lięγnari

C: –, T: 'li:əγnar, -rje (P –); P: +, SP: –, SSKJ: +; ESSJ: + (→ legar)

→ balanca

lémez -a m *škarnik* ed. 1. 'li:mes, 'lięmes (?), 5. 'li:mezu, mn. 1. 'li:mezi

C: –, T: –; P: +, SP: +, SSKJ: + (knjiž.); ESSJ: +

lés -á, -ú m ed. 1. 'li:s, 2. C le'sa:, l'sa:, le'su, mn. 2. l'sǫ:u̯

sm'ri:kau̯, ma'cosnau̯ 'li:s / C 'lipau̯ 'li:s je za 'rušte ta naj'bu:lš, ka je 'sarau̯ je 'mexk, ka se pasu'ši pa ta'ku 'tərd de, 'ku: de b d'ja:u̯, de j 'bukau̯, 'sa:mu na 'suxm 'more 'bit, de se 'muǫč 'ne, 'pa pa zdər'ži .. č'rou̯ pa na p'ride nt u 'lipau̯ 'li:s ta'ku: kot u sm'ri:kau̯ 'li:s m pa 'tu: je γ'la:u̯nu, ka'tięr 'ca:jt je pa'si:kan 'li:s .. wab m'la:ju sp'lox 'ne, 'takat je 'su:k u 'nemu, s'ta:re 'lune sa u̯'ča:s γawa'ril m pa 'tut dər'ži 'tistu

C: lĭs, lĭčs (lĭs), T: 'li:əs, 'lesa; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

létvo -a s *dleto* ed. 1. 'li:twa, 2. 'li:twa, 6. 'li:twam, mn. 2. 'li:tu

C: –, T: d'li:ət; P: +, SP: + (P –), SSKJ: –; ESSJ: + (→ dleto)

lójtre -ter ž. mn. *lestve* 1. 'lu:jtre, 5. 'lu:jtrax, Z. 'lu:jtrex

C: –, T: 'lu:əi̯tre mn.; P: + (ed.), SP: + (ed.), SSKJ: + (ed.); ESSJ: +

lójtrnik -a m *vzdolžni tram v kozolcu, v katerega se nasadi tabla* ed. 1. 'lu:jtrŋk, 2. 'lu:jtrŋka

C: –, T: –; P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: + (P ?, → lojtra)

lúb -a m ed. 1. 'lup, 4. 'lup, 6. 'lubam

lubje: wa'ma:jt 'lup

C: –, T: 'łu:p, 'łu:bą; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

melerín -a m ed. 1. mele'rin, mala'rin, 2. mele'rina

ploščata sekirica s kratkim ročajem: mala'rin 'ra:pš 'wos 'ca:jt ka 'więżeš 'rošt

C: –, T: mele'ri:n; P: + (malarin in melerin), SP: + (malarin), SSKJ: + (malarin); ESSJ: + (malarin)

nabívati -am nedov. ned. na'biwat, ed. 1. na'biwam
nabijati: na'biwat 'la:te
C: –, T: na'bi:jet, -em; P: +, SP: –, SSKJ: –; ESSJ: –

natêsati -tẽšem nedov. ned. na'tesat, ed. 1. na'tiẹšem
C: –, T: na'te:sat, na'ti:əšem; P: +, SP: –, SSKJ: –

óbel -bla m *oblič* ed. 1. 'u:bu, 2. 'u:bla, mn. 1. 'u:bli
C: ūbu, T: 'u:əbl̩č, -e; P: –, SP: –, SSKJ: –; ESSJ: –

obîti obíjem dov. ned. wa'bit, ed. 1. wa'bijem
wa'bit s'wisu
C: –, T: a'bet', a'bi:jem; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: –

óblati -am nedov. ned. 'u:blat, ed. 1. 'u:blam
C: –, T: 'u:əbłat, -am; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: + (→ oblič)

obóblati -am dov. ned. wa'bu:blat, ed. 1. wa'bu:blam
S: –

obtêsati -tẽšem dov. ned. wap'tesat, ed. 3. C wap'tiẹše, del. -l: m. mn. wapte'sa:l
sa na š'tiẹr 'u̯oγle wapte'sa:l
C: –, T: ap'te:sat, ap'ti:əšem; P: +, SP: +, SSKJ: +

óder -dra m ed. 1. 'u̯odər, 2. 'u̯odra
1. *ogredje* / **na odru** *podstrešni prostor nad skednjem*: na 'u̯odru / 'bẹ:jš 'ma: zwa'lit 'da z 'u̯odra, 2. *lesena konstrukcija za gradbena dela nad tlemi*
C: –, T: –; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

odklámfati -am dov. ned. watk'la:u̯mfat, del. -l: ed. m. watk'la:u̯mfau̯
odstraniti penjo: C ka j u̯'lu pa d'wex stra'ni:x pa'tiẹsanu, s pa watk'la:u̯mfau̯, wa'bərnu, 'pa z γa pa še pa 'tex d'wex d'ruγix stra'ni:x, pa j 'bi t'ram nar'jen
S: –

ódranje -a s ed. 1. C 'u̯odrajne
les za odre: C sa 'tẹ:jŋke sm'ri:ke te'sa:l /../ za 'u̯odrajne
C: –, T: –; P: –, SP: + (P ?), SSKJ: + (P –); ESSJ: –

ódrnica -e ž *deska, položena na dvoje lestev, uporabljana v kozolcu namesto stola* ed. 1. 'u̯odərnca, mn. 1. 'u̯odərnce
C: –, T: 'u:ədranca; P: +, SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: + (P –)

odtêsati -tẽšem dov. ned. wat'tesat, wat'tiẹšem
C: –, T: at'te:sat, at'ti:əše; P: +, SP: –, SSKJ: +

odtôlči -em dov. ned. wat'to:u̯čt, ed. 2. wat'to:u̯češ
za'ri:žeš /../ pa wat'to:u̯češ z 'li:twam 'won
C: –, T: at'tou̯čt', at'tou̯čem; P: +, SP: –, SSKJ: +

ôpaž -áža m *oboj* ed. 1. 'wapaš, 2. wa'pa:ža, L wa'pa:že
C: –, T: a'paš; P: +, SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: +

pájsati -am nedov. ned. 'pa:jsat, ed. 3. 'pa:jsa
s cepinom vleči hlod po tleh: 'pa:jsat x'luot s cem'pinam
C: –, T: 'pa:i̯sat, -am; S: – (BSJ: +)

pànt pánta m ed. 1. 'pant, 2. 'pa:nta, mn. 1. 'pa:nti
1. *krajši poševni tram, uprt v pokončnega, ročica* 2. *tramiči, s katerimi je obit srednji del kozolca*: C 'pa:nti ụ k'rižax 3. *tečaj*: 'pakraụ na 'pa:ntex
C: –, T: 'pạnt; P: + (P –), SP: –, SSKJ: – (BSJ: +); ESSJ: + (P –)
→ ročica

plájba -e ž *svinčnica* ed. 1. p'la:jba
C: –, T: p'la:jbạ; P: +, SP: +, SSKJ: – (BSJ: +); ESSJ: +

plákeljc -a m ed. 1. p'la:klc, 2. p'la:kl̩ca
del ročice, ki je vdelan v steber: 'pant 'ima p'la:klc 'debeụ 'pięt centi'metraụ
S: –; ESSJ: – (→ plateljc)

planéta -e ž ed. 1. pla'nięta, 2. pla'nięte
strešnik: u'sa:ka pla'nięta je 'mi: dru'ɣakšna 'mięra .. be 'ti pa'lataụ za ki'kinda, 'nis wa'bene 'moɣu 'ɣa na 'tiste 'mięre 'la:t pak'rit, a je b'la pre'ɣuọsta a j b'la pre'ri:tka
C: *planét 'Hängeziegel', T: –; P: –, SP: –, SSKJ: –; ESSJ: –

pláza -e ž *streharjevo orodje za poravnavanje slame* ed. 1. C p'la:za
C: –, T: –; P: + (P –), SP: –, SSKJ: – (BSJ +); ESSJ: + (P –)

plenkáč -a m *plenkača, tesarska sekira za tesanje na legah* ed. 1. pleŋ'ka:č, plejŋ'ka:č, plajŋ'ka:č
C: –, T: –; P: – (→ plenkača), SP: –, SSKJ: – (→ plenkača); ESSJ: –

plôh plôha m ed. 1. p'lax, mn. 1. p'laxi
2–3 cm debela deska: x'ra:staụ p'lax, 'la:jdn je 'bi narweč'ra:t le 'won s p'laxaụ
C: –, T: p'ło:h, -ạ; P: –, SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: + (P –)
→ deska, žaganica

pób -a m ed. 1. 'pu:p, 2. 'pu:ba, mn. 1. 'pu:bi
strešni tramič, vpet v škarnik in trakelj: 'tele 'pu:be wad'ža:ɣaš p'ro:ụ 'do:ụɣe .. ɣa pas'ta:jš 'kię, ɣa pa'ca:xnaš, wa'bərneš, 'dięneš 'ɣar š'tex, ɣa wa'bərneš, pa za'ža:ɣaš, pa wat'tięšeš 'won, na ta d'rujm k'ra:j 'tut, za'ža:ɣaš u 'li:mes, u t'ra:kl̩n, pa z'do:ụbeš 'won, pa ɣa za'biješ 'notər
C: pūb (P –), T: 'pu:əp (P –); P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: + (P –)

pocáhnati -am dov. ned. pa'ca:xnat, ed. 1. pa'ca:xnam
narediti znamenje: pa'ca:xnaš /../ 'pa pa za'ža:ɣaš
S: – (BSJ: +)

počéznica -e ž *dvoročajna žaga* ed. 1. pa'čięsnca, 2. pa'čięsnce
S: – (BSJ: +)

pôd -u m ed. 1. 'pat, 2. 'padu, 5. 'padu, mn. 1. pa'dowi
1. *lesena stropna konstrukcija*: C sa b'li /../ 'mačni tra'mowi, 'ɣa na 'tistu /../ je 'bi pa 'pat pa'lažen 2. *lesen strop*: C 'ɣa pat 'padam me'i 3. *talna obloga*: C x'ra:staụ 'pat
C: –, T: 'po:t, -a; P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: + (P –)

podkáp -í ž *napušč* ed. 1. pat'ka:p, 2. patka'pi
S: –

podpórnik -a m ed. 1. pat'pu:rŋk, 2. pat'pu:rŋka
podpornik, vzvod: sa 'da:l pat'pu:rŋk, de se 'ni pa'dərlu
C: –, T: –; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: –

podstréšina -e ž ed. 1. patst'ri:šna, 2. patst'ri:šne
kapna lega: Č če se j le 'da:lu, je b'la sm'ri:ka ta'ku: 'dǫ:ų̯γa, de j b'la za patst'ri:šna s'kuzns'ku:s, de 'ni b'la 'neč š'tukana
C: –, T: patst'ri:əšną; P: +, SP: + (→ podstreha), SSKJ: –

podškárnik -a m ed. 1. patš'ka:rŋk
strešni nosilec: patš'ka:rŋk se j 'deų̯ ta p'rǫ:ų̯ 'γa na 'zit
S: –

polátati -am dov. *obiti z latami* ned. pala'ta:t, del. -l: m. ed. pa'lataų̯
C: *latāt (latáti) = late (palice) nabivat (obroče nabivati na sod?), T: –; P: +, SP: –, SSKJ: – (BSJ: +); ESSJ: –

polštántnik -a m L *lesen steber med zidanima v kozolcu* ed. 1. L poų̯š'ta:ntŋk, 2. poų̯š'ta:ntŋka
S: –
→ koza

poóblati -am dov. ned. pa'u:blat, ed. 1. pa'u:blam
C: –, T: pa'u:əbłat, -am; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: –

poódrati -am nedov. ned. pa'u:drat, del. -l: s. ed. pa'u:dralu
narediti oder: L ų̯ k'rižex se j 'laxku tut pa'u:dralu
S: – (BSJ: +)

poríšče -a s *toporišče* ed. 1. pa'riše, 2. pa'riša, L pa'riše
C: –, T: –; P: +, SP: –, SSKJ: – (BSJ: +)

potesáti -tẽšem dov. ned. pa'tesat, ed. 1. pa'tiẽšem
C: –, T: –; P: +, SP: +, SSKJ: – (BSJ: +)

pribívati -am nedov. *pribijati* ned. pər'biwat, ed. 1. pər'biwam
S: –

pritiskávka -e ž *lata pri slamnati strehi* ed. 1. pər'tis'ka:ų̯ka, 2. pərtis'ka:ų̯ke
C: –, T: pərtęs'ka:ų̯ką; P: +, SP: –, SSKJ: – (BSJ: +)

rabóta -e ž ed. 1. ra'bu:ta, 2. ra'bu:te
neplačano delo: C sa 'pəršl l'diẹ u ra'bu:ta, ka sma s'ta:ų̯l 'li:s
C: –, T: ra'bu:əta; P: +, SP: + (P ~), SSKJ: + (P ~); ESSJ: + (P ~)

rânta -e ž *okrogla lata v kozolcu* ed. 1. 'ra:nta, 2. 'ra:nte
C: *rānta (P ~), T: 'ra:ntą; P: +, SP: + (P ~), SSKJ: +; ESSJ: + (P ~)

rémelj -na m *letev* ed. 1. 'ri:mļ, 2. 'ri:mļna
C: –, T: 'ri:əmļ; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +
→ lata

rezílnik -a m ed. 1. re'zių̯ŋk, 2. re'zių̯ŋka
C: –, T: –; P: +, SP: + (→ rezilo), SSKJ: +; ESSJ: –

ríža -e ž ed. 1. C 'riža, L 'riže, mn. 1. 'riže
drča: Z sa 'riža nar'dil /../ wad 'na:še γ'ra:pe 'dal, ka sma 'da:l ana ų̯'lika 'mẹ:je 'won
C: –, T: 'ri:že; P: +, SP: +, SSKJ: + (P ~); ESSJ: +

ročíca -e ž *krajši poševni tram, uprt v pokončnega* ed. 1. ra'čica, 2. ra'čice, dv. 1. ra'čic

C: –, T: re'či:ca; P: +, SP: + (P –), SSKJ: +; ESSJ: + (→ roka)

→ pant

rùšt rúšta m ed. 1. 'rošt, 'rušt, 5. 'ruštu

ostrešje: 'rušte 'więzat / 'patle, kər je 'rošt 'γar, sa pa sm'ri:ka 'di:l 'γar na 'u̯oγu

C: –, T: γ'rešt, γ'ru:šta̯; 'rešt, 'ru:šta (P ?); P: +, SP: –, SSKJ: – (BSJ: +); ESSJ: +

rúštovec -vca m *dolg, nekdaj kovan žebelj, ki je povezoval dva trama* ed. 1. L 'ruštau̯c, 2. 'ruštau̯ca

S: –

sámec -mca m *enojni kozolec* ed. 1. 'sa:mc, 2. 'sa:mca

C: –, T: 'sa:mc (P –); P: +, SP: + (P –), SSKJ: agr.; ESSJ: + (P ?; → sam T)

skêdenj -dnja m *prostor nad hlevom, v katerem se mlati žito* ed. 1. s'kedn̩, 2. s'kedne, 5. s'kednu

C: –, T: s'ked'n̩; P: +, SP: +, SSKJ: + (P –); ESSJ: +

skládi skláda m *spoj, reža* ed. 1. sk'lat, 2. sk'lada, mn. 4. sk'lade

C: –, T: sk'ła:t; P: +, SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: –

splájbati -am dov. *s svinčnico ugotoviti navpičnost* ned. sp'la:jbat

S: –

stèber -bra m ed. 1. s'tobər, 2. s'tobra, mn. 1. s'tobri, dv. 1. s'tobra

1. *pokončni tram v ostrešju* 2. *(navadno zidan) steber v kozolcu*: z l'sięnm s'tobri sa 'tole b'li le 'sa:mci / s'tobər u k'riš *stebrič v srednjem delu kozolca*

C: –, T: s'tabar, -bra; P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

→ kolona

stesáti stéšem dov. ned. s'tesat, ed. 3. s'tięše, del. -l: m. ed. s'tesau̯, mn. ste'sa:l

C: –, T: s'te:sat, s'ti:əšem; P: +, SP: +, SSKJ: +

stógovnica -e ž L *kol sredi senene kope* ed. 1. L s'tu̯oγau̯nca, 2. s'tu̯oγau̯nce

S: –

stòl stôla m ed. 1. s'tau̯, 2. s'tala, mn. 1. s'tali

tesarska koza: 'tam sa 'moγl 'bit an t'rije, š'tirje, ka sma te'sa:l, 'pa sma pa z 'rakam pab'ra:l 'tam na t'lex, pa u'ziγln 'γa na s'ta:u̯ na 'anmu 'kancu, 'pa z γa pər'beu̯ s k'la:u̯mfa, 'pa sma š'li pa na ta d'rux 'kanc m pa 'tam u'ziγlni 'γa na s'tau̯ m pa uš'timal, de j p'rou̯ 'ležau̯ pa pər'wil, 'patle s pa 'moγu wa'ma:jt 'lup 'dal /../ pa 'tel st'ra:n, 'pa pa 'tel st'ra:n .. pa sma pa 'mi:l ər'dę:jče 'fa:rba .. p'ro:u̯ 'ta:ka pa'suọda nar'jena z le'sa: .. 'pa j pa 'adn 'doržau̯ 'tistu že'li:za 'notər u tista pa'suọda s'ku:s 'tista 'lukne, de se j š'pa:γa ma'čila 'notər u r'dę:jče, s 'moγu u'lit 'wada 'notər, de j u̯'lu 'čistu .. de j 'dabilu 'fa:rba .. 'edn je pa na 'kanc .. je b'la na 'riŋka .. na 'kanc š'pa:γe u̯'li:ku 'kię 'won kot je 'bi t'ram 'do:u̯x .. 'pa sma pa .. na u̯'sa:čm 'kanc je 'adn p'rięu̯, 'adn pa na s'ri:t p'rięu̯ za š'pa:γa pa u'ziγnu pa'kanc pa s'pustu, de j š'pa:γa 'puọčla 'da na x'luọt pa se j paz'na: r'dę:jče 'čərta .. da 'tiste 'čərte te'sa:l p'reč, tep'ro:u̯ na de'bięlu 'pa j pa 'adn s 'tista 'cimraka 'šọ:u̯ wad'za:t pa na 'finu 'tesau̯, de j na'riędu γ'la:tku pa 'tel st'ra:n, 'adn pa pa 'u:n st'ra:n 'dal, ka j b'lu pa d'wex stra'ni:x pa'tięsanu, z γa watk'la:u̯mfau̯, wa'bərnu, 'pa z γa pa še pa 'tex d'wex d'ruγix stra'ni:x, pa j 'bi t'ram nar'jen, a 'ne ..

C: (stàu) 'Stuhl', T: s'tou̯, s'to:ła (P –); P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: + (P –)

strehár -ja m *kdor dela slamnate strehe* ed. 1. C stər'xa:r, mn. 1. C stər'xa:ri
C: –, T: k'roʊ̯c, -ą; P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: –

strehárjenje -a s *izdelovanje slamnatih streh* ed. 1. C stər'xa:rejne
S: –

strȍp -ôpa m ed. 1. st'rap, 2. st'rapa, 5. st'rapu
sleme: s'la:mnatn̩ st'rap / za'tu: sa ʊ̯s'ja:l 'tut 'sa:ma 'roš 'kuọt, de j b'lu pa za st'rape /../ pər st'ri:x
C: –, T: st'ro:p (P –); P: +, SP: + (P –), SSKJ: + (P –); ESSJ: + (P –)

strópnica -e ž *lata na slemenu slamnate strehe* ed. 1. st'ruọpn̩ca, mn. 2. st'ruọpn̩c
C: –, T: –; P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: –; ESSJ: + (P –)

svísel -sli ž in svísli -i ž. mn. ed. 1. s'wisu, 2. s'wisu, mn. 1. s'wisu
senik: ʊ̯'sa:ka s'nežet je j'mi: 'saje s'wisu .. š'tiẹr s'tobre, pats'tri:šna m̩ pa 'li:mezi m̩ pa ɣ'la:jt, de 'wiẹže ʊ̯'kop, 'patle je b'la pa wa'bita, dask'ra:t pa 'niti wa'bita 'ne /../ 'nisa b'le 'neč zawa'pa:žene s'wisu .. 'ku:kər je 'a:dn̩ 'tẹ:ʊ̯
C: (swîsla) 'Strohboden, Harpfe', T: s'wi:śl (P –); P: +, SP: +, SSKJ: +; ESSJ: +

šínkelj -na m *skodla* ed. 1. C 'šiŋkl, L 'šintl, 2. C 'šiŋklna
S: – (BSJ: +)

škárje -rij ž. mn. 1. š'ka:rje, 2. š'ka:ri
v zvezi st'ri:xa na 'ni:mške š'ka:rje / š'ta:le sma 'di:lal na 'ni:mške š'ka:rje
C: –, T: š'ka:rje; P: +, SP: +, SSKJ: +

škópnik -a m *snop slame za pokrivanje strehe* ed. 1. š'ku:pŋk, mn. 1. š'ku:pŋki
C: –, T: š'ku:əpŋk; P: +, SP: +, SSKJ: +

šlájsati -am nedov. *vlačiti les s konji* ned. š'la:jsat, ed. 1. š'la:jsam
S: – (BSJ: +)

šnájtaha -e ž *cimraka* ed. 1. C š'na:jtaxa
S: –
→ cimraha, cimrovka

špága -e ž *tanjša vrv, vrvica* ed. 1. š'pa:ɣa, 2. š'pa:ɣe
C: –, T: š'pa:ɣa, š'pa:i̯ɣe; P: +, SP: +, SSKJ: + (nižje pog.)
→ štrik, vrv, vrvica

špírovec -vca m *škarnik* ed. 1. L š'pieraʊ̯c (C redko)
C: –, T: š'pi:əruc, -ą (→ šperovec); P: + (→ šperovec), SP: + (→ šperovec), SSKJ: +
→ lemez

štála -e ž ed. 1. š'ta:la, 2. š'ta:le, 5. š'ta:l, mn. 1. G šta'liẹ
hlev: na 'ta:ka š'ta:la anix /../ pet'na:jst 'metraʊ̯ 'dọ:ʊ̯ɣa pa nix de'siẹt še'raka pa ʊ̯'se 'tistu z'wiẹzat .. je j'mi:lu .. š'tiẹri 'cimpərmani 'piẹt d'ni di:la .. z'jutre wat 'šeste 'ure m̩ pa zwe'čiẹr da 'sedme 'ure /../ če s 'tẹ:ʊ̯ 'sa:mu na t'li:x z'wiẹzat wos 'tist 'li:s .. pa j ʊ̯'lu pa t'ri:ba n 'da:n pa nix pet'na:jst 'di:caʊ̯, de si sp'ra:ju 'tis 'li:s 'ɣar, z'li:ku 'ɣar m̩ pa z'lu:žu ʊ̯'kop m̩ pa z'beʊ̯
C: –, T: š'ta:ła; P: +, SP: –, SSKJ: + (nižje pog.)

štȁnt štánta m ed. 1. š'tant, 5. š'ta:ntu, mn. 1. š'ta:nti, dv. 1. š'ta:nta
del kozolca med dvema zidanima stebroma: sma 'mi:l 'pọ:ʊ̯xne š'ta:nte /../ war'nice

na'lažene / 'pọːu̯ š'taːnta *del kozolca med zidanim in lesenim stebrom*
C: – (?*wákna nalaženya žita »in Quadratform«), T: š'tant, š'taːnta; P: +, SP: +, SSKJ: +

štìh štíha m ed. 1. š'tex, 2. š'tixa
merilo pri tesanju, ok. 30 cm dolga deščica, prve 4 cm ravna, potem nazobčana, razmak med zobmi meri colo: C 'liːmeze .. 'to na 'worxu p'rideta ta'kuː u̯'kop .. pa'caːxnaš wac'pada 'ɣar /../ pa j'maːš pa 'taːk š'tex .. nar'diš 'taːka 'mięra .. na 'taːka 'doska, dọːu̯ya enix t'rideset, d'waːjst centi'metrau̯, nar'diš 'pięt centi'metrau̯ 'dal, pa pas'taːjš ɣa na 'worx, pa pa'caːxnaš, pa za'riːžeš 'notər da 'tizɣa, pa z'riːžeš z 'liːtwam 'won
C: –, T: š'tex, š'tiːxa (P –); P: –, SP: –, SSKJ: + (P –)

štȏs -a m ed. 1. š'tuọs, 2. š'tuọsa
dolgo, obliču podobno orodje za ravnanje desk: tak š'tuọs, de sta d'wa u̯'liːkla, adn je pa'tiskau̯, 'adn je u̯'liːku, de sma nar'dil sk'lade, de j u̯'kop š'lu, de j 'paːsalu
S: –

štósa -e ž *streharjevo orodje za poravnavanje slame* ed. 1. L š'tuọsa, 2. š'tuọse
S: –
→ plaza

štósati -am nedov. ned. š'tuọsat, ed. 3. š'tuọsa, del. -l: m. mn. š'tuọsal
ravnati deske: pa k'miętau̯škix š'taːlax sma 'diːlal 'pade, sma na 'raka š'tuọsal .. 'dile, ka sa wab'ža:ɣane
S: –

štrìk -íka m ed. 1. št'rek, 2. št'rika
srednje debela vrv: s'naːrsk št'rek
C: štrék, štrek »Strick«, T: št'rẹk, št'riːkạ; P: –, SP: –, SSKJ: + (nižje pog.)
→ špaga, vrv

tábla -e ž *zatrep na kozolcu* ed. 1. 'taːbla, 2. 'taːble
C: –, T: –; P: + (P –), SP: + (P –), SSKJ: + (P –)

tesáč -a m ed. 1. te'saːč, 2. te'saːče
te'saːč se š'tẹːje 'tist, ka 'saːmu 'liːs 'tięše .. za kop'čije .. s plejn'kaːčem, ka j'maːš pa na t'lex t'raːm m pa de 'pal le sta'iš ɣa na 'nemu /../ pa 'tięšeš 'dal
C: –, T: te'saːč, -e; P: + (P –), SP: –, SSKJ: +

tesáti tešem nedov. ned. 'tesat, ed. 1. 'tięšem
C: –, T: 'teːsạt, 'tiːəšem; P: +, SP: +, SSKJ: +

têslo -a s ed. 1. 'teslu, 6. 'teslam
si 'tam na sm'riːka, na 'kaːpnca si pa'siːkau̯, 'tuːlk de'bięla sm'riːka, 'suxa /../ 'pa si pa čes 'pọːu̯ pre'ža:ɣau̯, 'patle pa s 'tistim 'teslam /../ za'čięu̯ ta'kuː duˈbit 'won, de j 'raːtalu kot ž'liːp
C: –, T: 'teːslạ; P: +, SP: +, SSKJ: +

trákelj -na m ed. 1. t'raklṇ, mn. 1. t'raklni, 4. t'raklne
prečni tram v ostrešju, ki leži na spodnji legi in podpira škarnike: ta k'raːtk t'raklṇ, ta 'dọːu̯x t'raklṇ, st'riːxa na t'raklne
C: –, T: t'raːkḷ, -lna (P –); P: +, SP: –, SSKJ: – (BSJ: +)

trám -ú m ed. 1. t'ra:m, 2. tra'mu, mn. 1. tra'mowi, t'ra:mi
ɣ'la:tk t'ra:m
C: –, T: t'ra:m, -ą; P: +, SP: +, SSKJ: +

tuljáva -e ž ed. 1. tu'la:wa, 4. tu'le:wa (?)
obroč za nasadilo, uho: š'na:jtaxa 'ma: 'mičkena tu'le:wa
C: –, T: –; P: +, SP: + (P –), SSKJ: + (P –)

uplájbati -am dov. ned. C up'la:jbat
s svinčnico postaviti v navpičen položaj: sma 'li:meze 'moɣl up'la:jbat, u'sagɣa s p'la:jba, de j s'ta:u̯ ɣ'lix
S: –

vàservága -e ž *vodna tehtnica* ed. 1. C 'woser'wa:ɣa
S: – (BSJ: +)

vdolbíti vdôlbem dov. *vdolbsti* ned. udu'bit, ed. 1. u'do:u̯bem
S: – (BSJ: +)

vezáti vézem nedov. ned. 'więzat, ed. 1. 'więžem, del. -l: m. ed. 'więzau̯, mn. we'za:l, ž. ed. 'więzala, mn. we'za:le, s. ed. we'za:lu
'więzat 'rošt
C: –, T: 'wi:əząt, 'wi:əžem; P: +, SP: +, SSKJ: +

vezníca -e ž *prečni tram v ostrešju, ki veže dva stebra* ed. 1. wez'nica, 2. wez'nice
C: –, T: –; P: + (P –, vę̀znica), SP: –, SSKJ: + (P –, véznica)

vínkelj -klja m ed. 1. 'wiŋkl, 2. 'wiŋkla
1. *pravi kot*: st'ri:xa .. u 'wiŋkl je 'moɣlu 'bit, če sa s 'tərda st'ri:xa k'ril, če j u̯'la pa za s:'la:ma pak'rit, je 'moɣlu 'bit pa še 'bel s'tormu 2. *kotno merilo*
S: – (BSJ: +)

vínta -e ž *vrtalo* ed. 1. 'winta, 2. 'winte
C: –, T: –; P: +, SP: + (P –), SSKJ: + (> nižje pog.)

zaopážiti -im dov. ned. zawa'pa:št, ed. 1. zawa'pa:žm
obiti z obojem: zawa'pa:št s'wisu
S: – (BSJ: +)

zarézati -režem dov. ned. za'ri:zat, ed. 2. za'ri:žeš
za'ri:zat t'ram
C: –, T: za'ri:əząt, -'ri:əžem; P: + (P ~), SP: + (P ~), SSKJ: +

zažágati -am dov. ned. za'ža:ɣat, ed. 2. za'ža:ɣaš
je t'ri:ba t'ram za'ža:ɣat /../ pa zdu'bit 'won 'tistu /../ m pa 'tuǫčnu u̯ 'mięra, de 'tistu ɣ're 'tərdu u̯'kop, ne de 'be j'mi:lu 'kešne sk'lade
C: –, T: –; P: +, SP: +, SSKJ: +

zóblati -am dov. ned. 'zu:blat, del. -l: m. ed. 'zu:blau̯, mn. 'zu:blal
C: –, T: –; P: –, SP: +, SSKJ: +

žága -e ž ed. 1. 'ža:ɣa, 2. 'ža:ɣe, 'ža:je, 5. 'ža:j, mn. 1. 'ža:ɣe, dv. 1. 'ža:j
'ža:ɣa sn že z'na:u̯ u̯'lę:jčt / pa'čięsna 'ža:ɣa, 'ža:ɣa za š'welarje 'ža:ɣat
C: –, T: 'ža:ɣą, 'ža:i̯ɣe; P: +, SP: +, SSKJ: +

žáganica -e ž *žagana deska* ed. 1. 'ža:ɣanca, mn. 1. 'ža:ɣance
C: –, T: 'ža:ɣanca; P: +, SP: –, SSKJ: +
→ deska, ploh

žbàrc -a m *krajnik* ed. 1. ž'barc, L ž'warc, 2. ž'barca
S: –

žêbelj -blja m ed. 1. C 'žebu, L 'žebi, 2. C 'žeble, L 'žebje
ta ļ'sięn 'žebu
C: (žébl), T: –; P: +, SP: +, SSKJ: +

žlémprha -e ž ed. 1. ž'lięmpərxa, 2. ž'lięmpərxe
odprtina v stropu, loputa: u̯'sa:ka 'lukne s'ku:s 'pat je ž'lięmpərxa /../ na n st'ra:n je 'bi 'pakrau̯ na 'pa:ntax, na te d'ruj pa št'rek m pa šk'ripc, p'la:jba .. pa 'dal .. ka si 'šǫ:u̯ čię 'ɣar, s u'ziɣnu 'tista ž'lięmpərxa, 'tiz 'bot /../ 'tist 'pakrau̯ se j watp'rǫ:u̯, si 'laxka 'šǫ:u̯ 'ɣar, ka si 'šǫ:u̯ 'dal s pa za 'sa:ba pa'tięɣnu, pa j 'bi za'port
C: žlíčmpьrhă »eine Oeffnung mit Fallthüren«, T: –; P: (→ žlemprga), SP: –, SSKJ: (→ žlemprga)

Kratice raziskovalnih točk:

C: Cerkno
G: Gorje
L: Lazec
Š: Šebrelje
Z: Zakojca

Znaki:

P	pomen v slovarskem članku
(P –)	v ustreznem slovarskem članku dani pomen ni dokumentiran
(P ~)	iztočnici se pomensko ne prekrivata
(P ?)	iz ustreznega slovarskega članka pomen besede ni ugotovljiv
→	glej, primerjaj
-/+	(ne)obstoj besedne enote
/../	izpust dela besedila
..	premor
>	v pomenu
S: –	besede ni v nobenem izmed uporabljenih slovarjev

Literatura:

BSJ: *Besedišče slovenskega jezika.* Po kartoteki za slovar sodobnega knjižnega jezika zbrane besede, ki niso bile sprejete v Slovar slovenskega knjižnega jezika. A–N, O–Ž. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Interna objava, 1987.

B: Jan Nieczysław Baudouin de Courtenay, Sprachproben des Dialektes von Cirkno, *Archiv für slavische Philologie*, 1885, str. 103–119, 274–290.

ESSJ: France Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika* I–III, Ljubljana: MK, 1977–1995.

P: Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar.* A–O, P–Ž, Ljubljana: Knezoškofijstvo, 1894–1895.

SP: *Slovenski pravopis.* Ljubljana: SAZU, DZS, 1962.

SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–IV, Ljubljana: SAZU, DZS, 1970–1991.

T: Ivan Tominec, *Črnovrški dialekt*: Kratka monografija in slovar, Ljubljana: SAZU, 1964 (Dela razreda za filološke in literarne vede 20).

Tone Cevc, *Slovenski kozolec.* Žirovnica: Agens, 1993 (knjižna zbirka Pot kulturne dediščine).

Anton Melik, *Kozolec na Slovenskem.* Ljubljana, 1931 (Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 10, Etnografsko-geografski odsek 1).

Vera Smole, Tesarska terminologija v Mirnski dolini. *Jezikoslovni zapiski.* Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU 2, Ljubljana 1995, str. 227–249.

Splošni tehniški slovar I–II, 2. izd. Ljubljana: Zveza inženirjev in tehnikov SR Slovenije, 1978.

Summary

Carpenter Terminology in the Region of Cerkno

The dictionary of carpenter terminology in the region of Cerkno is the second compilation of this kind based on a particular Slovene dialect. With its precise definition of each term and its wealth of illustrative examples, it should be a valuable source for the study of the cultural and geographical factors that have determined the development of Slovene material culture.

Andreja Žele

Voz na Pivškem

Prispevek predstavlja tehnično-tehnološki opis voza na Pivškem. Objavljena so tudi poimenovanje posameznih delov voza, da bi se tako ohranila tudi narečno obarvana poimenovanja in ostala tudi kot morebitno primerjalno gradivo pri podobnih obravnavah.

In this paper the author gives a technical and technological description of carts in the Pivka area. She also lists the dialectal names for particular cart parts in order to save these words from oblivion and provide material for comparison in any future studies.

0 Vozarstvo na Pivškem je imelo glede na pomembne poti, ki so speljane skozi naše kraje, pomembno vlogo. Nekaj o zgodovini prevozništva je že napisano v dveh knjigah *Ljudje in kraji ob Pivki*, predvsem pa je to predmet nadaljnjih zgodovinskih in etnoloških raziskav. Ta prispevek pa se omejuje samo na voz in na njegove uporabljane različice z namenom, da bi se ohranilo vsaj nekaj narečnih poimenovanj delov voza. Voz je namreč pospešeno izginjal, ko je vprežno živino zamenjal traktor. Z vozom, ki so ga uporabljali za kmečka in gozdarska dela, mnogi tudi samo za prevozništvo, pa izginjajo tudi narečna poimenovanja za posamezne dele voza. Veliko med njimi je prevzetih, samo narečni izgovorjavi prilagojenih, besed. Prav pa bi bilo, da bi se ohranili vsaj tisti izvirnejši narečni izrazi - nekateri med njimi so posrečene slovenske tvorjenke, ki jasno odslikujejo tudi uporabnost predmetov. Škoda bi bilo, da preprosto izginejo. V novejšem času, ko Slovenci največkrat pospešeno sprejemamo tuje izraze za vse tehnične novosti, ki prihajajo k nam, bi verjetno prav prišel tudi kakšen starejši izraz kot slovenska ustreznica tujim poimenovanjem. Če namreč vemo, da knjižni jezik svoje besedišče bogati in oživlja ravno iz narečij, potem je zamolčevanje starih narečnih poimenovanj za predmete, ki izginjajo, medvedja usluga slovenščini. Živa narečna govorica je izraze včasih tudi zelo posrečeno vključila v različne stalne stave, in so se tako lahko ohranili v različnih pomenih.

1 Pri opisu voza in njegovih delov moram že na začetku poudariti, da so imena posameznim delom voza dali kolarji in kovači.

Osnova voza sta *prva* in *zadnja prema* (gl. skici št. 2 in št. 3), ki sta povezani s *soro*. Za izdelavo je bil uporabljan najkvalitetnejši jesenov les. Vsi leseni deli voza so bili tako lepo okrašeni, da je bil izdelek že kàr prava obrtna umetelnost. Leseni deli so bili kolarsko delo. Mojstri kolarji pa so morali dobro poznati tudi normative mojstrov kovačev, ki so lesene izdelke dobili v nadaljnjo obdelavo. Tako da strokovno okovan voz ni predstavljal samo mehansko trdnega prevoznega sredstva (na takih vozovih so namreč lahko prepeljali zelo težke tovore, kot npr. pet m^3 sveže posekanega lesa), ampak tudi umetelno dovršen izdelek. Posamezni odkovki izražajo poleg ročne spretnosti obrtniških mojstrov tudi njihovo posebno ljubezen in nekakšno igrivo pozornost do narejenega.

1.1 Eden osnovnih delov in rezultat takšnega mojstrskega sodelovanja kolarjev in kovačev so bila seveda kolesa (gl. skico št. 4). Ta so imela na prvi premi manjši premer kot na zadnji. Izdelovali so jih iz jesenovega lesa. *Platišča* koles so bila sestavljena iz več delov - *platišče* prvega kolesa pri vozu je bilo sestavljeno iz petih delov, drugo kolo pa iz šestih delov; zato sta prvi kolesi imeli po deset *špic*, zadnji kolesi voza pa po dvanajst špic. Os kolesa je bila najprej iz lesa mokovca (nar.: *makóuca*) in so jo mazali s polžem; pozneje pa so jo izdelovali iz kovanega jekla, polže pa so nadomestila tehnična mazila. Lesen izdelek je bil potem pri kovaču okovan z jeklenimi obroči (šinami) in obroči za okrepitev *pesta* (nar.: *péjstu*). V središču pesta je kolar izdelal izvrtino, v katero je kovač vstavil jekleno *pušo* (nar.: *pûkšo*), ki je imela vlogo drsnega ležaja.

2 Osnovni voz (gl. skici št. 2 in št. 3) se je uporabljal za vse prevozne potrebe - to so bili predvsem prevozi v poljedelstvu in v gozdarjenju. Glede na namenskost pa so seveda osnovnemu vozu dodali še posamezne dele oz. ga ustrezno priredili (gl. skico št. 1), tako smo dobili različice kmečko-gozdarskega voza kot so *voz z legnarji* (temu so lahko dodali tudi *trugo*), *voz z gnojnim košem, lojtrni voz* in *gozdarski voz*.

2.1 Voz z legnarji (gl. skico št. 1) je imel *legnarje*, ki so bili sestavljeni iz dveh jelovih debel, dolgih okoli 2,8 m in s premerom okoli 14 cm. Med tema debloma je bila položena deska.

Voz z legnarji so navadno uporabljali za obiske živinskih sejmov, za prevoz žita v mlin, na legnarjih pa so vozili tudi poljedeljsko orodje, npr. plug, brano ipd.

2.2 Na tak voz z legnarji pa so lahko dali *trúgo*, ta je imela prostornino enega m^3. Za odvoz gnojnice pa so na legnarje položili podolgovat sod (t.i. *kuskládo*). Truga je bila izdelana iz lesa listavcev - iz t.i. težkega lesa. Odpirala se je z leve in desne strani. Temu se je reklo *vrata*, in bila so na kovanih tečajih. **Voz s trugo** so uporabljali za prevoz peska ali za druge gradbene materiale. Na Pivki oz. v Št. Petru pa so v trugi vozili tudi gnoj.

2.3 Sicer pa je bil za prevoz gnoja namenjen **gnojni koš**, ki je bil v nasprotju s trugo (ta je bila vedno na legnarjih) nameščen neposredno na prvi in zadnji premi (gl. skico št. 1). Vendar je bila prostornina gnojnega koša v primerjavi s trugo nekoliko manjša - gnojni koš je imel prostornino okoli 0,8 m^3. Na Pivškem so v vasi Trnje izdelovali in uporabljali tudi precej večje koše za prevoz oglja.

Koš je bil sestavljen iz osnovnega okvirja, ki je bil navadno iz dobrega lesa listavcev, dno pa je bilo prekrito z desko oz. z deskama. *Plot koša* so sestavljale navpične drenove palice, okoli katerih so bile opletene dolge leskove šibe (le-te so bile lahko tudi iz kakšne druge vrste lesa).

2.3.1 Tako legnarji kot koš pa so bili s svojo prednjo stranjo položeni na *rido* (nar.: *rídof)* prve preme, s svojo zadnjo stranjo pa na zadnjo premo. Na zadnji strani legnarjev in koša je bil pritrjen kovani element v obliki črke U, ki se je lepo prilegal na polico zadnje preme in tako onemogočal vzdolžno premikanje legnarjev in koša. Prečno premikanje pa je bilo omejeno z ročicami prednje in zadnje preme.

2.4 Vozu pa se je močno povečala prevozna površina z lojtrnicami. Tako so za najrazličnejše prevoze poljščin in tudi drobnega lesa kmetje uporabljali znani **lojtrni voz**.

Lojtrni voz je bil dolg približno 6-7 metrov, *lojtrnice* pa so bile na prvo in zadnjo premo pritrjene z dolgima vijakoma na soro. Slonele so na *špángeljnih*, in sicer tako, da so bili zunanji *lojtrniki* rahlo dvignjeni pod kotom glede na vodoravnico.

V času spravila sena in otave je bil lojtrni voz nepogrešljiv na naših cestah. Takrat so proti razsipanju uporabljali *žrd* - to je približno 8 metrov dolg jelov, gladko obdelan vrh, ki so ga položili na sredo tovora in ga na prednji in zadnji strani povezali z vozom. Še danes radi povejo, da so na tako opremljen voz - seveda tisti, ki so to znali - naložili tudi do dvajset centov sena in ga potem povezali z žrdjo, okrog pa ga še trikrat opasali s tanko vrvjo, ki se ji je reklo *opasívnica* (nar.: *opasívənca*). Za takšno naložitev voza so bili potrebni vsaj trije možje, ki so na vozu dobro pretlačili seno. Tako naložene vozove so vozili v Trst, seno pa je šlo za krmo živini med ladijskim prevozom, pa tudi za krmo konj v tržaškem transportu.

2.4.1 Posebna iznajdba pa so bile prednje in zadnje lojtrice (*lójtrce*), ki so poenostavile nakladanje sena in žita, saj žrd ni bila več potrebna. Njeno vlogo pa sta prevzela dva jelova količka (*kóučka*).

2.5 V Javornike pa so naši kmetje hodili z najenostavnejšo izvedenko voza, ki jo glede na namenskost lahko poimenujemo **gozdarski voz**. Za tovorjenje hlodovine namreč zadostujeta že prva in zadnja prema, povezani s soro (nar.: *súro*). Tako so les na rampah čez *lege* skotalili na voz. Potem so ga trikrat povezali z verigami (na prvi in na zadnji premi ter na sredini); verigo so ovili tudi okoli sore. Na desni strani voza so potem vsako verigo posebej še napeli s *pókrčem* (tj. bukova ali leskova veja, dolga okoli 2,5 m in debela okoli 6-7 cm). Hlodovino, dolgo nad 6 metrov, pa so nalagali na vozove, ki prve in zadnje preme niso imeli povezane s soro. V teh primerih je bila na prvi premi *zakrivljena sorica* (gl. skico št. 1), na zadnji premi pa sora - tista pač, s katero so prišli v gozd. Povezava med prvo in zadnjo premo pa je bila preprosto naložena hlodovina. To so na prednji sorici povezovali z dvema verigama, na zadnji sorici pa z eno verigo, včasih pa tudi z dvema. S pokrči se je vedno napenjalo na desni strani voza.

Zgodilo pa se je, da pri posebno težkih tovorih (navadno pri gozdarjenju) za premagovanje strmih klancev ni zadostoval samo par konj ali volov. V teh primerih so okrog *ojesa (štánge)* zavezali verigo, na njen konec, tj. pred vprežene konje, pa namestili vago za *priprego, t.i. "furájterico"* (gl. skico št. 5), in potem lahko tako zapregli še en par konj.

3 Da je bilo vozarstvo na Slovenskem dobro razvito, pove tudi podatek, da je večina v besedilu omenjanih izrazov in njihovih pomenskih razlag tudi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, npr. *lojtrca* (nižje pog.), *truga* (2. pomen z oznako nar.), *légnar* (2. pomen), *sóra*, *vaga* (3. pomen z oznako nar.), *ŕida* (2. pomen z oznako nar.), *pésto*, *púša*[1].

3.1 Nekatera druga poimenovanja sicer niso v besedišču Slovarja slovenskega knjižnega jezika, so pa sprejemljive izglagolske izpeljanke, kot npr. *pókrč* (< - pokrčiti), *pólza/póuza* (< - polzeti), *uópel* (< - openjati).

3.1.1 Lepo pa se tudi v slovarskem besedišču pomensko dopolnjujeta npr. *ŕida* (2. pomen z oznako nar.) in *ŕídati* (nar.: 'krmariti, usmerjati').

3.2 Nekaj je tudi prevzetih izrazov, kot npr. *trogar* ('nosilec'), *furájterica* ('priprega') ipd.

3.3 Vsaj malo tiste zdrave ljudske radoživosti, ki je obenem tudi olajšala in polepšala težko kmečko delo, pa izraža ljudska uporaba nekaj teh "vozarskih" poimenovanj tudi v šaljivejših priložnostih, npr.: "Kaj buo ta, ku je suh ku *dŕíklc*!"; "Ne buoš mi nič dopovedou, je trd ku *aks*!"; "Suo lušne te susejdove *surce* (šalj.: 'mlada dekleta')! Ma kaj, ku je pršla tista ta stara *póuza* (slabš.: 'nerodna debela ženska') prjec púnje!"

4 V posebno veselje mi je, da se na koncu, namesto navadnega navajanja virov, lahko zahvalim prizadevnemu avtorju skic, g. Borisu Vadnjalu in informatorjema g. Ludviku Šuštaršiču iz Trnja in g. Jožefu Zafranu iz Hrastja.

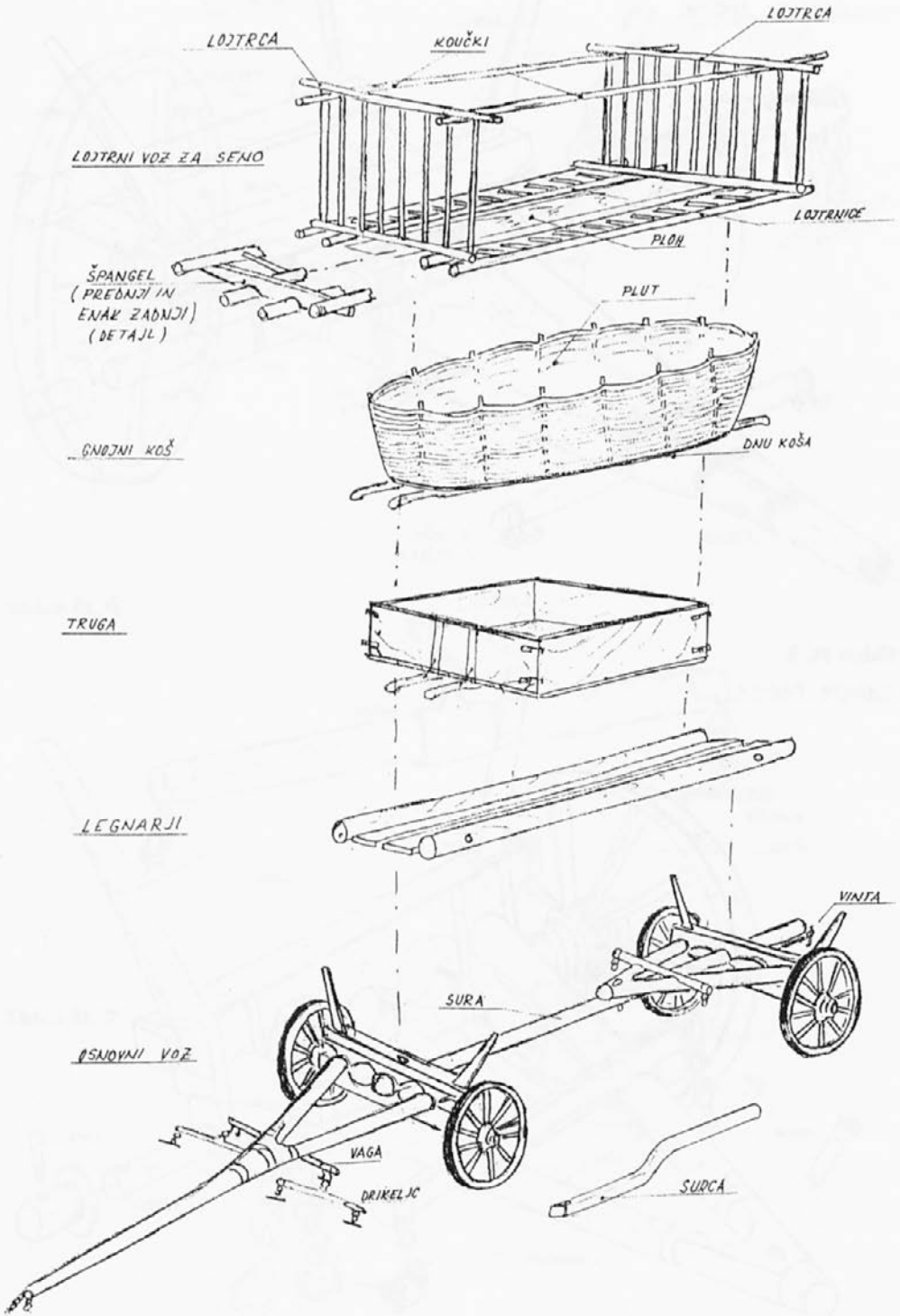
Posebna zahvala za vso tehnično pomoč in za sodelovanje ter svetovanje pri nastajanju prispevka sploh pa gre mojemu očetu Andreju Želetu.

Summary

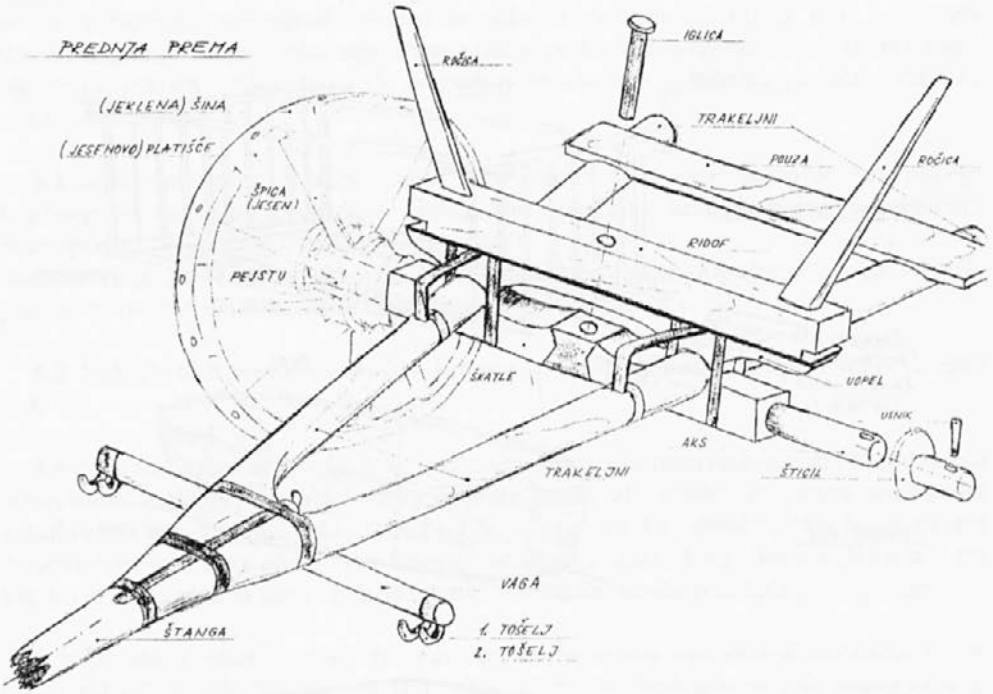
Carts in the Pivka Region

Since the Pivka region was a major traffic thoroughfare, no wonder carting played a major role there. The author draws attention to different cart models and their practical use, emphasizing the dialectal names for specific cart parts. Many such old Slovene words could nowadays quite adequately replace foreign terms. Some carting terminology has been preserved as a figure of speech in humorous proverbs and idioms.

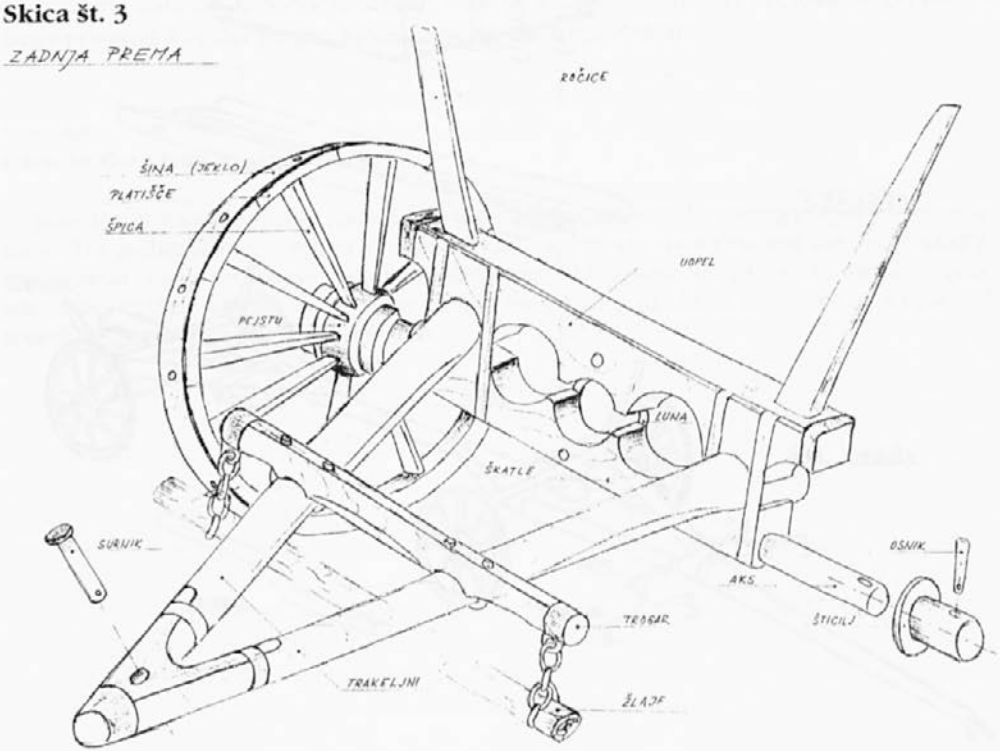
Skica št. 1

LOJTRCA
KOUČKI
LOJTRCA
LOJTRNI VOZ ZA SENO
LOJTRNICE
PLOH
ŠPANGEL
(PREDNJI IN
ENAK ZADNJI)
(DETAJL)
PLUT
GNOJNI KOŠ
DNU KOŠA
TRUGA
LEGNARJI
VINTA
SURA
OSNOVNI VOZ
VAGA
DRIKELJC
SUDCA

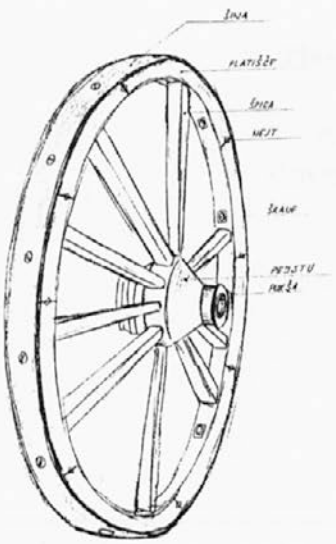
Skica št. 2

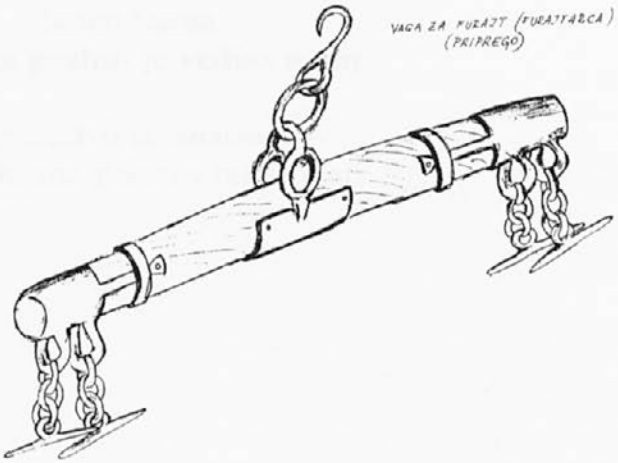
Skica št. 3

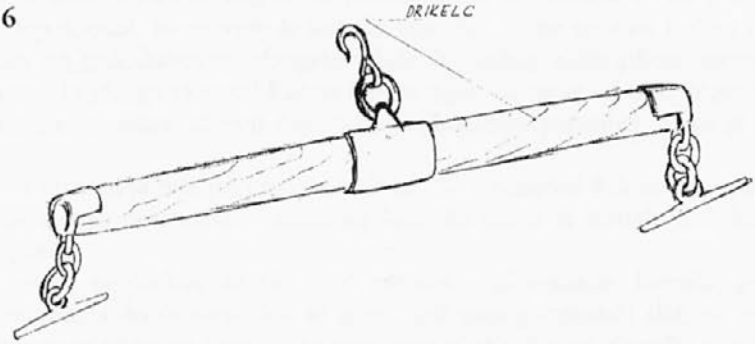
Skica št. 4

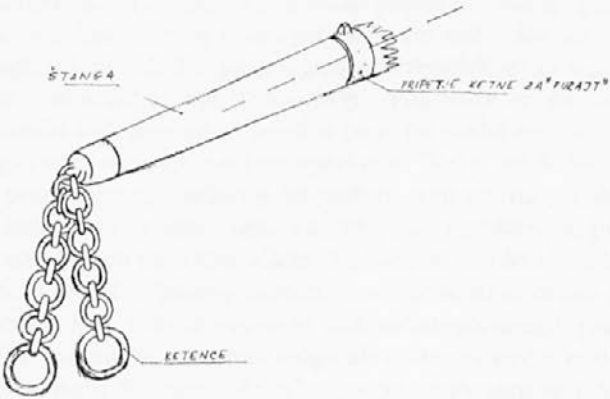
Skica št. 5

Skica št. 6

Skica št. 7

Janko Samsa

»Zlatega prahu« je vedno manj

Prevozništvo in vinarstvo – slovenski značilnosti v miniaturah

Človek, ki si že od mladih nog nekaj želi in to tudi doseže, mu je to poklic in hobi hkrati, in na tem področju največ ustvari. Mnogo več pa nas je takih, ki smo krenili tja, kjer so bile možnosti, in to glede na gmotni položaj družine, iz katere izhajamo. Človek se tako peha skozi življenje, najprej za preživetje, in če postane to znosno, manjka še hiša, avto, lep dopust, pa ne vem še kaj. Ko tako hiti, se ne spomni več na to, kaj bi ga res sprostilo pa tudi duhovno obogatilo. Šele ko »ležaji« zaškripljejo, mora nekaj pehanja opustiti. In glej ga zlomka! Kar na lepem ugotovi, da se dá tudi drugače živeti. Še več! Kar naenkrat ostane dovolj časa tudi za duševno sprostitev. Tako je bilo tudi z menoj.

Obdelava lesa mi je bila pri srcu od nekdaj. Že v osnovni šoli sem se pri predmetu »ročna dela« vedno preizkušal v rezljanju lesa. Že takrat je nastala tudi kakšna vozu podobna igrača.

Poklici mojih prednikov so bili zelo različni - od mizarja, kovača, gostilničarja, trgovca, muzikanta do cestarja. Vsi so imeli tudi improvizatorski dar, saj navsezadnje različna dela in potrebe na kmetiji človeka silijo v iznajdlivost. Kmečki voz pa mi je bil vedno blizu in že od mladih nog sem ga občudoval. Kaj vse se je vozilo z njim in kako lepo se je bilo peljati z njim! Ko je življenjsko pehanje popustilo, me je spomin nehote ponesel v otroška leta. In ustavil sem se ravno pri njem, pri vozu. Saj res - voz! Kje pa je naš? Nekdo ga je kupil, ni ga več. Kje pa je sosedov? Predelali so ga v gumarja in je nato končal nekje na odpadu. In kje je oni tretji? »Pokopali« so ga, ko so kupili prikolico za traktor. Čedalje širše sem iskal, rezultat pa je bil podoben – vozovi izginjajo. Pri pogovoru z otroki sem vedno naletel na vprašanje: "Kaj je to? Kakšno je bilo to? Za kaj so rabili to? Ne predstavljam, kakšno je bilo to?« In ravno to mi je dalo vzpodbudo za to, kar počnem sedaj. Da bi vozove opisoval, ne pride v poštev, saj pri nas prvijo da Čič ni za barko. in jaz spadam med tiste »Čiče«. S pisanjem se ukvarjam le toliko, da si zabeležim tiste nujne podatke o izvoru, starosti, namembnosti in druge posebnosti, značilne za vsak eksponat. Lotil sem se vozov in tudi nekaterih drugih predmetov na povsem drugačen način. Izdelujem miniature originalov. Na tak način ni bilo v Sloveniji prevozništvo predstavljeno še nikoli. Za tako predstavitev sem se odločil tudi iz

drugega razloga. Ko otrokom doma ali v šoli dopovedujemo o stvareh, ki jih ne poznajo, to tudi navadno hitro pozabijo. Večina otrok si namreč sploh ne predstavlja, kakšna je stvar videti v resnici.

Moji miniaturni izdelki so v celoti kopije originalov. Prepričan sem, da izdelek naredi na otroke večji vtis, kot še tako podrobno opisovanje. Morda začnejo tudi brskati po literaturi in se jim počasi razkriva, kako so živeli naši predniki.

Vse vozove izdelam v enakem merilu (1:7), zato da se že na miniaturi vidi, kako veliko je bilo to in ono.

Kar se tiče vozov, sem se odločil za dve veji:

a) posebnosti iz vse Slovenije,

b) podrobna predstavitev Krasa, pa tudi Brkinov in Pivke.

Naše kraško prevozništvo ali furmanstvo ni bilo nikoli podrobno predstavljeno. Tako že nekaj let iščem in zapisujem podatke in domača imena za vse predmete in posamezne dele vozov in drugih kmečkih orodij. Zapisujem pa tudi vse ukaze in izraze, ki so jih furmani uporabljali. Nekaj sem jih napisal v priloženem slovarčku. Zelo sem bil vesel, ko so mi ob moji razstavi v Sežani izdelali katalog, kjer sem te predmete skiciral in opisal z domačimi, predvsem kraškimi in brkinskimi imeni. Lepo se zahvaljujem gospodu Aleksandru Peršolji, ki je to realiziral.

V katalogovi spremni besedi je g. Peršolja zapisal:

»Vrnimo se v tisti čas in iz njega prinesimo v našo zavest in našo resničnost vse tisto, kar nam je dajala domača zemlja. Bogatejši bomo in bolj domači in bolj Kraševci. Ohranili bomo lepote kraške besede, in ohranjeni bodo ne le spomini, ampak tudi resničnost.«

S temi besedami je zadel bistvo mojega delovanja – ohraniti resničnost!

Na teh straneh predstavljam le nekaj mojih izdelkov, za temeljito predstavitev potrebujem še časa. Prepričan sem, da mi bo tudi to enkrat uspelo.

Najprej nekaj skic z opisom posameznih delov voza z imeni, ki so jih uporabljali na Krasu in v Brkinih.

I. VOZOVI IZ ŠIRŠE SLOVENIJE

Ob vsakem vozu, ki ga izdelam v miniaturi, želim zabeležiti čim več podatkov, pa ne le tehničnih, ampak tudi zgodovinskih.

1. Furmanski parizar iz Petrovega Brda

Star je okoli 120 let in je last družine Zgaga iz Petrovega Brda. Z njim so vozili vino s Primorske na Gorenjsko, nato gradbeni material ob gradnji Bohinjske proge, pa spet vino iz Vipave v Trst in Ljubljano. Originalni voz je iz zelo odpornega nagnojevega lesa. Večina ostalih voz je sicer iz jesenovega ali gabrovega lesa. Je tipičen gorski furmanski voz. Za takratne razmere je bil to luksuzni voz.

2. Težak gozdarski voz – Petelinje pri Pivki

Narejen okoli leta 1960. Naročil ga je Ludvik Adam, koval pa ga je Franc Adam, oba iz Petelinj. Je tipičen gozdarski voz, brez prve zavore in brez pouze. Prva prema je bila namenjena vleki lesa iz gozda. Hlod so na sprednji strani naslonili in zvezali na prvo premo, zadaj pa je drsal po tleh. Tako ni bila potrebna zavora, pa tudi v napoto ni bila. Voz so nato na poti sestavili in les peljali domov ali na žago. Zavora je bila samo na zadnji premi.

3. Furmanski voz – pivovarna Laško

Na novo narejen voz za reklamne namene. Verjetno je narejen po kakem tujem vozu, saj pri nas ni bilo namenskih voz za prevoz piva. Navadno so kar navaden voz priredili za te potrebe.

4. Furmanski voz za prevoz hlodovine – Lokavec nad Ajdovščino

Furmanski gozdarski parizar je bil namenjen za prevoz hlodovine iz Trnovskega gozda na žage v Lokavcu in Ajdovščini. To ni gozdarski voz. Zadnja prema (trakelni) so podaljšani in trdno vezani na suro, da je voz močnejši. Ima dodatne širše opline, da so lahko naložili več hlodov. Zaradi strmih klancev ima zavore – žlajfe na obeh premah. Voz je last »Društva za oživljanje lokavškega izročila«.

Parizar je splošno ime za velike močne vozove. Ime se je razširilo verjetno iz ravnin okoli Pariza. Za ravninske predele so značilni močni vozovi s širokimi kolesi, da se je voz čim manj pogrezal v mehak teren. Parizar je bil za kmečka dela pretežak. Uporabljali so ga le za daljše prevoze tovorov.

5. Težki parizar – Loke pri Kromberku

Nekoč je bil last Gašperja Hvaliča iz Loke, sedaj je last Goriškega muzeja. To je furmanski parizar za težke tovore. Leta 1922 so z njim vozili zvonove za ponovno obnovljeno cerkev na Sveti Gori nad Novo Gorico. Vleklo ga je osem parov konj.

6. Ročni voziček – Union

O starosti in prvem lastniku nisem našel podatkov. Uporabljali so ga le za prevoz piva do bližnjih gostiln. Sedaj je last pivovarne Union in je v njihovem muzeju.

II. VOZOVI S KRASA

7. Zelo močan voz – škalon iz Vrhovelj

Izdelan okoli leta 1920 za nekega furmana iz Trsta. Okoli leta 1930 so ga kupili Križmanovi v Vrhovljah pri Sežani in ga obnovili z močnejšim kovanjem, tako da je zdržal prek 20 ton tovora. Rabili so ga za prevoz težkih kamnitih skal iz kamnoloma v Repentaboru. Voz je dobro ohranjen še sedaj. Ta pa ni bil najmočnejši v tem kraju. Škalon v sosednji vasi Voglje je namreč zdržal prek 30 ton. Tudi štiri stebre za Banco di Napoli v Trstu so nekaj metrov iz kamnoloma (java) do ceste peljali s tem vozom. Za banko je bilo naročenih šest stebrov, a so zaradi velike teže uspeli prepeljati le štiri. Vlekli so ga s šestimi pari volov.

8. Lojtrnik – Žirje

Narejen v začetku stoletja. Štefanovi v Žirjah so ga kupili okoli leta 1930 za potrebe na kmetiji. To je lojtrnik, naložen z ruhami. V ruhah so prevažali steljo in seno.

9. Lojtrnik z žbrinco

Srednje težak voz iz Dutovelj, last Rajka Štoka in narejen leta 1920. Lojtrnik, na katerem je značilen kraški koš za listje – žbrinca.

10. Srednje težki kmečki voz – bendima – Dutovlje

Isti voz, last Rajka Štoka iz Dutovelj, prirejen za trgatev – »bendimo«. Naložen je s »čebroni«, v katere so nakladali obrano grozdje za prevoz domov, kjer so grozdje stresli v »bednje«. »Čebronom« so po nekaterih vaseh rekli »ornca«.

11. Ročni voziček – kulerčka – Brežec

Leta 1950 jo je kovač v Famljah obnovil za Bajdla na Brežcu v Vremski dolini. Kulerčka je tipičen kraški ročni voziček za razne domače potrebe. Zanimivo je to, da v nekaterih vaseh kulerčke sploh niso poznali. Tam so imeli navadno vozičke, zbite iz desk. Ime kulerčka je nastalo iz besede kolo, po domače kulu. Dokaz za to je tako poimenovanje kulerčke kot tudi imena za druge ročne vozičke z imenom kulca. Tudi voziček »plužna«, ki je vlekel plug za oranje, so imenovali tako.

III. STISKALNICE OZ. PREŠE NA SLOVENSKEM

Prevozništvo oz. furmanstvo je naša stara nekdanja slovenska dejavnost. Lahko pa se pohvalimo še z marsičim. Drugo tako področje, ki me je zamikalo, je vinarstvo. Mogoče je zaradi vina tem področju ustvarjalna domišlija verjetno večja, kot pri vozovih. Koliko različnih tipov stiskalnic so se domislili in izdelovali. Vzrok je lahko tudi v tem, da so vozove v glavnem izdelovali izučeni mojstri – kolarji ali bognarji. Stiskalnice oz. preše pa so v glavnem izdelovali sposobnejši ljudje kar doma, razen zahtevnejših. Opazil pa sem, da sta dva osnovna tipa stiskalnic in sicer osnovni tip zahodne Slovenije in osnovni tip stiskalnic jugovzhodne Slovenije. Sčasoma se je to vedno bolj mešalo, vendar npr. uteži – kvihta niso v zahodni Sloveniji nikoli uporabljali.

12. Preša – Vipava – zahodna Slovenija

Značilna zahodnoslovenska preša, narejena v Vipavi 1846. Sedaj je last Agroinda Vipava.

13. Preša – Dolenjska – jugovzhodna Slovenija

Narejena je bila leta 1888 v Jelševcu na Dolenjskem. Na tej kmetiji je še danes. To je značilen primerek iz jugovzhodne in vzhodne Slovenije.

14. Preša – Bela krajina

Ročna preša na tri vijake in tri koše. Doma je bila v Beli krajini. Izdelana je bila v drugi polovici 19. stoletja. Na kmetijah so bile potrebe različne in to je primerek prilagoditve naprave svojim potrebam. Preša je sedaj last Tehniškega muzeja v Bistri.

15. Preša – Buckovi v Neblem

Stara je blizu 300 let. Izdelovalec je neznan, vendar je njegov vklesani znak na kamnitem koritu popolnoma enak kot na izdelkih pri gradu Miramare v Trstu. Od tod je tudi ugotovljena starost preše. Še vedno je last Buckovih iz Nebla v Goriških Brdih.

16. Preša – Vipava (300 let)

Nekoč je bila last neke vipavske kmetije. Sedaj je last Agroinda Vipava. Stara je okoli 300 let. Za takratne razmere je bila prava mojstrovina. Kot pri večini preš tudi pri njej prevladujejo deli iz hrastovega lesa.

Ne bom razlagal svojih načrtov. Veliko jih je. Po mojih dosedanjih izkušnjah so ti izdelki vzbudili veliko pozornost in upam, da bo tako tudi vnaprej. Bralcem, posebno pa obiskovalcem mojih razstav, želim veliko paše za oči, pa tudi to, da bi se jim ob pogledu utrnil kak lep spomin na otroška leta, preživeta na kmečkih domovih. Lahko rečem, da smo Slovenci bili in še vedno smo podeželski narod. Tisti, ki imamo kako leto več, pa se še vedno spominjajo lepih stvari, ki so »živele« na naših domačijah.

Od malega sem zahajal v prostore, kjer je ob vdoru sončnih žarkov zažarel ta »zlati« prah lesa. Tudi sedaj,v zadnjih letih, iščem te prostore. Teh je še nekaj, vendar »zlatega« prahu je vedno manj. Žal še vedno preveč govorimo, a dediščina propada. Škoda. Še nekaj ljudi je, ki so se s temi starimi obrtmi ukvarjali, in ti vedo še marsikaj zanimivega iz naše bogate furmanske in vinarske preteklosti. Prav od njih sem se naučil tehnologije dela. Zvedel sem veliko starih imen in izrazov, pa tudi marsikatero sedaj že skoraj pozabljeno zgodbo iz tistih časov. Naj na koncu omenim nekaj starih mojstrov, ki so mi s svojim védenjem priskočili na pomoč:

pok. Stane Dolgan	– Nova Sušica – kovač
Jakob Volk	– Vremski Britof – kovač
Albert Čepar	– Barka – mizar
Rajko Štok	– Dutovlje – kmet in vinogradnik
pok. Franc Vitez	– Divača – kolar
Tone Umek	– Lokev pri Divači – kolar
Alojz Guštin	– Vrhovlje – kamnosek in vinogradnik
Mirko Turčinovič	– Dol pri Vogljah – kamnosek
Jože Mahnič	– Griže – vinogradnik
Alojz Sorta	– Kodreti – kmet in vinogradnik
pok. Anton Prelc	– Barka – sodar, oglar, kolar in kovač – vse samouk
Boris Blažko	– Lokavec – oblikovalec v Goriškem muzeju, vnet zbiralec starih voz in opreme in velik ohranjevalec furmanskih običajev v Lokavcu nad Ajdovščino

Slovar narečnih besed

V slovarju ne razlagam izrazov za posamezne dele, ki so jasno označeni na skicah

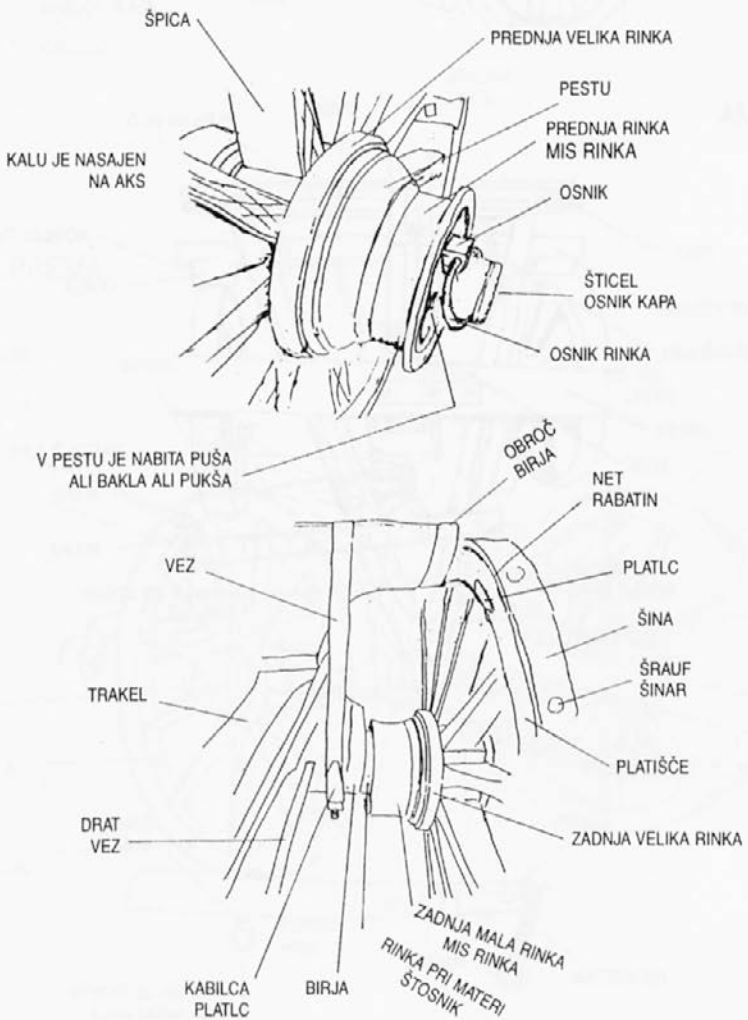
aks	– os, osovina
balancin	– vaga pri vozu
bedenj	– velika lesena posoda, zgoraj odprta, kjer vre grozdje za mošt
bendima	– trgatev
birja	– majhen kovinski obroček
bognar	– kolar, izdelovalec lesenih delov voza
brentač	– lesena sploščena posoda za nabiranje grozdja, ki jo nosijo na hrbtu
cvek	– žebelj
čebron	– lesena posoda, široka 60 cm, visoka 80 cm. Pet do sedem jih je naloženih na voz in v njih vozijo grozdje domov
drat	– žica
farajt	– vožnja s pripregami (pred osnovno vprego)
farajtati	– vleči voz z več kot parom živine
farajtarca – vaga in rinka	– dodatki na sprednji strani ojesa za vprego dodatnih pripražnih živali

furman – vodnik vprežnih živali
gvint – kvint – navoj na vijaku
iglica, jeglica – lesen ali kovinski klinček ali sornik, lahko tudi v vlogi osi
jabku – jabolko ali okrogel ročaj (navadno iz medenine), pri zavori voza
java – kamnolom
kalu – kulu – kolo
kajla – stožčasto oblikovan klin ali zagozda
ketna – dolga veriga
klada – lesen kos (kos drevesnega debla)
– tnalo ali tudi prečni masivni kos lesa pri prešah
kontrapez – vzvod
koritu – korito (leseno, kovinsko ali kamnito)
kovanje – splošen izraz za kovinske dele
kviht – utež
kulca – voziček, plužna – voziček pred plugom
kijc – lijček za tekočine
nafa – posebna majhna lesena posoda z ročajem – pomožna posoda pri pretakanju vina
net – rabatin – zakovica
obut – okrogla oblika reber pri prešah, ali lesena »obleka« mlinarskih kamnov
otka – »lopatica« za čiščenje pluga
pekel – kavelj
pestu – pesto – sredinski del kolesa – skozenj gre os
pleh – pločevina
polenu – kos lesa
priša – stiskalnica, preša
pukša – bokla – puša, del drsnega ležaja, montirana v pesto kolesa
rinka – okrogel ali ovalni člen verige
roč – ročaj, držalo
ruha – iz žakljevine narejen kvadraten kos (navadno 2 x 2 m), na vogalih so prišite vrvice, da z njimi lahko zavežemo naloženo steljo ali seno
šina – tračnica, velik obroč na kolesu
škalon – močan voz za prevoz skal v kamnolomu do glavnih cest
šišla – posebej narejena lesena zajemalka za vino, podobna vejalnici za žito
šrauf – vijak
štanga – oje pri vozu, drog ali vzvod
štic! – klin, zagozda ali konec nekega kovinskega dela
trahtar – lijček za tekočine
vodzat – od zadaj
vaga – tehtnica ali naprava, ki deluje na principu tehtnice
vejenca – vejalnica za žito in razsuti material
vinta – vijačni del zavore, preša ali stiskalnica, nekaj za navijati
žbrinca – koš za steljo
žlajdra – kratka veriga – običajno dolga do dva metra, na eni strani ima okroglo rinko, na drugi pa kavelj
žlajf, rajs – zavora (celotna naprava)

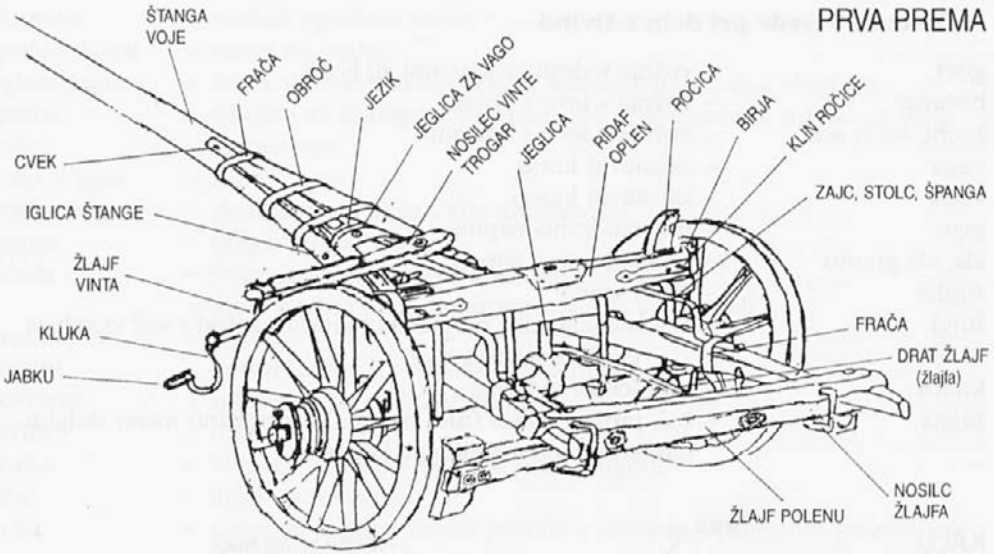
Domače besede pri delu z živino

govt – vožnja v desno s kravami ali konji
bistagar – vožnja v levo s konji
hsebi, les h sebi – vožnja v levo s kravami
vega – zaustaviti konja
voga – zaustaviti kravo
gijo – pognati konja naprej
ala, ala gremo – pognati kravo naprej
štrglat – čistiti kravo
štrigl – železen »glavnik«, narejen kot krtača z zobki v več vrstah za čistiti (štrglati) krave
krtača – trda ščetka za konje
žajgla – bič, prožna palica (tudi pletena), s približno meter dolgim jermenom, privezanim na koncu

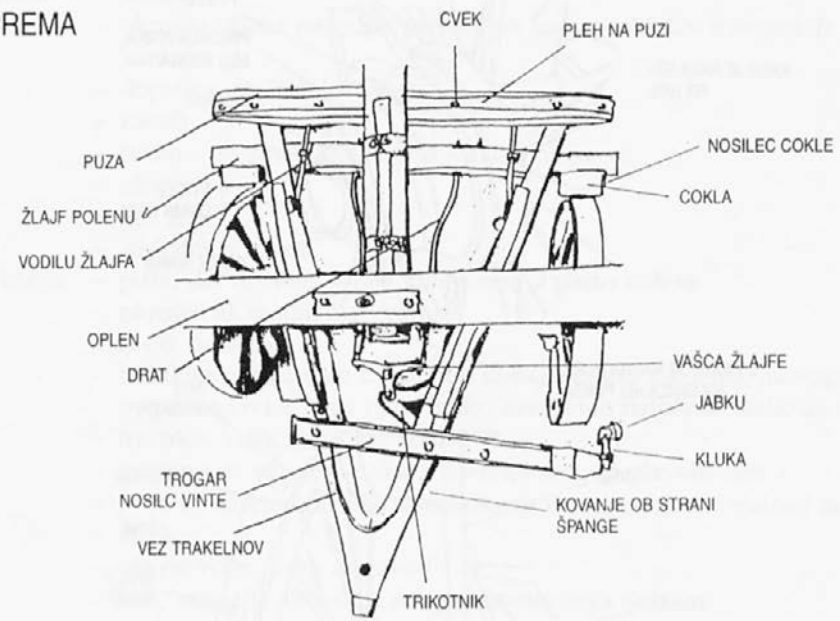
KALU

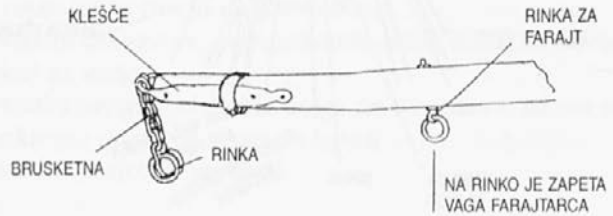

PRVA PREMA

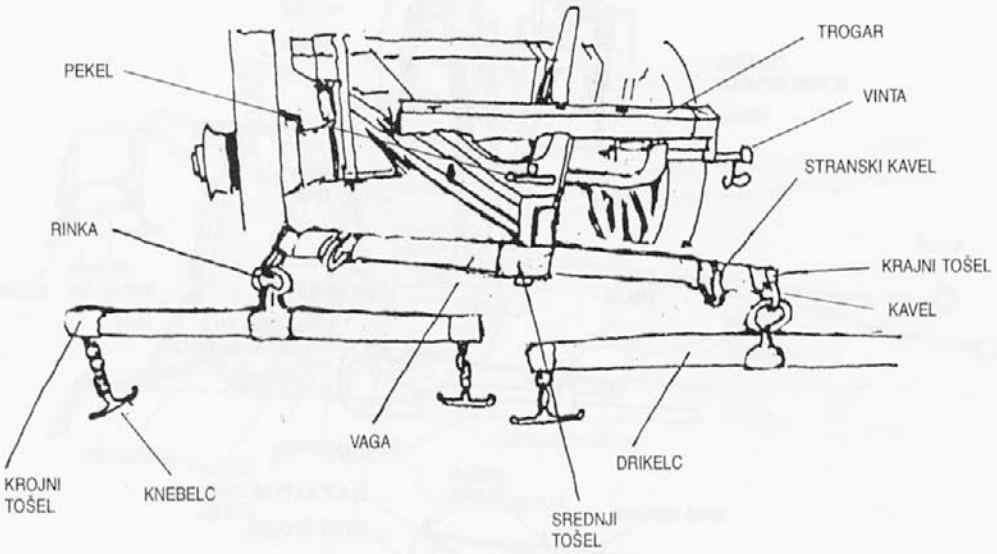

PRVA PREMA

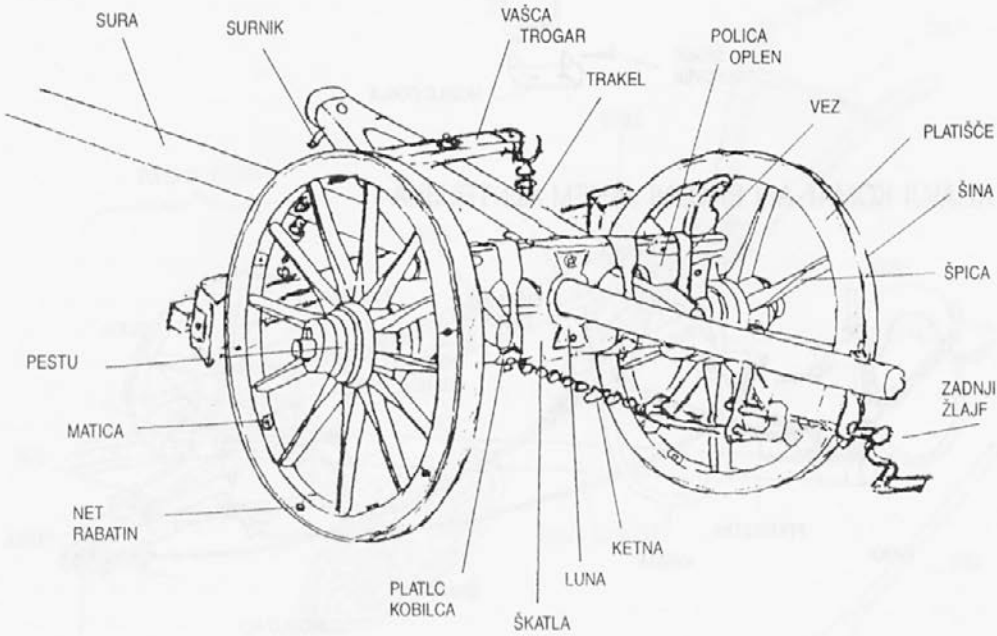

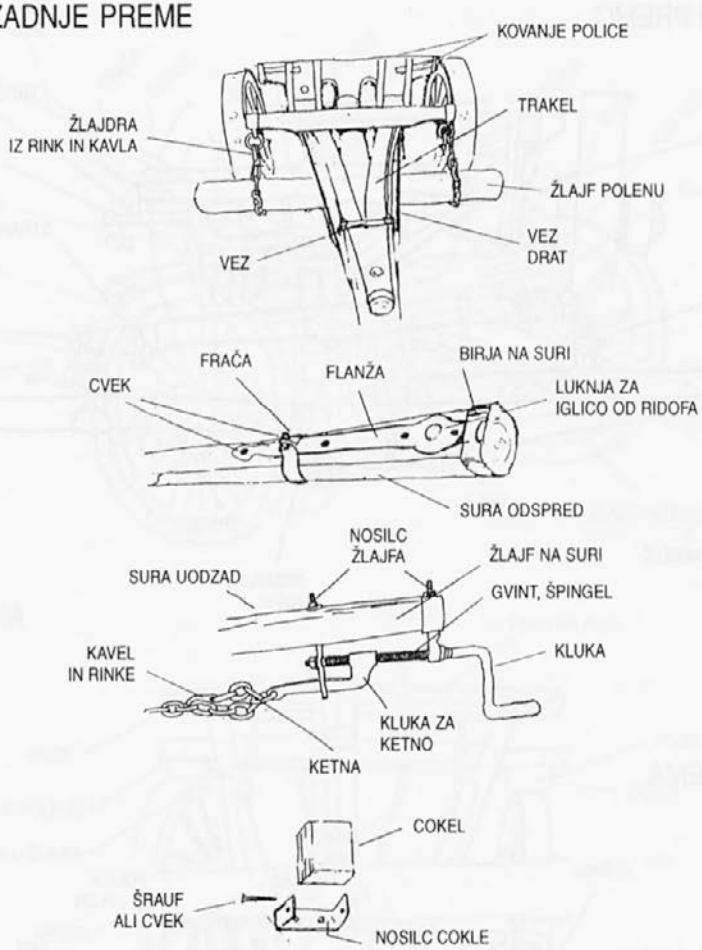
PRED PRVO PREMO

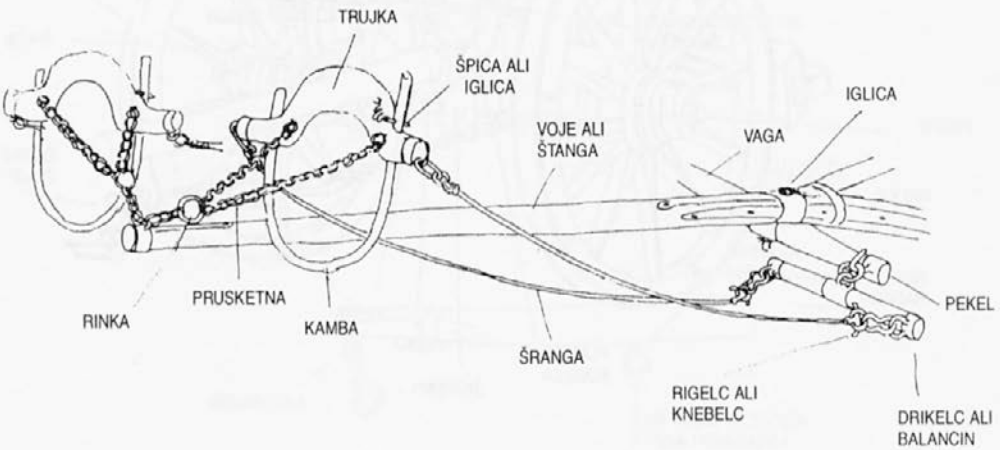
ZADNJA PREMA

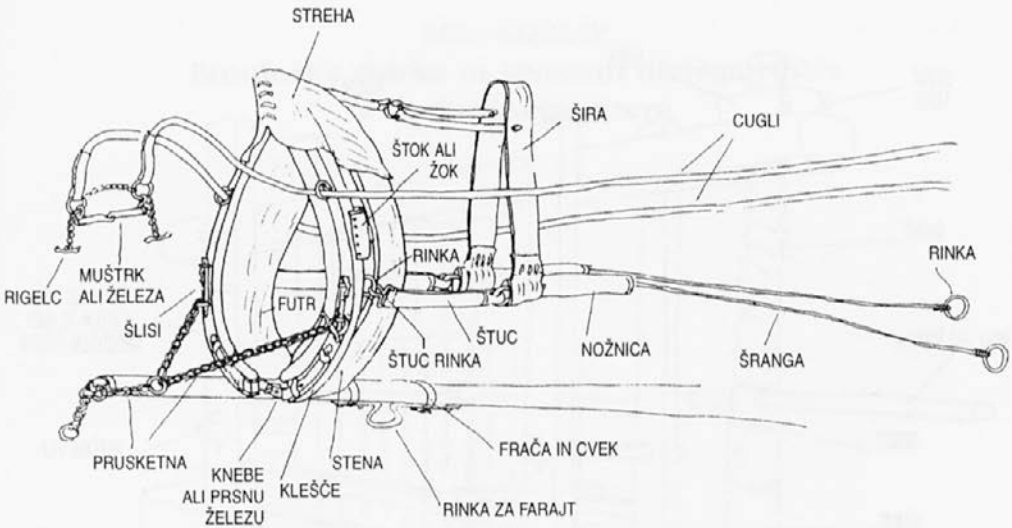
DODATKI ZADNJE PREME

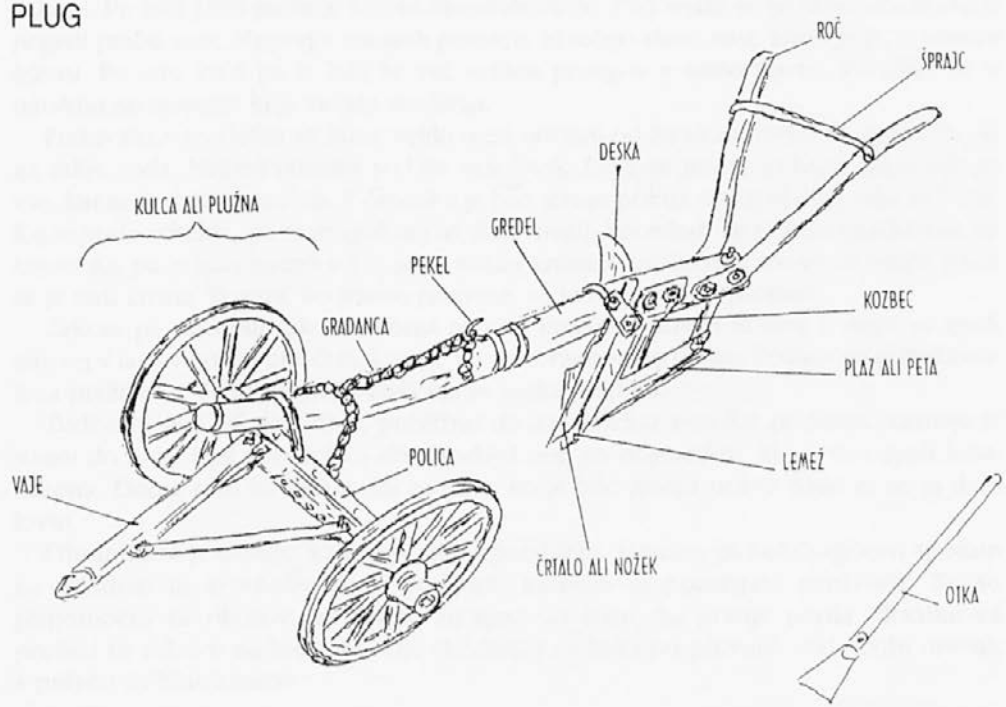
KRAVJI KOMAT ALI ENOJNI JAREM ALI TRUJKA

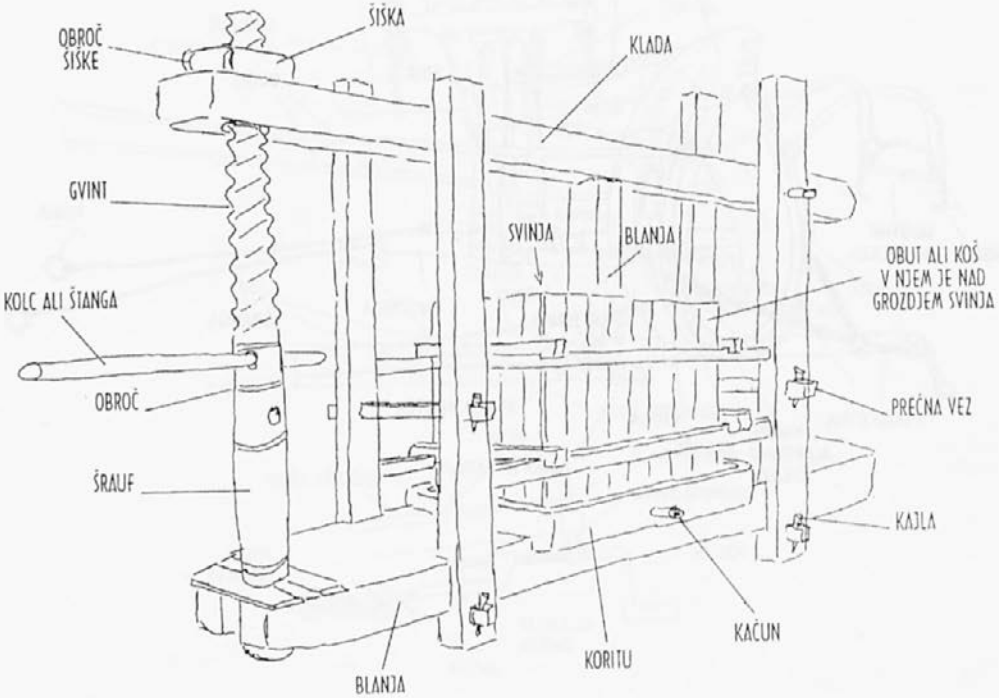
KOMAT ZA KONJA

PLUG

PREŠA

OBROČ ŠIŠKE
ŠIŠKA
KLADA
GVINT
SVINJA
BLANJA
OBUT ALI KOŠ V NJEM JE NAD GROZDJEM SVINJA
KOLC ALI ŠTANGA
OBROČ
PREČNA VEZ
ŠRAUF
KAJLA
KAČUN
KORITU
BLANJA

Miro Kunstek

Etnološka zbirka in spomini divjega ribiča s Cerkniškega jezera

Uvod

Sem zadnja generacija prebivalcev te doline, ki je še imela možnost doživeti jezero tako, kakršno je bilo stoletja nazaj. To pomeni čisto in nedotaknjeno. Brez strahu za zdravje si lahko pil vodo iz potokov.

V jezeru so se odvijali vsakoletni ciklusi polnjenja in praznjenja. Veljali so naravni zakoni. Po letu 1965 pa se je začelo onesnaževanje. Prvi znaki so se pokazali, ko se je pojavil pralni stroj. Najprej v manjših potokih, ki tečejo skozi vasi, kasneje pa v samem jezeru. Po letu 1965 pa je bilo še več velikih posegov v samo jezero. Porušilo se je naravno ravnovesje, ki je veljalo tisočletja.

Prebivalci v tej dolini so bili v veliki meri odvisni od živali in rastlin na področju, ki ga zalije voda. Najbolj odvisne so bile vasi Otok, Dolenje Jezero in Laze. Izkoristili so vse, kar se je dalo uporabiti. V času, ko je bilo jezero polno, so lovili ribe, rake in žabe. Ko je voda odtekla, pa race (golice) in divje živali. Spomladi se je želo mlado trsje za konje. Ko pa je bilo jezero suho, se je kosila kravina (vrsta ostre trave) za steljo, pasla se je tudi živina. Pozimi, ko jezero zamrzne, se je rezal led za prodajo.

Zakoni pa niso bili nikoli v korist revnim kmetom. Jezero in ribe v njem so imeli najprej v lasti vitezi in graščaki, kmetje pa so si vzeli samo toliko, kolikor so potrebovali za preživetje. To je bil način življenja in vaška folklora.

Tudi sam sem bil divji ribič; približno do leta 1965 iz potrebe po hrani, kasneje iz strasti do lova. Ujel sem veliko rib. Prodajal sem jih bogatejšim, ki se niso upali kršiti zakona. Doma smo jih tudi sušili za čase, ko je bilo jezero polno vode in se ni dalo loviti.

Ohranilo se je orodje, katerega smo uporabljali. Hranim ga kot dragocen spomin na mladost in iz spoštovanja do ljudi, katerim je pomagalo preživeti. To so pripomočki za ribolov, za režnjo in spravilo ledu, za pranje perila, drsalke za promet in zabavo na ledu, burklje (hodulje) za hojo po plitvejši vodi, čoln drevak s polačo in ključavnico.

I. PREDMETI IZ ETNOLOŠKE ZBIRKE

Čoln drevak

Kmetje v vaseh Otok, Dolenje Jezero in Laze so si težko predstavljali življenje brez čolna drevaka. V teh vaseh jih je bilo pred 2. svetovno vojno čez 70. Za vaščane teh vasi je pomenil isto kot za okoliške vasi vprežni voz. Drevake so uporabljali za prevoz ljudi, živine, sena, lesa itd. Na njem so vozili novorojence h krstu, ohceti iz ene vasi v drugo, mrtvece na pokopališče... Na njih so se odvijali veliki dogodki. Čolni so bili dolgi od 9 do 12 m in težki čez 700 kg.

Čoln drevak

V vasi Otok so imeli do 2. svetovne vojne vsakoletno tekmo z drevaki. Na velikonočno nedeljo so na Gornje Jezero peljali žegen. Po koncu obredne maše so sedli v čolne ter vsi naenkrat štartali. Veslalo se je na vse štiri »cige« (vesla). Aktivne so bile tudi ženske, ki so priganjale in kričale na moške, naj močneje veslajo. Ko so priveslali do Otoka, so jih tam čakali spočiti mlajši družinski člani, ki so z vso močjo tekli z žegnom proti domu. Družina, ki je bila prva doma, je pričakovala tisto leto nek srečen dogodek pri hiši.

Burklje

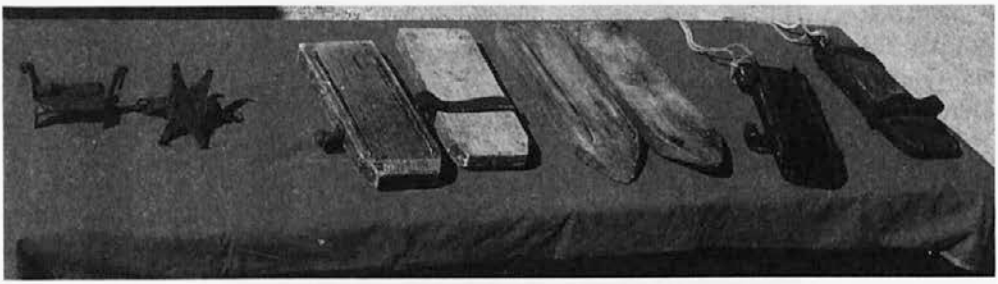
Burklje (hodulje) so uporabljali Otočani za prihod z Otoka na kopno, večinoma otroci za v šolo, če voda ni segla več kot 70 cm v višino.

Drsalke

Ob jezeru so obstajale tri vrste drsalk. Te drsalke so avtohtone. Podobne niso znane nikjer v Sloveniji. Na Dolenjem Jezeru so jih imenovali *plohki*, v vasi Otok *šmrklje*, v vasi Laze *smǝči*. Na Otoku in v Lazah se niso spreminjale do sodobnih drsalk. Na ročno stesan plohek (debelejšo desko) so na spodnji strani pritrdili dve kovinski žici in drsalke so bile narejene. Če si hotel drsati, si moral imeti še špicarico ali šilo, s katerim si se med nogami poganjal. Šilo je imelo močan in približno 2 m dolg drog, na katerega

je bila nasajena kovinska rogovila z enim ravnim in enim zakrivljenim roglom. Če si se slučajno vdrl v vodo, si se z njim lahko reševal na led.

V zgornjih vaseh ob jezeru so tem drsalkam dodali še jermen. Imenovali so jih *krplje*. Te krplje pa so bile zelo nevarne in večkrat si lahko padel. Jermen ni bila izboljšava, ampak ovira. Te drsalke smo uporabljali do sodobnih drsalk okrog leta 1970.

Drsalke

Drsalke z Dolenjega Jezera, ki jih je iznašel Brkinov stric okrog leta 1930, pa so že imenovali *drsalke*. Z njimi si lahko drsal brez špicarice. S konicami spredaj in zadaj si poganjal in zaviral. Z njimi so lovili ribe in se tudi drsali. Te drsalke se niso razširile v nobeno sosednjo vas, verjetno zaradi močne tradicije prvotnih. Kasneje so se uveljavile železne drsalke (moške in ženske) za na obuvalo.

Tudi na drsalkah se je odvijala vsakoletna zabava na ledu. Za Božič so Otočani drsali k polnočnici. Po obredu so se zbrali na Gorenjem Jezeru pri mostu. Vsi naenkrat so štartali proti Otoku. Družine so se držale skupaj; zaradi varnosti, da bi se kdo ne vdrl v vodo. Drsali pa so vsi, od otrok do starih očetov.

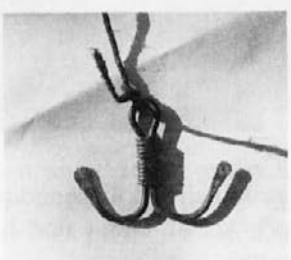
Orodje za ribolov

V jezeru živi 10 vrst rib: ščuka, klen, krap, linj, menek, mali in veliki glavač, rdečeperka, ostriž, potočna postrv in podust. Izumrla je jezerska postrv. Od teh je 7 avtohtonih. Od drugod pa so prinesli rdečeperko, krape in ostriže.

Na vzhodnem delu jezera (v Dovicah) pa raste edina mesojeda rastlina v Sloveniji. To je okroglolista rosika, ki je svetovno ogrožena.

Draža

Na Dolenjem Jezeru je bil pred 2. svetovno vojno na sv. Petra dan, ob vaškem žegnanju, dovoljen lov na dražo. Ribe je šla dražit (lovit) cela vas. 3 m dolgo vrvico

Trnek za dražo

(šmis) so navezali na 6 m dolg natek (palico). Na koncu vrvice je bil trnek, na katerega so nataknili žabo. Rezervo žab so imeli kar v oslovniku. Na dražo se je ulovila samo ščuka. Lovili so jih s čolna drevaka. Taka navada lovljenja je bila v vaseh Otok in Dolenje jezero.

Vaba

Na trnek so natikali gliste, kobilice ali drobovino. Vrvice so privezali za veje ob potoku. Tako navado lovljenja imajo še sedaj mlinarji. Njim ni potrebno naloviti rib za več dni, ker jih imajo vedno v jezu ob mlinu. Na vabo se ujame največ postrvi ter klenov.

Zadrga - zanka

Zadrga je bila narejena iz konjske žime. Privezal si jo na 2 m dolgo palico. Ko si zagledal ščuko, si se ji previdno približal na 2 m. Zanko si ji nataknil do škrg in ko si

Zadrga ali zanka

potegnil, jo je zadrgnilo. Na ta način so se lovile manjše ščuke (večje so bile previdnejše). V eni uri se je dalo ujeti tudi do trideset ščuk. Tako so lovili predvsem otroci.

Vrša

Pletena je bila iz vrbovih šib ali mreže iz vrvice, v kateri so bili obroči iz bezgovega lesa, ki je najbolj odporen proti vodi. Vrša se je uporabljala v zgornjih delih jezera, kjer

Vrša za ribe

so ožje struge. Najprej so strugo ali potok zagradili, v sredino pregrad pa so privezali vršo. Nastavili so jo ponoči, ker se takrat ribe hranijo in premikajo. V vršo so se največkrat ujeli kleni in postrvi.

Vrša za rake

Narejena je bila iz vrbovega ali bezgovega lesa. Čez noč si jo nastavil v stoječo vodo. Ko se je rak vračal z nočnega hranjenja, se je zjutraj skril v prvo temno luknjo. Tako se je zapeljal skozi luknjo v vršo in v njej se je počutil varnega. V eno vršo se je ujelo več kilogramov rakov in zjutraj smo jih hodili pobirat.

Vrša za rake

V Cerkniškem jezeru je do leta 1976 živel rak jelševec. To je bil velik rak, težek več kot 0,5 kg. Ker so zelo občutljivi na onesnaženo vodo, so leta 1976 čez noč poginili vsi. Pomoril jih je strup iz tovarne ivernih plošč, ki je kot kisel dež padel v jezero. V zgornjih predelih potokov še danes živi manjša vrsta rakov, to so koščaki.

Osti

Opisoval jih je že Valvasor. To so vilice s petimi roglji, nasajene na drog. To je 2 do 12 m dolga okrogla palica, smrekova sušica. Osti so izdelovali kovači. Železo je moralo

Osti

biti pravilne trdote. Če si zadel kamen, so se morale osti zviti, rogelj ni smel odleteti. Ta način lova je bil v navadi v zgornjih vaseh, kjer so potoki zaraščeni z vrbami in je težje loviti z drugimi pripomočki. Če so te ujeli pri lovu z ostmi, si bil denarno kaznovan ali zaprt. Štele so za hladno orožje, ker si se z njimi branil pred čuvaji.

Sak

Opisuje ga Valvasor. To je iz drobne vrvi pletena mreža, podobna veliki vreči. Nasajena je na 2 m dolgo palico. Za en sak si uporabil 12 kolačev vrvice, to je 1200 m.

Sak

S sakom si hodil po vodi do vratu. Večji so hodili po sredini brega, manjši ob strani in skupaj so vzporedno vlekli sake. Ko se je ujela riba, so se vsi ustavili in počakali, da si jo vrgel iz vode. Da je bil lov s saki učinkovit, je moralo loviti več ljudi hkrati. Ta način lova je bil v navadi v vasi Lipsenj in Goričice.

Bet ali kladivce

Tudi njega je že opisoval Valvasor. To je bil lesen bet iz grčavega lesa, nasajen na štil (drog). Z drsalkami si drsal po ledu. Ko si skozi prozoren led zagledal ščuko, si z

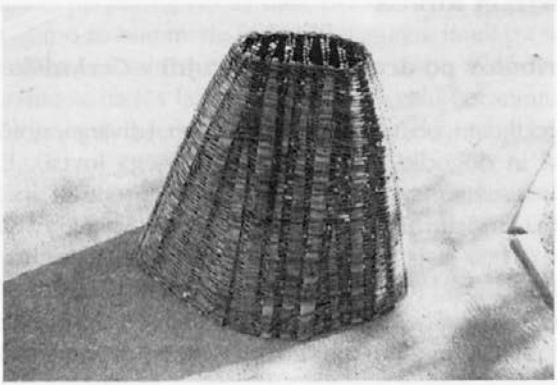
Bet

betom udaril po ledu nad njeno glavo. Omamljeno ribo je voda dvignila pod led. S sekiro si v led izdolbel luknjo in pobral ribo. Ponavadi je lovilo več moških. Zgodilo se je, da je eden drugega udaril po nogi in zaradi tega so se lahko tudi stepli.

Koš

Bil je najučinkovitejše orodje za lovljenje rib. Tak način lova so prinesli k nam možje, ki so bili v ujetništvu v Rusiji kot avstroogrski vojaki. Koš se je takoj razširil po vsej dolini, saj ga je bilo iz vrbovih šib enostavno splesti. Z njim si hodil po vodi, ki ni

smela biti globlja od enega metra. Vsakokrat si ga moral dvigniti iz vode in ga zopet potisniti v vodo do dna. Ko je bila riba v košu, si jo takoj začutil. Nato si jo ujel z roko v samem košu. Na noč smo štirje ujeli do 100 kg rib ali več.

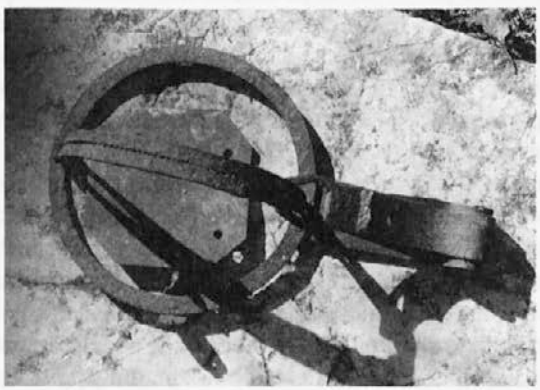
Koš

Razdelitev rib

Ko smo prinesli ribe domov, jih je bilo treba pravilno razdeliti. Vsi smo morali dobiti enako količino. Obstajalo je pravilo za to delitev. Najbolj izkušen je najprej zložil ribe v vrsto po velikosti. Nato jih je metal na kupe, kolikor je bilo članov lova. Ko je bil plen razdeljen po kupih, se je moral eden od članov obrniti proti steni. Tisti, ki je delil ribe, je z roko pokazal na nek kup in vprašal tistega, ki je gledal v steno, čigav je kup. Odgovoriti je moral poimensko in spraševal ga je, dokler vsi kupi niso bili razdeljeni. Taka razdelitev je bila najhitrejša, brez prerekanja in tudi najbolj pravična. Kajti najbolj je bil mamljiv kup z največjo ščuko.

Past za vidro

To so bile t.i. lisice, kakršne so uporabljali za lov na zveri. Ko si po stopinjah v snegu ugotovil, kje ima vidra pot za lovit ribe, si na tem mestu nastavljal vsako noč svežo ribo. Ko je začela vidra redno jemati plen, si nastavil past. V past si privezal svežo ribo. Past si z eno žico privezal za vrbo ob vodi, z drugo žico pa kamen, da se je vidra ujela in se zvalila v vodo ter se utopila. Kajti če se ne bi utopila, bi si poškodovala kožo, ki

Past za vidro

je bila zelo cenjena. Meso se je pojedlo, mast pa uporabila za razsvetljavo ter mazanje usnja. Vidra je na področju jezera izumrla leta 1977.

II. SPOMINI DIVJEGA RIBIČA

Ravbšic - divji ribolov po drugi svetovni vojni v Cerkniškem jezeru

Opisal bom dogodke in občutke ribiča ravbšica (divjega ribiča), ki bi se lahko primerjali z občutki in dogodki lovca ravbšica (divjega lovca). Eno in drugo se je največkrat počelo v družinah, v katerih je bilo veliko otrok in le-te je bilo težko nahraniti z domačimi pridelki. Hišna tradicija ravbšicanja pa je bila odvisna tudi od same lege doma. Če je hiša stala na spodnji strani vasi, bližje jezeru, je bil to ribolov. V hišah v gornjem delu vasi, ob robu gozda, pa so ravbšicali gozdne živali. Kajti neopazen prenos plena in orodja skozi celo vas je bil nemogoč. To pravilo je veljalo za našo vas Grahovo, ki se razteza na enem kilometru dolžine v smeri S–J, jezero pa leži na njeni južni strani.

Od terena v jezeru je bilo odvisno orodje in način lova, to pa se je razlikovalo od vasi do vasi.

Nekateri kmetje so si pred 2. svetovno vojno lastili tisti del struge (potoka), ki je tekel čez njihovo senožet (parcelo).

Primer je bil, da je ribiški čuvaj dobil kmeta, ki je lovil ribe na svojem ozemlju. Prijavil ga je sodniku. Ko mu je sodnik določil višino kazni, mu je kmet odgovoril, da je lovil na svojem posestvu. Sodnik je vztrajal pri kazni, ker so voda in ribe v njej državna last. Kmet je zagrozil, da bo v primeru kaznovanja zahteval od države, da umaknejo vso vodo z njegove zemlje. Koliko kazni je plačal, ni znano.

V naši vasi Grahovo smo za ravbšic največkrat uporabljali osti. Z njimi si lahko lovil z brega. Teren je bil kamnit, bilo je veliko drevesnih korenin. Voda v potoku Žerovniščice je bila vseskozi v senci, ker ob njej rastejo vrbe. Voda je tekoča, zato se ne segreje. Če si hodil v potoku, nisi dolgo zdržal notri, zato si moral ven vsakih nekaj minut. Še ena težava je bila v tem potoku. Poleti, pravzaprav konec poletja, ko izviri v Žirovniščici niso bili tako močni, bi moralo pet mlinarjev napolniti jezove. Ob dvigovanju zapornic se je voda skalila več kilometrov navzdol. Če si takrat prišel lovit, si domov navadno odšel praznih rok. Ta potok je bil od naše vasi oddaljen nekako dva kilometra. V njem je bilo možno loviti tudi podnevi. Vrbe so nas dobro sprejele v svojo zaščito. Torej če nisi hotel priti domov brez rib, si moral podaljšati hojo še za dva kilometra do drugega večjega potoka.Ta pa ni bil tako primeren za dnevni lov, ker ni bilo grmovja ali dreves, ki bi nam nudila skrivališče. Bilo pa je tudi več ribičev, kjer so lovili z ribiškimi palicami. Stržen, kjer se je ulovilo več rib, pa je bil od naše vasi oddaljen pet kilometrov. Če smo se podnevi podali v Stržen, smo šli običajno v zelo slabem vremenu – v nevihti, dežju ali megli.

Izhajam iz številne družine. Poleg očeta in matere nas je bilo še šest otrok. Stalno sva lovila dva. Od leta 1950 do približno 1970 smo ulovili približno 400 kg rib letno. Družini je doma ostalo 100 do 150 kg rib. V vasi Grahovo, ki je imela v tistem obdobju 100 hiš, smo povprečno na leto ulovili 1000 kg rib. Večje povprečje bi prišlo v manjših vaseh, kjer se je lovilo skoraj v vsaki hiši; npr. Lipsenj ali Goričice. Take količine rib je bilo možno uloviti približno do leta 1978, potem pa je začelo število rib v jezeru naglo upadati. Vzrok je bil v onesnaženju vode. Po množičnem poginu rakov leta 1976 se je

zmanjšala količina hrane za vse ribe. Veliko pa je k temu pripomoglo samo vreme. Jezero je začelo večkrat na leto usihati, s tem pa je bilo moteno tudi drstenje rib. Po letu 1980 je v jezeru 80% manj rib. Vedeti moramo, da je bila prava sezona lova en mesec do dva na leto, ko je jezero usihalo. Vmes pa se je v gornjem delu jezera lovilo na slepo. Na ta način pa si ujel le po par kg rib na dan. Do leta 1965 se pozimi ni lovilo, četudi je bila voda manjša. Zime so bile mrzle in z veliko snega, imeli pa smo slabo obutev. V gumijastih škornjih so noge kaj hitro ozeble. Kasneje v letu 1965, sem si kupil že dobre čevlje (čižme).Tako smo se na lov lahko podali tudi v velikem snegu in mrazu. Največja ščuka, ki smo jo ujeli pri naši hiši, je merila 112 cm. Najtežji pa je bil krap z 18 kg. Tega smo ujeli leta 1981.

Sprašujem se, kje je bil vzrok, da smo toliko časa preživeli v jezeru. Praviloma smo v jezero hodili lovit iz velikih družin, v katerih je bil prisoten tudi alkohol. Gospodarji teh družin so večji del časa preživeli v gostilnah. Za otroke iz takih družin pa je bilo to edino »zdravilo«, da si lažje prenašal družinske strese. Hkrati pa je bilo to nenehno dokazovanje svojih sposobnosti; nečesa, kar ni znal in si upal vsakdo. Mislim pa, da je bilo tako »kršenje zakona« otrok v problematičnih družinah najbolj zdravo za njih in za takratno družbo. Vsi dogodki in doživetja v zvezi z ravbšicanjem do mojega 15. leta starosti, t.j. do okrog leta 1969, se mi v spominu prikazujejo kot ena sama mora. Podobno razmišljajo tudi moji prijatelji, s katerimi smo v tem obdobju največkrat hodili v jezero. Največ nas ima v spominu, da nas je stalno zeblo. V jezero smo večinoma hodili bosi. Čeprav smo imeli utrjene podplate, sem imel večkrat predrte. Podplat se mi je predrl na enoletnem pokošenem trsju. Po takem terenu si moral hoditi tako, da si z nogo podrsoval. Na ta način pa te je urezala ostra kravina (stelja) med prste. Ker si potem hodil po blatu in umazani vodi, se je ta rana vsakokrat zagnojila. Če je bilo potrebno bežati, pa nisi mogel paziti na štrclje od trsja in takrat si sigurno dobil v podplat nekaj lukenj. To smo zdravili s svinjskim lojem.

Druga muka (težava) pa je bila stalno razpokana koža, katero je sapa (veter) izsušila. Ko sem prišel iz vode, se nisem nikoli obrisal (niti se nisem imel s čim) ali preoblekel. Posušila me je sapa. Največkrat sem imel razpokane ustnice in noge od členkov navzdol. Če sem šel v jezero obut, sem običajno obul gumijaste škornje, ki pa niso bili primerni. V jezeru sem moral hoditi po veliki kravini, mokri od rose. Rosa mi je padala na škornje in seveda tudi na rob in v samo obuvalo. Ker sem hodil celo noč, mi je odrgnilo kožo ob zgornjem robu škornja. Peklo me je seveda kar nekaj dni. Za to nadlogo ni obstajalo nobeno zdravilo ali žauba (mazilo). Še nekaj dni sem potem moral hoditi z zavihanimi škornji.

Stalne probleme pa sem imel tudi v šoli. Izsušenega blata na nogah nisem mogel odstraniti z nobenim milom. To pa je bila priložnost za nekatere »tovariše« (učitelje), da so me osramotili pred sošolci. Tudi na to sem se privadil. Če me je učitelj napodil domov umit se, se tisti dan nisem več vrnil v šolo.

Velik problem je bila tudi izčrpanost udeležencev ravbšicanja. Še sedaj se ne morem sprijazniti s tem, da nismo nikoli vzeli s seboj ne hrane ne pijače.

Največkrat se za ribolov nismo dogovarjali v naprej. Eden se je spomnil, po daljšem pogovoru je privolil še kdo, ko pa je bil za to še tretji, smo se pa na hitro domenili. Takoj smo določili kraj lova in kaj kdo vzame s seboj. V vsakem delu jezera pa se je lovilo drugače. Največkrat se je košarilo, za rezervo pa smo vzeli s seboj še 3 m dolgo »štango« z ostmi. Šele po letu 1970, ko se je pojavila kareta (ročni voziček) z gumijastimi kolesi, smo jo jemali s seboj za prevoz pripomočkov. Prej je preveč ropotala. Kareto smo puščali 2 km pod vasjo, saj se nismo vračali po isti poti, kot smo šli v jezero.

Če sem lovil 6 do 8 ur, me je voda kar precej izčrpala. Stalno sem bil v vodi do pasu ali vratu. Vsakih nekaj sekund sem dvignil koš iz vode in ga ponovno potisnil vanjo. Ko sem dvigoval koš iz vode, je bil ta težak okrog 8 kg, saj je s seboj potegnil še nekaj litrov vode. Izčrpanosti nisem čutil, dokler me ni pričelo tresti od mraza. Včasih je kdo pred odhodom v jezero kaj popil (alkohol). Takih, čeprav so bili spretni pri lovu, sem se izogibal, če sem ugotovil to prej, preden smo šli v jezero. S takim so ponavadi nastale težave, ko je bilo treba nositi nalovljene ribe domov. Izgubil je veliko več telesne moči. Če smo hodili počasi, me je zeblo, hitro pa se ni dalo, če je bil eden od štirih članov brez moči. Če sta bila dva, pa še huje.

Nalovljene ribe smo dali v dve vreči. Razdelili smo jih po teži. V vsaki jih je bilo približno 50 kg ali več. Do naše vasi je bilo 5 km hoje, po težkem terenu z luknjami in raznimi grabni. Največja težava pa je nastala pri določanju smeri, posebno če je padla gosta megla. Najprej je orientacijo izgubil tisti, ki je tisti dan popil kaj alkohola. Ko se je začelo dvomiti o pravi smeri, smo se začeli prerekati, kdo ima prav. Prišlo je do velikih prepirov in obtoževanj, kdo je napravil napako. Vsak je hotel uveljaviti svoje mišljenje, katera smer je prava. Jaz sem bil vedno siguren vase in nisem nikoli zašel. Nekateri pa so tavali po jezeru, dokler se ni zdanilo, da so videli, kje so. Ta težava je izginila, ko so okrog leta 1970 zgradili v Podskrajniku tovarno ivernih plošč – Iverka. Tovarna je delala tudi ponoči. Slišati je bilo lokomotivo in stroje. V megli smo vedeli, da je tam zahod in smo lahko določili točno smer.

Pri taki odpravi v jezero si izgubil kar nekaj kilogramov. Ko sem se zbudil iz spanja, so bile ličnice kar vdrte. Po takih težavah v jezeru sem se zarekel, da ne bom nikoli več stopil vanj. Spraševal sem se, kaj je treba tega, da se sam podam v tako trpljenje. Pred sabo sem videl samo toplo posteljo. Ko pa sem v nekaj dneh prišel do moči, se je zgodba ponovila.

Če si bil spreten pri lovu in si se izkazal kot dober in pošten vodja odprave, so te želele vse skupine, da greš z njimi. Nikoli se ni določevalo, kdo naj bi bil glavni na akciji, če nas je šlo lovit kaj več. Tudi dogovarjali se nismo, kdo naj bi šel. Če so me prišli iskat ali vprašat, če grem z njimi, sem najprej ocenil ekipo. Ker so me prišli iskat, sem tudi vedel, da lahko jaz določam pogoje in kraj lova. Določil sem vrsto in količino potrebnega orodja (pripomočkov). Če sem imel s kom iz ekipe že slabe izkušnje od prej, sem postavil tudi pogoj, da ga ne vzamemo s seboj, ker imamo lahko spet težave zaradi njega. Med hojo v jezero se ni veliko govorilo. Določili smo še šifre (razpoznavne zanke), če bo treba bežati, da se dobimo na določenem mestu. To je bilo določeno število kratkih in dolgih žvižgov. Dogovorjeno je bilo, da se med lovom nikoli ne kličemo poimensko. Med samim lovom smo uporabljali le najnujnejše besede. Uporabljali smo samo kratko besedo za sporazumevanje med tistimi, ki so lovili v vodi, in tistim, ki je pobiral ribe. Dogovorili smo se tudi, kdo bo prvi pomagal nositi ribe nosaču, če bo treba bežati. Vse to se je seveda dogajalo ponoči brez vsakih luči.

Ko je tisti, ki je lovil v vodi, že imel ribo v rokah, je dal znak pobiralcu na bregu, ki je hodil vštric (vzporedno), z besedo »hop«. Ta se mu je odzval z isto besedo. Ribo je vrgel kar najbliže pobiralcu. Ta jo je moral najti v visoki kravini. Če je ni takoj našel, je moral počakati, da se je začela premetavati (rendati) in je potem vedel, kje je. Če je bila riba velika, npr. ščuka, si pobiralca opozoril na večjo pazljivost.

V začetku lova so se pobirale vse velikosti in vrste rib, ko pa smo jih nalovili že za celo vrečo (žakelj), smo začeli delati selekcijo. Že tisti, ki je košaril v vodi, je ven metal samo večje, manjše pa spustil. En nosač – pobiralec je prišel na dva koša. Če so košarili

trije ali štirje, je bil potreben še en nosač – pobiralec. Če smo lovili na nevarnejšem mestu, npr. v zgornjem delu Stržena, smo morali imeti tudi stražarja. Običajno je pazil tisti, ki je pobiral. Stražar je bil nameščen v smeri, od koder je bilo najbolj nevarno, da pride čuvaj. Čuvaji so ponoči le redko imeli svoj obhod. Če je bila mirna noč, se je slišalo, ko si potisnil koš v vodo tudi več 100 m daleč. Takrat je bila potrebna še večja pazljivost. Če je naletela skupina iz ene vasi na skupino iz druge vasi, ni bilo milosti. Vedno so zbežali tisti, ki so imeli že nalovljene ribe, ker so se bali, da jih izgube ali da jih vzamejo ribiški čuvaji.

Največkrat smo bežali eden pred drugim; celo večkrat kot pred ribiškimi čuvaji. Razkropili smo se na vse strani. Ko smo se spet dobili skupaj, je vedno kdo manjkal. Ocenili smo situacijo. Vsak je povedal svoje mnenje o dogodku, zaradi katerega smo morali bežati. Po občutku in oceni vsakega posameznika smo sklepali, ali so bili res čuvaji ali pa taki kot mi. Če je bila zraven tudi policija, je bila velika razlika.

Čuvaji – bili so največ trije – so se držali skupaj, ker so se tudi oni bali zase. Večkrat smo s sabo vzeli tudi orožje. Uporabili smo ga samo enkrat, kar pa za tiste čase ni bilo nič nenavadnega. Kolega je s puško italijanko streljal nad glavami nepovabljenih obiskovalcev. Izginili so v temi.

Vsakokrat, ko smo se podali v jezero, smo doživeli kaj novega.

Prvič in zadnjič, da so me ujeli čuvaji

Bilo je okrog leta 1963. V šoli so se sošolci iz sosednje vasi Žerovnice hvalili, koliko ščuk je pri izviru Lipsenjščice. Pripovedovali so, da je tam, v nekem kotliču v velikosti šest krat šest metrov na tisoče enoletnih ščukic. V ta kotel pridejo, ko v Lipsenjščici upade voda in ribe se instinktivno umaknejo proti izvirom. Ker pa je tam trimetrski slap, ne morejo višje. Ko voda nekoliko upade, ostanejo ščuke ujete v kotanji.

S fantom iz Žerovnice sva se dogovorila, da nam pokaže, kje je to, saj nismo bili še nikoli na tistem koncu jezera. Šli smo z njim kar iz šole. Ko smo hodili skozi sosednjo vas, sem imel zelo slab občutek. Mislil sem, da kdor nas vidi, ve, da gremo v neko škodo. Zato smo se izogibali ljudi in se skrivali. Ko smo prišli do njegove hiše, nas je skril v skedenj. Njegovi starši bi takoj vedeli, če bi nas videli, da nekaj ne bo v redu in ne bi sina pustili nikamor. Izmuznili smo se iz vasi, še en kilometer daleč. Ko smo se približevali mestu, smo se najprej prepričali, če je dovolj varno. Ker ni bilo nikogar v bližini, smo stopili skozi grmovje. Takoj smo se tudi dogovorili, kam bomo bežali, če kdo pride. Zelo me je presenetilo, ko sem zagledal na tako majhnem prostoru tako veliko ščukic. Zavzeli smo vsak svoje mesto in takoj začeli loviti. V slabi uri smo z zadrgo (z zanko) nalovili vsak okrog štirideset ščukic. Velike so bile od deset do petnajst centimetrov. Sproti sem jih natikal na vrbno rogovilo. Kar naenkrat se je za hrbtom pojavil neznan moški. Z rokami je zaprl ozek izhod iz tega prostora. Kričal je na ves glas, da naj nikar ne poskušamo zbežati, ker smo obkoljeni. Dva izmed nas štirih sta zbežala po ozki stezici, okrog šest metrov dolgi, ki je vodila na most. Ker sem takoj slišal, da so ta dva ujeli, nisem niti poskušal zbežati. Možak naju je kar spretno zagrabil za kravateljc. Kričal je kot nor in spraševal, čigava sva in kako se piševa. Jaz sem vedel, da me ne pozna in sem si izmislil nek drug priimek in ime. Ko pa je to poskusil zapisati, me je izpustil. Hitro sem zagrabil svoje nalovljene ribe in jo popihal proti domu. Doma nisem povedal, kaj se je zgodilo. Drugi dan so v šoli »tovariši« že vedeli za kriminalni dogodek. Sledilo je zasliševanje, dokler nismo vsi priznali. Ker sem večkrat kaj ušpičil

in bil zatožen v šoli, so me strašili s poboljševalnico. To se je zgodilo prvič in zadnjič, da so me ujeli pri ravbšicanju v jezeru.

S tem pa te zgodbe še ni konec. Spoznal sem glavnega čuvaja. Ugotovil sem, da to niso kakšni hitri in spretni ljudje, katerih bi se bilo treba v jezeru posebno bati. Pomembno je samo to, da te ne spozna po videzu. Sama previdnost se je od tega dogodka povečala. V strugah Lipsenjščice in Žerovniščnice je veliko podobnih mest, kot je tisti kotel, na katerem so nas ujeli. Ko pa loviš v sami strugi, si lahko na videz lahek plen dveh čuvajev, če prideta vsak po eni strani struge. V takih situacijah si imel predvidenih več možnih variant pobega. Najvažnejše pa je bilo, da se nisi ustrašil. Z našo spretnostjo in hitrostjo jih ni bilo težko prelisičiti, saj nas je z obeh strani struge varovalo gosto grmovje. Težje pa bi bilo na čistini, kjer grmovja ni.

Na ta način jo je skupil sam presvetli čuvaj. To se je zgodilo kakšen mesec po tistem dogodku, ko so nas ujeli. S kolegom sva šla neko nedeljo dopoldan pregledovat teren v Stržen. Ne spominjam se, da bi s seboj imela kakšno orodje. Ko sva prišla do struge Stržena, sva v čolnu zagledala samega tovariša čuvaja. Takoj sva bila zato, da poravnamo stare račune. Iz čolna je praznil vrše, ki jih je imel nastavljene za rake.

Niti sanjalo se mu ni, da bo doživel zelo močno bombardiranje. Omenil sem že, da smo bili mački v metanju kamnov in podobnih predmetov. Mislim, da je imel srečo, da jih v bližini ni bilo nikjer. S kolegom sva si na hitro z blatom zamaskirala obraz. Ob strugi pa pelje kolovoz, kjer sva nabrala velike kose od sonca posušene ilovice. Začela se je kanonada na čuvaja. Bil je kar lahka tarča izkušenim šicom (strelcem). Tekal je po šestmetrskem čolnu in kričal na pomaganje. Nehala sva šele, ko je dobil nekaj točnih zadetkov, ki jih je potrdil z vpitjem. Tistih pet kilometrov do doma nama je kar hitro minilo, saj sva predebatirala vsak zadetek in ugotavljala, kdo ga je zadel večkrat in na boljše mesto. Z njegove strani ta dogodek ni prišel nikoli v javnost.

Čez približno 25 let pa sem imel priliko ta dogodek osvežiti. Ta gospod je bil že dolgo let v pokoju. Nekega večera smo sedeli za isto mizo v gostilni na Gornjem Jezeru. Možakar je bil kar radoveden (firbčen). Vprašal me je, kdo sem in od kje sem doma. Rekel sem mu, da ga jaz dobro poznam in ga vprašal, če se spominja dogodka izpred 25 let, ko sta ga v Strženu napadla dva mulca. Zelo podrobno se je spominjal tistega dogodka. Izrazil je presenečenje, da sva bila tako korajžna in borbena. Rekel sem mu, da če bi prej vedela, da bova naletela nanj, bi imel verjetno težje posledice, ker bi bila midva močneje oborožena.

Saj po srcu ni bil slab človek, le to napako je imel, da je bil ribiški čuvaj.

Prva denarna kazen

Vroča poletna nedelja leta 1972.

Ob nedeljah dopoldan smo se radi podali v jezero; če je bilo vroče, še toliko rajši. Ne toliko zaradi rib – bolj zaradi aktivnosti in da čez nedeljo ni bilo preveč dolgčas. Tako sem si nabral dovolj energije za cel teden. Kmetje so radi ob nedeljah hodili sproščeno po senožetih ogledovat meje parcel, kolikšna je trava in kdaj bo za kosit. Mi pa ob bregovih in v jezero. S seboj pa smo vedno imeli še osti in dvometrsko štango, če si slučajno videl v vodi kakšno ribo.

Sredi dopoldneva sem že videl sosedova fanta in brata, da se odpravljajo v jezero. Vprašal sem jih, kam gredo lovit. Brat je odgovoril, da gredo pod Martinjak, kar je pomenilo v spodnji konec Žerovniščnice. S seboj bodo vzeli osti. Rekel sem, da bom

prišel za njimi. Čez kakšno uro sem odšel v jezero. Zelo rad sem šel čez Kamno gorico, kilometer pod vasjo. Tam sem imel čez gozdiček speljano trim stezo, da sem spotoma še razgibal telo. Skozi ta zaraščeni teren pa so vodile skrite poti proti jezeru, kar je bilo seveda posebno primerno, če je bil lov uspešen. V tem gozdičku, dolgem skoraj kilometer, smo imeli tudi skrivališča za ribolovne pripomočke, da jih ni bilo treba vsakokrat nositi domov. Ta gozdiček je višji od polja kakih deset metrov in je nudil dober razgled po vsej ravnini proti vasi in proti jezeru. Grmovje pa se je vleklo tudi do večje struge Žerovniščnice. Hodil sem skozi grmovje in zaslišal čuden pok. Bil je od zapiranja avtomobilskih vrat. Previdno sem se približal. Skozi veje grmovja sem zagledal policijski volkswagen. Približal sem se zelo previdno in opazoval dogajanje na drugem bregu Žerovniščnice. Imel sem kaj videti. Štirje policaji v uniformi in en v civilu, doma iz Grahovega, so ustrahovali ravbšica. Ta ravbšic je bil tudi policaj, doma iz Žerovnice, ki pa je služboval in živel v Kopru, zato ga ti niso poznali. Dva sta se trudila z njegovo »štango« in jo na kontrapezo lomila med dvema drevesoma. Šef v civilu ga je zasliševal, dva pa sta ogledovala nalovljene ribe. Po par minutah sem krenil v smer, kjer so lovili brat in soseda. Bili so kakšna dva kilometra proč. Ravno ko sem prišel do njih, so ujeli eno ščuko. Merila je nekako petdeset centimetrov. Takoj sem povedal, kaj sem videl. Predlagal sem, naj nehajo lovit in naj dobro skrijejo osti in štango. Sam pa nisem zagotovo vedel, ali policaji vedo za njih, da lovijo. Odločil sem se, da bom ribo proti domu nesel jaz. Če bom videl kaj sumljivega, jo bom skril. Oni so se podali naravnost proti domu in prej odvrgli osti. Jaz sem šel po nasprotni strani brega (struge), po kateri je peljala kolovozna pot čez mostiček proti vasi. Tristo metrov od mostička sem v nekem grmu zagledal nekaj sumljivega. Izpustil sem ribo na tla. Ko sem prišel do tistega grma, so policaji planili name. Šef v civilu je nameril vame pištolo in mi grozil. Opazovali so me z daljnogledi in tudi videli, da sem ribo izpustil na tla. Šli smo jo iskat. Šef jo je strokovno pregledal. Ker nisem imel nobenega orodja s seboj, sem se izgovoril, da sem šel pogledat v jezero za košnjo in sem jo našel ob bregu. Vprašal me je, če sem koga videl, da lovi ribe. Odgovoril sem, da v spodnjem delu Žerovniščnice lovijo Martinci. Takoj je poslal dva policaja z avtom pod vas Martinjak. Verjetno je kdo prijavil, da lovijo Grahovci. Ko sem mu jaz rekel, da lovijo Martinci, so hoteli ujeti še njih. Skozi daljnogled so opazili, da gredo tri osebe proti borovemu gozdičku, ki leži v jezeru med Grahovim in Martinjakom. Ker se nisem hotel z njimi skriti za grmovje, mi je šef zagrozil s pištolo. Ker to ni pomagalo, sta me mlada policaja z muko zvlekla za grmovje. Hoteli so biti neopaženi. Približajoči se ravbšici so bili kakšen kilometer daleč. Jaz sem se moral s policaji vred premakniti pod Grahovo. Spet so se skrili za grmovje in čakali. Sam sem odšel v sosedovo hišo in opazoval dogajanje. Takoj sem opazil, da se policajem približujeta samo dva. Tako kot so naskočili mene, so tudi ta dva. Po kratkem popisu in zaslišanju so jih policaji odpeljali s seboj na policijsko postajo.

Kasneje je brat pripovedoval, kako so se odvijali dogodki po tistem, ko sem jim prišel povedat o policajih. Najprej so poskrili orodje na način, kot je bila navada v primerih nevarnosti.

V slučaju, da bi šli čuvaji po isti sledi, si osti vrgel z vso močjo na eno stran, štango pa ravno tako z vso močjo na drugo stran. Štango si vrgel podobno kot kopje, samo da se ni smela zapičiti. Da si vse to drugič našel, si si moral dobro zapomniti kraj, kjer si to odvrgel. V pomoč ti je bil grm ali kaj podobnega.

Potem so odšli skozi trsje, nekako petsto metrov daleč. Ko so prišli ven, so opazili premikanje oseb na kraju, kjer sem bil s policaji. Bežati ali skrivati se ni imelo smisla,

saj so bili brez rib in brez orodja. Ko so prišli v borov gozdiček, ki meri dvesto krat dvesto metrov, se je mlajši sosed odločil, da se bo skril in ne bo šel proti vasi, do katere je še nekako dva kilometra. Splezal je na najvišji bor in gledal proti vasi, kaj se bo zgodilo. Ko sta brat in sosed prišla do policajev, jima je šef takoj ukazal, da gredo nazaj po ribe in osti. Odgovorila sta, da ne vesta za nič kaj takega. Rekla sta, da sta bila samo na sprehodu v gozdičku. Smejala sta se policajem, ker sta bila pripravljena in sta vedela, da jima ne morejo nič. Po petsto metrih so se obrnili. Policaji niso bili prepričani, če sta res prava, ker so bili v jezeru trije, tu sta pa samo dva. Tudi policaja pod vasjo Martinjak nista nobenega videla. Po enournem zaslišanju na policiji so jih izpustili. Vztrajala sta, da jih morajo odpeljati iz Cerknice domov, ker so jih pod prisilo odpeljali. Odpeljali so jih domov.

Jaz sem za tisto ščuko plačal kazen v vrednosti sedanjih 10.000,00 tolarjev. To je bila moja edina denarna kazen za divji ribolov.

Nevihta in brat

Bilo je leta 1965. Tisto leto je bila v jezeru zelo dolgo velika voda. Vsake toliko dni je bilo tudi poleti deževje. Deževalo je ravno toliko, da jezero ni moglo presahniti. Dokler pa v jame ne ponikne vsa voda, je v strugi kar velika voda, posebno prevelika za lovljenje s košem. Bil je že mesec september. Vedeli smo; ko bo prvo večje deževje, bo zalilo jezero in konec bo z ribami. V takem primeru smo rekli, da so se ribe »utopile«. Dan je bil že kar kratek. Tudi vročina za večurno lovljenje po vodi je minila. Treba je bilo izkoristiti še zadnjo možnost. Prišla je nedelja. To je bil dan, najbolj primeren za celodnevni ribolov. Če je bil dež ali pa megla, je bilo pa sploh ugodno. Že zjutraj je tisto nedeljo precej padal dež. Tudi grmelo je. Ko sem vstal, je starejši brat že brusil osti s pilo. Takoj sem vedel, kam se odpravlja. On ni nikoli nikomur povedal, če je šel lovit ribe, kam gre, ker je šel najrajši sam. Tudi mati je takoj vedela, kam se odpravlja. Pregovarjala ga je, naj ne gre v takem vremenu. Seveda ni nikoli pomagalo nobeno prepričevanje. S sabo je vzel okrog desetmetrsko štango in osti in odšel. Tudi meni je bilo kmalu hudo, da je odšel, saj se je čez kakšno uro ulila taka nevihta, da je bilo res strašno. Vedel sem tudi, kam se je podal, ker je s sabo vzel dolgo štango, ki je bila samo za v Stržen. Prehoditi si moral pet kilometrov, da si prišel do tam. Nevihta ni cel dan nič prenehala. Čedalje bolj smo bili v skrbeh za brata. Bližala se je že noč, njega pa še ni bilo. Vedel sem tudi, da ne zna plavati, zato je bil strah še večji. Proti večeru sva se z drugim bratom odpravila v jezero pogledat, kje je. Takoj sva bila mokra do kože, ker je padalo, kakor da bi se utrgal oblak. Prišla sva do prve struge, to je Žerovniščnica. Most, katerega smo napravili kmetje in po katerem naj bi se vrnil brat, je bil že zalit. Voda je drla čez strugo z vso močjo. Čez ni bilo več moč priti, niti ne preplavati. Edina tolažba je bila, da brat sploh ni šel lovit rib, ampak je kje v vasi pri prijateljih. To je bila zame bolj slaba tolažba, ker sem ga dobro poznal. Doma je trajala mora še kakšne pol ure. Brat se je prikazal. Srečen in vesel, da še nikoli tako. Tudi mi smo bili srečni, da ga vidimo. On ni niti pomislil, v kakšnih skrbeh je bila vsa družina. Brat je samo kazal ribe, ki jih je ujel.

Res se ni še nikoli zgodilo, da bi kdo sam ali pa cela skupina ujel toliko velikih ščuk. Pet kosov je bilo dolgih čez en meter, štirje kosi okrog osemdeset centimetrov, nekaj pa je bilo manjših. Bile so vse odrgnjene in brez luskin, ker zaradi dolžine in teže bremena ni mogel nositi, ampak je nataknjene na rogovili vlekel po tleh. Povedal je,

kako se je rešil iz vodnega objema. Že popoldne se je moral umakniti iz Stržena, ker je voda tako narastla. Ko je prišel do mostu na Žerovniščnici, ni mogel iti čez, ker je čezenj drla močna voda, zato je prehodil še dva kilometra do vasi Žerovnica. Da je šel tam lahko neopazno čez most, je moral počakati, da se je stemnilo. Ker ni mogel niti čez Grahovščico, ki teče konec našega vrta, je moral spet čez most v Grahovem, ki je v sredini vasi. Naša hiša pa je na spodnjem delu vasi.

Ko sem drugi dan zjutraj pogledal v jezero, je bilo zalito. Konec je bilo za tisto leto z ribami.

Lov na suhem

Grahovci in Žerovljani se nikoli nismo preveč razumeli. Do druge svetovne vojne ni bilo Grahovca, ki bi uspel oženiti dekle iz Žerovnice. Vaška dekleta so budno čuvali pred fanti iz drugih vasi, posebno pred Grahovci. Tudi po značaju smo se razlikovali, zato so bili med fanti obeh vasi stalni pretepi. Tudi v jezeru ni bilo usmiljenja, kadar smo se ponoči srečali pri divjem lovu. Nagajali smo eni drugim. V prednosti so bili tisti, ki so prvi opazili nasprotno skupino. Ko smo ugotovili, kdo so in če jih ni bilo številčno veliko več, smo se odločili, da jih zaplašimo. To je moralo biti izvedeno zelo prepričljivo. Najučinkovitejša je bila močna žepna baterija, s katero smo posvetili po strugi proti njim. Priti pa smo morali od strani, od katere so najraje hodili čuvaji. Ti so prišli skoraj vedno iz Gorenjega Jezera po nasprotni strani struge, ker ob Stržénu ni bilo nobenih vodnih ovir. Priti sta morala dva ali trije, kajti če si bil sam, je obstajala možnost, da skočijo vate. Če si videl, da so začeli bežati, si stekel za njimi, zato da bi zbežali čim dlje. Če so zbežali daleč stran vsak v svojo smer, so se tisto noč težko dobili skupaj. Če pa si že prišel blizu njih in niso zbežali, se je bilo potrebno oglasiti, povedati kdo si, ali pa se brez besed obrniti in izginiti nazaj. Vedno smo se za poizkus odločali tisti, ki smo bili najbolj hitri. Zaupati si moral vase, da jim lahko pobegneš, če se fizično uprejo. Tudi mi smo se večkrat zmenili, da se postavimo po robu, če nas kdorkoli vznemiri. Takrat smo imeli s seboj tudi najboljše obrambno sredstvo. V žepe je vsak nabral kamne primerne velikosti. Večina izmed nas je znala točno in močno vreči. Če je kdo prišel preblizu, si kamne metal mimo njega, ker si se bal, da ga zadeneš v glavo.

Neko sobotno noč nas je več fantov lumpalo. Po polnoči, ko so gostilno zaprli, smo se odločili, da gremo še v jezero; bolj zaradi zabave, ker so bili z nami tudi taki, ki niso nikoli hodili lovit. Čeprav nas je bilo okrog deset, smo s seboj vzeli samo dva koša. Bila je mirna in jasna noč. Luna je kar močno svetila. V jezeru pa je bila tudi prav nizka megla. Vedno, kadar je bilo mirno, je bilo v navadi, da si se vsake toliko časa za trenutek ustavil, prisluhnil, če se slišijo kakšni človeški glasovi. Ker če je kdo normalno glasno govoril, si ga slišal več kot sto metrov daleč. Še bolj daleč pa je bilo slišati značilen glas koša, katerega si potiskal v vodo. Zato je bilo ob takih nočeh še več možnosti, da si dobil pri lovu obisk. Ker smo šli tisto noč pozno, tudi nismo hodili po trsju in nepokošeni kravini. Šli smo po kolovozni poti ob Lipsenjščici, po kateri je bila hoja najbolj udobna, čeprav najnevarnejša. Tudi skupina ravbšicev iz Žerovnice se je počutila varno. Veselo so se vračali iz Stržena. Ker so bili dobre volje in glasni, smo jih mi prvi zaslišali. V trenutku smo se odločili, da jim malo zagrenimo dobro voljo.

Ob razdalji kakšnih sto metrov smo že zaznali obrise postav. Bilo jih je pet. Polegli smo v strelce po zemlji. Trava je bila pokošena, iz zemlje pa so sem in tja gledale skale. Ko si ležal z glavo obrnjen proti njim, si bil bolj podoben kakšnemu kamnu. Ko so se

približali na kakšnih štirideset metrov, so opazili nekaj, kar ni sodilo na teren, ki jim je bil znan. V trenutku je nastala popolna tišina. Obstali so kot okamneli. Ko smo se kot nočne pošasti dvignili iz zemlje in jih pozdravili, ni pomagalo nobeno prepričevanje, naj ne bežijo. Ko smo jih poimensko klicali, ni nihče nič slišal. Nekaj se nas je odločilo, da jih ujamemo in prepričamo, da jim nič nočemo. Ko sem dohitel tista dva, ki sta vlekla vrečo rib in ju klical po imenu, ker sem ju poznal, sta se vrgla na tla, kričala »na pomoč« in brcala z nogami. Začel sem tudi sam močno kričati, kdo sem. Ko sta me spoznala, sta potrebovala kar nekaj časa, da sta prišla k sebi. K nam so pritekli še drugi, ker je bilo tako kričanje, da so mislili, da se pretepamo med seboj. Opomogli so si od šoka. Bili so užaljeni. Govorili so, da se tako ne dela. Opravičili smo se in jih tolažili, da smo jih takoj, ko smo jih spoznali, poklicali, a ni nič pomagalo. Po dolgem prepričevanju so uvideli, da niso imeli prav, ker so tako glasno hodili ponoči po jezeru, in da so jo še poceni odnesli. Prijateljsko smo se razšli. Eden drugemu smo si zaželeli srečno vrnitev domov.

Po nekaj minutah je nekomu izmed nas padla na pamet čudna zamisel. Po kratkem pogovoru smo ugotovili, da nima nihče od nas volje naprej s košem hoditi še tri kilometre daleč, tam pa še nekaj ur po mrzli vodi. Kaj ko bi še enkrat naredili hajko na Žerovljane?! Malenkost za fante polne kondicije! Štirje smo že začeli teči proti Žerovnici. Pretekli smo v loku dva kilometra in pol do mesta, kamor smo predvidevali, da bodo prišli Žerovljani. Na hitro smo naredili načrt, kako jih bomo najbolj prepričljivo zaplašili; seveda z namenom, da dobimo njihove ribe. Postavili smo se za grm ob poti. Po nekaj minutah jih je bilo že opaziti, kako se nam približujejo. Približali so se nam na deset metrov. Z vsake strani grma sva stopila dva pred njih. Verjetno so se po poti do sem zarekli, da ne bodo nikoli več tako sramotno bežali, zato so se tudi drugače obnašali. Za trenutek so vsi skočili proti nam. Eden od nas je po ljubljansko dal komando. Minila jih je korajža in začeli so bežati. Dva sva stekla za tistimi, ki so nesli ribe. Po petdesetmetrskem teku so ugotovili, da z ribami ne bodo mogli pobegniti, zato so jih spustili. Pobrala sva ribe. Hitro smo se umaknili s tistega kraja. Z drugimi našimi smo se dobili na dogovorjenem kraju. Pod našo vasjo smo si plen razdelili.

Tisto jutro smo šli vsi na delo v tovarno. Spali smo le kakšno uro. Že takoj zjutraj je prišel k meni eden izmed Žerovljanov. Povedal mi je njihovo razlago tega dogodka. Prepričani so bili, da so jih drugič počakali policaji, katere je pripeljal njihov vaščan, ki je bil pri policiji.

Druga dva, ki sta bežala čez strugo Žerovniščnice, sta oba padla v vodo, ker sta se spotaknila. Nobeden od njih zaradi strahu, da ga iščejo policaji, jutra ni dočakal doma.

Tiste ribe, nalovljene na tak način, mi niso ravno teknile. V tistih časih je bila odgovornost za tako dejanje kolektivna. Meni je malo v tolažbo, da nismo bili naučeni spoštovanja sočloveka. Mislim, da se mi bo ponudila prilika za opravičilo tem fantom iz sosednje vasi. Ta je bila vseeno malo prehuda.

Sumljiva gospoda

Star sem bil okrog 13 let. Bil sem že kar izkušen divji lovec. Takrat smo še pasli živino v jezeru. Na paši je bil največji užitek loviti rake in ribe. Paslo nas je pet do deset otrok. Živina se je pasla prosto, brez kakršnih koli ograd. Kdor ni bil spreten za lovljenje rib in rakov, je moral zavračati živino. Tam na paši smo se naučili, kako se brez kakršnih koli posod pečejo ribe in raki. Ker smo imeli veliko časa, smo nalovili

rake za domov. Moj oče je veliko časa preživel v gostilni. Te ribe in raki so marsikdaj romali v gostilno. Po gostilnah pa so radi posedali razni ovaduhi, ki so lovili razne »sovražnike države«. Kmetje v gostilnah pa so se radi pohvalili o ulovljenih ribah. Tako ni bilo težko ugotoviti od kod raki, ki so bili na krožnikih v gostilni. Nekega dne sta pripeljala očeta domov dva gospoda. Pripeljali so se z lepim avtom. Takoj se je videlo, da sta iz mesta. Oče me je pokazal in jima rekel, da bom šel jaz njima nalovit rake. Hvalil me je, kako dobro znam loviti. Bal sem se neznanih ljudi, zato mi to ni bilo preveč všeč. Ker sta videla, da se obotavljam, sta mi ponujala veliko denarja. Pogledal sem mamo, ali naj vzamem. Opazil sem njen zaskrbljeni obraz, ki je odkimaval. Takoj sem vedel, da nekaj ni v redu. Odklonil sem in se izgovarjal, da ne znam lovit, da vedno drugi nalovijo rake zame. Ker sta znala prepričevati, sta me nekako le strpala v avto. Odpeljali smo se v jezero. Pokazal sem jima luknje (račine), v katerih so raki. Še sem se izgovarjal, da se jih bojim in si ne upam z roko v luknjo. Eden je grobo nastopil proti meni, da ne bosta dolgo čakala. Bil sem trmast in vztrajen. Šel sem z roko po luknjah, vsakokrat zmaknil roko in zakričal, da je notri rak in da se ga bojim. Ko sta uvidela, da ne bo nič z raki, sta me pobasala v avto in me odpeljala v vas. Odpeljala sta se brez rakov. Materi sem povedal, kako sem opravil z njima. Vesela je bila, da se je tako končalo. Njen strah je bil verjetno upravičen. Po obnašanju teh dveh gospodov sem prepričan, da se ne bi dobro končalo za našo družino, posebej zame, če bi jima rake nalovil.

Marija Stanonik

Prispevek k zgodovinski in pravni etnologiji

(Na podlagi ženitnih pisem in oporok, 1728–1862)

V smeri od Vrhnike proti Žirem se razteza vas Smrečje, ki ima več zaselkov. Kjer se cesta iz sosednjega Šentjošta prevesi proti Račevi, je vrhu slemena cerkev, posvečena Mariji Vnebovzeti, pod cesto stoji hiša daleč naokrog znane in slovite Smrekarjeve domačije. Vprašanje je, ali je hiša dala kraju ime ali kraj hiši. Saj se zdi neverjetno, da bi se ime kraja in hiše ujemala zgolj po naključju. Sorodnosti med *Smrečjem* in *Smrekarjem* pač ni mogoče zatajiti.

Da je Smrekarjev rod res častivreden, priča njegov popis na pokopališču v Šentjoštu, kjer se na spominski plošči vrstijo imena umrlih od leta 1370 dalje, ko je bil rojen Peter in je umrl leta 1458, do leta 1949, ko je dobil svoj mir komaj enoletni Jože, Jožek. Zdaj je verjetno vpisan na ploščo tudi že gospodar Janez, rojen 1906, ki je z velikim trudom, samospoštovanjem in ponosom na svoj rod iskal podatke o svojih prednikih in jim tako postavil tudi lep spomenik. Od druge polovice štirinajstega stoletja do srede dvajsetega stoletja je slabih šeststo let zgodovine in v tem obdobju si je, po omenjenem seznamu sodeč, sledilo štirinajst rodov (če damo v oklepaj letnice, ki so preblizu ena druge in upoštevamo le moške potomce.[1]

Primerjava rodovnega drevesa, ki ga je na podlagi matičnih knjig sedanje župnije v Polhovem Gradcu pripravil neznani avtor, z napisi na nagrobni plošči kaže, da se začnejo korenine tega drevesa s petim imenom iz omenjenega seznama. *Gregor Smrekar* je bil rojen leta 1580 in z ženo Marušo sta imela tri sinove s samimi svetopisemskimi imeni. Vsi trije so bili krščeni tam daleč v Polhovem Gradcu, in sicer je med Jakobom in Janezom komaj dobro leto vmes. Prvi je bil krščen 26. 7. 1623 in drugi 8. 10. 1624. Morda je bil vmes še kakšen otrok, a matice za obdobje 1625 do 1659 v Polhovem Gradcu manjkajo. Sin Andrej je bil krščen 29. 9. 1661 in kot mati je vpisano ime Katarina, kar bi utegnila biti druga Gregorjeva žena.[2] *Boštjan Smrekar* je bil rojen 1631. leta in je umrl 2. 3. 1691, star šestdeset let. Z ženo Nežo sta imela štiri otroke:

[1] Prim. fotografijo napisov na nagrobni plošči, avgusta 1986.

[2] Izpisek iz matičnih knjig v Polhovem Gradcu. Brez podatkov, kdo ga je pripravil.

Andreja (1680), ki je umrl 26. 3. 1684 star štiri leta, za Urbana je znana letnica rojstva 8. 5. 1685 in za Elizabeto 11. 11. 1688. Prvorojenec *Matevž Smrekar* je bil rojen leta 1672, kar je sklepati iz podatka, da je bil star šestdeset let, ko je umrl 18. 3. 1732. Z ženo Katarino (Catherina) sta imela vsaj štiri otroke: Marjeta je bila krščena v Polhovem Gradcu 5. 5. 1664, njena botra sta bila Janez Cimperman (?) in Gertruda (= Jera) Skoblin (Skoblovka).[3] Gertrudo (=Jera), ki je bila krščena 22. 2. 1666 in sta se poročila z Gregorjem Trpinom na Vrhu (Vrh sv. Treh Kraljev) 13. 2. 1695.

Pokopališče Šentjošt

[3] Izpisek iz matične knjige v Polhovem Gradcu na posebnem listku. Prav tako brez podatkov, kdo ga je oskrbel.

Neznani sestavljalec je temu zakonu pripisal tudi imeni Nežo in Heleno, toda to ne bo držalo, saj sta bili rojeni, prva leta 1720 in druga leta 1731 (to je natančno 101 leto po Matevževem rojstvu). Kaže, da je bil vzrok njune smrti enak, saj sta umrli v presledku komaj devetih dni, dveletna Helena 27. 7. 1733 in trinajstletna Neža 5. 8. 1733. Kakšna nalezljiva bolezen ali posledice nesreče bi bile lahko temu vzrok.

Na podlagi matičnih knjig v Šentjoštu je pripravil rodovno drevo leta 1955 župnijski upravitelj Janko Oblak[4] in po njegovih izpiskih se je Rodbina Smrekarjeva v Smrečji, št. 12, vejila takole: V zakonu Jurija Merlaka (rojen 1649 in umrl 6. 4. 1729) in Neže Smrekarja (= Smrekarjeve) (rojena 1660, umrla 31. 12. 1730) so se rodili trije otroci Matija (rojen 28. 8. 1683), Uršula (rojena 16. 8. 1696) in Gertruda (rojena 2. 2. 1683). Ta se je poročila z Jožefom Leskovcem (rojen 4. 5. 1685; umrl je star petinsedemdeset let). V tem zakonu so se rodili trije sinovi: Jakob (rojen 1737, a je umrl že 8. 9. 1740 in Tomaž, ki je umrl še mlajši, star komaj leto in pol, 13. 5. 1735. Istega leta pa se je rodil Lovrenc (4. 8. 1735), ki je dočakal lepo starost devetinšestdeset let (+ 28. 8. 1804). Oženil se je s Katarino Cankar, menda z Butanjeve (rojena 24. 11. 1735, umrla 13. 12. 1815). Imela sta dva sinova Jožefa (rojen 16. 3. 1767), ki se je 9. 2. 1795 poročil s Katarino Skvarča (rojena 25. 4. 1777), ki je moža preživela za petintrideset let. Umrla je 27. 2. 1854, medtem ko ji je mož umrl za mrzlico že 20. 3. 1819. Njegov brat Andrej (rojen 17. 11. 1769) je ostal samski in umrl istega leta (2. 12. 1819, zadet od kapi). V Jožefovem in Katarininem zakonu je bilo vsaj šest otrok: Marija (rojena 2. 6. 1796, umrla 14. 11. 1857), Jakob (rojen 5. 7. 1798, umrl 1. 2. 1862), Jožef (rojen 27. 2. 1801, umrl 11. 7. 1875), Matevž (rojen 3. 9. 1803) in Neža ali Anton (tu je izpisek nejasen, ker sta vpisani obe imeni, datum rojstva pa 11. 1. 1811). Nato je navedena še Lucija (rojena 13. 12. 1817), letnica 1846 pa bi utegnila biti datum poroke. Jožef se je poročil z Marijo Petrič (rojena 30. 3. 1802). Imela sta več otrok, od katerih so Valentin, Blaž, Mica in Janez umrli že pred četrtim letom starosti, Jurij (rojen 1839) se je po poroki l. 1853 preselil v Rovte, najstarejši Anton pa se je oženil z Marijano Cankar (rojena 18. 1. 1837), s katero sta imela sedem otrok: Najstarejši Janez (rojen 13. 9. 1863), Franc (rojen 14. 11. 1864), Anton (rojen 28. 5. 1869), Marijana (rojena 1866, kaj pomeni številka 5 ni jasno, mesec ali dan, ker ena številka manjka), Franca (rojena 25. 11. 1867), Terezija (rojena 3. 11. 1873) in Jera (rojena 11. 3. 1880). Prvorojenec Janez se je poročil z Marijano Kunc, Rovter. (-sko?) in v zakonu se jima je rodilo deset otrok: Marija (rojena 1897), Ivana (rojena 1899), Franca (rojena 1901), Mihaela (rojena 1903), Kristina (190? – ker je list zlepljen, se ta letnica ne vidi), Janez kot prvi sin (rojen 1906), leta 1919 spet naletimo na Marijo. Ali to pomeni, da je prvorojenka umrla, ali je ena od obeh ali pa kar obe, imela kakšno domače ime na uradni podlagi imena Marija. Leta 1912 dobijo sina Antona, leta 1914 Franca in leta 1919 še postržek Tilko.

Omenjeni župnijski upravitelj je ustregel Smrekarjevim še z ožjim rodovnikom[5], ki se nanaša samo na Smrekarjev rod. Takole teče:

1. Jožef Leskovic in žena Gertruda
2. Njun sin Lovrenc Leskovic, roj. julija 1735

[4] Rodbina Smrekarjevih v Smrečji, 12, Sestavljeno v letu 1955. Št. Jošt, dne 21. 7. 1955. Lastnoročni podpis: Janko Oblak, žup. upravitelj. – Poleg žig Župnijskega urada Št. Jošt - Vrhnika. – Posamezni listi so zlepljeni skupaj v format A4.

[5] Smrekarjev rod. Št. Jošt, 5. VII. 1955 Lastnoročni podpis, Jan. Oblak, žup. upr. – Na listu iz zvezka. Poleg žig Župnijskega urada Št. Jošt - Vrhnika.

(krščen 4. 8. 1735). Umrl 28. 8. 1804, star 69 let.
3. Njun sin Jožef Leskovic, roj. 16. 3. 1767,
poročen 9. 2. 1795 v Rovtah s Katarino Skvarča;
umrl 20. 3. 1818 za mrzlico, star 51 let.
4. Njun sin Jožef Leskovic, roj. 27. 2. 1801,
poročen z Marijo Petrič, umrl 11. 7. 1875, star 74 let.
5. Njun sin Anton Leskovic, roj. 18. 1. 1833,
poročen z Marjano Cankar z Butanjeve, 24. 11. 1862.
Umrl 11. 8. 1909, star 76 let.
6. Njun sin Janez Leskovic, roj. 13. 9. 1863,
poročen z Marijano Kunc iz Rovt, 15. 2. 1897,
umrl 3. 8. 1943, star 80 let.
7. Njun sin Janez Leskovic, roj. 31. 1. 1906.
Poročen z Marijanco Kogovšek.
8. Njun sin Srečko, rojen 22. 11. 1946.

8 rodov v razdobju 211 let.
1946 – 1735 = 211 let.
Št. Jošt, 5. VII. 1955

Podpis Jan Oblak
žup. upr.

2.

Če smo doslej sledili rodovni verigi le po krvnem sorodstvu in na tej podlagi smemo kaj sklepati o biološki podlagi rodu (zdravje, »dolgost življenja«, itd.) in morebitnih zakonitostih pri podeljevanju imen otrokom, je v drugem delu na vrsti predstavitev dokumentov, ki so urejali medsebojne pravno-rodbinske zadeve. Gre za ženitna pisma in urejanje dediščine, skratka za zelo stvarne pravice do premoženja, ki je bilo v obravnavanem obdobju edini vir za preživljanje.

Dokumentov ne morem opisati po njihovi obstojnosti in videzu, ker so mi na razpolago le v fotokopiji izpred nekaj let.[6]

Seveda so vsi pisani na roko, prvih enajst v nemščini, le zadnja dva že v slovenščini. Ne nanašajo se neposredno na družine in zakonske pare iz pravkar prikazanega rodovnika, so pa v takšni ali drugačni zvezi z njimi vsekakor. Zdelo se je smiselno razporediti jih kronološko. Pravnikom in drugim poznavalcem predmeta se opravičujem za verjetno zmeraj ne najbolj posrečeno terminologijo[7] ob opisu teh »papirjev«.

1. Potrdilo o prejemu odpravnine ali dote, 1728.

Gre za Mrlakov rod. Oče Jurij (*1649 – +1729) je pred smrtjo prepustil svoje posestvo sinu Matevžu (v rubriki rodovnika imenovan Matija). Ta je bratu izplačal od očetove in materine dediščine 200 dukatov v kovanem denarju, v materialni obliki pa je brat dobil še par volov, 1 kravo, po dvoje (par) ovac in koz («Gayss»). Primož Merlak zdaj potrjuje,

[6] Pri Smrekarjevih sem se oglašala poleti 1986 zaradi podatkov v zvezi s prometom na Žirovskem in okolici. Pa je beseda nanesla tudi na njihov rod in preteklost in gospodar Janez Leskovec (1906) mi je ljubeznivo zaupal ohranjene papirje.

[7] Vidi se, da je njihovo vsebino prevajal pravnik in tudi analiziral bi jo lahko najbolje človek njegovega kova. Tukajšnjo objavo jemljem predvsem za priložnost, da bodo imeli odslej dostop do nje.

da niti on sam niti njegovi potomci nimajo več ničesar terjati in to je potrjeno tudi s podpisi zastopnikov dežele Kranjske in Cerkve pred pričami. Glede na mesto podpisa s te strani, kaže, da je to posestvo tedaj še spadalo pod freisinško gospostvo.

2. Seznam dolžnikov, 1730

Jurij Merlak seznanja svojega naslednika sina Matevža, kdo vse in koliko mu je dolžan, da bi lahko on od njih zahteval vrnitev dolgov. Večinoma gre za denar, in to različnih imen in vrednosti. Na južno italijansko stran se slišijo dukati in na severno celinsko goldinarji in krone. Ali to pomeni, da je bil gospodar tudi izposojevalec denarja ali so se ljudje k njemu zatekali po pomoč le kot k premožnemu domačinu. Pozornost zbuja tudi vrsta domačih, hišnih imen, iz katerih so se razvili priimki. Iz uvodnega pozdrava in sklepne oznake podpisovalca je očitno, da je to zapisal duhovnik iz Šentjošta. Ali to pomeni, da je bila to bolj družinska skrivnost in s tem ni bilo treba iti pred deželno oblast?

3. Potrdilo o prejemu odpravnine ali dote, 1734

Gre za »pismo« o zakonitem odpravninskem deležu dediščine, ki jo je prejel Matija Mesec kot podložnik visokogrofovske gosposke v Logatcu. Pri tem stalno omenja tudi »že pokojno zakonito gospodinjo Marušo« in »zakonsko rojene otroke«, kar daje vtis, da gre za ženi pripadajočo doto, ki jo je Jožef Leskovec izročil ustrezno želji svojega očeta oz. matere. Na koncu je spet bravurozna formula, ki ima za cilj preprečiti, da bi kdo od potomcev mogel v tej zvezi zahtevati še kaj, in končno enaka formula o podpisu s strani gosposke, ki se pa spet zavaruje pred kakršno koli nevarnostjo zanjo sámo. V tem primeru je to storil logaški oskrbnik.

Na podlagi omenjenih dveh pisem se zastavljata vprašanji, ali je oče Jurij Mrlak imel dve posestvi in je eno izročil sinu Matevžu in drugo zetu Jožefu Leskovcu in ali sta vsak od njiju morala izplačati še po enega od njegovih otrok, sina in hčer?

4. Ženitno pismo, 1744

Z njim Jože Leskovic kot tast sporoča, da spada pod zemljiško oblast pokojnega Maksa Leopolda Raspa in za današnje pojmovanje se zdi nenavadno, da je bilo pismo s strani gosposke potrjeno v Kamniku. Po šegi tedanjega časa so na začetku prikazana rodbinska razmerja, ki pa niso čisto jasna (ali gre le za neroden prevod?), razen da je posredi Jurij Merlak. Natančno so popisane obveznosti ženina in neveste do družine poročene/ga/, če bi kdo od njiju umrl brez potomcev, glede na to, do česar sta upravičena na temelju ženitnega pisma. Zapisano je tudi pravno razmerje do starejše generacije, konkretno ženinovega očeta. Tudi ta dokument se sklicuje na »zavarovalno zavezo za Kranjsko«, vendar (mi) ni znano, ali gre za »običajsko pravo« ali za kak konkreten pravni akt. To je oreh za zgodovinsko naravnane pravnike.

5. Ženitno pismo, 1745

Tudi tu gre za natančen popis razmerij med dvema zakonskima strankama, če smemo tako reči, in zakonskega para do primoženih oz. priženjenih sorodnikov, če bi kdo ostal po smrti drugega sam, brez potomcev. Pismo s poprej predstavljenim ni na las enako, kar pomeni, da ni bilo suženjskih pravil, ampak so bile mogoče različice. Tu je pomembna omemba enoletnega premora za dokončno ureditev zadev. Za več imen, ki so pač napisana v nemščini, ni znano, katerim slovenskim krajem pripadajo, le loško (Škofja Loka) gospostvo je identificirano.

6. Potrdilo o odpravnini, doti, 1751

Jožef Trček, podložnik logaške gosposke nima ničesar več terjati od Jožefa Leskovica, saj ga je iz očetovega in materinega dednega deleža »popolnoma vsestransko odpravil in morajo biti on z ženo Marušo in njegovi potomci« s to pravilno odpravo zadovoljéni in pomirjeni. Tudi tu za to jamči s podpisom logaški oskrbnik.

7. Potrdilo o odpravnini, doti 1770

Gregor Slabe, podlóžen gosposki v Logatcu, potrjuje, da je od tasta Jožefa Leskovica prejel, kar je namenil oče svoji hčeri Maruši, torej Gregorjevi ženi. Spet sledi klavzula o zavarovanosti proti kakršnim koli izsiljevanjem v tej zvezi. Na koncu je »pokorna prošnja za podpis« z zemljiške uprave. Tudi tu je podpisan Filip Jakob Fišer, oskrbnik.

8. Potrdilo o najemništvu, 1774

Tudi ta dokument je v zvezi z nasledstvom, vendar za spremembo ne gre za razmerje od spodaj navzgor, ampak narobe, za pogled od zgoraj navzdol. Wolf Daniel baron pl. Erberg, gospod v Dolu in Sostrem s svojim pisanjem potrjuje, da je dal delavnemu Lovru Leskovcu za od njegovega očeta podedovani polgrunt najemninsko pravico, kar pomeni, da mora vzdrževati poslopja in polje. Ne sme nič prodati ali zastaviti, pač kakor koli odsvojiti brez dovoljenja zemljiške uprave. V skladu z zahtevami urbarja mora pravočasno oddajati v njem predložene obveznosti in se do gospoda vsestransko poslušno in dostojno obnašati.

Če tega ne bo upošteval, bo najemninsko pravico izgubil.

9. Potrdilo o odpravnini, doti, 1787

Enako pismo kot nekaj spredaj, je tudi Gregorja Dermote, ki v imenu svoje »zakonske gospodinje« in njunih dedičev (= otrok) zagotavlja svaku Lovru Leskovcu, da od njega nimajo več ničesar terjati »za vse večne zemeljske čase«, »ampak da naj bodo moj svak in njegovi dediči na podlagi tega po najboljši pravici prosti in brez obveznosti«. Tu je prvič kot znamenje identitete omenjeno podkrižanje (namesto podpisa) samega zavezanca izjave in dveh njunih prič, a še vedno je na mestu tudi podpis uradne osebe, tokrat je to oskrbnik dolske graščine Valentin Legat.

10. Oporoka, 1789

Za pisca poslednje volje enega od svojih župljanov je bil zaprošen Martin Zorman, župnijski pomočnik v Šentjoštu. Po šegi tedanjega časa je pripravljajoči se na smrt najprej pomislil na svojo dušo[8]. Navzočnost treh prič potrjuje zavest in prisebnost oporočne izjave, kar zagotavlja njeno polnomočnost. Sledi vsebina oporoke. Kakor je videti iz prevoda, gre za samskega Primoža Leškovca, srčno dobrega in plemenitega človeka.

A presenetljivo je, da je bilo to dano gosposki v vednost (v Polhov Gradec) šele 22. julija 1793 in oskrbnik Ignac Čebul je pristavil svoj podpis čez en mesec, 24. avgusta 1793.

11. Ženitno pismo, 1795

Vsebinsko gre za podoben vzorec kot ga poznamo že odspred, jezikovno oblikovanje pa ni več tako umetelno kot smo ga bili srečali, ampak je bolj suhoparno. Tudi tu pač gre

[8] Prim. podobno oporoko Martina Nagliča, jezuita iz Žirov. V: Nedokončan portret Martina Nagliča (1748–1795), Redovništvo na Slovenskem/Jezuiti, 3, Ljubljana 1992, 193–206.

za pravno ureditev premoženjskega razmerja med strankama v zakonskem paru, med Jožefom Leskovcem in Katarino. Najprej je navedeno, kaj prinese v zakon nevesta oz. koliko oče dá zanjo izplačati ženinu. Pod številko dve je zaznamovano, kako jo »zavaruje« življenjsko, to je, kaj prispeva za njeno eksistenco ženinov oče, bodisi v denarju ali v (ne)premičninah. Pod točko tri je navedeno, kaj je izgovorjeno trem ženinovim bratom Andreju, Juriju in Valentinu, tako v denarju kot v obleki in opravi. Pod številko štiri so podana pravila ravnanja do ženinovih staršev in do česa imata pravico, če bi se odločila za samostojen preužitek.

Značilno je, da tega dokumenta ni podpisal le oskrbnik, ampak sam baron Jožef pl. Erberg na gradu Dol.

12. »Čezdajanske pogodbe«, 1862

Kakoršne sklepata Jože Leskovc iz Zmrečja hišne št. 12 kot prepustnik ino njegov polnoletni sin Anton Leskovc kot prejemnik o nazočnosti podpisaneh prič naslednje

1.

Oče Jože Leskovc prepusti svojim sinu Antonu Leskovc-u posestvo v Smrečji hišne št. 12 Dolskih zemljiških knjig (Lustthal) Urb št. 14/152? z vsim kar zraven šliši namreč

poslopje vrednosti	*200 gl.*
zemljišče vrednosti	*1400 gl.*
kmetisko orodje (fundus) vrednosti	*100 gl.*
ino vse baun blago kar ga je pri hiši vrednosti	*100 gl.*
ino tudi zemljišče kupljeno od Jakob Jereb-a Lesnoberdneh zemljiškeh knjig Recht? št. 21 vrednosti	*200 gl*
Vse skupaj tedaj vrednosti	*2000 gl.*

pišem: Dva Tisuč goldinarjev austr. velj. s pravico vse to premoženje koj v posest, užitek ino last prevzeti, tudi na svoje ime dati prepisati.

2.

Sin Anton Leskovc prevzame hvaležen to prepuščeno premoženje, se spozna odpravljen za verbščino po očetu ino materi, ino se zaveže splačati bratu Juriju za verbščino po materi 300 gl. ino za verbščino po očetu 750 gl. Kadar bo stan spremenil, če bi se pa ne hotel ženit, materno verbščino, kadar jo bode terjal, do tistega časa mu pa do teh 300 gl. pet od sto na leto obresti odrajtovati, naprejšnih 750 gl. mu pa selje (= šele - op. ms) *po smrti očeta ale pa če bi iz stanovitnih zaderžkev ne hotel pri hiši ostati, koj splačat. V zavarstvo Jurja Leskovc-a za te pravice zastavi Anton Leskovc gor imenovane zemljišča iz dovoljenjem vknjiženja. Dalej se zaveže odrajtati očetu 200 gl. kader jih bode terjal.*

3.

Od danes naprej zadevajo vsi dauki ino druge opravila prejemnika Anton Leskovca tudi plačo in stroške za to pismo, prepis, stotnino ino vknjiženje.

Verhnika 30. oktobra 1862.
+ Jože Leskovc prepustnik
+ Anton Leskovc prejemnik
Florian Rogl podpisal ino priča
Paul Kogoušek priče
Jože ..... (nečitlivo - op. ms) *priča*

Temu »prepisu posestva« je dodano potrdilo z datumom 31. grudna 1862, da je z dovoljenjem sodnije 10. listopada opravljena preknjižba posestva na ime Antona Leskovca in zaznamovana varščina za njegovega brata Jurja Leskovca.

13. »Dolžniki«

»Ti so dolžni Jožefu Leskovcu v Smrečji kateri so dani Antonu Leskovcu, on bo tirjal on bode gnarje prijemal ino justtiral? Kar bode on hotu tu bode ravnal in tim dolžniki bode že čakal alji bode pa gnarje tirjal nemu so dani čez.«

Že iz besedila je očitno, da gre za neke vrste prilogo k dokumentu pod št. 12. Sledi dvajset imen in zraven rubrika z vpisanimi dolgovi v denarju, vendar (mi) ni znano, v kateri valuti. Tudi ne vem, kaj pomeni pri enajstih od njih pripis »zastanga interessa«, nato je zraven dodana časovna enota ali termin: mali šmaren, božič, »od dveh let«.

Zadnji dve besedili sta objavljeni dobesedno, ker sta že v originalu napisani v slovenščini. Dodana so jima samo ločila, drugače pa ni nobenih popravkov. Tudi pisava osebnih imen v prevodih tu ni poenotena, ampak je upoštevan zapis iz prevoda; saj je prav verjetno, da so že v originalu različno zapisana.

Morda bi se dala napraviti tudi primerjava z ne tako daljno Krogarjevo domačijo v Opalah[9], saj gre skoraj za sosednjo vas. Ni v moji moči in obzorju, da bi delo tako temeljito opravila, kakor ga je France Golob na primeru arhiva ene od šišenskih domačij.[10]

[9] Vinko Demšar, Krogarjeva domačija v Opalah (Po inventarjih iz leta 1754 in 1836) ter Stabilnem katastru 1824), Loški razgledi 33, Škofja Loka 1986, 75–84.

[10] France Golob, Hišni arhiv in podoba četrtinske kmetije iz Spodnje Šiške v 19. stoletju, Slovenski etnograf, 33–34, 1988–1990, Ljubljana 1991, 83–126.

Helena Ložar-Podlogar

Široko je po svetu, ozko po domačem dvorišču

(Pregovori in reki, ki jih je zapisal ali si jih izmislil Janez Trdina-II.)

V Traditiones 24/1995, str. 425–445 smo v prispevku *Kdor posluša pivce, lahko bukve piše* iz rokopisnih zapiskov Janeza Trdine predstavili tiste pregovore in reke, ki govore o medčloveških odnosih, se nanašajo na življenje v ožji in širši družini, govore o odnosih med posameznimi člani družbe. Karakterizirajo tako uradnike, gospodarje, krčmarje, duhovščino, kakor tudi preproste žene, dekleta, može in fante, ironizirajo pojme kot so ljubezen, zakon, sreča, resnica, laž, pravica, krivica, obljuba, ali kakorkoli drugače posegajo v življenje. Ostalo pa je še precej pregovorov in rekov, resnic ali zgolj Trdinovih domnev, ki so sicer tudi vezani na vsakdanje življenje, saj govore o vremenu, o lakoti in kruhu, o delu in pridnosti, o zaupljivosti, neumnosti, in ne nazadnje o dostojanstvu, izražajo pa tudi odnos preprostega človeka do vladarjev (monarhov), gospodarjev, do tujcev in tujine. Tudi te sem skušala urediti v posamezne tematske sklope in s tem prispevekom končujem Trdinove pregovore in reke iz njegovih rokopisnih knjižic.

Domovina - tujina

Ena domovina - ena gospodinja.

Povsod je dobro, doma najbolje.

Dljé boš prišel, dljé ti bodo ljudje kazali.

Štruklji predero streho, potice poženo po svetu.

V domači hiši leži se na slami ali na mehki[1], v tuji je že pernica trda.

Doma tekne bolj krumpir in bob, kakor pri tujih ljudeh cvrtje in kuretina.

Široko je po svetu, ozko po domačem dvorišču.

Ptuja vrata po herbtišču tepejo.

Domača hiša, domača mati - tuja hiša, tuja mati.

Raje sem v svoji hiši lačen, kakor v tuji sit.

Gost pride in odide, a domačin ostane.

[1] Beseda »mehki« se nanaša na slamo. Vsi zapisi so taki, kot je fonetični zapis v izvirniku.

Delo, kruh, lakota

Kruh raste na gnoji.
Božič v torek, bo kruh iz vsake moke dober (tisto leto žito ne bo rodilo).
Kruh je dober prijatelj, je luštno z njim potovati.
Boljše je imeti pri sebi kruh ko dekleta.
Grlo čuti slast a trebuh mast.
Trebuh se redkokdaj spomni prejetih dobrot.
Lakota je grja od kuge.
Lakota nima oči.
Lakota ne pozna sramote.
Z delom ni še nihče obogatel.

Delavnost, pridnost, varčnost

Pridni najde v vsakem kotu (tudi grmu) kos kruha in pod vsakim kamenom krajcar.
Varčnost je več vredna ko pridnost.
Denar iz života kaplja (= se pridobi s potom).
Ne govori: ne morem, reci: nečem - pa se ne boš zlagal.
Kdor služi vsakemu, ne služi nobenemu.
Hitro začeto je dvakrat prijeto.
Dan se zgodaj lovi.
Zgodaj v posteljo, zgodaj iz postelje.
Kdor noč zgubi, zgubi tudi dan.
Kjer je dosti rok, tam gre delo v skok.
Kjer je dosti dela, tam je tudi dosti jela.
Glad uči delati, pomanjkanje pa kuhati.
Žuljave roke, polna hiša.
Kdor ne dela, si tudi nič ne pridela.
Kdor zgodaj vstaja, mu kruha ostaja.
Kdor ni priden, si tudi ne more nič pripriditi.
Vsako delo naj ima svoj čas, svoje mesto, svojo navado.
Kadar se kdo hvali, da več del obenem opravlja in vse v redu, se govori: baba je delala naenkrat tri reči: je trske pobirala, se jokala in pa - curala.

Človeška neumnost

Ni oni siromak, ki nikoli ni nič imel, ampak oni, ki je imel pa izgubil.
Kdor je postal enkrat nagi, pride težko zopet drugič k blagi.
Prešič rije v blato, čeprav je fajmoštrov.
Neumnost je huja od uboštva.
Pamet je dober kup, neumnost pa prav draga.
Šel je popoldne k maši.
Bolhe strelja, volku pa je nastavil locanj[2].
Mrvo striže, vodo seklja, oves špiči.

[2] locenj, locanj = ukrivljena palica (M. Pleteršnik, Slovensko–nemški slovar I., Ljubljana 1894, 527).

Kupil je mačka v žaklju.
Izpustil je zajca, da bi ujel vrabiča.
Neumen kakor tisti, ki sam sebe s petami v rit tolče.
Neumen kakor volk, ki je verjel lisici.
Neumen, ki med dekleti leži in se nobene ne dotakne.
Neumen, kakor tisti, ki je pil vodo, z vinom pa se umival.
Neumen, kakor tisti, ki je poklical uši, da mu preženo bolhe.
Neumen, kakor bi bil glavo doma pozabil.
Neumen, ko miš, ki si pride v cerkev iskat zrnja.
Neumen, ko lačen vrabič v prosu.
Zdaj si pa spet zeleno ven vrgel.
Slepa kura najde zrno, trapast človek srečo, ali zato nista še vredna hvale.
Slabo za tistega, komur zleze pamet iz glave v rit.
Ogenj se zatrosi po otrocih, po norcih in pa po nesreči.

Nezaupljivost

Vsi žnejdarji[5] kradejo, zato jim ne veli Hrvat zastonj »krajači«.
Malnarska mera in mesarska vaga oboje za vraga.
Treh mož se je bati: šintarja, farja in škrica.
Nevarno je bratiti se s šintarji in farji.
Farovž je zadnja ura (= kdor išče službe, naj gre v vsako hišo pred ko v kak farovž).
Far zastonj zine, kedar se mu z vilic zmakne.
Peklo je nastlano s farškimi kapicami.
Kdor verjame ciganu, je samo enkrat neumen, trikrat neumen pa tisti, ki verjame kaj gospodi.
Tiha voda bregove podira.
Kdor je v vseh rečeh odkritosrčen, je prismojen ali pa te hoče s tem ujeti, da mu poveš tudi ti vse, kar misliš, in tudi take reči, ki bi ti utegnile nakloniti veliko škodo.
Ker je ves svet goljufen, ne pomaga človeku nič, če je pošten; imeli ga bodo vsi za goljufa kakor sebe in druge, in morda še za večega, ker bodo nekteri to tvojo preveliko poštenje pripisovali zvijačnosti, drugi pa se zbali in sramovali svojega izgleda, ki jim očita grehe, kar nikomur ni ljubo.
Ljudje govore za se, ne za te.
Sebi ne smeš vse verjeti, prijatelju še manj, ženski pa prav nič.
Na hinavskega človeka se ni nič zanesti pa na preveč odkritosrčnega tudi nič.
Kdor se ponuja, zmiram rad praznuje.
Jezik meden, srce leden.
Kdor nam svojo dobroto preveč ponuja, je malokedaj naš prijatelj.
Kar vidim verjamem, drugega bome nič.
Maček meži - pisker pokrij. (= hinavskim ljudem ni nič verjeti.)
V roko luč in iz roke ključ.
Žene, fajfe in marele ne posojaj nikomur.
Če bi se rad znebil prijatelja, pa mu kaj posodi in kmali boš videl, kako te se ogiblje.

[5] žnejdar iz nem. der Schneider = krojač.

Ne verjemi nič tistemu, ki si mu kaj posodil - on je gotovo tvoj sovražnik.
Ne delaj nikoli nobenega baranta s pijanci, kvartaši, lovci, babami, doktorji, soldati, otroci, posli in Kočevarji, ker so vsi ti ljudje ali nezanesljivi ali pa taki, da se zastaven in pošten človek ne more z njimi pogajati.

Kočevarji in cigani so si bratje, šintarjem pa bratranci.
Kočevar je popolnoma pošten ali pa popolnoma lump.

Dolenec je trojen; drug je v mislih, drug v besedah, drug v delih.
Semičanka je vsaka kurba, Črnomaljec vsaki slepar, Brusničan je tat ali pa goljuf.

Štajerski butelj oslepari, če le more.
Ni ga tata nad Hrvata, ne kurbice nad Kranjice.

V Mokronogu ni birtije brez goljufije.
Topličan ne bo izveličan.

Prečenčani so vsi goljufi samo sv. Elija v altarju je pošten, ker je lesen.
Dolga drevesa pred mestom, kaj pomenijo? Odgovor: glavne imenitnosti novomeške: dolge jezike, dolge pravde, dolge račune, dolge brade, dolge kiklje, dolge suknje (frančiškanov in drugih popov), dolg čas, dolga čreva nikdar sitih purgarjev[4]. - Purgar na to: za vas preklete pavre[5] pa pomenijo te dolge drevesa vaše dolge ušesa, ki hodite zmirom v mesto, čeravno veste, kaj vas tu čaka.

Novomeščan: Vsak paver je goljuf.
Kmet podgorski: kedar se peljem skoz Novo mesto, dobro pazim, da mi ti lačni purgarji ne požro slame z voza.

Meščanu rečeš: Dobro jutro - on pa te vpraša, če bi mu mogel posoditi za »fruštek«.
Novomeščan namaže kogar more.

Novomeški purgarji komaj čakajo, da dobe kakega osla, ki jim se da sleči.
Kdor komu za ritjo govori, mu rit odgovarja.

Boj se človeka, ki molči, ne pa tistega, ki govori.
Kjer je veliko besedi, se malo prida stori.

Boljše je zmerom pri človeku, ki govori, ko pri tistem, ki molči.
Hlapec, ki nič ne ukrade, dekla, ki nič ne razbije, sin, ki ne vasuje in hči, ki nikoli z ljubčkom ne spi, so štiri redke reči.

Gospodi ne verjemite nič, tudi ne (kedar se raznese glas) da je umrla: ta zalega se hlini in laže tudi v takih rečeh le, da bi videla, kaj bosta kmet in družina čez mrtve govorila in kako se obnašala.

Dostojanstvo

Če si visoko, bodi nizek, če si nizek, sedi na tla ali zmirom se drži pokoncu. (= bodi ponižen ali obenem ponosen, ne zavrzi se nikoli).
Kdor menca kaj dosti klobuk pri škricih, bo kmali grunt zamencal.

Kdor kmeta zaničuje, v svoj kruh pljuje.
Tisti človek je kaj vreden, ki ima za vsako jed zobe in za vsako delo roke.

Fanta tičejo, moža vičejo, že po besedi se pozna, kteri je vreden veče časti.

[4] purgar, iz nem. der Bürger = meščan.
[5] paver, iz nem. der Bauer = kmet.

Kmet - gospoda: primerjava, odnosi

Kmet bi bil bolj »štiman«, ko bi vedel, koliko žlahtne krvi mu teče v žilah (= kako strašno so se prejšnje čase, ko so ženske še hodile na tlako, kurbali plemenitaši z njimi).

Kmetiški ženi se kmali ustreže, gosposki nikoli.

Gospoda je bela, kmet pa zmesen (= gospoda jé bel kruh, kmet pa zmesnega)

Toliko denarja noben kmet nima, da bi napolnil gospodi žep.

Kmetica ima umazane roke, ali čisto srce, gospa ima bele roke pa predrto dosti potov strašno blatno srce.

Do zdaj so bili za kmeta samo trije možje popolnoma pravični: kralj Matjaž, cesar Jožef in pa Napoleon.

Ko ne bi kmet gospodi delal in jo s svojim delom živil, znebila bi se ga raje ko podgan v svojem sekretu.

Gospoda in kmet ne bosta nikoli skupaj vozila; zmirom bo gonil eden kot drugi bistahor.[6]

Kmeta ne božajo cesarski davki, ampak gosposki.

Predno ubije kmet s kolom enega, ubije jih gospoda s paragrafom deset.

Kmet ima samo dvoje ušes in dvoje oči v glavi, gospoda pa vse polno, da vidi in čuje spodaj kakor zgoraj, spredaj kakor zadaj, ravno zato je tako težko jej kako reč prikriti in utajiti ali pa jo kaj osleparíti.

Gospod in kmet se bosta takrat sprijaznila, ko bosta mačka in miš pila bratovščino.

Kmet se bo gospodi takrat začel smiliti, ko bo videla volčico dojiti jagnje.

Kdor se dosti pripoguje gospodi, dobi lahko od zadaj brco.

Kmeta ima naj raje tisti gospod, ki ga nikoli ne kliče k sebi.

Kmet je v zakonu malokdaj popolnoma nesrečen, gospod pa dostikrat, čeprav marsikateri tega ne pove.

Kdo se dosti pripoguje, ga rada glava boli.

Noben bogatin ni zadovoljen le z domačo košto.[7]

Okoli polne mize se domači malokdaj spro.

Monarhični čut[8]

Cesarska krona je visoko, zato pa se razbije tudi na drobne kosce, kedar pade.

Iz cesarjevih rok ves denar pride, nazaj pa mu se ga malo vrne, ker obtiči v dolgih mavhah više gospode.

Cesar dela denar, v denarju pa je vsa oblast in pravica.

Cesar je denar, denar pa je vsega sveta vladar.

Cesar je dober ali gospode se je bati.

Cesarska roka daleč seže.

Cesar, ki stoji na kmetu, ne bo nikoli padel.

Cesar, ki zatira deželo, zatira sebe.

Cesar ima dva prava prijatelja: kmeta in vojaka.

Cesar brani deželo in dežela cesarja.

---

[6] bistahor, bistahar – konjarski izraz; po Pleteršniku (Slovensko-nemški slovar I, Ljubljana 1849, 27): s to besedo se konji na levo ravnajo. (iz nemškega bavarskega narečja wiste her!) .

[7] košta – hrana, iz nem. die Kost.

[8] Obdržala sem poimenovanje »monarhični čut« kakor ga je uporabil J. Trdina sam.

Cesar ima več skrbi ko las na glavi.
Po gospodi je tlaka prišla, po cesarju je odšla: to se nikoli ne sme pozabiti.
Kdor ima oblast ima čast.
Ko bi prebival cesar v vasi, ne bi nikoli stradala ne kmet ne cesar.
Če uboža dežela, uboža tudi cesar.
Jez gospodar, ti gospodar, kdo bo pa hlapec? Jez cesar, ti cesar, kdo pa bo kmet, soldat, pijontar[9], antverhar[10]?
Takrat bo na svetu dobro, ko se bodo združili cesar, kmet in soldat.
Kmet brani cesarja in pravi cesar kmeta.
V hiši brez gospodarja ni strahu božjega, v deželi brez cesarja ni miru.
En gospodar - ena nadloga, veliko gospodarjev - veliko nadlog.
Bog čez svet, cesar čez deželo, gospodar čez hišo.
Še živali in tiči imajo kralja, kako bi prebili brez njega ljudje.
Bog, cesar in hišni gospodar se ne morejo odstaviti.
Mačka gleda cesarja ali se ne trese.
Muhi zdi se cesarjev nos ravno tak kakor vsak nos.
Kdor s cesarjem potuje, ga povsod radi pogoste. (v pomenu dosti denarja).
Kdor ubije brata, ubije cesarjevega prijatelja.
Tudi cesarjevo življenje je na lasu nasajeno.
Berač si je bil svest svoje malhe, kakor cesar svoje krone.
Kmet ima pravico gospodarstva od Boga, cesar od kmeta, frdomtar[11] od cesarja in tat od frdomtarja, ki mu zato tudi ne stori nič žalega, ampak ga pred sodbo še brani in v ječi dobro pase.
Ker se ne bere nikjer, da bi bil ustvaril gospodo Bog, se ne more drugače soditi, kakor da je zasral jo hudič, kteremu je tako podobna.
Če hočeš vedeti, kdo v hiši zapoveduje ali mož ali žena, glej, kdo plačuje v krčmi račun.
Če vlada ena sapa, je vedro.
Kdor ima oblast, ima čast.

Gospodar, gospodarstvo, kmetiško življenje

Gospodar naj družini ukazuje in sam dela, pa bo vse prav.
Kdor sam vodo pije, konjem pa daje vino, je ravno tako pameten, kakor tisti, ki je sam ovsen kruh, družino pa z belim pase (rekla novomeška gospa, ki misli, da je za družino ovsen kruh naj bolji, kakor za žejne konje voda.)
Kdor ima konje, stori težek greh, če proda oves.
Mlad bahač, star berač. (veli se tudi o letini, ki od konca prav lepo kaže, pozneje se pa skazi.)
Njiva ves svet živi ali nikogar ne obogati.
Kupčija se vozi po veliki cesti ali pripelje rada v peklo.
Grunt se gnoji z rokodelstvom. (= dobro je, če zna kmet kako rokodelstvo).
Grunt se lahko zavozi ali težko privozi (vozniki so zapravljivci).
Kdor z grunti baranta, gotovo vse zabaranta.
Kmetiški prijatelj ima roge, ne grive. (= vol je za kmeta bolj koristen nego konj).

---

[9] pijontar, pijantar – iz nem. Beamter = uradnik.
[10] antverhar – iz nem. Handwerker = rokodelec.
[11] frdomtar – samostalnik iz nem. glagola verdammen (stvn. firdamnon) = obsoditi; torej sodnik.

Njiva je hud sovražnik, treba se je vse leto z njo bojevati.
Kmet mora zemljo potolči, če ne, potolče pa zemlja kmeta.
Vinograd moraš osrati, če ne, bo osral pa vinograd tebe.
Zemlja bo res vesela, kedar boš ti umrl (se veli šaljivo pridnemu kmetu).
Piščanci so že tudi graščino pozobali.
Pri štrukljih se grunt kuha.
Mast raste iz rilca.
Krava se pri gobcu molze.
Tudi konj vleče skozi gobec.
Najbolji gnoj je pot.
Kmet se preredi z žitom, še bolj pa s travo. (= živinoreja)
En vogel hiše drži slama (= žito), drugi vogel bilka (= trava, mrva) tretji trtica, četrti bodica (bodičasto drevje, jelovina, sploh hosta).
Na polju rasto krajcarji, na travniku pa cekini. (Živinoreja je bolj koristna ko poljedelstvo).
Kjer se zemlja s krvjo gnoji, nič ne rodi.
Iz vinogradov treba je v letu devetkrat pregnati opalke[12].
Gospodar ne sme imeti samo grablje, ampak tudi vile.
Kakoršno seme seješ, takšno žito boš žel.
Brez gnoja ni loja.
Njiva dvakrat sprašena, je enkrat pognojena.
Pred velikim kupom gnoja se dober gospodar odkrije, kakor pred velikim gospodom.
Pred kupom gnoja se odkrij in prikloni kot največjemu gospodu.
Gospodarjevo oko debeli vola in konjiča.
Baba gospodar, volk mesar.
Ti gospod, jaz gospod, kdo bo pa hlapec.
Gorje gospodarju, kterega družina uči.
Malokdaj zna tisti dobro gospodariti, ki se ni učil služiti.
Kdor zelje sadi in prešiče redi, se lakote ne boji.
Slab gospodar, ki se zanaša na družino.
Bog je dal, svetniki so pa požrli. (= ob praznikih se veliko pojé).
Kmet dela skoz usta, kjer ne meljejo zobje, se pridela malo pšenice.
Spomlad noče imeti tolikanj molitev kolikanj motike.
Rodovitna so tista tla, po katerih kmet pleše.
Za telička in otročička se ne boj, da bi poginila od lakote.
Na češpljah so fronki, na orehih pa podplati.[13]
Žito raste na gnoju, vino prideluje se naj bolje v keldru, žito pa v kašči.
Od žuljev in davkov kmetiških mož in žen živi ves svet, brez njih bi moral izmreti ali pa se pokmetiti.
Po slabi trgatvi je vsejlej največ hišnega prepira.
Na Dolenjskem drži ženska tri vogle hiše, mož samo enega; drugje je to narobe - namreč mož drži tri vogle, žena samo enega ali če se ta podere tudi oni trije padejo, na Dolenjskem te nesreče ni - če izpusti možiček osliček svoj ogelček, stoji hiša še bolj trdno ko pred.

---

[12] opalek = pajek (Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar. Ljubljana 1894).
[13] franki, fronki = davki; franke plačevati = davke plačevati (Pleteršnik). Torej: iz češpelj kuhajo žganje, to je obdavčeno, orehe pa trejo s podplati.

Pangelc[14] in motvoz se ne vežeta (= gosposki ljudje naj ne jemljejo v zakon kmetiških).

Pri nas se ne pravi ne pri Štrukljevih, ne pri Ričetovih, ampak tako v sredi - pri Močnikovih.

Mi nismo ne pšenični, ne ovseni, ampak zmesni.

Zdravje - bolezen

Malo in tečno jesti, piti vsaki dan firkelj vode in polič vina, gorko se obuvati, prosto oblačiti, dosti hoditi, nikoli se žalostiti, nikoli jeziti - to je zdravje.

Snaga je pol zdravja (pol življenja).

Varuj zdravje v mladosti, poštenje v starosti.

Zdravemu se ne kuhajo kamilice.

Za zdravnika jez ne bi maral, ali ga hoče imeti bolezen.

Nadloge - tolažba - nasveti

Kakor ni vse zlato kar se sveti, tako tudi ni vse noč kar se ti vidi temno.

Vsaka skrb ima svoj trošt.

Z jokom ne odpraviš uši iz glave, nikar skrbi.

Volk se odžene s korajžo in s kolom, ne pa s čemerikavo šibo.

Noben vihar ne trpi dolgo.

Če ne bo tak' bo že kak'.

Če ni kakor se hoče, pa naj bo, kakor se more.

V sili se Bog usmili.

Sila je huda ali jez (= jaz) in Bog sva še huja.

Do smrti bom živel, če mi je sline požirati (ali tudi: če mi je ajdovico[15] jesti).

Sila davi mene, korajža pa silo.

Vsaka sila le en čas trpi.

Če te sila zaskoči, le v obraz jo poči, pa bo kmali dobro.

Toča boji se strela, nadloga boji se dela.

Pogubljenemu odleže, kedar se ga spomni čista devica, zveličanemu pa presedajo nebesa, kedar misli nanj hudobna baba.

Tudi grda mati rodi lepega sina. (za grdo nočjo lep dan, jutro grdo, pozneje lepo vreme.).

Kjer te ne srbi, ne čehljaj se.

Kdor nima v glavi, ima pa v petah.

Mirnemu se odpro vsa vrata.

Mirno jagnje dve materi sesa.

Lačen trebuh nima ušes...pameti...vesti.

Debeli četrtek je treh piskercev god.

Ni vsak dan nedelja, pa tudi ne vsaki dan petek.

Dvema gospodarjema se ne more na enkrat služiti.

---

[14] pangelc iz nem. das Band = trak, trakec.

[15] ajdovica = ajdova slama.

Človek

Ne vprašaj me od kod sem, ko vidiš, da sem človek.
Človek je majhen pa si je ves svet podvrgel.
Človek je nizek ali ustrahuje tudi večo zver.
Človek nizko živi in pripleza na najvišjo goro.
Vsak človek je vreden za se.
Bogu vsak človek kaj zaleže, zato da vsem živeti.
Prav zastonj ni noben človek na svetu.
Od vsakega človeka se lahko kaj naučimo: tatovi žive med sabo v spravi in cigani prav lepo spoštujejo starše in stare ljudi.
Sveder je samo za eno rabo, da se z njim vrta, človek je pa več ko sveder in more biti tedaj za več reči dober.
Noben človek ni grd, ker je ustvarjen vsak po božji podobi.
Najgrji človek je še zmirom lepši ko najlepša žival.
Vsak obraz je lep, ki ga umivajo žuljave roke.
Človek bi bil brez greha, ko ga ne bi drugi zapeljali.
Ko bi se z vsakim človekom tako ravnalo kakor se spodobi, bi ravnal tudi človek z vsakim tako kakor se spodobi.
Če govoriš s človekom, govori z njim po človeško, drugače bo ti se spremenil v zver; če boš govoril z njim po pasje, postal bo res pes.
Če govoriš s človekom, ne pozabi nikoli, da je tvoje »glihe«, če bi bil prav berač.
Naj dela človek kar hoče, ta nesreča ni dana nobenemu, da bi se mogel poživiniti.
Oblečen človek pred zmrzne na planem, kakor sneg v hiši.
Kdor deset antverhov[16] zna, kruha petlja.

Bog

Kogar ima Bog rad, mu da prav dobro ženo ali pa prav hudobno.
Pravi kristjan veli: Ne prosimo Boga, da bi nam odvzel križe, ampak prosimo ga zato, da bi jih z voljo prenašali.
Materino molitev Bog najraje usliši.
Božji udar - božji dar.
V sili se rešiš stokrat sam, desetkrat te rešijo drugi ljudje, Bog pa vselej.
Če si boš pomagal sam, ti bo tudi Bog pomagal.
Bog je dal človeku močna pleča, ki lahko neso več kakor misli.
Bog človeku nikoli toliko ne naloži, da ne bi mogel nesti.
Kaj me zaničuješ, ko me je počastil sam Bog s tem, da me je ustvaril za človeka.
Bog Kranjca nikoli ne zapusti, če ni žejen, je pa lačen.

Pamet - neumnost - norost

Blago odide, pamet pride.
Kranjico sreča pamet po poroki, Hrvatico pa ravno takrat mine (= ni več poštena).
Tri pote sem norel: ko sem bil otrok, ko sem se ženil in ko sem zasajal murve.
Norca ne boš spoznal po besedah, ampak po delih.

[16] Kakor op. 10.

Norec je kmet, ki verjame kaj gospodi in norec je tudi gospod, ki verjame kaj kmetu.

Ni vsaki norec neumen.

Lisica neumno hodi ali pametno pride.

Kdor ni neumen kedar je pijan, takega se je vselej bati.

Človeška pamet ima neumen rep.

Človek ima norca že v očeh. (= oči razodevajo norca).

Pametnemu človeku je dosti pet besed, norcu ne petsto.

Kdor ni nikoli norec, ni nikoli prav pameten.

Če je gospodar norec, nori vsa družina.

Nobene reči norec tako ne zameri, kakor če mu rečeš norec.

Ni varno hoditi čez most, ki ga je delal norec.

Norec je še malo zajcev ustrelil, ljudi pa že veliko.

Če te bo norec muham branil, bil bi po nosu tebe, ne pa muhe.

Norec se rad modro drži ali zato že ni moder.

Neumnost ni greh ali k grehu napeljuje.

Pameten človek se ne bo pričkal z norcem.

Senca človeške pameti je neumnost.

Za se bodi neumen, kolikor hočeš ali drugih ne smeš nadlegovati z neumnostjo.

Tisti, ki je preveč neumen in tisti, ki je preveč pameten, sta si brata.

Bog je ustvaril človeka pametnega, neumnosti se je sam naučil.

Kdor se skrega s pametjo, se tudi z Bogom.

Tako pameten ni noben kmet, da ga vreme ne bi ogoljufalo.

Brez gosposke učenosti bi lahko kmet izhajal, gospoda brez kmetiške učenosti pa bi morala hoditi gola in bosa in crkati od žeje in lakote.

Gorje gospodi, ko bi imel kmet toliko oblasti, kolikor ima pameti.

Kdor gre od pluga v šole, je gotovo butelj, kdor gre iz šole nazaj k plugu, pa je nemara da še večji butelj.

Učen kmet in neučen gospod sta oba vredna usmiljenja.

Kmetu, ki je veliko študiral in gospoda, ki ni nič študiral, treba se je enako bati in ogibati.

Študiran orač je bil še malo kedaj kaj druzega ko berač.

Noben kmet še ni obogatel, ki je prodajal vampe (nosil s sabo bukve in pisma.)

Kdor nosi pamet pod pazduho (= bukve, pisma), mu se rada izmakne in v blato pade.

Jurček šel je v šolo, Jurij prišel je iz šole.

Denarji se v glavi delajo.

Kosa brez roke in roka brez glave je isto, ne stori nič.

Glava prinese človeka dalje ko noga.

Z nogo gre se samo po suhem, z glavo pride se čez morje in skoz zemljo.

Sovražnik premaga se z možgani in ne s kugljami.

Trdna hiša ne stoji na kamnu ampak na glavi.

Na glavi svet stoji.

Brez glave še žebelj ne drži.

Zelje brez glave - štor, človek brez glave - štor.

Brez glave ni ne naprave, ne poprave.

Glava skale razbija.

Bogastvo na glavi raste.

Na rokah rastejo krajcarji, na glavi cekini.

Bukve piše glava, ne pero.
Glava brez roke in roka brez glave - ni nobeno dosti prida.
Glava ukaže, roka požanje.
Noge zajdejo, glava nikoli.
Glava je gospodar, zato tudi stoji na vrhu života.
Bog je vdihnil človeku dušo v glavo, ne pa v trebuh.
Truplo je iz zemlje, glava iz Boga, zato bo dajala mu odgovor glava ne truplo.
Glava se ozira po zemlji in proti nebu, ker mora imeti skrb za oboje.
Po nesreči je vsaki pameten.
Nesreča je božja deklica, ki nam pride povedat, da nas Bog rad ima.

Vojska

Če je berač lačen, začne krasti, če je kralj lačen, se začne vojskovati.
Vojska dela mir, mir pa vojsko.
Brez generala ni armade, brez armade ni vojske, brez vojske ni krvi, brez krvi pa tudi ne zmage in časti.
Vojskovati se začne le tisti, ki ni še nikoli nič trpel.
Vojskuje se roka, ali komandant je malokedaj glava.
Kadar se bodo nehali otroci tepsti in starci pravdati, bo tudi vojske konec - tedaj nikoli.

Vreme

Strela je udarila v sleme, bo kmali lepo vreme.
Kakoršno vreme na dan 40 mučencev, tako potem 40 dni.
Kakršno vreme za pepelnico, bo celi post tako.
Pust pod steno (= topel), velika noč za pečjo.
Če sušec vabi ovčice na pašo zeleno, jih mali traven spet v hleve nazaj nažene.
Suščeve megle letne plohe rede.
V sušcu preveč dež, poleti suša.
Sveti trije kralji oblačni - zima dol, če jasni, tudi jasli svitle (= radi dolge zime bo krme zmanjkalo).
Svetga Jurja luža, ob kresu suša.
Svetega Gregorija je spomladi začetek.
Če o sv. Jurji kačo vidiš, ne bo te tisto leto bolela glava.
Če je na Marijino obisk(ovanje) dež, bo 40 dni deževalo.
Kakošno vreme na sv. Medarda kane, takošno cel mesec ostane.
Sv. Urban jasen, lepa jesen.
Pankracij, Servacij, Bonifacij so ledeni svetniki; če do njih ni slane bilo, se je za naprej več ni bati, pred njimi stalnega vremena ni.
Kakošno vreme o kresu, tako ostane cel mesec.
Lep Lovrenc - lepa jesen.
Sv. Lovrenca vsaka voda zdenča (prihaja vreme hladneje).
Po sv. Lovrencu ne raste več ne drevje ne trnje.
Kakoršen je sv. Jernej, taka bo vsa jesen.
Če je na dan sv. Lovrenca lepo vreme bilo, se tudi jeseni ne bo skazilo.
Kolikor snega o sv. Lenartu na planini, toliko snega o božiču v dolini.
Če je bilo veliko gob in veliko želoda, pomeni, da bo huda zima.

Grom in tresk na sv. Mihaela dan pomeni hude vetrove.

Kolikor mrazov pred sv. Mihaelom, toliko mrazov po Jurjevim prihodnjega leta.

Jasna noč pred sv. Mihaelom pomeni ostro in trdo zimo.

Če žrjavi pred sv. Mihaelom ne lete, se pred božičem ni zime bati.

Kakoršno vreme na sv. Egida kane, rado 4 tedne ostane.

Če sv. Lukeža dan v jutru živina v hlevu tako leži, da ima noge podse skrčene, bo huda zima, če pa od sebe stegnjene, bo voljna zima in dobra prihodnja letina.

Kakoršna sv. Urša, takošna bo zima.

Če listje pozno obleti, bo huda zima.

Če sv. Martina zmrzuje, kmet voljno zimo pričakuje.

O sv. Martinu če noč in dan oblačna, bo nestalna zima.

Sveta Kata prinese sneg pred vrata.

Bodi Katarina ali Kres, če je mrzlo, neti kres.

Kakoršno vreme je na sv. Barbare dan, takošno bo za božič.

Lepo tiho vreme o božiču, dolga zima.

Gromi in bliski v zimskih kvatrih, huda zima v kapah kosmatih.

Zelen božič, bela velika noč.

Božič bolje kužen kakor južen.

Kakoršno vreme 12 dni po božiču, takošno bo 12 mesecev prihodnjega leta.

Stanka Drnovšek in Jožica Senegačnik

Začetki slovenskega industrijalstva: Šumi

Tovarno bonbonov, desertov in peciva »Šumi« sta ustanovila 1876. leta Franc in Josipina Šumi (prvotno pisano Schumi).

Josipina in Franc Šumi, ustanovitelja Tovarne bonbonov, desertov in peciva

Franc se je rodil l. 1848 v Tomačevem kočarju Juriju in Mariji, rojeni Roter. Po osnovni šoli se je v Ljubljani izučil slaščičarstva. Kot pomočnik je delal na Dunaju in 1871. leta odšel na izpopolnjevanje v Pariz. Nekaj časa je delal v Budimpešti, nato veliko potoval. Na teh potovanjih je prišel celo do Odese.[1]

V Budimpešti je z nekim Kuglerjem ustanovil tovarno bonbonov. Ko je le-ta komaj dobro stekla, mu jo je prepustil in sam odšel v Ljubljano. V Budimpešti se je spoznal z Josipino Avbelj (1841-1917), doma z Golčaja nad Blagovico v Črnem grabnu. Pri samotni starinski cerkvici je bil oče cerkovnik in nekaj peščenih njivic ni dajalo dovolj kruha družini z več otroki. Podjetna Josipina se je podala v svet služit, čustveno pa je vse življenje ostala navezana na idilično domačijo na Golčaju. Ko je bila lastnica tovarne Šumi v Ljubljani, je pošiljala domov lepe darove, in ko je strela cerkvici ožgala zvonik, ga je dala obnoviti. Cerkvici je darovala tudi harmonij.

Josipina Šumi v starejših letih

S Francem Šumijem sta v jeseni 1876. leta preselila delavnico iz Budimpešte v Ljubljano, kjer je potem nastala tovarna »Šumi«.

Josipina, lastnica tovarne »Šumi«, z možem Francem, delavci in tovarniškim orodjem (na njen god, 19. 3. 1894)

[1] SBL, tretja knjiga, Ljubljana 1925-32, 247.

Ko se je Josipina naučila voditi tovarno, ji je mož Franc vse skupaj prepustil in se posvetil amaterskemu pisanju zgodovinskih knjig in člankov. S Petrom von Radicsem je izdal Urkunden- u. Regestenbuch d. Herzogtums Krain - diplomatarij Kranjske v več zvezkih. Tudi Archiv f. Heimatkunde je izšel v več zvezkih. V poznejših letih se je ukvarjal tudi s teozofijo in o njej pisal članke. Njegovi praktični ženi Josipini to seveda ni bilo všeč, saj je vsa skrb za tovarno padla nanjo. Njega pa je njegov nemirni duh popeljal zopet v svet in prekinil je vse stike z domom. L. 1916 se je v Zürichu ustrelil. Josipina je plačala zanj le pogrebne stroške.

1875. leta se jima je v Budimpešti rodila hčerka Evgenija, ki se je poročila z veleindustrijalcem Dragotinom Hribarjem, sorodnikom in prijateljem ljubljanskega župana Ivana Hribarja. Kasneje, l. 1882 pa sta dobila še nekoliko prizadeto hčerko Emilijo.

Evgenija Hribar, hči Josipine in njena naslednica pri vodstvu tovarne

Dragotin Hribar je verjetno ob pomoči svoje tašče Josipine kupil izdelovalnico »kocov« v Kortah v Ljubljani (l. 1899), iz katere se je razvila tovarna pletenin in tkanin, kasneje imenovana »Pletenina«.

Delavke tovarne »Šumi«

Hči Evgenija je po svoji materi podedovala podjetnost in je ob svojih neprestanih nosečnostih in rojstvih trinajstih otrok sama vodila dve tovarni; Šumijevo in Hribarjevo, saj se je njen mož Dragotin kot žurnalist, tiskar, založnik in industrijalec[2] ukvarjal s svojimi posli. Tako je bilo vodstvo obeh tovarn kljub številnim družinskim obveznostim v ženskih rokah. Obe, mati Josipina in hči Evgenija, sta imeli srečno roko pri izbiri delavcev in hišnih poslov. Kdor je enkrat prišel k družini Hribarjev, je pri njej tudi ostal.

Ob petdeseti obletnici delovanja tovarne »Šumi« v Ljubljani (1876-1926)

Evgenija je razširila Šumijevo tovarno, ki je imela takrat naslov »Tovarna slaščic« - Jos. Šumi nasl. (ženskega imena Josipina niso hoteli izpisati). Tovarna je zaposlovala 60 delavcev.

Vodstvo dveh tovarn pa je bilo za Evgenijo preveč, zato je prepustila vodstvo »Šumija« zanesljivima dolgoletnima uslužbencema Tončki in Rudolfu Šulcu. Zvesto sta služila najprej materi Josipini in nato še hčerki Evgeniji.[3]

Po smrti Evgenije je l. 1936 tovarno »Šumi« prevzel njen sin Rado Hribar, lastnik gradu Strmol na Gorenjskem. Ta je zaradi številnih drugih poslov ni posodobil. Med 2. svetovno vojno je polovico tovarne prepustil svojemu bratu Svetozarju s pogojem, da bo dobro vodil posle. Ko so Rada ubili, je pred kratkim umrli Svetozar (+ 4.8.1996) prevzel vso tovarno, ki pa je bila po vojni zaplenjena. Kasneje so tovarno Šumi preselili s prvotne lokacije v Gradišču v Nove Jarše v okviru nekdanjega SOZD-a »Žito«.

[2] SBL, prva knjiga, Ljubljana 1925-32, 352.

[3] Sonja Grizila, Svetozar Hribar, Ko bi bil ostal fabrikant, bi bil že zdavnaj pod zemljo, Jana št. 41, 11. 10. 89, 14-16.

Bojana Škafar-Rogelj

Dr. Janez Bleiweis in njegov čas

Razstava Gorenjskega muzeja v Kranju, pritlični prostori in klet Mestne hiše, Mestni trg 4, 17.4.1996 - 31.12.1996.

Zgodovinar Jože Dežman, višji kustos Gorenjskega muzeja, je v kratkem zapisu[1] razstavo o dr. Janezu Bleiweisu označil za najbolj celovit muzejski projekt Gorenjskega muzeja doslej. Muzejski svetovalki Beba Jenčič in Majda Žontar sta ga ubesedili in opredmetili s sodelovanjem veterinarjev, zgodovinarjev, slavistov in medicincev. Za oblikovanje razstave in zbornika je skupaj s Klemnom Rodmanom poskrbel arhitekt Marko Smrekar, za zvočno kuliso pa Boštjan Perovšek in recitator Matjaž Višnar. Končna podoba projekta je vključevala:

– **razstavo** v petih prostorih pritličja in kleti kranjske Mestne hiše;

– 107 strani obsegajoči **zbornik** z razpravami devetih piscev, ki so osvetlili različna področja Bleiweisovega zares mnogostranskega udejstvovanja. Besedila spremljajo fotografije manjšega dela dokumentov in predmetov z razstave, zato pravzaprav ne moremo govoriti o katalogu, kot sta ga označili avtorici projekta.

– **Oglasnik** Gorenjskega muzeja Kranj, št.3, ki prinaša na štirih straneh kratek povzetek vsebinskih sklopov razstave in ima funkcijo vodiča po razstavi;

– **multimedijo**;

– **razglednice** in veduta Kranja kot spominki z razstave;

– **leseni sestavljanki** za otroke;

– **sezname** predmetov, ki si jih obiskovalec vzame iz plastičnih predalov, nameščenih ob posameznih razstavnih enotah.

In zdaj k sami razstavi. Njeni avtorici in urednici zbornika sta uvodoma poudarili, da je pobuda za razstavo prišla s strani Slovenske veterinarske zveze. Njeni predstavniki so želeli poudariti zlasti Bleiweisove zasluge za razvoj veterine na Slovenskem, kar naj bi

[1] Jože Dežman, Dr. Janez Bleiweis odsotni oče. Delo, 8.9.1996, s. 36.

se opredmetilo v obliki stalne razstave v Gorenjskem muzeju. Zaradi prostorske stiske to sedaj ni možno, zato so se odločili za občasno razstavo, s katero bodo gostovali še v nekaterih slovenskih muzejih. Morda bo sčasoma prerasla v stalno spominsko zbirko, locirano v Bleiweisovem rojstnem Kranju.

Ob tem se je zdelo smiselno preseči vsebinski okvir projekta in »očeta naroda« umestiti v čas, ga označiti v biografskem pogledu in ga predstaviti kot človeka, ki je bistveno pripomogel k uvajanju novosti v kmetijstvu, veterini in medicini 19.stoletja na Slovenskem. Hkrati je aktivno sodeloval v tedanjem političnem in kulturnem življenju.

Za muzealizacijo tako zastavljenega vsebinskega loka razstave so avtorji zbrali zavidanja vredno število predmetov in zlasti pisanih virov (pisma, diplome, časopisni izrezki, knjige) in slikovnih virov (portreti, fotografije). Pri zbiranju Bleiweisovega »sveta predmetov in dokumentov« so jim pomagali v številnih arhivih, knjižnicah, muzejih in posamezniki. Glede na izbrano vsebino so predvideli izrabo razstavnih prostorov:

Stene **vhodne veže** Mestne hiše so obložili s preprostimi panoji z dokumenti, ki pričajo o Bleiweisovem poreklu (roj. 19.11.1808), družini, študiju na Dunaju (doktor medicine 1832, magister humanega porodništva 1833 in magister veterine 1837) in politični orientaciji ter aktivnostih (npr. Bleiweis na avdienci pri nadvojvodi Janezu leta 1848 v Gradcu; zemljevid Zedinjene Slovenije Petra Kozlerja; izvolitev za deželnega poslanca v Kranjski deželni zbor leta 1861; organiziranje taborskega gibanja; sodelovanje v krogu staroslovencev in aktivna udeležba v čitalniškem gibanju). Razstavljeni dokumenti kot muzealije izpostavljajo Bleiweisovo politično orientacijo. Dejansko pa so le oporne točke. Če pa želimo o temah iz vhodne veže izvedeti več in »začutiti« dogajanja v času, se moramo nujno zateči k branju prvih treh prispevkov v zborniku. Oskar Böhm podaja Bleiweisov življenjepis, Vasilij Melik ga označuje kot politika, Petra Vodopivca so zanimali njegovi nazori in »duševni profil«. Tu spoznavamo Bleiweisa kot političnega realista v nasprotju z nekaterimi mnenji iz preteklosti, ki so ga označevala kot izrazito konzervativno orientiranega politika. Vodopivec meni (str.25), da je treba njegov program razbirati v luči razsvetljensko-reformnega in fiziokratskega gibanja predmarčne dobe, v avstrijskih in nemških katoliško-konzervativnih družbenih predstavah tedanjega časa ter zlasti v realni presoji slovenskih kulturnih, družbenih in gospodarskih razmer, iz česar so izhajale Bleiweisove praktično modernizacijske pobude.

Petinštirideset muzealij iz vhodne veže povprečnemu poznavalcu slovenske zgodovine ponuja priklic iz spomina o dogajanjih na Slovenskem v 19.stoletju, pa seveda generalije o nosilni osebnosti razstave. Za kaj več pa je treba brati zbornik.

Multimedija v prostoru med vhodno vežo in stebriščno dvorano obeta oživitev in dopolnitev vsebine. Vendar pa gre tu le za zbir nekaterih na razstavi že ali šele videnih dokumentov, kot simpatična zanimivost nam je ponujena aplikacija Bleiweisovega astrograma. Žal pa ostaja multimedija na tej razstavi neizkoriščen medij.

Cilj postavitve predmetov in publikacij v vitrinah **stebriščne dvorane** je osvetlitev dr. Janeza Bleiweisa kot veterinarja in zdravnika. Iz zbornika razberemo (prispevki Oskarja Böhma in Zvonke Z. Slavec) razmere na področju veterine in medicine v 19. stoletju na Slovenskem. Pisca nas seznanjata s številnimi Bleiweisovimi funkcijami na teh področjih: predavatelj na Mediko-kirurškem zavodu v Ljubljani (1841-1850), tajnik Kmetijske družbe za Kranjsko (1842-1881) in 38 let urednik družbinega periodičnega časopi-

sa Kmetijske in rokodelske novice, ki so prinašale številne veterinarske in poljudne zdravniške članke, učitelj na triletni kmetijski šoli v Ljubljani (1849-1863), ravnatelj in učitelj Živinozdravilske in podkovske šole v Ljubljani (1840-1881) ter ravnatelj porodnišnice v Ljubljani (1861-1863).

Kar navduši in pritegne obiskovalca, so gotovo predmeti, ki so jih uporabljali pri zdravljenju in za operacije ljudi in živali v 19.stoletju (npr. flebetom za puščanje krvi pri velikih živalih, razni pripomočki za kirurške posege in cepilni kovček, ki je služil veterinarju na terenu). Znanje o boleznih in njihovem zdravljenju, tako pri ljudeh kot živalih, je dr. Janez Bleiweis podajal v številnih publikacijah, ki so razstavljene v vitrini. Diplome in fotografije nam pričajo o njegovih prizadevanjih za vzpostavitev in delovanje strokovnih služb in ustanov, kjer se je gojilo in posredovalo znanje, kar je pripomoglo k dvigu strokovne ravni in napredka v zdravstvu (npr. Mediko-kirurški zavod) in živinoreji (šola za živinozdravstvo in podkovstvo, živinska bolnišnica in učna podkovnica).

Galerija II je namenjena prikazu kmetijstva in živinoreje v Bleiweisovem času. Iz zgodovine agrarnih panog vemo, da je bilo gospodarsko dogajanje v 19.stoletju zaznamovano s fiziokratizmom in z njim povezano agrarnotehnično revolucijo. Že od 60-ih let 18. stoletja so nastajale kmetijske družbe, ki so precej prispevale k napredku kmetijstva - pospeševale so kmetijske kulture, npr. lan in konoplja, širile so znanje o uporabi krmnih rastlin, kmete so oskrbovale s semeni. Zlasti so si prizadevale za odpravo pašne živinoreje, za delitev srenjskih zemljišč, za odpravo prahe ter za boljše gnojenje polja. Pospeševale so sadjarstvo in čebelarstvo. V 19.stoletju se je ta dejavnost še stopnjevala, o čemer pričajo številne razstavljene publikacije od najbolj znanih Kmetijskih in rokodelskih novic do strokovnih priročnikov Janeza Bleiweisa, Antona Janše, Franca Pirca, Matije Vrtovca in drugih. V vitrinah so na ogled predmeti, npr. za čebelarjenje, ki ilustrirajo nekaj zgoraj omenjenih gospodarskih dejavnosti.

Dopolnilo k vhodni veži je **Galerija I**, ki je spremenjena v ambient iz srede 19.stoletja. Delno ga sestavljajo predmeti, ki so bili Bleiweisova osebna last (npr. srebrn tintnik, pisalna miza), deloma pa so v funkciji ponazoritve meščanske notranje opreme tega časa. Sicer pa je moto te galerije 70-letnica Janeza Bleiweisa, ob kateri so mu voščila poslale številne organizacije, katerih član je bil; sam jubilej pa je obeležila velika manifestacija za Zedinjeno Slovenijo.

Kletni prostor je napolnilo dvajset kmetijskih strojev in orodij, ki so jih uvajali in uporabljali v drugi polovici 19.stoletja.

In končne misli ob razstavi? Avtoricama je treba priznati, da sta uspeli zbrati zares bogato dokumentacijo o dr. Janezu Bleiweisu. Skupaj z oblikovalcem so ustvarili za oko prijetno postavitev. Vendar pa nas razstava pušča nekako nepotešene. Kot že omenjeno, je tu zbornik, ki nam razširja védenje o tem pomembnem Slovencu 19. stoletja. Muzejska razstava pa ostaja neizkoriščen medij. Zbrano in razpostavljeno gradivo nam skuša osvetliti čas s pomočjo predstavitve nekaterih najbolj pomembnih dejavnosti za gospodarski in splošni napredek Slovencev v 19. stoletju, na katere je tvorno vplival prav Bleiweis. Z vidika etnologije in sodobne muzeologije, ki ju zanimajo predmeti v njihovi funkciji, nam ostaja neznana uporaba veterinarskih in medicinskih naprav, za marsikaterega obiskovalca pa tudi delovanje kmetijskih strojev, razstav-

ljenih v kleti. V tej točki bi bila izraba multimedije še kako dobrodošla in povednost razstave znatno razširjena. Pogrešamo pa tudi informacije o odmevnosti novotarij pri prebivalstvu, za katerega napredek si je Bleiweis prizadeval. Pri obhodu razstavnih prostorov imamo občutek, da je struktura razstave nekoliko nejasna: galerija I je po vsebini privesek vhodni dvorani, klet pa nejasno definiran privesek galerije II.

Če se tu povrnemo k uvodni navedbi Jožeta Dežmana o razstavi kot najbolj celovitem muzejskem projektu Gorenjskega muzeja, nas to nekoliko preseneča. Lanskoletna razstava Spomeniki kmečkega stavbarstva (avtorji Anka Novak, mag. Tatjana Dolžan, dr. Cene Avguštin) je bila namreč bistveno povednejša in celovitejša, jasno strukturirana, nadgrajena s smiselno izrabo videodokumentacije (avtorici mag. Tatjana Dolžan in Nadja Valentinčič) in pospremljana z raznovrstno pedagoško dejavnostjo. Razstava o dr. Janezu Bleiweisu pa ostaja na nivoju spominske sobe, obogatena z dopolnilnim spremnim pisnim gradivom.

Mojca Ravnik

Način življenja Slovencev v 20. stoletju

Ob koncu projekta **Način življenja Slovencev v 2o. stoletju** - bi bila mogoča vsaj delna sinteza?

Spomladi je izšla knjiga Inge Miklavčič-Brezigar, Občina Tolmin, osemnajsta in zadnja knjiga v okviru Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje (ETSEO), ki je bila težišče projekta Način življenja Slovencev v 20. stoletju. Njena tiskovna konferenca, ki je bila 16. maja v ljubljanskem Kulturnem in informacijskem centru, je bila hkrati zaključna prireditev tega obsežnega podjetja. Od zgodnjih sedemdesetih let je namreč vključilo številne etnologe in študente etnologije, odmevalo v stroki in zunaj nje, in dalo dragocene rezultate - pa čeprav se je ustavilo, ko je bilo do prvotno zastavljenega cilja še daleč.

Zbrali so se sodelavci in kolegi, predstavniki Oddelka za etnologijo in Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete, ki je nalogo pripravil. Dr. Slavko Kremenšek, ki je projekt teoretično zasnoval, ga organizacijsko vodil in vsebinsko usmerjal, je povedal strnjeno informacijo o njem. Inga Miklavčič-Brezigar je govorila o svojem delu, predsednik Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete dr. Dušan Nečak pa je projektu namenil nekaj spoštljivih besed in obžaloval njegov konec. Predstojnik Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo dr. Janez Bogataj pa je nakazal, da že snuje nekaj podobnega in sicer nov projekt etnološke rajonizacije.

S projektom Način življenja Slovencev v 20. stoletju, katerega sestavni del je bila Etnološka topografija Slovenskega etničnega ozemlja, se lahko dobro seznanimo v objavljenih člankih in poročilih. Sodelavci, predvsem pa Slavko Kremenšek, so pisali o vseh njegovih obdobjih, od prvotne zamisli, dvomov, razprav in kritik do tega, kako se je odvijal, kaj je dosegel in kako se je končal. Vse to je zbrano v Poročilu, knjižici, ki je izšla pri Znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete leta 1992 (žal ravno toliko prezgodaj, da zadnjih štirih knjig, ki so izšle kasneje, ni v bibliografiji). Iz zgodnjega obdobja naj tu opozorimo na članka Slavka Kremenška Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov (Kremenšek, 1973) in Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja (Kremenšek, 1974). Projekt pa je Kremenšek teoretično poglobljeno utemeljil v Uvodu v ETSEO (Kremenšek, 1976).

Prvi članek opisuje okoliščine in ozračje, v katerem so se porajale zamisli za strokovne naloge in za sintezo o načinu življenja Slovencev v 20. stoletju. Izvemo, da so se etnologi sestali na pobudo Raziskovalne skupnosti Slovenije, ki je leta 1971 dala raziskovalcem vseh znanstvenih disciplin nalogo, naj ocenijo stanje in sestavijo delovni program za naslednje triletno obdobje. Etnologi so potem razširili razpravo na razna vprašanja in probleme, od kadrovskih in prostorskih, do strokovnih in znanstveno teoretičnih. Ugotavljali so, katere naloge so najbolj pereče in se posvetovali, kako bi jih izpolnili. Odvisni so bili od takratne organizacije in politike finansiranja raziskovalnih dejavnosti. Že takrat je Kremenšek predvidel, da načrtovana dejavnost ne bo dolgo trajala in hkrati ugotavljal: »Spričo neizogibnega premagovanja zamudništva, ki je še zlasti v krepitvi raziskovalnega kadra in s tem neposredno povezanim družbenim uveljavljanjem stroke, se določenim prednostim, ki izvirajo iz skupnega nastopanja, verjetno ne bomo več po nemarnem odrekli.« (str. 260)

V drugem članku Kremenšek razlaga cilj projekta. Opisuje razpoloženje med etnologi, tudi dvome in pomisleke. »Nevarnosti, da akcija ne bi bila speljana do kraja ali bi prvotna zamisel ne bila vsaj močno modificirana, namreč nikakor ni moč zanikati. Kljub soglasnemu spoznanju, da sodi topografija med temeljne naloge naše stroke, se ob nekaterih pripravljalnih sejah odbora za topografijo raziskovalne skupnosti slovenskih etnologov in šestih plenarnih sejah še vedno ponavljajo določeni pomisleki, resda osamljeni in različna naziranja o dokaj bistvenih vprašanjih.« (str. 189) Tu bi bilo nesmiselno povzemati ta članek in druge objave, zato pa bi opozorila le na to, da si že od začetka sodelavci niso delali utvar in so tako zamisel kot načrt prilagajali različnim pogledom na projekt in objektivnim okoliščinam. Ves čas so si prizadevali, da bi s poglobljenimi študijami izbranih krajev (vasi, trgov, predmestij, ulic, mestnih četrti) in skupin prebivalstva prišli do sinteze načina življenja Slovencev v 20. stoletju. Najprej naj bi izdelali vprašalnice, nato pa bi z rajonizacijo slovenskega etničnega ozemlja izbrali kraje in skupine, ki bi jih podrobno monografsko preučili. Največja sprememba v projektu je bila na drugi stopnji. O tem piše Kremenšek: »Načrti za topografske preglede po občinah so imeli na začetku bistveno skromnejše cilje/.../ V prvi vrsti naj bi bili podlaga za strokovno utemeljen izbor posameznih krajev in socialnih oziroma poklicnih skupin za monografsko preučitev. Pred leti smo namreč upali, da bodo takšne monografske obravnave ena poglavitnih oblik našega raziskovalnega dela.« (Kremenšek, 1992, 6)

Rajonizacijski elaborati so prerasli v obsežne topografske obdelave, monografije kot ciljne naloge pa so zdrsnile v senco.

Projekt je prešel tri glavne stopnje:

1. Sestavljanje vprašalnic je bilo po dolgih letih prvo skupinsko delo - nazadnje so raziskovale ekipe Etnografskega muzeja v času ravnateljevanja Borisa Orla. Sodelavci so na sestankih obravnavali posamezne osnutke (ki so bili vsi razmnoženi na ciklostilu in razposlani vsem, da so se lahko res pripravili). Avtor je takrat dobil koristne pripombe, dopolnila, kritiko, nasvete, saj so za mizo sedeli najboljši poznavalci terena, muzealci, konservatorji, inštitutski raziskovalci in univezitetni profesorji.

Vprašalnice ETSEO - dvanajst zvezkov, ki so izhajali v letih 1975 - 1978 - so teoretična podlaga in priročnik za terensko raziskovanje, z literaturo, viri in metodologijo in detajlno razporejenim etnološkim predmetom v obliki vprašanj, razvrščenih po etnološki sistematiki. Kdor jih jemlje v roke pasivno, pričakujoč vodstvo za vsak teren ob vsakem času, bo razočaran. Ceni pa jih najbrž vsak, kdor jih bere kot iztočnice za razmišljanje pred odhodom na teren in po vrnitvi, in jih ima za oporo pri sestavljanju prilagojenih vprašalnic.

2. Rajonizacija slovenskega etničnega ozemlja je bila prvotno namenjena izdelavi kriterijev za izbiro krajev za monografske raziskave, kasneje pa je prerasla v serijo obsežnih topografskih študij, ki so pritegnile veliko število sodelavcev in zavzele težišče projekta. Tudi k temu delu so bili vabljeni vsi slovenski etnologi, čeprav je bilo osredotočeno na Oddelku za etnologijo. Delo je bilo razdeljeno po občinah, kakršne smo poznali do konca leta 1994. Ta odločitev je padla po pretresu še drugih možnosti, saj so se nekateri sodelavci upirali, da bi etnologi sprejeli za okvir svojega raziskovanja upravne enote, ki so spremenljive, administrativne in se ne ujemajo s kulturnimi območji. Po drugi strani pa so občinska središča vendarle tudi gospodarski, družbeni in kulturni gravitacijski centri. Mnoge zbirke podatkov za etnološke raziskave se zbirajo v občinskih službah.

Topografije so bile delane po enotni shemi z naslednjimi poglavji: Opredelitev območja, Notranji ustroj območja, Demografski razvoj območja, Spreminjanje socialne in poklicne sestave prebivalcev, Uvajanje novosti, Razkroj in stopnja ohranjenosti tradicionalne kulturne podobe, Etnološka preučenost območja in predlogi. Izšlo jih je 18: Zmago Šmitek, Občina Kočevje, 1981; Fanči Šarf, Občina Ljutomer, 1981; ista, Občina Gornja Radgona, 1982; Marija Kozar-Mukič, Slovensko Porabje / Szlovénvidék, 1984; Meta Sterle, Občina Škofja Loka, 1984; Fanči Šarf, Občina Murska Sobota, 1985; Majda Fister, Rož, 1985; Andrej Dular, Občina Črnomelj, 1985; Fanči Šarf, Občina Lendava, 1988; Marjanca Klobčar, Občina Domžale, 1989; Mojca Terčelj, Občina Sevnica, 1989; Ralf Čeplak, Občina Cerknica, 1990; Jasna Sok, Občina Šmarje pri Jelšah, 1991; Breda Pajsar in Nena Židov, Občina Ljubljana - Bežigrad, 1991; Karla Oder, Občina Ravne na Koroškem, 1992; Bogdana Tome Marinac, Občina Izola, 1994 ; Marjetka Balkovec, Občina Metlika, 1994; Inga Miklavčič-Brezigar, Občina Tolmin, 1996.

Poleg celovitih topografij, objavljenih v knjigah, so izbrana poglavja v mnogih krajih obdelali študentje etnologije.

3. Od vsega začetka so bile med najpomembnejšimi cilji projekta čimbolj kompleksne etnološke preučitve izbranih krajev (glej Kremenšek, 1974, 191). Objavljene so bile tri monografije: Mojca Ravnik, Galjevica, 1981; Duša Krnel-Umek in Zmago Šmitek (ur.): Kruh in politika (poglavja iz etnologije Vitanja), 1987; Marija Kozar Mukič, Felsőszölnök - Gornji Senik, 1988.

Projekt je kljub nedokončanosti dosegel ogromno tega, kar si je na začetku zastavil: teoretično razpravo, vprašalnice, osemnajst knjig topografij, tri monografije in še marsikaj, kar ni nastalo v teh okvirih, a je bilo od tega dogajanja vplivano. Če upoštevamo še dejstvo, da se je prizvok dvoma v dosego končnega cilja oglašal v razpravah o projektu že od vsega začetka, sploh ni mogoče govoriti o kakem razočaranju, ampak gre, nasprotno, za uspeh.

Na prireditvi v KIC-u smo dobili v roke tri liste besedila, ki ga je Slavko Kremenšek napisal za kratko informacijo obiskovalcem. Čeprav pravi, da je projekt glede na načrtovani obseg ostal torzo, pa ocenjuje, da so posamične obravnave pomembne. »Skupaj z drugimi deli pomenijo tudi sondažni prikaz vrste zanimivih procesov na slovenskem etničnem ozemlju v zadnjih dobrih sto letih.« Ob koncu pa je prepričan: »Nalogo Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja sicer zaključujemo, delo za celovito etnološko podobo Slovencev pa seveda kljub temu napreduje. Etnološka topografija je sestavina tega procesa. Sicer jo bodo nadomestile in jo tudi že nadomeščajo druge oblike, ki pa bodo v vsakem primeru mogle in morale računati z rezultati, ki jih je dalo deset in več let trajajoče topografsko delo.«

Skoraj vse, kar je o tem projektu mogoče povedati, je bilo povedano, dokumentirano in razvrščeno v omenjenih objavah in v Poročilu. Vendar se mi zdi, da stvar kljub temu ni zaključena. Res niso bila obdelana vsa območja in niso bili izbrani in preučeni kraji, kot je bilo načrtovano, vendar pa - ali bi v primeru, če bi bilo vse to uresničeno, dobili sintezo o načinu življenja Slovencev v 20. stoletju? Ali pa bi to dosegli le z novo delovno nalogo, ki bi si zadala cilj, primerjati ta dela med seboj, poiskati podobnosti in razločke, ugotoviti zakonitosti kulturnega razvoja, najti kontinuiteto, oceniti globino inovacij v tem stoletju, ki se pne med poslavljanjem srednjega veka in napovedjo tretjega tisočletja? Ali ne bi mogli tega preveriti na podlagi tega, kar je bilo storjeno, zato da bi vedeli, ali bi ta pot na koncu pripeljala do želenega cilja? Menim, da bi bilo mogoče poiskusiti z delno sintezo. Kdo bi se tega lotil, ne vem. Morda bi lahko bila to magistrska naloga ali disertacija. Vsekakor bi njeni zaključki dvignili pomen tega dragocenega projekta na raven teoretičnih spoznanj (ali vprašanj), ki jim je prvotno pravzaprav tudi bil namenjen.

Literatura:

Mihaela Hudelja: Uvodna pojasnila k bibliografiji. Bibliografija po občinah, Bibliografija strokovnih prispevkov, Bibliografija ETSEO - Vprašalnice, Monografije, Bibliografije recenzij in odmevov za ETSEO po občinah, Monografije - recenzije in odmevi, Dokumentacija, ETSEO naloge študentov na Oddelku za etnologijo FF, Bibliografija nalog 1980-1990. V: Poročilo, 8-75.

Marjanca Klobčar: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja in njeno mesto v slovenski etnologiji. V: Poročilo, 76-94.

Slavko Kremenšek: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov. Traditiones 2, 1973, 258-261.

Slavko Kremenšek: Etnološka topografija slovenskega etničnega prostora. Traditiones 3, 1974, 189-191.

Slavko Kremenšek: Uvod. V: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Uvod. Poročila. Ljubljana 1976, 1-52.

Slavko Kremenšek: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje, 16.5.1996 (3 strani rokopisa, ki je bil razdeljen obiskovalcem tiskovne konference).

Poročilo. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Ljubljana 1992.

Mojca Ramšak

Razmišljanje, paberki in utrinki po 9. mednarodni konferenci ustne zgodovine

(IX International Oral History Conference »Communicating Experience«, Göteborg, 13.-16. 6. 1996)

Od 13. do 16. junija 1996 je v Göteborgu na Švedskem potekala že 9. mednarodna konferenca ustne zgodovine, katere glavno vodilo je bilo posredovanje in izmenjava izkušenj v zvezi s preučevanjem ustne zgodovine (IX International Oral History Conference »Communicating Experience«). Program konference je obsegal 134 referatov in filmov z 238 referenti različnih disciplin in iz več kot 40 držav. V 11 vzporedno potekajočih sekcijah[1] so etnologi, zgodovinarji, folkloristi, sociologi, lingvisti, socialni in kulturni antropologi, religiologi, socialni delavci, pravniki, psihologi idr. predstavili različne načine, metode in cilje raziskovanja ustne zgodovine, metode zbiranja, ohranjanja, razširjanja in uporabe ustnih pričevanj, usmeritve in vrednotenja standardov za intervjuje ter različne teoretske, predmetne in praktične cilje raziskovanja biografskega gradiva.

Konferenco je pripravil oddelek za etnologijo Univerze v Göteborgu, kar ni naključje. Ena najznačilnejših metodoloških potez v današnji švedski etnologiji je namreč prav uporaba ustnih virov, večkrat v kombinaciji z opazovanjem z udeležbo. Osebne izpovedi, ki so po mnenju Svena B Eka sestavni del švedske etnologije, se kažejo tudi na oddelku za etnologijo v Göteborgu, kjer je sorazmerno močan tudi zgodovinski interes, viden kot gostovanje zgodovinsko antropološkega seminarja, kjer so poleg etnologov udeleženci še zgodovinarji, socialni antropologi in sociologi. Namen seminarja je zgolj interdisciplinarna izmenjava idej, ne pa ustanovitev nove discipline.[2] Sploh pa se je švedska etnologija v šestdesetih letih začela ozirati po antropologiji in do neke mere tudi sociologiji. Precej je narastel tudi historičen interes in pridobil na veljavi.

[1] Delo v sekcijah je potekalo tako, da so po štirje referenti predstavili glavne predpostavke in ugotovitve ali film v desetih minutah, za vsakim referatom in po predstavitvi vseh pa je bil čas namenjen specifičnim in splošnim vprašanjem.

[2] Prim.: Sven B Ek, Narratives and Reality. V: IX International Oral History Conference, »Communicating Experience« (Göteborg 1996), str. 896.

Žarišče sodobne švedske etnologije je obrnjeno k sodobni družbi in njenim predstavnikom ter k urbanim področjem.[3]

Temu se je približala tudi zasnova konference, ki je bila tematsko razdeljena na sekcije: 1. migracije in etnična identiteta, 2. izobraževanje, 3. zgodovine ljudi, politična in ljudska gibanja, 4. lokalne identitete - kontinuiteta in spremembe, 5. življenje delavskega razreda, 6. folklora, navade, religije, 7. zdravje in skrb zanj, 8. metode in teorije, 9. arhivi in avdiovizualne tehnike, 10. vojne, nasilje, nacionalizmi, zatiranja in protesti, 11. družina, generacije in njihovi odnosi.

Objavljeni so bili tudi vsi pravočasno prispeli referati, in kakor je videti v zbornikih, brez uredniških posegov. To si lahko razlagamo tudi kot pluralizem enakopravno zastopanih idej na področju preučevanja ustne zgodovine in prizadevanje za čim širšo izmenjavo tovrstnih informacij. V najbolj pesimistični različici pa bi tako uredniško neposeganje lahko bilo tudi posledica pomanjkanja časa pri pripravi zbornikov.[4] Referati so objavljeni v štirih obsežnih konferenčnih zbornikih (na skupaj 1281 straneh) v angleškem, španskem in francoskem jeziku (ne gre za prevode, pač pa za objave v vseh treh jezikih hkrati). To so bili tudi uradni jeziki konference. Knjige imajo isti naslov kot konferenca, v vsaki pa so teksti iz treh ali štirih sekcij. »Zamudniki«, ki niso pravočasno oddali tekstov, pa so zainteresiranim udeležencem razdelili kopije le-teh. Na Univerzi je bilo v recepciji na voljo tudi drugo informativno gradivo ter knjige in revije s to tematiko.[5]

Sumaričen epistemološki prerez objavljenih tekstov s konference kaže najbolj pereča vprašanja, s katerimi se srečujejo raziskovalci ustne zgodovine.

1. V ospredju je gotovo problem zgodovinske vrednosti, njihove omejene uporabe in kritike virov.

Ustna zgodovina je v najožjem pomenu besede tehnika zbiranja in ohranjanja zgodovinskih informacij s pomočjo posnetih intervjujev z udeleženci preteklih dogodkov in načinov življenja. To je hkrati tudi najstarejša vrsta zgodovinskega poizvedovanja in predhodnica pisanih virov. Njeni začetki v Evropi in Ameriki segajo v prvo polovico 20. stoletja, v čas, ko je bilo že mogoče dokumentirati in posneti intervjuje o preteklem življenju na magnetofonski trak. Pred obdobjem elektronske komunikacije se je sintagma ustna zgodovina uporabljala za zbiranje in simultano zapisovanje intervjujev. Od biografike se ustna zgodovina razlikuje že v izbiri pripovedovalcev. Prvi intervjuvajo ali zbirajo in objavljajo pisne vire o znanih osebah iz političnega, kulturnega in gospodarskega življenja, drugi pa zbirajo spomine in čustvovanja različnih ljudi. Predvsem tistih »nepomebnih posameznikov«, ki nimajo večjega vpliva na zgodovinsko dogajanje.

---

[3] Sven B Ek, The Departement of Ethnology Göteborg University (Göteborg 1996), str. 1.

[4] Moteče je npr. ignoriranje šumnikov in drugih črk, ki jih računalnik ni razpoznal in so namesto njih na teh mestih zaviti ali oglati oklepaji ali drugi znaki.

[5] Npr.: Oral History Journal (izd. The Oral History Society, Essex); BIOS - Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History (izd. Institut für Geschichte und Biographie, Hagen); Oral History Association Newsletter (izd. Oral History Association, Waco, Texas); Oral History Archive Budapest 1981-96 (izd. Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, Budimpešta); International Yearbook of Oral History and Life Stories (izd. Oxford University Press, Corby, Velika Britanija); Oral History (izd. Oral History Society & National Sound Archive, London), The UCLA Oral History Program: Catalog of the Collection (izd. University of California, Los Angeles 1992, druga izdaja); David K. Dunaway & Willa K. Baum, Oral History - An Interdisciplinary Anthology (izd. SAGE, London 1996); Willa K. Baum, Transcribing and Editing Oral History (izd. SAGE, London 1991); Willa K. Baum, Oral History for the Local Historical Society (izd. SAGE, London, izid predviden v letu 1997); Alessandro Portelli, The Text and the Voice (izd. Columbia University Press, Irvington, New York, 1996)...

Danes raziskovalci uporabljajo še video dokumentacijo, ki je pomembno orodje za razumevanje sodobnega načina življenja, ker v gibljivih slikah vizualizira zvočne posnetke. Na ta način se ohranja preteklost za prihodnost. Uporabna vrednost ustne zgodovine je v tem, da njeno raziskovanje omogoča poznavanje ožje lokalne skupnosti, vnaša nove dimenzije v lokalno in družinsko zgodovino, vzpodbuja občutek za vrednost in nepretrgan prispevek starejše generacije. Arhivske, knjižnične in druge zbirke pa povečujejo pomen novih virov za vse, ki se zanimajo za zgodovino. Na njihovi podlagi nastajajo tudi številne radijske in televizijske oddaje in programi, ki popularizirajo vedenje o mikrokozmosu.

2. Drugo ključno vprašanje, ki se je kot rdeča nit vleklo skozi večino referatov, je bila izbira dovolj reprezentativnih pripovedovalcev. Ker je v angleško govorečem svetu že dokaj dolga tradicija vključevanja privatnih zbiralcev biografskega gradiva v raziskovalne projekte - ti imajo celo svoja društva ustne zgodovine, neodvisna od »resnih« raziskovalnih inštitucij , so nekateri avtorji ugotavljali neusklajenost med reprezentančnostjo vzorca, ki ga zahtevajo raziskovalne inštitucije, in dejanskimi upoštevanji vzorca.

Dodaten problem je še raziskovalčevo »prevajanje« oziroma tekstualizacija dobljenega gradiva. Karkoli že ustni zgodovinarji raziskujejo, vedno morajo v tekst prevesti tuje izkušnje . Pri tem je seveda možnih več različnih poti, po katerih prevodi učinkujejo. Te poti lahko imajo pomembne etične in politične posledice. V zbranih tekstih v konferenčnih zbornikih (in predstavljenih filmih) se je to kazalo bodisi v zapisovanju individualnih izkušenj raziskovalcev v času raziskave bodisi v tekstualizaciji ali vizualizaciji, ki so rezultat opazovanja, interpretacij in dialogov. Vedno znova so se pojavljala hermenevtična razmišljanja o tem, kdo pravzaprav prevaja kulturne izkušnje; ali je to že pripovedovalec ali zgolj raziskovalec. Ne glede na to, ali raziskovalci sploh kdaj objavijo monografije o raziskovani temi, pa večino svojega raziskovalnega časa porabijo za opisna in razlagalna (za)pisovanja ter tehnične (metodične) aplikacije predstavitve družbenega in kulturnega življenja.

3. Najglasnejše debate na konferenci so ne glede na tematiko, ki so jo obravnavali referenti, sprožila vprašanja zaupnosti in avtorstva biografskega gradiva. Vprašanja in največkrat le nakazani odgovori na take ali drugačne etične probleme, s katerimi se srečujejo preučevalci ustne zgodovine, se sicer niso ustavljala v slepi ulici, vseeno pa so povzročila verižno reakcijo in plaz vedno novih nerešenih etičnih vprašanj. Od primera do primera je sicer različna etična stališča referentov vendarle družila skupna ideja o nedopustnosti etičnega relativizma pri zbiranju, shranjevanju in publiciranju izsledkov. To je bilo še prav posebej izrazito npr. v sekcijah, kjer so bile predstavljene tiste teme iz sodobnega urbanega načina življenja, ki vsebujejo pričevanja o marginalnih skupinah, npr. o kriminalcih, spolno zlorabljenih ženskah in otrocih (posilstvo, incest)[6], homoseksualcih[7], političnih obsojencih, paravojaških skupinah in drugih ilegalnih dejavnostih ipd. Biografsko gradivo te vrste je ne samo neznansko težko dobiti,

[6] Zelo poučen in z upoštevanjem visokih etičnih standardov je bil 53 minutni ameriški video dokumentarec z naslovom Clothesline, ki ga v kontekstu lahko prevedemo kot obleke na vrvi ali bolje majice na vrvi. Gre za film, ki je nastal na podlagi intervjujev z ženskami, ki so prispevale okrog 90 poslikanih majic (T-shirts), na katerih izpovedujejo svojo bolečino zaradi spolnega in drugega nasilja, ki so ga doživele v preteklosti. Bele majice so poslikali sorodniki ali prijatelji tistih žensk, ki so bile umorjene, modre ali zelene so poslikale žrtve spolne zlorabe v otroštvu, rdeče so prispevale posiljene ženske in vijoličaste lezbijke, ki trpijo zaradi nasilja svoje okolice, ker ne sprejema njihove drugačnosti. Na majice so žene narisale različne podobe in

temveč ga je tudi težko arhivirati. To še posebej velja za ustanove, ki načrtno zbirajo in obdelujejo ustne vire in jih hranijo ter nudijo na vpogled tudi različnim uporabnikom. Alternativne oblike shranjevanja so poleg možnosti dostopa v zgolj raziskovalne namene, anonimiziranja in prikritja identifikacijskih znakov, tudi časovni zamik, ki preteče od zbiranja do uporabe. Vse skupaj pa je potrebno pretehtati od primera do primera.

Avtorske pravice biografskega gradiva so v različnih državah različno obravnavane. Največkrat pa gre za ustni dogovor med intervjuvancem in raziskovalcem. V nekaterih evropskih državah, predvsem pa v Veliki Britaniji, je tovrstno raziskovanje sploh nemogoče brez pisne pogodbe. V Veliki Britaniji je npr. je z zakonom prepovedano uporabljati citate iz biografskega gradiva brez posebnega dovoljenja imenovanega »fair usage« - poštena raba, kar je nekaj podobnega kot normalno citiranje tiskanih del. Tako ni nič čudnega, da so tudi nekateri teksti iz zbornikov konference, predvsem pa razmnožene kopije, označeni z opombo, da je njihova uporaba možna le s privoljenjem avtorjev.

V zvezi z raziskovalno etiko so številni poslušalci v razpravah načenjali vprašanje znanstvene vzvišenosti in distance, ki je najbolj prisotna prav v predmetni izbiri raziskovane teme in pri izbiri pripovedovalcev. Zelo simptomatično je recimo dejstvo, da nas večina raziskovalcev raziskuje nižji sloj in ne tistega, ki mu sami pripadamo. Ob tej ugotovitvi je v predavalnicah večkrat nastala v rahlo mučen molk zavita zadrega, odgovora pa nobenega.

4. Nove tehnologije, ki omogočajo uspešnejšo kvalitativno analizo in (ponovno) interpretacijo materiala ter med raziskovalci in študenti vzpostavljajo kulturo sekundarnih analiz, so vsekakor uporaba različnih računalniških programov za obdelavo biografskih podatkov. Uvajanje kvantitativnih načinov analize z računalniki se je začelo v drugi polovici 70 let. Prepisovanje s trakov neposredno v računalnike pa se je izkazalo za bolj racionalno in praktično. Avdiovizualna tehnologija in množična uporaba videa pridobi-

uporabljale različne materiale. Video je zbral pričevanja o pomenu naslikanih podob. Prebijanje tišine, ki obkroža nasilje, še posebej takrat, kadar so žrtve nasilja obtožene (neformalno v družbi) in kriminalci izpuščeni ali premalo kaznovani, je glavno sporočilo filma. Besedna in nebesedna retorika žrtev različnih narodnosti, veroizpovedi in barve kože, ki so prostovoljno sodelovale v tem projektu, interaktiven proces med intervjuvanjem in terapevtskimi tehnikami ter procesi omogočajo vpogled v načine, kako se ženske, ko jim je bil nasilno odvzet del njihove moči in ženskosti, odzivajo, kakšna so pri tem družbena in politična nepooblastila, kaj pomeni incest in druge oblike nasilja v različnih kulturah, kakšna je vloga in kakšne oblike predstavlja prebijanje tišine ipd. Avtorici filma sta Lonna Malmsheimer in Susan Rose iz Pennsylvanije.

[7] Tuula Juvonen iz Finske je v prispevku, Straight Stories about the Shadow World - Drawing the Line between Homo- and Heterosexuality during the 1950 in Tampere, Finland, orisala avtopodobo heteroseksualcev in se spraševala, kaj ljudje počnejo s kulturnimi domnevami. Ali jim sledijo, jih izkrivljajo ali ignorirajo? Ali homoseksualnost ignorira pravila ali jim sledi na drugačen način? In končno z odgovorom na vprašanje Could it be? (Ali bi lahko bilo?) Yes, it could. (Da, lahko bi bilo.) opravi z govoricami, ki tiho krožijo o nevidnih homoseksualcih. Arne Nilson iz Švedske pa si je izbral moške homoseksualce in njihov prostor v drugem največjem švedskem mestu in največjem skandinavskem pristanišču Göteborgu med leti 1930-50 (Oral History of Male Homosexual Life in a Nordic City During High Modernity). Z retrospektivnimi intervjuji je ugotovil, da so bila zbirališča moških homoseksualcev v obravnavanem obdobju na odprtih mestih. Ugotovil je njihove sprehajalne poti, načine socializacije, odnos srednjega razreda in ovrgel splošno prepričanje, da v 50., v času represije in težkih problemov, svet uživajočih moških homoseksualcev ni obstajal. Judith Schuyf iz Nizozemske je govorila o mitih, povezanih s spolom in seksualnostjo na primerih homoseksualnih izkušenj, ki so bile zbrane za čas od 20. let naprej (Myths on Gender and Sexuality - Lesbian and Gay Experiences). Moč mitov, četudi skritih, ni nič manj pomembna. Kathleen O'Mara iz Amerike pa je v tekstu "I never used word gay before...": Coming out on Campus, 1978-90, trdila, da je spolna identiteta povezana s političnim udejstvovanjem.

vata na veljavi, če govorimo o njeni potencialni uporabi v večpredstavnosti (multimediji) pri preučevanju ustne zgodovine. Avdio posnetki so opravičljivi s svojo nižjo ceno. Tudi visoko kvaliteten video z visoko kvalitetnim zvokom daje argumente za njegovo uporabo. Ustni zgodovinarji napovedujejo, da bo zgolj uporaba zvoka sčasoma postala arhaični prežitek pretekle tehnične dobe.

Multimedija nudi dramatične možnosti za raziskovanje, arhiviranje in objavljanje, hkrati pa postavlja tudi številne dvome. To je samo še ena oblika referenčnega dela, prav gotovo pa je nova oblika publikacije. Če naj bodo raziskovalci tisti, ki sporočajo, morajo slediti tudi novim komunikacijskim tehnologijam.[8]

5. Dve zelo obsežni sekciji sta vsebovali referate, ki so obravnavali politična gibanja, vojno, nacionalizem ipd. Zanimanje za te teme znotraj ustne zgodovine se je občutno povečalo v 90. letih, največ tekstov pa obravnava tovrstno problematiko vzhodne Evrope in nerazvitega dela sveta. Druge teme pa se posvečajo vojnim veteranom, spominom na čas odpora v drugi svetovni vojni in na prva leta po njej (veliko avtorjev je pri tem izbralo ženske pripovedovalke), pa civilnim vojnam, emigrantom, sindikalnim gibanjem... Primerjani so osebni in kolektivni spomini ter identitete, spreminjajoči se vzorci etničnih stereotipov, psihološke prilagoditve izgnancev, družinske vrednote, človeške pravice itd.

Pri veliki večini tekstov je ne glede na metodološko usmeritev raziskovalcev potrebno omeniti še eno stvar. Referati so napisani v duhu in želji, naj bi bile raziskave o družbi in kulturi hkrati tudi raziskave za družbo in kulturo. Tako se opravičujejo nekateri na prvi pogled drzni projekti,[9] ki pa imajo v končni fazi svoje mesto ne samo v znanosti, ampak so tudi širše uporabni, npr. kot osveščanje javnosti o bolj ali manj sodobni družbeni problematiki, identiteti in njenih mitologizacijah ter možnih alternativah načina življenja.

V ta namen je bilo ustanovljeno tudi mednarodno združenje ustne zgodovine (International Oral History Association), ki ima v ustavi, sprejeti na konferenci, navedene glavne programske naloge: 1. omogočiti sodelovanje ustnih zgodovinarjev s celega sveta in tistih, ki skrbijo za dokumentacijo človeških izkušenj; 2. stimulirati in publicirati rezultate raziskav in tehnik ustne zgodovine; 3. podpirati razvoj standardov in principov za individualne raziskovalce, družbene in privatne ustanove ter agencije, ki so odgovorne za zbiranje in ohranjanje zgodovinskih informacij, zbranih s pomočjo tehnik ustne zgodovine; 4. vzpodbujati in organizirati mednarodne konference in srečanja; 5. pripomoči k boljšemu razumevanju narave in vrednot ustne zgodovine; 6. sodelovati in načrtovati mednarodne projekte ustne zgodovine.

Naslednja mednarodna konferenca ustnih zgodovinarjev bo leta 1998 v Riu de Janeiru.

[8] Prim.:Paul Thomson, Sharing Oral History: Archives and New Technology. V: IX International Oral History Conference, "Communicating Experience" (Göteborg 1996), str. 946-947.

[9] Glej opombi 6 in 7.

Obvestilo o konferenci Holy Land v Haifi

Holy Land, družba za folkloro in kulturo, je imela svoj prvi mednarodni kongres za folkloro in kulturo od 27. 12. 1992 do 3. 1. 1993 v mestu Nazaret. Na tem kongresu je sodelovalo veliko vrhunskih raziskovalcev iz 29 dežel in predstavljenih je bilo 55 referatov.

V luči zadnjega razvoja dogodkov na Srednjem Vzhodu, mirovnega procesa in sporazumov med Izraelom in Palestinci, Jordanijo in drugimi arabskimi deželami Srednjega Vzhoda in Severne Afrike ter pogajanj s Sirijo se je družba Holy Land odločila, da bo imela svoj drugi mednarodni kongres od 1. 8. 1997 do 7. 8. 1997 in ga bo posvetila *Miru, folklori in kulturi.* Kongres bo v HAIFI, mestu gora, sonca in morja, kjer Židje, Arabci in druge manjšine žive skupaj v miru in prijateljstvu!

Kongres bo potekal pod pokroviteljstvom častnega sveta; člani tega sveta so vrhunski znanstveniki, višji predavatelji, znani raziskovalci ter pomembne uradne osebnosti.

Poleg predavanj bo kongres vključeval tudi več družabnih in drugih dejavnosti: ekskurzije na svete in zgodovinske lokacije v Jeruzalemu, Betlehemu, Nazaretu, Tiberiasu, Kani, na Galilejskem jezeru, v Akri in drugih krajih ter področje pod palestinsko upravo v Jerihu (če bo varnostni položaj to dovoljeval); predstavitve ljudskih umetnosti, revijo ljudske noše, folklorne in etnografske video filme, udeležbo na folklornih festivalih na gori Carmel dne 1. 8. 1997 (za vzhodne cerkve) in na gori Tabor dne 6. 8. 1997 (za zahodne cerkve) ter srečanja s pomembnimi uradniki, veljaki, tukajšnjimi družinami in obiske zanimivih krajev.

Uradni jeziki kongresa bodo angleški, arabski in hebrejski. Vabila bodo poslana (pozneje) uglednim raziskovalcem, višjim predavateljem in vrhunskim folkloristom mednarodnega slovesa, iz skoraj sleherne dežele sveta!

Zato vas lepo prosimo, da nam čimprej pošljete ažuriran seznam naslovov vseh članov vaše ustanove/družbe/oddelka ter vaših kolegov/prijateljev, da jim bomo lahko poslali vabila.

Zelo bi vam bili hvaležni, če bi lahko ta kongres omenili v prihodnji številki svoje periodike ali v referatih!

Veselimo se vašega ljubeznivega odgovora!

Holy Land - Sveta dežela
A Society For Folklore And Culture - Družba za folkloro in kulturo
ALBOQAI'A POB 95, PEQI'N 24914, Israel
The Organizing Committee - Organizacijski komite
Februar 1996

Dr. M. Haddad

Jože Primc

Nekdaj in danes v Zgornji Kolpski dolini

Zgornjo Kolpsko dolino odkrivajo Slovenci šele v zadnjih letih, ko tu poteka meja s Hrvaško. Prej zanjo velika večina sploh ni vedela. Obsega območje od Babnega polja (Prezida) preko Čabra, Osilnice, Kužlja in Fare do Predgrada oz. Dola, in to današnjo slovensko in hrvaško stran. Na slovenski in hrvaški strani je to jugozahodni del nekdanjega kočevskega gospostva, v sredini kostelskega gospostva in na jugu poljanskega (Predgrad) gospostva. Zajel pa sem predvsem območja današnjih slovenskih občin Loški potok, Osilnica in Kočevje ter delno območje nekdanjih hrvaških občin Čabar in Delnice, ki sta danes tudi razdeljeni na več manjših občin. Večji in zanimivejši kraji so na slovenski strani Podplanina, Črni Potok, Osilnica, Srobotnik, Kuželj, Fara, Kostel, Žaga, Bilpa, Laze, Dol in Predgrad (in še nekatere vasi, ki so danes brez prebivalcev ali pa v njih prebiva le še po ena družina (Rački Potok, Žlebi itd.)).

Na tem območju sem v zadnjih 20. oz. 30. letih obiskal več predvsem starejših ljudi, ki so mi pripovedovali, kako so v teh krajih živeli nekdaj, kaj so delali, v kaj so verjeli, kakšne navade so imeli, kako so se zdravili itd. V take dele sem razdelil tudi ta zapis. Vsak del pa je predstavljen s pripovedjo pripovedovalcem in približnim datumom zapisa, po možnosti pa tudi s primerno fotografijo. Pod sestavki, ki so zapisani v pogovornem jeziku (kot ljudje še danes govore v tistih krajih), so razložene manj znane besede.

GOSPODARSTVO

Črednik

Tu, na vogalu, je stala včasih skromna stara hišica. V njej sta živela mož in žena, ki nista imela otrok. Mož je več kot štirideset let pasel živino iz vse naše vasi Kužlja. Zato smo mu rekli črednik. Pasel je čredo okoli 80 glav govedi. Imel je rog. Ko je zatrobil vanj, je bil to znak, naj ljudje priženejo živino, da jo bo gnal na pašo v planino. Pasel je tudi pozimi, če ni bilo snega, in takrat je živina obirala tisto, kar je še ostalo zanjo užitnega na grmovju in vejah dreves.

Črednik je jedel po hišah v vasi. Pri vsaki hiši je bil na hrani toliko dni, kolikor goved tiste hiše je pasel.

Ko je črednik umrl, je oče odkupil njegovo hišico in jo podrl ter naredil leta 1903 to hišo, v kateri živim še danes. Oče je bil samouk-mizar, imel pa je še druge poklice.

Povedal Jože Ožanič-Jarkin iz Slov. Kužlja, rojen 1912 v Slovenskem Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1992.

Žaga v Srobotniku

Moja teta Katarina je prevzela kmetijo v Ograji, ki je ni hotel moj oče in je odšel raje v Ameriko. Njen mož, pisal se je Jerina, je bil doma iz Bistre pri Borovnici. Delal je na žagi v Srobotniku. Tam je bila najprej vodna žaga, nato pa parna. Dokler je bilo lesa v gozdovih v bližini Rak, so furali s konji v dolino. Ko pa je bilo to strošeno, so žago opustili in prenesli ogrodje v Pirče. Še moj oče je pripeljal železni dimnik – to je bilo, še preden je odšel v Ameriko – in je še danes na naši hiši, zgrajeni leta 1902.

Kasneje je bila zgrajena še žaga v Račkem potoku in je danes tudi ni več. V Račkem Potoku je bila gostilna, tako so pravili starejši ljudje. Tukaj je bil prelaz iz Kolpske doline preko Rak za na Kočevsko. Tod smo hodili v Kočevje, seveda peš, po pet ur.

Sporočil Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja. Rojen 1912 v Slovenskem Kužlju.
Kočevje, februar 1993.

Žaga na Žagi

Našemu kraju se reče Žaga, ker so bile tu žage. Prva je bila na Dolenji Žagi, druga pa je bila prav naša, na Gorenji Žagi. Gorenji Žagi so prej, ko še ni bilo žage, rekli Loge.

Žaga je bila na vodo tako, da se je kolo vrtelo in poprijemalo, potem pa gor vrtelo. Smo rekli trancmisija. Tako sta ojnica in žaga delali. Po vojni so rekli, da je to zastarelo, in je žaga propadla. Danes je od nje ostalo le še kolo in nekaj drugih ostankov.

Povedala Katarina Rauh z Žage.
Žaga, julij 1995.

Prenos na prasico

Škoda je, ko ni več Janežičeve žage in mlina v Žlebeh. Tista žaga je bila nekaj posebnega, res zanimiva. Imela je vanjsko kolo, znotraj pa je bila pribita pinta, da je direktno gonila. Ni bilo nobenih prenosov. So rekli prej »prenos na prasico«, ker ni bilo nobenih jermenov, nobenih prenosov. To bi bilo danes zelo zanimivo.

Povedal Rudi Verderber iz Bilpe.

Stari sod

Jaz sem sodar, moj oče je bil sodar in ded je tudi delal sode. Še zdaj imam v kleti sod, ki ga je naredil od očeta oče in je star preko sto let. Ded je bil samouk, a njegov sod uporabljamo še danes. Če je klet dobra, bo sod dalj časa gveral, če pa je slaba, bo dobil plesen. Sod drži kar 450 litrov.

Imamo pa še vedno čebelnjak, ki ga je leta 1917 postavil ded. Še danes je na njem letnica in tudi napis Rauch Matija. Pri nas rečejo tudi »Pri Romovih«, ker so tako rekli na domu deda, ki je bil doma nekje od Bistrice na Dolenjskem.

Povedal Franc Rauh iz Bilpe.
Bilpa, julij 1955.
* gveral – zdržal, trajal

Popravljalci ur

Moj oče je bil krošnjak. Popravljal je ure po Hrvaškem do Slavonije, Banata in Bačke.

Na hrbtu je nosil urarski koš, v katerem je imel orodje za popravilo stenskih ur, vekaric in žepnih ur. Ročnih ur takrat še ni bilo.

Na pot je odhajal pozno jeseni, ko je ponehalo delo na njivah. Podobno je iz našega, osilniškega konca hodilo po svetu več popravljalcev ur.

Povedal Jože Štimec iz Bosljive Loke 13, rojen 1930 v Bosljivi Loki.
Osilnica, december 1992.
* vekarca – budilka

Bajonet auf

To se je zgodilo, ko sem bila še doma, na Vrhu. Moj stari ata so bili krošnjar. So na Madžarsko hodili. Nekoč so k nam prišli žandarji. Rekli so, da stari ata ne smejo več tistega imeti, ko dozdaj. Bili so namreč kot njihov predsednik. Ne vem toliko, kaj so imeli med seboj. Orožniki so rekli, da ne smejo oni več tega imeti, da ne smejo krošnjarit ali tistega. Stari ata so potem naredili pritožbo, da se jim zamalo vidi, ker so prišli žandarji k njemu »bajonet auf«, se pravi z bajoneti na puškah. To jim je bilo izpod časti, saj bi morali biti orožniki brez bajonetov, ker je bilo videti, kot da so oni, stari oče, naredili kakšen kriminal. Saj so le takrat prišli žandarji na dom z »bajoneti auf«, če so šli po kakšnega kriminalca. Takrat sem bila še majhna, kakih 10 let sem bila stara.

Povedala Katarina Rauh z Žage, rojena 1915 na Vrhu.
Žaga, april 1993.

Pri predi

Na potoku v Lazih pri Kužlju je bil včasih mlin. Mlinar pa je bil še posebno znan po tem, da je nabiral v potoku posebno kamenje in iz njega izdeloval bruse. Nabiral je tudi gobe, ki so rasle na bukvah. Oblikoval jih je na okroglo, kot bruse. Brusne kamne in tako oblikovano gobo je vpel v posebno vreteno. Brus in gobo je poganjal z nogo, ker je bila to taka naprava, kot so jo nosili s seboj brusači (brusilci), oz. podobna kot oblikujejo nanje glinaste lonce. Tako je z brusom brusil razne nože in britve, hkrati pa jih je z gobo še zgladil.

Nad tem mlinom pa je bila siromašna hišica, ki so ji rekli vsi »Pri predi«. To ime je dobila zato, ker so se tam zbirale predice in predle na kolovratu lan oz. povesmo pa tudi volno.

Lan je bilo treba najprej posejati, nato požeti, potem pa so ga ženske razprostrle po košenicah, da se je sušil. Nato so lan sušile še v sušilnicah za sadje. Notri je bil le toliko časa, da se je segrel, bil topel. Nato je kakih 8 trlic lan trlo na trlicah, da je prišlo ven povesmo. Ko so delo končale, so si pripravile vedno pojedino: potico, orehe in domač mošt. Če so med njihovo pojedino prišli mimo – pojedina je bila zunaj – fantje ali možje, so jim natresle za vrat odpadke lanu, ki so ostali po tretju. Ti laneni odpadki so na koži povzročali močno srbenje. Fantje so seveda zbežali.

Prele pa so vedno v isti hiši »Pri predi«. Delale, se pravi predle, so tudi ponoči. Zato so imele vedno na sredini sobe posodo z vodo. Nad njo so imele luč, ki so ji rekli fagla. To je bil debelejši leskov kol, ki so ga na vrhu razklali, da so lahko vanj zatikali luske, kot so rekli trskam. Ogorki s fagle so padali v posodo z vodo in tako ni prišlo do požara.

Kasneje so si pri delu svetile tudi s slabo lučjo, ki je le brlela in migotala in so ji zato rekli migica. Še kasneje pa so si svetile tudi z manjšo petrolejko, ki so ji rekli tudi filar.

Povedal Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja, rojen 1912 v Slov. Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1992.

Domača dela, opravila in obrti

Včasih so pri nas sejali tudi konopljo in lan. Iz tega so izdelovali vrvi in mreže. Iz lanu so bile tudi plahte (rjuhe), hlače, prti in torbe za šolo, kar vse so na roke sešile ženske.

Šola je bila v Kužlju. Za pisanje smo imeli tablice in kamenčke (črtala). Bolj malo smo pisali tudi s črnilom (tinto). Tinto smo naredili sami iz črnih jagod tintovice. Najprej smo jih zdrobili in nato kuhali. Taka tinta je bila precej dobra.

Pri Grivcu je bil tesar in koblar Peter Majetič, ki je bil rojen na Rakah. Izdeloval je razne posode: kadi, škafe, golice za mleko, žlajkarje, barilca za vodo in drugo. Vse je bilo iz lesa, tudi obodi so bili leseni. Bil je zelo nadarjen tudi za pletenje raznih košar.

Oblečeni smo bili največ v hlače iz domačega lanenega blaga. Kot pastir sem imel na nogah cokle. Izdelane so bile iz javorovega ali meklenovega lesa. Na nogah jih je držalo ličje od lipe, pribito na cokle s starimi žeblji, s kakršnimi so sicer podkovali konje ali vole. Včasih je bilo namesto ličja usnje, če ga je bilo kaj pri hiši. Sicer pa so bile noge gole in zato vse obtolčene. Takrat sem pasel po pet govedi in še ovce. Ko sem prišel s paše, je bilo še vedno treba kaj delati.

V planini se je nekdaj kosilo do stene. Bilo je nevarno, ker je bilo zelo strmo. Zato so si kosci dali na noge mačke, to so bile neke vrste dereze, s katerimi so se kosci lahko obdržali v tem, nevarnem, položaju. Seno smo nosili v mrežah ali krošnjah. Na dostopnejših krajih smo seno vozili tudi z vozom.

Živeli pa smo takrat bolj slabo. Za zajtrk so bili koruzni žganci in mleko. Opoldan zelje, repa, korada, ješprenj, fižol, krompir. Za večerjo zopet žganci, mleko ali prosena kaša.

V trgovino smo hodili peš v Faro-Vas in na Brod. V Petrini je bila podružnica pošte. Takrat je prihajalo k nam veliko pisem iz Amerike, kamor so odšli naši na delo. Vrnilo se jih je bolj malo, ker so si tam ustanovili družine.

Ljudje iz naših krajev so tudi krošnjarili po Slavoniji, Madžarski in drugod. Na pot so odhajali jeseni, ko so bila postorjena glavna dela na kmetijah, spomladi pa so spet prihajali domov, ker je bilo treba obdelati zemljo.

Sporočil Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja. Rojen 1912 v Slovenskem Kužlju.
Kočevje, februar 1993.

Veliki požar

Leta 1921 je nastal v oktobru pri nas velik ogenj. Jaz in sosedov Matija sva pasla krave nad vodo Žlebci. Matija je dejal, da bo zanetil ogenj. Svetoval sem mu, naj zakuri na skali. On pa me ni poslušal in je zakuril ob plotu.

Takrat pa je bilo zelo hudo in ogenj se je hitro razširil na vse strani. Hitro smo pognali živino proč, da ne bi katera krava zgorela, saj je bila živina že obdana s plameni. Ogenj je prišel celo do vaških hiš. Kuželjčani pa so v škafih nosili vodo in gasili. Vas so tako ubranili pred ognjem, je pa takrat pogorela vsa planina, ograjska, lazarska in kuželjska, vse do velike stene in še na petrinjsko je segel ogenj. Na srečo pa je ponoči zapadel sneg. Tako je bilo manj nevarnosti, da bi ogenj segel še v druge kraje proti Kočevski.

Potem so prišli žandarji in spraševali, kako je nastal ogenj. Oba sva se tresla od strahu. Ker je bil Matija mladoleten, so mu izrekli kazen, da mora biti po pouku zaprt v šoli trikrat po tri ure. Učiteljici pa se je Matija smilil in je bil zaprt le enkrat ves popoldan.

Po tem velikem ognju smo imeli veliko dela. Nasekati je bilo treba veliko kolov, da smo spet naredili plotove, ki so preprečevali živalim, da bi hodile na njive in delale škodo. Iz planine smo navlekli kar na sebi veliko drv. Takrat je bila planina pusta, dokler se ni po nekaj letih spet obrasla. Tista prva leta po ognju je bilo tam veliko jagod in mavrahov.

Povedal Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja, rojen 1912 v Slov. Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1992.

RIBOLOV NA KOLPI

Ribolov pred 100 leti

Grof je pustil ribo loviti vsem, ki jim je Kolpa poplavljala njive, travnike in jim škodo delala. To mi je povedal že moj stari oče.

Ko sem bil še mlad, sploh nismo lovili s trnki. Posamezniki so lovili z ostmi in vršami. Lovili pa smo tudi skupinsko, in to z mrežami in saki. Za skupinski ribolov smo se zbrali poleti ob nedeljah okoli 10. ure, ko je bilo že bolj toplo. Vzeli smo mrežo, ki sem jo spletel jaz in je bila dolga okoli 18 m. Pridružili so se nam še sosedje – kakih 6 do 8 – s saki in še nekaj fantov, ki so imeli le palice. Na ribolov smo se odpravili v prvih letih vsi, kasneje pa le tisti, ki mu je Kolpa poplavljala in je imel pravico do ribolova.

Pred začetkom ribolova smo si slekli vrhnja oblačila. Na sebi smo obdržali le srajce in notranje, spodnje hlače, obuli pa smo si stare čevlje, ki jih ni bilo škoda. Mrežo smo vrgli najprej pri našem, Šnebergerjevem jezu. Ob straneh pri mreži so zagradili vodo še tisti, ki so imeli sake, da bi nam pobegnilo kar najmanj rib. Tisti, ki niso imeli nič, pa so šli gor ob vodi in s palicami žokali po vodi in plašili ribe, da so zaplavale v mrežo in sake. Nato smo mrežo z ribami izvlekli in vse skupaj ponovili pri Janežičevem jezu v Žlebeh. Po končanem ribolovu smo si ribe razdelili: največ je dobil lastnik mreže, manj oni s saki, najmanj pa fantje, ki so s palicami plašili ribe. Bilo je hecno in res lepo pri takem ribolovu. Kolpa je bila takrat polna rib. Tako smo lovili vse do zadnje vojne in tudi med njo, čeprav takrat ne bi smeli več.

Tak način ribolova in sploh vsak ribolov so nam prepovedali v Stari Jugoslaviji. Med ljudmi ob Kolpi je namreč prišlo do nevoščljivosti in prepirov. Ribolovne pravice so se

lastili le tisti, ki jim je Kolpa poplavljala, ostali pa so bili nevoščljivi in so trdili, da lahko tudi oni lovijo. Zapisanega o ribolovnih pravicah pa ni imel noben nič in tako nihče ni vedel, kdo je gospodar Kolpe in pritokov. Te vode pa v prejšnjem stoletju niso bile polne le plemenitih rib, ampak tudi rakov-jelševcev, ki so jih vozili celo cesarju na Dunaj. Med ribami so bile najbolj priljubljene postrvi, ki so jim Nemci rekli »kajzerfiš«. Prepirov o ribolovu ni bilo konca, zato se je vmešala oblast, in če se ta vmeša, potegnejo podložniki vedno krajši konec. Tako se je zgodilo tudi tokrat: nobeden ni smel več loviti.

Ljudje pa te odločitve niso spoštovali in so lovili naprej. Zato je prišel v Grgelj sam vahtmojster iz Petrine nasproti Broda na Kolpi. Pisal se je Sojer. Bil je strog, a pravičen, zato so se ga ljudje bali, hkrati pa so ga spoštovali in ga imeli celo radi. Zato so ga kasneje prestavili najprej v Kočevje, nato pa nekam v Srbijo, saj pravični vahtmojster pri oblasteh ni bil priljubljen.

Vahtmojster si je belil glavo, kako bi zadevo okoli ribolovnih pravic razrešil. Za nasvet je vprašal celo oblast v Ljubljani, od koder je dobil obvestilo, da v Kolpi domačini ne smejo ribariti.

To je ljudem tudi povedal. Je pa bil vahtmojster res dober in je navodilo prikrojil po svoje in dejal ljudem, da lahko vsak na dan ulovi ribo, več pa ne. Dodal je še, da bi tudi on lovil ribe, če bi tu živel.

Rib je bilo v Kolpi takrat res veliko, dovolj za vse. Ljudje ob Kolpi so – ko so šli na njive ali travnike – vedno jemali s seboj osti, da so mimogrede napičili kakšno ribo, po možnosti sulico, kot so na slovenski obali rekli sulcu, ali mladico, kot isti ribi še danes rečejo na hrvaškem bregu Kolpe.

Povedal Anton Šneberger iz Grglja, rojen 1882 v vasi Reber.
Grgelj, 17. maj 1984.

Dragocene vidre

Pokojni Južnič iz Slavskega Laza je bil mojster za lovljenje vider. Nastavljal jim je pasti. Nekoč mu je nekdo ukradel past, ki jo je nastavil Južnič vidri pri Kobilni jami. Potem je pravil okoli, kako je videl medveda, ki se je ujel v tisto past in hlačal ter krvavel nekam v gozd.

Tudi pri Sapniku je Južnič nastavljal vidram, ki jih ni imel rad, saj je bil znan gojitelj rib in ribiški čuvaj pa tudi lovec. Ujela se je vidra. Južnič je odložil puško in snel iz pasti vidro. Ta pa je skočila in pobegnila. Bil je Južnič mojster za vidre, zdaj pa vider pri nas ni več videti.

Vidre so včasih imele ceno. V stari Jugoslaviji si dobil za vidrino kožo 900 do 1000 din, kolikor je veljala krava. Moj oče je eno ujel in se oblekel in obul, toliko je dobil. Neko leto pa je ujel kar tri kune, ki so tudi imele dobro ceno, in zanje dobil toliko, da je oblekel vseh nas sedem otrok.

Povedal Anton Janežič iz Žlebov, rojen 1932 v Žlebeh.
Žlebe, julij 1995.

Ded je utonil (fonetični zapis)

Od moje babe deda je utonil u Koupi. Bili su tle, v Trgi, na Kraljevo. Najprej pri maši, potem na pijači. Ko so prišli sem preko Koupe, zjutraj, ni bila velika voda. Ko so se

vračali, pa je bila velika voda. Čoun se je prevrniu i mamin deda je utoniu. Voda ga je ven vrgla u Radencih.

Ta deda je prej delau sedem let u Pešti. Narediu si je hišo, u Pešto pa je šeu, da je i brati pomagal hišo zidat. U Pešti je 7 let moral tiskarski stroj na roke vrtet. Hudo je blo.

Povedal Peter Marinč iz Trga-Kostel; rojen v Brsniku.
Kostel, julij 1995.

deda – ded, Pešta – (Budim) Pešta, čoun – čoln, baba – stara mama, tle – tukaj

Kolpa je zamrznila

25. novembra 1928 je zapadel visok sneg. Zaradi hudega mraza in snega so prišle celo srne v skedenj jest seno. Po visokem snegu niso mogle, zato so prišle po jarku, kjer je bilo manj snega.

Poti so bile zaprte. Več dni je bilo zelo hudo. Bil je tako hud mraz, da je bilo vse ledeno, tudi Kolpa je zamrznila. Vse to je trajalo do spomladi 1929. Take zime niso doživeli nikoli prej niti najstarejši ljudje.

Povedal Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja, rojen 1912 v Slov. Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1992.

Sekali so led

V moji rojstni hiši v Banja Loki smo imeli nekdaj gostilno, trgovino in mesnico. Takrat še ni bilo hladilnikov in zmrzovalnikov. Na mlaki, ki smo ji rekli Na Kalu, smo sekali led in domov vozili ledene plošče, da so hladili živila.

Povedala Marija Cetinski iz Novih sel, rojena Rački 1921 v Banja Loki.
Nova sela, avgust 1995.

Kako smo včasih lovili ribe

Otroci so ribarili s »trnki«. Naredili so jih tako, da so zakrivili bucike. Ta trnek so navezali na vrvico, ki so jo uporabljale ženske za šivanje domačih copat. Za ribiško palico pa so si urezali leskovko. Če je prijela večja riba, ki jih v Kolpi ni bilo malo, se je bucika zravnala in je riba pobegnila. Nekateri otroci pa so kradli mamam šivanke in jih krivili nad plamenom sveče ali petrolejke. Taki trnki pa se tudi ob prijemu večje ribe niso zravnali.

Malo večji otroci so lovili na »kal« oz. na »kale«. Kal so si uredili v plitvejšem delu Kolpe tako, da so plitvino ogradili z 10 do 15 cm visokim »zidom« iz kamnov. V spodnjem delu pa so pustili kakšne 60 cm široko odprtino. V kal so nato nasipali pšenico, ki jo je voda počasi odnašala in privabljala ribe v kal. V grmovju je bil skrit opazovalec-otrok, in ko je bilo v kalu dovolj rib, so tisto odprtino v kalu hitro zagradili z desko in ribe so bile ujete. Seveda pa rib v kalu ni bilo lahko ujeti. Zato so jih obmetavali s prodom in kamenjem, da so jih pobili ali vsaj omamili, in šele potem so jih lahko pobrali. Seveda je pri tem početju veliko preplašenih rib preskočilo ograjo iz kamna in se rešilo. Uplenjene ribe so bile v glavnem kleni.

Odrasli so lovili z vršami, saki, ostmi in mrežami. Ves ta ribolovni pribor so si izdelovali sami.

Nočni ribolov je prišel v poštev le, ko ni bilo lune, voda pa nizka, čista in mirna. Tak ribolov je bil mogoč le s čolnom, ki je imel poseben podaljšek, »svečnik« smo mu rekli. To je bila nekakšna košarica iz železa. Vanjo so zelo tesno skupaj naložili suha in trda drva, a tako, da so stala pokonci. To so zažgali in ta ogenj je trajal 15 do 20 minut. Svečnik je bil zunaj čolna zato, da žerjavica ni padala v čoln, ampak v vodo. Ko je kurjava v svečniku pošla, so čoln spet zapeljali h kraju in ga znova napolnili. Svetloba iz svečnika je privabila ribe, motila pa bi tudi tistega v čolnu, ki je čakal, da bo z ostmi nabadal ribe. Zato so med svečnik in čoln namestili še poseben zastor iz platna ali česa drugega. Tako so ujeli največ mren, sulcev in podusti, manj pa postrvi in lipanov. Platnice in kleni pa so vedno zbežali v temo in se jih tako ni dalo ujeti. Pozneje so take svečnike zamenjali s karbidovkami, platneni zastor pa s pločevino.

Posebne vrše pa so polagali na jezovih, a le na tistih, ki so bili že med gradnjo prirejeni za tak ribolov. Vsak jez je imel obliko loka, da je lažje zdržal pritisk vode. V nekaterih jezovih pa so med gradnjo uredili posebne žlebove, po katerih so ribe silile navzgor, proti toku. Nad luknjo v jezu – običajno je bila to luknja v deski – so na zgornji strani jezu pritrdili pleteno vršo. Obod vrše je bil iz leskovih palic, na njem pa mreža. Riba se je pod jezom zagnala in splavala v vršo, ki je bila pritrjena tako, da se riba v njej ni mogla obrniti in pobegniti. Nekoč se je v tako vršo na nekdanjem Žagarjevem, zdaj Lampetovem jezu ujel tako velik sulec, da mu je kar velik del repa gledal iz vrše. Ta način ribolova pa je popolnoma izumrl, ker so se jezovi podirali, če so jih pa popravljali, so korito za vrše in luknje zazidali.

Povedal Mirko Rauh iz Lazov ob Kolpi.
Lazi, leta 1985.

S šibo ujel sulca

Dolani so kosili visoko v hribu. En je opazil v Kolpi pod dolskim jezom veliko ribo. Pustil je delo in šel navzdol, proti domu. Pripravil si je veliko vrbovo šibo, zagazil v vodo in se tisti veliki ribi približeval od zadaj. Ko je bil že čisto blizu, je ribi porinil za škrge vrbovo šibo in jo potegnil pri njenem gobcu ven, nato pa šibo hitro zavezal.

Veliko mrcino, bil je sulec, težak 22 kg, je zavihtel nato na hrbet in jo komaj odnesel domov. Take ribe ne prej in ne kasneje pri Dolu niso ujeli.

Povedal Mirko Rauh iz Lazov, rojen 1924 v Lazih.
Laze, april 1993.

PREHRANA

Cigani pokradli meso

Neka ženska z Jelovice nad Kolpo je prijokala k nam in tarnala, da so ji cigani pobrali vse meso na sešili. Zgodilo pa se, da je prišlo je v hišo več ciganov. Neka ciganka ji je šlogala, ostali pa so se raztepli po hiši, največ jih je šlo na podstrešje, kjer so pobrali vse meso, ki se je tam sušilo. Tatinskih ciganov niso nikoli našli.

Povedala Katarina Rauh z Žage.
Žaga, julij 1995.
na sešili – na sušilu, šlogat – vedeževati

Lonce je krpal

Večkrat sem bil v krajih okoli Srbotnika. Ko sem bil še pri teti v Ograji, sem večkrat nosil lonce krpat v Rački Potok. Takrat sem bil še otrok, pravzaprav nas je bilo v družini 6 otrok, a nam je umrla mama, ko mi je bilo 2 meseca in pol, oče pa je še dva meseca pred mamino smrtjo odšel v Ameriko in se ni nikoli več vrnil. Tako nas je vseh 6 vzgojila teta. Pri njej sem bil, dokler se nisem oženil. Od vseh nas, otrok, sem živ le jaz.

Tam, v Račkem Potoku, je bil en mož, ki je dobro krpal lonce. Takrat je bilo namreč težko kupiti novo posodo.

Med čakanjem, da bo mož delo opravil, so mi ponudili tudi kaj za jesti. Pa nisem mogel jesti, ker je bila tam velika revščina.Ti ljudje so imeli le dve kozi, par kokoši in vrtec ob bajti.

Povedal Jože Ožanič -Jarkin iz Slovenskega Kužlja, rojen 1912 v Slov. Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1912

Muzika u Girovem (fonetični zapis)

Živeu je u Girovem neki Jurček s Kraja, k' je v svjete jegrau na klenit. Njegof sin je jegrov na trobento, k' se je naučiu u vojski u Lublani. Umru je u drugi svetski rat. A Tomac je jegrou harmoniku. Oni su bili brati pr' Pršeti. So se toukli u Bosni i tam se Jurček navadiu jegrat. So jegrali na saki ofceti. To je bila jedina muzika u Girovem.

Ankat je biu Jurček bouan, a je buo jaku veliko sromaštvo, k' je buo dost deci.

Mati ga je prašaua:

»Jurček, bi ti malo krumpirčkov?«

Je rikeu:

»Neču, zak s'm bouan pa ne morem krumpir jest.«

Mati ga spet prašua:

»Jurček, a bi štrukle?«

Jurček je rikeu:

»B', zak moram bit fajn bouan, da ne bi štrukle jeu.«

Pole so jurka na ofcetih spraševaui:

»Jurček, jemamo pečen krumpir. Bi ga jeu?«

Je vavek rieku:

»Ne, jest samu štrukle jem.«

Povedala Mila Križ iz Gerova, rojena Palčič 1911 v Gerovem.
Gerovo, junij 1995.

fajn - dobro; klenit - klarinet; deca - otroci, Girovo - Gerovo, jegrau - igral, Lublana - Ljubljana, naučiu - naučil, umru - umrl, svetski rat - svetovna vojna, brati - bratje, ofcet - ohcet, poroka, muzika - godba, glazbena skupina, jedina - edina, bouan - bolan, buo - bilo, prašaua - vprašala, rikeu - rekel, neču - ne bom, zak - ker, fajn - dobro, zelo, vavek - vedno, v svejte - po svetu.

Naduavajne (fonetični zapis)

Naduavajne je naš specialitet za Vezem. Nar'di se tak: šunka, špek, mau govedne, jajca, pokle luka, puopra i kruha. I tu se use zreže na sitne kockice. Poklej se finu premejša i stavi se u čreva i kuha se najmanje anu vuru (sat vremena).

Vsaka srota se tu prvošči za Vezem, makar samu dva creva. Zdaj damo u creva, učas pa smo u želudac a i u svinski mjehur. Naduavanje sam vavek rada jeua. Kumej s'm čakaua, d' buo letu dan, da ga bom spet jeua... Zdej mamo uohku naduavanje vavek i nej taku dobru.

Naduavanje se blagoslovi za Vezem, Veliko nedeljo. Takrat blagoslovimo i velke hostije, šroke oko 20 cm, k' jih pojemo za Vezem.

Povedala Vera Jelenc, roj. Klepac 1928 v Malem logu, doma v Gerovem.
Gerovo, april 1995.

naduavanje, nadeuvajne ali nadejvajne - nadevanje, Vezem (Vezen) - Velika noč, špek - slanina (špeh), mau - malo, pokle - potem, sitne - drobne, ana vura - ena ura, premejša - premeša, stavi se - se da v, srota - sirota, makar - čeprav, četudi (magari); creva - čreva, mjehur - mehur, vavek - vedno, jeua - jedla, uohku - lahko

Črepunja

Nekdaj smo pekli kruh pod črepunjo. Peka je potekala tako, da smo najprej zakurili v krušni peči in počakali, da se je naredila žerjavica. Nato smo testo, oblikovano v hlebec, z lopato potisnili v peč. Preko hlebca smo poveznili zamljeno črepunjo. Črepunja je pravzaprav posebna črna lončena posoda, ki ima okoli odprtine večji rob. Ko je bila črepunja poveznjena preko hleba, smo nanjo, pravzaprav na njen rob, naložili žerjavico.Ta rob je bil tako velik, da je na njem stalo kar precej žerjavice. Ves postopek peke kruha pod črepunjo je pravzaprav podoben peki šarklja, ki smo mu rekli kuglofelo. Črepunja pa je zelo podobna posodi, ki jo še danes uporabljajo za peko šarklja. Glavna razlika pri obeh pekah pa je, da je pri peki šarklja obrnjena posoda z odprtino navzgor, pri peki pod črepunjo pa je posoda (črepunja) poveznjena na testo.

Povedal Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja, rojen 1912 v Slovenskem Kužlju.
Slovenski Kuželj, december 1992.

Moka za v moko

Včasih je bila pri nas velika sromašna. Najhuje pa je bilo, če je bila slaba letina ali pa suša.

Ob slabih letinah so domačini iz Kužlja in okolice nabirali plodove z drevesa, ki se mu reče moka. Plodovi so kot grozdi in rdečerozasti kot šipek. Te plodove so nato zmešali skupaj s koruzo ali drugim žitom in to zmes dali v mletje. Iz tako dobljene moke so nato pekli kar dober kruh, včasih tudi potico.

Povedal Jože Ožanič-Jarkin iz Slov. Kužlja, rojen 1912 v Slov. Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1992.

Stara mama in saharin

Takrat je bil sladkor državni monopol, zato se ni smel saharin prodajati in kupovati. Revni ljudje pa so uporabljali saharin, ki je bil cenejši. Stara mama, ki je imela okoli 70 let, je imela zvezo s švercarji iz Loške doline, doma pa razvejeno mrežo stalnih kupcev saharina, in to po vaseh daleč naokoli. Tako si je prislužila kakšen dinar, da

si je lahko privoščila kaj posebnega. Ob nedeljah in praznikh je šla po maši v gostilno na govejo juho in košček kruha. V tisti gostilni so imeli najboljšo juho. Tudi ko je bila bolna, smo morali otroci tja s kanglico po za en dinar juhe in štručko kruha, ki je tudi veljala dinar.

Tiste zaloge saharina je kar naprej prenašala in skrivala po podstrešju, da jih ne bi odkrili financarji ali žandarji in jo tako spravili ob zaslužek za juhico. Eno tako skrivališče sem slučajno odkril in vzel eno škatlico. Mislil sem, da stara mama ne bo nič opazila, jaz pa sem na paši lizal saharin. Nekoč sem dal v usta več zrn in mi je bilo slabo, da me je želja po saharinu minila.

Stara mama je povedala mami o manjkajoči škatlici, ki je veljala 10 dinarjev, kar je bil celodnevni zaslužek težakinje. Mama mi je navila uha in sem vse priznal. Mama je bila takrat zelo huda in me je celo natepla. Vpila je, da me bo ubila. Tako hude nisem videl ne prej ne pozneje. Potem je prinesla kakega pol litra živega peska in ga potresla v kot spalnice. Potem me je prijela za uho in me odvlekla v spalnico ter sem moral z golimi koleni klečati na ostrem pesku, ki se mi je zažiral v meso. Mama je govorila, da se bom za vedno zapomnil, kaj sem storil. Klečal sem tri dni od kosila do četrte ure popoldne. Potem sem moral obljubiti, da kaj takega ne bom več storil, in mi je nadaljnjo kazen oprostila.

Kljub tajnosti pa so financarji izvohali saharin stare mame. Našli so ga na podstrešju v peči. In to kar 12 škatlic, zamotanih v ruto. Napisali so zapisnik in dejali, da bo prišlo vse na sodišče. Zvečer je prišel oče domov in preklinjal staro mamo, svojo mamo. Še sreča, da se je stara mama skrila. Oče se je bal, da bo, kot gospodar hiše, kriv za vse. Takoj je odšel v Čabar in ga do polnoči ni bilo nazaj. Vsi smo se bali, kaj se je zgodilo. Pa ni bilo nič hudega. Pil je s financi. Ob obilni pijači so mu obljubili, da bodo zadevo uredili tako, da ne bo nihče kriv.

Stara mama pa se je tudi kasneje ukvarjala s prepovedano trgovino. Ko sem končal osnovno šolo, sem ji pri tem pomagal. Trinajst let star sem po navodilu stare mame šel v 25 km oddaljeni Vešivek v Loški dolini po saharin. Takrat, ko so me prvič videli, so bili zelo previdni in nezaupljivi. Dejali so celo, da pri njih nimajo saharina. Po dolgem pripovedovanju, da imamo žlahto v Loški dolini, da se tudi moj oče - podobno kot fantje iz hiše, kjer sem kupoval saharin - ukvarja s švercom konj, so se omehčali in sem še po več previdnostnih ukrepih le dobil saharin. Kasneje pa ni bilo več zapletov.

Povedal Tone Križ iz Kočevja, rojen 1924 v Tropetih.
Kočevje, januar 1995.

Tone Križ iz Kočevja je bil rojen v Tropetih pri Čabru in tam preživel mladost in fantovska leta. Na mojo prošnjo je povedal in napisal nekaj zgodb iz svoje mladosti in partizanskih let.

Licitacija krač

Na Kraljevo je bil pri nas v Kostelu velik praznik. Imamo cerkvico Sv. Treh kraljev. Ljudje so kot darilo cerkvi prinesli krače in mežnar jih je po maši pred cerkvijo prodajal na licitaciji. Kupovali so jih predvsem huzarji, ki so hodili po Češkem in na Dunaj. Oni so imeli denar in so kupovali, valje, zase. Tako se je nabralo za cerkev fajn denarja.

V naši cerkvi so včasih zvonili zjutraj, opoldne in zvečer. To so morali ljudje plačati. Cena je bila mernik koruze ali drugega blaga v protivrednosti. Lahko tudi v denarju, a

narod ni imel denarja. Koruzo so potem prodali, da so imeli denar za cerkev. Tej dajatvi so rekli bera.

Povedal Peter Marinč-Brsnički iz Trga - Kostel, rojen v Brsniku.
Kostel, julij 1995.

hauzirarji - krošnjarji, valje - menda, fajn - dobro, veliko

Peter Marinč-Brsnički iz Trga (Kostel) je vedel več zanimivih pripovedi o nekdanjih navadah, coprnicah, kostelskih ljudeh, graščakih itd.

B' jeu špeh? (fonetični zapis)

En bogat kmet je nagajau sromakom. Ko je spet en prešeu pros't, je šeu kmet na jezbo, uzeu špeh, ga pokazau sromaku in mu rejeku:
»B' jeu špeh? S' uač'n?«
Sromak je rjekeu:
»Buh dau, da b' uač'n krepau.«
I rejs je buu taku. Kmet je raka u grlu dobu, nej mogu jest in je vuačen krepau. Moj sosed je biu. Se je norca devau iz ledi.

Povedal Anton Šercer iz Dolge vasi pri Kočevju, rojen 1926 v Ribjeku.
Dolga vas, sept. 1993.

jeu - jedel, špeh - slanina, nagajau - nagajal, pršeu - prišel, šeu - šel, uzeu - vzel, sromak - siromak, rjekeu - rekel, s'- si, uač'n - lačen, buh - bog, dau - dal, krepau - poginil, rejs - res, buu - bilo, mogu - mogel, devau - delal, ledi - ljudje ljudi

Prebrisani kmet (fonetični zapis)

Kmet Šercer iz Bazgarjev je jemeu kosce, pet, šest al pa deset. Za kosilo jim je neseu jest. Ko so pojedli že tričetrt tistega, kar je bilo v skledi, je kmet Šercer vedno rekeu:
»Zdej se bom pa prekrižau, moliu in pestiu jedačo.«
Tako je narediu in pestili so tud kosci in šli naprej kosit. Kmet pa je uzeu skledo s četrt jedače in jo pospraviu u šibje, da bo imeu polej za jest.
Narediu je tako enkrat, dvakrat, trikrat. Potlej pa so kosci pogruntali, kaj deua in ko je spraviu skledo pod lesko, so oni šli in vse pojeui. Polej je kmet Šercer pršeu, videu prazno skledo in prašau:
»Kdo je pojeu?«
Ne vem več kaj so rekli...Kmet pa je deuau zatu, k' je blo takrat malo hrane, da se je najeu.

Povedal Anton Šercer iz Dolge vasi pri Kočevju, rojen 1926 v Ribjeku.
Dolga vas, sept. 1993.

jemeu - imel, neseu - nesel, jest - jesti (včasih tudi jaz), rekeu - rekel, polej - potem, narediu - naredil, deva - dela, pršeu - prišel, pestiu - pustil, pojeu - pojedel, najeu - najedel, moliu - molil, prašau - vprašal, deuau - delal, najeu - najedel.

Pudan zgoni (fonetični zapis)

Pudan zgoni, naša južna ugrme stoji.
Zvonilo je poldne, kosci so bili lačni, ker še niso dobili jesti. Gledali so okoli, kje je gazdarica in porodil se jim je zgornji izrek.

Povedal Nikola Mihelčič iz Delnic, rojen 1923 v Delnicah.
Ložac, maj 1995.

Na ličkanju (fonetični zapis)

Lepo je blo, ko smo ličkali in se pogovarjali. Pol smo pa plesali, jejli in peli. Jejli smo jabka, grozdje, mehke hruške in drugo. Rakije smo bolj malo pili.

Povedala Slava Janež - Peričeva iz Sel pri Osilnici, rojena 1903 v Selih.
Sela, april 1993.

pol - potem, jabka - jabolka, jejli - jedli, rakija - žganje

Samo, da ne bi pili (fonetični zapis)

Nikdar mi ni lako bilo. Sem že stara 77 let, življenje pa se mi zdi kratko, kot da sem gori pa doli po naši vasi prošla. Mož mi je vmru, ko sem bila 32 let stara. Živela sem samo za otroke. A imeli smo malenco, žago, prašiče in krave in otroke, ki so imeli 11 in 12 let. Boga sem prosila, da otroci ne bi pili in krali. Meni so se pijanci primrzili. Hvala bogu, vse se je uresničilo. Lačni nismo bili, zakaj smo mlin imeli. Za partizane smo delali. Denarja nismo imeli, a smo dobro živeli, hvala bogu.

Povedala Katarina Rauh z Žage, rojena 1915 na Vrhu.
Žaga, april 1993.

Osem fantov za liter vina

Po letu 1932 se je začela velika kriza in je bilo tako hudo, da nas je po osem fantov kupilo liter vina v gostilni. To zato, da smo imeli nekaj na mizi, ko smo plesali. Imeli smo dobrega muzikanta iz našega Kuželja. To je bil Matija Štanfel (Benic). Tudi za njega je bilo treba zbrati nekaj drobiža. Matija je igral skoraj na vsakem piru (ofceti). Drugi je bil Ivan Bauer (Vance), tudi boder muzikant.

Sporočil Jože Ožanič-Jarkin iz Slovenskega Kužlja. Rojen 1912 v Slovenskem Kužlju.
Kočevje, februar 1993.

OBLAČILA

Obleke iz tolčenega blaga

Sem krojač. Ko sem bil še majhen, smo imeli malo kmetije, kar je bilo premalo za preživetje. Zato so se moji predniki ukvarjali še z drugim delom. Tako so začeli tudi samoučno šivati hlače iz tolčenega blaga. Take narejene hlače so nato prodajali v

Primorju, kamor so vozili s parom volov naprodaj še slanino, fižol in morda še druge kmetijske pridelke.

Tolčenega blaga že dolgo ni več. Včasih so ga delali v Mrkpolju in okolici. To blago ni bilo tkano, ampak tolčeno, delali pa so ga tako:

V leseno izdolbeno korito - ni bilo zbito iz lesa - so naložili enakomerno za dva prsta na debelo ovčje volne. Nanjo so nato položili deske. Na vse to so naložili še kamenje in to zaradi obtežitve.

V kadi je bila obtežena volna 3 do 4 tedne. Potem so jo vzeli ven in to je bilo že malo debelejše blago. Debelo je bilo 5 do 10 milimetrov.

Iz takega blaga sem nazadnje šival lajbec pri mojstru Matiji Kuželičkem v Mrkpolju. Bilo je to pred 58 leti. Takrat je mojster rekel, da iz takega, tučenega, blaga ne bomo več šivali oblačil in res nismo nikoli več.

Povedal Jože Ožanič - Jarkin iz Slov. Kužlja, rojen 1912 v Slovenskem Kužlju.
Slov Kuželj, december 1992.

Jože Ožanič-Jarkin iz Kužlja se je pred drugo svetovno vojno učil v Kočevju za krojača. Kot krojač je delal na slovenski in hrvaški strani Kolpe in Čabranke ali pa tam prodajal kape in druge krojaške izdelke ali delal kot popotni krojač (hodil od hiše do hiše in tam kaj postoril). Tudi on je šival obleke iz tolčenega blaga.

Podkibele kikle (fonetični zapis)

Ženske na našem koncu so imele včasih dolge kikle. Skrajšale so jih tako, da so si kiklo povzdignile za pasom z vrvico, čemur smo rekli, da so si kikle podkibve oziroma podkibele.

Pa še to: Takrat niso imeli robčkov za v žep. Ženske so si nos obrisale tako, da so privzdignile kiklo in se useknile v njen rob.

Sromašno je bilo takrat vse. Ženske pod kiklo niso nosile nič, tudi moja stara mama ne, ker je bila sromašna. Nit hlač, spodnjih hlač, ni imela. Tako ni bilo treba hlač dol vleč, kot počno zdaj.

Zdaj sm pa že dost povedava. Je že pudan. Moram damu prascem dat.

Povedala Štefana Štimec iz Mirtovičev 9, rojena 1914 v Belici.
Mirtoviči, december 1992

kikla - krilo (žensko oblačilo), podkibele - spodrecane, sromačno - siromašno, povedava - povedala, pudan - podne, damu - domov, prascem - prašičem

Predgrajska modrost o starih čevljih (fonetični zapis)

Te švarke bomo dali popravit. Za v suhem bodo še dobri, za v mučo pa ne.

Povedal Jože Štefanec-Ančinov, rojen 1927 v Predgradu.
Predgrad, januar 1994.

švarki - čevlji

Folklorna skupina iz Predgada - Plesalci in drugi člani folklorne skupine iz Predgrada so oblečeni tako, kot so bili pred sto leti in več.

BIVALIŠČA

Pod Kuželjsko steno

Zaselek Ograja je danes še muzej starih kmečkih stavb in orodja, ki pa ga kmalu več ne bo, če ne bodo zanj poskrbeli strokovnjaki. Turisti bi lahko tu spoznali marsikaj iz naše zgodovine kmetovanja.

Pri Gladovi domačiji v vasici (pravzaprav zaselku) Ograja pod Kuželjsko steno se konča asfaltna in tudi vsaka druga pot. Naprej vodi le pot skozi Laze, ki pa se odcepi v desno pod Ograjo in pelje nekam desno od Kuželjske stene, sicer pa je možna pot le nazaj v dolino Kolpe in od tam proti Kužlju ali Petrini. Sem, na konec sveta, sem se oni dan napotil po večletnem nagovarjanju 83-letnega Jožeta Ožaniča iz Kužlja, ki je svojih prvih 26 let življenja preživel prav v Ograji, na današnji Gladovi domačiji. Povedal je, da je Ograja pravzaprav zaselek vasice Laze, da sta bili tu nekdaj le dve hiši in da so se ljudje sem, za takrat skoraj nedostopni konec sveta, zatekli pred Turki pred okoli 500 leti. Zatrdil je, da je najstarejša naselbina na tam območju Kostel, takoj za njim pa Ograja.

Zakaj Ograja in zakaj Kuželj?

Zaselek Ograja je dobil tako ime zato, ker je bil nekdaj ograjen, da živina ni mogla iz vasi na polja in da divjad ni prišla do polj. Kuželj pa ima ime po nekem kožarju, ki je drl živali in strojil kože. Še danes v bližnjem Srobotniku rečejo koži kuža in od tod ime Kuželj.

Jože Ožanič je pokazal razvaline hiše, kjer je bilo včasih živahno, danes raste na ruševinah drevje in grmovje. Zatrdil je, da je bila tista hiša stara gotovo nad 400 let. Gladova hiša pa je bila nekdaj last zelo bogatega Antona Račkega, pri katerem je bila njegova stara mama še kot mlado dekletce za deklo, stari oče pa za hlapca. Račkijeva žena Agnes pa je bila zelo skopa in stari mami ni pustila piti niti zelnice, kaj šele, da bi ji dovolila jesti zelje, ki so ga kisali v tako velikih kadeh, da je bilo treba do vrha po lestvah.

Pri porušeni hiši pa je bila vkopana v pobočje nasproti hiše klet, ki je še danes delno ohranjena. Ob njej je »kublenik«, iz kamenja narejena nekakšna klop, na kateri so imeli nekdaj posode z vodo, ki so jo prinesli iz bližnjih izvirov in jo uporabljali za pitje in kuho. Tem posodam so rekli kebeu (kebel, škaf), zato kubelnik. Kuhali so v peči, ker štedilnikov še ni bilo; in to v »zamljenih« (glinastih) loncih.

Jože Ožanič je nato dodal še zgodbico, kako sta mož in žena šla na semenj in kupila tak zamljeni lonec. Ko sta šla domov, je začelo deževati. Dežnika seveda nista imela. Žena si je zavezala predpasnik in krilo nad glavo, mož pa si je poveznil na glavo kupljeni lonec. Doma je žena spustila predpasnik in krilo, možu pa so se ušesa tako nesrečno zagozdila, da so morali razbiti lonec in šele tako so mu osvobodili glavo.

Račkijevi so bili bogati in skopi. Gospodar Anton je pred smrtjo nekje zakopal cekine, a niti ženi Agnes, ki je vedela, da mož ima cekine, ni zaupal, kje. Povedal pa ji je, da je cekine zakopal na svojem posestvu. Tega zaklada do danes ni še nihče našel. Račkiju so zaradi njegove skoposti rekli ljudje »cego« (Cigan), vendar le v pogovorih med seboj. V obraz mu tako ni rekel nihče, ker bi ga šel tožit, je zatrdil Jože Ožanič. Račkijeva nista imela otrok, zato je ta domačija postopoma prešla v last prednikov Jožeta Ožaniča. Zanimivo pa je, da so se k tej hiši vedno priženili zetje in je zato stalno menjala ime gospodarja.

Kuželjska stena

Kuželjska stena je ena izmed treh mogočnih in slikovitih sten - ostali dve sta še Loška stena in Taborska stena - v Zgornji Kolpski dolini, ki so izredne naravne znamenitosti. V Kuželjski steni kraljujejo gamsi,v njeni neposredni bližini pa še medvedje, jelenjad, divji prašiči in druga divjad. Nekdaj so čredniki vodili sem na pašo živino iz Kužlja in okoliških vasi ter zaselkov. Zdaj črednikov že dolgo ni več. Jože Ožanič pripoveduje:

»Enkrat je kuželjski črednik zamerkal strašno veliko kačo, ki je šla proti enemu izmed pastirjev. Zavpil je pastirju, naj teče desno in samo desno po pobočju. Pastir ga je ubogal in se tako rešil pika poskoka (modrasa), saj kača ni mogla na strmem pobočju zavijati in je šla naravnost v dolino, pastir pa je tako ušel kači.«

Jože Ožanič je pokazal še nekdanje njive in košenice, ki so jih obdelovali vse do Kuželjske stene, danes pa jih vedno bolj zarašča gozd ali pa grmovje. Kosili so tudi na najbolj strmih pobočjih, in sicer tako, da so si na čevlje privezali »mačke« - dereze. Kuželjska stena pa je bila za ljudi tudi ura, saj so po tem, kako pade senca nanjo, natančno vedeli, koliko je ura in po tej senci je uravnaval svoje zvonjenje tudi mežnar v hrvaškem Kužlju, ki leži preko Kolpe nasproti slovenskega Kužlja.

Sušilnica, čebelnjak, ribnik

Jože Ožanič, najstarejši domačin (pravzaprav je nekaj mesecev starejša še neka vaščanka) z območja Kužlja, in Jože Glad, najstarejši lovec Lovske družine Banja Loka - Kostel in lastnik najvišje ležeče hiše v Ograji, sta mi nato pokazala še veliko zanimivosti. Najprej je blizu podrtije hiše še podrtija sušilnice. V njih so nekdaj tu (in v podobnih tudi na Dolenjskem) sušili sadje, ki mu na Dolenjskem rečemo krhlji, tu pa rižni, še višje, na Osilniškem, pa blečki. Razen sadja pa so sušili še lan. V sušilnici so ob večerih pekli »kuasje« (koruzo, klasje, mlečna koruza skupaj s storžem), se ob njej greli in pogovarjali, pripovedovali pravljice in resnične dogodke do kasno v noč.

Blizu je še opuščeni čebelnjak, ki ga je Jože Glad obnovil leta 1946, predlani (l.1994) pa ga je opustil zaradi bolezni čebel. V njem je imel 20 Ž(nidaršičevih) panjev. Ob nekdanji čebelnjak sta zdaj prislonjeni dve kolesi dotrajanega voza in »risanka«, posebna naprava, ki je še najbolj podobna grabljam (sicer so ji res rekli še grablje ali pa križ, v nekaterih vaseh ob Kolpi pa tudi »aparat«), kakršno na tem območju ponekod še vlečejo po njivi in z njenimi zobmi - klini (običajno ima tri ali štiri kline - zobe) zaznamujejo, na kakšni razdalji bodo posadili krompir, koruzo in razne poljščine. Za vsako poljščino je bila potrebna druga risanka z drugačnimi razdaljami med klini, ker je pač potrebno različne poljščine saditi v vrste, ki so med seboj različno oddaljene.

Na orehu blizu hiše ima Jože obešeno neko napravo, še najbolj podobno zvonu. Z njo odganja divje prašiče, ki pridejo pogosto kar do njiv pri hiši. Po tem zvonu tolče, da grozno odmeva. Včasih pa si ponoči naveže na nogo vrv, ki pelje do tega zvonca in odganja prašiče kar s postelje tako, da pobrca z nogo in tako sproži udarjanje po »zvonu«.

Malo pod hišo si je Jože leta 1978 uredil ribnik za postrvi. A s postrvmi ni bilo zaslužka, saj jih je vsak nalovil v Kolpi. Kar tisoč 5 cm dolgih postrvic je kupil v Ogulinu in jih zredil, a pravi, da je bilo njihovo krmljenje drago, zato je postrvi opustil in v ribnik vložil krape in rdečerepke, ki jih je lažje hraniti z domačo hrano, krompir-

jem, koruzo - šrotom. Postrvi - amerikanke so bolj »aklih«, pravi Jože. Povedal je še, da namerava zdaj očistiti in razširiti še drugi ribnik, ki bo imel blatno dno in bo vanj preselil rdečerepke in krape, v betonskega pa bo kljub slabim izkušnjam spet naselil postrvi.

Kako so nekdaj delali mošt?

Potem sta mi oba Jožeta pokazala še »izvor večne vode«, iz katerega vedno, pozimi in poleti, v enaki količini teče voda. Od njega imajo napeljan vodovod do Jožetove hiše in do nove hiše Ožaničeve hčere, ki si jo je zgradila v Ograji nekaj pod Gladovo. Presežek vode teče po zemlji in jo delno spreminja v močvirje. Ko sem šel preko njega mi je Jože Ožanič dejal najprej, da se ne bom pogreznil, potem pa me je še enkrat premeril s pogledom in hudomušno dodal: »Ja, takšen bi se pa lahko pogrezniu, k' je debeu.« Močvirne zemlje je že po nekaj korakih konec in tam je spet izvir in kamen, na katerem so včasih ženske prale perilo tako, da so tolkle po njem. Voda teče v kotel, v katerem so nekdaj kuhali za prašiče. Tam se napaja divjad in živina. Od tu pa vodi tudi lesen žleb, po katerem teče voda v leseno nekoliko zaokroženo korito. Vprašala sta me, če vem, čemu je nekdaj to korito služilo. Taka korita - ki jih ni nikjer na Dolenjskem - sem že videl v okolici Kostela in sem zato vedel, da so v njih trli sadje in tako pridobivali mošt. To pa je potekalo tako, da so v korito natresli sadje. V koritu je bil še poseben okrogel kamen, najbolj podoben mlinskemu kamnu, ki je imel na sredini luknjo, v kateri je bil dolg drog (osovina), ki je bil nekje pritrjen. Nekdo je porival ta drog sem in tja, da se je kolo valilo po koritu in trlo sadje. Pri takem mletju sadja je tisti, ki je porival drog in kolo, opravil v enem dnevu tako dolgo pot, kot je do Kočevja in še naprej, sta mi zatrdila oba Jožeta. Tudi v to korito se zdaj nateka voda, ki jo pije divjad. Kasneje je Jože pokazal še kamnito kolo za tretje sadja, ki ga je imel zametanega pod drvmi in povedal, da je taka kamnita kolesa izdeloval neki Venceti, ki je bil, menda, po rodu Italijan.

»Oj mladost ti moja..«

Jožeta sta mi pokazala še to in ono, potem pa smo sedli za mizo pod drevesom. Jože Glad je iz kleti prinesel liter črnega semiškega vina, ki ga je dobil od lovskega tovariša Golubiča iz Štrekljevca. Jožetova žena Ivanka je povedala še zgodbico o Mikulovem vragu, Jože Ožanič ono o ovci, ki je glavo vtaknila v zemljeni lonec in so ovco ubili, da bi lonec rešili, pa so nazadnje še lonec razbili.

Potem smo rekli še to in ono o starih časih in Jože Ožanič je začel peti tisto »Oj mladost ti moja, kam si šla, oj kje si...«

... Zanimivo je bilo v Ograji in še jo bom obiskal. Tu je toliko zanimivosti, da bi samo pri domačiji Jožeta Glada lahko uredil manjši muzej nekdanjih stavb, kmečkega orodja in drugih naprav, saj toliko starega in zanimivega ne dobiš na kupu kar povsod. Morda bo kdo od pristojnih le postoril kaj za tak muzej, ki bi bil zanimiv ne le za domačine, ampak tudi za tujce. Seveda pa bi bilo treba marsikaj tudi vsaj delno obnoviti.

Korito za tretje sadja - V tem koritu so nekdaj trli sadje, zdaj pa služi le še za namakanje divjadi. Ob koritu sta Jože Ožanič in Jože Glad.

Kamen za tretje sadja - Kamen za tretje sadja imajo pri Gladovih še vedno, a ga že več let ne uporabljajo in leži zametan pri drveh. Zdaj sadje meljejo že z mlinom.

ZDRAVILSTVO NEKDAJ IN DANES

Kako odpraviti urok?

Če otrok ni mogel spati, če ga je bolela glava ali pa je imel še kakšno drugo nevšečnost oz. bolezen, je bil najverjetneje uročen. To pomeni, da so ga videle tuje oči in ga uročile.

Videla ga je oseba, ki ga ne bi smela videti. Urok je bilo treba odpraviti po ustaljenem postopku, ki je trajal tri večere.

Prvi večer je bilo treba dati iz domačega štedilnika sedem gorečih oglov v vodo. Če so utonili, je bil to znak, da je otrok uročen. Zato so mu najprej s to vodo zbrisali oči, nato pa so mu dali trikrat po požirkih te vode spiti.

Drugi dan so za isti postopek porabili pet oglov.

Tretji dan so postopek spet ponovili, tokrat s tremi ogli. Ko je bilo zdravljenje oz. odprava urokov končana, je otrok zaspal, in bilo je vse v redu. Ozdravel je. Tako so tudi meni odpravljali urok.

Če pa oglje ni potonilo, je to pomenilo, da otrok ni uročen. V tem primeru so oglje vrgli preko otrokove glave in govorili:

»To naj bo tistemu, ki ga je uročil.«

To je bil takrat edini lek. Zdravnikov ni bilo.

Če te piči kača

Če je koga pičila kača, so za celo noč zakopali njegovo nogo v zemljo, da je izvlekla ven strup. Tako so naredili tudi z mojo teto. Dali so ji malo žganja in je potem izbruhala vse, tudi strup, in ozdravela.

Proti revmi

Revmatizma je bilo tudi nekdaj veliko. Stari ljudje so si ga zdravili tako, da so arniko nabirali in jo namakali v šnops. S tem so se nato mazali in preganjali revmo.

Zdravilna smola

Smola je zdravilna za več bolezni. Če je koga bolela noga ali so ga bolela pleča, so mu dali na obolela mesta smolo in je pomagalo. Tudi tvore oz. ture po rokah in drugod so odpravili tako, da so jih namazali s smolo.

Brin je tudi zdravilen

Ženske so trepale brinovice. Brinove jagode so namakale v navaden »šnops« ali pa so jih kuhale, da so dobile olje. Oboje so uporabljale za zdravljenje raznih bolezni.

Beladona in maline

Naši stari so okrog Kužlja kopali rastline beladona in ga prodajali v Kočevje ali Delnice. Kakšno zdravilo so po svetu iz njega izdelovali, ne vem.

Podobno so nabirali in prodajali v Kočevje in Delnice še maline, tavžentrože, pelin, kačjak, meto in še nekatera zelišča, ki so jih domačini uporabljali kot domača zdravila.

Zdravljenje ureznin

V lekarnah so včasih ljudje bolj malo kupovali. Če se je kdo urezal ali posekal, so dali na rano list lapuha, list kislega zelja ali v žganje namočeno arniko.

Zdravljenje opeklin

Pri nas v Kužlju je živela ena ženska, ki je bila doma iz Mengša. Razumela se je na zdravilna zelišča in zdravljenje z njimi. Bila je babica in je veliko otrok sprejela. Učila je, kako se zdravi to in ono. Če se kdo opeče, je najboljše, če se sežgo od navadnih buč trtinci in s tem pepelom posiplje po ranah.

Moja sestrična si je obe nogi poparila, ko smo kuhali trop grozdja. Strašno jo je bolelo. Jaz sem se spomnil, kaj je dejala zeliščarica in sem sežgal trsje in s pepelom posipal rane. Takoj je čutila manjše bolečine in v treh dneh se je napravila nova koža in sem stran odsipal pepel in bila je zdrava.

Ljudje so v starih časih malo hodili k zdravniku. Če je bilo nujno, so šli od nas običajno v Delnice, le redko v Kočevje, od koder je k nam prihajal le enkrat na leto dr. Luzar, ki je cepil otroke proti kozam.

V Delnicah je bilo takrat zelo dober zdravnik dr. Stipaničić Anton. Živel je nad 90 let. Iz Delnic se je pripeljal do Kužlja s poštno kočijo, ki je vsak drugi dan vozila pošto (in tudi redke potnike) do Čabra. Nekoč se je z njo pripeljal tudi Stipaničić in od tam odšel peš na slovensko stran, v Laze, ki so oddaljene od Kužlja okoli 2 km. Tako dolge poti ne bi opravil danes noben zdravnik, dr. Stipaničić pa je šel k bolniku v drugo deželo, čeprav je bila pot dolga, on pa že starejši. Tudi njegov sin je bil zdravnik. Zdaj pa je tam njegov vnuk, specialist za srce. Je dober in je tudi mene zdravil. To je pobožna družina.

Povedal Jože Ožanič-Jakin iz Slovenskega Kužlja, rojen 1912 v Slov. Kužlju.
Slovenski Kuželj, dec. 1992.

Zdravilstvo

Moja mama je tudi zdravila. Nekaj sem se naučila tudi jaz.

Rane od useka ali opekline

Mešanica smole, neslane svinjske masti in še neka roža, verjetno arnika, je dobra za zdravitev ran, usekanin in opeklin. Vse to je treba skuhati, a brez sladkorja, in namazati na rano ali opeklino.

Za želodec

Mlade oreške pa hren je treba namočiti v »šnops« (brez sladkorja!). Je grenko, kot da bi encijan pil. To je dobro za bolečine v želodcu in trebuhu. Vsi sosedje so prišli po to zdravilo, kadar jih je bolel želodec ali trebuh.

Driska, griža, krvava griža

Encijan namočen v »šnops« pomaga proti driski. En partizan je imel krvavo grižo. Borovnice in encijan sem mu nesla gor. Prišel je dol po ulici zdelan kot duh, kot smrt. Ne

vem, če mu je pomagalo. Nikoli več ga nismo videli. Če bi ga Italijani ubili ali če bi umrl, bi ga našli. Je ozdravel, ali pa so ga Italijani odpeljali kam drugam.

Povedala Katarina Rauh z Žage.
Žaga, julij 1995.

Luna in bradavice

Je povezava med Luno in zemljo. Že stari Grki so vedeli, da se je dalo s pomočjo Lune zdraviti. Gre za vraževernost na osnovi medicine.

Ko sem bil majhen, pred drugo svetovno vojno je bilo, sem imel polno bradavic po rokah in drugod. Neka ženska mi je rekla, naj si jih odpravim. Vprašal sem kako. Povedala je:

»Ko Luna raste, pojdi ponoči ven. Skloni se in poberi s tal, karkoli boš zagrabil, a ne smeš pogledati, kaj je. Potem drgni s tistim, kar si pobral, po bradavicah, glej Luno in govori: »Kar se gleda, naj se gmera. Kar se maže, naj se osuši.« To je treba trikrat ponoviti, nato pa tisto, kar si pobral in si drgnil bradavice, vrzi čez ramo, a ne smeš pogledati, kam bo padlo.«

Tako sem tudi naredil in se za vedno znebil bradavic.

Poveda Martin Knap iz Sel pri Osilnici, rojen 1924 v Radečah pri Zidanem Mostu.
Sela, maj 1995.

Kako ozdraviti kačji pik?

Ko sem bila še mlajša, sem nesla koscem jesti. Stopila sem slučajno na kupček trave in takrat me je v nogo pičila kača. Hitro sem šla domov. Baka mi je rekla, da ne smem v hišo. Soseda me je peljala na Kolpo in mi tam z britvico prerezala nogo tam, kjer me je pičila kača. Trli so mi nogo, da je tekla ven kri. Potem so me za eno noč zakopali v jamo do kolena, da bi zemlja izvlekla strup.

Drugi dan je prišla mimo neka ženska iz Podsten pri Pleščih. Videla me je ležati zunaj na odeji, nogo pa sem imela zakopano. Vprašala je, kaj mi je.

Moja baka je povedala, da me je kača ugriznila in da ne moremo v Delnice ali pa v Kočevje, ker je vojna. Bilo je to leta 1942, ko so se Italijani in partizani gnjavili.

Ženska je potem vprašala, če imamo presad. Mati je povedala, da ga imamo in je prinesla presad zelja. Ženska je potrgala liste in mi obložila z njim nogo, nato pa z robo, blagom za obleko, omotala nogo. Moja mati ji je hotela dati koristno robo, ženska pa je rekla, da ni treba in da naj bo roba le čista.

Drugi dan mi je nogo odmotala. Roba, ki je bila prej šarasta, je bila zdaj čisto čista, bela. Moja noga pa je imela mehurje take barve, kot je bila kača, ki me je pičila.

Ženska je osem dni prihajala vsak dan k nam v Grintovec. Pri nas je bila že ob 6. uri zjutraj, kar pomeni, da je odhajala z doma v Podstenah že dve uri prej. Vsak dan mi je delala obloge s presadom iz zelja.

Robo, s katero mi je povijala nogo, je zakopala pri nas, na Grintovcu, v gnoj. Je rekla, da je treba zakopati, se ne bodo zastrupile kokoši in prasci.

Povedala Boža Štimac iz Grintovca, rojena 1914 v Grintovcu, dolgo pa je živela v Delnicah.

Kočevje (Dom starejših občanov), januar 1993.

baka - stara mama, roba - blago, tkanina; presad - sadike zelja

Kava je zdrava

Danes mnogi mislijo, da kava ni zdrava. Tukaj, v Banja Loki pa je živela neka ženska, ki je imela kar 94 let in je vedno rada pila kavo. Imela jo je tako rada, da je rekla: »Kača bi bila lahko ovita okoli lonca s pravo kavo, pa bi jo še vedno pila.«

Povedala Marija Skender iz Trga - Kostel, rojena Skok 1934 v Doljni Tribuši. Kostel, julij 1995.

Pastirček Tone

Bilo je že po košnji, star pa sem bil šest let. Živino sem gnal na pašo v Drago. To so bili takrat že pokošeni pašniki pod vasjo Parg, kaka dva km od naše vasi Tropeti. Na stari makadamski cesti, ki je vodila v hrib, sta se nad sedanjim tunelom začela bosti oz. roškati junec sivec in krava rusa. Skočil sem k njima in ju hotel s šibo razgnati. Kaj pa se je potem zgodilo, še danes ne vem. Zbudil sem se na tleh, ves krvav po obrazu, tudi prašna cesta je bila krvava, mene pa je strahovito bolela glava. Nekajkrat sem v dolino proti domu poklical mamo, a se ni nihče oglasil, zato sem gnal živali naprej v Drago.

Tam sta že pasla živino Tropetov Drago in soseda, Kopčarjeva Ruža. Ko sta me videla tako krvavega, sta me silila, naj grem domov in da bosta varovala tudi našo živino. Nisem si upal domov. Bal sem se, da me bo oče natepel, saj je bil strog in pogosto grob. Ležal sem na travniku in kri je počasi prenehala teči ter se je strjevala. Z roko sem si pokrival levo oko in lice, ki me je najbolj bolelo. Drago in Ruža pa sta varovala živino, da ni šla na zasejane njive.

Pozno popoldne smo gnali živino domov. Gledal sem lahko le na desno oko, levo pa sem si zakrival z roko. Bal sem se, da bom doma kregan ali celo tepen. Pa ni bilo tako. Oče je sicer vpil, da sem neroden; mama pa me je kregala, ker nisem prišel takoj domov in je mirila očeta, češ da nisem nič kriv. Oče pa je nekje moral sprostiti svoj srd in je šel v štalo ter brcal in pretepal junca.

Mama mi je – kljub mojemu joku in otepanju – umila obraz in mi z ruto ovila levi del obraza z očesom vred. Glavo sem imel zavezano nekaj dni in pod levim očesom mi je začelo kljuvati. Mami sem zatrjeval, da me nič ne boli, a ji nisem dovolil, da bi mi odvezala, ker sem se bal bolečin. Spet sem pasel živino in opravljal druga dela, čeprav sem videl le na eno oko. Minevali so dnevi in vedno slabše sem se počutil. Tolažili so me, da bodo bolečine kmalu minile, jaz pa sem bil zadovoljen, da mi niso odvijali glave, saj sem se bal bolečin.

Po tednu dni so se začele delati velike gnojne hraste, ki so kukale tudi iz obveze in zajele že večji del leve strani obraza. Sosedje so me začeli spraševati, zakaj me domači ne peljejo k zdravniku v Čabar. Šele ko je prišla na obisk sestra Tončka, ki je služila kot dekla pri Amerikanki Dragici v Čabru, je nagovorila mamo, naj me pelje v lekarno.

V lekarni v Čabru me je pregledala visoka, črnolasa in močno našminkana lekarnarica, ki so ji rekli »Maka«, ne vem pa, kako ji je bilo res ime. Odstranila mi je ovoj in začela vpiti na mamo: »Ti nisi nobena mama! Jaz bi te dala zapreti! Uničila si otroka, saj bo ostal slep na oko! Zakaj nisi prišla takoj k zdravniku!?« itd. itd. Vpila je še naprej na mamo, ki je s solznimi očmi stala ob meni. Potem mi je lekarnarica ob pomoči svoje pomočnice očistila obraz. Pod očesom sem imel veliko rano, vse pa je bilo tako zatečeno in hrastavo, da očesa sploh ni bilo videti.

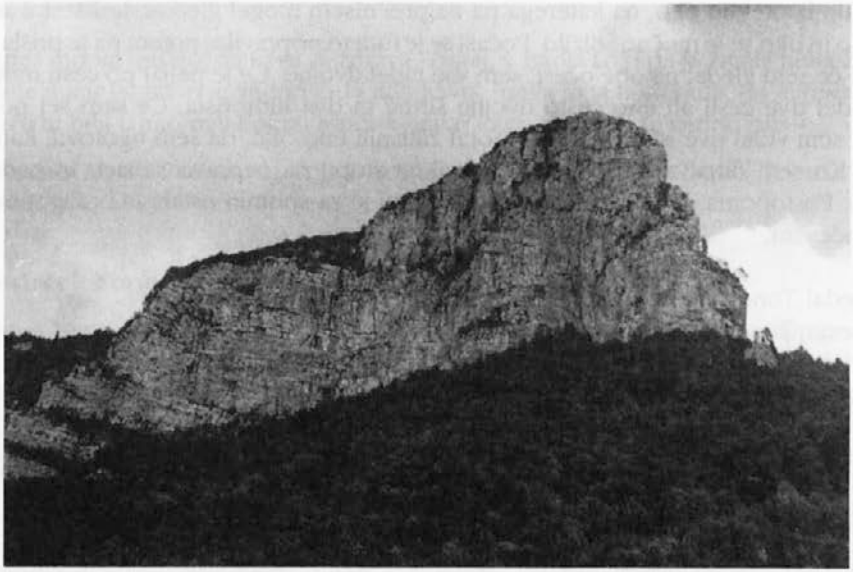
Lice sta mi očistili z neko tekočino in namazali z mastjo, na rano so mi dali velik obliž in mi nato zamotali glavo. Nekaj časa me je mama vodila na previjanje in sčasoma se je

prikazalo iz oteklin oko, na katerega pa najprej nisem mogel gledati, ker se mi je zelo bleščalo in oko se je močno solzilo. Počasi se je tudi to popravilo, potem pa je prišla nova težava: če sem gledal na obe očesi, sem vse videl dvojno. Če je peljal po cesti motorist, sem videl dve cesti ali eno cesto dvojne širine in dva motorista. Če sem šel po ozki stezici, sem videl dve stezici in sem moral zatisniti eno oko, da sem ugotovil, katera je prava. Ko sem dirjal za živino, sem nekajkrat stopil na nepravo stezico in padel po strmini. Postopoma pa je ta težava izginila in mi je za spomin ostala le brazgotina pod levim očesom.

Povedal Tone Križ iz Kočevja, rojen 1924 v Tropetih pri Čabru.
Kočevje, januar 1995.

Rimski most – V Črnem Potoku pri Čabru (občina Loški potok) je znameniti rimski most, kot mu pravijo domačini. Strokovnjaki pa se še niso potrudili, da bi ugotovili njegovo pravo starost. Je pa splošno znano, da je nekoč tam mimo, kjer je današnji Čabar (in torej tudi Črni Potok), peljala rimska cesta. Most, ki pelje preko potoka Črni potok, ima dva iz kamenja zložena oboka. Noben domačin ne ve, kako je dobil ime rimski most. Prav iz tega Črnega Potoka je doma tudi žena pripovedovalca Toneta Križa.

Loška stena nad vasjo Ložec je znamenita po okamnelem Možu, pa okamneli Babi, njegovi ženi, in okamnelem Otroku. V njej so ljudje videvali vile, ki so šrajale izza bršljana, kdaj je čas za kakšno delo in celo za rojevanje. Tu so se spreletavale coprnice. V okolici so strašili mračniki in nagajali škratlji. Znanstveniki pa ugotavljajo, da se tu mešajo celinski in morski (sredozemski) vplivi, da je tu zato največ padavin, da se tu prepleta sredozemsko, celinsko in alpsko rastlinstvo itd.

Cerkvica sv. Ane – Na hribčku nad Srobotnikom stoji stara cerkvica sv. Ane, kjer so Srobotničani pokopavali svoje pokojnike, dokler vasica ni izumrla. Mnogi domačini trdijo, da je prav ta cerkvica mejnik med kostelskim in gebarskim narečjem.

Kosec – Jože Štimec iz Grintovca je pokazal, kako so bili nekdaj opremljeni kosci. V levici ima koso in grablje, na desni rami pa stolček z železom na vrhu, na katerem so klepali (naostrili) koso. Danes imajo tu v glavnem različne kosilnice, nekateri pa še kosijo, kot so kosili nekdaj.

Fotografije: Jože Primc

Brigita Krapež-Slejko

Vozarjenje in oglarjenje

Za uvod

V svoji diplomski nalogi z naslovom »Otliški govor« (1984) sem poleg vprašalnika SLA priložila še štirinajst besedil, ki prikazujejo življenje in delo ljudi z Gore - planote nad Vipavsko dolino. (Gora sicer vključuje poleg Otlice še vasi Kovk in Predmeja, nekateri k tem vasem priključujejo še Col in Podkraj, kjer pa se že čutijo pomembnejše jezikovne razlike.)

Gora je področje na meji med črnovrškim in govorom Vipavske doline. Sam geografski položaj ne bi imel take vrednosti, če se ne bi z obema stranema na poseben način povezovalo življenje Gorjanov.

V preteklosti je bilo skorajda pravilo, da so moški iskali delo v gozdu na severni strani in tako prihajali v stik z rovtarskimi govori; žene pa so »držale« povezavo z »Dolino«. Po živež so odhajale po Rebri (po strmih stezah) v Vipavsko dolino, saj ga na skromni zemlji niso pridelali dovolj za številne družine.

Tako je Gora predstavljala tudi jezikovno vez med obema stranema. Danes pa je seveda drugače.

V diplomski nalogi so vsa besedila fonetično zapisana. Ob vsakem besedilu pa sem dodala tudi prepis istega besedila v taki obliki, da bi pokazala avtentičnost govorjene besede in da bi bila besedila dovolj razumljiva tudi ostalim bralcem, ki fonetičnega branja niso vešči.

Zavedam se, da je tak zapis zelo odmaknjen od knjižnega jezika. Tako sem na svoj način rešila dilemo, ali naj besedilo ohranim čim bližje originalu ali naj ga zapišem v knjižnem jeziku, zaradi katerega bi izgubilo vso svojo moč, lepoto, avtentičnost in prvinskost.

Informatorji, pripovedovalci besedil, objavljenih v diplomski nalogi »Otliški govor« (1984):

- Oglarstvo - Anton Likar (1910);
- Od lanu do lanene rjuhe - Ihana Bolčina (1894-1991);
- Obisk pri italijanskih oglarjih in nabiranje malin - Burga Likar (1900-1993);
- Kako so nosili maline prodajat - Burga Likar (1900-1993);
- Vozovi in vozarjenje - Jože Krapež (1930).

Vozovi in vozarjenje

A ja, to se pravi, lesen voz, železno okovan je narejen iz strašajnskih (veliko, ogromno) delov.

Najprej bi rekli, da je štajnga (ojé), tam je škatla, polica, traklni. In ali ti čem (hočem) povedati, kako, kaj eno in drugo rabi?

Štajnga rabi, da pripražeš konja zraven in vole ali kar je. Polica, tista je gornja, je gor in škatla pride (je) zdolaj, in traklni pridejo vmes. Tisto potem pride (je) sšraufano (z vijaki privito skupaj) ukop.

(...)

To se pravi: štajnga, traklni, polica in škatla. Póza pride zadaj na traklnih, teče sura gor, da drži štajngo gor. Ridof ali uoplin, to pa pride na vrhu, da se lepo kočira (obrača/ vodi) gor, naj bo koš ali lojtranca ali tasarski koš.

Potem je vaga, pridejo pripreženi gor kojn ali voli, na vagi. Zato je tudi ime - vaga, ker se sem in tja suče (suka).

Roka, ta drži žlajf (ročico za zavore) gor spredaj. Tam, kjer žlajfaš (zaviraš) , tistemu rečejo roka, drží gor. Ja roka, žlajf s próclni. Žlajf (zavore) so tisti navoji, tisti kvinti tja naprej. Próclni so..., ki stiskajo tja na kolesa, da zaustavljajo voz.

Zdaj lahko kaj vprašaš še vmes.

(Ja, tam pri vagi, ali se gor na vago potem obesi driklce?)

Driklce na vago, ja.Vaga ima tudi kljuke, dve, tudi tri.

Ja, potem ti nisem še povedal, spredaj na štajngi, ma saj to ti lahko tudi potem.

Zdaj ti bom povedal za kolo. Kolo je narejeno: pesto, špice, platiše. To bi bilo, kar je lesenega. To pa rabi okovje. Šina na vrhu. To veš, kaj je šina - tisto, kar je prav okrog in okrog na vrhu. (Železno.) Železna, ja železna šina. Obroči so na péstih gor nabiti. Tisto pésto, okroglo, veš, ki je za leseno kolo. Tisto so štirje obroči, da tiščijo skupaj celo pesto, da se ne razkoplje.

Trugarji, ja potem so trugarji. Ti pa so na vrhu voza pod ridifom, tisto okroglo kolo, železno, da se lepo ridof obrača, da ne pade čez. Včasih so imeli..., zdaj so večji del (največ) okrogli, prej pa so bili tudi narejeni kar tako, naravnost, dva konca tja, tako. Zdaj pa so največ okrogli, bolj fajn (boljše), posebno pri gumarju. To so trugarji.

Oho, potem se rabi en kup (veliko) frač. Frače pa so, da stiskaš skupaj razno železo, tako zdol (spodaj) pa je en cvek (žebelj) skozi, tako stolčeš ukop (skupaj), da stisne. To so take..., prav tako narejene frače. Potem leze ukop, kakor zdolaj tolčeš. Teh rabijo polno pri takem vozu.

Tajselce, to so spredaj na vozu, na štajngi (tiste ketenca), ja za privezati konja in vola.

(In ono, kako ste rekel, ki ima pri konju tiste kétenca... /ketenca = verižica, veriga)

To so pa brusketna. (Aha, brusketna.Tisto se da skozi tajselca noter.) Je prav ime zaradi tega, ker se stalno brusijo, ko (kojn) vleče tja in sem.

Ja, špangelni, to je pa tisto pri zadnji premi, prideta dva dratova spodaj pod premo,

tako tja, kolikor so dolgi traklni, od ta dulene (od spodnje) škatle tja.To sta dva dratova zaradi tega, da kadar greš posebno po grdem klancu, da premo ne...,da voz ne razteguje tja in sem. Da drži skupaj. Ja, če tega ni, lomi, tudi zlomi... po grdih poteh. Posebno, če smo včasih čez »Vrh klanca« vozili.

(Kako je bilo pa tisto, če je bil voz fajn (dobro/veliko) naložen, recimo, da je bilo seno gor, in da se ni streslo dol z voza. Kako ste tisto naredili?)

Če je bilo seno naloženo gor,...(Ja.) Ja, kako misliš, če je bil tasarski koš ali lojtranca? (Ja, tako ali tako.)

Eno in drugo. (...) Ja, veš, kako se je tisto moralo... Tam je bilo treba lepo naložiti, če so bile lojtranca, posebno (ko smo peljali) čez »Vrh klanca«. Včasih smo vozili na železnih vozeh (vozovih)... in smo imeli kolourade za stiskati zadaj. Vprašaj tata, ti bo povedal, kakšen je kolovrat. To je narejeno tako: dolgo, kolikor so široke lojtranca zadaj, potem ima štiri luknje, z vrha tja, tako tja, štrk (štrik - vrv) gor, potem ima dva taka kuonca (palici, ročici) noter in s tistim si stiskal... (...si obračal, da se je napelo, ne.)...ja, se je napelo. Tisto je bilo najboljše za grdo (za vožnjo po grdi poti). In gor na vrhu je bilo treba veje naložiti, tudi da je lepo tiščalo ukop (skupaj).

(Kako se je reklo tistemu gor na vrhu?) Žrd, žrd, ja, žrd, da se je stisnilo skupaj, ono pa kolovrat za zadaj stiskati, prav kolovrat so mu dieli (rekli).

Ali so imele tiste ročice, s katerimi se je obračalo, kakšno ime, prav posebno, ali ne?)

Ne, ne, ne, nič nobenega imena, kakor vse skupaj so dieli (rekli, imenovali) kolovrat, drugače pa ročice.

(Ja, in tisto je bilo fajn (dobro), recimo, če se je kaj zvrnilo, da se je potem kar..., kako se je potem pobralo tisti voz?)

Ja, veš, kako smo ga mi pobirali... Če je bilo v košu naloženo, je bilo loži (lažje) tisto pobirati. Smo zapregli vole ali kojne, eno žlajdro (verigo) dolgo (smo) dali in v grič lepo vzdigovali in se je nazaj..., so kojni, voli vzdignili voz.

Če je bilo na lojtrancah, je bilo pa bolj nevarno, zato ker se je razkopalo, je bilo treba nazaj znova vse naložiti.

(Ja, in če je bilo fajn (dobro) povezano, se je lahko tudi z vinto(z »dvigalom« za dvigovanje), ali kako ste rekli...?)

Tudi z vinto, samo z vinto je prišel (je bil) bolj redek slučaj, da se je tisto vzdigovali, ker je bilo treba... Vinta je bila mičkena (majhna), ne, voz pa je bilo treba gor, visoko vzdigniti.

(...)

Veš, kako je rekel »Ta Kratki«? Ti bom povedal eno špasno (smešno). (...)

So tukaj pod Plieso, z vrh Pliese dol, so zvrnili voz in »Ta Kratki« je prišel pomagat - to je še stari oče pravil - in je rekel: »Vsi mili hudiči,«pravi, »tristu, de b' jih pršlu! - ...de bi uzdiglni us (voz) nazaj.« Potem res, ga vzdignejo; so prišli od »Ta Kratkega« štirje, naši trije in so ga preveč vzdignili, so ga zvrnili na ono stran, voz.

Potem je rekel »Ta Kratki«: »Stopetdeset hudičev naj se odstrani!« - da jih je bilo preveč. In potem so ga še enkrat (vzdignili), potem pa je stal na kolesih. Preveč je rekel, ker je rekel tristo.

(...)

Saj, čakaj, za kolo ti nisem še povedal, kako je vse okovano. Dienmo riečt (dajmo reči, recimo) štirje obroči, z ene strani bokle, aks, špice, - saj to sem ti že (povedal)...

Za gumarje, ali čem (hočem, naj) ti zdaj? (..)

Voz, če je gumar, je ravno tako narejeno, vse tako (enako) okovano, edino kolesa so različna. Aksi so zdrajksleni (struženi), na koncu pa pridejo gor lagerji (ležaji), ne. In potem pa pride: dišk, tambure, bobni. (Kje pride tisto?)

To pa pride..., dišk, pride guma gor naokoli, tisto je dišk. Tambur je ono, ki je zadaj za diškom,tisto je tambur. Na tisto (...) pa stiska gor žlajf (zavore), ferode ali proclni. In guma in šlauf (zračnica), no, to ima vse. Zdaj pa vprašaj še kaj, jaz sem ti povedal tako bolj v en dan...

(Kakšni so bili tisti koši gor ali lojtrance? Kaj se je vse gor na voz dalo?)

Truga - to je gnojni koš (za voziti gnoj), potem so lojtranca, tasarski koš... Lojtranca so rabili veliko za seno, več pa za oglje, včasih. Ja, so tako naložili kar v vreče. Prej, še drugače smo pa v koših vozili. Samo, so pa morali biti koši zelo gosti. Vsakih deset centinu (cm) je moral biti en klinc (palica) dol (navpično, pokonci) in potem so še malčk (malo) opleli (opletli) tako s smrečjem, (...), da ni šlo skozi.

(In v koš so dali oglje, kar tako, nič v žakle (vreče), ne?)

Tisto smo vozili v Idrijo največ, s Tisovca, s Škrbine. (...) Če je šlo pa za dieli (bolj daleč), se ga je pa vse v vreče, žakle naložilo. Pod Italijo smo vse v žakleh vozili. Tisto je šlo potem bolj daleč, bog ve kam. To je šlo pa za rudnik v Idrijo, kar je šlo v koših.

(...tasarski koš...)

Za metre voziti, za drva voziti..., (pa za seno tudi lahko...) Ja, tisto je bilo za eno in drugo. Za koš, ki je bil narejen, dienmo riečt (recimo) štiri metre dolg, toliko, da so šle štiri bige (metrska polena) noter; štiri metre, tako se je zložilo. in tistega se je rabilo tudi za seno voziti.

(Je bila tudi prav taka mera.)

Taka mera, ja. Zmeraj malo daljši je bil, ne ravno štiri metre, štiri metre in pol, ker ne moreš prav fajn (dobro) zložiti.

(Kakšne vozove imamo še?)

Ja, tisto je pa prav cel voz. Prav za prav, kišta smo mu rekli. Tisto pa pride narejeno, saj pri nas smo imeli več let. Zdaj nimamo že nekaj časa.Tisto je pa scela narejeno. Zdolaj sta dve gratuni (prečki), potem pa je iz desk počez narejeno in okrog so pa potem štirje kosi. Tisto pa je na obeh straneh za odpirati..., drugače ne moreš stresati ven. (Tisto je bolj tako, za pesek.) Tisto se je rabilo največ za material: za pesek, za kamenje voziti, cementno vožnjo, različen drugi material, cegu (opeko),...

Zdaj, o štéselnih naj ti še povem. (Lahko, tudi o tem še, pri kolesu, ne?) To pride na aksih gor na kolesih, da tišči skupaj, da se ne razkoplje. To so štéselni in pišéli, da držijo skupaj (...), to so kape in iglíce.

Zdaj pa, za voz narejen, lesen - najboljši je jesen, ali pa brest, nagnoj, gacije (akacija) - samo gacija raste dol (v dolini, na Vipavskem, ne raste na Gori), drugače pa bukev, ker je največ tega pri nas.

(Ja, to morate povedati, da vi delate tudi vozove.)

Ojej, sem naredil dva. - (Ja, ma vseeno, toliko, da znate, ne, zdaj je takih malo.)

To je malenkost, kar jaz naredim, bolj na pol, toliko da teče.

Štulc je prav delal tako, in Dolar - so mu rekli »Muha«.

(...)

Ali naj še tisto povem?

Štiriinpetdesetega leta smo furali (vozili) na Krekovšu. To se pravi, smo bili tam: Karlo Žandarinski, Korle, in stari Karlo, Ublc - saj so pokojni, edino Korle je še živ od tistih -, Smudinski - vaši - in mi in Tratnik.

Na dan petka zvečer smo se vse zmenili - Lojze vaš in Mirko, jaz in naš Frence - kaj, ko bi šli mi ucajti (zelo zgodaj) ponoči voziti, da bomo šli zjutraj že kar domov. Nafotrali (nahranili) smo živino, napahali polne jarme in ob eni po polnoči, luna je sijala in smo šli na Glnice po drva. In smo bili: vaši - Smudinski Lojze in Mirko in naš Frence in jaz. Zdaj, da niso oni (ostali) vedeli in slišali, smo se zmenili, kako (narediti), da ne bodo slišali. Zdaj počasi smo vozove spravili od štale (hleva) daleč proč, tako da ne bodo vedeli, ker so bili železni vozovi... (Tisto je ropotalo.) Ropotalo! Zato smo jih dali daleč proč, da ne bodo slišali drugi - Karlo in Ublc in tisti Tratnik. Potem smo se zmenili (dogovorili), kako bomo šli pa s kojni ven iz štale (hleva). Kako bomo rekli: »Bijo!« Potem je rekel vaš..., bom povedal kar tako, se je zmenil Lojze, je rekel: »Veš kéj, kadar bomo zagnali, kojnu na uhu povedat' - bijo! - de na bojo slišeli (drugi).« In res potem, ko smo šli - ni bila še dve, ma pol dveh je bila (ura). Smo jih lepo napregli, počasi, potihoma, na uho jim potihoma (povedali) - bijo. Ja, so šli vsi kojni - Smudinski in naši. In smo do osme ure že dvakrat z Glnic pripeljali drva. Oni so se ravno napregli, da bodo šli gor. Potem je nastal krik. Karlo se je začel kregati na nas, zakaj, da zakaj smo taki, ker nismo povedali. Ja, smo rekli: »Kej vam čemo pravit', ker vi ne bi šol uob polnoči. Mi smo šli, de griemo zdej domov,« smo rekli, »Mi smo mladi, se bomo šli pole žien't.«

No tako se je končala tista reč. Jeza je pa nastala med Karlotom in med nami.

(Kakšno orodje ste pa imeli tam, ko ste furali (vozili)?)

Tam, ko smo hlode vozili, je bilo treba an kep (en kup, veliko) zaguzd (zagozd, klinov), žlajder (verig), da smo zapenjali, kljuk - šlékerjev, so jim rekli tudi, cempin (cepin)...Tisto so šlékerji, take kljuke, veš, samo so dvojne vrste - ene so z eno kljuko, ene so z dvemi(dvema). Zato se jim je reklo kljuke: enim - tistim, ki so imele na obeh krajih kljuke, so bile kljuke, in šléker je imel samo eno tako. Zagozde (klini) pa so bili samo za spredaj zabivati, ono pa se je postransko zabivalo.

Cempin, ja, in sekiro, drugega ne, takega. Če se je kateri kojn obesil (zataknil, zapletel), da si mu takoj presekal štajngo (štango, ojé), ja, je bil tudi slučaj.

(Kam ste vozili hlode?)

Tisto smo vozili naravnost v Belo - s Krekovša do Bele. Naprej do ceste in potem naprej. Takrat je bilo tam skladišče. Potem so prišli s kamjoni (kamioni). (...)

(Niste vsak dan hodili domov, ste bili več časa tam v baraki?)

V ponedeljek smo šli tja in cel teden (smo) bili tam in ob sobotah domov.

(Zato ste ponoči..., da bi prišli prej...)

Ja, seveda, malo tako, da jih bomo malo..., ker Karlo je bil bolj lump in Tratnik tudi po svoje.

Ublc ne, tisti je bil fést (dober) človek.

Oglarstvo[1]

Je treba tako. Najprej je treba drva posekati. Potem je treba napraviti tak prostor, tam se reče kopiše. In potem se zloži gor tista drva okrog, po kopišu. In potem se tista drva zloži v kopo. Se sklada (zlaga) na dva štuka (dve vrsti ena nad drugo); na tri štuke, kakor je kopa... Tako, da pride ene (približno) tri metre visoka kopa. In potem se jo najprej obloži z listjem in potem se jo z zemljo obloži odzunaj, okrog. In potem se pusti na sredi eno luknjo, na sredi tiste kope. In se tam noter nasuje žerjavice, in se zažge tisto kopo. In potem se tista kopa kuha deset, dvanajst dni, kakor je velika; tudi štirinajst dni. In potem, kadar je kuhano, je treba pa razkopati in naložiti v žaklje (vreče). (In je treba paziti tam, da prav gori...)[2]

Oglje se naloži v žaklje, in potem se ga odpelje proč, v zadrugo ali kamor je.

In tam je pa treba polno orodja, je treba sekire, žage, lopato, kramp, lojtro (lestev), koš, škubrže, vile, gradlje, in mačk mora biti za razkopavati oglje.

(Kako se pa polento kuha tam? Še tisto povej!)[2]

In potem, ko se pa enkrat zažge, potem je pa treba zmerom (vedno) čuvati (paziti), ni nikoli za biti brez skrbi, dokler ni kuhano. Vsake toliko časa je treba priti k nji pogledat. Tako da je mož zaposlen noč in dan. Je treba delati, je treba vse prinesti. Je treba prinesti listje, je treba prinesti drva, je treba prinesti zemljo. Potem je treba oglje raznesti. In tako, je trpljenje in umazano delo.

Ma danes ta mladina ne zna tistega delati. Jaz sem delal tisto osem let. In smo bili v skupinah po eni trije, štirje ukop (skupaj). Ma danes ni nobenega več živega, so vsi pomrli. Jaz se še matram to (še trpim na tem svetu).

(Polento, kako si kuhal...)[2]

Včasih smo delali, ne kakor delajo zdaj; gledajo na uro, koliko je ura. Včasih smo delali po dvanajst ur, štirinajst, kolikor je bilo dneva.

In pozimi smo pa tesali švelerje (pragove za železnico). Ma smo delali, ma smo tudi zaslužili. Ne kakor zdaj. Če dva dni ne dela, pa že nima kaj jesti. Tam, če smo delali osem mesecev, potem smo bili brez skrbi za pozimi. Zdaj pa ni več tega. Dela se ne, in zasluži se ne, in potem gre tako.

In tam smo pa kuhali samo polento, v gozdu, ko smo bili. Tam smo imeli svojo barako. Okrog smo imeli take pungrade (pograde) za ležati. Gor na sredi je bilo ognjišče in smo kuhali polento – trikrat na dan. S špehom (slanino) smo zabelili, kislo mleko smo tudi stavli (dajali) gor. Ma kako je bila fina (dobra). Ne kakor danes, ko ne gre iz ust. Takrat je bila strašno (zelo) dobra.

Tako, zdaj za enkrat naj bo.

Od lanu do lanene rjuhe[3]

Kako smo včasih na Gori sejali lan, da smo si pripravljali rjuhe, da smo šli ležat nanje.

Najprej smo zorali njivo, potem lepo poravnali, potem potresli pepel, potem smo sejali lan. Potem, ko je malo zrasel, je prišel (zrasel) tudi kakšen plevel, pa smo morali opleti. Potem, ko je bil zadosti velik in zrel, smo porili.

---

[1] Pripovedovalec Anton Likar (1908).

[2] Pripomba njegove žene Burge Likar (1900–1993).

[3] Pripovedovalka Ihana Bolčina (1894–1991).

To je bilo dvojne vrste lanu – enemu smo rekli prešk, je bil bolj mičken (majhen), ma pa raje so se delale rjuhe. In eden je bil bolj dolg, smo mu rekli lenc.

In od preška smo morali – smo imeli tak refel – da smo tiste glavice proč potrgali. Potem smo pogrnili rjuho, dali gor na sonce in tako so se sušile. In potem smo rekli, da so se razpirale, je šlo seme ven in potem smo si spravili tisto seme. Od onega lanca, smo morali pa... Je bil bolj velik. Tistega pa ni bilo treba reflet. Tistega smo pogrnili z glavicami, kjer je bil bolj lep svet (njiva), gladek, da smo lepo pogrnili. In tam je ležal štirinajst dni, tri tedne, kakršno je bilo vreme. Če je bilo kaj sonca in dež, je bil prej goden; je bilo prej videti predivo. Če ne (drugače) se je moral pa več cajta (časa) ležati. Če je bila suša, je moral dolgo časa ležati. Potem smo ga vzdignili. Preška smo kar zvezali v snope. Onega smo pa morali... dobili seme. Smo otolkli tiste glavice, da smo dobili seme za drugo leto. In potem smo napravili za tarati. Tam je bilo, smo rekli trlice, in potem tam je bila tarova jama. Notri so zanetili ogenj in gor so dali lajšte (lesene prečke), da so gor raztegnili potem tisti lan. In kadar je bil fajn (zelo/ dovolj) suh, so bile ženice po vrsti tja, po sedem, osem, kakor je bilo. Prva je bolj na debelo stolkla, potem druga boljše, tako je šlo po vrsti. Ko ga je dobila zadnja v roko, je bilo že prav čisto, gladko, svetlo predivo. In potem je zvila v povesmo, smo rekli v povesmo, pa je drugo spet začela. Tako da ena je samo gladila na fino in zvijala v povesmo. Potem smo imeli... kolovrat, preslico in take rogle, da smo dali gor tisto predivo. Prej (smo) stresli s stresevnico, da je šel ves, če je bil še kakšen pizdirček (smet) noter, je šlo vse ven, da ni bilo nič prahu noter. In potem smo se lotili presti. In tam, ko je bilo polno vreteno, smo imeli pa... smo morali dati v štrene, smo rekli motovilo. Je bilo tako raztegneno (raztegnjeno), in tam je bila kljuka, da smo gonili (vrteli) in se je naredila štrena...(se je tako okrog vrtelo...) ...Ja, ja. In potem, ko smo tri vretena napredli, po tri vretena smo dali gor v eno štreno in potem smo zvezali in smo dali proč. Pa potem drugo naprej, dokler nismo opredli.

In potem je bilo treba požehtat (oprati). Smo imeli velik kotel. Smo raztegnili tiste štrene noter, pa potresli malo pepela, pa drugo štreno, pa spet malo pepela. In ko smo vse, smo zalili vodo in zanetili (zakurili) zdolaj (spodaj) ogenj in tisto se je kuhalo po ene dve uri, da je vrelo. In potem smo pustili, da se je pohladilo. Ko se je pohladilo, smo tiste štrene vzeli ven, malo otisnili in naložili v koš in smo nesli v Hubelj prat. Tam smo si dobili kakšno skalco lepo za stati gor, gor za dati štreno. In tam smo imeli tolkávnico, se je reklo tistemu. In smo tisto tolkli v tistem lugu enčas (nekaj časa). Potem smo pa sprali ven. In potem pa malo tolkli, pa spet v vodo pomočili. Tako da je zmeraj v čisti vodi bilo pomočeno. In kadar je bila zadosti (dovolj) bela, smo nesli tja gor po grmovju sušit. In ko se je posušilo, smo si navili nazaj v štreno in smo šli lepo počasi domov.

Tam, če smo imeli s seboj malo pogače, smo pojedli in se posušili, ker smo bili mokri.

Potem smo imeli, pa se je reklo šurk... in...(Kaj je pa bilo tisto?) ...Kako je bilo zdaj... gare, smo dali gor štreno, ne, da je lepo teklo okrog. Spodaj je bil votel stol, smo vpičili noter in da so tiste gare tekle okrog, in smo zvili na klopc (s štrene na klopc)...s štrene na klopc. In potem smo nesli tkat. Smo imeli prav take šivanke, velike. Smo nabrali več klopcev ukop (skupaj), da so bili celi, tako celi šopi klopcev. In smo nesli tkat. In so nam stkali v platno po sedemdeset centínu (centimetrov) široku... je bilo tisto blago, potem.

In ko smo prinesli domov, je bila kar cela peča (bala). Smo morali doma razrezati, kolikor smo rjuho dolgo rabili. In potem (smo) dva kosa in sšivali po sredi in zarobili. In potem smo pa dali še na sonce, da se je tam belilo. Ko se malo posušilo, pa smo še malo

poškropili. Ko se je posušilo, pa smo še malo poškropili, nekaj časa na en kraj (stran), nekaj časa na drugi. Tako se je lepo obelila, da je bila lepa bela rjuha. In potem smo še požehtali (oprali) rjuhe in oprali, ma ne v...nismo imeli takih praškov, kot imaj zdaj. Smo skuhali pepel in precedili in prav v tistem lugu smo jih še sprali. In potem je bila komaj rjuha za na posteljo.

(Kako ste pa nosili tkat tisto...?)[4] A, tistega pa nisem povedala, glejte. Smo nesli tkat. Smo si v koš naložili tiste klopce. Ma za Križno Goro, je bilo tri ure daleč, smo nesli tkat. Drugje niso tkali, samo tam za Križno Goro. Ja, in potem, ko so nam naredili, so sporočili in smo šli ponj. Potem smo pa doma razrezali v kose in naredili rjuhe. Ja in potem smo legli (smo se vlegli) gor. Ma so glodale (so bile hrapave). Ma potem proti zadnjem smo stavli (dajali, vpletali), ker se je dobilo pa tak bombaž. Vedle (najprej, v začetku) smo same lanene niti..., so bile. In potem, ko se je dobilo tak bombaž, smo pa kupili bombaž. Počes (prečno) so dali bombaž in podolgač (podolgem, vzdolž) laneno nit. Vidiš tiste so bile bolj valne (mehke, udobne) potem in bolj bele.

(Ja, saj še zdaj imajo nekateri radi lanene rjuhe za poleti, ko je toplo...)

Ja, gospod (duhovnik) Mežnarčič, ko je bil pri nas (v naši župniji)... Prej oni duhovnik je bil Štepančič, je bil iz Kobje Glave doma. Tisti je bil osemindvajset let tu pri nas. In potem je prišel gospod Mežnarčič, je bil dvanajst let.

In on je bil..., so kupili tukaj od Domjána, so bili ubogi (revni) včasih pri Domjanu, so bili dolžni. In je kupila cerkev eno njivo tam, kjer je zdaj zadružni dom.

In tam si je on seja lan. In moja mama mu je predla. In je rekel, da noben ne ve, da koliko so zdrave rjuhe, domače, za ležat na njih. On jih je vse potem si je naredil, domače rjuhe, ko je bil gor pri nas, ja.

Obisk pri italijanskih oglarjih in nabiranje malin[5]

Smo hodili tja za Križno Goro brat maline. Tam so pa kuhali Italjani oglje. Take kope so imeli tam. Potem, če je začel kakšen dež, (...), smo šli pa v tisto barako pogledat.

So imeli ta take kotle, tam so imeli tak sir kot škaf, kajneda.

In potem, ko je bil kakšen dež, so nas tudi poklicali, naj gremo noter, da se ne bomo močili (da ne bomo mokri). In so kuhali tisti kotel polente. Potem: »Ma kako bodo sedaj to jedli?«, smo se menili (pogovarjali). Nismo vedeli, kako oni jejo tisto.

Ja, pa so bili Italijani tudi taki majhni otroci, so bili z njimi. Potem tista ženska je skuhala polento, je dala na mizo en tak ploh (kuhinjsko desko),velik, je stresla gor, tako lepa polenta, okrogla je bila. In potem je imela tak fina (dober) sir, kajneda. In je vzela eno špago (vrvico), in je vsakemu en kos tiste polente odrezala in potem še vsakemu en kos sira in so jedli. Potem so nas vprašali: »Ali boste jedle kaj? Vam damo, če boste jedle.«

»Ja, saj še vi boste imeli malo,« smo rekle, nismo..., »saj imamo s seboj nekaj.«

Pa so nam,... je odrezala en kos sira, en košček polente. In potem oni, ko so se najedli, so šli ven, kajneda, delat.

Mi smo še nekaj časa počakali tam. In tisti kotel, kakor (v katerem) so kuhali polento, smo dali tja na žerjavico in se je tista škorja olupila proč, jej, smo grodli (drobili, jedli) kot konji, potem tisto, kajneda. Tako je bila fina (dobra).

---

[4] Pripomba zapisovalke (poslušalke) - Brigite Krapež-Slejko.

[5] Pripovedovalka Burga Likar (1900–1993).

Potem smo šli gor brat maline, da je pa prišla ena ženska dol: »Kaj tukaj po našem berete in tržite maline. To (tukaj) je naše.«

»In saj žiher (lahko) tudi mi malo zaslužimo, da ker nimamo soldkov (denarjev).«

Je začela kamenje dol na nas metati. Potem je ukradla en brantač (posodo za nabiranje malin), polhn malin eni, tej Micki s Pod hruške. Potem smo se kregali, kajneda, in kričali, da kaj nas zašpotava (zmerja), da ker bojo vsem še vancale (ostale) maline. In tako smo kričali.

In zdaj je fraj (konec), tam na kratko bi bilo fraj. (Tako bi zaključila to pripoved.)

Kako so nosili maline prodajat[6]

(Kako so pa potem nosili prodajat tisto...)[7]

Ja, potem smo pa, jej, potem smo pa nosili prodajat, potem enkrat...(kaj še...). Potem enkrat smo pa šle jaz in naša Mici, ranca (pokojna), in Olga, in smo nesli malo polente s seboj za jest, kajneda, in smo tam brali. In potem, zdaj oni dve, ker sta bili bolj mičkeni (majhni), smo jim dale lonce, da naj nosijo stresat v lonce. In smo zdaj, ko je bil poldan, smo rekle: »Ja, zdaj je poldan, zdaj bomo šli jest.« Zdej gremo me jest tja, ni bilo nič. Vse sta snedli (pojedli) tacet (tačas), ko sta nosili stresat. Jezus, kako smo bile lačne.

Potem smo šle sem, jaz in Olga Polanska, smo bile tako lačne. Petindvajet kilu (kilogramov) malin na glavi nesli, naglíh tam (prav od tam) z Urškega. In potem tam v Bínčuši so bili vojaki takrat, in smo prosili, da če nam bi dali kaj za jest. In nam je prinesel en vojak eno tisto celo vegeto (- prav: gaveto; it. gavette - vojaška posoda za hrano, menažka) fižola in riža in sva snedli (pojedli) tisto. In na glavi pa petindvajset kilogramov malin, in naglíh (naravnost) v Predmejo smo jih nesli prodat.

(Potem smo prišle domov ob polnoči) in kakor je bilo, ob treh smo že nazaj šli.

Potem smo jih nosili na Col, naglih s Frate na Col, maline. In smo si na Colu kupili en hleb kruha. In ko so nam tiste maline zvagali (stehtali), smo tisti kruh gor v Binčuše spali in kruh jedli. In smo prišli domov tudi okrog polnoči, in pol tistega hleba kruha (smo) pojedli. In potem drugi dan smo šli nazaj. To je bilo vsak dan, smo hodili vsak dan brat. Naj bo dež, kakor je. Če je bil dež, smo si kakšne... Ja, ma ni bilo kakor danes, da bi imeli..., da bi bili bosi, kakšno celknasto (platneno) kitlo (krilo) smo imeli. In tam po Frati, po koprivah... so tako pekle noge, da nisi mogel spati ponoči. Si moral tja izpod odeje jih lučat (metati). Tako so pekle noge.

Jej, je bilo hudo, je bilo, in lačni smo bili. Malo črnega kofeja (kave) ječmenovega smo nesli s seboj in malo polente v kakšnem poperju, in brez zabelit (nič zabeljeno) in tisto če smo pojedli.

[6] Pripovedovalka Burga Likar (1900–1993).

[7] Pripomba zapisovalke (poslušalke) Brigite Krapež-Slejko.

Marta Koren

Več nauči stiska kot univerza

Iznajdljivost ljubljanske gospodinje v času druge svetovne vojne in tik po njej

V vojnih in prvih povojnih letih je v Ljubljani, tako kot drugod, večini primanjkovalo vsega: blaga in denarcev. Živila in druge gospodinjske potrebščine smo lahko kupili samo na karte. Nekaj živeža je naša družina pridobila tudi z zamenjavo starih oblačil pri kmetih, toda v času italijanske okupacije je bilo treba v ta namen iti na »blok« na Dolenjski cesti (danes je tam policijska postaja), kamor so Dolenjke prinašale svoje pridelke. Pokazati je bilo treba »lašapasare« (lascia passare, prepustnica), dokument, ki so ga izdajale okupacijske oblasti in ki sta ga mama ali tetka laže dobili, če sta imeli mene s seboj, ker so imeli Italijani radi otroke. Seveda so kmetice prodajale predvsem za denar.

Še teže kot za živež je bilo za sol in milo. Mama se je znašla tako, da je v isti osoljeni vodi zaporedoma skuhala dve zelenjavi. Milo pa je večkrat kuhala sama. V barvarni (tako smo rekli današnjim kemičnim trgovinam »Mavrica«, SSKJ tega pomena za barvarno ne pozna) je kupila lužni kamen, pri mesarju pa loj ali drugo manjvredno maščobo. To dvoje skupaj je dolgo kuhala; nastala je zelenočrna gosto tekoča snov, katero je vlila v star lesen zabojček, velikosti kakih 30 x 15 x 20 cm. To se je potem hladilo na balkonu (in jaz seveda nisem smela zraven, da se ne bi opekla). Strjeno milo je mama razrezala in uporabljala za pranje, včasih tudi za umivanje. Kdaj pa kdaj pa smo kupili tudi toaletno milo. Seveda je bilo domače milo slabega, neprijetnega vonja.

Najbolj skrivnostna pa je bila zame peka kruha. Kruh smo še dolgo po vojni delali doma in ga nosili v »štručnici«, pleteni iz slame, peč k peku. Štruca je morala biti opremljena z listkom z našim priimkom, kasneje s številko. Najslajše je bilo zame, če se je naša črna štruca v peči tiščala kake bele in se je bela skorja prijela nanjo, da sem jo potem ščipala vso pot domov. Pri nas je bilo kaj belega na mizi samo za praznike. Belo moko pa je dobila mama s sejanjem črne, otrobaste, skozi posebno gosto in fino sito. To je bila tedaj splošna praksa. Moj stric Franc Koren, ki je tedaj živel v Zidanem Mostu, je svoji ženi naredil celo poseben mehanizem, da je poganjala sito z nogo in tako lahko presejala večje količine moke. Toda povedati sem hotela nekaj o mamini iznajdljivosti. Ne vem, ali je bilo občasno težko dobiti kvas ali pa je bil predrag; spominjam se le, da si je mama pri mešenju testa večkrat pomagala s »kravajci«. To so bili za drobno pest veliki hlebčki testa, ki jih je odtrgala od testa za prvo peko (za to je menda že kje staknila

kvas). Hlebčke je vsakega posebej na krožničku pokrila s prtičkom in jih postavila na vzvišeni del zidanega štedilnika (nad »rorom« ali pečico). Tam so se sušili in s po enim od njih je naslednjič zamesila kruh. Morda ja mama poznala »kravajce« od doma (rojena je bila v Sv. Križu pri Litiji, danes Gabrovka, l. 1906) ali pa se je tega naučila od kake druge ljubljanske gospodinje šele v vojnem času; vsekakor se je tudi v tem primeru izkazala resničnost španskega pregovora: »Más enseña la necesidad que la universidad.«

Naj dodam še, da je vojna stiska izučila tudi ljubljansko preskrbovalno podjetje Prevod. Gospod Davorin Bažec, doma iz Polja, se spominja, da so v vojnem času v parku Zvezda pridelovali krompir. Nasadili so ga tako, da je bilo videti kot okrasne grede. To je potrdil tudi zdaj že rajni Ljubljančan gospod Miro Kušar.

Albina Štrubelj

Ljudska vednost o domačih živalih in tuja učenost na naši zemlji

Za gospodarstvo so važne ljudske vednosti o domačih živalih, o reji, negi, varstvu, boleznih in zdravljenju živine. Mnogo skrbi in dela ji je kmet posvečal, da bi bila zdrava in varna doma in na paši. Iz roda v rod je šlo izročilo, kako ravnati z živino, kako jo rediti, čuvati, vedeti kaj je dobro zanjo, kaj pa ne, kakšna žival je dobra za pleme, kako je treba ravnati v določenih primerih. Pa tudi, kako žival navajati k delu in jo krotiti, da ne bo trpela škode.

Kmet je moral znati dobro opazovati živali, kajti le tako je lahko imel zdravo živino. Če pa je začela žival postajati klavrna, zamišljena in neješča, njena dlaka pa ni bila več lepa, svetla, gladka, temveč pusta, resasta, je vedel, da je zbolela in da jo mora začeti zdraviti.[1] Pomagal si je najprej z zdravilnimi zelišči in drugimi starimi, preizkušenimi načini domačega zdravilstva. Nato pa se je obračal po pomoč k sosedom in padarjem, ki so bili znani kot vešči živinozdravstva. V skrajni sili in v strahu za žival se je zatekel še k vračem, urokom in drugim načinom magičnega zdravljenja. V ljudskem živinozdravstvu je za narodopisce in veterinarje še marsikaj zanimivega in koristnega.

Žal temu dragocenemu gradivu zbiralci ljudskih izročil / razen sredi prejšnega stoletja / niso posvečali kaj dosti pozornosti. Zbrati in preučiti bi jih bilo potrebno zlasti v času uvajanja socialističnega gospodarstva, kmetijskih in živinorejskih zadrug in kombinatov. Pri njih bi se morali učiti vsi upravniki in predsedniki zadrug, veterinarji, agronomi in vsi novi živinorejci. Te vednosti so pridobljene v tisočletjih z izkušnjami. Kmet jih je uporabljal s spoštovanjem. Vse, kar je bilo novo, pa je s preudarkom sprejemal, tako da je vse preizkusil v malem. Novodobni socialistični gospodarji pa so prezirali domače ljudske izkušnje in zaupali le šolskemu znanju.

Kmečke vednosti so zrasle na domačih tleh. Preizkušene so za vsak domač kraj, za vsako domačo pokrajino posebej – za gorsko, ravninsko in barjansko. Zato bi bile še kako pomembne za živinorejo posameznih pokrajin. V minulih časih socialističnega kmetijstva smo bili priče, kako je morala žival trpeti in kakšno škodo je naše gospo-

[1] Oznake obolelosti povzete po Gašperju Križniku.

darstvo utrpelo zaradi neupoštevanja in preziranja izkušenj domačih živinorejcev, kmetov in zaradi slepega prenašanja tujih izkušenj k nam.

Biološki zakoni povedo, da vsako živo bitje, žival in rastlina, uspeva le v svojih življenjskih razmerah. Če hočeš, da ti bo uspevala žival ali rastlina iz drugega okolja, jima moraš ustvariti vsaj podobne pogoje za rast, sicer bosta shirali in umrli.

Ne glede na te zakone so začeli pri nas uvajati nove pasme govedi iz krajev z milejšim podnebjem. Naših mrzlih, hudih zim te živali niso prenesle in so shirale.

Naš kmet naroča pozimi: Zapri hlev, da živali ne bo zeblo! Novi gospodarji pa so, ne ozirajoč se na kmečke ugovore in proteste, začeli zidati odprte hleve, stran od vasi in ljudi. Vanje so brez usmiljenja naselili »nacionalizirane«, tj. kmetom nasilno odvzete živali, vajene toplih kmečkih hlevov. V teh mrzlih, odprtih hlevih je živina pozimi mučeniško hirala in ponoči klicala na pomoč. Kmetje so vstali iz postelj in hiteli k njim. Živali so našli primrznjene v lastno blato npr. na ljubljanskem Barju.

Po tujih, menda ameriških vzorcih, a brez ameriških pogojev, so začeli pri nas rediti živino v velehlevih zadrug in kombinatov. Brez pašnikov pa je masovna reja silno draga, še bolj draga, če pomislimo na bolezni, nesreče, požar...Da bi bila reja čimbolj enostavna, lahka in poceni in da bi živali hitreje rasle – kar povečuje dobičke, ji dodajajo umetno krmo, ki jo dobivajo iz tovarn kar v vrečah. Samo nasipati jo je treba v krmilnike in delo je opravljeno. Živina ob taki, zanjo nenaravni, reji trpi, ker take krme / kot vse druge živali, ki kot govedo spadajo med prežvekovalce / ne more prežvekovati. Manjkajo ji naravne balastne snovi, ki jih za svoje zdravje in uspevanje nujno potrebuje. V zmleti industrijski hrani jih pa ni. Zato se počuti nesrečna, nezadovoljna, njeno meso pa je slabo, celo nezdravo. Po ugotovitvah zdravnikov meso živali, krmljene z umetno proizvedeno hrano, povzroča rakasta obolenja.

Da bi bilo z živalmi čim manj dela in da bi se izognili ročnemu čiščenju hlevov in odvažanju gnojnice na polje in travnike, so uvedli avtomatično čiščenje in spiranje hlevov. Hudo je bilo za živali pozimi, ko je voda v teh hlevih zmrzovala. Na neki kravji farmi blizu Ljubljane in morda še kje so našli njeni skrbniki zjutraj vse krave primrzle z vimeni k tlom.

Z avtomatskim spiranjem hlevov se je naredila tudi velikanska in nepopravljiva škoda našemu poljedelstvu, našim vodam in človeku. Kmet je vso gnojnico in ves hlevski gnoj zvozil na njive in travnike. Zemlja je bila dotedaj naravno pognojena, rast na njej zdrava. Z novim načinom hlevskega čiščenja pa se je vsa gnojnica stekala v potoke in reke in jih onesnaževala in jih še onesnažuje. Naravni gnoj so začeli nadomeščati z umetnimi kemičnimi gnojili prav tako v škodo človeku, zemlji in živali. Važno je bilo uveljavljanje doslej neznanega socialističnega načela »osvobajanje dela«. Na posledice niso pomislili.

Tudi druge industrijske metode za velerejo domačih živali / prašičev v prašičjih, telet v intenzivnih, perutnine v baterijskih farmah / so krute, nenaravne in neljudske. V njih se živali samo mučijo.

Vsi okušamo, da meso industrijsko vzrejenih živalih ni dobro. A ne samo zaradi krme. Današnja znanost že potrjuje davne ljudske izkušnje, da na kvaliteto mesa vpliva tudi psihično počutje živali in da meso nezadovoljnih, prestrašenih, trpečih živali ni ne dobro, ne zdravo. Ravno tako niso zdrava jajca, mleko, ipd. Tudi vse drugo, kosti, koža... kar ostane od zakola trpeče, mučene živali kot surovina za industrijsko ali drugačno porabo, ni ne dobro, ne kvalitetno, ne zdravo.

Živali od strahu, trpljenja tudi podivjajo, poblaznijo. Truplo zblaznele živali kmetje zakopljejo v zemljo. Vsi organi so prizadeti. Vse, celo koža je zanič, meso pa je črno, neužitno.

Kmet je bil tisti, ki je iz rodovnih izkušenj kritično gledal na uveljavljanje tuje učenosti in tuje ideologije. A se zanj nobeden ni zmenil. Kaj šele, da bi se zanimali za vzroke njegovega nasprotovanja in negodovanja. Šele po težkih napakah in po škodi v kmetijstvu in živinoreji so se zavedli, da bi se morali opreti na izkušnje domačega kmeta. Na njegovo znanje in na njegove izkušnje bi morali cepiti svoje šolsko znanje.

Izraz »tuja učenost« imamo od Cankarja. Cankar nam je v umetniški besedi izpovedal svoj nagonski strah pred njo. Kot da bi slutil, koliko gorja bo povzročila človeku, živali in naravi.

Kako nujno potrebno bi bilo novim gospodarjem poznavanje ljudskih izkušenj v naši živinoreji, pove primer, ki so mu bili priče nedeljski obiskovalci neke zadruge. V svinjskem hlevu se je na tleh zvijal prašič, ves v ranah, in hropel v smrtnih mukah. Rejci so ga bili malo prej premestili iz enega svinjaka v drugega. Živali ga / tujca / niso hotele sprejeti za svojega. Da bi se ga znebile, so ga napadle in ogrizle do smrti. Obiskovalci so prosili, naj se živali usmilijo in jo zakoljejo, pa se gospodarski pomočnik tega ni upal, »zaradi števila« je rekel. Od »višjih« pa ni bilo nikogar doma. Bila je nedelja in vsi so bili v mestu.

Obiskovalci so po tem, kar so videli in slišali, takoj ugotovili, da gospodarski pomočniki niso kmečki ljudje in so neuki v reji prašičev. Niso vedeli, kar ve vsak kmet. Pri premeščanju živali iz enega gnezda v drugega je treba vse enako namazati, da živali ne morejo spoznati, da prišlek ni njihov, iz njihove družine, njihovega hleva. Na Dolenjskem jih npr. namažejo s petrolejem.

Vse te in druge kmečke vednosti in znanja bi bilo treba spoznati že ob nasilnem ustanavljanju živinorejskih zadrug in kombinatov. Živina ne bi tako trpela. Pri »kolovratenju« z golim šolskim znanjem in s slepim ideološkim nastopanjem pa ne bi imeli tako hudih, usodnih materialnih in moralnih izgub. Med ljudmi kroži o vsem tem polno najrazličnejših zgod in prigod, ki bi jih bilo tudi vredno poznati in zbrati. Tudi to je zgodovina.

V socialistični industrijski družbi se je spremenil odnos do živali. Ljudje so ob odprtih hlevih in novih živinorejskih zadrugah in kombinatih ugotavljali, da je odnos njenih gospodarjev / direktorjev in upravnikov / do živali brezčuten, industrijski. Na živali gledajo samo s trgovskega stališča in po novem govorijo in pišejo le o živinski, perutninski... proizvodnji, ne pa kot kmet o reji živine... Pri oceni njihovega dela se upošteva predvsem dobiček, ta pa je odvisen od »proizvodnje«. In da je ta čim večja, uporabljajo nenaravne industrijske rejne metode, ki živali spravljajo v neugoden položaj in depresijo.

Žival v industrijski velereji trpi zaradi stalnega menjavanja skrbnikov tudi psihično. Nasprotno pa se žival v dobrem kmečkem hlevu, ob dobri kmečki reji počuti varno in zadovoljno. Svojega gospodarja in njegovo družino pozna kot stalne skrbnike in je nanje navajena. Čuti, da jo imajo radi in da lahko zaupa vanje. To pa ustvarja prijetno, lahko vzdušje v hlevu. Ko stopi dober, skrben gospodar v hlev, se ga živina razveseli in po svoje pozdravi ter mu s tem izrazi svojo naklonjenost. A kako naj se tak osebni odnos, ki je potreben, da žival lepo uspeva in da je mirna in zadovoljna, razvije v velehlevih, pri množici živali, kjer se nanjo gleda kot na nekak živ proizvajalni stroj.

Odnos kmeta do živali je oseben. Iz vseh ljudskih izročil je znano, da je imel kmet žival za čuteče bitje, za svojega prijatelja, delovnega tovariša in pomočnika. Pri živali se je učil odgovornosti, potrpljenja, odpovedi in žrtvovanja. Zaveda se, da mora biti žival o svojem času oskrbljena, nakrmljena in napojena, in tako kot hlev očiščena. Ko pride čas krmljenja in molže, mora kmet pustiti najboljšo družbo, se odpovedati najlepši zabavi,

veselju, kajti živina čaka! Privezana je, zato je ne sme pustiti v strahu in negotovosti. Če je žival bolna, če se ponoči v hlevu zgodi kaj nepredvidenega in ga živali v strahu kličejo na pomoč, mora neutegoma vstati in iti pomagat, tudi če se sam ne počuti zdrav in spočit.

V odprtih hlevih, industrijskih živinorejskih zadrugah in kombinatih, stran od človeških bivališč, so žival oropali te pomoči, jo onesrečili in prepustili v stiski samo sebi. Zato v časnikih ne zmanjka poročil o vsakovrstnih nesrečah, v katerih je tragično preminilo na stotine in tisoče živali.

Kmetov osebni odnos do živali odkrivajo zlasti šege. V hišah, kjer se ohranjajo izročila prednikov, imajo živali za člane družine, zato morajo biti tudi one deležne vseh večjih družinskih in cerkvenih praznovanj. Če človek praznuje, naj praznuje tudi žival. Tako uči naše ljudsko izročilo.

Vse živali, od živine in kokoši do čebel, so morale biti deležne tudi cerkvenih žegnov – cvetnonedeljskih, velikonočnih in božičnih. Na cvetnonedeljsko butaro so nekaj jabolk privezali za družino, za živino pa nekaj krompirjev. Živina je dobila tudi vejice z blagoslovljene butare. »V Kostelu vzame gospodar iz butarice, ki so jo že prejšnji večer prinesli v hišo in dali na mizo, tri leskove šibe in z njimi udari vsako živinče v hlevu. To naj bi bil opomin, da bo živina živela med seboj v slogi.«[2] Od velikonočnega žegna je dal gospodar vsaki živali košček blagoslovljenega kruha, kokošim pa je gospodinja nasula nekaj koruze, ki so jo nesli k blagoslovu.

Na sveti božični večer je hišni gospodar v spremstvu družine pri obrednem obhodu domačije pokadil z dišečim kadilom in poškropil z blagoslovljeno vodo tudi živali v hlevu in svinjaku. Ko so ljudje prišli od polnočnice, so po stari ljudski šegi jedli. So pa tudi živini položili boljšega sena ali detelje, da bi se tudi živina praznično najedla in vedela, da ni več posta.

Te šege so splošno znane in se jih kmetje še držijo in jih spoštujejo. V podrobnostih pa se razlikujejo po posameznih pokrajinah, kot se te razlikujejo med seboj. Večina / iz Dolenjske, Gorenjske, Koroške, Primorske in Štajerske / jih je zbranih z vsemi značilnostmi v dragocenem književnem delu z naslovom Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime. Niko Kuret. Prva izdaja v štirih delih je izšla pri Mohorjevi družbi v Celju v letih 1965, 67 in 70. Drugo, izpopolnjeno izdajo je dala na svetlo založba Družina leta 1989, v dveh večjih knjigah z nič manj dragocenimi barvnimi reprodukcijami našega velikega, neposnemljivega upodabljavca slovenskih ljudskih šeg, Maksima Gasparija, ki se edinstveno ujemajo z besedili v knjigi.

To knjigo bi morali poznati vsi slovenski izobraženci.

Vse te šege imajo korenine v poganstvu in so se brez težav vrasle v krščanstvo. Težje je bilo z verovanji v višja, bajna bitja, ki bedijo nad ljudmi in njihovim ravnanjem z živalmi.

Že v zibki je otrok slišal bajke o vilah, Torkah, Pehtri babi, o gozdnih, gorskih in vodnih možovih, o škratih in drugih nevidnih bitjih, ki nadzirajo ravnanje z živalmi, in strogo kaznujejo tiste, ki se pregreše nad njimi, poplačajo pa dober, pošten odnos do njih. Visoko v bregovih so pastirji videvali Pehto, ki je gledala, kako se obnašajo do živali na paši, Torka pa je hodila v hleve nadzorovat, kako kmet ravna z živino. Zato so pastirji bolj varovali črede, kmetje pa bolj skrbeli za živino, saj so vedeli, da bi jih za grdo, nemarno ravnanje zadela kazen.

Po pokristjanjenju, ko je poganska verovanja kolikor toliko nadomestilo krščanstvo, Cerkev ni mogla sprejeti starih poganskih verovanj o zaščiti narave in živali, ljudstvo pa

[2] Niko Kuret, Praznično leto Slovencev. I. Izdaja, 1. del str. 170, II. izdaja 1. knjiga str. 164.

ni moglo ostati brez njihovih višjih zaščitnikov. Kmet je v vseh dobah in v vseh verstvih trepetal za zdravje živali, za njeno rast in plodnost in skrbel za njeno varnost doma in na paši. Kot pogan jo je izročal, jo priporočal in se zatekal po pomoč k svojim poganskim božanstvom in zavetnikom živali, kot kristjan pa si je izbral še nove zavetnike med krščanskimi svetniki in tudi njim zaupal vloge poganskih živalskih zavetnikov. Stara poganska verovanja so živela v družbi s krščanskimi svetniki podtalno dalje.

Župniki, duhovni voditelji svojih župnij, so vedeli za ta podtalno živeča poganska verovanja, a so jih kot kmečki sinovi in upravniki župnijskih kmetij razumevajoče dopuščali. Kot v župniščih, so tudi v samostanih redili živino. Tudi pri njih so živali obolevale in tudi tam so se bali za njihovo zdravje in se zatekali k zaščitnikom živali po pomoč.

Vsa prastara verovanja, ki so z nepisanimi ljudskimi, živali varovalnimi zakoni tisočletja vzdrževala odgovoren odnos do živali in narave, je industrijska družba razvrednotila, poteptala, ne da bi se njene znanosti količkaj potrudile razumeti njih pomen. V razvitih državah jih je kolikor toliko nadomestila z državnimi zakoni, v nerazvitih, takozvanih socialističnih državah, pa samo s predpisi, tj. brez sankcij za kršilce. Izvajanje predpisov pa socialističnim oblastnikom ni bilo niti toliko mar, da bi zahtevali in uveljavili nadzor nad njihovim uresničevanjem. Žival je v socialističnih državah ostala brez vsake zaščite, predana na milost in nemilost svojih socialističnih skrbnikov, upraviteljev in direktorjev novo ustanovljenih živinorejskih zadrug, farm in kombinatov, ki so jih nameščali po politični, ne pa po strokovni liniji. To je bilo usodno za živali.

Najhujše in najbolj očitne posledice so bile za živali v našem povojnem živinotransportu, ki ni zastonj prišel v Evropi na glas kot pekel za živali.[3] Živinotrgovine in živinotransporta so se lotili duhovni proletarci brez vsakega čuta za živali in brez spoštovanja živinoprevoznih predpisov, ne verujoč v kakršno koli kazen za prezir predpisov in za mučenje živali, bodisi od oblasti, od Narave ali od Boga. Živino so nakladali, razkladali in jo vozili kot industrijske bale blaga, tudi na dolgih progah od juga do severa FLRJ in še naprej v druge države, brez spremljevalcev, ki bi morali med potjo skrbeti zanjo. Zato je žival, nagnetena v novih, po evropski konvenciji za human prevoz živali prepovedanih železnih vagonih, od muk blaznela in poginjala, poleti od vročine, žeje, lakote in od poškodb zaradi nagnetenosti, v hudih zimah pa je vročino nadomestil polarni mraz. Zgodilo se je, da se je npr. v Sežano pripeljal cel vlak zmrznjene mlade govedi. Dogajalo se je, da so železničarji na postajah vagone živine zapeljali na stranski tir, in ker živali niso imele spremljevalcev, so nanjo pozabili. Živali so zaman tulile in klicale na pomoč. Tovor konj se je npr. nekoč vozil iz Makedonije do Sežane v najhujši poletni vročini 10 dni brez vsake oskrbe. Je čudno, da so poblazneli in se obgrizli med seboj, in da so bili tudi mrtvi med njimi? Ko so pred kakimi 10 leti, na dan svetovnega varstva živali, v Sežani snemali film o transportu živine, je snemalcu ob prizoru, ki se mu je nudil v vagonu ovac, postalo slabo. Teh prizorov na TV niso smeli predvajati, »da bi se javnost preveč ne vznemirila«.

Nič manj strašni niso bili prevozi živali v naših tovornjakih. Strašljivih zgodb o socialističnih živinotransportih je še in še tudi v našem slovenskem dnevnem tisku. V javnost so prišla tudi poročila o krutih prevozih živali z ladjami, letali...

Žal so bili tudi naši slovenski oblastniki enako brezčutni do živali kot oblastniki drugih republik FLRJ. Kot oni tudi naši niso bili sposobni uresničiti transportne predpise, zgraditi napajališča, počivališča in postajališča na naših obmejnih postajah, da bi se žival, vso dolgo

3 Nič boljši niso bili prevozi živali iz drugih socialističnih držav.

pot prepuščena sama sebi, napojila, nahranila in odpočila od prevoznih muk, ranjena, pohojena, pohabljena pa dobila pomoč veterinarjev. Tudi našim oblastnikom niso bile mar niti milijardne devizne škode, niti neprestani protesti in prošnje posameznikov in društev za zaščito živali, naj vendar kaj ukrenejo, naj predpise uzakonijo, uresničijo nadzor nad njih izvajanjem, kršitelje pa strogo kaznujejo. Vsa poudarjanja, da je tudi odnos do živali zrcalo socialistične družbe in da bi samo z eno-dveletno devizno škodo, prizadejano državi in ljudstvu z zločinskimi živinotransporti, lahko vse obmejne in vse nakladalne postaje opremili z za živali potrebnimi objekti po evropskih standardih, je bilo zaman. Zaman so bile tudi vse »pobude od spodaj«, naj sprejmejo evropsko konvencijo o humanem transportu živali... Visoka inteligenca, znanstveniki, ki bi s stališča znanosti lahko povzdignili glas in bili dolžni kaj ukreniti v dobro živali in s tem tudi ljudi, pa so molčali...

Gledano v širšem merilu pa niso nič manj krivi visoka inteligenca in oblastniki razvitih držav, ker niso odklonili in z zakonom prepovedali uvoza nehumano odpremljenih živali, s čimer bi uvoznike prisilili k uresničevanju predpisov evropske konvencije o humanem transportu živali, države uvoznice pa k ratifikaciji te konvencije.

Tudi v samostojni Sloveniji ne gre gladko. Šele po štirih letih smo toliko napredovali, da je prišel osnutek zakona proti mučenju živali pred parlament. Kdaj bo sprejet in kdaj bomo sprejeli evropsko konvencijo o humanem transportu živali, ostaja vprašanje, čeprav hočemo v Evropsko zvezo in je sprejem tudi te konvencije eden od pogojev za enakopravno članstvo v tej zvezi.

Manjka nam **zgodovina človekovega odnosa do živali,** in njegovega spreminjanja skozi čas, kar je huda vrzel v znanosti. To véliko poglavje kulturne zgodovine je ostalo pozabljeno, odrinjeno, čeprav je žival bila in je neločljiv sopotnik in nepogrešljiv pomočnik in hranitelj človeštva v vseh dobah od pračloveka dalje.

Odnos človeka do živali se nam odkriva samo v ljudskih izročilih, pripovedih, pesmih, običajih, verovanjih, pregovorih in rekih. A tudi to poglavje ljudske duhovne kulture ostaja neraziskano. V arhivih npr. naših narodopisnih inštitucij je zbrano veliko gradiva, znanstveno obdelanega, uporabnega in potrebnega za etični dvig današnjega človeka, o njegovem odnosu do živali in narave pa skoraj nič.

Ljudska izročila o živalih so bila tisočletja edini vir vzgoje kulturnega odnosa, tj. obzira, spoštovanja, usmiljenja in hvaležnosti do njih. Samo ljudska izročila jim priznavajo pravice, ki jim gredo po naravi in ki jih je človek dolžan spoštovati. In edino v izročilih ljudstva so ohranjeni nepisani ljudski varstveni zakoni za živali, podprti z verovanji v višja bitja, ki čuvajo živali in kaznujejo kršilce, ne samo na tem svetu, marveč tudi v onostranstvu. Noben, še tako priznan ideolog, ni odkril soodvisnosti človeka in živali. Samo ljudski genij se je zavedel, da smo kozmično povezani z naravo in živalmi in da je pošten odnos do njih eden temeljnih pogojev za srečno, zdravo bivanje človeka na zemlji. In to je povedala pravljica že otroku.

V hišah, kjer so vrednote izročil živele, se ohranjale in predajale naslednjim rodovom, žival ni trpela. Spadala je k družini, bila njen član, pomočnik, tovariš in prijatelj. Izročilo prednikov je učilo: Če človek ne dela, tudi žival ne sme! Trpljenje živali se je začelo z rušenjem od pradavnin podedovanih verovanj, da nad človekovim ravnanjem z živaljo bedijo višje sile in da slabo ravnanje z njo strogo kaznujejo. Izničenje teh verovanj je imela industrijska družba za družbeni napredek!

Žal Cerkev ni opozarjala na Kristusa, utemeljitelja krščanstva, kot božanskega prijatelja in zaščitnika živali, ki je učil usmiljenje do njih. Naredil je konec krvavi obredni daritvi živali na oltarju ter namesto nje uvedel čisto daritev – kruh in vino, delo narave

in človeških rok, kar je v tistih časih pomenilo pravo revolucijo v bogočastju. Kot dobrotnik živali se Kristus pri nas omenja v družbi s sv. Petrom le v nekaj pokristjanjenih pravljicah in legendah, medtem ko je češčenje krščanskih svetnikov, ki so zamenjali poganske zavetnike živali, ohranjeno mnogo bolj živo v ljudskem pripovedništvu, šegah in verovanjih.

Konec prejšnjega stoletja, v letih 1896 in 1897, je v mladinski reviji Vrtec, brez katerega je bila malokatera hiša bodisi v mestu ali na deželi, izhajala cela serija zgodb o svetnikih, ki si jih je ljudstvo izbralo za zaščitnike in varuhe živali in ki so učili, da je dobro ravnanje z živalmi krščanska dolžnost. Pod naslovom »Svetniki – ljubitelji in ljubljenci živali« je 33 zgodb, ki jih »po Fr. Lindenu priobčuje Jos. Volc«. V posebni časti je spomin na sv. Frančiška Asiškega. Ta véliki svetnik je naravo in živali dojemal kot svoje brate in sestre in s pesniško besedo in zgledom učil spoštovanje in ljubezen do njih in do vsega stvarstva.

O kaki družbeni vzgoji humanega odnosa do živali pri nas ni poročil. Imamo pa nekaj osebnosti, pisateljev in pesnikov, ki so že v prejšnjem stoletju, ob prvih začetkih industrializacije, spoznali potrebo po taki vzgoji in se v svojih delih zavzemali za dober, človeški odnos do njih. Žal so to stran njihovega dela naši literarni zgodovinarji spregledali, zato še čaka na odkritje. Ni in ne bo pozabljen naš velmož dr. Janez Bleiweis, »izdajatelj in duša Novic«, ki mu je leta 1846 c. kr. kranjska poljedelska družba izdala brošuro »Milosrčnost do živali«.

»V tej knjižici dr. Bleiweis uči in s podobami pojasnjuje slovenskemu kmetu, da mu je Bog dal živali zato, da mu pomagajo pri delu in da mu dajo živež in razne druge dobičke. Za tak lep dar bi moral človek biti hvaležen Stvarniku, a nikdar jih ne bi smel **trpinčiti** in **mučiti**. Bavarski vojvoda Maks, pokrovitelj društva proti trpinčenju živali, je dr. Bleiweisu za to lepo in koristno knjižico poslal bronasto svetinjo ter ga pohvalil, ker je s svojim spisom pokazal svoje usmiljeno srce.«

Znanstveniki vseh časov so varstvo živali, to za človeka tako važno poglavje ljudske kulturne zgodovine, zanemarili, čeprav vse ljudske vednosti, vsa ljudska spoznanja o živalih in o potrebi po njihovem varstvu temeljijo na izkušnjah tisočletij. Verovanj in vraž, ki so varovale živali, se je z rušilno močjo lotila šele industrijska družba, ki je, verujoč le v goli razum, visokostno prezrla vso, razumu nedojemljivo duhovnost ljudskih izročil. Inteligenca industrijske družbe se ni izkazala. Namesto da bi se v splošno dobro potrudila dojeti in znanstveno dokazati pomen varovalnih vraž in verovanj v bajna bitja, ki nadzirajo človekov odnos do narave in živali, je vse to osmešila in zavrgla kot kmečko zaostalost, nevredno atomske dobe. Napredek znanosti in tehnike je brezobzirno prikrojevala sebi v prid, živalim in naravi pa – ne da bi ji bilo mar – v nepopravljivo škodo in trpljenje.

Živali so ostale brez varstva višjih sil. Niti znanstveniki niti gospodarstveniki in državniki se niso zavedli svete dolžnosti, nadomestiti njihovo varstvo z znanstvenim in državnim varstvom, tj. z državnimi zakoni, ki bi usmerjali razvoj v pravo smer, skladno z živalmi in naravo.

Znanstveniki – ali niso bili sposobni ali se jim ni zdelo potrebno dopovedati tej novi, industrijsko-proletarski meščanski družbi, ki je že izgubila stik z naravo, da so živali kot človek živa, čuteča bitja in da je človek, obdarjen z razumom, odgovoren za ravnanje z njimi, poleg tega pa da živi v soodvisnosti z njimi. Industrijska družba je to pojmovanje enostavno zavrgla in začela na živali gledati kot na cenen pridobitni stroj. Razvoj je zašel, smoter napredka se je razklal – znanost in tehnika navzgor, človek navzdol. Zato smo v tej novi, industrijski družbi prešli od staroveškega religioznega čaščenja živali

preko srednjeveškega pol-religioznega odnosa do brezbožnega brezčutnega industrijskega odnosa, ki mu je žival izpostavljena v protinaravni industrijski velereji, v zločinskih mučilnih intenzivnih in baterijskih farmah, v krutih načinih lova, v zločinskem morskem ribolovu s prozornimi, kilometre dolgimi, tenkimi najlonskimi mrežami, v katere se ulovijo in stlačijo delfini, kiti, morski psi in ribe vseh velikosti in bijejo v njih smrtni boj. Če delfini in kiti ne morejo do zraka, poginejo, človeštvo pa uživa meso teh, v morju, kakor tudi na kopnem mučenih in od muk poblaznelih živali. Njihovo kožo, kosti predela industrija in pošlje na trg brez čuta odgovornosti.

In kaj morajo trpeti morske in rečne ptice, kako dolgo umirati od strahu, žeje, lakote, pozimi od mraza, poleti od vročine ob nesrečah tankerjev, ko se iz njih razlije nafta? Kako tu pomagati?

Da ima uživanje mesa, mleka, jajc... mučenih živali hude telesne in duševne posledice za človeka, je vedel že pračlovek.[4] Znanost pa ugotavlja šele danes, da žleze bodisi trpeče živali bodisi trpečega človeka izločajo – sorazmerno s stopnjo trpljenja – v telo hormon adrenalin. Ob stalnem uživanju mesa in druge živalske hrane, polne adrenalina, postane človek nemiren, agresiven. Če pomislimo, da so zločinski živinotransporti ena sama predsmrtna muka za živali, si lahko predstavljamo, koliko adrenalina je v takem mesu.[5]

Materialistična industrijska družba, njene znanosti in tehnike, niso prinesle nič dobrega ne živali ne naravi, zato – dolgoročno gledano – kljub navidezno velikim dobrinam tudi ne človeštvu. Živali še nikdar niso tako trpele in v takem številu kot dandanes. Zgodovina ne pozna masovnega mučenja živali, kakršnemu smo priča v današnji »razviti« industrijski družbi, ki je v brezumnem pohlepu po bogastvu in užitkih prezrla vsa ljudska spoznanja o posledicah slabega ravnanja z živalmi in je živino in druge, za industrijo in trgovino pridobitne živali, brezvestno izkoristila in ponižala na stopnjo cenenega stroja, skrbi in čuti zanje pa manj kot za stroj. Že spoznavamo resnico indijanske ljudske modrosti, ki pravi: »Karkoli se bo zgodilo z živalmi, bo hitro zadelo tudi človeka. Na svetu je vse povezano.«

In res – čim bolj krut je postajal človek do živali, tem bolj krut je postajal tudi do sočloveka. Vsa krutost, malomarnost, brezobzirnost industrijske družbe do živali udarja kot bumerang nazaj, a ne samo po hrani, polni adrenalina in drugih hormonov, marveč tudi po sevanju. Današnja znanost je že dognala, kar je ljudstvo intuitivno dojelo že davno, da vse seva, tudi človek in žival.

Kot trpeč človek tudi trpeča žival seva, izžareva težka depresivna občutja – žalost, strah, nemir, jezo, srd, maščevalnost, obup – v okolico. Vsa ta razpoloženja so nalezljiva. Od znotraj jih človek vdihava, od zunaj ga presevajo in vzbujajo v njem enaka težka razpoloženja, ki udarjajo na dan v obliki nasilja, sovraštva, prestopništva in terorizma doslej neznanih razsežnosti.

In tega so krivi oblastniki, ideologi in znanstveniki, ki so z napadom na vero in na ljudska verovanja v višja bitja z močjo sankcij, ki nadzirajo človekovo ravnanje z živalmi, pustili živali brez varstva, ne da bi jih z najstrožjimi zakoni in znanostjo zavarovali pred neodgovornostjo in surovostjo duhovno sproletariziranega človeka v svetu industrijske civilizacije razvrednotenih vrednot.

[4] Dokaz je imel v razliki med dojenčkom nezadovoljne, deprimirane, bolne matere in dojenčkom zadovoljne, zdrave, srečne matere.

[5] Adrenalina ne manjka tudi v zdravilih, pridobljenih z zločinskim znanstvenim mučenjem živali – vivisekcijo in drugimi »znanstvenimi« načini mučenja živali...

Vilko Novak

Ničesar nisem »kopiral«

Vedno sem vesel, če moji nekdanji študentje dosežejo karkoli novega v naši stroki, nisem pa vesel, če delajo hude napake ali celo meni očitajo stvari, ki jih nisem zagrešil. Nekaj takega je stóril Naško **Križnar** v referatu Območji besede in slike v slovenski etnologiji na kongresu v oktobru 1995 (natisnjeno v zborniku Razvoj slovenske etnologije ... itn. / Ljubljana, 1995, 174–180/). Naj poudarim, da je prav vsem mojim nekdanjim študentom etnologije bilo dano to, kar meni ni bilo dano: da so se v svojem službenem in strokovnem delu lahko omejili na neko ožje področje znotraj stroke, medtem ko sem sam moral – ne po kakih uradnih predpisih, marveč po lastnem spoznanju, da je tako potrebno in prav – dolga leta svoje predavateljske dejavnosti obravnavati, vsaj pregledno, mnoga področja etnologije. Tako sem tudi v svoji strokovni publicistični dejavnosti – pač zavoljo svoje različne usmerjenosti in šolanosti – obravnaval najrazličnejše teme. Vse to je zahtevalo mnogo napora, česar si neprizadeti ne more niti prav zamišljati.

Zato privoščim svojim mlajšim kolegom, da se lahko omejujejo v raziskovanju npr. na planšarstvo (kamor sem jih menda sam usmerjal) in tako bolje uresničujejo to, česar sam nisem mogel. Tedaj namreč ni bilo niti denarnih sredstev za to niti tehničnih, risarskih in fotografskih možnosti, tudi ni bilo časa in ne sodelavcev. Tako se je npr. N. Križnar lahko popolnoma posvetil etnološkemu filmu in fotografiji in s tega ožjega vidika zdaj rešeta naše spodrsljaje v poglavju Govorica fotografije v primerih slovenske etnologije, in nam za vzor postavlja Matijo Murka – toda precej nekritično, saj tudi na njegovih slikah »Ljudje stojijo otrplo pred fotografskim aparatom...« – kakor očita meni (str. 178) itn. Lotil se je Narodopisja Slovencev I–II, moje Slovenske ljudske kulture (1960) in dvajset let pozneje izdane knjige Slovensko ljudsko izročilo. Ker pa je prvo in zadnje omenjeno delo napisalo, s slikami opremilo več avtorjev, v uredništvu NS pa sta bila taka mojstra fotografije kot R. Ložar in B. Orel, in ker je tretja omenjena knjiga imela na voljo poleg založbe vse prednosti napredka na tem poprišču v času izida, sem jo še kar dobro odnesel. Povrhu pa je Križnarjeva ocena še nápačna in zato krivična. Navidez gre za malenkost, toda njegovo navidezno strokovno sodbo bodo prepisovali in drugače raznašali, kar bo prav prišlo predvsem tistim, ki raje kritizirajo delo drugih, kot pa sami kaj izvirnega ustvarijo.

Križnar skuša biti objektiven v svoji presoji mojega »ilustrativnega korpusa«, kot bombastično označuje ponazorjevalno gradivo v mojem na hitro napisanem in v neprijetnih razmerah izdanem priročniku. Za »razmeroma skromen« delež v knjigi dolži »tudi takratne založniške in tiskarske pogoje« (če nekoliko prilagodimo jezikovne oblike). Tudi o teh razmerah in nastanku knjige bi bilo poučno spregovoriti, saj je rokopis ustno naročila zastopnica Mladinske knjige. Ravnateljica te založbe pa je nato ob nekaterih poskusnih poglavjih očitno – ne naravnost – pokazala, da niti pisatelju niti knjigi ni naklonjena. Nato sem rokopis poslal uredniku mariborskih Obzorij, J. Košarju, ki ga je takoj sprejel in naročil obširen francoski povzetek. Toda, ko je to izvedel neki politični birokrat, ki me je tedaj preganjal, da bi sam ponovno prišel v milost, je natis preprečil. Tako sem ga odnesel V. Vinklerju v Državni založbi, ki je knjigo sprejel, ne da bi bil pogledal rokopis. Še prej sem rokopis izročil prof. F. Koblarju kot predsedniku Slovenske matice – in tu bi bila knjiga tudi ilustrativno docela drugačna–, toda čez čas mi ga je vrnil z obžalovanjem, češ, da se je sam začudil – »da nihče ni prijel zanj« – torej ni bilo nikogar v slavnem Matičinem odboru, ki bi vsaj pregledal rokopis...

In zdaj pride Križnarjeva glavna obtožba: »... vendar je vsega začudenja vredno dejstvo, da je od 92 fotografij kar 12 **kopiranih** (podčrtal V. N.) iz Narodopisja Slovencev I–II, ne da bi bilo to v besedilu navedeno.«

Seveda ni navedeno – ker preprosto **ni res**! Izraz »kopirati« pomeni najbrž različnim ljudem različno, toda poglejmo v Vrbinčev Slovar tujk (1982, str. 380/ pod geslom »**kopirati**«: 1. delati kopije, tj. prepisati /izvirnik/; posneti /podobo/; preslikati, prerisati; odtisniti, pretiskati; odliti... 2. razmnožiti kaj. Križnar misli najbrž »preslikati« – toda kako? Prefotografirati? Ali pa »odtisniti, pretiskati« – verjetno, toda prav K. bo vedel, da bi taka »kopija« /posebno leta 1960 v ljubljanskih tiskarnah) morala biti mnogo slabša od »izvirnika«. In ko bi bil N. K. prej povprašal, kako je bilo s tem »kopiranjem«, bi me ne obdólžil po krivem.

Sevé sem zaprosil za pomoč v zvezi z ilustracijami tedanjega ravnatelja Etnografskega muzeja in urednika Narodopisja II in Slovenskega etnografa, Borisa Orla, s katerim sem tesno sodeloval. Ne spominjam se natanko najinih pogovorov o tem, toda resnica in bistvo je, da mi je dal na voljo fotoarhiv Etnografskega muzeja, iz katerega sva s F. Šarfovo in tudi z B. Orlom izbirala izvirne fotografije, po katerih so bile nekaj let prej narejene tudi ilustracije v obeh knjigah Narodopisja Slovencev. Teh »kar 12« se mi ne zdi niti tako veliko, zakaj izbrali smo tudi vrsto slik, ki jih v NS ni in ki so npr. nastale – to je lahko poznavalcu spoznati – med tedanjim delom muzejskih terenskih ekip, pa tudi Orlovega in mojega terenskega dela. Tako je moj posnetek že kar 1. slika, mogoče tudi sl. 30 iz Filovec, sl. 39 iz Črensovec, vsekakor pa sl. 13 s kletmi v filovskih goricah. Moje fotografije so dokumentirane v arhivu oddelka za etnologijo – upam, da so še, čeprav jih moji nasledniki, slišim, prezirajo kot »nepomembne«.

Zakaj in čemu bi naj navajal v besedilu fotografije, ne vem. Tudi ne soglašam s K. mnenjem, da »Ilustracije so razporejene neskladno z besedilom« – kje, katere?! Slike stavb so pač v poglavju o stavbah, slik o obrteh je kar precej, zato mogoče kaka ni prav nasproti stráni, kjer je govor o njej itn. Pisal sem strokovni, recimo etnološki priročnik in sem se glede ilustracij ravnal po praksi v stroki. Sevé bi rad imel več slik in boljših risb itn. Toda vse je odvisno od založbe in razmer. Kdo bi mislil na seznam slik na koncu knjige – ko pa tudi NS tak seznam ni koristil, ker ga K. obsoja! Nisem pa pisal knjige s fotografskega vidika, kot želi moj kritik. Ne vem, kako sem grešil proti njegovi terjatvi: »Fotografija nas vedno sooči z nečim konkretnim, posebnim, ne more pa biti

reprezentativna ali posploševalna« – moje slike predstavljajo vendar nekaj konkretnega?! In ne težijo k nikakršni reprezentanci!

K. terja od mene tudi podatke, ki jih doslej, vsaj sam, nisem videl v nobeni ne domači ne tuji knjigi: »... okoliščine fotografiranja« – kaj je to?! – čas fotografiranja – datum, uro itn.? – ali je bil avtor laik ali strokovnjak, amater ali profesionalec«.

Bralci, ali razumete razliko med zadnjimi štirimi samostalniki?! Zabava me tudi očitek: »... kot da so fotografije slučajne najdbe, znešene /prav: znesene, V. N./ z vseh vetrov« – slučajne najdbe pač niso, kar sem delno že omenil; vetrovi pa so kajpada zelo različni in vseh vrst od Prekmurja do Primorja. Premalo utemeljen je tudi očitek: »Predmeti so praviloma slikani izven njihovega kulturnega okolja, npr. v muzeju« – nisem si mogel privoščiti, da bi npr. šel brezuspešno iskat kako skrinjo v Prekmurje ali kam drugam, kjer mi fotograf tudi ne bi mogel ujeti več »kulturnega okolja« okoli nje, kot ga je ujel v muzeju.

Za tuje slike pač ne moremo premnogi odgovarjati, da »ljudje stojijo otrplo pred fotografskim aparatom...« – zakaj bi te slike ne bile »avtentični izseki iz živega življenja«, saj nam je šlo za predmet, ljudje pa se ne morejo gibati na sliki. Odkod je vzeta Šubičeva risba Pustnih oračev, pa tudi K. ne pove. Kot ne najdemo v njegovem seznamu literature v zadnjem stavku navedenega podatka: »**Novak 1990**«. In »**Ložar 1994**«?!

Milko Matičetov

Kako izkazovati spoštovanje predhodnikom iz stroke

Če prirejaš javni pogovor, diskusijski večer, okroglo mizo, pogostitev, kakršnokoli družabno srečanje v prostoru, kamor gre noter kvečjemu trideset ljudi, jih ne glede na morebitni osip ne boš vabil sto in več. In vendar se je nekaj podobnega zgodilo pri zborniku ISN SAZU »Traditiones«, ko je glavna urednica 15. nov. 1994 – brez vednosti uredniškega odbora in uprave inštituta – urbi et orbi razposlala vabila za sodelovanje pri prazničnem letniku 24-1995. Le kako bi se stvar razpletla, če bi bila sprejela sodelovanje samo tretjina tistih, ki so ostali gluhi in so – nemara za kazen ali kaj (?) – v Traditiones 24, 9 pod črto navedeni kot neke vrste nesolventni dolžniki. Sicer pa so lahko še srečni, da jim je urednica namenila samo črno piko ali blag opomin in vsak od 61 po abecedi naštetih potencialnih sodelavcev se skrije, »utone« v množici drugih 60, medtem ko sem podpisani izjemno počaščen, tako da sem apostrofiran »posebej« in po vseh pravilih nekdanjega ljudskega prava tudi obsojen na nenavadno dolgo prestajanje kazni: k »prangerju« za leto dni, dokler se ne operem – sam – tukajle v prvem naslednjem zborniku. Na pranger me je brez usmiljenja postavila glavna urednica. Po njenem naj bi jaz bil »tako rekoč dolžan« dati – ker sem ji to obljubil – »tehten prispevek v pričujočo 24. številko Traditiones in tako izkazati spoštovanje svojim častitljivim prednikom v stroki«.

Svoje dolžnosti dobro poznam tudi brez uredničinega poučevanja. Iz njenih težkih besed bi se zdelo, kakor da se izmikam in nočem »izkazati spoštovanja svojim častitljivim prednikom v stroki«. Otipljivi dokazi, da to ne drži, so v moji bibliografiji: prvi že iz časa, ko ni bilo niti ISN, kaj šele Traditiones. Glede M. Murka sem kot sourednik Slov. etnografa (3-4, 1950-51) nekaj pripravil sam, za nadaljevanje pa se priporočil poklicnemu tovarišu iz Zagreba (Čubelić, SE 14, 1961, 171). Glede kraškega rojaka K. Štreklja moram povedati, da sem v njegovi rojstni hiši zbiral podatke že pred vojsko in takoj po nji, ko sta bili še živi dve njegovi nečakinji. Odtlej se pri hiši ni kaj prida spremenilo (kot bi se morda zdelo iz nerodnega podpisa k sliki – »last domačije Benčič« – Traditiones 24, 11), če izvzamemo naravno »podajanje ključa« med rodovi, prihajanje novih priimkov ob možitvi »blagonic«, ukinitev gostilne po priključitvi k FLRJ in grd reklamni napis MESNICA-MACELLERIA, ki skruni postavno hišo ob prihodu v

vas z juga, iz smeri Brje in Mavhinje. Med ilustrativnim gradivom bi bilo mimo ali zraven mogočne »suhote« še kako lepo gledati skupinsko fotografijo, ko se je 5. junija 1956 prvič in zadnjič znašla na pragu očetove domačije hčerka, zdravnica, nato zet dr. P. Strmšek, prof. Slodnjak in še kdo. To je bilo ob odkritju spominske plošče, ki jo je Slavistično društvo Slovenije dalo vzidati na pročelje gorjanske hiše Štrekljevih in sem podpisani takrat spregovoril o prispevku K. Š. k vsem trem v njegovem času enakovrednim vejam slavistike (literarna zgodovina – jezikoslovje – narodopisje). Kasneje sem bil za cicerona, na željo prof. Vilka Novaka, njemu in študentom ljubljanske etnološke stolice ob strokovni ekskurziji po Krasu – peš! – kajpada z obveznim obiskom pri Štrekljevih v Gorjanskem. Tja sem jeseni 1964 popeljal prof. Ivana Grafenauerja in Nika Kureta (gl. Traditiones 24, 473); nikdar nisem zamudil priložnosti, da se tam ne bi ustavil s tem in onim svojim gostom-prijateljem (tako npr. P. Zablatnikom iz Celovca, s prof. N. I. Tolstojem iz Moskve in še s kom; vpisani so v spominsko knjigo, ki so jo Štrekljevi vpeljali na moje priporočilo).

In zdaj k »obljubi«, ki se je vanjo zapičila naša urednica, češ da bi z mojim prispevkom o Miklošiču »bile na enem mestu predstavljene vse štiri markantne osebnosti slavistike slovenskega rodu v drugi polovici 19. stoletja« (Traditiones 24, 10; [k jubilejnima Štreklju in Murku je načrtovala še Dolenčevega Gr. Kreka in mojega Miklošiča]). Lepa zamisel, zato sem se zlahka dal pregovoriti, da bom vzel spet v roke mapo z obsežnim gradivom in osnutkom predavanja »Miklošič in narodopisje« na Miklošičevem simpoziju 1991. Ker pa nisem vajen dati iz rok skrpucala, sem se jeseni znašel v zadregi z dvema nedokovanima železoma v ognju: zraven Miklošičevega »narodopisja« je namreč pristopil neodložljivi spominski prispevek, posvečen prijatelju Niku Kuretu, ki nas je zapustil na začetku 1995. Na lanski predzadnji seji uredniškega odbora sem lepo razložil: ker obojega ne bi mogel pravočasno dokončati, bom dal prednost Kuretu; Miklošič, ki mirno čaka že sto let, bo že še malo potrpel. (V oporo spominu bi urednica navsezadnje lahko pogledala tudi v sejne zapiske; zraven tega se mi zdi, da bi bilo dobro, če bi za katero teh sej imeli tudi tonski zapis.) In ko se je na isti seji oglasil tudi predstojnik inštituta s pripombo, da je že krepko prekoračen obseg gradiva, za katero so sredstva sicer obljubljena, vendar ne razpoložljiva, so moj umik Miklošiča (izdelan rokopis bi obsegal 25-30 strani) brez pripomb sprejeli vsi, razen urednice. Le-ta se očitno težko sprijazni z odstopanjem od lastnih zamisli in njene reakcije se večkrat sprožajo v afektu; posebej težko je razumeti in prenesti njeno pomanjkanje takta, ko npr. podpisanemu zaluča v obraz nespoštovanje pred(hod)nikov v stroki, le dve strani niže pa mu že izreka zahvalo, češ da je ob njem »v tukajšnji navezi (najbrž misli Traditiones) pridobila marsikatero življenjsko izkušnjo«. In ko sem ji izročil z velikim spoštovanjem sestavljeno spominsko pisanje o Kuretu, se je čez nekaj dni oglasila po telefonu in pobarala: Kaj, če bi spis odložili za eno leto, ko bo Kuretova 90-letnica? Predrzno misel sem seveda a limine zavrnil, nato je vse obmirovalo; vendar sem potlej – žal prekasno, da bi bilo mogoče karkoli predrugačiti – zagledal prijatelju posvečene »Utrinke« v rubriki Kronika. Horribile dictu! Vendar je tudi to mogoče, saj se je – žal – zgodilo...

Milko Matičetov

Komu naslov »starosta« in »nestor«

V uvodni kurzivi k zborniku »Traditiones« 24 (str. 9–10) me glavna urednica omenja – neupravičeno – kot »starosto« in »nestorja slovenske folkloristike«. To njeno pisanje sem presenečen videl šele po izidu knjige, ko se ni dalo nič več spremeniti, zato pri stvari nimam nobene odgovornosti. Kot član uredniškega odbora Traditiones – od ustanovitve – trenutno kot njihov odgovorni urednik in ker mi je 2. razred SAZU zaupal lanski letnik tudi v oceno, pa se vseeno čutim vsaj deloma dolžnega opravičiti (kajpada samo v svojem imenu, brez pooblastila kogarkoli) prof. Vilku Novaku, skrbnemu uredniku ljudske pesniške in prozne zapuščine Števana Küharja, avtorja »Zlatega očenaša« in vrste nezanemarljivih folklorističnih spisov, da je bil skorajda »živ pokopan«.

Zaradi vsem dobro znanega verovanja – češ: Ta, ki ga pomotoma prezgodaj prečrtajo s spiska živih, bo učakal celo nadpoprečno starost! – želim našemu radoživemu, pravemu nestorju in starosti, da bi nas še dolgo obdarjal z mikavnimi sadovi svojega peresa. Dokaz, da je še kako živ in zdrav, imamo v tem, 25. letniku (gl. str. 465).

Milko Matičetov

O uredniških kompetencah

V Traditiones za leti 1994 (23) in 1995 (24) so na drugi, notranji strani ovitka lepo po abecedi našteti vsi člani uredniškega odbora. Pri mojem imenu piše v oklepaju: (duhovna kultura). Po ustaljenem načinu navajanja uredniških kompetenc v periodičnem tisku vseh vrst – od dnevnikov do raznih strokovnih občasnikov – ob imenu stoji sektor, za katerega je kdo odgovoren, npr.: gospodarstvo, kultura, notranja politika, šport itn. Tako vemo: ta-in-ta ima na skrbi gospodarska, kulturna, notranjepolitična vprašanja itn. Če je pri nam bližjih strokovnih revijah – npr. pri JiS ali SR – določeno, kdo skrbi za slovstveno zgodovino, literarne vede, jezikoslovje, didaktiko jezika ipd., pri Traditiones nismo še prišli do česa podobnega. Kar namreč beremo ob posameznih imenih v zbornikih 23 in 24, je nepopolno. Pri morebitni delitvi tvarine po nekdanjem trodelnem ključu bi bili brez socialne kulture; če pa bi za podlago delitve vzeli manj splošne, preciznejše kategorije, bi bili celo v hujših zadregah, saj po strokovni sistematiki ostajajo še neoddani npr. ljudska glasba in ples, umetnost, noša, gospodarstvo idr.

Ker nimam nikogaršnjega pooblastila, smem seveda govoriti samo v lastnem imenu. »Duhovna kultura« (za katero naj bi bil, vsaj po napovedi v omenjenih dveh zbornikih, odgovoren jaz) je v narodopisju tako širok pojem, da bi vanj spadala – strogo vzeto kar v celoti – oba zadnja enotematsko zasnovana zbornika, ki ju je glavna urednica s (pre)velikim poudarkom posvetila ljudskemu jeziku (»Naš živi jezik« – 23) in ljudskemu slovstvu (»Slovstvena folklora« – 24).

Zvrstni uredniki vsak v svojem krogu iščejo, pridobivajo, pretresajo za objavo ali – če je treba tudi zavračajo – prispevke. Glavni(a) urednik(ca) si dobro mero dela, skrbi in živcev zlahka prihrani tako, da razna področja / rubrike prepusti svojim sektorskim / zvrstnim sourednikom, po načelu: ti to, drugi drugo, tretji tretje itn. Ni strahu, da bi zanj(o) ob dobri porazdelitvi dela ne ostalo nič in da bi moral(a) samo križem rok opazovati, kaj po njegovih (njenih) načelnih in praktičnih napotkih in pod njegovim (njenim) budnim očesom počnejo sodelavci, pomočniki ipd. Nesmiselno pa se mi zdi, da se meni in nekaterim drugim, ki pri stvari nismo niti s prstom mignili (saj nas ni nihče poklical zraven, pripisuje – čeprav indirektno – nekaj, česar ne samo nismo naredili, ampak niti ni bilo domenjeno, da bomo. Zase vem, da pri zborniku 23 vse do njegovega

izida nisem ne videl ne vedel, kaj vsebuje; z gradivom za zbornik 24 pa sem se srečal – ne po lastnem prizadevanju – šele ko sem ga dobil uradno v oceno iz 2. razreda SAZU. Zato pripisu »(duhovna kultura)« ob svojem imenu kajpada jemljem vsako vrednost, za prihodnje pa želim, da se ta, zdaj že dvakrat natisnjena neresnica, takoj zbriše s seznama. Vse, kar je v ti zvezi združeno z mano (in če se ne motim prav tako tudi z drugimi kolegi), bi moralo biti najprej predmet ne ohlapnih, približnih pogovorov, ampak trdnih dogovorov na zapisniško verificiranih sejah uredniškega odbora Traditiones.

Pa še to: v povezavi med glavnim urednikom in uredniškim odborom ni dobro, če kaj »škriplje«. Svarilen zgled: čuden »odgovor« na kritiko uvrstitve članka »Oj ta vojaški boben« v Traditiones 24. Čeprav je bila sporna že na seji uredniškega odbora in sem tudi podpisani kot ocenjevalec zbornika nasprotoval uvrstitvi, je članek vendarle izšel, v uvodu pa smo lahko brali tole postilo: »Kolikor se kateri od članov uredniškega odbora od njega ograjuje, prevzemam za njegovo objavo popolnoma osebno odgovornost.« Komentar: ali niso uredniški odbori, ocenjevalci in podobne institucije in funkcije odveč, če ne morejo zajeziti neke »popolnoma osebne odgovornosti«?! O sprejemu ali nesprejemu članka bi bili morali na omenjeni seji takoj glasovati in pokazati odločnost odbora.

Helena Ložar-Podlogar

Bibliografija Nika Kureta 1986–1995*

(z dopolnilom za leto 1985)

1985

(Oc.) Švile prerokile. Koroška različica Sibilinih prerokb. Uredila, izdala in spremno besedo napisala dr. Herta Lausegger. Celovec, Mohorjeva družba, 1985. Traditiones 14/1985, str. 220–221.

(Oc.) Antonijević Dragoslav, Obredi i običaji balkanskih stočara. Beograd 1982. – Traditiones 14/1985, str. 221.

(Oc.) Le folklore de l'enfance. Actes du colloque organisé par la Commission des Arts et des Traditions Populaires. Bruxelles 1982. – Traditiones 14/1985, str. 225–226.

1986

Slovenska koledniška dramatika. – Ljubljana, Slovenska matica, 1986, 280 str.

Razglednice Maksima Gasparija. Die Postkarten Maksim Gasparis. – Gasparijeve razglednice. Katalog k razstavi. Titovo Velenje, 1986, str. 3–11.

1987

Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Prvi del 2. snopič. Gradivo za narodopisje Slovencev 3, Ljubljana, SAZU, 1987, str. 113–224.

Le pastorali popolari dell'Europa Centrale. – Il Presepio (Roma) 1987, št. 132.

Začetki slovenskega radia. (Ob 60-letnici). – Mohorjev koledar za leto 1988 (izšlo 1987), str. 134–136.

(Oc.) Leopold Kretzenbacher, Ethnologia Europea, München 1986. – Traditiones 16/1987, str. 378–379.

Alpes Orientales. – Enciklopedija Slovenije 1, 1987, str. 50.

Božična igra. – Enciklopedija Slovenije 1, 1987, str. 351–352.

Božično-novoletne šege. – Enciklopedija Slovenije 1, 1987, str. 352.

* Bibiografijo etnoloških objav Nika Kureta za leta 1934–1976 glej v Traditiones 5–6/1979, str. 18–30 in za leta 1977–1985 v Traditiones 15/1986, str. 271–274.

1988

Pozabljeni obhod. – Traditiones 17/1988, str. 143–147.
Audiatur et altera pars. – Traditiones 17/1988, str. 367–369.
Čaranje. – Enciklopedija Slovenije 2, 1988, str. 91.
Češčenje svetnikov. – Enciklopedija Slovenije 2, 1988, str. 114–115.
Dan mrtvih. – Enciklopedija Slovenije 2, 1988, str. 175.

1989

Igra »Hiems et Aestas« jezuitskih dijakov l.1651 v Ljubljani. – Traditiones 18/1989, str. 107–113.
Versko (duhovno) gledališče na Slovenskem v obdobju baroka. – Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. (Obdobja 9) Ljubljana 1989, str. 395–416.
Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Prvi del, 3. snopič. Gradivo za narodopisje Slovencev 3, Ljubljana, SAZU, 1989, str. 225–331.
Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime I.–II. Ljubljana, Družina, 1989, 621 in 627 strani.
Moje ročne lutke. Ob petdesetletnici Pavlihe. – Lutka, revija za lutkovno kulturo, 44, 1989, str. 18–26.
Vilko Novak 80-letnik. – Mohorjev koledar za leto 1990, Celje, Mohorjeva družba, 1989, str. 160–161.
Milko Matičetov sedemdesetletnik. – Delo, 12. septembra 1989.
Fantovščina. – Enciklopedija Slovenije 3, 1989, str. 86.
Godovanje. – Enciklopedija Slovenije 3, 1989, str. 258.
Obuti maček, Ostržek. Priredil N.K. Videokaseta 1988, Založba kaset in plošč RTV.

1990

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. – Enciklopedija Slovenije 4, 1990, 162.
Igre odraslih. – Enciklopedija Slovenije 4, 1990, str. 102.
Jaslice. – Enciklopedija Slovenije 4,1990, str. 273.
Jurjevanje. - Enciklopedija Slovenije 4, 1990, str. 358.

1991

Naše panonske Licije.– Razprave SAZU II/XIV. Ljubljana 1991, str. 165–182.
Spremna beseda. – Traditiones 20/1991, 7.
Domači in tuji delež v obrednih obhodih Slovencev. – Traditiones 20/1991, str. 67–78.
Zanimiva oblika ljudskega lutkarstva na Slovenskem. – Lutka, revija za lutkovno kulturo št. 45–46, 1991, str. 46–59.
Spremni tekst za zloženko »Razstava jaslic 1991«. Ljubljana 1991.
Dvanajsterodnevje (Dodekahemeron). – Tretji dan 21, 1991, št. 3, (december), 4–5.
Korant. – Enciklopedija Slovenije 5, 1991, str. 266–267.
Koledovanje. – Enciklopedija Slovenije 5, 1991, str. 197–198.
(Oc.) Roman Gašperin, Enci benci na kamenci. Slovensko otroško izročilo. Lesce 1990. – Traditiones 20/1991, str. 227.
(Intervju) Sedanjost raste iz preteklosti. Slovenec 75, 1991, št. 78, 25. 9. 1991, str. 8. (Pogovarjala sta se Fišer M. in Fridl I.)

1992

Prezrti spisi o Slovencih. – Traditiones 21/1992, str. 137–152.

Slovenica iz bibliografije Leopolda Kretzenbacherja. – Traditiones 21/1992, str. 194–198.

Dr. Tone Cevc – šestdesetletnik. – Traditiones 21/1992, str. 185–186.

Dr. Pavle Zablatnik – osemdesetletnik. – Traditiones 21/1992, str. 191–192.

Ljudsko gledališče. – Enciklopedija Slovenije 6, 1992, str. 299–300.

Ljudsko verovanje. – Enciklopedija Slovenije 6, 1992, str. 302–303.

Dvajset let etnološkega zbornika Traditiones. (Prikaz urednikovanja dr. Nika Kureta 1972–1974). – Delo 34, št. 41, 20. februarja 1992, str. 6.

Anna Wambrechtsamer. (Spremni zapis na ščitnem ovitku k 6. izdaji Kuretovega prevoda romana Anne Wambrechtsamer Danes grofje celjski in nikdar več. – Ljubljana, Mladinska knjiga, 1992.

(Intervju) Dr. Niko Kuret, starosta slovenskih etnologov. (Pogovarjala se je Darja Skrt.) – Glasnik Slovenskega etnološkega društva 32/1992, št. 3, str. 2–7.

(Oc.) Herbert Paulitsch, Das Phänomen bukovništvo. – Glasnik Slovenskega etnološkega društva 32/1992, št. 1–2, str. 47–49.

(Oc.) Pavle Zablatnik, Volksbrauchtum der Kärntner Slowenen. Celovec/Klagenfurt, Mohorjeva, 1992. – Traditiones 21/1992, str. 284–285.

(Intervju) Nagrajevala ga je tujina. 7 D, 21/1992, št. 50 (16. december 1992), str. 16–17. (Pogovarjala se je G. Marinovič.)

1993

Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Drugi del. 1. snopič. – Gradivo za narodopisje Slovencev 5, Ljubljana, SAZU, 1993, 160 str.

Dve nemški pasijonski predstavi v Kranju (1730–1771). – Traditiones 22 /1993, str. 55–68.

(Nekrolog) Pavletu Zablatniku v spomin. – Traditiones 22/1993, str. 145–146.

Umrl je Pavle Zablatnik. – Slovenec, 1. junij 1993, str. 3.

Domače in jutrovske jaslice. – Slovenec, 24. december 1993, Sobotno branje, str. 34.

Maškara. – Enciklopedija Slovenije 7, 1993, str. 17–18. (Skupaj z N. Križnarjem).

Umrl je Pavle Zablatnik, Glasnik Slovenskega etnološkega društva 33/1993, št. 2, str. 67.

1994

Beseda »baba« v narodopisju. – Traditiones 23/1994, str. 15–18.

Zum Namen der Mittwinterfrau. – Innovation und Wandel. Festschrift für Oskar Moser zum 80. Geburtstag. Graz 1994, str. 241–248.

Jaslice iz krušnega testa. – Uvodna beseda h knjigi Marije Korošec Božičnik: Testene jaslice. Ljubljana, MD, 1994.

(Oc.) Damjan J. Ovsec, Velika knjiga o praznikih. Ljubljana, Domus, 1994. – Traditiones 23/1994, str. 399.

1995

Sredozimske maske. Poglavje iz primerjalnega narodopisja. – Etnolog 5 (LVI), 1995, str. 13–49.

Praznik. Enciklopedija Slovenije 9, 1995, 247–248. (soavtor Helena Ložar-Podlogar).

1996

Das festliche Jahr der Slowenen. Brauchtum im Jahreslauf. Geleitwort Leopold Kretzenbacher. Einleitung Vilko Novak. Celovec, Mohorjeva založba, 1996, 254 str.

Stane Granda

Sergij Vilfan (1919–1996)

16. marca je po krajši bolezni, potem ko je celo kazalo, da bo tudi tokrat zmagala njegova neupogljiva volja, praktično sredi dela in poln načrtov, omahnil akad. prof. dr. Sergij Vilfan, zaslužni profesor ljubljanske univerze in član številnih domačih in tujih znanstvenih združenj. Po osnovni izobrazbi je bil pravnik, po znanstvenih delih pa pravni zgodovinar, specialist za gospodarsko in socialno zgodovino, zgodovino mest, arhivistiko in etnografijo. Slednjo smo dali na zadnje mesto zgolj slučajno, kajti po srcu mu je bila veliko bližja kot nekatere druge vede. Nenazadnje se z njegovim imenovanjem za honorarnega strokovnega sodelavca za slovensko narodopisje SAZU 1949. leta začenja njegov vzpon z dna, kamor ga je potisnila povojna oblast.

Sergij Vilfan se je rodil 5. aprila 1919 v Trstu v ugledni slovenski družini, ki je dala Slovencem številne znane osebnosti. Zaradi očetove zaposlitve se je šolal po mnogih jugoslovanskih mestih, pa tudi na Dunaju, kjer je obiskoval odlično gimnazijo Škotov. Že domače okolje kot tudi študij so ga oblikovali v enega najbolj perspektivnih predvojnih intelektualcev, ki so mu vsi napovedali bleščečo mednarodno kariero. Ker ni bil pripravljen sprejeti uradne predpisane revolucionarne ideologije, je bil po vojni poslan v Grosuplje kot pravni referent tamkajšnjega Okrajnega ljudskega odbora, čeprav je bil že od 1942. leta doktor prava. Po zaslugi prijateljev, zlasti dr. Jožeta Šorna, je prišel 1950. leta v ljubljanski Mestni arhiv in mu bil zvest vse do 31.1.1972., čeprav je že nekaj mesecev poprej postal redni profesor za občo in narodno pravno zgodovino ljubljanske pravne fakultete.

Pokojni profesor Sergij Vilfan se je takoj po študiju opredelil za pravno zgodovino, ki pa jo je v veliki meri kombiniral z etnografijo To pokažejo že naslovi njegovih prvih razprav: Dva pojava ljudskega prava med Slovenci v 16. stoletju (Slovenski pravnik 57,1943,219–235.), Valvazorjevo poročilo o županskih sodiščih (Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 24,1943,84–89.), Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah (Etnolog 16,1943,3–29.), Očrt slovenskega pravnega narodopisja (Narodopisje Slovencev 1,Ljubljana 1944,217–262.),idr.. Po vojni je tudi na podlagi temeljitih terenskih raziskovanj napisal odmevno razpravo Od vinskega hrama do bajte (Slovenski etnograf 5, 1952,107–142.), ki ga je tesneje povezala s slovenskimi agrarnimi zgodovinarji. Nato se je vsa nadaljnja desetletja neprestano in zelo intenzivno ukvarjal s celo paleto vprašanj iz naše preteklosti, pri čemer je silno rad kombiniral metode pravne zgodovine, zgodovinopisja in etnologije. Metodološko je bil sila iznajdljiv, zato ni bil suženj znanstvenih teorij in metod. Vedno je znal uporabiti tisto, ki je bila za raziskovalni problem najprimernejša. Nikoli ne bom pozabil, kako natančno je na primer znal analizirati Valvazorjeve grafike, in kako je iz navidezno nepomembnega detajla znal izluščiti bistvo risbe. Prisotni smo mislili, da je to grad, on pa nam je pokazal kmetiča, ki nese v grad kokoš ali petelina. Zelo pozorno je znal opazovati naravo in natanko prisluhniti vsebini ljudske pesmi. Zdi se mi, da je bila nekako v skladu z njegovo etnografsko usmerjenostjo tudi njegova skrb za lep jezik, pri čemer se je še zlasti zavzemal za slovenske domače in umetne izraze. Motile so ga tuje slovenske izposojenke, zlasti hrvatizmi, srbizmi in turcizmi. Privatno se je raje nagibal k nemški popačenki, še zlasti, če je bila na široko udomačena, znana in dovolj povedna, medtem ko je »slovenski« izraz prinašal samo zmedo. Škoda, da mu slovenski jezikovni puristi niso znali prisluhniti, saj je bil ne le poliglot, ampak je imel tudi sijajen posluh za jezik. Spominjam se, kako ga je motilo pisanje Ljubljana. Po njegovem sta bila oba j čista panslovanska navlaka. Ni slučajno, da so ga mnogi prosili za članstvo v različnih terminoloških komisijah, čeprav ga niso bili sposobni dojeti.

Profesor Vilfan je izhajal iz edino logičnega načela, da je vse, kar je na našem ozemlju, naše. Tuja mu je bila nacionalistična agresivnost, tako sosedov kot naša

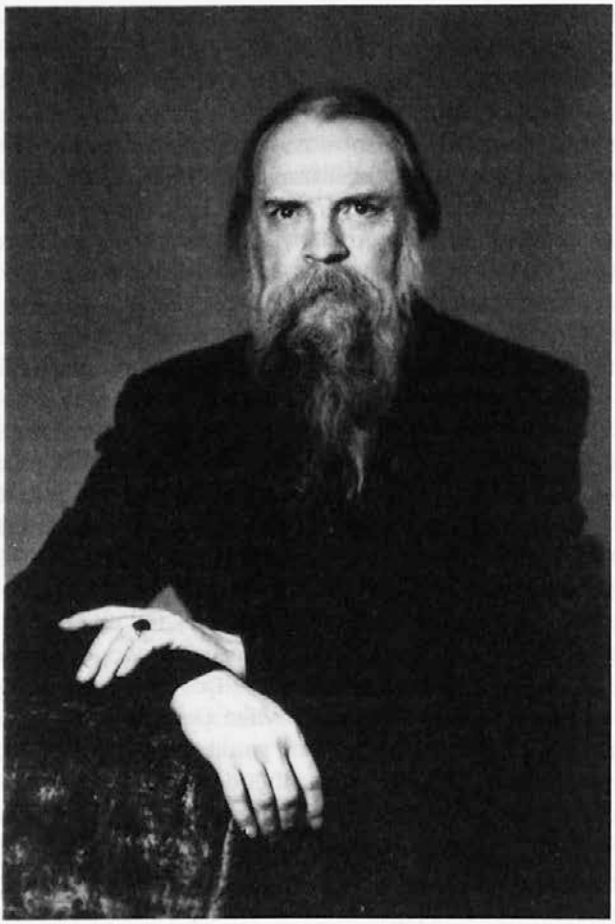
lastna. Zlasti iz slednje se je zelo rad ponorčeval, saj nam resnično ni v čast, zlasti ne v znanosti. Spominjam se razgovorov o slovenski etnogenezi, kjer je pogosto samo nakazal, s kom in s čim se ne strinja. Žal mu časi niso bili najbolj naklonjeni in je marsikaj, kar mu je že dolgo ležalo na duši, uspel napisati šele v zadnjih letih.

Delo akademika Sergija Vilfana kot etnologa zasluži samostojno in temeljito študijo. V teh žalostnih trenutkih je za kaj takega prezgodaj. Vedo, ki ji je ostal zvest do smrti, je sprva razumel kot historično, ki govori »o tvornosti in tradicijah ljudstva, v ta okvir pa spada tudi ljudsko pravo, pravno narodopisje mora kavzalno in ne samo deskriptivno študirati aktivnost ljudstva v pravnem življenju«. Kasneje je svoje teoretične poglede in neposredno raziskovalno delo razširil na vsa področja etnologije. Pri tem še zlasti ne bi smeli spregledati tudi njegovega intimnega odnosa do etnologije, za katero se mi dozdeva, da jo je imel raje kot zgodovino.To sodim po njegovih zunanjih reakcijah. Rad sem ga opazoval med ljudmi. Vedno znova sem dobival občutek, da ob srečanjih ni nikogar tako prisrčno pozdravljal kot ravno svojih nekdanjih sodelavcev s področja etnologije. Takrat je kar zažarel, postal ves mladosten, nekonvencionalen. Čeprav je bil zelo zaposlen in poln načrtov, si je vedno vzel čas za njih. Veljalo bi posnemati njegove metode znanstvenega dela, predvsem pa odprtost za rezultate, pa naj bodo že kakršni koli. Spominjam se, kako mi je večkrat dejal: »Potrebno je temeljito in pošteno delati. Če si upošteval oba kriterija, potem rezultat svojega dela kar najhitreje objavi. Naj te ne skrbi, če jih bodo čez čas popravili. Veliko lažje je namreč popravljati tuje napake, kot pisati na novo. Resnično težko je namreč takrat, ko se nimaš na kaj nasloniti in nikogar popravljati ali dopolnjevati!« Bil je demokrat, v znanosti in zasebno, vendar hud nasprotnik površnosti in neumnosti. Tu ni bil pripravljen sklepati nikakršnih kompromisov. Ljudje njegovega kova na Slovenskem vse bolj manjkajo. Osamosvojitvene evforije Slovenci nismo doživeli, ampak smo priča nasprotnemu udarcu, ki pomen vsega, kar je slovenskega, minimalizira. To ga je mnogokrat prizadelo. Čeprav se je zavedal svojega »multietničnega porekla«, ga to nikakor ni oviralo pri izkazovanju zvestobe zemlji in kulturi, iz katere je izšel. Zanj to ni bilo breme, ampak prednost. Čeprav je bil poliglot in »multikulturen« in mu je bil zato svet kot na dlani, saj se v mednarodnih krogih ni znal le ustrezno obnašati, ampak se je v njih tudi izvrstno počutil, je bil neomajno privržen našim krajem in ljudem. Zadnje čase je pogosto zmajeval z glavo zaradi številnih vprašanj, zlasti na področju organizacije znanstvenega dela, modnih znanstvenih metod in slepega sledenja modnim muham. Tako je lansko leto demonstrativno zapustil predavanje nekega tujca, ki se nam je vsiljeval kot »apostol« historične psihologije. Ni ga motil nov pristop, nasprotno, zanimal ga je. Zato je tudi prišel na predavanje. Ni pa prenesel neznanja, zlasti pa ne klečeplazenja pred tujci in namišljenimi avtoritetami. Čudil se je teoretiziranju nekaterih mlajših kolegov, ki so metode znanstvenega dela poznali le iz knjig. Odklanjal je danes tako razširjeno samopoveličevanje, ki znanost pelje v ceneno komercializacijo. Tuji so mu bili tudi kompleksi mlajših slovenskih znanstvenih povzpetnežev, ki svojo nezmožnost za uveljavitev doma kompenzirajo na mednarodnih simpozijih sumljivih znanstvenih kvalitet in to prikazujejo kot višek znanstvenega raziskovanja na Slovenskem. Ob vsem tem pa ima ravno pokojni Sergij Vilfan med slovenskimi znanstveniki na področju humanistike verjetno najobsežnejšo mednarodno bibliografijo v zadnjih desetletjih.

Ne bi bilo prav, če se ga spominjali le kot izvrstnega in mnogostranskega strokovnjaka. Ohranimo ga v spominu tudi kot človeka in Slovenca ter krenimo po poti, ki nam jo je nakazal s svojim odnosom do etnologije in s svojimi rezultati na tem področju.

Milko Matičetov

Ob izgubi Nikite I. Tolstoja (1923–1996)

Dne 29. junija so z veleposlaništva RS v Moskvi po telefonu sporočili v Ljubljano Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, da je prejšnji večer umrl Nikita Iljič Tolstoj, dopisni član (od 23.4.1987) v njenem razredu za filološke in literarne vede. Rojen v Vrščcu 15.4.1923, je po koncu 2. svetovne vojske 1945. odšel s starši v Moskvo. Tja je kot doto prinesel s sabo z juga poznavanje jezikov in razmer v adoptivni domovini (kjer je bil nekaj časa tudi v partizanih), pa še vrsto prijateljskih povezav. Veselje do filološkega dela mu je še v domači »šoli« vlil oče Ilja Iljič, leksikograf. Po slavistični diplomi 1950. se je Nikiti Iljiču odprla pot v Inštitut za slavistiko in balkanistiko pri akademiji znanosti, kjer je čez čas prevzel vodenje folklorističnega oddelka. V sedemdesetih letih pa je na moskovski državni univerzi dosegel profesuro za staro cerkveno slovanščino in slovansko jezikoslovje.

Na Tolstojevo pobudo so se v Polesju 1962. začele jezikovne raziskave, ki sta se jih skupaj lotila že omenjeni moskovski inštitut in jezikoslovni inštitut beloruske akademije znanosti v Minsku. Sadovi teh zgodnjih raziskav sta zbornika »Polesje« in »Leksika Polesja« (oba 1968) in »Leksika Palessja u prastory i čase« (Minsk 1971). Do nadaljevanja raziskav jezika in tradicionalne kulture Polesja je prišlo v sedemdesetih letih (1974). Ta druga stopnja - poglobljena in razširjena - se je raztegnila še v osemdeseta leta in pustila več tiskanih sledov od prve; bila je tudi neke vrste »potujoči seminar« in kovačnica terenskih raziskovavcev jezika, kakor razbiramo iz kronike poleških odprav (gl. Polesskij etnolingvističeskij sbornik. M. 1983, 280-5). Pod naslovom »Slavjanskij in balkanskij fol'klor« (SBF) je v letih 1971–1995 izšlo osem zbornikov (1971, 1978, 1981, 1984, 1986, 1989, 1994, 1995); z objavami iz Polesja sta bila najbolj bogata zbornika 1978 in 1995; poleški delež vmes ni izginil, le šibkejši je bil, ker so zraven prihajale pomembne teoretične razprave, splošnoslovanske komparativne teme, z gradivom iz drugih dežel - slovanskih (Srbije) ali neslovanskih (Grčije, Romunije) - včasih z omejitvijo na neruske avtorje (npr. 1989, Slovenci nismo bili izvzeti). Zunaj te serije je treba omeniti zbornik znanstvenih razprav »Areal'nye issledovanija v jazykoznanii i etnografii (jazyk i etnos)« iz leta 1983 in - kot vrh ali krono vseh prizadevanj - »SLAVJANSKIE DREVNOSTI. Etnolingvističeskij slovar' pod redakciej N. I. Tolstogo«. Od načrtovanih pet zvezkov je prvi, A - G, izšel leta 1995 na 580 straneh velikega formata.

Med manjšimi, vendar posrečenimi izdajateljskimi dejanji Nikite Iljiča je obuditev ruske strokovne revije »Živaja starina«, zaspale sredi prve svetovne vojske. Ta Trnuljčica je spala samo dobrega tričetrt stoletja, ne da bi morala čakati rešitve sto let kot njena sestra iz pravljice. Prva, peterburška serija revije (ustanovil jo je V. I. Lamanski 1890) si je v 25 letih življenja pridobila po slovanskem svetu dosti prijateljev. Mi se v nji najbolj veselimo pisem I. I. Sreznjevskega materi (ŽSt 1891; slovenski delež iz leta 1841 je prevedel za DS 1899 Ivan Merhar) in razprav A. N. Haruzina o gorenjski hiši (ŽSt 1902, pionirsko delo o naši podeželski arhitekturi). Drugi, moskovski »Živi starini«, s podnaslovom »Žurnal o russkom folklore i tradicionnoj kul'ture« je njen princ-rešitelj pravzaprav omejil doseg in ji namenil nekoliko drugačno vlogo. Ker pa je revija komaj dobro shodila, o nji ni še primerno dajati sodb. Doslej je izšlo vsega enajst številk; zadnja - 1996/3 - prinaša na notranji strani ovitka podobo rajnega urednika, njegovi ožji sodelavci pa so mu napisali zraven nekaj ganljivih besed v slovo.

Med lastnostmi Tolstoja, človeka, smo občudovali njegovo naravno skromnost, optimizem, pripravljenost prisluhniti vsakomur, potrpežljivost v stikih z znanimi ali neznanimi sogovorniki. Na mednarodnem slavističnem kongresu 1984. v Kijevu sem bil priča, kako se je obzirno reševal iz živega klobčiča ljudi, ki so po vsi sili hoteli govoriti ž njim; marsikdo bi na njegovem mestu obupal, vzrojil, zbežal, karkoli, on pa

je nevoljen odslovil samo slavistko, ki ga je imenovala »Nikolaj«! Iz njegovih ust nisem nikdar slišal žal besede čez kogarkoli; če je kdaj vendarle imel o kom kritične pripombe, jih je tako zasukal, da ne bi moglo priti do zamere ali zaboleti. Mogoče je tudi to prispevalo svoje k priljubljenosti Nikite Iljiča med učenci, sodelavci, mlajšimi ali starejšimi kolegi. Deležen je bil spoštovanja in občudovanja, verjetno tudi kot direktni potomec (pravnuk) pisatelja Leva Nikolajeviča, kateremu je bil fizično precej podoben, vendar take zunanje okoliščine ne morejo vplivati na rast ali upadanje znanstvenega slovesa. Nikita Iljič je bil pač stoodstotno strokovnjak, ki za svojo promocijo ne potrebuje nikogaršnje »podpore«, ne od živih ne od umrlih. Zaradi privlačnega podajanja snovi je bil zmerom zaželen predavatelj, ki smo ga imeli nekajkrat priložnost poslušati tudi v Ljubljani. Prvič enkrat že pred 1975: takrat smo ga naprosili, pri starem Slovenskem etnografskem društvu, naj bi nam kaj povedal o zbirateljskem delu v Polesju, kjer so po njegovi zamisli, z njegovimi vprašalnicami in večkrat pod njegovim osebnim vodstvom tekle skupinske folkloristične raziskave. Po uvodnem,predstavitvenem delu je prešel - za ponazorilo - k enemu od doseženih bogatih in mikavnih rezultatov: klicanju dežja[1] ob suši (gl. objave v SBF 1978 in - širše - v izbranih spisih 1995). Najbrž po naključju si je isto snov izbral, ko je zadnjič predaval v Ljubljani, 28. junija 1988, kolektivu Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU. Eden takratnih poslušavcev se spominja, kako je med zelo živahnim predavateljevim opisovanjem poleškega »pluvialnega« obredja zunaj začelo grmeti in deževati: v dvorano SAZU so šli v soncu, ven pa prišli v dežju! Strogo lingvistično je bilo eno samo Tolstojevo predavanje v Ljubljani, junija 1977, ob Nahtigalovem simpoziju v organizaciji oddelka za slovanske jezike in književnosti pri Filozofski fakulteti: K vprašanju o prvi palatalizaciji slovanskih mehkonebnikov. Dobro leto za tem, na 8. mednarodnem slavističnem kongresu pa nam je v Ljubljani 7. septembra 1978 spregovoril - z jezikovnega in etnografskega aspekta - O problemu rekonstrukcije stare slovanske duhovne kulture.

Pri Tolstoju znanstveniku moramo podčrtati tudi dobro poznavanje dosežkov slovenske dialektologije in slovenskega narodopisja. Ob naši besedi *dega* (ki tudi po 1789. - Gutsmann - med Korošci še zmerom živi na Obirskem: Karničar 1990, 137) smo prijetno presenečeni, kako Tolstoj na podlagi Bezlaja (Eseji 1967 in Etim. I 1976) zida po svoje naprej in takole pomaga širiti védenje o naših jezikovnih posebnostih: »Slovenski jezik je ohranil starinski pomen /besede *dega*/, spričan v staroruskem Izborniku Svjatoslava leta 1073« (Jazyk i narodnaja kul'tura. Moskva 1995, 111; prvič 1987). Kdaj se je začel ubadati s slovenskimi jezikovnimi in narodopisnimi vprašanji, bo treba šele preiskati. Vendar poznamo vsaj en zanesljiv terminus ante quem: predavanje, prebrano 1959. na zasedanju slavističnega inštituta akademije znanosti ZSSR ob 30-letnici smrti I. A. Baudouin de Courtenayja (»O delih BdC v zvezi s slovenskim jezikom«, izšlo v Moskvi 1960), kaže obvladanje zadevne problematike, kakršnega si nihče ne bi mogel pridobiti kar tako čez noč. V svojem nadvse skrbnem pregledu je N. I. naštel in deloma pokomentiral osnutka dveh narečnih slovarjev: Rezija, Ter), Baudouinove lastne in tuje terenske zapise folklornega gradiva, korespondenco itn., kar je od leta 1903 ležalo v arhivu Ruske akademije praktično neznano, s signaturo »Fond 102«. To izčrpno Tolstojevo rokopisno »kazalo« je sprožilo prenekatero pobudo za

[1] V izvirniku *Vyzyvanie doždja. - Z asteriskom (zvezdico) pred naslovom so v zborniku ponatisov izbranih Tolstojevih člankov iz leta 1995 (Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike) zaznamovani spisi - ni jih malo! - nastali v sodelovanju z ženo, g. Svetlano Mihajlovno, ki je tudi bila večkratna udeleženka odprav v Polesje.

razprave in dela, ki so danes bodisi že natisnjena bodisi v pripravi, napovedana ali samo predvidena za obdelavo in objavo v prihodnje.

Tolstoja osebno je med najdenim gradivom najbolj zamikal »Rez'janskij slovar'«, ki ga je brž vzel v roke, tako da je 1961. že imel izdelane svoje »Principe«, objavljene kot teze predavanja na leksikografski konferenci v Leningradu (Peterburgu) septembra 1961. Te principe je obsežneje predstavil v uvodu k poskusnemu snopiču Rezijanskega slovarja (črke A-D, v zborniku Slavjanskaja leksikografija i leksikologija. M. 1966, 183-226). Nekoliko dopolnjeni so prišli tudi v verzijo Baudouinovega slovarja, ki so mu v zadnjem desetletju dali dokončno podobo A.D. Duličenko, M. Matičetov in N.I. Tolstoj, ga predložili leta 1995 SAZU, kjer je bil 1996 sprejet za tisk. Grenko pa nam je pri duši, da sam Nikita Iljič, ki je ta dragoceni osnutek prvega, najstarejšega slovenskega in hkrati slovanskega narečnega slovarja odkril in si za objavo prizadeval več kot štirideset let, izida ni dočakal živ. Pa kako se je veselil - ob predvideni predstavitvi končanega dela - srečanja z Rezijo, dolino, kjer je bil ta bogati besedni zaklad pred 125 leti nabran. Nikita Iljič je z neke vzpetine tik pred državno mejo - v spremstvu M. Matičetovega in F. Bezlaja (ki sta bila v Reziji, vsak zase, že 1938 oz. 1939) - sredi 70. let mogel videti na levem, italijanskem bregu hudournika Učja samo zaselek Taw polozè in nekaj manjših zaselkov najjužnejše, najbolj raztresene in najmlajše rezijanske vasi: s potokom, ki se nekaj km niže zliva v Sočo, nosi isto ime - Učja.

Za predstavitev »Rezijanskega slovarja« v Reziji si bo treba pač izmisliti kaj nevsakdanjega, da bi najprimerneje počastili spomin na znanstvenika, ki mu ni bilo dano občudovati to premilo dolino sredi Julijcev, slišati »v živo« njeno starosvetno večglasje in »očutiti citiro«, ob katere zvokih - pravijo v Osojàh - »pà ti mrtvi plèšaö«. Usoda mu je prekmalu namenila drugačno pot: iz Moskve ok. 150 vrst proti jugu, kjer od letošnjega 1. julija leži v miru pri svojih dragih rajnikih v Jasni Poljani, pod brezami, ki mu leto in dan pojejo uspavanko.

Yuri M. Lotman, *Universe of the Mind, A Semiotic Theory of Culture,* Indiana, Bloomington 1990, 288 str.; **Irene Portis-Winner,** *Semiotics of Culture, »The Strange Intruder«,* Brockmeyer, Bochum 1994, 212 str.

Na kakšen način naj raziskovalec (etnolog, zgodovinar idr.) bere neko kulturo ali objektivacije te kulture? Kako naj si etnolog razlaga podobo sveta? Možni so različni odgovori:

Na Slovenskem v povojnem obdobju tako lahko govorimo o neke vrste pozitivizmu, ki ga zanima predvsem odgovor na vprašanje »Was ist eigentlich gewesen?« in na drugi strani nekoliko kasnejša, a v tistem času zelo zanesljiva izbira razlage znotraj dialektičnega materializma, ki je temeljil predvsem na razumevanju kulture oziroma družbenih procesov kot spopada med družbenimi plastmi in kot evolutivnega ter hkrati tudi revolucijskega procesa. To razumevanje je pojmovalo etnologijo kot zgodovinsko in uporabno vedo hkrati. V ta koncept nekako ni sodila Vilka Novaka recepcija (1956) idej Richarda Weissa, ki je znotraj nekaterih psiholoških kategorij iskala neke stalnice v človekovem dojemanju in odzivanju na resničnost. Pod nekaterimi novejšimi vplivi je bil pri nas oblikovan pojem genetičnega strukturalizma. Ta opcija je želela združiti ali pojmovati etnologijo znotraj razumevanja strukture in se izogniti ahistoričnosti strukturalizma.

Ena najresnejših možnosti razlage podobe sveta in kulture je semiotična teorija kulture. Naslanja se na razumevanje sveta, ki je še najbolj razloženo pri Peirceu (pri Portis-Winnerjevi je to bolj, pri Lotmanu manj poudarjeno), Jakobsonu idr.

Knjigi Jurija M. Lotmana in Irene Portis-Winner sta zelo primeren okvir za določitev nekaterih pojmov in zastavitev nekaterih vprašanj.

Kakor pravi Umberto Eco v uvodu k Lotmanovi knjigi, so semiotični sistemi-modeli tisti, ki razlagajo svet in ga po tej razlagi tudi konstruirajo.

Prvo osnovno vprašanje, v katerem je osrediščena semiotična teorija kulture, je razumevanje komunikacijskega procesa in znotraj njega najprej narava znaka, ki je

bodisi binarna (Saussure) bodisi triadna (znak kot ikona, kot indeks ali kot interpretant - Peirce). Odgovor na vprašanje o razmerju med Jaz-Ti-On(i) nam v veliki meri pojasnjuje heterogenost kulture. Izraz, ki ga pri označevanju različnih glasov uporabljamo, je heteroglosija. Vprašanje komunikacije je tudi vprašanje o zaznavanju meja med različnimi znakovnimi sistemi, npr. diskretnim svetom besedil in nediskretnim (kontinuiranim) svetom podobe in zvoka; o določanju in zaznavanju robov med svojim in tujim, med Jaz in On(i).

Komunikacija se dogaja znotraj posebnega semiotičnega prostora, Lotman ga imenuje semiosfera (Portis-Winnerjeva je do rabe tega poimenovanja zadržana). Prostorska podoba sveta je na mnogih nivojih, zato vključuje tako mitološki univerzum kakor znanstveno modeliranje in vsakdanji »common sense«. Ta heterogena mešanica, za katero je značilna asimetrija v vsakem razmerju in v kateri deluje semantična napetost med diskretno in ikonično-kontinuirano podobo sveta, učinkuje kot celota.

Drugo osnovno vprašanje je razmerje med besedilom in sobesedilom in problem razumevanja - dekodiranja oziroma prevajanja besedila. Komunikacija je nenehen proces prevajanja različnih kodnih sistemov.

Zgodovinar ima vedno opravka z besedili, zato je njegova naloga, da jih ustrezno prevede. In pri tem ni pomembno le tisto, kar je zapisano, ampak tudi tisto, kar je izpuščeno ali kar je besedilu umanjkalo. Zgodovinar je tako v velikih težavah, saj ne obstaja enotni kulturni kod niti za krajše časovne preseke, kaj šele za daljša obdobja. Dominante, ki jih uporabljamo za označevanje nekega obdobja, npr. poimenovanje »razsvetljenstvo«, označujejo samo določene segmente neke kulture. Drug problem je, da imajo ta besedila težnjo po pripovedni koherentnosti, ki določene sestavine v prid enovitosti pripovedi opušča. Če pripoved o resničnosti zahteva načrt, to še ne pomeni, da je ta načrt hkrati imanenten resničnosti. Po nekaterih avtorjih (Clifford 1988) gre za vprašanje reprezentacije, ki je obenem tudi vprašanje razmerja med literarnostjo in znanstvenostjo. Vprašanje je, koliko je možno znotraj pripovedi oz. znotraj nove zaključene zgodbe pripovedovati stare zgodbe, ki so že ustvarile poseben svet ikoničnega - kontinuiranega prostora. Tu vedno znova nastaja meja, ki je tvorna in pomeni razliko med diskretnim - nivojem besede in ikoničnim - nivojem podobe. Med različnimi glasovi je tako vedno prostor za nove interpretacije.

Za razumevanje ljudske kulture je zanimivo pojmovanje - delitev, ki jo uporablja Lotman, ko govori o dveh različnih tipih kultur. Prve so pretežno ustne in usmerjene na reprodukcijo, druge pa pretežno pisne in usmerjene na produkcijo besedil. Če pri tem mislimo na razmerje med ljudsko in visoko kulturo v evropskem prostoru, lahko razberemo ustvarjalno dinamiko, ki se skriva v razmerju med pisnim in ustnim, zapisanim in živim jezikom, med »visokim« in »nizkim«, med kulturami različnih plasti.

Prav tako je za razumevanje objektivacij ljudske kulture potrebno vedenje o vedno navzoči večpomenskosti in pa predvsem o estetski funkciji znaka. Naj gledamo karneval ali domače orodje ali stavbo ali poslušamo ljudsko pesem ali anekdoto, vsak znak ima tudi estetsko funkcijo (lahko tudi v obrobni vlogi).

Ali je kulturni spomin nekaj takega kot zakladnica idej, knjig in drugih kulturnih stvaritev? Zgodovina, kot pravi Portis-Winnerjeva, ni zgolj spomin. Po Lotmanu jo je primernejše pojmovati kot generator, ki s tem, ko ustvarja podobe, ustvarja tudi podobo o nas samih. Zdimo se hkrati kot »matrjoške« in udeleženci v neskončnem številu dialogov in »drugi« za druge ljudi, a tudi za nas same. Soustvarjamo in smo soustvarjeni s temi podobami.

Jurij Fikfak

Liliana Daskalova Perkowski, Doroteja Dobreva, Jordanka Koceva, Evgenija Miceva; *Typenverzeichnis der bulgarischen Volksmärchen.* Bearbeitet und herausgegeben von Klaus Roth. FF Communications No. 257, Helsinki 1995, 424 str., 2 zemljevida.

Kazalo bolgarskih ljudskih pravljic je nova knjiga v dolgi vrsti tipskih in motivnih indeksov oz. kazal ljudskih pravljic različnih držav, pokrajin in etničnih skupin. Do danes jih je izšlo že blizu dvesto, kot lahko sklepamo po bibliografiji pripovednih tipnih in motivnih indeksov (1987), ki jo je pri Garland Folklore Bibliographies pripravil David S. Azzolina. Merila in cilji, ki si jih zastavljajo raziskovalci ljudskega pripovedništva, kadar želijo predstaviti pripovedno gradivo s tipskimi indeksi ljudskih pravljic, so različni. Način predstavitve je lahko zelo skop, omejen le na najnujnejše podatke, lahko pa tudi izčrpen. Pri tem naj bi bile pripovedi čimbolj popolno opremljene z najrazličnejšimi opombami, komentarji, celo študijami in predstavljene čimbolj ilustrativno. Včasih obsegajo kazala ljudskih pravljic celo nekatere pripovedi v celoti. Tipski seznam bolgarskih pravljic, ki je pred nami, ni prevod v natančnem smislu besede, ampak je pravzaprav nemška priredba bolgarske izdaje. Redaktor je predvsem zaradi prostorske omejitve skrčil obseg izvirnika skoraj na polovico, kar daje nemški izdaji svoje prednosti, saj je prav zaradi tega zelo pregledna in priročna.

Razvrščanje oz. tipologizacija bolgarskih ljudskih pravljic se je začelo že s študijo Michaila Arnaudova leta 1905, torej šest let pred izidom tipskega kataloga Antti Aarneja. Tako lahko rečemo, da so bile osnove dane že na začetku tega stoletja. Na novo pa se je začelo intenzivno in organizirano delo na tem projektu šele na pobudo Rosice Angelove, ko so konec šestdesetih let začeli pripravljati popis bolgarskih pravljičnih tipov na osnovi mednarodne klasifikacije AaTh (Antti Aarne & Stith Thompson, The Types of the Folktale). Resnično pa je delo steklo l. 1975/76, ko so na Bolgarski akademiji znanosti osnovali skupino štirih sodelavk, ki so si obdelavo gradiva medsebojno razdelile. Tako je Doroteja Dobreva pripravila živalske pravljice in šaljivke, Jordanka Koceva čudežne pravljice, Liliana Daskalova Perkowski legende in pravljice o trdoglavem zmaju, Evgenija Miceva pa novelistične pravljice, medtem ko sta pripovedi po pravljičnih formulah pripravili Doroteja Dobreva in Evgenija Miceva skupaj. Rokopis tipskega seznama bolgarskih ljudskih pravljic je bil pripravljen že leta 1985, a ga je bilo - predvsem zaradi pomanjkanja sredstev - mogoče natisniti šele leta 1993.

V katalog je vključenih okoli 5500 variant ljudskih pripovedi. Obravnavano gradivo je bilo zabeleženo oz. objavljeno predvsem v obdobju od srede 19. stoletja dalje. V delo je bilo pritegnjeno to, kar je bilo zbrano do današnjih dni. Sicer pa izvirajo tako objavljene pripovedi, kakor tudi neobjavljeno arhivsko gradivo s celotnega bolgarskega etničnega področja, torej poleg današnje Republike Bolgarije posega delo še v Albanijo, Republiko Makedonijo, južno Srbijo, severno Grčijo, Turčijo, Romunijo, Besarabijo in Krim. Pripovedi je bilo mogoče razdeliti v 1600 pripovednih tipov, od katerih pa jih kar polovico ni bilo mogoče uvrstiti med ustaljene mednarodne AaTh tipe, zato so avtorice neuvrščene pravljice uvrstile pod nove številke, sledeče AaTh številkam najsorodnejših pripovednih tipov, jih podrobno analizirale in natančno opisale. Težave pri uvrščanju izvirajo iz načina, kako so se bolgarske pripovedi oblikovale in nastajale. Bolgarsko pripovedno izročilo je namreč zaznamovala dinamična in vitalna tradicija pripovedovanja, ki se je v vsej svoji živahnosti ohranila še skoraj do današnjih dni, poleg tega pa se je seveda oblikovalo pod vplivom kulturnega okolja, v katerem je živelo. Področje centralnega

Balkana pa je pomembna regija, ki je bila več stoletij posredniško in prehodno območje med vzhodom in zahodom, med Malo Azijo in Srednjo Evropo. To je področje, ki ga je zaznamovalo tudi dejstvo, da je 500-let pripadalo Osmanskemu kraljestvu. Vse to je seveda vplivalo na svojevrstnost bolgarskega pripovednega izročila in na njegov spreminjajoči se in prožni značaj, ki se zaradi vsega tega razlikuje od severne, srednje in zahodno-evropske tradicije, na kateri je zasnovana mednarodna klasifikacija pravljičnih tipov. Besedila, ki močno odstopajo od osnovnih mednarodnih tipov, so avtorice izločile iz obravnave, še posebej če so se tovrstne pripovedi pojavile le enkrat. Nepopolno predstavljene so tudi erotične šaljivke in pravljice.

Vsak pripovedni tip je predstavljen s številko in naslovom tipa, predstavljena je njegova vsebinska struktura (razčlenitev po epizodah, razčlenitev po motivih), dodane so pripombe k tipu in oznaka variante (vir, geografska lokalizacija, sekundarni viri), navedena je njegova razširjenost in odnos do drugih zvrsti ljudskega izročila.

Nemško izdajo je pripravil Klaus Roth, profesor na univerzi v Münchnu, ki se je posebej specializiral za ljudsko pripovedništvo jugovzhodne Evrope. Z vso odgovornostjo se je lotil težke naloge skrčiti izvirnik z 827 stranmi na približno 424 strani, torej za polovico. Na žalost pa je zaradi tega moral spustiti tudi zelo obsežno stvarno kazalo (v izvirniku 187 strani) in uvodni članek T. Iv. Živkova. Že avtorice so skrajšale zelo podrobne pripombe k tipom in zlasti k variantam, ki jih ima izvirnik. Redaktor pa je priredil oz. pripravil še tujim bralcem zelo koristne registre in priloge ter tako oskrbel znanstveni aparat, ki je namenjen posebej tujim znanstvenikom oz. uporabnikom indeksa. Knjiga je opremljena s prilogami, kot so seznami kratic in krajšav za uporabljane vire in literaturo, razlaga izgovarjave, glosarij ljudskih besed in imen, ki se v obravnavanih bolgarskih pravljicah pojavljajo, seznam področij, okrožij in mest, od koder pravljice izvirajo, z ustreznima zemljevidoma ter seznam zbirk in periodike, kjer so bile ljudske pravljice objavljene.

Čeprav so bile določene pomanjkljivosti in nedoslednosti, kakor tudi nasilna razvrstitev, povezava in klasifikacija pripovednih tipov mednarodnega tipskega indeksa pravljic že večkrat predmet vročih obravnav, vendarle tudi ta knjiga dokazuje neizpodbitno praktično uporabnost AaTh tipskega indeksa, ki bo ostal še dolgo temeljni pripomoček vsakega raziskovalca ljudskega pripovedništva.

Kazalo bolgarskih ljudskih pravljic, ki je skrbno pripravljeno in priročno izdano, bo vsekakor olajšalo raziskovalno delo na področju ljudskega pripovedništva in omogočilo raziskovalcem pravljic v drugih državah primerjavo s pripovednim gradivom osrednjega Balkana.

Monika Kropej

Ljubinko Radenković, *Narodna bajanja kod Južnih Slovena*. Beograd (Prosveta, Balkanološki inštitut SANU) 1996, 347 str., fotografije.

Knjiga o ljudskih zagovorih pri južnih Slovanih je vsekakor pomembno delo, tako na področju ljudske medicine kot na področju južnoslovanskega ljudskega slovstva; obenem je to delo prva primerjalna in sintetična monografija o zagovarjanju pri južnih Slovanih. Avtor L. Radenković je sodelavec Balkanološkega inštituta SANU v Beogradu in eden od ustanoviteljev ter prvi predsednik Znanstvenega društva za slovansko mitologijo in folkloro. Kot odličen strokovnjak na področju folklore, mitologije in

etnolingvistike je lahko proučeval ljudsko zagovarjanje z vseh treh vidikov, kar daje delu še posebno težo.

Knjiga je razdeljena na dva skoraj enako obsežna dela. V prvem delu avtor izčrpno in vsestransko obravnava zagovarjanje in druge tovrstne dejavnosti - rotenje, zaklinjanje, vračenje kot svojevrsten pojav ljudske kulture in ga osvetljuje z vseh možnih vidikov. V drugem delu knjige pa je predstavljeno do sedaj zbrano in dostopno gradivo po posameznih kulturnih in političnih enotah, na področju bivše Jugoslavije in v Bolgariji. Burni politični dogodki v času nastajanja tega dela so seveda pustili nekaj sledov pri njegovi končni podobi, predvsem v smislu meddržavnih razmejitev in ozemeljske razporeditve.

Avtor poudarja, da je postopek zagovarjanja sistem komunikacije med zagovarjalcem in nečistimi silami. V tej obliki ljudskega zdravilstva - največkrat namreč gre za zdravilstvo - vidi avtor predvsem aktivno dejanje, zasnovano na določenih pravilih in znamenjih. Pri tem pa je zelo pomembno poznavanje ljudske magije in simbolike, ker ti elementi v bistvu posredujejo ključ za razumevanje zagovarjanja, ki je seveda del celovite podobe določene kulture. Obratno pa ljudski zagovori - kot ugotavlja avtor - ponujajo izredno možnost za odkrivanje simbolične konstrukcije, ki predstavlja osnovo tradicionalni kulturi, in omogočajo razumevanje modela sveta, ki ga ustvarja človek in v katerega nenehno vgrajuje samega sebe.

Zagovarjanje kot svojevrstno komunikativno dejanje je raziskal najprej z vidika obeh nasprotnih strani: zagovarjalca oz. zagovarjalke - skoraj vedno gre za ženske - na eni in nečiste sile na drugi strani. Natančno je proučil podobo, položaj in vlogo nosilca tega dejanja - torej zdravilca oz. zagovarjalca. Pri tem je predstavil vse sestavine, ki imajo določeno vlogo pri njegovem zagovoritvenem postopku, od zagovarjalčeve priučitve k tej zvrsti ljudske medicine do vzdevkov, ki si jih pri zdravljenju nadene. Opozoril je, da se vražni izreki obravnavajo kot sakralni govor, ki lahko izvira iz pradobe in je zato podrejen strogim pravilom uporabe. K tem pravilom med drugim spada npr. točno izgovarjanje, strogo določena spremljajoča dejanja ob izgovarjanju, kraj in čas postopka ipd. Dotaknil se je jezika zagovarjanja, vloge cerkve v zagovarjalčevem življenju in pri njegovi praksi, kakor tudi magične oz. šamanistične dediščine, kolikor je pustila sledove v njegovi dejavnosti na tem področju. Nato je raziskal predstave o nečistih silah, ki bolezen povzročajo, in jih tipološko razdelil v več skupin. Posebej obravnava uroke oz. uročitve, to se pravi določena stanja in bolezni, ki jih komu namenoma povzroči človek s posebnimi sposobnostmi. Pri tem mdr. opozarja na celovitejši pregled tega pojava pri Južnih Slovanih, t. j. na delo Tihomirja R. Đorđevića, »Zle oči u verovanju Južnih Slovena« (1938).

Sledi natančna analiza vražnih izrekov oz. zagovorov kot samostojnih oblik ljudskega govora, ki jih definira kot »ustaljene govorne obrazce, s katerimi se ustvarja komunikativno dejanje zagovarjanja«. Cilj tega početja je doseči spremembo v zaželeni smeri. Zagovor je po mnenju L. Radenkovića pripoved v obliki formule, v njegovi osnovi je shema dvoboja med zagovarjalcem in njegovimi pomočniki na eni strani ter nečisto silo oz. zlimi bitji na drugi. V bistvu gre za zelo arhaično podobo sveta in osnovno težnjo vzpostaviti red v kaotično stanje, ki je nastalo z boleznijo. Pri tem se Radenković sklicuje na znane raziskovalce indoevropskega izročila, kot so Rybakov, Tolstoj, Uspenski in Toporov.

V sledečih poglavjih se je avtor natančno poglobil v sam dogodek, t. j. v zdravilni postopek z zagovarjanjem. V okviru tega je proučil način ritualnega obnašanja, predmetni svet, ki je v zdravilni postopek vključen, in ki ima pri zdravljenju določen pomen, ter v čas in prostor, ki pri tem nikakor nista nevažna.

Bralec morda pogreša sistematično preglednico različnih tipov zagovorov, ki se na južnoslovanskem področju pojavljajo. Razčlenitev bi lahko temeljila bodisi na različnih tipih bolezni bodisi na stilni podobi zagovora kot besedilnega obrazca; kajti kljub temu, da Radenković svoja izvajanja dosledno podpira s primeri in citati ter opozarja na razlike in sorodnosti, bi bili shematični prikazi dobrodošli, saj so navadno precejšnja opora drugim raziskovalcem, ki se opirajo na tovrstna temeljna dela.

V drugem delu knjige je natančno in kritično predstavljeno oz. ovrednoteno gradivo in literatura v okviru posameznih narodov južnoslovanskega kulturnega območja, ki sta avtorju služila kot vir pri njegovem delu. Lahko rečemo, da so v študijo pritegnjene praktično vse pomembne objave. Opazne so le manjše vrzeli, tako npr. ni omenjena Fr. Kotnikova študija O osnovah naše ljudske medicine (Čas 20, 1942, 75-84), isti: Iz ljudske medicine (Narodopisje Slovencev II, 1952, 122-134); B. Saria, Srednjeveški zagovor iz Stične in njegove paralele (Et 10-11, 1937-1939, 245-254) I. Grafenauer, Ein altpflanzerisch-chthonischer Wurmsegen in der Schweiz und in Slovenien (Alpes Orientales 3, Basileae 1961, 148-152), če navedem nekaj bibliografskih podatkov za slovensko etnično območje.

Avtor je raziskal okoli 2650 zagovornih besedil in različnih opisov čaranja ter pri tem ugotovil, da je v tipološko-kulturološkem smislu mogoče deliti zagovarjanje na tem področju na balkansko skupino in na srednjeevropsko - krščansko skupino. Meja oz. mešano področje med obema je po raziskavah sodeč Hrvaška, sicer pa, kot ugotavlja, od južnoslovanske skupine zagovorov najbolj odstopa slovenska, kjer - razen v Beli krajini - prevladuje vpliv nemške ljudske književnosti. Vplivi naj bi potekali v treh kulturnih krogih - v bizantinskem, romansko-germanskem in islamsko-orientalnem. Delo bi vsekakor še pridobilo na teži, če bi avtor dodatno analiziral položaj južnoslovanskega ljudskega zagovarjanja v širšem kulturnem prostoru.

Knjiga je osnova vsakemu nadaljnjemu študiju na področju ljudske medicine in zagovarjanja pri Južnih Slovanih Zaradi pomembnih ugotovitev, do katerih je avtor pri svojem študiju prišel, pa je pomembna tudi za vsako resnejšo raziskavo ljudskega zagovarjanja v širšem evropskem prostoru. Prav zaradi tega bi bilo zelo važno, da bi bila Radenkovićeva študija prevedena v svetovni jezik, saj bi le tako prodrla čez slovanske meje. Iz prakse vemo, da predstavljata tuj jezik in pisava resno oviro celo v neposredni soseščini med slovanskimi narodi.

Monika Kropej

Marija Makarovič, *Sele in Selani:* narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto, Celovec 1994, 527 strani, 275 ilustracij.

V uvodu avtorica predmet svojega raziskovanja geografsko in zgodovinsko zakoliči, ga metodološko utemelji in predstavi zaledje odločitvi, kako je prišlo do tega, da so bile ravno Sele izbrane za njeno monografsko obdelavo.

Sledi petnajst poglavij, v katerih je snov razčlenjena po geslih, kar daje obsežnemu delu uporabno preglednost: *Naselja in domovi* (splošno o naseljih in domovih, Domovi, Gospodarske stavbe); II. *Gibanje prebivalstva* (število prebivalstva, število rojstev, število smrti, število zakonskih zvez in starost novoporočencev); III. *Družbeni in poklicni sestav* (kmetje, kmetje-delavci, delavci in drugi uslužbenci, kajžarji, gostači, kmečko in nekmečko prebivalstvo v luči družbenega razlikovanja, poklici); IV. *Viri*

preživljanja (poljedelstvo, travništvo, živinoreja, konjereja, ovčereja in kozjereja. prašičereja, zdravljenje živine, perutninarstvo, čebelarstvo, sadjarstvo, nabiralništvo, gozdarstvo, vozarstvo, divji lov, tihotapljenje, nekaj primerov virov preživljanja po posameznih družinah); V. *Delo in razmerje do dela* (delo, razmerje do dela in poklica); *Poraba* (okvirni podatki o družinski porabi, hrana, obleka, gospodarska, stanovanjska in gospodinjska oprema), VII. *Družinska skupnost* (Rodbinski priimki in rodovine, družinski sestav, medsebojni odnosi v družini, vzgoja otrok, stiki s sorodniki); VIII. *Življenjski mejniki* (rojstvo, spoznavanje in poroka, ob umirajočem in umrlem); IX. *Medsebojni stiki in sodelovanja* (medsebojni stiki, medsebojna pomoč); X. *Družabno življenje* (igra otrok in mladine, petje, ples, godci, preprosta glasbila); XI. *Društvena dejavnost* (tamburaško društvo, katoliško prosvetno društvo Planina, Slovenski prosvetno društvo Herman Veliki); XII. *Versko življenje* (obisk nedeljskih in prazničnih maš, molitev, procesije, božjepotništvo, verske združbe, votivna in spominske znamenja, o dajatvah selski cerkvi, odnos Selanov do domačih župnikov, verovanja in uvere); XIII. *Praznično leto* (sv. Miklavž, praznik Brezmadežne, Matijo nosijo, božični čas, sv. Neža, svečnica, pust, velikonočni čas, razni prazniki, delo); XIV. *Znanje, obzorje in ustvarjalnost* (viri znanja, jezikovno in pripovedno znanje, obzorje in ustvarjalnost, družboslovno in naravoslovno znanje, pismenstvo, pesništvo); XV. *Zdravstvo* (o strokovnem zdravljenju, naravno zdravilstvo, magično zdravilstvo, zdravilske bukve, alkoholizem). Sklepna beseda povzema bistvene ugotovitve o tako rekoč poltisočletnem dogajanju občine Sele, ki so ena redkih na avstrijskem Koroškem, kjer je prebivalstvo še strnjeno ohranilo slovensko narodno zavest in »še vsi domačini govorijo slovenski materni jezik« (str. 11). Naravnost presunljivo je, kako poteka proces tihega raznarodovanja in razmerje med slovensko materinščino in slovensko kulturo v tej zvezi, kakor ju opisuje dr. Marija Makarovič: »Potem ko je v skladu z raznarodovalno poniglavostjo doseženo, da je ponemčen poslednji Slovenec v vasi, se vedno znova pokaže isti sprevrženi raznarodovalni sindrom: ljudje zavržejo svoj materni jezik, prvobitno izkaznico slovenske narodnostne istovetnosti, ohranijo pa celovito kulturo svojih slovenskih prednikov...Kazno je, da jih nema govorica slovenske kulturne dediščine sploh ne moti, motil jih je le slovenski jezik, živa in najmočnejša govorica narodnostne opredelitve in pripadnosti. Takšno dvolično pojmovanje narodnostne identitete je navsezadnje tudi razumljivo, saj živijo in delajo v istem okolju in v isti skupnosti sosedov oziroma vaščanov, kot so živeli pred ponemčitvijo. Nerazumljivo pa je, da se pri obravnavanju kulturnih pojavov, ki so jih očitno oblikovali in preoblikovali Slovenci, ne izkažejo nekateri sicer pronicljivi avstrijski strokovnjaki in znanstveniki. Vsekakor bi izpolnili samo osnovno znanstveno poslanstvo, če bi priznali in dopustili, da je ta ali oni kulturni pojav nastajal in se ustvarjalno spreminjal povsem svojsko pri koroških Slovencih, pa naj je bil slovanskega izvora ali pa se je napajal ob tujih, na primer romanskih in germanskih kulturah.«

Marija Makarovič navaja konkretne zglede takega narodnostno identifikacijskega sprenevedanja na primerih ljudske noše, štehvanja, odstranjevanja »čisto nenevarnih, preprostih ljudskih pobožnih napisov na kapelicah in križevih potih«, ker morajo (?! op. MS) v ponemčenih ali skoraj ponemčenih krajih izginiti vse priče o nekdanjem slovenskem življu, je treba napise izbrisati, kapelice in križeve poti pa lahko ostanejo, ker so jezikovno nemi...Takšna in podobna spoznanja o zatajevanju in odmiranju slovenske kulturne identitete in o prilaščanju ter vraščanju kulture manjšinjske skupnosti v kulturo zdaj že večinskega, nemško govorečega prebivalstva na Koroškem so tudi vplivala na to, »da se je avtorica odločila za monografsko obdelovanje Sel in Selanov«.

Na koncu je obsežen seznam virov in literature, urejen po abecednem redu in enako seznam stodvaindvajsetih pripovedovalcev-informatorjev. Izredno posrečeno in domiselno je avtorica rešila vprašanje citiranja zaupnih podatkov v kočljivih zadevah. Ni jih navajala imensko, ampak z oznako (Z)aupno: »S črko Z so označeni podatki tistih oseb, ki so sicer imenoma navedene v seznamu pripovedovalcev in so torej tudi citirane pod ustrezno številko. Pri nekaterih in deloma bolj kočljivih podatkih pa so te osebe želele, naj jih navedem pod Z(aupno).« Delu ustrezen je tudi obsežen seznam slikovnega gradiva (275 enot) in navedba tistih, ki so jih preskrbeli.

Delo, ki je avtorici v čast, stroki v korist, prebivalcem Sel v ponos in slovenskemu rodu na avstrijskem Koroškem v spomin.

Marija Stanonik

Tako smo živeli. Življenjepisi koroških Slovencev. Uredila Marija Makarovič. I-III, Celovec (Krščanska kulturna zveza) 1993, 1994, 1995; 195, 222, 232 strani, fotografije.

Kot pove že naslov tega obsežnega dela - Tako smo živeli - so v njem zbrane življenjske zgodbe oz. bolje zgodbe iz življenja preprostih, t. im. »navadnih« ljudi, torej ne posameznikov, ki bi krojili zgodovino in odločujoče posegali v njen razvoj, ampak ljudi, ki so v določenem času in določenem okolju doživljali posledice »zgodovinskih« dogajanj. Do zdaj so izšle tri knjige, po marljivosti avtorice oz. urednice dr. Marije Makarovič in po navdušenju samih pripovedovalcev sodeč pa lahko sklepamo, da bodo tem trem knjigam prav kmalu sledila nadaljevanja.

Avtorica knjige, priznana slovenska etnologinja in že kar nekaj let »spiritus agens« Slovenskega narodopisnega inštituta Urbana Jarnika pri Krščanski kulturni zvezi v Celovcu, dr. Marija Makarovič, je uredila skupno 51 pripovedi različnih pripovedovalcev iz raznih krajev avstrijske Koroške, od Zahomca do Vogrč, iz Globasnice, Št. Jakoba v Rožu, Št. Lenarta pri Sedmih studencih in še od kod. Kot pove dr. Makarovičeva v uvodu, so začeli zapisovati zgodbe iz življenja sprva udeleženci dopustniških dnevov v Katoliškem domu Sodalitas v Tinjah, potem, ko jih je za to navdušila ona sama l. 1985, ko je imela tam svoje prvo predavanje.

Nekateri so avtobiografske pripovedi zapisali sami, drugi pa so jih raje pripovedovali dr. Makarovičevi ustno. Zlasti za tiste, ki so se odločili, da bodo svoja osebna doživetja zapisali, je dr. Makarovičeva sestavila posebno vprašalnico, ki jo je tudi objavila na koncu prve knjige (mimogrede, knjiga je bila razprodana že po nekaj mesecih); zanje in pa za tiste, ki bi želeli sodelovati z zapisovanjem avtobiografskih pričevanj, pa je pripravila tudi posebne seminarje. Tako so že v drugi knjigi priskočili na pomoč pri zapisovanju biografij trije sodelavci: Micka Miškulnikova, Maja Logar in Aleksander Tolmaier, zadnja dva sta svoje delo nadaljevala tudi pri tretji knjigi. Zasluge za končno obliko besedil pa ima še odlični in zavzeti lektor Franc Vrbinc, ki je popravljal včasih kar zamotano napisane pripovedi. Drugi in tretji knjigi je dodan slovarček narečnih in manj znanih izrazov (čeprav tega ali onega v njem ne najdemo), kar pride bralcu, kljub temu da so besedila več ali manj poknjižena, pogosto zelo prav. Morda bodo v tem, da so besedila zapisana v bolj ali manj poknjiženem jeziku, nekateri bralci knjige našli kamen spotike, vendar pa bi bila knjiga spisana v narečju, še posebej pa opremljena z vsemi dialektološkimi »okraski«, zelo težko berljiva in bi torej izgubila svoj prvotni namen - predstaviti osebna doživljanja določenega trenutka v

določenih okoliščinah ter predstaviti življenjske usode posameznikov širokemu krogu bralcev; kajti malokdo bi se spuščal v zamudno branje. Morda bi lahko v nadaljevanjih poskušali rešiti kožo kozi in zadovoljiti volka s tem, da bi knjigam dodali kaseto z dialektološko neoporečno posnetimi besedili vsaj nekaterih pripovedovalcev, kar bi vsem, ki se za to zanimajo, omogočilo verno spoznavanje govorjene besede, narečje oz. govor pa bi bila tudi ustrezno dokumentirana.

Drugo, kar pa bodo morda pogrešali raziskovalci t. im. »ustne zgodovine« («oral history»), ki je avtobiografsko pripoved vključila v svoj metodološki pristop, je analiza oz. kontekstualizacija teh pričevanj, torej nadgradnja strokovno zbranega gradiva. Vendar pa bi se s tem izgubil precejšen del poetičnosti zbranih pričevanj o življenjskih usodah ljudi, zapisanih neposredno, doživeto, včasih malo okorno, včasih pesniško, vedno pa zanimivo in domače.

Zbranih je 51 pričevanj o različnih življenjskih usodah starejših in, kot pravi dr. Makarovičeva, malo manj starih ljudi. Najstarejša sogovornica bo kmalu dopolnila sto let (vendar je svojo pripoved napisala že dolgo prej, leta 1983), medtem ko so mlajši v svojih šestdesetih. Pripovedi so zelo različne, nekatere izčrpnejše, druge prav kratke in skope. V njih so shranjeni spomini na mladost, bodisi prijetni - o družinskem življenju, praznovanjih, in drugih veselih dogodkih, bodisi mučni in težki - o vojnih letih, izgubi najdražjih, težkem življenju. Nekateri pripovedovalci oz. zapisovalci so vključili v svojo izpoved tudi anekdote, zgodbice in povedke, ki so jim jih pripovedovali v mladosti in so jim ostale živo v spominu. Še posebej močno izstopa v tem zapis Flore Rauter (zgoraj omenjene najstarejše sogovornice, ki ji je tudi posvečena tretja knjiga), rojene v Št. Lenartu pri Sedmih jezerih. Njena zgodba je tudi izrazito najdaljša od vseh zbranih in obsega skoraj sto strani.

Zlasti kadar pripovedovalci govoré o dogajanju na vasi v starejših obdobjih, lahko zaslutimo, da morda ne gre le za stvarne obrise dogodka ali dogajanja, pač pa za dograditev zgodbe oz. spomina na dogajanje. Pri avtobiografskih pripovedih in spominih moramo vedno upoštevati, da prihaja do prepletov med zgodovino in družbo, posameznikom in družbo, zgodovino in spominom, in da so pripovedni prikazi lastnega življenja vedno le izraz osebnega doživljanja. Pripovedovalec svoja dojemanja bolj ali manj vedno gradi v sozvočju časa in okoliščin. Prav raznolikost spomina in načina razmišljanja dajeta pripovedim svoj čar in pestrost, medtem ko dajeta pripovedni stil in predstavitev samega sebe avtobiografski pripovedi njeno zunanjo podobo.

V delu, ki je pred nami, je urednici knjige dr. Mariji Makarovič uspelo ujeti sozvočje jezika, življenja in osebnega doživljanja posameznikov v ravno pravi meri in v vsej raznolikosti, ki jo omogoča raziskava na manjšem geografskem območju.

Monika Kropej

Marija Kozar: *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem.* A Magyarországi Szlovének néprajzi szótára. Zveza Slovencev na Madžarskem, Monošter in Savaria Múzeum, Szombathely 1996, 224 str., ilustr.

Prvi slovenski etnološki slovar so dobili Slovenci na Madžarskem, sestavila pa ga je Marija Kozar, etnologinja v etnološkem muzeju Savaria v Sombatelju. O Slovencih na Madžarskem je objavila že dolgo vrsto člankov, predvsem pa knjigi - topografsko raziskavo Slovensko Porabje, 1984 in etnološko monografijo Gornji Senik, 1988. Obe sta

bili, tako kot je tudi slovar, dvojezični, izšli pa sta v okviru projekta Način življenja Slovencev v 20. stoletju. Tako je Marija Kozar z načrtnim raziskovanjem od topografije prek monografije do slovarja dosegla, da je Slovensko Porabje v letih njenega delovanja postalo etnološko najbolj celovito in enakomerno preučena slovenska pokrajina.

Urednika knjige sta Slavko Kremenšek in Gráfik Imre, ki je bil direktor muzeja Savaria v Sombatelju. Slovarju sta napisala predgovora, v katerih dajeta avtorici vse priznanje za njeno delo. Kremenšek ni pozabil povedati, da je Marija Kozar edina, ki je za akcijo Način življenja Slovencev 20. stoletja izpolnila obe načrtovani nalogi, se pravi najprej topografijo območja in nato monografijo izbranega kraja. Tudi slovar je nastajal v navezavi na ta projekt, saj ga je avtorica gradila na rezultatih opravljenih raziskav kot njihovo naravno nadaljevanje. Kremenšek je napisal, da je bilo to delo »ob izidu knjige Gornji Senik že tako rekoč napovedano«, omenil pa je tudi, da je imela avtorica pri odločitvi zanj »prav gotovo spodbudo tudi v izredno razvitem etnološkem enciklopedijskem prizadevanju na Madžarskem«. Gráfik Imre pa ugotavlja, da je v zadnjem času »mogoče po vsem svetu zaslediti vse več publikacij, ki v obliki enciklopedije oziroma leksikona strnejo splošna spoznanja ali spoznanja posameznih strok. Eden izmed vzrokov le-tega je nedvomno zanimanje kupcev - bralcev knjig, želja po ugodni in hitri dosegljivosti množice informacij. V ozadju pa je tudi razvoj posameznih znanstvenih disciplin, razvitost strokovnih ved, ki omogoča strnitev znanstvenih spoznanj, posredovanje doseženih rezultatov čim širši javnosti.« Podčrtuje, da je ta slovar delo enega samega avtorja, da je izdaja dvojezična in da je tudi priznanja vreden »dokument madžarskih in slovenskih znanstvenih in kulturnih stikov, osebnega in institucionalnega sodelovanja strokovnih krogov«.

Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem je izšel ravno zdaj, ko večina slovenskih etnologov piše članke za slovenski etnološki slovar. Časovno sta se ujela na eni strani izdelan slovar, poseben zaradi svoje pokrajinske in zamejske določenosti in avtorstva ene osebe in z izdelano notranjo razporeditvijo, in na drugi strani faza dela na splošnem slovenskem slovarju, ko so rešitve mnogih zagat, ki jih je Kozarjeva po svoje že rešila, še odprte. Kot sodelavka pri slovenskem etnološkem slovarju menim, da nam daje etnološki slovar Slovencev na Madžarskem oprijemljivo podlago za delovno razpravo. Ob tem pa se tudi zavedam, da tako gledam tudi zaradi posebnosti področij, ki jih obdelujem, namreč družine in sorodstva in interetničnih odnosov (stopnja preučenosti, pokrajinske različice, narečni izrazi itd.). Ne nameravam opredeliti vseh vprašanj, ki se ob etnološkem slovarju Slovencev na Madžarskem nanašajo tudi na splošni slovenski etnološki slovar. Želim poudariti le nekaj, po mojem mnenju, najzanimivejših točk.

Prvo vprašanje je odnos med splošnim slovenskim etnološkim slovarjem in slovarjem Slovencev na Madžarskem, oziroma morebitnimi podobnimi pokrajinsko opredeljenimi slovarji. Tudi Slavko Kremenšek je v uvodu zapisal: »Knjiga kaže na to, da bodo mimo slovarja, ki meri na ves slovenski etnični prostor, še kako potrebni podobni priročniki, ki bodo zajemali problematiko zamejskih območij, kjer so stiki z drugimi kulturami še posebej intenzivni.« Vprašanje zadeva vsebino splošnega slovenskega etnološkega slovarja - koliko bodo v njem zastopane pokrajinske posebnosti, še posebej v zamejstvu, ki so nekje preučene bolj, drugje manj in jih torej enovito sploh ni možno obdelati. Ali naj bi vsak avtor, ki piše za splošni slovenski etnološki slovar, vključil v svoje članke tudi gradivo iz slovarja, ki je pred nami?

Delo na slovarju je bilo gotovo ogromen zalogaj, je pa najbrž res, da en sam avtor laže odloči o mnogih stvareh. Dosedanje delo Marije Kozar je bilo usmerjeno predvsem v terensko raziskovanje in glavnino njenega slovarja predstavljajo njegovi izsledki. Zato se

je pri sestavljanju slovarja lahko vsebinsko in časovno jasno omejila, kajti od vsega začetka se je zavedala, da bo v slovar prišlo v glavnem to, kar ve ona, oziroma, kar je sama raziskala: »Slovar vsebuje več kot 300 gesel v slovenskem in madžarskem jeziku. V teh so obdelani *predmeti in pojavi snovne, duhovne in družbene kulture Slovencev na Madžarskem v 20. stoletju po 36 tematskih skupinah:* zgodovina etnologije Slovencev na Madžarskem, poljedelstvo, živinoreja, vrt, vinogradništvo, sadjarstvo, gozdarstvo, nabiralništvo, lov, ribolov, čebelarstvo, obrt in domača delavnost, trgovina, turizem, promet in transport, stavbarstvo in stanovanjska kultura, prehrana, noša, vezenine, proračun, družina in sorodstvo, spolno življenje, prebivalstvo, medkrajevni in interetnični odnosi, pravna etnologija, medsebojna pomoč, igrače, šege, verovanje, gledališče, jezik, besedna umetnost, glasba, ples, ljudska umetnost in znanje o vremenu« (str. 12). Gotovo bo vsak sodelavec slovenskega etnološkega slovarja moral poleg drugih dobro pregledati tudi ta slovar, ne glede na to, v kakšnem obsegu ga bo uporabil in citiral. Za področje družine in sorodstva, ki ga imam na skrbi, bo to zelo koristno. Naj za zgled navedem nazive za sorodnike v geslu sorodstvo (str. 147), na primer *baba, dejdek, stric, strina,* itd., *indašnja žlata* za daljno sorodstvo, predvsem pa zanimivo podrobnost, da *svak* Slovencem na Madžarskem pomeni moža mamine ali očetove sestre, kar sem zasledila tudi ponekod v Istri.

Gesla v slovarju Slovencev na Madžarskem so v slovenskem knjižnem jeziku, narečni izrazi pa so v kazalu na koncu knjige, za kazalom madžarskih gesel. Tako je avtorica preprosto rešila razmerje med knjižnim jezikom, narečjem in madžarščino. Glede tega bodo imeli sestavljalci slovenskega etnološkega slovarja težje delo, saj morajo upoštevati več narečij, narečne slovarje, etimološki slovar in slovar slovenskega knjižnega jezika. Oni bodo težje našli ravnotežje med knjižnim jezikom in narečjem oziroma narečji, med terenskim gradivom in podatki v virih in literaturi. Glede vsega tega je najbrž med sodelavci slovenskega etnološkega slovarja še precej nejasnosti, posebno, kadar terensko gradivo ni popolno in različne tematike niso enako dobro raziskane v vseh pokrajinah in časovnih obdobjih. V takih primerih je težko prav razporediti narečne izraze, vzete ali dopolnjene iz drugih virov (npr. Pleteršnik, Bezlaj, Novak itd.). Ker so ti problemi pri vsakem geslu različno izraženi, je tudi težko vzdržati enotni način sestavljanja člankov. Če bi se zgledovali po Mariji Kozar, bi narečne izraze zapisali v seznam na koncu, vanj vključili tudi kak dodatni podatek, na primer o viru; članka pa s tem ne bi obremenjevali.

Kot se zdi, je slovar Marije Kozar etnološki priročnik, nekje med slovarjem in enciklopedijo. To, da je avtorica v njem po abecedi uredila spoznanja iz svojih dosedanih raziskav v Porabju, se mi zdi odlika tega dela. Gotovo je veliko bolje, da je v člankih čim več podatkov, ne glede na opredelitev v naslovu knjige. Za začetek bo dovolj, da si ogledamo, npr., gesla: *ajda, avto, domoznanstvo, Jožef Košič, kupinar, lončarstvo, raziskovalci, sezonsko zaposlovanje, televizija, tihotapstvo, Toti* in *Vendi* in takoj nam bo jasna avtoričina raziskovalna usmeritev in širina. Največ člankov govori o kmečkem delu in običajih, kar je glede na način življenja v teh vaseh v obravnavanem času razumljivo, vendar pa so v slovarju tudi gesla o pokrajini, naseljih, prebivalcih, o raziskovalcih, o različnih teorijah glede etnogeneze, pa tudi o tehničnih inovacijah. Avtorica je članke sama ilustrirala z lastnoročnimi risbicami, zemljevidi in tlorisi naselij in stavb. Naj omenim samo gesla lončarstvo, predilstvo, stavbarstvo ali voz, ki so zgled lepega dokumentarnega stila njenih risbic. Z njimi je ponazorila tudi postopke, ki jih je z besedami težko razložiti, na primer oranje ali žetev. Edino, kar sem pogrešala, je bila tu in tam razlaga kakega izraza, na primer: *siva ajda* se imenuje *törska, zelena* pa *divdja-*

od kod izvirata ta izraza? Seveda etnološki slovar ni etimološki, vendar bi bilo pojasnilo koristno vsaj tam, kjer razlaga ni vprašljiva.

Še pred kratkim so bili Slovenci na Madžarskem slabo poznani širši javnosti pri nas, pa tudi etnologom. Tri knjige Marije Kozar so trije dolgi skoki, vsak zase je prinesel ogromno novega in pomen slovarja je težko pravilno zajeti zunaj tega okvira. Pa ne zato, ker bi sam ne bil dovolj tehten, ampak zato, ker je posebna vrednota dela Marije Kozarjeve prav v njenem načrtnem sestavljanju kamenčkov v etnološkem mozaiku Slovencev na Madžarskem. Že pri prvem prelistavanju bomo videli v njem polno koristnih in zanimivih podatkov za etnologe, jezikoslovce, učitelje, raziskovalce, ne nazadnje tudi za domačine, ki ob hitrih spremembah življenja sami gotovo več ne poznajo načina življenja v njihovih vaseh samo nekaj desetletij nazaj. Zaradi dvojezičnosti bo omogočil izmenjavo podatkov med Slovenci in Madžari, pa tudi povečal znanje obeh jezikov, ker madžarski članek sledi slovenskemu in tako slovenski (madžarski) bralec mimogrede izve, kako se stvari reče po madžarsko (slovensko). Ker je delo Marije Kozar nastajalo s strokovno podporo slovenskih in madžarskih poznavalcev, projektov in ustanov, ki so skupaj delale že več let, vse od izdaje topografije prek monografije do priprav na slovar, je tudi resnično lep zgled meddržavnega sodelovanja in osebnih stikov.

Mojca Ravnik

Mario Gariup, Renzo Gariup, Renzo Rucli: *Topolò. Topolove.* Racconto sulle origini di un paese delle Valli del Natisone. Pripoved o koreninah beneške vasi. Uredil Renzo Rucli. Izdalo Kulturno društvo Rečan - Lesa (Grmek), Špeter 1994. 164 str., Ilustr.

Knjigo o Topolovem so napisali trije Topolovčani Mario Gariup, Renzo Gariup in Renzo Rucli ob sodelovanju vseh vaščanov. Posebej so omenjeni sotrudniki Živa Gruden, Federica Manzini, Donatella Ruttar, Jožek Štucin, Lucia Trusgnach in še Giacomo Canalaz, Beppino Crisetig, duh. Adolfo Dorbolo, Anna Iussa, Iole Namor, duh. Božo Zuanella. Knjigo je izdalo društvo Rečan, ki že skoraj trideset let skrbi za prireditve, raziskave in publikacije o kulturni zgodovini.

Knjige, ki jih pišejo domačini, imajo posebno vrednost, saj navdih zanje izvira iz navezanosti na domači kraj in iz zavesti, da imata njegova zgodovina in način življenja neke posebnosti, zaradi katerih je drugačen od vseh drugih. V gospodarsko zaostalih, močno izseljenih krajih ob meji, ki so izpostavljeni raznarodovalnim težnjam, je kultura ogrožena. Zato pa je občutnejša želja po ohranjanju izročila ali vsaj po njegovem zapisovanju, preden gre v pozabo. Videti pa je, da je do danes med izobražence raznih usmeritev že prodrlo prepričanje, da niso zgodovinsko pomembni samo politični in družbeni premiki ter slavne osebe, ampak tudi na videz drobni dogodki in način življenja anonimnih ljudi. Tako so menili tudi avtorji te knjige, saj so v Uvodu zapisali: »To, kar skušamo v knjigi opisati, je mreža razmerij, ki potekajo med »družbeno krajino«, torej med krajino, ki jo ljudje doživljajo, in med »vidno krajino«; ta razmerja so rezultat dolgotrajnega procesa spreminjanja krajine po človeku. Zato ne iščemo le dogodkov iz krajevne zgodovine, temveč se sprašujemo tudi o razmerah in razvoju družine, o odnosih med družinsko skupnostjo in zemljiško posestjo, o razporeditvi polj, o obliki naselja in o stanovanjski kulturi. Če prostor, ki ga opazujemo, zožimo na tako majhno vas, se nam odpre možnost, da se povsem vključimo v to materialno življenje in zaznamo notranjo doslednost v razvoju dogodkov v odnosu do splošnih, velikih zgodovinskih dogajanj.

Naša majhna vas postane tako model, po katerem lahko sledimo procesu slovenske naselitvè v Benečiji in ugotavljamo kulturni doprinos ljudi, ki so se tu naselili, pri interpretaciji in preoblikovanju krajevne fizične podobe in krajine.« (str. 9)

Knjiga ima tri dele. V prvem je Pre Mario Gariup (Liukin) obdelal geografske značilnosti ter družbeno, politično in versko dogajanje, Renzo Rucli pa splošne značilnosti družbenega in gospodarskega življenja. V drugem delu piše Renzo Rucli o prebivalstvu, ozemlju in naselju. V tretjem delu pa Renzo Gariup v osebnih spominih podoživlja ljudski kolektivni spomin. Razen zadnjega dela je knjiga dvojezična, tako da slovensko in italijansko besedilo tečeta vzporedno.

Knjiga je prežeta z doživetji in spomini avtorjev, s pričevanji domačinov, vse pa je bogato opremljeno s slikami iz življenja in iz pisanih listin. Mario Gariup se je pri pisanju opiral še na zgodovino »Gli Slavi della Val Natisone«, ki jo je napisal Angelo Cracina, bivši podutanski župnik, in je izšla v Vidmu leta 1978. Druge podatke pa je dobil v arhivu videmske škofije, v arhivu podutanske župnije, iz pripovedovanja Topolovčanov in tega, česar se sam najbolj spominja. Obravnava ime vasi in pokrajine, geografsko lego, gospodarstvo, etnično pripadnost prebivalcev in narečje. Zgodovinska obdobja prepleta z vaškimi dogodki in obširnimi navedbami iz listin. Povzema zgodovino naselitve, langobardsko gospostvo, obdobje oblasti oglejskega patriarhata, beneške republike, obdobje avstrijske in končno, od leta 1866, obdobje italijanske oblasti, prvo svetovno vojno, raznarodovalne pritiske in zatiranje slovenskega jezika med obema vojnama, izseljevanje, drugo svetovno vojno, ponovno izseljevanje in vztrajanje do današnjega dne. Renzo Rucli pa je podrobno prikazal vaške dogodke na podlagi zelo zanimivih zapisnikov občinskega sveta grmiške občine.

Z etnološkega vidika je treba v drugem delu knjige še posebej izpostaviti prispevka Renza Ruclija o prebivalstvu ter ozemlju in naseljih. Njegova podrobna preučitev topolovških družin, priimkov, domačih imen, rodovnikov in katastrov je izredna ne samo zaradi zanimivega gradiva, ampak zaradi metodologije, ki združuje prebivalstveno in naselbinsko zgodovino. Izredno lepo mu je uspelo obnoviti prvotne družine in njihove domačije, iz katerih se je vas razvila. Kakovostna je tudi arhitekturna in foto dokumentacija vaških stavb, stanovanjskih in gospodarskih; na koncu pa so verske, s tlorisi, prerezi in detajli. Renzo Gariup na koncu obuja otožne spomine na rojstni kraj in ljudi, ki jih ni več. »Ljudje so bili veseli in so se znali veseliti in to do leta 1948, ko se je začelo izseljevanje, ki je izpraznilo vas, da je ostala brez mladih moških in deklet.« (str. 155)

Lepa in zanimiva knjiga je pravi sprehod po preteklosti in sedanjosti Topolovega pod vodstvom domačinov. Ti jo gotovo z zadovoljstvom in ponosno prebirajo. Veseli pa so je tudi ljudje od drugod, ki jih ti kraji zanimajo. Edino, kar bo lahko kdo pogrešal, so natančnejša pojasnila k bogatemu in zanimivemu slikovnemu gradivu. Slike so, žal, precej pomešane, tako da povedo manj, kot bi lahko.

Mojca Ravnik

Iz kmečkih korenin sem pognal. Pričevanja o preteklosti Štandreža. Izdalo Prosvetno društvo »Štandrež«, Štandrež 1993, 217 str., ilustr..

Pobudnik in izdajatelj knjige je prosvetno društvo »Štandrež«, ki je pred leti že izdalo album s fotografskim in dokumentarnim gradivom o Štandrežu. V predgovoru beremo, da gre v knjigi »za prikaz kmečkih dejavnosti, ki so vse do druge polovice našega stoletja

oblikovale značaj štandreške skupnosti in pogojevale življenjski utrip ne samo na gospodarskem ampak tudi na kulturnem, šolskem, verskem in širšem družbenem področju«. Napisali so jo domačini. V vsakem poglavju je čutiti njihovo navezanost na domači kraj, vendar pa njihova besedila niso ljubiteljska, ampak so poznavalska, sistematična, nazorno opremljena z risbami in fotografijami.

V prvem poglavju z naslovom »Stare listine govorijo« je objavljeno besedilo prof. Rada Bednarika, ki je izhajalo že v Štandreškem zvonu v letih 1970-71. Govori o zemljepisni legi in zgodovini Štandreža, ki je »najbližje goriško predmestje, nekdanje samostojno županstvo, danes južni mestni del« (str. 17). Navaja ledinska imena in druga krajevna imena in življenje v fevdalnih časih. »Skupno ime za ves kraj od Rojc do Pilošča, od Jeremitišča do Šanc in Puhlic, to je Štandrež ali Sv. Andrej, beremo zapisano že v zelo starih listinah. Ena izmed prvih sega v leto 1339.« V njegovi pripovedi se prepletajo stari zapisi, ustno izročilo in snovne priče preteklosti. Naj navedem značilni odlomek o imenu stare naselbine *Jeremitišče* ali *Rumitišče*: »V odročnem gozdnem kraju so si našli nekdanji *jeremiti* (eremiti ali puščavniki) svoja bivališča. To pa je bilo že v sivih časih, menda še predno so prišli jeremiti na Mirenski grad in na vrh Svetega Valentina nad Štmavrom. O štandreškem Jeremitišču je bolj malo znanega. V neki hiši v Jeremitišču se je ohranil še do nekaj let nekak vratni obok z reliefi, kar naj bi kazalo na nekdanjo kapelo puščavnikov. V nekem spisu Štefana Kocjančiča, učenega goriškega preiskovalca naše stare zgodovine, se bere: *V Jeremitišču v Štandrežu pri Gorici je bil 9. marca 1663 pokopan brat Frančišek, ki so ga našli umorjenega v njegovi celici.* Toliko iz starih zapiskov. Med ljudmi pa še kroži pripoved o puščavnikih. Jeremitišče je kraj z nekaj hišami tam sredi samih njiv, kjer je pred davnimi leti živel jeremitar. Mož velike postave, trdnega zdravja in brez strahu. Dolgo let je taval po svetu in se je nazadnje naselil blizu Štandreža. Živel je samotarsko v leseni bajti, daleč proč od človeškega bitja. Obdeloval je zemljo, pa tudi ptice in druge živali so mu dajale hrano. Ves prosti čas je jeremitar posvetil Bogu in molitvi. Vsak večer po trdem delu in predno je na tleh zaspal, se je Bogu zahvalil za vse prejete dobrote na domu in na njivi. O njegovi pobožnosti priča še majhen oltar, ki so ga do nedavnega hranili v skromni hišici v Jeremitišču. Legenda, stari zapisek in stari ostanki, že omenjena kamnita jerta ali oltarček, so v ljudeh potrdili izročilo o štandreških puščavnikih in o kraju Jeremitišče« (str. 11-12).

V poglavju »Orali bomo in sejali semena zdrava v zemljo to...« izvemo, da je »bil Štandrež do leta 1927 samostojna občina, kasneje so jo priključili Gorici. Leta 1922 je štel 1600 ljudi, leta 1990 pa 1802 prebivalca« (str.24). Kmetijstvo je bilo do leta 1965 najpomembnejši vir dohodkov in je zaposlovalo večino prebivalstva. Opisana je zemljiška ureditev in pridelovanje in prodaja štandreških pridelkov v Gorici, Trstu in na Dunaju pred prvo svetovno vojno. Značilnost te knjige je, da so predmeti in postopki opisani zelo natančno, z domačimi izrazi in fotografijami. Naj za primer navedem odstavek o prevoznih sredstvih: »Do prve svetovne vojne je štandreški kmet odvažal svoj pridelek in ob manjših količinah lastne zelenjave tudi sosedovega v Trst z vozom, opremljenim z iz vrbovih viter pletenim košem, dolgim štiri in širokim poldrugi meter (*kripa*). Medtem ko so daljše razdalje opravljali s konjsko vprego moški, so manjše količine pridelka vozile na goriško tržnico v zgodnjih jutranjih urah kmetice na ročnih vozičkih (*burêla*), nekatere pa so se odpravile celo v Trst peš s *častielo* na glavi« (str. 25). Po opustošenju, ki ga je prizadejala prva svetovna vojna, so prebivalci obnovili domačije in se spet lotili dela na polju. Napeljana sta bila vodovod in elektrika. V tem poglavju izvemo, katere pridelke so pridelovali, koliko je bilo na kmetijah živine in

med drugim tudi to, da so za Štandrež značilni purani (*pičulát*), ki »so prišli v štandreški grb poleg *varžót* (se pravi ohrovta)«. Leta 1966 pa je goriška občinska uprava odobrila splošni regulacijski načrt. Začelo se je »obsežno razlaščanje štandreških njivskih površin za razne infrastrukture, zaradi česar so bili kmetje prisiljeni poiskati si nove zaposlitve. Začelo se je propadanje štandreške kmetijske dejavnosti in do danes se je ohranilo le še nekaj pravih kmetij« (str. 28).

Na vsaki strani te knjige se začne kako novo delo na kmetiji, z orodjem in predmeti. Vsi postopki so nazorno prikazani, v poglavju z naslovom »Zaorali so ledino«, na primer, vse od gnojenja, oranja, vlačenja, setve - presajanja - sajenja, zalivanja, okopavanja - pletja, žetve - mlatve, košnje in spravila krme, spravila koruze, gojenja in spravila ohrovta, spravila okopavin, do gojenja trte, živinoreje, predelave mleka, zakola prašiča, do oskrbovanja z lesom. Posebno poglavje govori o orodju in vozovih. Opisana sta tudi lov in ribolov.

Stavbarstvo je obdelano v poglavju z naslovom »Sredi njiv bodo stale domačije«. Tloris domačij, ki so se razlikovale po obsegu, je bil »ponavadi ustaljen: gospodarsko poslopje je bilo zgrajeno pravokotno na zadnjo stran hiše in je tako tvorilo tloris v obliki črke L ali pa so bile gradnje razčlenjene v obliki črke U v tristranski dom. Pri nekaterih domačijah je bil stanovanjski del ločen od gospodarskega, sicer je bil kot nadaljevanje bivanjskega dela v pritličju hlev, nad tem pa svisli« (str. 108). Z risbami in fotografijami je predstavljena stanovanjska hiša z notranjo hišno opremo, nato pa gospodarska poslopja.

V poglavju z naslovom »Par híši so práuli...« so navedena domača ali hišna imena po ulicah, poglavje »Iz zaprašenih skrinj naših babic« pa je posvečeno noši, pranju in likanju.

Poglavje »Štandreška ohcet« je ponatisnjeno iz knjige Metoda Turnška, Od morja do Triglava, I. del. Od Istre preko Tržaškega in Goriškega do Benečije, Trst 1952. Sledijo poglavja »Ta dobra domača kuhinja«, kjer najdemo tudi recepte za pripravo jedi, »Igre in zabave za vse«, kjer izvemo za plese in zabave odraslih, mladine in otrok, z nazornimi opisi iger, in »Iz življenjske modrosti naših očetov«, z rekli in pregovori, zapisanimi v narečju. Naj navedemo samo zadnjega: »Darnjóha ku médvet.«

Knjiga je v okvirih, ki si jih je zadala, prava etnološka monografija. V marsičem je lahko za zgled etnologom, ki mnogokrat pozabimo, da bralci stvari ne poznajo in jih je zato treba razložiti tako, da jih bodo razumeli. Velika prednost sestavljalcev te knjige je bila v tem, da se očitno tudi dobro spoznajo na vse, o čemer so pisali (česar za etnologe ne bi mogli reči). Ob slikah in risbah, ki jih bralec gleda, kot da bi se sprehajal po muzejskem depoju, se sprašujemo, kaj bo s temi predmeti, potem ko jih ne bo nihče več rabil? Knjiga je pokazala, da je po domačijah ohranjenega veliko dragocenega gradiva, za katero lahko samo upamo, da ne bo izgubljeno, ker pač v teh krajih ni etnološkega muzeja. Avtorji knjige so opravili hvalevredno delo tudi zato, ker so s svojo knjigo na edini možen način pokazali zanimivosti in posebnosti načina življenja v njihovem kraju, jih ohranili pred pozabo in preskrbeli izredno lepo gradivo za vsakogar, ki bo še raziskoval v teh krajih.

Mojca Ravnik

Borut Brumen: *Na robu zgodovine in spomina.* Urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941. Murska Sobota, Pomurska založba 1995. 179 str., ilustr.

Knjiga je delno prirejena magistrska naloga z naslovom Urbani načini življenja v Murski Soboti med letoma 1919 in 1941, ki jo je avtor zagovarjal na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani leta 1993.

Izhodišče raziskave sta predstavljala »mesto kot prostor etnične in socialne raznolikosti in urbanost kot oblika sožitja multikulturne različnosti.«(str. 7) Glavno vprašanje, na katero je avtor hotel z raziskavo odgovoriti, je bilo, »ali je bil in kakšen je bil urbani način življenja v Murski Soboti.« (str. 8) Oprl se je na mnenje Helge Gerndta, da kljub opisom raznih sestavin načina življenja v mestih, nimamo »strukturne analize mesta kot kulturne tvorbe, nobenega pregleda dejavnikov, ki na karakterističen način določujejo mestni izraz, in nobene opredelitve pojmov mestni, velemestni.« (str.10) Pravi: »In prav ta razmišljanja so mi predstavljala tisti znanstveni izziv, zaradi katerega sem se odločil, da bom v svoji raziskavi pokusil dokazati hipotezo, da je bila Murska Sobota že pred II. svetovno vojno mesto, in če je bila mesto, kakšne so bile pojavne oblike njene urbanosti.« (str.10)

Avtor je najprej preučil literaturo in arhivsko gradivo, nato pa s sondažno anketo izbral informatorje in pri njih zbral 26 poglobljenih intervjujev. Analiza tega gradiva mu je predstavljala, kot pravi, osnovo za delo na devetih biografijah, ki niso bile samo opisi življenskih poti, temveč tudi podoba »njihovih različnih zgodovinskih situacij, odnosov v skupnosti in funkcioniranja družbe.« (str. 12) Nastala je dvojna struktura razprave. »Na eni strani je šlo za genetično rekonstrukcijo življenjskih razmer in pogojev bivanja v mestu. Vzoredno s tem sem poskušal z izjavami informatorjev slediti njihovim interpretacijam zgodovinskih dejstev in tako izpostaviti tiste življenjske stile in tiste kulturne fenomene, ki jih lahko označimo za urbane.« (str. 12)

V uvodnem poglavju izvemo, da Murska Sobota pravzaprav zelo dolgo ni bila mesto, oz. ni imela mestnega statusa. »Pomisleki o Soboti kot »varašu« in njenih meščanih so me še bolj begali, ko sem spoznal, da Murska Sobota med letom 1919 in 1941 z vsemi svojimi urbanimi funkcijami ni imela formalno pravnega statusa mesta. In to navkljub dejstvu, da je že leta 1366 prvič omenjena kot »civitas« in da je imela najpozneje leta 1853 status »mezővárosa«.« (str. 8) Tako se avtor na začetku ukvarja na eni strani s formalnopravnim statusom mesta, na drugi strani pa z razvojem njegovih funkcij, ki so že vsaj od začetka tega stoletja imele središčni značaj, s posebno »obliko načina življenja, ko jo je bolj ali manj določal urbani etos.« (str. 9) Nato navaja Tamasa Hoferja in njegove opredelitve madžarskih »agro-mest«, Ulfa Hannerza teorijo urbanega, ugotovitve Helge Gerndta, Clifforda Geertza, Jacquesa Derridaja, od domačih avtorjev pa Slavka Kremenška, Majo Godina in podpisano.

V prvem poglavju z naslovom » Iz vesnice v varaš« predstavi demografski in prostorski razvoj M. S. do leta 1919 in med letoma 1919 in 1941, nato pa zelo zanimivo spregovori o etnoloških območjih nasploh kot o »metakategorijah«, ki da jih zasledimo v evropskih nacionalnih etnologijah kot metodološki vpliv dunajske šole kulturnih krogov. Avtor ugotavlja, da je bila po Vurniku najbolj primerna sestavina za določitev etnološkega območja kmečka hiša, nato pa podrobneje obravnava Vilka Novaka opredelitev kategorije panonskih prvin. Takole pravi: »Strinjam se z Novakom, da značilnosti ljudske omike ustvarjajo »obenem z zemljepisnimi in zgodovinskimi posebnostmi širša kulturna ali etnična območja, obsegajoča ozemlje z enakimi ali podobnimi kulturnimi prvinami« /.../ Ne morem pa se strinjati z Novakom, da je šlo tudi za enak

način življenja /.../, saj se je npr. način življenja v M. S. bistveno razlikoval od načina življenja v kaki gorički vasi.« (str. 29) Meni, da značilnega videza prekmurskih naselij v obravnavanem obdobju ni pripisati določenim kulturnim značilnostim, kot predvsem zakonskim določilom, ki so predpisovala ureditv hiš in ulic. Ta pravila podrobno predstavi in sklene: »V delih M. S., ki so bili zgrajeni po letu 1909, tako na splošno ne moremo govoriti o panonskem videzu ulic ali mesta, ne da bi pri tem vedeli, kako je ta panonskost nastajala. Panonski videz v M. S. smemo po definiciji pripisati samo značilnim, s slamo kritim butanim hišam, ki pa jih v obravnavanem obdobju prav zaradi doslednega upoštevanja zakonov niso več gradili.« (str.40)

Naslednje poglavje »Papinci, luterani in židovje – Prekmurci, Slovenci in Vogri« ima podpoglavja: Multikonfesionalnost Murske Sobote, O sožitju različnih verskih skupnosti, Spremembe v nacionalni strukturi prebivalcev, Sobočani kot »sinovje domovine Jugoslavije, po rodi Slovenci«, Prišleki in urbani konflikt. Tu so tri veroizpovedi – rimokatoliki, evangeličani in judje, nato še pravoslavni, različne etnične pripadnosti – Slovenci, Madžari, Židje (mimogrede – avtor jude piše z malo začetnico, se pravi, da jih smatra za versko skupnost; ali nimajo tudi etnične ali nacionalne identitete in bi jih moral torej pisati tudi z veliko začetnico?), Nemci, Romi, nato še Srbi in drugi. Tu so različne politične stranke. Njihov položaj in medsebojni odnosi se prekrivajo in križajo s številčnostjo in politično in gospodarsko močjo. Nacionalni občutek se veže na pripadnost Prekmurju, jeziku, kulturi, kar pa ne pomeni tudi identitete s slovenstvom, ampak se lahko povezuje z močno pripadnostjo madžarski državi. Brumen v tem poglavju zelo dobro naslika vse te skupinske pripadnosti in njihove spopade. Pravi, da je nameraval ločiti dve ravni: »Na eni strani so vsakdanji odnosi med ljudmi različnih veroizpovedi, na drugi pa (iz)raba verske pripadnosti prebivalcev mesta v politične namene.« (str. 49) V besedilu pa so neka nedorečena mesta, na primer: pravi, da so lokalni cerkveni voditelji skrbeli za dobre medkonfesionalne odnose, da so bile najpomembnejše osebnosti iz verskega javnega življenja v M. S. prijateljsko in sorodstveno prepletene in da je večina informatorjev odgovorila, da so bili odnosi med prebivalci različnih veroizpovedi dobri (str. 49, 50), nato pa piše o napetostih, o zapostavljenosti nekaterih, o ogroženosti drugih, o medsebojnih nasprotjih, o madžaronstvu in protijugoslovanstvu in prepletanju vseh teh nagnjenj in njihovih pristašev. Bralec si lahko pač misli, da je bilo oboje res.

Začetek jugoslovanskega obdobja je poln odpora do nove oblasti. Najprej so zamenjali madžarsko usmerjeno uradništvo, tudi slovenske narodnosti, s slovenskimi uradniki. »Razen redkih izjem, predvsem narodno zavednih Slovencev s Primorske, ki so pred italijanskim režimom pobegnili v Slovenijo in od tam naprej v Prekmurje, je večina prišlekov prispela v Soboto res samo po direktivah.« Prekmurje je za njih predstavljalo slovensko Sibirijo. (str. 69) Prišleki so bili vse prej kot lepo sprejeti. Bili so slovensko zavedni, novi dom so doživljali kot pregnanstvo. Imeli pa so prednost pri dodeljevanju stanovanj. V zvezi s tem je avtor zapisal: »Z novo mestno upravo pa je prišlo do spremembe enega izmed temeljnih postulatov pridobitve družbenega statusa. To, da je nekdo lahko stanovanje ali hišo dobil ne glede na najemniški odnos, je v očeh posestnikov predstavljalo skorajda greh, hkrati pa v nižjih slojih zbujalo upanje za možnost reševanja lastnega položaja. Lastništvo hiše ali stanovanja je bilo v M. S. poleg strehe nad glavo, s samo simbolno govorico (oblika, material, zunanji videz in lega), najprestižnejši kazalec socialnega statusa. To, da so uradniki-prišleki in neki domačini, ki so sodelovali v organih mestne oblasti, naenkrat dobili stanovanje, pa čeprav samo v najem, je pogojevalo specifično konfliktno situacijo.« (str. 77)

Tretje poglavje ima naslov »Med fabrikanti in želarji; na sprehajališču in v kavarni« in ima podnaslove: Spremembe v agrarni strukturi do leta 1919, Gospodarski razvoj in spremembe v socialno-profesionalni strukturi med letoma 1919 in 1941, Prosveta, komunikacije in kultura. V njem avtor opisuje nastajanje »tiste gospodarske infrastrukture in z njo povezanih konceptov lastništva, ki je Mursko Soboto od druge polovice 19. stol. naprej spreminjala iz okrajnega tržnega v lokalno urbano središče.« V zvezi s temi spremembami so se »ob socialnih in kulturnih odnosih ter vedenjskih vzorcih, ki so nastajali in se razvijali hkrati z razvojem gospodarstva, (iz)oblikovali temu primerni »miselni sistem«, življenjski etos in kultura sožitja, ki določujejo urbani način življenja.« (str. 85)

Od sredine prejšnjega stoletja do leta 1919 je prišlo do razpada agrarne podobe mesta s prevladujočimi polfevdalnimi odnosi, cehovskemu korporativizmu so napravili konec judovski priseljenci, kajti judovski trgovci so bili istočasno prodajalci, kupci in izvozniki. V tem času M. S. postaja zanimiva tudi za večje naložbe kapitala, razvoj bank in njihove posojilne službe je vplival na nastanek prvih manjših podjetij. Odprta je bila knjigarna, množili so se industrijski obrati, tradicionalne obrti in obrtniške delavnice, napeljali so telefon, stekla je železniška povezava s Körmendom. »Tako so bili v M. S. pred 1. vojno ustvarjeni vsi pogoji za razvoj terciarnega gospodarskega sektorja s tipično urbanimi institucijami.« (str. 89)

Prva leta po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS so bila težka. Večina bank je propadla zaradi razvrednotenja denarja in posledic vojne. Vendar so ustanovili nove, spet so rasli novi industrijski obrati, v mestu so prirejali kramarske in živinske sejme, odpirali so gostilne, kavarne, restavracije, hotele itd. Vendar je največ prebivalcev M. S. med obema vojnama živelo od kmetijstva. Zanimiv vir o socialni sestavi je ohranjen popis škode ob poplavi leta 1925. V njem je zapisana socialna struktura po ulicah, s podatki: ime in priimek druž. glavarja, ulica, hišna številka, poklic, značaj, število druž. članov, popis imovine in vsled povodnji nastala škoda.

V mestu sta bila otroška vrtca, deška meščanska šola, od leta 1919 tudi dekliška meščanska šola. Stekla je avtobusna zveza med Radgono, M. S. in Lendavo. Po mestu je bilo do 30-tih let glavno prevozno sredstvo kolo, nato se pojavijo prvi avtomobili, mesto dobi taksista, prvi radijski sprejemnik. Deluje pošta, ulice dobijo nabiralnike.

Občinskega bobnarja ne rabijo več, izhajati začne najstarejši časopis tednik Novine.

Izrazita socialna stratifikacija, nacionalna pestrost in konfesionalna raznolikost so se močno poznale na družabnem življenju v M. S., še posebej pri organizaciji in delovanju številnih društev. Avtor jih je razdelil v štiri skupine: tista, ki so se ukvarjala s širjenjem državotvorne ideologije, navezana in odvisna od posameznih političnih strank in njihovih doktrin; v zvezi s prostovoljnim delom na socialnem področju; kulturna, izobraževalna in športna; stanovske organizacije. Posebej pa predstavlja še gasilsko in lovsko društvo.

Nato piše o gostovanju gledališč in umetnikov iz Slovenije, o kinu, veselicah, potujočem cirkusu, soboškem sprehajališču, športu, smučanju, drsališču, nočnem drsališču, mestnem kopališču. Ob koncu tega poglavja sklene: »Vsi ti dejavniki so pripomogli k temu, da je M. S. kmalu po priključitvi h Kraljevini SHS pridobila položaj osrednega prostora v Prekmurju.« (str. 126)

Četrto poglavje ima naslov »Naša družina kot očetovo podjetje« in ima podnaslove: Urbani način življenja soboških družin med letoma 1919 in 1941; Družina v Murski Soboti, Funkcija družine, Velikost družine, Razdelitev družin in njihov vsakdanji način življenja, »Kak varaš kvari lidi« – zaprta patriarhalna družina, »Boukši dober sousid kak božen rod« – patriarhalna družina, podrejena skupnosti, »malo plemstvo« – meščanska

zaprta patriarhalna družina, »Nisem hotela z njim v posteljo« – meščanska odprta patriarhalna družina.

Avtor na začetku pravi, da so se nekateri značilni urbani fenomeni izražali v vsakdanjem načinu življenja različnih skupin in skupnosti v mestu in da ga je »na koncu zanimalo predvsem videnje in osebne izkušnje informatorjev o (razlikah v) načinu življenja družine v M. S.« (str. 131) Ko se je lotil preučevanja družine, pa je naletel na metodološka vprašanja, drugačna od tistih v prejšnjih poglavjih. Menim, da je v metodološkem pogledu ta del knjige izredno zanimiv, tudi zato, ker avtor nič ne skriva vprašanj, ki so se mu porajala. Predvsem je zgovorna njegova izjava: »Priznati moram, da sem se šele ob raziskovanju načina življenja in kulture v družini pričel poglobljeno spraševati o metodi svojega početja. Do takrat me je namreč zanimal samo znanstveni model (sestavljen iz posameznih socialnih, demografskih, religioznih in drugih parametrov), v katerega bi pozneje lahko umestil urbane značilnosti, ki bi jih našel med terenskim delom. Katere značilnosti? – je bilo naslednje vprašanje. Tiste vendar, ki izhajajo iz kulturnega etosa in vsakdanjega načina življenja. In takrat mi je postalo jasno, da če hočem priti do posameznih določujočih urbanih kriterijev, ki morajo biti seveda znanstveno utemeljeni, moram nujno predstaviti način življenja in kulturo družin v M. S. Samo tako bo namreč moja raziskava postala sistematično in analitično zaključena celota, kjer bom z deduktivno metodo prišel do sinteze tistih kulturnih pojavov, ki jih lahko označimo za urbane.« (str. 132)

Obravnava poimenovanje »familije«, generacijsko sestavo, zunajzakonske zveze, nezakonske otroke, konkubinat, življenje »na koruzi«, vlogo cerkve, ki da je v tridesetih letih morala sprejeti in se vživeti v nove urbane oblike urejanja medsebojnih odnosov. Nato piše o funkciji družine kot osnovne moralne, socializacijske in gospodarske skupnosti.

V velikosti družin so bile opazne razlike, ki izhajajo iz njihovega religioznega, socialnega in statusnega položaja. Najštevilnejše, z največ otroki, so bile v najšibkejših socialnih okoljih, največkrat katoliških.

V želji, da bi našel primerno metodo raziskovanja družine, se je avtor srečal seveda tudi z vprašanjem njihove tipologije. »Pri določitvi tipov družin v M. S. sem se pričel najprej spraševati o kriterijih razvrstitve. /.../ V moj raziskavi je takoj odpadla splošna delitev na malo in veliko družino, ki jo lahko uprabljamo samo pri posplošenem utemeljevanju določenih obdobij v razvoju družine. Prav tako si nisem mogel pomagati z najbolj razširjeno razdelitvijo oblik nemške (in v dobršni meri tudi evropske) družine, ki jo je izdelala nemška etnologinja Ingeborg Weber-Kellermann (velika družina, rodovna družina, gospodinjska ali gospodarska družina in mala družina).« (str. 139) Najbolj uporabna se mu je pokazala Kremenškova delitev družine glede na njihovo socialno diferenciacijo, – kmečka, delavska, meščanska in druge, a ta delitev je mogoča samo v primerih, ko imamo v temeljnih potezah prepoznavne in razmejene socialno-profesionalne skupine. Nato pa je na temelju odnosov v načinu življenja in z upoštevanjem spolno pogojenih socialnih vlog med očetom, materjo in otroki ter sprejemanja družine in njenega položaja v lokalni skupnosti prišel do ugotovitve, da je bil v M. S. povsem prevladujoč patriarhalni tip družine, z osrednjim položajem očeta.« (str. 140) »To in pa dejstvo, da tudi kulturna konstrukcija seksualnosti opredeljuje identiteto posameznika ter tako neposredno vpliva na vsakokratni način življenja (Weeks 1987), je razlog, da sem tipe družin v M. S. razvrstil v štiri osnovne skupine: a.) zaprta patriarhalna družina; b.) odprta patriarhalna družina, podrejena skupnosti; c.) zaprta meščanska patriarhalna družina; d.) odprta meščanska patriarhalna družina.« (str. 140)

Po podrobnejši predstavitvi vsakega od štirih tipov je spoznal v predstavnikih in predstavnicah odprte meščanske patriarhalne družine (v glavnem prišleki, prekmurski in judovski trgovci, obrtniki in tovarnarji in nekatere kmečke družine) najbolj izrazite nosilce urbanega načina življenja v M. S. med letoma 1919 in 1941.

Knjiga se tako zaključi. Prinesla je veliko novega o M.S., domačini so jo gotovo lepo sprejeli, napravila je korak naprej v poznavanju načina življenja v slovenskih mestih. Čeprav na začetku popisuje razočaranje ob spoznanju, kako malo je o M. S. literature in kako neurejeno je arhivsko gradivo, pa je avtor vendarle prav iz literature in arhiva zgradil ogrodje razpravi, za katero so bili zelo pomembni podatki o številu prebivalstva, o njegovi socialni razslojenosti, veroizpovedih, etničnem izvoru in političnem prepričanju, o gospodarskem razvoju in urbani rasti mesta. Razprava se največ suče okrog kritičnih točk, v katerih so se srečali in križali in si nasprotovali interesi različnih skupin prebivalstva in te točke je avtor ugotavljal prav skozi to gradivo, gotovo pri tem kot domačin voden od poznavanja, pridobljenega z življenjem v tem mestu. Za etnologijo pa knjiga pomeni poleg tega tudi nastavke za razpravo o zanimivih teoretičnih, metodoloških in vsebinskih vprašanjih. Naj jih nekaj navedem.

V uvodu avtor omenja na eni strani avtorje in koncepte, na katere se je naslonil pri svojem delu, govori pa na drugi strani tudi o evropskih in slovenskih etnoloških študijah mest. Za evropsko etnologijo na splošno velja, da se je raziskovanja v mestih lotila pozno in še to tako, da je iskala sestavine ljudske kulture v mestih, oziroma, kot pravi Brumen po Gerndtu, je šlo za »presaditev kategorij«, ki so opredeljevale kmeta in podeželje, na kulturne fenomene mesta. Za slovensko tovrstno usmeritev velja skupna značilnost, »da so se avtorice in avtorji omejile na določeno prostorsko, socialno in/ali profesionalno skupino in ob pomoči uveljavljene metodologije predstavili najznačilnejše in s tem določujoče kulturne elemente vsakdanjega načina življenja v mestu«. »Bistvena vprašanja o pojavnih oblikah, vsebini in zakonitostih urbanosti pa so ostala še vedno nekje v ozadju posploševanj.« (str. 9) V marsičem ima avtor prav, v marsičem pa, po mojem, ne. K razjasnjevanju temeljnega vprašanja, ki si ga Brumen zastavlja, o pojavnih oblikah, vsebini in zakonitosti urbanosti, vodi več poti, najbrž kakšna tudi preko podrobnih analiz izbranega prostora, socialne in profesionalne skupine. Naj za primer navedem Kremenškovo študijo vaščanov v obmestju kot enega od tekstov, za katerega Brumnova kritika ne drži. Ali ne bi na primer taka študija neke izbrane soboške ulice ali predela, npr. v knjigi večkrat omenjenih Turopolja ali Male Kaniže, na način vaščanov v obmestju, veliko povedala o tem, kar Brumna zanima?

Razgledanost po domači literaturi kaže s kritičnostjo do nje. Sega po bolj izdelanih teorijh urbanega, saj je v njih dobil izziv za študijo in tudi je na njihovi podlagi vedel, kaj išče. Pozna tujo literaturo o mestni tematiki, predvsem nemško in angleško, kar je gotovo posledica njegovega enoletnega izpopolnjevanja v Berlinu. Poleg močne vzpodbude je mestoma, kjer se navedbe s tekstom ne ujemajo povsem, knjigi to v škodo. Za zgled naj navedem, kako o občutku ogroženosti evangeličanov pravi, da je povezan s tremi dimenzijami socialne stratifikacije manjšine v mestu – z življenjskim slogom, masovno kulturo in statusom, ki so po B. Turnerju tudi indikatorji urbanosti kake skupnosti. (str. 51) Ali da so se prišleki začeli v zgodnjih 20. letih obnašati kot strateška skupina, ki jo po definiciji, tu navaja H. Eversa in T. Schiela, predstavljajo posamezniki, ki razvijajo,uveljavljajo in nadzorujejo partikularne resorje in jih zaradi tega povezujejo skupni interesi. Ne glede na ponekod nalepljeno navajanje je poznavanje literature pozitivna stran tega dela, ne samo zaradi teoretične podlage, ampak tudi zato, ker avtor z njo razpravlja in išče splošne in globlje zakonitosti.

Verjetno bi bilo tudi zanj zanimivo, če bi sedaj, ko je to delo za njim, pogledal po delih slovenskih etnologov, v katerih so zaznani nekateri pojavi, podobni tistim iz M. S. Naj opozorim na položaj slovenskih pokrajin in mest v času Avstroogrske, na njihova gravitacijska središča, kulturno, gospodarsko, versko podobo, jezikovno sestavo in razvitost šolstva, nato pa na spremembe po prvi svetovni vojni, migracije in novo sestavo prebivalstva, stanovanjsko stisko in njeno reševanje za domače in prišleke, na odrezanost od starih gravitacijskih središč in navezavo na nova, na regionalno in nacionalno pripadnost, na odnos do Ljubljane, do Primorcev, Štajercev, Slovencev, Ljubljančanov, razcepljenost identitete itd. – že toliko je znanega, da bi lahko počasi prišli do neke zelo izvirne, etnološke teorije o koreninah slovenskega regionalizma, o Slovencih in mejah, o slovenski identiteti, o družbenih razsežnostih stanovanjske stiske. S svojimi spoznanji iz M. S. bi/bo Brumen lahko k njej še veliko prispeval.

Zanimivo metodološko vprašanje se tiče razmerja med dedukcijo in indukcijo. Zakaj se mu je to vprašanje odprlo na koncu knjige, ko govori o družini? Ali ne zato, ker je o družini imel na voljo najmanj literature, se pravi, ravno tam, kjer indukcija ni bila možna? Saj pravi: Priznati moram, da sem se šele ob raziskovanju načina življenja in kulture v družini pričel poglobljeno spraševati o metodi svojega početja. Do takrat me je namreč zanimal samo znanstveni model (sestavljen iz posameznih socialnih, demografskih, religioznih in drugih parametrov), v katerega bi pozneje lahko umestil urbane značilnosti, ki bi jih našel med terenskim delom.« (str. 132)

Družini v M.S. bi lahko bila posvečena samostojna raziskava. Ko se je je lotil, je ugotovil, da tipologije, ki jih je doslej poznal, niso ustrezne in je postavil svojo izvirno, ki tudi ustreza samo delno, tako kot vsaka. Mislim, da je družino preveč izvzel in soseske in sorodstva – če bi upošteval to dvoje, bi si laže sestavil tipologijo (če ne družine, pa soseske ali sorodstva ali kake povezovalne strukture), ali pa odkril, da bolje shaja brez nje. Morda bi tudi ugotovil, da je »urbanost« tudi v detajlih ali celo, da se v njih skriva tudi kaj »panonskosti« in da je sam ponekod preveč posploševal (ker drugače ni šlo, ob okviru, ki si ga je zastavil).

O tem, kaj je urbano, v uvodu in tudi med tekstom večkrat pove, največ z navedbami iz literature (poleg že omenjenih navaja še Manuela Castellsa, Georga Elwerta, Judit Garamvoelgy, Christiana Giordana, Konrada Köstlina, Orvarja Löfgrena, Günterja Wiegelmanna), vendar postane bralcu to jasno šele na koncu knjige. Urbanost išče in jo tudi najde, vendar ne toliko v etnični in socialni raznolikosti in multikulturni različnosti, ampak bolj v prekinitvi s tradicionalnimi obrazci družbenega vedenja. Koliko je ta prekinitev globoka, kakšne nove obrazce ustvarja, koliko je to povezano s priseljenostjo, začasnostjo itd., to pa so vprašanja, ena od mnogih, ki jih razprava odpira. Je prekinitev s tradicionalnimi obrazci znak urbanega ali ima tudi urbano obrazce, kamor se različni sloji prebivalstva vključujejo v skladu s svojo tradicijo in jo tudi prišleki čez nekaj časa sami sebi ustvarijo? Ima tudi vaško okolje svojo »urbanost«?

Mojca Ravnik

Klekljanje 1, Založba Karantanija, Ljubljana 1995, 78 str., 6 ilustracij

Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport je pri založbi Karantanija ob koncu leta 1995 izdal knjižico Klekljanje1. Namenjena je učenkam poklicne čipkarske šole v Idriji kot učbenik, označena pa je tudi kot strokovni priročnik. Obsega 78 strani z besedilom, risbami in fotografijami ter 6 delovnih listov. Vsebina učbenika je sistema-

tično razdeljena v pet glavnih poglavij, ki pa so razdeljena še v podpoglavja. Avtorice knjige so: Katica Poljanec, Marinka Rupnik, Dragica Česnik, Irma Sedej in Metka Tratnik, vse učiteljice Čipkarske šole Idrija.

To ni prva tovrstna knjiga v slovenskem prostoru. Že leta 1988 je pri Delavski enotnosti izšla knjiga Klekljanje avtorice Mire Kejžar, ki je po obsegu obširnejša in je tudi zastavljena kot priročnik.

Knjižica Klekljanje 1 je napisana po pedagoških zakonitostih za učbenike in je na prvi pogled zelo sistematična in nazorna. Tudi zato, ker postopke dela ponazarja z barvnimi skicami. Vendar ne čisto dosledno in ne pri vseh vzorcih oziroma tehnikah. Niso pa to še barvne kode, kar je v mnogih evropskih deželah priljubljena in priznana metoda učenja klekljanja. Bralca pa, katerega namen ni, da bi se naučil klekljati, ampak spoznal nekatere osnovne pojme s področja klekljanja oziroma izdelovanja idrijskih čipk, kar malo razočara. Manjkajo namreč razlage ali celo definicije nekaterih osnovnih pojmov, na primer kaj so tehnike klekljanja, katere so, imena tipičnih vzorcev itd. Seveda se izkaže zapisovanje takih definicij kot izredno zahtevna naloga, in tudi veliko vprašanje je, če je ta knjiga glede na svoj namen res primerno mesto za te zapise. Vendar zaradi strahovitega pomanjkanja tovrstne literature pri nas, si vsi, ki se s tem ukvarjamo, tega zelo želimo, in od vsake nove izdaje to pričakujemo. Tudi neupravičeno.

Najobsežnejše poglavje v knjigi je naslovljeno TEHNIKE ČIPKANJA[1]. Zame osebno je to grd izraz in zato nesprejemljiv naslov. Knjiga namreč v celoti govori o klekljanih čipkah. Vemo pa, da se čipke lahko tudi kvačkajo, šivajo, vezejo itd. Zato bi bil mnogo bolj ustrezen, predvsem pa natančen naslov TEHNIKE KLEKLJANJA[2].

Ker je knjiga delo učiteljic idrijske čipkarske šole, ki nepretrgoma deluje že 120 let (ustanovljena je bila 17. oktobra 1876), le-te v pisno obliko prenašajo pravzaprav model idrijske čipkarske šole. Predstavljeni so načini izdelave čipk, ki so jih prevzele od svojih prednic ali jih ustvarile same. Zato bi si želela (nisem pa si upala pričakovati), da bi bil v knjigi vsaj enkrat zapisan izraz idrijska čipka. Izraz, ki ga mi, domačini, tako zelo želimo imeti, drugi pa nam ga oporekajo. Mnogi se z njim ne strinjajo in iščejo druga nadomestna poimenovanja kot na primer avtorska čipka, slovenska čipka, čipka iz Železnikov, žirovska čipka, in najbrž še kaj.

Vendar moramo eni in drugi ustreznost svojih stališč *strokovno* še dokazati. Predvsem mi iz Idrije smo kljub dolgi tradiciji klekljanja v kraju, o tem, katere čipke in kako smo jih izdelovali, premalo pisali. Edino, kar z gotovostjo lahko trdimo, je, da je Idrija zgodovinsko izpričan center izdelovanja klekljanih čipk na Slovenskem, od koder se je preko idrijskih učiteljic znanje širilo navzven. Ta priročnik, ki z naslovom Klekljanje 1 napoveduje svoje nadaljevanje, pa je prvi zelo konkreten korak na poti samodokazovanja.

Opombe:

1 V SSKJ I (Lj, 1970) na strani 300 piše - ČIPKATI: DELATI, IZDELOVATI ČIPKE;
2 SSKJ II (Lj. 1975) na strani 330 pa pravi - KLEKLJATI: IZDELOVATI ČIPKE S KLEKLJI

Ivana Leskovec

Renata Jambrešić Kirin in **Maja Povrzanović** (ur.), *War, Exile and Everyday Life:* Cultural Perspectives, Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research, 1996, str. 304.

Knjiga je zbornik večine tekstov, ki so bili predstavljeni na mednarodnem kongresu z istim naslovom; organiziral ga je zagrebški Inštitut za etnologijo in folkloristiko od

30. marca do 2. aprila 1995. V Hrvaški se je po začetku vojne v Bosni in Hercegovini v aprilu 1992 več kot 600.000 ljudi znašlo v položaju begunca.

Ena izmed največjih odlik zbornika Vojna, begunstvo in vsakdanje življenje je v tem, da je sestavljen tako iz teoretičnih, kot tudi iz etnoloških besedil, ki podajajo natančno analizo terenskega dela. Nekatera besedila pa posegajo na področje humanističnega aktivizma, saj se ukvarjajo s praktičnimi rešitvami begunskih problemov ter tako dopolnjujejo programe vladne pomoči, nevladnih organizacij ter domače in mednarodne humanitarne pomoči. Omenjeni pristopi se v tekstih pogosto prepletajo, kar kaže na njihovo komplementarnost in tudi na dejstvo, da med njimi ni hierarhičnega odnosa. Vse, ki prisegajo na superiornost teorije, naj malo nagajivo ohladim s pripombo ene od eminenc nemške etnologije in antropologije, Ine-Marie Greverus, ko v post festum razmišljanju o kongresu pravi, da je bilo preveč »armchair« antropologije (str. 282). Očitno tudi etnološki podatki tistih, ki smo delali na terenu in nudijo vpogled v način življenja ljudi, niso zanemarljivega pomena, saj so pomemben gradbeni material teh teorij in hkrati ena tistih točk refleksivnosti, ki jo antropološka teorija rabi, da se človeku, objektu svojega preučevanja, ne odtuji. Na ta način se teorija nadgrajuje z vedno na novo vzpostavljenim preverjanjem same sebe. Če ste eni izmed tistih, ki mislite, da je aktivizem morebiti manj pomemben od teorije in etnologije, naj vas spet malo ohladim še z neko eminenco – z Barbaro Havell-Bond, direktorico oddelka in inštituta za begunske študije v Oxfordu, ki je svetovalka različnim vladam za begunska vprašanja (tudi naši) in v pričujočem zborniku predstavlja vzorčni zgled humanističnega aktivističnega teksta. In če sem slovenskim etnologom in antropologom ob branju te recenzije vzbudila vsaj nekaj razmišljanj o komplementarnosti teorije in prakse, potem sem zadostila enemu izmed namenov tega pisanja.

Naj se torej vrnem k obravnavi zbornika. Ne strinjam se s trditvijo Ine-Marie Greverus, da je bilo preveč teoretiziranja. Zdelo se mi je namreč nujno potrebno. V zborniku pogrešam terenske raziskave načina življenja begunk in beguncev na Hrvaškem in tistih, ki so prišli iz Bosne in Hercegovine. Hrvaški avtorji in avtorice, ki so napisali odlične tekste postmoderne etnologije in antropologije, se osredotočajo na hrvaške begunce in begunke in izhajajo predvsem iz njihovih življenjskih zgodb.

Hermann Bausinger je poudaril, da je »identiteta narodov v glavnem politična in ne etnična« (str. 289). Po njegovem mnenju bi bilo potrebno več znanstvene pozornosti posvetiti konceptu etničnega, da ne postane krinka za nacionalizem in orodje za manipulacijo politične moči (str. 289). Dodala bi, da je tudi pri konceptu etničnosti ključnega pomena zavest o pripadnosti določeni etnični skupini, to pa je eden izmed načinov identifikacije. V razmerah, ko večina človeštva ne migrira (kakšna zmeda bi šele bila, če bi vsi ves čas migrirali), se mi zdi koncept etnične pripadnosti, dokler omogoča možnost pozitivne identifikacije, celo neizogiben in pozitiven. Za pozitivno samozavedanje pa je pomembno tudi zbiranje folklorističnega in narodopisnega izročila. Če pa pride do vzpostavitve negativne stopnje identifikacije, in se neka etnična pripadnost višje ovrednoti od druge, pa koncept etničnega ne vodi več k sožitju, temveč k razdvajanju. Menim, da je naloga humanistike – tudi etnologi in antropologi imamo tu pomembno vlogo – da s svojim delom preprečujemo škodljive učinke negativne stopnje identifikacije, pa ne le etnične.

V zborniku je bila poudarjena dinamična narava begunstva kot procesa, podan je bil razvojni model, ki vodi v integracijo in kritika modela olajšanja. Pozornost je bila usmerjena na razlike v potrebah, ki obstajajo med posameznimi begunci in begunkami, ker tudi ti niso homogena populacija.

Pridružujem se mnenju urednic zbornika, da ni bil namen slikati podobe beguncev in begunk kot »profesionalnih žrtev«, kot je na kongresu očital npr. angleški antropolog Glenn Bowman. Dokumentiranje človeškega trpljenja je pomembno tudi zato, da se ne bi pojavil nekdo, ki bi kasneje trdil, da stresov ter trpljenja ljudi zaradi številnih izgub sploh ni bilo. Tu se mi zdi pomembno omeniti opozarjanje Paulla Stubbsa, ki že nekaj let živi na Hrvaškem. On pravi, da je pogosta napaka psihosocialnih projektov, da ločujejo ljudi na tiste, ki rabijo pomoč in tiste, ki je ne, ter da izraze bolečine in trpljenja obravnavajo kot simptome (str. 34, 35).

Članki so v zborniku urejeni v naslednje sklope: uvod, strategije pomoči skozi ogledalo, soočanje z obupom preko življenjskih zgodb, spomin in izkušnje - pretekle in sedanje, od terapije do umetnosti, izzivi za antropologijo.

Za ljudi v begunstvu je potrebno iskanje novih strategij za preživetje (ne le v ekonomskem smislu). Poleg praktičnih reševanj problemov sta bila omenjena tudi nova dinamika identitete in koncept fleksibilne identitete. Skratka identitete kot procesa, ki ni zaključen, temveč omogoča spremembe. Kongres je v vseh teh pristopih – teoretičnem, terenskem in aktivističnem – pomemben prispevek k teoriji begunskih študij in je lahko izziv za antropološke študije sploh, saj le te redko uspešno kombinirajo vse tri vidike.

Naj zaključim s citatom Ine Marie-Greverus iz pričujočega zbornika (lepše pač ne znam): »Usmerimo svoje antropološko poslanstvo v kolaž kulturnih daril jaza in drugega, v kolaž, ki je nad pripisanimi, kamnitimi in zmrznjenimi identitetami« (str. 285).

Natalija Vrečer

Kdor dela, greši!

Kdor dela, greši

1. **Obljuba dela dolg!** Vem, da gre idealno le toliko potnikov v avtobus, kolikor je sedežev v njem, a ljudska modrost tudi pravi, da gre pohlevnih ovac veliko v en hlev. Seznam povabljenih, vendar ne sodelujočih v Traditiones v dosedanjih dveh številkah sem jemala in jemljem kot počastitev, kdo vse bi – po moji skromni presoji – še imel kaj tehtnega povedati k zamišljeni témi in vsaj za nekatere od njih mi je (bilo) resnično žal, da se vabilu niso odzvali. Če je kdo od tam imenovanih to sprejel kot opomin, se mu iskreno opravičujem in globoko obžalujem.

Še bolj pa še vedno obžalujem, da dolgoletni urednik Traditiones ni pripravil obljubljenega članka o Miklošiču za Traditiones 24, za katerega je imel podlago že iz predavanja iz leta 1991 za Miklošičev simpozij sredi vojnih dni za Slovenijo. Celo leto ga (mi) je obljubljal in nazadnje mu je za izgovor prišel zelo prav od njega samega napovedani nekrolog o akademiku dr. Niku Kuretu. Vendar »spominsko pisanje«, kakor dr. Matičetov celó sam imenuje svoj članek, žanrsko pač ni nekrolog, saj v njem ni temeljnih podatkov niti o življenju niti o strokovnem in znanstvenem opusu daleč naokrog spoštovanega pokojnika. Zato sem po lastni presoji in na namig nekaterih sodelavcev naprosila poseben članek te vrste. Imam nekaj prič, kako zelo sem tehtala, da bi mogla zadostiti strokovnim kriterijem in ustreči svojemu (nekdanjemu) šefu. Žal, nobene, tudi javne utemeljitve (prim. pojasnilo v Traditiones 24, stran 478) ni sprejel, na kar kaže tudi njegova polemika.

Razprave o Miklošiču pa še zmeraj nimamo. Pa bi bila ravno v omenjeni številki Traditiones, posvečeni M. Murku in K. Štreklju, zares nadvse primeren. Tako pa je vrzel ostala. Da bi bil v številki F. Miklošič navzoč, vsaj kot zamisel, moja pripomba o primanjkljaju, ki mi ga je še vedno žal! Nič ne pomaga naštevanje hrušk in drugega sadja, jabolka še zmeraj ni! Zakaj M. Matičetov pošteno ne pove, da so mu dragoceni čas zanj vzeli njegovi boji z »Veneti«. Ne kratim mu pravice do tega konjička, vendar priznam, da sem prav v upanju, da tako spoštuje svoje častitljive prednike v stroki, videla motiv, ki bi ga za nekaj časa odtrgal od njega.

O afektih. Nihče jih noče. Zgodijo se mu. Tudi meni. Smo iz različnega testa, nismo vsi trdi Kraševci. Jaz že ne. »Kako naj bom kamen, če sem le gruda zdrobljive prsti,« pravi pesnik.

2. **Človek se do smrti uči.** Kakor koli obračamo reči. Mojega profesorja na etnologiji dr. Vilka Novaka štejem uradno za etnologa, četudi je s svojim delom posegel kdaj v slovstveno folkloristiko in mojega prvega predstojnika v Inštitutu, izrednega člana SAZU, za folklorista, čeprav je njegovo delo v marsičem pomembno tudi za etnologijo. To sta dve različni disciplini in zato sem zapisala, kakor sem zapisala. Če sem s spoštovanjem do M. Matičetovega pretiravala, se mu resnično opravičujem, če pa je potrebno, seveda tudi spoštovanemu profesorju Vilku Novaku.

3. **Klin se s klinom zbija.** Vse od začetka izhajanja zbornika Traditiones ni bilo področnih urednikov; in razdelitev sektorjev med posamezne člane uredniškega odbora sem predlagala sama. Uredniški odbor je to soglasno sprejel. Izkazalo se je, da je to pri zasnovi tematskih številk nefunkcionalno, saj bi skrajno lovljenje rokov ob nedisciplineranosti nekaterih članov uredništva že tako naporno delo še bolj otežkočilo, če ne bi bilo že onemogočeno. Ne le zaradi danes veliko strožje politike Ministrstva za znanost za pridobitev sredstev za izhajanje, kakor je bilo to v času najdaljšega uredniškega staža pri Traditiones, dr. M. Matičetovega.

Kar se tiče izredno občutenega članka prof. dr. Martine Orožen, v katerem po petdesetih letih razrešuje svojo travmo, ker so ji očeta ustrelili kot talca, sem začudena, da se je dr. Matičetov, ki je na lastni koži doživel drugo svetovno vojno, tako krčevito upiral njegovi uvrstitivi v Traditiones 24. Na seji uredniškega odbora se drugi člani uredništva niso konkretno izjasnili, ampak so do objave ostali bledo lojalni. Na seji uredniškega odbora je članku nasprotoval le M. Matičetov, zato, tako kot sem že zapisala, njegovo objavo z vso pieteto do vseh žrtev II. svetovne vojne, jemljem nase. Da pa bo slika realnejša, je treba povedati glede na očitek, kako sem ga prosila, ali ne bi spominskega članka o Kuretu prihranili za naslednjo, torej pričujočo številko ob Kuretovi 90-letnici rojstva, da je še prej on sam nagovarjal Martino Orožen, avtorico tega članka, naj ga umakne iz objave, kar jo je zelo prizadelo in presenetilo.

Kar se tiče uredniških pristojnosti, je treba odkriti še drugo plat medalje. Na seji uredniškega odbora (18. 9. 1995) je bil soglasno izločen eden od člankov kot neustrezen. Ko sem to sporočila avtorjevemu kolegu v sosednjem inštitutu, ki je članek jezikovno uredil, je to mirno sprejel. Ko pa sem ga poklicala drugič in mu hotela pomagati s tem, da sem mu preskrbela možnost objave v Glasniku SED, je zrojil in mimo kakršne koli vednosti glavne urednice in brez soglasja z uredniškim odborom pri M. Matičetovem, ne da bi se ta s komer koli posvetoval, dosegel, da je bil članek sprejet v Traditiones 24, medtem ko je bilo okrog deset člankov slovenskih avtoric, ki so bil tematsko bolj ustrezni, po kakovosti pa ne manj dobri, raje boljši, izločenih, kljub mojim ugovorom, da je treba imeti enotne kriterije za njihovo oceno in spoštovanje uredniških kompetenc.

Ljudje smo kot barve: same zase so lahko zelo lepe. Ko pridejo skupaj, se pa nekatere »koljejo«. Včasih je tako tudi med ljudmi. Z nekaterimi smo ubrani, z drugimi težko shajamo. Kdo ve, zakaj je med nama z dr. M. Matičetovim tako že od začetka?

Bolj bi verjela v objektivnost kritike M. Matičetovega, če bi kakšno kritično besedo namenil tudi maloštevilnim prispevkom v rubriki Ocene in poročila. Že dolga leta je zanjo odgovoren en in isti član uredniškega odbora, a je njegov delež pri njej minimalen. Ali zato velja: Kdor dela, greši. Kdor pa ne, mu je vse oproščeno. Nobenega zagovora mu ni treba.

Marija Stanonik

V TRADITIONES 24 moramo popraviti naslednje:

Str. 31: K. Štrekelj je nasledil Vatroslava Oblaka na stolici za slovansko filologijo (in ne na stolici za slovenski jezik in slovstvo).

Str. 38: Štrekljev naslednik na graški stolici je bil Ivan Nahtigal (ne Rajko).

Str. 47:
narobe: Department of Slovene Language and Literature
prav: Department of Slavic Philology

Str. 48:
narobe: no only in the field in ethnology
prav: not only in the field of ethnology

* * *

Str. 56: Levstikov Naprej je res izhajal samo leta 1863, ni pa nehal izhajati zaradi Levstikove smrti (Fran Levstik je umrl leta 1887), ampak zaradi političnih nasprotovanj.

SODELAVCI TEGA ZBORNIKA - Collaboratores huius voluminis

Angelos BAŠ, dr., univ. prof., znanstveni svetnik v pokoju, 1000 Ljubljana, Smoletova 18

Ljudmila BOKAL, strokovna sodelavka s specializacijo, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Inga BREZIGAR, dipl. etnologinja, višja kustosinja, Goriški muzej, Grad Kromberk, Grajska 1, 5000 Nova Gorica

Tone CEVC, dr., znanstvenik svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Janez DOLENC, prof. slovenskega jezika in književnosti v pokoju, 5220 Tolmin, Grajska 8

Tatjana DOLŽAN, mag., kustosinja za etnologijo, Gorenjski muzej, 4000 Kranj, Tomšičeva 44

Stanka DRNOVŠEK, dipl. etnologinja, strokovna sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Andrej DULAR, mag., muzejski svetovalec, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Muzejska 1

Marija FABJANČIČ, prof. biologije in bibliotekarka-specialistka, upravnica Biblioteke SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Mojca FERLE, dipl. etnologinja, kustosinja, Mestni muzej, 1000 Ljubljana, Gosposka 15

Jurij FIKFAK, mag., strokovni sodelavec s specializacijo, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Maja GODINA-GOLIJA, dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Stane GRANDA. dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino Milka Kosa ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

M. HADDAD, dr., Holy Land, A Society For Folklore and Culture, Alboqai'a Pob 95, Peqi'n 24914, Izrael

Martin HORVAT, dipl. arheolog, kustos, Mestni muzej, 1000 Ljubljana, Gosposka 15

Alena KALINOVÁ, dr., Moravské zemské muzeum, Etnografický ústav, 659 37, Brno, Kobližná 1, Češka

Carmen KENDA-JEŽ, prof. slovenskega jezika in književnosti, asistentka, Inštitut za slovenski jezika Frana Ramovša ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Timotej KNIFIC, dr.,izr. prof., kustos, Narodni muzej, 1000 Ljubljana, Prešernova 20

Nataša KONESTABO, absolventka etnologije in kulturne antropologije, kustosinja, Pokrajinski muzej, 9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Vlasto KOPAČ, ing. arch. v pokoju, 1000 Ljubljana, Breg 22

Marta KOREN, 1000 Ljubljana, Prijateljeva 30

Marija KOZAR-MUKIČ, dipl. etnologinja, kustosinja, Savaria Múzeum, 9700 Szombathely Pf. 14, Madžarska

Brigita KRAPEŽ-SLEJKO, prof. slovenskega jezika in književnosti, Srednja šola Veno Pilon, 5270 Ajdovščina, Cesta 5. maja 12

Monika KROPEJ, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Miro KUNSTEK, 1389 Cerknica, Dolenje Jezero 50

Ivana LESKOVEC, diplomirana etnologinja, direktorica, Mestni muzej, 5280 Idrija, Prelovčeva 9

Helena LOŽAR-PODLOGAR, mag., strokovna sodelavka s specializacijo, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Marija MAKAROVIČ, dr., direktorica Inštituta narodopisnega društva Urban Jarnik, Celovec ali: 1000 Ljubljana, Adamičeva 15

Milko MATIČETOV, izredni član SAZU, dr., znanstveni svetnik v pokoju, 1000 Ljubljana, Langusova 19

Herta MAURER-LAUSEGGER, dr., univ. asistentka, Institut für Slawistik, Universität Klagenfurt, A-9020 Klagenfurt, Universitätsstraße 65-67

Ida MURGELJ, risarka, Narodni muzej, 1000 Ljubljana, Prešernova 20

Vilko NOVAK, dr., univ. prof. v pokoju, 1000 Ljubljana, Cesta v Rožno dolino V/31

Karla ODER, mag., direktorica, Koroški muzej, Ravne na Koroškem, Na gradu 5

Tone PETEK, dipl. etnolog, višji kustos, Pokrajinski muzej, 2000 Maribor, Grajska 2

Jože PRIMC, novinar v pokoju, 1330 Kočevje, Kidričeva ulica 3

Mojca RAMŠAK, dipl. etnologinja, mlada raziskovalka - asistentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 1000 Ljubljana, Zavetiška 5

Mojca RAVNIK, dr., strokovna sodelavka s specializacijo, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Janko SAMSA, 6210 Sežana, Žirje 26

Ivan SEDEJ

Jožica SENEGAČNIK, prof. biologije v pokoju, 1000 Ljubljana, Ažbetova 8

Vera SMOLE, dr., docentka, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Marija STANONIK, dr., docentka, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Bojana ŠKAFAR-ROGELJ, dipl. etnologinja, kustosinja-bibliotekarka, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Prešernova 20

Albina ŠTRUBELJ, 1000 Ljubljana, Breg 16

Natalija VREČER, mag., mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 1000 Ljubljana, Zavetiška 5

Vili VUK, dipl. etnolog, novinar, Uredništvo Večera, 2001 Maribor, Svetozarevska 14

Sinja ZEMLJIČ-GOLOB, dipl. etnologinja, višja strokovna sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Zora ŽAGAR, diplomirana etnologinja, višja kustosinja, Pomorski muzej "Sergej Mašera", 6330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3

Andreja ŽELE, mag., asistentka, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 3-5

Nena ŽIDOV, mag., bibliotekarka, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Prešernova 20

Prevodi povzetkov
(v angleščino)

Mojca MAJCEN

(v italijanščino)

Daniela MILOTTI

Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.

Navodila sodelavcem zbornika TRADITIONES

TRADITIONES objavljajo le izvirna, še neobjavljena dela. Avtor odgovarja za vse trditve, ki jih v prispevku navaja; pri raziskovanju in pri pisanju članka mora upoštevati etična načela.

Dolžina razprave naj ne presega dveh avtorskih pol (32 strani, tj. 60.000 znakov - s tabelami, slikami in literaturo vred), zapisa 10 strani, ocene ali poročila 4 strani. Slovenski povzetek naj ne bo daljši od treh strani; avtor uredniku sporoči zaželeni jezik za prevod. V tujih jezikih napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. Pred razpravo naj bo kratek izvleček (abstrakt).

Spremni dopis k članku naj vsebuje: naslov dela, ime in priimek avtorja z natančnim strokovnim in akademskim nazivom, popoln naslov ustanove, v kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture; izjavo, da poslano besedilo ali katerikoli del besedila (razen povzetka) ni bilo poslano v objavo nikomur drugemu; potrebna pisna dovoljenja založb, ki imajo avtorske pravice za ponatis slik, shem ali tabel.

Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo z odstavkom ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne).

Literatura: Vsako trditev, dognanje ali misel drugih je potrebno potrditi z referenco. Možna sta dva načina:

– med besedilom, npr. (Krek 1887:569), v seznamu literature pa:

Krek, G. 1887: Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, Graz.

– v opombi. V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami. Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Pri nadaljnjem navajanju istega dela uporabljamo naslednji način.

[1] France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, v: Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, 21-52.
[2] Kotnik, Pregled..., 42.

Besedilo opombe naj bo v članku (pri tipkopisu) takoj za mestom, ki ga pojasnjuje, vendar z odstavkom ločeno od drugega besedila: zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu.

Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1965a, 1965b.

Tipkopis: Avtorji, ki pišejo besedila s pomočjo PC kompatibilnega računalnika, naj jih pošljejo uredništvu na 5 1/4 ali 3 1/2 inčnih disketah skupaj z izpisom. Besedila naj bodo shranjena v ASCII kodi.

Slikovni material avtor priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi. Fotografije morajo biti kvalitetne. Risbe morajo biti risane s črnim tušem na bel trd papir. Pri velikosti je potrebno upoštevati, da bodo v zborniku pomanjšane na širino stolpca (120 mm). Morebitno besedilo na sliki mora biti izpisano z letraset črkami.

Vsak članek daje uredništvo v strokovno recenzijo in jezikovno lekturo. Po končanem redakcijskem postopku, recenziji in lektoriranju vrnemo prispevek avtorju, da popravke odobri, upošteva in oskrbi čistopis, ki ga vrne s popravljenim prvotnim izvirnikom.

Avtor dobi v korekturo prvi izpis, da na njem označi vse tiskarske pomote. Pri tem in pri prečrkovanju tujih pisav se drži pravil Slovenskega pravopisa 1990. Spreminjanja besedila ob tej priliki uredništvo ne bo upoštevalo. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh, sicer uredništvo meni, da avtor nima pripomb.

Ob izidu dobi avtor 1 izvod zbornika in 20 separatov svojega prispevka. Za poročilo ali oceno dobi avtor najmanj 2 separata.

Rokopisov in slikovnega materiala uredništvo ne vrača. Prispevke oddajte ali pošljite na naslov:

Uredništvo TRADITIONES, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Novi trg 3 - 5, Ljubljana. Dovoljenje za ponatis slik, objavljenih v TRADITIONES, je potrebno zaprositi pri uredništvu.